

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут філології**

**КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР**

**ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА
ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО**

Збірник наукових праць

Випуск 16

Засновано 1999 року

Київ-2011

Затверджено Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 2 від 26 вересня 2011 р.

Свідцтво про реєстрацію друкованого засобу інформації видано Міністерством юстиції України серія КВ № 1190077П від 30.10.2006 р.

Видання затверджено ВАК України. Постанова Президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3 (філологічні науки).

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми динаміки розвитку та функціонування слов'янських мов, а також різні аспекти слов'янського літературознавства. Залучено матеріали з української, російської, чеської, польської, болгарської, сербської, хорватської та інших мов і літератур.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, ліцеїв, учителів середніх шкіл, студентів.

Рецензенти: **Ткаченко А.О.**, д-р філол.наук, проф.;
Кудрявцева Л.О., д-р філол.наук, проф.

Редакційна колегія: **Астаф'єв О.Г.**, д-р філол. наук, проф.; **Баландіна Н.Ф.**, д-р філол. наук, проф.; **Грицик Л.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Костенко Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Мережинська А.Ю.**, д-р філол. наук, проф.; **Моторний В.А.**, канд. філол. наук, проф.; **Насенко М.К.**, д-р філол. наук, проф.; **Нарівська В.Д.**, д-р філол. наук, проф.; **Паламарчук О.Л.**, канд. філол. наук, проф.; **Пахомова С.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Пашенко Є.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Пригодій С.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Радишевський Р.П.**, д-р філол. наук, чл.-кор. НАНУ; **Рудяков П.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Скрипник Г.А.**, акад. НАНУ; **Слухай Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Снитко О.С.**, д-р філол. наук, проф.; **Черниш Т.О.**, д-р філол. наук, проф.; **Сиваченко Г.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Шевченко Л.Л.**, д-р філол. наук, проф.

Головний редактор: к.філол.н., проф. Паламарчук О.Л.

Науковий редактор: д.філол.н., проф.Булаховська Ю.Л.

Відповідальний секретар: к.філол.н., доц. Білик Н.Л.

Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: **Пам'яті академіка Леоніда Булаховського:** Збірник наукових праць. – Випуск 16. – К., 2011. - 376 с.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Адреса редакційної колегії: 01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел.: 239-33-73

©Київський національний університет

МОВОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Київ–Белград, Україна–Сербія)

Про польського мовознавця Єжи Бартмінського

У статті представлено академічний шлях, наукову діяльність та головні теоретичні ідеї професора Єжи Бартмінського, етнолінгвіста, фольклориста, засновника люблінської школи когнітивної етнолінгвістики, засновника та головного редактора «Словника народних стереотипів і символів» та журналу «Етнолінгвістика».

Ключові слова: *Єжи Бартмінський, фольклористика, стилістика, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, стереотипи, «Etnolingwistyka», «Słownik stereotypów i symboli ludowych».*

В статье представлена академическая, научная деятельность и главные теоретические идеи профессора Ежи Бартминьского, этнолингвиста, основателя люблинской школы когнитивной этнолингвистики, основателя и главного редактора «Словаря народных стереотипов и символов» и журнала «Этнолингвистика».

Ключевые слова: *Ежи Бартминьский, фольклористика, стилістика, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, стереотипи, «Etnolingwistyka», «Słownik stereotypów i symboli ludowych».*

In article presents academic, research activities and principal theoretical ideas of professor Jerzy Bartminski, ethnolinguist, founder of the Lublin's School of Cognitive ethnolinguistics, the founder and editor «Dictionary of National Stereotypes and Symbols» and journal «Etnolingwistyka».

Key words: *Jerzy Bartmiński, folkloristics, stilistics, ethnolinguistics, cognitive linguistics, stereotypes, «Etnolingwistyka», «Słownik stereotypów i symboli ludowych».*

Польський лінгвіст і фольклорист Єжи Бартмінський народився 19 вересня 1939 року в Перемишлі, в родині залізничників Францішки і Мечислава Бартмінських. Воєнні роки малий Єжи провів у приходському будинку свого дядька в Банчалі Дольному. У місцях, де він ріс, жили українці, що вплинуло на інтерес Є. Бартмінського до відносин поляків зі східними слов'янами. У рідному Перемишлі закінчив лицей. Захоплений кінематографом, хотів стати режисером, але в 1956 році вступив на польську філологію в Університет Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні. Ще студентом був активістом у колі молодих філологів і свої перші тексти опублікував 1959 року в журналі «Лінгвіст». Магістерську роботу про мову творів Адольфа Дигасинського захистив 1961 року. Одразу після закінчення навчання отримав місце асистента Кафедри польської мови, де викладав з 1 жовтня 1961 року і аж до виходу на пенсію в 2009 із вченим званням професора і посадою завідуючого Відділення текстології та

граматики сучасної польської мови. Професор Бартмінський і сьогодні продовжує свою науково-педагогічну діяльність у проектах, «Етнолінгвістичному архіві», роботі над словником, з аспірантами та докторантами, у співпраці з колегами з інших країн.

Початок філологічної кар'єри Єжи Бартмінського пов'язаний із діалектологією. Перші польові дослідження він провів у люблінському воєводстві біля Замосця і Пулав. Брав участь у створенні атласу люблінських говорів під керівництвом Павла Смочинського. Молодий діалектолог проводив роботу і в Сілезії. Для «Словника польських діалектів Польської академії наук» підготував на основі зібраних матеріалів близько 49.000 карток, а в численних працях про мову й мову фольклору виклав його аналіз. У результаті діалектологічних досліджень виникли питання, які спонукали Єжи Бартмінського до вивчення проблем мовленнєвої стилізації, типів та еволюції стилізації й мови фольклору.

Під впливом Марії Ренати Маєнкової філолог починає займатися мовою фольклору, стильовими характеристиками тексту та його цілісності, що стає довготривалою темою його філологічних і фольклористичних досліджень. Єжи Бартмінський 1971 року захистив докторську дисертацію про мову фольклору під керівництвом завідуючого кафедри Леона Качмарєка, а 1973 року з'явилася монографія «Про мову фольклору» [3]. Дослідження мови польської народної поезії, відношення до мовлення й музики, техніки створення усного тексту наштовхнули Бартмінського на відкриття «народного поетичного інтердіалекту». Важливими для науковця, коло інтересів якого постійно розширюється, були контакти із вроцлавським колом, зібраним навколо фольклориста й антрополога культури Чеслава Хернаса. Саме Чеслав Хернас ініціював вивчення усних формул польської народної поезії під впливом тоді дуже впливової книги американського фольклориста Альберта Лорда «The Singer of Tales», адже вважалося, що вона пояснює загальні принципи усної творчості. До дискусії про формули, яка точилася на сторінках польського часопису «Народна література» (1975) за участі найвідоміших спеціалістів, приєднався й Бартмінський із позицією, що Лорд розглядає формули в занадто метричному аспекті.

Єжи Бартмінський, поряд із дослідженнями мови фольклору, розширив систематичне збирання матеріалу, тому з люблінськими колегами почав створювати картотеку (більше 60.000 карток) фольклорних записів, багату довідкову бібліотеку, а наприкінці вісімдесятих років і базу даних народних пісень із усіх книг фольклориста й етнографа Оскара Кольберга. На комп'ютері, який тоді був останнім чудом техніки, у спеціально замовленій програмі створена база, де можна було знайти всі слова, і яка й сьогодні функціонує на першому комп'ютері колишнього Відділення текстології та граматики сучасної польської мови, теперішнього «Етнолінгвістичного архіву».

У фольклористичних дослідженнях люблінського дослідника домінував

інтерес до принципів створення тексту, використання кліше та формул як характерних рис усного тексту, але відомості, здобуті пізніше, під час створення «Словника народних стереотипів і символів», були цінніші за найкраще диференційовані близьких формульних форм і споріднених жанрів у задокументованих матеріалах словника.

Лінгвіст Бартмінський засвоїв і розвинув антропологічну концепцію стилю й тексту, й видав абілітаційну працю «Про стилістичну деривацію. Мовлення у функції художньої мови» (1978) [2], використавши знання транспозицій народного мовлення в текстах писемної літератури.

Польським народним календарним пісням Єжи Бартмінський присвятив велику редакторську увагу – на основі записів десятиліттями створюваного діалектологічного й фольклористичного архіву Відділення текстології та граматики сучасної польської мови Люблінського університету підготував збірку «Колядування в Люблінському краї» (1986). Пізніше разом із Сулимою уклав антологію колядок з території цілої Польщу «Польські колядки» (1991), а самостійно – об'ємну антологію «Польські народні колядки» (2002)*. Найбільшу упорядницьку роботу Бартмінський вклав у багатотомне видання люблінських народних пісень, яке з'явиться протягом 2011 року. У всіх згаданих публікаціях майстерність упорядника знаходить своє відображення в досконалій концепції, турботі про деталі, приведенні варіантів, допоміжному матеріалові і коментарях. Значним внеском у галузь фольклористики є впорядкування наукового збірника «Folklor – sacrum – religia» (1995). Від заснування польського фестивалю фольклору в живописному містечку Казимежі на Віслі й аж до сьогодні, Бартмінський є членом журі, який вибирає найкращих музикантів та співаків народної музики. З часом цей фестиваль став не лише найбільш показовим місцем зустрічі виконавців і любителів народної музики, але й розкішним туристичним дійством.

Когнітивна дефініція. Антропологічне бачення народної культури у вивченні зв'язків між мовою й культурою, привело фольклористично спрямованого лінгвіста до відкриття мовної картини світу, що міститься в колективній свідомості носіїв польської мови, разом із діяльністю й розвитком методів когнітивної лінгвістики. У дослідженні «Лексикографічна дефініція та опис мови» [5] Єжи Бартмінський на прикладі визначення слова *свinya* зі словника В. Дорошевського порівняв різні способи наукової (таксономічної) і побутової концептуалізації дійсності. У лексико-семантичних дослідженнях науковець прагне розширити периферійне значення слова і відомості, включені до загальновідомого уявлення про світ, цим самим стикається з потребою

* *Polskie kolędy ludowe*. Antologia, Kraków: Universitas, 412 s. Представлення цієї антології опубліковане в українському збірнику «Діалектологічні студії», №3, 2003. – С.552-559.

точного визначення когнітивної дефініції, її чинників, способів формування і методів дослідження. Люблінська конференція «Конотація» (1985) і відповідно збірник рефератів, що на ній викладені (1988), разом із польським перекладом текстів Йорданської і Мельчука (1980), натхненні науковими настановами Ю. Апресяна, показали, що проблема значення окупає увагу багатьох лінгвістів. У збірці виданий і сьогодні важливий і часто цитований текст самого Бартмінського «Когнітивна дефініція як інструмент опису конотації» [6]. Авторіві близький редуційний компонентний аналіз, який А. Вежбіцька використовувала й найповніше розкрила в книзі «Лексикографія і концептуальний аналіз» (1985), але він не використовує її термін «семантичні примітиви», в той час, коли погоджується з поняттям «фасета». Порівняно з лексичним аналізом Вежбіцької, Бартмінський збудував багатший та більш строго структурований опис. Лінгвіст найближчими роками публікує тексти про гіперонім (1991) і семантичну дефініцію (із Р. Токарським, 1993), які далі втілюють етнолінгвістичне розуміння когнітивної дефініції, а також отримують форму теоретичних меж визначення, яке буде означене в «Словнику народних стереотипів і символів».

Засновник люблінської етнолінгвістичної школи разом із колегами на ряді тематичних конференцій, праці яких публікувалися у збірниках т.зв. білої (вроцлавської) і червоної (люблінської) серії*, підіймає проблеми, пов'язані з «мовною картиною світу», визначенням та формулюванням як чинників опису мовної картини світу. У той же час, на площині практичного аналізу, люблінське коло етнолінгвістів ускладнює фасетну структуру і зближує опис і спосіб аналізу записів до форми, що використовуватиметься в «Словнику».

Розширення корпусу мовного аналізу. Кар'єру лінгвіста і фольклориста Єжи Бартмінський розпочав із текстів і записів мовлення й усного тексту, спираючись на словниковий матеріал. З освоєнням когнітивної дефініції як основи етнолінгвістичних досліджень, статус словникових визначень змінений через їхню іншу спрямованість і відмінність, а також обмеженість відносно когнітивного визначення й історичну обумовленість. Новиною стало включення анкетних досліджень разом із використанням передових методів, про які йдеться в роботі Ути Квастхоф, а також їхні розробки в тексті про квантитативні критерії в дослідженні мовних стереотипів [7]. Метод анкетування, який раніше

* Бартмінський упорядкував у межах червоної серії 13 із 26 збірників (1, 3, 4, 5, 6, 9, 10-11, 14, 17, 19-20, 23), серед яких більшість пов'язана з питаннями когнітивної етнолінгвістики: про деривацію (т.1, 1981), конотацію (т.3, 1988), мовну картину світу (т.4, 1990), про дефініцію (т.5, 1993 із Р. Токарським), профілювання (т.9, 1998 із Р. Токарським), про точку зору (т.19-20, 2004 зі С. Небжеговською-Бартмінською та Р. Нічем), суб'єкт у мові й культурі (т.25, 2008 з А. Пайдзінською).

розуміли як соціологічний для дослідження громадської думки, є релевантним методом асоціативної, експериментальної і когнітивної лінгвістики. Бартмінський зі своїми колегами від 90-х років минулого століття провів ряд таких досліджень серед люблінських студентів, а їхнє значення схвально оцінили не лише лінгвісти, але й соціологи, політологи та психологи. Результати показують, що такі анкети розширюють мовний матеріал, зібраний іншими методами і вказують на найновіші мовні зміни. Професор Бартмінський прагне зібрати й проаналізувати мовний матеріал різного походження – системні, анкетні й текстуальні дані, які скорочено називає «САТ» і до яких додає матеріал із електронних мовних корпусів.

Стереотипи. У передмові до «Словника народних стереотипів і символів» виділяється спроба автора реконструювати традиційне польське уявлення про світ і людину методами етнолінгвістики і фольклористики. Перший стимул зробити такий словник виник із потреби в словниковій поетичних формул народних пісень, яку на славістичній фольклористичній конференції 1966 року обгрунтував Чеслав Хернас. Порівнюючи з текстами Єжи Бартмінського із періоду формування термінологічної системи, можна помітити, що поняття «формули-символа» змінилось на поняття стереотипу. Він визначав стереотип за допомогою складних дефініцій, щоб дійти до «усталеної (утвердженої) картини». У книзі «Словник народних мовних стереотипів. Пробне видання», опублікованій у Вроцлаві 1980 року, Бартмінський як автор концепції обгрунтував теоретичні основи словника і додав визначення *кося* і *сонця*. Більшість додатків у Пробному виданні з'явилися в рамках люблінського семінару під керівництвом ініціатора самого словника. Публікацію надіслали іноземним колегам і на основі позитивних відгуків і пропозицій проект почав розвиватися. Укладачеві і співробітникам особливо цінною була підтримка Микити Толстого, який високо оцінив таку ініціативу, що й стало початком довгої співпраці двох етнолінгвістичних кіл. У назві Пробного видання немає слова «символ», але воно з'являється в заголовках виданих книг люблінського етнолінгвістичного словника.

Поняття стереотипу в соціологію ввів американець Вольтер Ліпман (1922). Лінгвістичне оформлення стереотипу як ключового поняття люблінської етнолінгвістики спирається на праці Хіларі Патнама [15], який стереотип звільнив від властивостей пейоративного уявлення і надав йому особливостей конвенціонального бачення типового предмету.

Суспільними уявленнями, близькими до етнічних стереотипів, у Польщі займалися етнографи й соціологи тридцятих років минулого століття. Значним стимулом до вивчення стереотипів стала книга «Стереотипи й людська діяльність» соціолога та філософа Адама Шафа [17]. Єжи Бартмінський коригує його позиції, пов'язані з негативним розумінням стереотипу як упередження. Для етнолінгвіста стереотип – усталене

уявлення без попередньої позитивної його оцінки. Він займає радіальну й зональну структуру й може підлягати змінам.

«Словник народних стереотипів і символів» – це словник нового типу, з новим способом презентації словникових статей і об'ємним, але вибраним матеріалом, заснований на польській народній концептуалізації світу [16]. Вибір одиниць у люблінському словнику дуже селективний, зважаючи на те, що вони надзвичайно вичерпно опрацьовані. На відміну від словників, які походять від наукової категоризації реалій та явищ, в етнолінгвістичному словнику охоплюється багато значень, заснованих на категоризації носіїв мови, що нехтуються у таксономічних визначеннях. Опрацювання в межах фасета з відокремленою документацією робить можливим просте користування систематизованими текстами, які зведені до максимально однорідної форми. «Словник народних стереотипів і символів» задуманий у семи томах: 1) космос; 2) рослини; 3) тварини; 4) людина; 5) суспільство; 6) релігія; 7) час, простір, міри, кольори), а для кожного тому передбачено кілька книг. На сьогодні опубліковано дві книги першого тому, які охоплюють: небесні тіла (1996), землю, воду і підземелля (1999) [16].

Профілі стереотипу. До детальних досліджень психологів і лінгвістів, стереотипи в теорії вважалися загальними і всюди діючими позиціями. Значним зрушенням в теорії стереотипу стало їхнє розчленування і поділ на точки зору, зумовлений позиціями різних суб'єктів, які тому ж об'єкту надають по-різному забарвлених рис і властивостей. Іншу концепцію профілювання в когнітивно орієнтованій лінгвістиці відстоював Ланакер [див. 14], але Є. Бартмінський розвиває свою методологію, котра показала значні можливості в тлумаченні мовних і суспільних феноменів. Засновник люблінської школи когнітивної етнолінгвістики побачив слабкі сторони стереотипу як все- і загально діючого уявлення, тому систематично за участю цілого колективу почав займатися проблемами суб'єктивної точки зору, профілів і профілювання, які вказують на те, що Суб'єкт (який може бути й групою) формує своє усталене уявлення. Таким чином, створене широке коло прихильників явища, яке можна пояснити й розтлумачити у сфері соціально-психологічних процесів і спостерігати за їхніми мовними вираженнями. У цьому колі, з однієї сторони, знаходяться засади колективного створення, використання і перенесення стереотипів, але й вказується на суб'єктивну різномірність «особистих» стереотипів, залежно від позиції суб'єкту, аж до вкрай індивідуального бачення, про яке писав Бартмінський у праці в збірникові «Суб'єкт у мові й культурі» [12]. Мережа взаємопов'язаних понять (стереотип, точка зору, суб'єкт, профіль, профілювання, цінності) творить систему мовного відображення дійсності зі сторони окремої особи (чи групи) і є найвагомим внеском Єжи Бартмінського в когнітивну лінгвістику.

Аксіологія. У сучасній польській філології авторами досліджень про

цінності були Ядвіга Пузиніна, Томаш Кшешовський і Анджей Богуславський. Сам Бартмінський з реферату про батьківщину на конференції Варшавського університету (1986) розпочав своє довготривале дослідження мовних аспектів цінності. Аксиології присвячені праці про дім, народ та ін., а також два збірника люблінської «червоної серії», які він уклав: про назви цінностей (т.6, 1993, із М. Мазуркевич-Бжозовською) і про мову в колі цінностей (т.17, 2003). Бартмінський на другій конференції із циклу «Мова і культура» подав пропозицію укласти польський аксиологічний словник [8]. У межах дослідження мовної картини світу у європейських і слов'янських культурах, яке запропонував та ініціював Єжи Бартмінський, питання цінностей у слов'янських і, ширше, європейських мовах і культурах, перш за все, спрямовується до методології досліджень, а потім концентрується на словах, що означають вибрані цінності в різних мовах.

Бартмінський свідомий того, що лінгвісти не впливають на моделювання суспільних й індивідуальних цінностей, але переконаний, що лінгвістика може пропонувати надійні методи їх аналізу та змін. Доки списки цінностей етикетникам і проповідникам слугують опорою для зміни суспільства, з точки зору Бартмінського як філолога вони вказують на те, як люди однієї спільноти їх розуміють і називають.

Компаративістика. Бартмінський як полоніст, котрий обертається у славістичних колах, та як славіст, що славістичні принципи використовує в полоністиці, будучи головою Міжнародного славістичного комітету, зініціював компаративні дослідження явищ і цінностей у слов'янських мовах і культурах. Теоретичне питання, яке виникло з цього приводу, звучить: що дійсно можна визначити, за посередництвом якого елемента виконується таке порівняння. Автор прагне порівняти слова, які означають ключові цінності, широко використовуючи мовні джерела різного походження. Для Бартмінського головним є питання в задуманому дослідницькому проекті польських, слов'янських і європейських філологів – що має бути основою для порівняння споріднених слів у різних культурах.

Професор Єжи Бартмінський присвятив всю свою трудову діяльність Люблінському університету Марії Кюрі-Склодовської. Викладав студентам польської філології і бібліотечної справи. Керував численними семінарами, дисертаціями, проектами, настановляв чимало генерацій студентів і аспірантів, організовував конференції й упорядкував багато збірників у виданні свого Університету, створив «Етнолінгвістичний архів». Бартмінський – один із ініціаторів введення вивчення східнослов'янської філології (1991) в Університеті Марії Кюрі-Склодовської. Протягом двох років (1993-1995) був проректором зі студентських питань. Кілька років проводив заняття і в університеті рідного Перемишля. Як запрошений лектор, викладав протягом одного семестру в Лейпцизі. З 1992 року очолив Католицький фонд міжнародної підтримки КААД.

Великий працелюб і подвижник, Бартмінський – людина чудового академічного темпераменту. Він точно думає, відчуває нюанси в термінологічних лабіринтах, будує навколо себе креативну атмосферу, стимулює дух співпраці й обміну думками на конгресах, конференціях, семінарах, круглих столах.

Бартмінський польською мовою видав книги «Про мову фольклору» (1973), «Іноземні імена в польській мові» (1978 у співавторстві з Ізабеллою Бартмінською), «Фольклор – мова – поетика» (1990), «Мовні основи картини світу» (2006, 2007, 2009), «Стереотипи живуть у мові» (2007), «Текстологія» (2009, у співавторстві зі Станіславою Небжеговською-Бартмінською)*. Окремі тексти професора із Любліна опубліковані в перекладі на багатьох мовах. Російською видані вибрані праці Бартмінського «Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике» (2005), в межах збірника «Polska etnolingwistyka kognitywna» у Лідії Непоп-Айдачич найбільше текстів Єжи Бартмінського, англійською виданий збірник праць «Aspects of Cognitive Ethnolinguistics» (2009), що підготував Йорг Цинкен, а сербською опублікована вибірка досліджень Бартмінського «Језик – слика – свет. Етнолингвистичке студије» (2011, ред. Деян Айдачич). Єжи Бартмінський – творець концепції «Словника народних стереотипів і символів», укладач Пробного видання (1980) та двох книг (1996, 1999), засновник та головний редактор журналу «Etnolingwistyka», упорядник та співупорядник ряду збірок, серед яких «Współczesny język polski» (1993, 2001) і три поважні серії книг – вроцлавська «Język a kultura», люблінські збірники праць т.зв. червоної, а також зеленої серії «Współczesna polszczyzna».

Єжи Бартмінський мав особистий внесок у розвиток польської діалектології, вітчизняної та славистичної етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики й лінгвістичної аксіології. Він чудовий організатор наукових проектів і досліджень, чітко оцінює проблеми та їхнє систематичне вирішення. Завдячуючи відкритості й присвяченню себе питанням мови й культури, він легко знаходить однодумців, послідовників і учнів, з радістю пише й публікує співавторські праці, які підтверджують його дар і схильність до співпраці. Професор Бартмінський пропонує допомогу не лише польським студентам, але й іноземним філологам для навчання в Університеті Марії Кюрі-Скłodовської в Любліні. Поза академічним осередком, Бартмінський як громадянин – член руху Солідарності з початку 1980 років, створив рух «Солідарність сімей» і керує «Фондом солідарності сімей» (1992–2003).

Люблінські етнолінгвісти, найбільше завдячуючи Єжи Бартмінському, мають довготривалу співпрацю з іншими слов'янськими колегами, особливо з Москви та Єкатеринбурга. Разом із впливовими лінгвістами, з якими поділяє наукові інтереси, Анною Вежбіцькою, Юрієм Апресяном, Микитою Толстим, Ядвігою Пузиніною та ін., Бартмінський – один із провідних

* Бібліографічні дані про видання книг Є.Бартмінського знаходяться у бібліографії «Bibliografia adnotowana lubelskiego zespołu etnolingwistycznego (do roku 2009)» (2009).

славістів, котрий своїми відкриттями й даром організації наукових проєктів, дав стимул до пошуку нових шляхів вивчення мови й культури.

За видані книги й працю Бартмінський отримав багато нагород, переважно польських організацій і державних установ, серед яких премії Кольберга і Глогера, орден Золотого хреста «За заслуги» (1989) і Лицарський хрест ордену Відродження Польщі (1999). На честь Єжи Бартмінського його рідний університет видав два збірника праць: «У дзеркалі мови й культури» (1999) і «Стереотипи в мові й культурі» (2009).

Він був обраний академіком надзвичайно шанованої краківської Академії Мистецтв (PAU 2008), Євроазійської академії наук (1994), головою Етнолінгвістичної комісії Міжнародного комітету славістів. Єжи Бартмінський – керівник близько 300 магістерських праць і 17 докторських дисертацій. Його учні – численні спеціалісти, відомі в лінгвістичних і культурологічних колах: Ян Адамовський, Станіслава Небжеговська, Уршула Маєр-Барановська, Малгожата Бжозовська, Йоанна Шадура, Марта Новосад-Бакаларчик, Івона Б'єлинська-Гарджел та ін. Це шанований і часто запрошуваний рецензент, однаковою мірою з найкращими намірами й критикою.

Єжи Бартмінський своїми текстами, редакторською та педагогічною працею дав значний внесок у польську й славістичну діалектологію, текстологію, поетику польського фольклору, стилістику польської мови, теоретичні та анкетні дослідження цінностей у польській мові, польську когнітивну етнолінгвістику, порівняльну слов'янську етнолінгвістику й концептологію. Світлана Толстая написала:

Головна відмінність наукового принципу Єжи Бартмінського – інтегральність, цілісність розуміння мови й культури як явищ, які мають одного й того ж суб'єкта (носія), увага до цього суб'єкта, його погляду на світ. Бартмінський рішуче скасовує межі, що розділяють різні галузі гуманістичних знань: перш за все, кордони між діалектологією й фольклористикою, потім між лінгвістикою, фольклористикою й етнологією (культурною антропологією); він повертає філології її синтетичний характер, вбачаючи у слові вікно у світ [1, 9].

Час, який спричинив пришвидшене зникнення фольклору, призвів до втрати об'єкту, котрий фольклористика як наука вивчає. Посилення домінування світових мов, супроводжуване зменшенням значення національних дисциплін, частково відтісняє гумбольдтівський принцип культури й освіти, зрештою, академічна філологія у світі, де все вимірюється рентабельністю, зовсім згодом буде змушена захищати виправданість власного існування. У ситуації знецінювання гуманістичних дисциплін, Єжи Бартмінський вказує на шлях до захисту лінгвістики і на її можливий внесок в аналіз суспільних процесів, громадської думки, динамічних процесів комунікації між народами, спілкування, де важливу роль грають стереотипи та їхні профілі, на її внесок у розуміння суспільних процесів з точки зору мови. Тому діяльність Бартмінського та його пошуки аргументів на захист лінгвістики заслуговує особливої уваги, тим паче, що поле інтеграції, до якого він прагне, і європейське, і слов'янське.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Толстая С.М. Этнолингвистика Ежи Бартмиńskiego // Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / Ежи Бартмиński. – Москва, 2005. – С. 9–20;
2. Bartmiński J. O derywacji stylistycznej (na przykładzie poetyckiego interdialektu folkloru i “gwary” w literaturze // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Językoznawcze. – 1978, z. 54. – s. 87–111;
3. Bartmiński J. O języku folkloru. – Wrocław, 1973;
4. Bartmińska I, Bartmiński J. Nazwiska obce w języku polskim. Problemy poprawnościowe. Słownik wymowy i odmiany. – Warszawa, 1978;
5. Bartmiński J. Definicja leksykograficzna a opis języka // Słownictwo w opisie języka / Red. Kazimierz Polański. – Katowice, 1984. – s. 9–21;
6. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa // Konotacja / Red. Jerzy Bartmiński. – Lublin, 1988, „Czerwona seria“, t. 3. – s. 169–185;
7. Bartmiński J. Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. – t. 41, 1988. – s. 91–104; також: Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne. – Lublin, 2007. – s. 72–84;
8. Bartmiński J. Projekt i założenia ogólne słownika aksjologicznego // Język a kultura, t. 2. – Wrocław, 1989. – s. 293–312;
9. Bartmiński J. Folklor – język – poetyka. – Lublin, 1990.
10. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. – Lublin, 2006, 2007, 2009;
11. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. – Lublin, 2007;
12. Bartmiński J. Polifoniczność tekstu czy podmiotu? Podmiot w dialogu z samym sobą // Podmiot w języku i kulturze / Red. Bartmiński J. Anna Pajdzińska, Lublin, 2008, „Czerwona seria“, t. 25. – s. 161–183;
13. Bartmiński J., Niebrzegowska Bartmińska S. Tekstologia. – Warszawa, 2009;
14. Majer-Baranowska U. Dwie koncepcje profilowania pojęć w lingwistyce // Etnolingwistyka. – t. 16, 2004. – s. 85–109;
15. Putnam H. Mind, Language and Reality. Philosophical Papers, vol. 2, Cambridge, 1975;
16. Słownik stereotypów i symboli ludowych, Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępcą redaktora Stanisława Niebrzegowska. – Lublin, 1996. – t. Kosmos. [cz.] 1. Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; [cz.] 2. Ziemia, woda, podziemie, 1999.
17. Schaff A. Stereotypy a działanie ludzkie. – Warszawa, 1981.

Безпаленко А.М. (Київ, Україна)

Натяк як особливий тип гештальтвідношень у комунікативній ситуації

Стаття є продовженням серії статей автора, де комунікативна ситуація розглядається з позицій гештальт-теорії. У статті описується такий тип гештальтвідношень, як натяк. Стверджується, що при цьому типі гештальтвідношень вирішальним фактором для установлення порозуміння є збіг фігур у гештальті ситуації мовця і гештальті ситуації слухача.

Ключові слова: гештальт, фігура, натяк, розуміння.

Статья является продолжением серии статей автора, где коммуникативная ситуация рассматривается с позиций гештальт-теории. В статье описывается такой тип гештальтотношений, как намек. Утверждается, что при этом типе гештальтотношений решающим фактором для установления взаимопонимания является совпадение фигур в гештальте ситуации говорящего и гештальте ситуации слушателя.

Ключевые слова: гештальт, фигура, намек, понимание.

This article continues the series of the author's articles where the communicative situation is considered from the gestalt-theory position. It is described in the article such type of gestalt-relations as tip. It is alleged that the decisive factor for fixing of mutual understanding is coincidence of the figures in the speaker's gestalt-situation and listener's gestalt-situation in this type of gestalt-relations.

Key words: *gestalt, figure, tip, understanding.*

Свого часу ми неодноразово звертали увагу на можливість і необхідність розгляду мовних явищ через призму такого потужного напрямку у науці, як гештальт-теорія (гештальтпсихологія) [2], [3], [4]. Результуючим визначенням гештальту можна вважати таку формулу: **гештальт – це комплексний (багатокомпонентний) образ ділянки дійсності, у якому системно і якісно неповторно схоплено часовою зв'язкою та пов'язано "спільною долею" однорідні і різнорідні елементи так, що цей багатокомпонентний образ утворює нову якість, відмінну від якостей його елементів, і властивості якого не можна вивести із властивостей цих елементів** [6], [9, 41], [8, 346], [11, 444]. Надзвичайно важливими атрибутами гештальту, сказати б, його диференційними ознаками, є те, що психофізіологи називають "спільна доля" і "часова зв'язка", які конвергують елементи, що входять до його структури, у єдине ціле [5, 100], [11, 447].

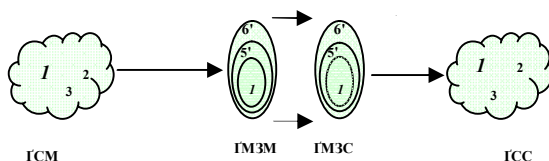
Крім того, що гештальт-теоретичний розгляд мовних явищ дає нам іще одну точку зору для аналізу, він також здатен забезпечити більш високий рівень абстракції, що у свою чергу дає можливість по-новому класифікувати комунікативні ситуації, а також вивести більш універсальні закономірності функціонування мови.

Гештальт, як і мова, супроводжує усе наше життя, усі наші дії, тому повсякчасно у мові знаходить своє відображення, впливає на неї і взаємодіє з нею. Щоправда, у цій взаємодії слід розрізняти два напрями: "від мовця (адресанта) до адресата" і "від адресата до мовця". Стосовно мовця, то на гештальт, що виникає у його свідомості, впливає реальна ситуація, з тим, використовуючи свою мовну компетенцію, він доносить її до слухача. Стосовно ж слухача – навпаки, мовлення адресанта формує гештальт у свідомості адресата, а з тим відбувається "звірення", **збіг** чи **незбіг** із гештальтом ситуації.

У попередніх публікаціях, які, до речі, опубліковані у номерах цього ж збірника [2], [3], [4] ми детально описали кілька типів гештальтвідношень у комунікативній ситуації, які призводять до семантичних зсувів у змісті слова, зокрема "ситуативне розуміння" і "неточне розуміння". Метою цієї статті є охарактеризувати іще один тип, яким, власне, є **натяк**.

Як і кожен інший, цей тип гештальтвідношень являє собою гру чотирьох гештальтів – гештальту ситуації мовця (ГСМ) і гештальту ситуації слухача (ГСС), а також гештальту мовного знака мовця (ГМЗМ) і гештальту

мовного знака слухача (ГМЗС). Але особливістю цього типу гештальтвідношень є те, що комунікативний тиск самих гештальтів ситуації (тиск порозуміння) тут настільки значний, що для досягнення взаєморозуміння достатньо лише натяку на номінацію цих фігур, тому тут можливе застосування невнормованої редукції експонента мовного знака (6'). (Елемент 5' позначає внутрішню форму знака). Тут збіг фігур ГСМ і ГСС як комплексний фактор, що включає вербальні і невербальні елементи, є вирішальною умовою взаєморозуміння. Для взаєморозуміння такий збіг більш важливий, ніж збіг фігур гештальтів мовного знака. Комунікативна цінність ГМЗМ і ГМЗС тут суттєво знижується. Це тип відношень, коли розуміння ситуації вже встановлено раніше, а комунікація має на меті лише формально підтвердити фігуру, яку вже і без того виділено. Деформований експонент мовного знака виступає тут у якості сигналу про початок одночасного, синхронного думання про фігуру. Схематично це можна зобразити так:

ГСМ складається із n елементів (1, 2, 3), ГСС теж із n елементів (2, 1, 3), що означає, що і мовець, і слухач однаково бачать ту чи іншу ділянку дійсності. Це – стан, охарактеризований Л. Виготським, як "однакова направленість свідомості", при якій "роль мовленнєвих стимулів зводиться до мінімуму, а розуміння відбувається безпомилково" [7, 503], коли має місце "спільність аперецепційного базису" [1, 71 з посиланнями на Л. Якубинського]. Прикладами, що ілюструють цей тип відношень, можуть бути "конспективні скорочення" при писемному мовленні. Яскравою ілюстрацією цього є приклад писемного мовлення Левіна і Кіті з роману "Анна Кареніна" Л.Толстого, на який звертає увагу Л.Виготський:

"Никто не расслышал того, что он (умирающий Николай Левин) сказал, одна Кити поняла. Она поняла потому, что, не переставая, следила мыслью за тем, что ему нужно было". З точки зору гештальт-теорії можна сказати, що в її думках, які невпинно "слідкували за думкою того, хто вмирає", вже було виділено ту фігуру, яку Левін позначив ні для кого не зрозумілим (крім Кіті) словом. "Але найбільше заслуговує на увагу, – підкреслює Виготський, – приклад освідчення Кіті і Левіна із застосуванням початкових літер слів" [7, 501]: *"Я давно хотел спросить Вас одну вещь". – "Пожалуйста, спросите". – "Вот", – сказал он и написал начальные буквы: К, В, В, М, О, Э, Н, М, Б, З, Л,*

Э, Н, И, Т. Буквы эти значили: "Когда Вы мне ответили: этого не может быть, значило ли это никогда или тогда". Не было никакой вероятности, чтобы она могла понять эту сложную фразу. "Я поняла", – сказала она, покраснев. "Какое это слово?" – сказал он, указывая на "Н", которым означалось слово "никогда". Это слово значит "никогда", – сказала она, но это неправда". Он быстро стер написанное, подал ей мел и встал. Она написала: "Т, Я, Н, М, И, О,". Он вдруг просиял: он понял. Это значило: "Тогда я не могла иначе ответить". Она написала начальные буквы: "Ч, В, М, З, И, П, Ч, Б". Это значило: "Чтобы Вы могли забыть и простить, что было". Он схватил мел напряженными дрожащими пальцами и, словив его, написал начальные буквы следующего: "Мне нечего забывать и прощать. Я не переставал любить Вас". – "Я поняла", – шепотом сказала она. Он сел и написал длинную фразу. Она все поняла и, не спрашивая его, так ли, взяла мел и тотчас же ответила. Он долго не мог понять того, что она написала, и часто взглядывал в ее глаза. На него нашло затмение от счастья. Он никак не мог подставить те слова, какие она разумела, но в прелестных, сияющих счастьем глазах ее он понял все, что ему нужно было знать. И он написал три буквы. Но он еще не кончил писать, а она уже читала за его рукой и сама докончила и написала ответ: да. В разговоре их все было сказано: было сказано, что она любит его и что скажет отцу и матери, что завтра он придет утром" [7, 501 – 502 із посиланням на Л.Толстого].

"При однаковості думок співрозмовників, при однаковій направленості їхньої свідомості роль мовленнєвих подразників зводиться до мінімуму, – зазначає Л.Виготський. Але між тим розуміння відбувається безпомилково. Л.Толстой звертає увагу в іншому творі на те, що між людьми, які живуть у близькому психологічному контакті, таке розуміння за допомогою тільки скороченого мовлення з півслова є швидше правилом, ніж винятком" [там само]. Абсолютний збіг ГСМ і ГСС (однакова направленість свідомості мовця і слухача суттєво зменшує комунікативну роль застосовуваних мовних знаків, тому тут вони потрібні лише як натяк на номінацію вже виділеної обома учасниками комунікації фігури або як указівку на унормований мовний знак. (Тому на нашій схемі семантичним фігурам ГМЗМ і ГМЗС відповідають маленькі одинички – 11).

Іншою ілюстрацією цього типу гештальтвідношень може бути оголошення, яке дав у газету Васисуалій Лоханкін із "Золотого теляти" І.Ільфа і Є.Петрова: "Сд. пр. ком. в. уд. в. н. м. од. ин. хол.". Мрійника і неробу Лоханкіна, як відомо, покинула його дружина Варвара, через що він залишився без грошей "на міліні", тому, щоб здешевити вартість (бо, очевидно, платити потрібно було за кожен літеру), дав таке "економне" оголошення. Адресат Бендер, який прийшов по цьому оголошенню, запитує у адресанта Лоханкіна: "А она на самом деле "пр." и имеет "в. уд. "?"", на що Лоханкін відповів: "Совершенно верно!" [10, 440].

Незважаючи на скорочення, деформацію графічного і звукового експонента застосованих мовних знаків, збіг фігур гештальтів ситуації повністю забезпечує розуміння. Збіг фігур гештальтів ситуації адресанта і адресата тут забезпечується багатьма екстралінгвістичними факторами: 1. Збіг бажання адресанта здати кімнату в найм і бажання адресанта її винайняти; 2. Оголошення розміщено в газеті, у рубриці "Здаю житло", що одразу звужує діапазон варіантів неправильного виділення фігур, відсікаючи зайві, тому "Сд. пр. ком. в. уд." легко розшифровується; 3. Адресант і адресат мешкають у місті, яке розташоване біля моря, тому скорочення "в. н. м." тут є дуже частотним скороченням і через те зрозумілим; 4. Загальновідомо, що мрія кожного орендодавця, щоб винаймач був "інтелектуалом" і бажано "одиноким".

Подібний тип гештальтвідношень трапляється при швидкому конспектуванні усних дискурсів, а також при написанні неофіційних записок різного змісту людьми, між якими психологічні, професійні, побутові стосунки давні і настільки близькі чи навіть інтимні, що вони у певних життєвих ситуаціях можуть без слів точно передбачити вчинки чи вербальну поведінку один одного: *Я т. л. ц!* = "Я тебе люблю, цілую!"; *ЛЦЦ* = "Люблю, цілую, чекаю!"; *Б 12 л ц т н* = "Буду о 12, люблю, цілую, твоїй пусик" і т.п. Скорочення тут виступають у ролі **надзнака** унормованого знака чи його сигналу.

Щоправда, серед скорочень слід розрізнити **соціально унормовані**, власне аббревіатури (укр. МЗС, АН, КНУ, КПІ, ЖЕК, БАМ, СБУ, ФБР, РАГС, англ. WWW – world wide web, GB – Great Britain, ісп. GRP – Guardia Republicana), **скорочення-професіоналізми** (укр. ШКТ – шлунково-кишковий тракт; ССС – серцево-судинна система; ГРЗ – гостре респіраторне захворювання; КЗ – коротке замикання; ОМП – озброєння масового поразення; англ. http – hypertext transfer protocol, PDA – personal digital assistant тощо) та неунормовані індивідуальні скорочення – **солецизми**, про які йшлося вище. Уживання останніх двох має місце при більш звужених, чітко окреслених гештальтах ситуації. Але усі вони виконують функцію **натяку** на номінацію чи вказівки на предикацію.

Ряд літер, що заміщають тут ряд слів, очевидно, можна кваліфікувати як особливий надзнак, що набуває значення синонімічного субституційованим словам. Важливим тут є порядок літер, який набуває ознак структури. З точки зору семіотики при цьому типові гештальтвідношень створюються особливі надзнаки-синоніми, які, щоправда, мають різний статус: загальноетнічні, професійні, індивідуальні (солецизми).

Очевидно, що, окрім побутового стилю, цей тип гештальтвідношень має місце також у вузькопрофесійних дискурсах – у наукових статтях та монографіях, де скорочення створюються авторами задля компактності та з метою уникнути повторювання багатокomпонентних термінів: *ЯЖ* – *якість*

життя, ДВ – додана вартість, МТР – міграція трудових ресурсів, НМКС – національно-мовні картини світу, у довідкових словниках та енциклопедіях: **к.** – капіталізм, **ф. Г.** – філософія Гегеля, **к.** – кислота, **м.** – метонімія тощо, де збіг гештальтів ситуації адресанта і адресата максимальний, а також у текстах художньої літератури для ілюстрації відповідного мовлення персонажів. Подібні скорочення останнім часом все більше набувають поширення в SMS-повідомленнях навіть між незнайомими людьми, але збіг гештальтів ситуації дозволяє безпомилково розуміти адресанта: *На Ваш. рах. зал. 0,72 к. Поп. б.л. рах.! Або: Ексклюз. тов. кл. люкс! Тільк. для абон. MTS. Зниж. до 90% Дет. 111*1* тощо. Фактично будь-яке слово може бути скороченим і у певній гештальтситуації зрозумілим.

Якщо такі типи гештальтвідношень, як "ситуативне розуміння" і "неточне розуміння" є сприяють виникненню і розвиткові полісемії, то натяк може розцінюватись як каталізатор синонімії, щоправда, особливого її підтипу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.;
2. *Безпаленко А.М.* Зміни у змісті слова у дзеркалі гештальтпсихології // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті Леоніда Булаховського: Зб. наук. пр. (Ювілейний випуск до 120-річчя з дня народження). – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – С. 7 – 18;
3. *Безпаленко А.М.* Зміни у змісті слова у дзеркалі гештальтпсихології. Субститутивне розуміння (ч.2.) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Спеціальний випуск. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – С. 113 – 124;
4. *Безпаленко А.М.* Принцип суміжності і зміни в слов'янському та індоєвропейському вокалізмі // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць, вип. 10. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. – С. 14 – 21;
5. *Большой психологический словарь* / Под редакцией Б. Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – СПб.: Питер, 2006. – 666 с.;
6. *Вертгаймер М.* О гештальттеории / Макс Вертгаймер // Хрестоматия по истории психологи. Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во Моск. ун-та. – М.: 1980. – С. 84 – 97;
7. *Выготский Л.С.* Мышление и речь / Л.С.Выготский // Психология мышления / под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, В.Ф. Спиридонова, М.В.Фаликман, В.В.Петухова – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – С. 490 – 508;
8. *Ждан А.Н.* История психологии от античности до наших дней. Учебник для вузов. Издание 7-е исправленное и дополненное. / Антонина Николаевна Ждан – М.: Фонд "Мир", 2007. – 576 с.;
9. *Короткий психологічний словник* / За ред. В.І.Войтка. – К.: Вища школа, 1976. – 191с.;
10. *Ильф И., Петров Е.* Двенадцать стульев; Золотой теленок: [Романы] / Илья Ильф, Евгений Петров. – Архангельск: Сев.-Зап. кн. изд-во, 1988. – 639 с.;
11. *Соколов Е. Н.* Векторная психофизиология / Е.Н.Соколов // Психофизиология: Учебник для вузов / Под ред. Ю.И. Александрова. – 3-е изд. доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2006. – С. 438 – 465.

Бондар О.О. (Київ, Україна)

Стилістична специфіка аналітичних структур поетичного мовлення Івана Котляревського

Розглянуто стилістичні особливості аналітичних структур у поетичному мовленні Івана Котляревського.

Ключові слова: мовний аналітизм, стилістика.

Рассмотрены стилистические особенности аналитических структур в поэтической речи Ивана Котляревского.

Ключевые слова: языковой аналитизм, стилистика.

In this article we focused on the stylistical peculiarities of analytical compounds in poetical speech of Ivan Kotliarevskiy

Key words: language analytism, stylistics

Під аналітичними структурами розуміємо, відповідно до сучасної лінгвістичної традиції, родові поняття, що поєднує аналітичні форми й аналітичні конструкції як видові поняття. У найзагалішому визначенні аналітизм інтерпретують як неоднослівність, а синтетизм як неоднослівність (дослідження І.Р. Вихованця, Н.Л. Іваницької, А.П. Загнітка та ін.).

Зосередимося на мові творчості Івана Котляревського як зачинателя нової української літератури народною мовою, а саме на його поемі «Енеїда» як першому творі нової літератури, мова якого цілковито базується на загальнонародній основі.

Ідіостиль Івана Котляревського відзначається принаймні чотирма виявленими в процесі дослідження стилістичними особливостями аналітичних структур.

По-перше, це малочастотні в сучасній українській літературній мові, але властиві розмовній мові, просторіччю **модальні та фазові дієслова з виразною експресивною конотацією**: *І Рима строїти чухрає (I, 46); Шатнувся миттю сам із хати // Своїх троянців позбирати (I, 51); Дмухнім лиш, братця, ми до неї // Збувати горесті своєї (II, 5); Дивитись на бійців хватались (II, 31); Шукать її Еней попхався (III, 30); І оддыхати простягнувсь (III, 34); Троянці всі заворушились, // Завештались, закакалились // На жертву приганять биків (III, 35); Щоб не хапались умирать (III, 71); Хватавсь з синком поговорити, // О всіх спитатись, розпросити // І повідатись хоть часок; // Енесчка свого обняти, // Побатьківській поціловати, // Його почути голосок (III, 128). Цікаво відзначити, що експресивним забарвленням в усіх розглянутих випадках наділені граматичні, а не основні дієслова.*

По-друге, це **книжні дієслова**, зокрема з фазовим значенням: *І вітри зачали бурхати (II, 2).*

По-третє, це фазові та модальні **дієслова-русизми**: *Пустився все бенькетовать (I, 40); І зараз миттю всі пустились // Горілку, м'ясо*

куповаць (II, 12); *І прийнялися всі трепать* (II, 14); *Ізнов кружляти начали* (II, 18); *Ігрища вздумав завести* (II, 19); *Дареса битись визивав* (II, 28); *Дивитись на бійців хватались* (II, 31); *Чи не остило тут сидіти?* (II, 46); *І прийнявся за роботу: // Огонь кресати і нести // Скіпки, тріски, солому, клоччя* (II, 48); *І так сказати приказали* (II, 64); *І долю гірку, невгомону // Готовсь свою не раз клясти* (III, 21); *То я приймуся мусоваць* (III, 26); *Чужим пустився промишляць* (III, 82); *І в двір пустилися чвалать* (III, 111); *Тут прийнялися розглядать* (III, 127). Подібно до вищезрозглянутих експресивно-розмовних дієслів, усі без винятку дієслова-русизми належать до граматичних, а не до основних. Очевидно, є підстави припускати, що конотативні компоненти семантики зосереджуються саме в граматичному дієслові аналітичної структури.

По-четверте, це **фразеологізовані аналітичні структури**. Для поетичної мови «Енеїди» І.П. Котляревського однією з прикметних рис виступає часте вживання аналітичних членів речення фразеологічної природи, наприклад: *Удавсь на всеє зле проворний* (I, 1)*, *В три вирви вигнали відтіль* (I, 23). Виявлено фразеологізовані аналітичні члени речення (у сенсі пареміологічної, а не граматичної фразеологізації):

присудки – *Він, взявши торбу, тягу дав* (I, 1); *Будь ласкав, сватоньку-старуку!* (I, 5); *Дидону мав він мов за жінку* (I, 40); *До стані швидче тягу дав* (I, 47); *Щоб не процавшивсь тягу дати* (I, 51); *Та встань, будь ласкав, пане-свату!* (II, 25); *І зараз сам не свій зробився* (II, 51); *І, будьте ласкави, моему // Зробіте лихові кінець* (II, 56); *То драла врозтич всі дали* (II, 57); *Нехай, каже, твоя здорова // Бува, Нептуне, голова!* (II, 71);

означення – *І хлопець хоть куди козак* (I, 1); *Еней був тяжко не по серцю // Юноні – все її гнівив; Згадали чорт знає колишине* (III, 108);

обставини – *І куди очі почухрав* (I, 2); *До дуру всі тоді тили* (I, 31); *В три ряди піт з його котив* (I, 45); *Еней же на ввесє рот кричав* (II, 50); *По саме нільзя нахлистався* (II, 74); *Що мчалися зо всеї сили* (III, 2); *З диявола швидкі, проворні* (III, 7); *В три ряди капав піт на ніс* (III, 11); *Тобі там буде не до чмиги* (III, 25); *На всі чотири озирайся* (III, 28); *На всі чотири озиратись* (III, 32); *Загавкав грізно в три язики* (III, 67); *Якого біса ти спеклася* (III, 102); *Сказавши, чортзна-де пропала* (III, 105); *Так, як сама здорова знала* (III, 113); *Се ті, що біг дасть* (III, 123); *Одна дівча була гостренька // І саме уху прехихе, // Швидка, гнучка, хвистка, порскенька, // Було з диявола лихе* (III, 134).

Такі словосполуки можна назвати, на наш погляд, і лексикалізованими.

Таким чином, основною причиною використання аналітичних структур можемо вважати обмеженість семантики окремого слова, в межах якого

* У принципі можливі дві інтерпретації семантики та граматики конструкції *удавсь на всеє зле проворний*: віднесення підкреслених слів до дієслова (у значенні *удавсь, на всеє зле, проворний*) і до прикметника (*проворний на що?*).

передання необхідного значення з усіма його відтінками виявляється неможливим. У межах наведеного загального висновку слід виділити ще декілька особливостей мови, що спричиняють появу розглянутих структур – експресивні конотації, які не «вміщуються» в семантику основного дієслова і потребують уточнення у значенні граматичного дієслова; фразеологізовані й до певної міри лексикалізовані сполучення слів, що мають функцію єдиного члена речення та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 1997;
2. Словник іншомовних слів. – К.: Головна редакція УРЕ, 1985.

Брацкі А. (Гданьск, Польща)

Wyjątkowość sytuacji językowej na Ukrainie – słowiańskie studium prównawcze

Стаття присвячена порівняльному аналізу інтерференційних процесів в слов'янському мовному просторі з особливим акцентуванням специфічної української мовної ситуації. Робота має характер порівняльного дослідження, в якому запропоновано нарис найбільш характерних особливостей і механізмів, що керують певним типом інтерференції.

Ключові слова: мовні інтерференції, слов'янський світ, мовна ситуація в Україні.

Статья посвящена сравнительному анализу интерференционных процессов в славянском языковом пространстве с особым акцентированием специфической украинской языковой ситуации. Работа имеет характер сравнительного исследования, в котором излагается обрисовка наиболее характерных особенностей и механизмов, управляющих данным типом интерференции.

Ключевые слова: языковые интерференции, славянский мир, языковая ситуация в Украине.

Article is devoted to the comparative analysis of interference processes in the area of Slavic language with particular emphasis on the specific situation of the Ukrainian language. Work is a comparative study, which outlines the most characteristic features and mechanisms for controlling certain types of interference.

Key words: interference language, Slavic, language situation in Ukraine

Lektura najnowszych opracowań, dotyczących powyższego tematu, skłania do konstataowania faktu, że na ziemiach ukraińskich odbywa się dość przewidywalny proces interferencji językowej, jednakże ma on postać zupełnie inną niż większość znanych i opisanych tego typu sytuacji; co więcej, znacznie odróżnia się od zjawisk pokrewnych, występujących w areale słowiańskim. Odmienność sytuacji ukraińskiej polega na tym, że o ile interferencje zawsze zdarzają się tam, gdzie na konkretnym obszarze ścierają się różne żywioły

społeczno-kulturowe i poszczególne kultury albo narzucają swoją albo poddają się kulturze innej (kreole, pidginy, sabiry), o tyle typ interferencji na Ukrainie wchodzi niejako do wewnątrz języka, kultury i mentalności ludności miejscowej, i istnieje niemal niezależnie od koegzystencji z społecznością napływową. Istotnym (choć nie unikalnym) wyróżnikiem realiów ukraińskich jest fakt, że język miejscowy interferuje z blisko spokrewnionym językiem rosyjskim; w tym zakresie podobne zjawisko to białorusko-rosyjska *trasianka*.

Prace Łarysy Masenko [4; 5; 6; 7; 8], wielopłaszczyznowe opracowania Jarosława Radewycza-Wynnyckiego [10; 11], cenne propozycje wydawnicze Oleksandry Serbenskiej [13; 14] czy nieżyjących już Łesi Stawyckiej [15; 16] i Anatolija Pohribnego [9; 10] to ledwie trzon wydań, kreślących nieprosty obraz przestrzeni ukraińskiej w aspekcie językowym, kulturowym i społecznym. Obraz ten staje się jeszcze bardziej skomplikowany, gdy próbuje się zestawić tę rzeczywistość z realiami w obszarze bytowania bądź wpływu poszczególnych języków słowiańskich na inne języki słowiańskie lub niesłowiańskie.

Naszkicowany w ten sposób obszar badań, przyjęty dla niniejszej pracy, bardzo wyraźnie wskazuje na aktualność podjętego tematu. Jej celem jest wskazanie najważniejszych elementów wyróżniających obszar ukraiński spośród areału słowiańskiego i okołosłowiańskiego w zaznaczonym aspekcie, a sposobem realizacji – jak się zdaje, najdogodniejszym – zestawienie porównawcze z innymi postaciami interferencji językowych oraz ustalenie podstawowych wyróżników głównego (ukraińskiego) obszaru badań. Spodziewanym efektem podjętych badań będzie ustalenie natury i przyczyn odmienności interferencji językowej na Ukrainie.

Na początku należy zaznaczyć, że we współczesnej postaci interferencja językowa na terytorium ukraińskim dotyczy przede wszystkim interakcji języka ukraińskiego i rosyjskiego, i w tym aspekcie – niezależnie od funkcjonowania terytorium ukraińskiego w różnych organizmach państwowych – ma historię sięgającą XVII wieku [5, 9-10], choć w zupełnie niedalekiej przeszłości można było wskazać podobne wpływy i oddziaływanie wzajemne ukraińskiego z językiem czeskim, niemieckim, polskim, rumuńskim i węgierskim [5; 11; 17; 18]. Tak postawione zagadnienie kieruje uwagę na cykl prac poruszających swoisty efekt uboczny silnego zbliżenia obu języków, spowodowanego realizacją odpowiednich doktryn radzieckich [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 19]. Dzięki dość czytelnie opracowanej bibliografii przedmiotowej i omówieniu samego zagadnienia uporczywego zbliżania obu języków w dobie radzieckiej w monografii zbiorowej pod redakcją Łarysy Masenko [6] ten wątek oceny sytuacji językowej zaistniałej na Ukrainie można sprowadzić do kilku tez:

1. Bez wątplenia w okresie radzieckim (istotnym w niniejszych rozważaniach, gdyż bezpośrednio poprzedzającym współczesność) istniał szereg mechanizmów w obrębie polityki językowej, których zadaniem było wysforowanie rosyjskiego na pozycję języka dominującego w ZSRR, a w

obrębie radzieckich języków słowiańskich – do roli języka nadrzędnego, znajdującego się w najwyższym stadium rozwoju; ten plan realizowano po części na obszarze całego bloku wschodniego*;

2. Wśród ww. mechanizmów (w relacjach język ukraiński – język rosyjski) najważniejsze to:

- ingerencja wewnątrz zasad gramatycznych, ortoepicznych i fonetycznych,
- zmiana strategii tworzenia neologizmów i uzależnienie w tym zakresie języka ukraińskiego od rosyjskiego,
- ideologizacja języka jako narzędzia komunikacji we wszystkich sferach życia,
- ograniczenie i wypaczenie drogi rozwoju języka ukraińskiego poprzez redukcję wariantywności pisowni, odmian, usunięcie wyrazów i konstrukcji wyrazowych, zawierających cechy odmienne od wspólnego leksykonu itp.;

3. Silny nacisk władze radzieckie położyły na proces przyswojenia we wszystkich Republikach (zwłaszcza na Białorusi i Ukrainie) międzynarodowego charakteru języka rosyjskiego jako elementu redukującego potrzeby tłumaczenia i narzędzia funkcjonującego na poziomie równoległego języka narodowego;

4. Mit nowej wspólnoty narodu radzieckiego spajał inny mit – o dobrowolnym i niejako samorządnym przyjęciu przez „brać radziecką” rosyjskiego jako języka komunikacji wewnętrznej, co dobrze oddawało marksistowską ideę przyszłego ogólnoswiatowego zlania się narodów, a w konsekwencji – zlania się języków narodowych, którą to ideę po rozwianiu się nadziei na zwycięstwo światowej rewolucji bolszewicy zmuszeni byli ograniczyć do terytorium podporządkowanego sobie Związku Radzieckiego [6, 6];

5. Mimo lansowania tezy o wzajemnym wzbogacaniu się języka ukraińskiego i rosyjskiego w sytuacji koegzystencji terytorialno-społecznej [19, 18-34, 60-63], skutkiem obranej polityki językowej dla terytorium Ukrainy Radzieckiej było przejście przez język rosyjski funkcji języka prestiżu, awansu społecznego i – w wielu wypadkach – języka komunikacji codziennej, czemu towarzyszyła postępująca marginalizacja języka ukraińskiego;

6. Proces kurczenia się sfery użycia języka ukraińskiego i ekspansji rosyjskiego dotknął zarówno tradycyjnie ukraińskojęzycznych obszarów miejskich Centralnej i Zachodniej Ukrainy, jak i ogółu areалу wiejskiego, co budowało inkubowane warunki do tworzenia się i utrwalania nowego typu interferencji językowej, odmiennej od przemian w innych częściach Słowiańszczyzny.

* Obszerny komentarz do powyższego stwierdzenia ze względu na ramy formalne publikacji jest niemożliwy, warto jednakże zwrócić uwagę na to, że władze radzieckie były również zainteresowane ingerencją wewnątrz języków ościennych, często wykorzystując w tym celu fakt zamieszkiwania na terytorium ZSRR konkretnej mniejszości narodowej tak, jak miało to miejsce z mniejszością polską (ludność, która z różnych przyczyn nie podległa repatriacji po powstaniu II RP oraz osoby emigrujące do ZSRR z przyczyn ideowych), w obrębie której toczono intensywne prace leksykograficzne nad radzieckimi słownikami rosyjsko-polskimi [20].

Zasygnalizowane wyżej obszary problematyczne stanowią punkt wyjścia dla głębszej analizy w niniejszej pracy.

Utrwalanie władzy radzieckiej na obszarze ZSRR miało prowadzić do ujednoczenia rzeczywistości we wszystkich jego zakątkach. Doskonale oddaje ten proces sugestywna sekwencja kreskówki poprzedzającej znaną komedię radziecką *Ironia losu* (1975) w reżyserii Eldara Riazanowa, gdzie obraz identycznych domów z wielkiej płyty stopniowo zdominował cały ziemski glob. Ten udany żart miał jednakże zupełnie niewesołą kontynuację w postaci próby wprowadzenia uniwersalnego języka radzieckiego, a w tej roli – języka rosyjskiego. O ile sama idea powołania instytucji języka ogólnopaństwowego w sytuacji wieloetniczności raczej nie dziwi (choć dziwi fakt, że rosyjski nigdy nie został oficjalnie ogłoszony językiem państwowym ZSRR), o tyle sposób jego ustanawiania w tej funkcji niejako z „wnętrżności” innych słowiańskich języków związkowych jest bardzo trudny do zrozumienia; warto zwrócić uwagę, że podobnych zabiegów w obrębie gramatyki i leksyki co w białoruskim i ukraińskim nie dokonywano w języku rosyjskim. Tak więc, założenie, że kurs na zbliżenie innych języków słowiańskich Kraju Rad do języka rosyjskiego wzbogaci je wszystkie (z rosyjskim włącznie) stawał się już u zarania jednowektorową demagogią.

Rzecz jasna, w pozostałej części arealu słowiańskiego (nieradzieckiej) zauważalne były zarówno działania ukierunkowane na wsparcie polityki centralistycznej (Czechosłowacja, Jugosławia) lub makroregionalnej (macedoński w republice Jugosławii obok oddzielnego bułgarskiego w państwie narodowym), gdzie niezależnie od prawdziwości czy fałszywości twierdzeń język stawał się narzędziem polityki, jak i mniej znane karty z dziejów stosunków międzyjęzykowych wewnątrz konkretnych państw. Wśród nich można wymienić kwestię statusu kaszubszczyzny w obrębie powojennej Polski, która w oficjalnym językoznawstwie doby PRL (1952-1989) była określana mianem peryferyjnego dialektu języka polskiego mimo poważnych dowodów jej odrębności.

Czeski i słowacki przetrwały okres wspólnoty państwowej, choć i w tym przypadku trudno mówić o harmonijnej koegzystencji na przestrzeni wieków [21; 22], drogi języka bułgarskiego i macedońskiego ostatecznie rozeszły się po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (1991-1992), gdy

* Dobrze ilustruje ten fakt postawa naukowa Hanny Popowskiej-Taborskiej, która na druk monografii *Kaszubszczyzna zarys dziejów* (napisanej w roku 1976) musiała czekać cztery lata, bo praca ta podważała istniejącą wówczas doktrynę o jedności językowej Polski. Właściwie każda kolejna praca tej wybitnej polskiej slawistki udawała mylność tezy o kaszubszczyźnie jako peryferyjnym dialekcie polskim, a ukoronowaniem poszukiwań naukowych stało się wydanie we współredakcji z Wiesławem Borysiem sześciotomowego *Słownika etymologicznego kaszubszczyzny* (1994-2010).

powstała suwerenna Macedonia^{*}. Najsilniejsze zadrażnienia wynikły z ewidentnego konfliktu językowego (ale też społeczno-politycznego i światopoglądowego) nastąpiły na linii język serbski – język chorwacki, gdzie po rozpadzie Jugosławii powstały bardzo „odświeżone” gramatyki i słowniki, nobilitujące te formy leksykalne, składniowe i fleksyjne, które uznaje się za właściwe danemu językowi (niemal zawsze są one odmienne od form języka sąsiedniego). Dziś tę nieprostą sytuację w obszarze byłej Jugosławii dodatkowo komplikuje i urozmaica proces wyłaniania się „nowych”^{**} języków; zupełnie niedawno uznano status języka bośniackiego (1995), a obecnie niejako na naszych oczach kodyfikowany jest język czarnogórski (od 19 października 2007 roku uznany za język urzędowy w Czarnogórze na mocy nowej konstytucji tego państwa).

Wskazane powyżej zjawiska są dokładnym zaprzeczeniem tezy Marksa o nieuniknionej fuzji języków w wyniku fuzji państw po zwycięstwie światowej rewolucji [6, 6]. Jak widać, przedstawiciele każdego narodu (choćby niewielkiego pod względem terytorium i liczebności) odczuwają prymarną potrzebę „bycia u siebie” – co warunkuje zarówno rozkwit regionalizmu, jak i proces wyłaniania się nowych państw w areale europejskim – i mówienia „po swojemu” – co z kolei może być przyczynkiem do formowania się języków regionalnych lub idzie nieco dalej, rodząc potrzebę skodyfikowania tradycji mówionej i pisanej danej grupy uznającej się za naród do formy odrębnego języka. Zamiast unifikacji do jednej formy powstaje więc wiele form równoległych – trudno nie dostrzec tu analogii do idei Europy ojczyzn (narodów) Charles’a de Gaulle’a, przy czym idei realizowanej obecnie także poza Unią Europejską.

Jest to diametralnie różny obraz od lansowanej w Rosji carskiej teorii trójjedności języka białoruskiego, rosyjskiego (wielkoruskiego) i ukraińskiego (małoruskiego) czy późniejszego (już w ZSRR) przesadnego podkreślania bliskiego spokrewnienia tych języków. O ile bardziej „podobne do siebie” (czyli, blisko spokrewnione) są czeski i słowacki oraz bułgarski i macedoński, a jednak społeczności z tych krajów decydują się na kultywowanie kultury narodowej również na poziomie języków narodowych w statusie państwowych. W tej perspektywie wyprowadzanie wspólnego mianownika językowego (rosyjski w roli dominującej i zaopatrującej jednostronnie w niezbędne elementy podporządkowany mu język białoruski i ukraiński) wobec języków narodów tworzących historycznie inne państwowości, odmienną literę prawa (Statuty

^{*} Przypomnijmy, że język macedoński we współczesnej postaci został ogłoszony niezależnym od języków sąsiednich (bułgarskiego i serbskiego) w sierpniu 1944 roku przez Antyfaszystowską Radę Narodowego Wyzwolenia Jugosławii, a ostateczny kształt nadały mu prace z lat 1950-66 kierowane przez Blaže Koneskiego.

^{**} Jest to, rzecz jasna, dość naiwne określenie, bo nie wykazuje faktycznego procesu powstawania i utrwalania się określonej normy językowej, kładąc niejako nacisk na tylko jedną z możliwości rozwoju państwowości – nowe państwo = nowy język, a przecież nie zawsze tak się dzieje. Ten termin często bywa nadużywany, o czym dalej.

Litewskie, Konstytucja Pyłypa Orłyka), oddzielną literaturę i tradycję literacką tak na poziomie twórczości ustnej, jak i pisanej, zachowujących odrębne tradycje i zwyczaje, przybiera formę głębokiego wypaczenia.

Ten niezwykle pomysł realizowano w Związku Radzieckim (choć skutki odczuwalne są do dziś, o czym poniżej) przy użyciu dość wyrafinowanych narzędzi, gdyż, jak pisze Jurij Szewelow, poza metodami znanymi z innych systemów, a ograniczającymi się do presji zewnętrznej (zakaz użycia ukraińskiego w urzędach i miejscach publicznych, eliminacja w wyniku ustanowienia obcojęzycznego systemu oświaty, wynaradawianie poprzez nobilitację w obcojęzycznych instytucjach państwowych i karierę w aparacie władzy, przesiedlenia itp.), wskazuje także na wniknięcie aparatu radzieckiego w trzewia języka ukraińskiego – ingerencję w jego strukturę wewnętrzną [18, 266-267]. Zaplanowane działania i ich realizację krok po kroku dobrze obrazuje wspomniana już monografia zbiorowa pod redakcją Łarysy Masenko [6], stąd też w niniejszej pracy możliwe jest zamieszczenie konkluzji, że efektem owej ingerencji są zmiany zauważalne do dziś tak w ukraińskim (nadal toczy się batalia o zatwierdzenie reformy zasad pisowni), jak i w skali makrospołecznej (sytuacja rozmycia cech endemicznych na poziomie odmian środowiskowych oraz języka mówionego w ogóle).

Okazuje się też, że za zmianą ustroju i stosunków międzynarodowych (tak jak w przypadku rozpadu ZSRR) i odbudowywania niepodległych państwowości na Ukrainie i Białorusi, może nastąpić diametralna zmiana (sic!) w podejściu do statusu i funkcji języków. Udowodnił to projekt Wydziału Etnologii Uniwersytetu Europejskiego w St. Petersburgu pod kierunkiem Nikołaja Wachtina obdarzony wielce wymownym tytułem *Nowe języki nowych państw: zjawiska na styku blisko spokrewnionych języków w przestrzeni postradzieckiej* (oryg. *Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве*). Głębszą, wielopłaszczyznową analizę tego projektu zamieszczono w odrębnej pracy [19, 33, 107-108, 112, 126-128, 225], dlatego tu można już tylko konstatować niezwykłą i nagłą przemianę w traktowaniu przez Rosjan wszelkich odstępstw i „rozpuchnięcia” wariantów standardu językowego w stosunku np. do treści znanej monografii Władimira Bielikowa i Leonida Krysina *Socjolingwistyka* (oryg. *Социолнгвистика*), wydanej w Moskwie roku 2001, wg których: „w mowie Ukraińców, posługujących się językiem rosyjskim, regularnie jest wykorzystywany dźwięk [r] ([h] – A.B.) gardłowy zamiast [r] ([g] – A.B.) wybuchowego, „prawidłowego” zgodnie z rosyjską normą literacką (...) co pozbawia badacza możliwości uważania tych ludzi za jednorodnych w materii językowej z osobami, dla których język rosyjski jest ojczysty” [cyt za: 23, 112]. W projekcie N. Wachtina widać diametralnie odmienny pogląd na zagadnienie tworzenia się struktury językowej – uznaje on faktycznie za taką strukturę bezładną mieszaninę leksykalno-fonetyczną i fleksyjno-składniową – *surżyk* – w którym brak jakiegokolwiek normy [19]. Można doszukiwać się w projekcie petersburskim (nieudanej) próby zaadoptowania obrazu „nowych języków

nowych państw” w tym formacie, jaki znany jest z przestrzeni b. Jugosławii, jednakże nazywanie np. bośniackiego nowym językiem nowego państwa jest co najmniej tak samo karkołomne, jak określanie tym mianem języka ukraińskiego lub jego innowacji, gdyż zakłada, że przed Jugosławią (bądź ZSRR) nie istniały na tym obszarze dostrzegalne odmienności językowo-kulturowe i społeczno-państwowe, a Jugosłavia (bądź ZSRR) były pod tym względem monolitem. Co więcej, takie ujęcie sprawy zupełnie ignoruje ewentualność odrębnego, odmiennego rozwoju wypadków w historii krystalizowania się konkretnego narodu i istnienia w zbiorowej świadomości tego narodu poczucia odrębności (w tym – odrębności językowej) w stosunku do narodów ościennych.

Założenie zaproponowane w tytule projektu N. Wachtina nie wytrzymuje zestawienia z rzeczywistością słowiańską, bo nijak się ma np. do historii języka macedońskiego, o którym Leszek Moszyński mówił jeszcze w latach osiemdziesiątych minionego stulecia, że to jednocześnie najmłodszy i najstarszy język słowiański, gdy weźmie się pod uwagę jego współczesną kodyfikację po roku 1944 i południowomacedońskie dialekty okolic Solunia (współczesne Saloniki) jako podstawę dla ses. Tak więc, jak się okazuje, dla określonych wspólnot słowiańskich kwestia faktycznej kodyfikacji swojego odrębnego języka nie musiała być w ogóle związana z „nowością” bądź „starością” narodu/państwa jako takiego; w pewnym sensie dotyczyło to też historii samych Rosjan, którzy nie od razu i dalece nie w „młodości” swego państwa wykreowali język rosyjski. Co więcej, język rosyjski przeżył choćby od czasów Piotra I szereg poważnych reform, które miały przede wszystkim na celu stworzenie jednolitej normy językowej i usamodzielnienie go jako narzędzia komunikacji w obrębie państwa; szczególną uwagę skupiono na zdolności tworzenia neologizmów.

W tym kontekście uzależnienie sfery słowotwórstwa w języku ukraińskim od leksykonu rosyjskiego z czasów radzieckich (a, ściślej, używanego w języku rosyjskim) doprowadziło nie tylko do konieczności kalkowania czynnego leksykonu fachowego, ale także – prowokowało potrzebę unifikacji pisowni zgodnej z zapisem wziętym ze źródła zapożyczenia. Już w roku 1933 rozpoczęto proces odsuwania języka ukraińskiego od jego historycznych źródeł (tradycji ustnej ludu ze wszystkich ukraińskich zakątków), czemu dał wyraz Andrij Chwyla w artykule programowym *Wykorzystać, wytrzebić korzenie nacjonalistyczne na froncie językowym* (oryg. *Використати, знищити коріння на мовному фронті*). Zrewidowane zostały kompletnie zapratywaną na misję „ukrainizacji”, dzięki której stworzono w latach dwudziestych minionego wieku niemal pełną bazę słownikową i nowe *Zasady pisowni** [6, 8], uznając dorobek sztabu specjalistów za zbyt oderwany od języka ukraińskich mas pracujących, co doskonale obrazuje rejestr usuniętych słów, zamieszczony w wspomnianej

* Nazwa *Zasady pisowni* w niniejszej pracy jest tożsama z ukraińskim pojęciem *Правопис*. W ukraińskiej tradycji naukowej ma ono szerszy zakres znaczeniowy niż w polskich opracowaniach, ponieważ obejmuje nie tylko podstawowe zasady pisowni ze słownikiem ortograficznym, ale także zasady odmiany wyrazów.

monografii [6, 354-399]. Jeszcze bardziej zastanawiające (po wnikliwszej lekturze owego rejestru) jest to, że ukraińskie masy pracujące – zdaniem reformatorów z lat trzydziestych – preferowały te wyrazy i wyrażenia, które zazwyczaj maksymalnie zbiegały się z leksykonem i tradycją rosyjską.

Proces ten dotyczył zresztą także leksykonu specjalistycznego, który w formie neologizmów rosyjskich lub wyrazów obcych zasymilowanych przez język rosyjski (to drugie – zdecydowanie częściej) trafiał wprost do przestrzeni ukraińskiej tym samym nie tylko narzucając temu językowi cudzą strategię tworzenia bądź asymilowania neologizmów, ale także skutecznie hamując działanie takich procesów wewnątrz języka ukraińskiego. Gdy zestawi się opisaną sytuację z zabiegami wokół języka polskiego inspirowanymi przez władze radzieckie zarówno w dwudziestoleciu międzywojennym, jak i po II wojnie światowej to wspomniane wcześniej słowniki radzieckie czy partyjna nowomowa PRL-u z potworkami językowymi, typu *walka o pokój, zapłuty karzeł reakcji, zgniły Zachód itp.* wydają się być dziecinną igraszką. Bodaj najsilniej widoczny wpływ nowych czasów (PRL) zaznaczył się na poziomie nazw własnych, ze słynnym przemianowaniem Katowic na Stalinogród*, jednakże i w tym przypadku można mówić raczej o nieśmiałych próbach w porównaniu np. z zupełną denominacją staropruskich toponimów na terenie Sumbii (współcześnie, Obwód Kaliningradzki) na swojsko brzmiące, rosyjskie czy pojawieniem się na terenie Ukrainy niezliczonej grupy miejscowości o nazwie Czapajewka bądź Pierwomajskoje (ta druga zresztą w rażący sposób naruszająca różnice w leksykonie rosyjskim i ukraińskim). Zmiany nazw własnych dotyczyły w mniejszym lub większym stopniu całego bloku wschodniego, tym niemniej najsilniej zaznaczyły się one w obrębie ZSRR.

W obrębie Słowiańszczyzny powojennej najciekawsze zjawiska powiązane ze sferą interferencji językowych odbywały się na obszarze Jugosławii. Przed jej rozpadem w wielkich aglomeracjach tego państwa federacyjnego pojawiła się *mowa szatrowacka* (serb. *šatrovački govor*)**. Właściwie jest to rodzaj mowy potocznej, spotykanej w takich miastach, jak Belgrad, Sarajewo czy Zagrzeb, zupełnie nieznaney i nieużywanej poza ich terenem. „Šatra” to określenie na słowa romskie, które przenikły do języka serbskiego lub chorwackiego, a wyróżnikiem *mowy szatrowackiej* jest inwersja, polegająca na przedstawianiu kolejności sylab w wyrazach dwusylabowych, np. *pivo* – *vopi* lub jej przesunięciu do pozycji końcowej w

* Nazwa ta obowiązywała w okresie od 9 marca 1953 do 20 grudnia 1956, a odpowiednia Uchwała Rady Państwa i Rady Ministrów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 7 marca 1953 r. *O uczczeniu pamięci Józefa Stalina* głosiła, że zmianę tę wprowadzono: „dla uczczenia pamięci Wielkiego Wodza i Nauczyciela mas pracujących i jego wielkopomnych zasług dla Polski”.

** Omawiane zjawisko spotykane jest też obecnie. Ten i następne przykłady interferencji językowych wewnątrzsłowiańskich bądź z pierwiastkiem słowiańskim omówiono szerzej w odrębnej pracy [19, 14-18].

wyrazach wielosylabowych np. *canjepu – pucanje*, rzadziej – do innej pozycji, np. *đasviti se – sviđati se*. O cechach interferencji językowej można mówić tu na kilku płaszczyznach. Po pierwsze nazwa nadana tej manierze mówienia sugeruje, że jest to wypadkowa jednego z języków słowiańskich i języka romskiego – swoistego lokalnego pogadialektu bądź para-romani, jeśli przyjmiemy się systematykę zaproponowaną przez Marcela Courthiade. W rzeczywistości to suma wyobrażeń o słowach romskich niezrozumiałych dla ogółu spoza tej społeczności tak, jak *mowa szatrowaczka* – nieczytelna dla osób spoza dużych miast b. Jugosławii. Na innej płaszczyźnie można rozpatrywać *szatrowaczki* jako bardzo specyficzny rodzaj interferencji wsobnej, gdyż komponenty poddawane wskazanej wyżej „obróbce” pochodzą z jednego języka ogólnego. Interesujący jest tu za to kierunek przekształceń – zwykle innowacje leksykalne pojawiające się w odmianach terytorialnych i środowiskowych, o ile zostaną zaakceptowane przez ogół użytkowników, wchodzą niejako na drodze nobilitacji do języka ogólnego, a w przypadku *szatrowackiego* kierunek jest odwrotny. Można zatem pokusić się o twierdzenie, że poza aberracjami w obrębie budowy wyrazu jako czynnikiem wyróżniającym ten typ mówienia i przez to spajającym konkretną społeczność, nie istnieje bliżej określona motywacja dla kontynuacji tego procesu, a w jego efekcie nie powstaje żadna nowa jakość.

Odmienne prezentuje się inny typ interferencji rodem z Bałkanów – tzw. *mowa fužińska* (słoweń. *fužinski govor*). W uproszczeniu można powiedzieć, że jest to mowa emigrantów z różnych zakątków b. Jugosławii, zamieszkujących jedną z dzielnic Lublany (Fužina). Jest to swoista mieszanka różnych leksykonów, fleksji i form gramatycznych, która w mniemaniu wspomnianych użytkowników maksymalnie upodabnia się do słoweńskiej normy językowej. Suma tych błędnych wyobrażeń o możliwości stworzenia formy normatywnej konkretnego języka ze zlepku form z języków pokrewnych ma wyraźny podtekst zaszczości z dawnej państwowości jugosłowiańskiej – wspomniani emigranci z jednej strony traktują Słowenię jako niemal własny kraj, z drugiej strony typ emigracji zarobkowej wymusza doraźne rozwiązanie problemów w komunikacji werbalnej poprzez stworzenie swoistej słowiańskiej interlingwy w założeniu zrozumiałej dla wszystkich.

Zdarza się też, że interferencja prowokowana jest zupełnie celowo z pobudek zupełnie innych niż chęć wyróżnienia grupy bądź doraźnych potrzeb komunikacyjnych. Motywacją może być próba stworzenia narzędzia przekazu artystycznego tak, jak w przypadku *lakriju* – mieszanki języka łotewskiego i rosyjskiego [19, 16-17]. Całość przypomina eksperyment artystyczny polegający na rzekomym odnajdywaniu wspólnych morfemów, co ma potwierdzać teorię o wspólnym prajęzyku. W istocie tworzywo językowe jest tu ograniczone w sferze użycia wyłącznie do tekstu artystycznego; dodatkowo mieszanie czcionek i morfemów z obu systemów językowych zawęża grono potencjalnych nadawców i odbiorców do grupy osób znających oba języki i mających względnie dobre wykształcenie w zakresie filologii.

Tych trzech przykładów fuzji językowej wewnątrz języków słowiańskich i w połączeniu z językami niesłowiańskimi wystarczy, by spojrzeć nieco z dystansu na

sytuację językową na Ukrainie. Na pierwszy rzut oka wydaje się, że spośród przedstawionych zjawisk najbardziej zbliżona do ukraińskiego *surżyka* jest *mowa fużińska*, ponieważ tworzą ją języki pokrewne, grupa posługująca się nią jest (tak jak zazwyczaj w przypadku *surżyka*) słabo wykształcona, a głównym powodem istnienia pozostaje (mylne) przekonanie, że jest to uniwersalny środek komunikacji. Jednakże po nieco głębszej analizie co najmniej tak samo bliska *surżykowi* jest *mowa szatrowaczka*, bo choć *surżyk* nie posiada (i raczej nigdy nie będzie posiadał) przewidywalnych mechanizmów tworzenia słów to niewątpliwie oba zjawiska zbliża typ użytkowników i swoista motywacja stania się członkiem grupy poprzez używanie tej mowy na co dzień. Można też dojść do wniosku, że *surżyk* łączy wiele z *lakriują*, bo w postaci wymyślonej przez pisarza również bywa wykorzystywany do tworzenia tekstów literackich (Łeś Poderwiański, Bohdan Żołdak itd.), a wielu prozaików używa jego elementów do stylizacji wypowiedzi bohaterów (Jurij Andruchowycz, Switłana Pyrkało, Oksana Zabużko i in.).

W istocie różnicę między *surżykiem* a wymienionymi wyżej mieszaninami językowymi stanowi fakt, że każda z nich ma określony i dość wąski zakres użycia, a tymczasem *surżyk* jest każdym z nich po trochu, jednocześnie nie będąc bytem samodzielnym. Jeśli uznamy *mowę szatrowaczką* za rodzaj mowy potocznej to *surżyk* właściwie mieści się w tej definicji, bo w istocie konkuruje on, wypiera i hamuje rozwój właściwej ukraińskiej mowy potocznej. Gdy założymy, że *mowa fużińska* to rodzaj uproszczonego komunikatu werbalnego między ludnością napływową a miejscową, która ma głównie w podtekście realizować swoistą „drogę na skróty” (komunikacja werbalna na poziomie bytowym) gdzie determinantą jest lepsze porozumienie to znowu mieści się w tym zakresie *surżyk*, nie budujący *de facto* nowej struktury językowej, a jedynie modyfikujący podstawę ukraińską elementami rosyjskimi p to, by stać się kodem „ogólnie zrozumiałym”. Jako wariant „literaturyzowany”, odautorskim pełni *surżyk* z grubsza rzecz ujmując tę samą rolę co *lakriują* – jest sposobem przekazu artystycznego.

Z drugiej jednak strony *surżyk* jest zjawiskiem diametralnie odmiennym w swej naturze od wymienionych wyżej innowacji językowych. W odróżnieniu od *mowy szatrowaczkowej* nie ogranicza się zasięgiem występowania tylko do mieszkańców wielkomiejskich blokowisk – jest właściwie wszędzie, nawet na tradycyjnie ukraińskojęzycznej wsi. Z kolei *mowę fużińską* tworzą osoby przyjezdne po to, by porozumieć się z miejscowymi, a *surżyk* to „patent” miejscowych Ukraińców po części dla rosyjskojęzycznych osób przyjezdnych, a po części – jako surogat „swojej” mowy. Wreszcie *lakriują* jest spreparowanym niewerbalnym subkodem literackim, a „literaturyzowany” *surżyk* – autorską wariacją pisaną na byt werbalny.

Jak zatem widać, rezultat zaplanowanych zabiegów, obliczonych na wyreżyserowaną fuzję ukraińskiego z rosyjskim ma zgoła inny charakter niż samorzutne procesy tworzenia innowacji językowych „na kolanie”, dla konkretnego celu. Bez wątplenia jest to problem wart odrębnych studiów tak, jak uczyniła to Łarysa Masenko [8]. Nie ulega też wątpliwości, że w nieco dalszej perspektywie

незбідне б́д́а поѓлб́оне студ́а над т́м проблемем посzerzaj́ace pole obserwacji o inne przypadki mieszania kodów j́ęzykowych w obrębie Słowiańszczyzny.

Представіона праца, як с́е здае, до́е wyraznie ujawniła problem z odpowiednim ujęciem sytuacji j́ęzykowej na Ukrainie. Najważniejszym mankamentem jest ewidentny brak naturalności tutejszych zjawisk interferencyjnych w porównaniu z resztą areału słowiańskiego. Wynikiem ale jednocześnie też powodem takiego stanu rzeczy jest brak logicznie uzasadnionej motywacji, która uprawniałaby takie działania (odgórne, planowe) i rozwój tak stymulowanego procesu. W efekcie na terenie Ukrainy powtórzyła się w mikroskali sytuacja ZSRR, gdzie tamta „nowa wspólnota narodu radzieckiego” nie wytworzyła nowego j́ęzyka, a jedynie silnie zideologizowała leksykon j́ęzyka rosyjskiego; w niepodległej Ukrainie z kolei dawne przyzwyczajenia j́ęzykowe doprowadziły do pojawienia się umownego „niedoprzekładu-surżyka”, który właściwie nie zastępuje ani j́ęzyka ukraińskiego, ani rosyjskiego, a jedynie skutecznie eliminuje potrzebę używania na poziomie bytowym normatywnego wariantu któregoś z tych j́ęzyków.

Błąd w obliczeniach radzieckiej „inżynierii j́ęzykowej”, spowodował, że zamiast stworzenia korytarza do przejścia ukraińskojęzycznej wspólnoty do areału j́ęzyka rosyjskiego, okaleczono j́ęzyk ukraiński, bo dotarcie do istniejącego już j́ęzyka żywego poprzez modyfikację innego j́ęzyka żywego jest działaniem dziwnym i w żaden sposób nie uzasadnionym. Można nawet zadać pytanie: po co taki zabieg, skoro każdy z nich jest samowystarczalny? Idea rosyjskiego w redakcji danego narodu wydaje się mało prawdopodobna, bo rosyjski nawet dziś wydaje się dążyć raczej do samooczyszczenia niż wieloredakcyjnej federalizacji. Zresztą zdecydowana większość obywateli ZSRR w roku 1991 wybrała niepodległość republik i prosperitę j́ęzyków narodowych.

BIBLIOGRAFIA:

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо. – К. : «Либідь», 1991. – 254 с.;
2. Брацкі А. Суржик – опис і визначення рамок явища // Скарби культури – безсмертя нації : [серія „Студії з україністики”]. – т. VII. – К., 2007. – С. 132-145;
3. Дзюба І.М. Інтернаціоналізм чи русифікація. – К. : «КМ Академія», 2005. – 330 с.;
4. Масенко Л.Т. Мова і політика. – К. : «Соняшник», 2004. – 120 с.;
5. Масенко Л.Т., Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. – К. : «КМ Академія», 2004. – 163 с.;
6. Масенко Л.Т. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. – К. : «КМ Академія», 2006. – 399 с.;
7. Масенко Л.Т. (У)мовна (У)країна. – К. : «Темпора», 2007. – 88 с.;
8. Масенко Л.Т. Суржик: між мовою і язиком. – К. : «КМ Академія», 2011. – 135 с.;
9. Погрібний А.Г. Світовий мовний досвід та українські реалії. – К. : Інститут відкритої політики, 2003. – 72 с.;
10. Погрібний А.Г. Захочеш – і будеш : Публіцистичні статті. – К. : ВЦ «Просвіта», 2007. – 484 с.;
11. Радевич-Винницький Я.К. Україна: від мови до нації. – Дрогобич : «Відродження», 1997. – 360 с.;
12. Радевич-Винницький Я.К. Лінгвема-хімера суржик як породження непаритетної двомовності // Мовознавчі студії. – Вип. 2. : Фразеологізм і слово у тексті і словнику (За матеріалами Всеукраїнської наукової конференції на пошпу 75-річчя від дня народження професора Мар'яна Демського). – Дрогобич, 2010. – С. 325-335;

13. *Сербенська О.А.* Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити. – Львів : «Світ», 1994. – 150 с.; 14. *Сербенська О.А.* Культура усного мовлення : Практикум. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 216 с.; 15. *Ставицька Л.О.* Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови. – К. : «Критика», 2005. – 464 с.; 16. *Ставицька Л.О.* Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти. – К. : «Пульсари», 2007. – 200 с.; 17. *Ткач Л.О.* Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку. – Чернівці : «Книги ХХІ», 2007. – 704 с.; 18. *Шерех Ю.* (Шевельов Ю.В.) Вибрані праці : У 2-х кн. – Книга I : Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. – К. : «КМ Академія», 2008. – 583 с.; 19. *Bracki A.* Surżyk – historia i terażniejszość. – Gdańsk : Wydawnictwo UG, 2009. – 273 s.; 20. *Mędelska J.* Nowe radzieckie realia odzwierciedlone w moskiewskim słowniku rosyjsko-polskim, wydany w latach 30. ubiegłego wieku // Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego / pod. red. E. Laskowskiej, I. Benenowskiej i M. Jaracz. – nr. XVIII : „Język – społeczeństwo – wartości”. – Bydgoszcz, 2008. – S. 275-285; 21. *Lipowski J.* Czy istniał język czeskosłowacki? // Bohemistyka. – nr 2. – Poznań, 2005, – S. 81-97; також під адресою: http://www.bohemistyka.pl/artykuly/2005/ART_Lipowski.pdf; 22. *Lipowski J.* Convergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. – 200 s.; 23. *Masenko Ł.* Język i społeczeństwo. Wymiar postkolonialny / tłum. i red. nauk. A. Bracki. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – 197 s.

Вікторова Л.В. (Київ, Україна)

Зіставний лексико-семантичний аналіз номінативної лексики в румунській, українській та російській мовах

У статті аналізуються лексичні одиниці пов'язані з номінацією особи в румунській, українській та російській мовах. Досліджуються лексико-граматична група іменників, оцінні параметри якої експлікуються досить активно.

Ключові слова: номінативні одиниці в румунській, українській та російській мовах; семантика, вторинна номінація, лексико-семантична група.

В статье анализируются номинативные единицы в румынском, украинском и русском языках. Исследуются лексико-грамматическая группа существительных, оценочные параметры которой эксплицируются достаточно активно.

Ключевые слова: номинативные единицы в румынском, украинском и русском языках; семантика, вторичная номинации, лексико-семантическая группа.

The article the lexical units associated with individual nomination are analysed in the Romanian, Ukrainian and Russian languages. Investigate lexical-grammatical noun group, estimates the parameters of which are used quite actively.

Key words: nominative units in the Romanian, Ukrainian and Russian languages; designation, semantics, secondary nomination, lexical-semantic group.

Метою статті є порівняти лексичні одиниці, пов'язані з номінацією особи за позитивними чи негативними якостями в румунській, українській та російській мовах. *Предметом* дослідження є румунські, українські та російські номінативні одиниці, *об'єктом* – оцінні назви та експериментальна семантизація номінативної лексики в румунській, українській та російській мовах в межах лексико-семантичної групи.

Однією з особливостей нашого часу є постійна взаємодія універсальності, подібності мов – з одного боку, та унікальності, самобутності життя кожного народу, кожної національної мови – з другого боку. Дослідження мовної семантики на міжмовному рівні не тільки дають можливість глибше зазирнути в глибини національно-мовних картин світу, побачити їх своєрідність, але й виділити спільні вектори сучасного розвитку лексичних систем споріднених, віддалено споріднених та неспоріднених мов. При зіставленні румунської, української та російської мов, природним є врахування контактів та взаємодії елементів мовних структур.

Одиниці, пов'язані з номінацією особи за позитивними чи негативними якостями – частина семантичного поля “людина” – більшою мірою, ніж інші розряди конкретних імен, передають країнознавчі конотації, оскільки саме вони оформляють суб'єктивне бачення світу через фіксацію етичних чи естетичних норм конкретного мовного колективу. Таким чином, найбільш цікавими для порівняльного дослідження такого плану є такі лексичні одиниці, оцінні параметри яких експлікуються досить активно. Тому, дослідження та співставлення оцінної лексики в межах лексико-семантичної групи “той, хто любить жінок” в румунській, українській та російських мовах є **актуальним**.

Зіставне дослідження семантики вивчали, наприклад такі вчені: Д.Х. Баранник, М.П. Фабіан, Дж. Сантаян, В.М. Манакін, О.Ф. Мочар, М.П. Кочерган, Т.В. Сорока. У сучасній лінгвістиці виділяють два найзагальніших напрямки: зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні та зіставне дослідження семантичних явищ на рівні однієї мови [1, 4]. Перше здійснюється головним чином у типологічному плані й переважно на рівні загальних категорій семантичної структури, зіставлення яких спрямоване на встановлення спільного та відмінного в основних формах логічного мислення. За методикою проведення зіставне дослідження семантики на міжмовному рівні вважають дослідженням з горизонтальним розташуванням об'єктів, тим часом як зіставний аналіз семантичних явищ на рівні однієї мови є вертикальним. У процесі зіставлення включаються одиниці мовної семантики різних структурних рівнів однієї мовної системи з урахуванням їх ієрархічного зв'язку [11, 55].

Звертаючись до проблеми одиниць відбору, хотілося б зазначити, що найкоректнішим, на нашу думку, є висновок П.М. Денісова, який зазначав: “Слово – основна одиниця відліку, але його смислова структура може бути

розроблена з більшою або меншою глибиною, і фактично треба було б визнати лексико-семантичний варіант (слово в одному з своїх значень) одиницею відліку в навчальній лексикографії” [3, 34]. Отже ми, досліджуючи полісемантичні слова, будемо аналізувати та враховувати окремо кожний лексико-семантичний варіант (ЛСВ) слова, а не слово в цілому.

В ході роботи була виділена ЛСГ оцінних назв “той, хто любить жінок”, яка в українській мові представлена 35 ЛСВ: **бабій (розм.) 1; бабич (розм.); баболіуб (зневажл.); баламут(а) 2; бахур (лайл.) 1; волоцюга (зневажл.) 2; гульвіса (розм.); джигун (розм.); донжуан (ірон.); закоханець (заст., розм., ірон.); залицяльник; зальотник; звабник; звідник (зводник) 2; кавалер 1; казанова, коханець 1,2; коханок (розм.); коханочок (розм.); коханчик (пестл.); ловелас; любас (діал.); перелесник (перен.) 2; перелюбник (заст.); перелюбець (заст); підлабузник; поклонник (розм.) 3; полюбовник (розм.); розбещувач; селадон (заст.); сластолюбець; спокуситель; спокусник 2; фаворит 1.**

В румунській мові дана група має такі ЛСВ: **ademenitor, afemeiat, amant, băbălău, destrăbălat, desfrânat, casanova, cavaler, ceducator, crai, craidon, cuceritor, donjuan, ibovnic, ispititor, muieratic, favorit, fustangiu.**

В російській мові дана група складається з таких ЛСВ: **бабник; вздыхатель; воздыхатель; волокита; донжуан; женолюб; женолюбец; искуситель; кавалер; казанова; кобель; ловелас; лобезник; любовник; обожатель; обольститель; поклонник; развратитель; селадон; сладострастник; сластолюбец; соблазнитель; совратитель; ухажер; фаворит; хахаль.**

Зіставний аналіз номінативних одиниць в румунській, українській та російській мовах, передбачає виконання наступних завдань: 1. збір мовного матеріалу; 2. лексико-семантичний аналіз слів; 3. їх семантичний аналіз; 4. зіставлення оцінних назв “той, хто любить жінок” в румунській, українській та російській мовах; 5. використання методу вільної атрибуції ознак значення [2, 25].

Дослідження лексичних одиниць, пов’язаних з номінацією особи в румунській, українській та російській мовних системах проводимо на основі розробленої комплексної методики аналізу лексичної семантики, яка дала змогу кількісно та якісно охарактеризувати ЛСГ оцінних назв “той, хто любить жінок” у неспоріднених мовах.

Аналіз структурних типів свідчить про кількісну перевагу похідних одиниць. З них суфіксальним способом було створено 51 лексична одиниця. Вихідними основами виступають субстантивні, ад’єктивні та дієслівні основи, найпродуктивнішими з яких є останні. Словотворчих формантів–суфіксів в українській мові нараховується 12: *-юга, -ник, -уч, -тель, -ун, -ець, -ач, -ок, -очок, -чик, -ас, -віс*, а в російській мові – 6: *-(н)ик, -тель, -ит, -ец, -ер, -л*. Спільними для двох мов є 3 форманти: *-(н)ик, -тель, -ец(ь)*: **залицяльник, спокусник, поклонник, спокуситель, закоханець // бабник, любовник, обольститель, женолюбец** (всього 37 лексичних

одиниць). Причому частотність зазначених формантів в межах даної групи відрізняється. Так, формант *-тель*, який за своїм походженням є старослов'янським і допомагає відтворити у слові книжну стилістичну забарвленість, російська мова успадкувала набагато більшою мірою, ніж українська. Цікавим є також той факт, що 3 з 11 питомих російських одиниць є застарілими (**прельститель**, **сожитель**, **воздыхатель**).

Найвні також випадки створення нових слів шляхом поєднання основ (всього 3 композити). Словоскладання після афіксації є найбільш продуктивним способом творення нових слів. Принципова різниця між афіксацією і словоскладанням полягає в тому, що при афіксації лише один компонент має самостійне значення, тоді як складні слова утворюються шляхом об'єднання в одну лексичну одиницю двох чи більше основ самостійних частин мови.

До найпоширеніших композитів належать утворення, оформлені за моделями: "іменник + дієслово" інколи з додаванням суфікса *-ець*: **баболоб** ("баба" + "любити") // **женолюб** та **женолюбец** ("жена" + "любить"). Спостерігаються номінації, які були створені від складних ад'єктивних основ шляхом додавання суфіксів *-ець(ь)* та *-ник* (всього 3): **сластолюбець** // **сладострастник**, **сластолюбец**.

Можна виділити застарілі номінації та діалектизми: **закоханець** (*заст.*, *розм.*, *ірон.*) – той, хто закохався в кого-небудь, залицяльник; **любас** (*діал.*) – коханець; **перелюбник** (*діал.*), **перелюбець** (*діал.*) – той, хто перелюбствує (тобто порушує подружню вірність) // **волокита** (*разг.*, *уст.*) – любитель волочитися за жінчинами, ухаживать без серйозних намерень; **воздыхатель** (*уст.*) – поклонник; **любезник** (*уст.*) – тот, кто постоянно любезничает с женщинами; **прелестник** (*уст.*), **прельститель** (*уст.*) – тот, кто подчиняет своему обаянию; **прелюбодей** (*уст.*) – тот, кто совершил прелюбодеяние; **любовник** 2 (*уст.*) – влюбленный человек.

Група європеїзмів складається з таких одиниць: **бахур** (*лайл.*); **ловелас**; **донжуан** (*ірон.*); **кавалер** 1; **казанова**; **селадон** (*заст.*); **фаворит** // **ловелас**; **донжуан**; **кавалер** (*прост.*); **казанова**; **селадон** (*устар.*, *теперь ірон.*); **фаворит** // **donjuan**, **casanova**, **cavalier**. Основною мовою-реципієнтом, як і варто було очікувати, виступила французька – **кавалер**, **селадон**, **фаворит**. Є запозичення з іспанської (**донжуан**), англійської (**ловелас**), італійської (**казанова**) та древньо-єврейської (**бахур**) мов. Цікавим для нас є той факт, що 8 із 13 одиниць у мовах-реципієнтах позначають власні назви. Це імена історичних осіб або літературних героїв: **донжуан** від ісп. *Don Juane*, **ловелас** від англ. *Lovelace*, **селадон** від фр. *Cèladon* та **казанова** від іт. *Casanova*. Процес засвоєння нових слів та перетворення їх із власних назв у загальні є постійним. Це підкреслюється відсутністю у академічних тлумачних словниках, словниках Даля, Грінченка та Ожегова, а також словниках іншомовних слів лексеми **казанова**. Ми

можемо припустити, що процес перетворення із власної у загальну оцінку назву ще не остаточно закінчився і тому дана одиниця не фіксується словниками. Але про функціонування одиниці в мовленні свідчать дані опитування: з 20 опитаних осіб (вік – від 18 до 25; освіта – переважно середня; стать – чоловіча) лише дві особи відмовились семантизувати слово. 11 осіб-реципієнтів зрозуміли дане слово як власну назву, і лише 7 на перший план винесли значення “коханець”, “той, хто любить жінок” [2, 27]. Оцінні значення європеїзмів великою мірою залежать від контексту.

Кавалер позначає “супутника жінки в товаристві, залицяльника”. У французькій мові ця лексема мала значення “вершник”. Отже, ми можемо говорити про трансформацію лексичного значення. **Фаворит** - *коханець знатної особи*. Лексема була запозичена з французької мови, яка в свою чергу запозичила його з латини, де воно мало значення “прихильність, доброзичливість”. У випадку з лексемою **бахур**, яка у мові-реципієнті має значення “молодий хлопець, учитель” відбулася не лише трансформація лексичного значення, а й оцінних конотацій.

Оцінні назви особи, які характеризують людину з позитивного боку, фіксуються порівняно рідше ніж негативнооцінні номінації.

Позитивнооцінні номінації нараховують в українській мові 6 одиниць: 2 одиниці запозичені (**кавалер**, **селядон**), 1 – застаріла (**закоханець**) та такі одиниці, як **залицяльник**, **поклонник (розм)** 3 – *той, хто залицяється до дівчини, жінки*, **коханець** 2 – *коханий, той (та), кого кохають*. Російська мова представлена 8 одиницями: **обожатель (разг., шутл.)**, **поклонник** 3, **ухажер (прост)** 2, **ухаживатель (разг.)**, **угодник**, **вдыхатель (разг., шутл.)** – *мужчина, ухаживающий за женщиной, проявляя при этом свою любовь, симпатию; мужчина, старающийся добиться расположения женщины*; **сладострастник**, **сладостолобец** – *сладострастный человек, отличающийся чувственностью*.

Негативнооцінні номінації розрізняються інтенсивністю вираження негативнооцінної експресії: **волоцюга (зневажл.)**; **джигун (розм.)**; **гульвіса (розм.)** // **кобель (груб., прост.)**; **хахаль (груб., прост.)**; **бабник (разг., презр.)** // **afemeiat, băbălău, destrăbălat, desfrânat**.

Найяскравішими негативнооцінними назвами є ті, що в словниках мають відповідні позначки: **зневажл., груб., прост., презр. Волоцюга (зневажл.)** 2. *Той, хто любить волочитися за ким-небудь*; **баболіоб (зневажл.)** – *той, хто дуже упадає за жінками* // **бабник (разг., презр.)** – *любитель ухаживать за женщинами*; **кобель (груб., прост.)** – *о похотливом мужчине*; **хахаль (груб., прост.)** – *ухажер* // **corditor** – *amant, bărbat afemeiat*.

Негативнооцінна ознака меншою мірою виражена в тих словах, які не мають подібних позначок, але яка експлікується за допомогою дефініції. В українській мові дана група складається з таких лексичних одиниць: **бабій**

(розм.) 1, **бабич** (розм.) – той, хто дуже упадає за жінками; **зальотник** – той, хто любить залицятися до жінок, волочитися за ними; **баламут(а)** 2, **джигун** (розм.) – той, хто настирливо домагається взаємності в коханні; **спокусник** 2, **спокуситель**, **перелесник** (перен.) 2 – чоловік, що зваблює дівчат, жінок; **гульвіса** (розм.) – той, хто любить гуляти (в значенні перебувати в близьких любовних стосунках), **джигун**; **звabник**, **звідник** (**зводник**) 2 – той, хто навмисне, з певним наміром викликає почуття кохання до себе; **розбещувач** – той, хто розбещує кого-небудь; **коханець** 1, **коханок** (розм.), **коханочок** (розм.), **коханчик** (пестл.), **полюбовник** (розм.) – чоловік, хто перебуває у позащлюбному зв'язку з жінкою або дівчиною; **підлабузник** – той, хто підлабузнюється до кого-небудь (у значенні підлещуватись, загравати до кого-небудь); **сластолобець** – той, кому властиве сластолобство (тобто схильність до надмірної почуттєвої насолоди; *хтивість*).

В румунській мові дана група складається з таких лексичних одиниць: **afemeiat** (**destrăbălat, desfrănat**) – *care umblă după femei, căruia îi place să facă curte femeilor*; **băbălău** – (*Cel care este stăpânit de slăbiciune pentru femei*).

При зіставленні номінативної лексики в досліджуваних мовах помічаємо, що деякі одиниці та їх еквіваленти однаково відображаються в румунській та російській мовах. Так, в російській мові дана група складається з таких лексичних одиниць: **женолюб**, **женолюбец** – *мужчина, слишком любящий ухаживать за женщинами*; **искуситель** (**книжн.**) – *тот, кто искушает кого-либо, соблазнитель*; **любовник** 1, **полюбовник** (**прост.**) – *мужчина по отношению к женщине, находящейся с ним во внебрачной связи*; **обольститель** 2, **соблазнитель** 2 – *мужчина, добывающийся обладания девушкой*; **развратитель** (**книжн.**) – *тот, кто развратил кого-либо (разврат – половая распущенность, беспутная половая жизнь)*; **совратитель** – *тот, кто совращает кого-либо (совращать – склонять к дурным поступкам)*; **ухажер** (**прост.**) 1 – *мужчина, любящий и умеющий ухаживать за женщинами; волокита*.

Незважаючи на те, що словники достатньо об'єктивно фіксують лексичні значення, у них непослідовно відбиваються оцінні емоційні елементи, або ж ці елементи визначаються інтуїтивно. Щодо позначок на зразок **зневажл.**, **пестл.**, **презр.**, **груб.**, **fat**, **pop.**, **glumet** та деяких інших, переважна більшість учених погоджується з тим, що вони вказують на оцінність, і навіть називає їх емоційними [7, 10]. Стосовно ж позначок **книжн.**, **розм.** думки розділилися: одні вважають їх власне функціональними, стверджуючи, що вони вказують на сферу вживання мовних одиниць, інші припускають, що подібні ремарки можуть мати експресивний характер і вказувати на додаткову інформацію [4]. Ми

схиляємось до такої думки, що всі назви особи зі словниковими позначками типу *зневяжл., розм., лайл., ірон., пестл.* є оцінно маркованими, хоча розуміємо, що вони відрізняються ступенем і характером вияву оцінності та емоційності.

Таким чином, зіставлення параметрично однакового матеріалу сприяє глибшому визначенню специфіки кожної мови. При трактуванні досліджуваної групи слів румунські та українські словники тлумачать поверхневі значення лексем. Російські словники ж дають більш широке тлумачення, враховуючи похідні дефініції, а також трактують назву особи послідовно, визначаючи значення похідних слів. Перспективними у подальших дослідженнях слід вважати порівняння нейтрально- та позитивнооцінних номінацій, що в розмовному мовленні можуть набувати негативного або іронічного забарвлення та застарілих позитивнооцінних ЛСВ слів в румунській, українській та російських мовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Баранник Д. Х.* Аспекти зіставного дослідження мовної семантики / Д. Х. Баранник // Матеріали республіканської конференції «Проблеми зіставної семантики». – Київ-Черкаси: ЧДПІ, 1992. – С. 3-4; 2. *Вікторова Л. В.* Експериментальна семантизація номінативної лексики в межах лексико-семантичної групи (на матеріалі сучасної румунської мови) / Л. В. Вікторова, О. О. Коротун // Актуальні проблеми сучасної філології : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції за ред. А. Г. Ніколенка. – Тернопіль: Вид-во НТПУ, 2011. – С. 25 – 28; 3. *Денисов П. Н.* Принципы отбора лексики для учебных словарей / П. Н. Денисов // Вопросы учебной лексикографии. – М., 1968. – С. 74; 4. *Кожина М. М.* Стилистика русского языка / М. М. Кожина. – М., 1983. – С. 34; 5. *Кузнецова Э. В.* Лексикология русского языка / Э. В. Кузнецова. – М., 1982. – С. 28; 6. *Левицкий В. В.* Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицкий, И. А. Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 193 с.; 7. *Павлова Н. М.* Эмоциональные значения в лексикографическом отражении (на материале английского языка): Автореф. дис... канд. филол. наук. – М., 1977. – С. 12; 8. *Рудяков А. Н.* Опыт системного описания лексико-семантических групп: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Рудяков Александр Николаевич. – К., 1983. – 16 с.; 9. *Семчинський С. В.* Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов) [Текст] : навч. посібник для магістрантів укр. мови, рос. мови та класичної філології. – К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2002. – 174 с.; 10. *Семчинський С. В.* Наслідки українсько-румунських мовних контактів у молдавських говірках румунської мови / С. В. Семчинський // Мовознавство. – 1994. - №1. – С.46–50; 11. *Фабіян М. П.* Принцип цілісної системності в зіставних дослідженнях / М. П. Фабіян // Проблеми романо-германської філології [Зб. наук. праць]. – Ужгород, 1999. – С. 52–55; 12. *Doca G.* Limba română (Gramatică de învățare pentru cursurile de vară), vol. al II lea – Structuri morfo-sintactice și lexicale, București, Editura Universității, 1993.

Газда І., Лазурова Н.О. (Брно, Чеська Республіка)

Політичний дискурс: функції слова в політичному мовленні (на матеріалі української та чеської мов)

У статті в межах загального визначення поняття дискурсу зроблено спробу визначити специфічні характеристики політичного дискурсу, а також окреслено загальні підходи до аналізу суспільно-політичної лексики та політичного дискурсу в українській та чеській мовах.

Ключові слова: *політичний дискурс, мова політики, аналіз політичного дискурсу, суспільно-політична лексика.*

В статтє в рамках общего определения понятия дискурса сделана попытка определения специфических характеристик политического дискурса, а также очерчены общие подходы к анализу общественно-политической лексики и политического дискурса в украинском и чешском языках.

Ключевые слова: *политический дискурс, язык политики, анализ политического дискурса, общественно-политическая лексика.*

In the annotated article the author attempts to define the specific features of the political discourse within the frame of general definition of the notion "discourse", as well as to point out some common approaches to analysis of social and political vocabulary and political discourse analysis in modern Ukrainian and Czech languages.

Key words: *political discourse, language of politics, political discourse analysis, social and political vocabulary.*

Актуальність дослідження політичного дискурсу зумовлена специфікою об'єкта дослідження, бо об'єктивно існує потреба в науковому обґрунтуванні даного феномена, хоча й досі не існує узгодженості щодо розуміння політичного дискурсу представниками різних наук. На сучасному етапі розвитку чеської та української мов політичний дискурс стає важливим чинником як суспільного, так і культурного життя. Політична комунікація відіграє вирішальну роль у процесах розбудови держави, в утвердженні її місця у світовому інформаційному просторі. Політична лексика, яка виступає основною складовою політичного мовлення, є одним з найбільш рухливих прошарків лексичної системи. З одного боку, політична лексика дає змогу дослідити вплив екстралінгвістичних факторів на структуру мови, з іншого – відіграє найважливішу роль у розповсюдженні суспільно-політичних концепцій та формуванні соціальної свідомості населення.

Наукова новизна дослідження вмотивовується спробою порівняльного аналізу сучасної української та чеської політичного дискурсу та його мовних засобів з погляду взаємодії мовних і соціальних чинників. Аналіз політичного мовлення та функцій слів у ньому дає змогу не лише дослідити вплив екстралінгвістичних

факторів на структуру мови, але й виявити ті властивості мовної системи, які дозволяють реалізувати прагматичні завдання політичного дискурсу.

Поняття «дискурс» дуже багатозначне. Воно походить від латинського слова *discursus*, що буквально означало «біг у різних напрямках». Поступово термін набуває величезної кількості різноманітних значень. У науковій літературі, насамперед лінгвістичній, слово дискурс в основному вживається як синонім слова текст. Причому під текстом може розумітися не тільки специфічний продукт мовної діяльності, а й будь-яке явище дійсності, що має знакову природу й певним чином структуроване: наприклад, фільми, спектаклі, мітинги, дебати тощо. У сучасній науковій літературі не існує авторських прав на використання данного терміна. Саме тому його вживання таке багатозначне. Конкретне значення терміна дискурс визначається в рамках існуючих підходів до вивчення мови і мовної діяльності [8, 7-86].

До найважливіших характеристик дискурсу в його сучасному розумінні можна віднести такі:

1) дискурс являє собою складне комунікативне явище, що містить у собі і соціальний контекст, який дає уявлення як про учасників комунікації (їхні характеристики), так і про процеси виробництва і сприйняття повідомлень [4];

2) дискурс відображає суб'єктивну психологію людини, і отже, він не може бути відчужений від того, хто говорить [2, 3-42];

3) за самою своєю суттю дискурс – явище когнітивне, тобто таке, що має справу з передачею знань, з оперуванням знаннями особливого роду і, головне, зі створенням нових знань [5, 7-25];

4) дискурс – це «зв'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними й іншими факторами; мовлення, розглянуте як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і в механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах)» [1, 136-137].

Проте при всьому розмаїтті підходів доцільно говорити про два основних. Прибічники першого підходу під дискурсом розуміють фрагменти дійсності, що мають часову довжину, логіку розгортання (сюжет), являють собою закінчений твір. Представники іншого, більш вузького підходу трактують дискурс як особливий вид комунікації. «Дискурс є комунікативна подія, що відбувається між тим, хто говорить і слухає (спостерігачем та ін.) у процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому й іншому контексті. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні і невербальні складові» [8, 7-86]. Під політичним дискурсом розуміється зв'язаний текст, зумовлений ситуацією політичного спілкування у сукупності з прагматичними, соціологічними, психологічними та іншими факторами. Політичний дискурс актуалізується у таких жанрах, як промова політика, інаугураційне звернення президента, політичний документ (указ президента, зміст закону, комюніке), звіти уряду у парламенті, затвердження або обговорення бюджету [6, 22-28].

Сучасне політичне життя в Україні та Чехії актуалізувало значення політичного слова. Це істотно змінює систему вимог до політика, до кожного члена суспільства та ситуації загалом. Політик мусить вміти зрозуміло висловлювати свою думку, а також політичну волю спільноти, лідером якої він виступає. Це стає нормою у ситуації політичного дискурсу, яка вимагає відкритості — завдяки слову — раніше прихованих для думки сфер. Така роль слова в політиці стала історичною очевидністю. Але слово не можна звести лише до засобу, яким слід навчитися добре володіти, бо саме політичний дискурс визначає не тільки межі політичного мислення, а й реальність політичної дії. Мова, надто ж політична, завжди включає інтерпретацію світу та приховані (а також і явні) оцінки реальних та можливих політичних явищ. Політичні ідеї та владні відносини фіксуються в мові. Тому політичний дискурс задає можливі форми політичної практики. Засоби масової інформації — той соціальний інститут, у якому реалізується політичний дискурс. У вимірах «рівня демократичності» суспільства засоби масової інформації є насправді головним показником, критерієм або певним масштабом. Саме ЗМІ, по суті, найбільш повно втілюють у собі головну ознаку демократично організованого суспільства. Якщо говорити про сутність того, що називають сьогодні засобами масової інформації, то вже з самої назви можна зрозуміти, що йдеться про інформаційні засоби, які виконують функцію посередників людського спілкування — тобто медіаторів — у сучасному суспільстві. Одна з головних, якщо не найголовніша, функція політичного дискурсу ЗМІ — вплив на тих, кому він адресований. З допомогою політичної комунікації різні факти, політичні події, взагалі соціальна реальність інтерпретуються у вигідному для авторів повідомлення світлі, нав'язуючи загалу потрібне розуміння і дії, що з них випливають.

Як багатожанровий різновид публічного мовлення, політичний дискурс характеризується цілою низкою специфічних засобів. І суть тут не лише у вживанні специфічної детермінованої політичною діяльністю лексики, а й у своєрідному відборі й організації певних структур вираження відповідно до прагматичних настанов, цілей і умов спілкування, що склалися в процесі професійної діяльності політиків. Політики усвідомлюють необхідність оволодіння такими стилем мовлення і нормами літературної мови, які здатні дати найвищий коефіцієнт корисної дії. Особлива роль у встановленні комунікативно-стилістичної тональності спілкування, безперечно, належить лексиці та фразеології. Саме від стилістичного забарвлення слів, словосполучень і висловів, що використовуються в тексті, багато в чому залежить, яким він буде. Метою спілкування політиків є втілення певної ідеології, що означає цілеспрямований вплив на адресата за допомогою певних мовних засобів. Аналізуючи тісний зв'язок між поняттями «мова» та «ідеологія», потрібно брати до уваги, що тут йдеться не про ідеологічний

характер мови як суспільного явища, а про ідеологічно зумовлений характер застосування конкретних мов. Маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою мови призводить до того, що ідеологічні конотації певних слів спотворюють їхнє значення. Такі властивості мови, як рухливість семантичної структури слова, складність відмежування конотації від прямих денотативних значень, варіативність денотативних і конотативних значень одних і тих самих мовних знаків під впливом соціальних чинників, багатокomпонентність як лексичного, так і прагматичного значення, синонімічні й асоціативні зв'язки слів, модальність висловлювання, оцінність семантики і т.д., навмисно й цілеспрямовано використовуються пропагандою. Найбільш очевидним у плані мовного впливу є потенціал лексики. Її основою є уявлення про розширюваність, невизначеність і абстрактність значення слова. На рівні слова існують ситуації спілкування, коли комунікативна семантика слова суперечить його семантиці.

У зв'язку зі змінами в політичному житті України та Чехії постає проблема аналізу основних ознак політичного дискурсу та функцій слів в політичному мовленні. Основною складовою політичного мовлення виступає суспільно-політична лексика. Суспільно-політична лексика сучасних української та чеської мов є обширом номінацій, які вербалізують світ понять зі сфери світоглядних, ідеологічних, політичних знань, на часі актуальних, соціально-апробованих для суспільства. У славістиці 70-х – 80-х – 90-х років ХХ століття й в сучасну добу погляд на суспільно-політичну лексику уніфікується в основній характеристиці цієї лексичної підсистеми, яка глобально вербалізує широку сферу діяльності суспільства, а саме сферу політики, політекономії, ідеології, світоглядності. При цьому існують численні уточнення щодо визначення функціональних меж підсистеми, різних критеріїв класифікації номенклатурних лексем, самих дефініцій класифікаційних підгруп. Семантика суспільно-політичної лексики зумовлює виділення її основних функцій: номінативної, оцінювальної та прагматичної[3, 14]. Номінативна функція є основною для всіх слів мови, але слова можуть не лише називати, а й виражати оцінку. Ця друга (оцінювальна) функція слів відіграє провідну роль у політичному мовленні, оскільки оцінювання зумовлюється ідеологічною позицією суб'єкта мовлення. Оцінювальний предикат має два основні значення – «добре» й «погано» або «плюс» і «мінус». Але не всі слова, які містять компонент оцінки, можна віднести до того чи іншого полюсу, якщо вони використовуються поза контекстом (*важливий, важкий, надавати перевагу, důležitý, těžký, dát přednost*). Загалом для політичного мовлення найбільш значущим є прагматичний аспект, виділення оцінювальних сем у

словах, оскільки прагматика пов'язана з виявленням ставлення суб'єкта до вживаного знака, а також вплив знаків на того, хто їх використовує.

Структурною особливістю суспільно-політичної лексики української та чеської мов є наявність великої кількості композитів (композитних структур). Особливу увагу привертають одиниці, які мають відмінну структуру в українській та чеській мовах.

<i>Чеська мова</i>	<i>Українська мова</i>
<i>Словосочетание</i>	<i>Композит</i>
lidově demokratický	народно-демократичний
sociálně demokratický	соціально-демократичний
sociálně společenský	соціально-побутовий
sociálně ekonomický	соціально-економічний
sociálně politický	соціально-політичний
vzájemné vztahy	взаємовідносини
<i>Композит</i>	<i>Словосочетание</i>
dluhopis	боргове зобов'язання
maloobchodník	роздрібний продавець
<i>Композит</i>	<i>Композит</i>
občanskoprávní	громадянсько-правовий
viceprezident	віце-президент
vicepremiér	віце-прем'єр
celostátní	загальнодержавний

Суспільно-політична лексика як основна складова політичного дискурсу відзначається динамічністю семантичних процесів, що зумовлені соціальним дискурсом подій суспільно-політичного життя країни (деактуалізація лексики, деідеологізація лексики, політизація, деполітизація, активізація деяких семантичних моделей, метафоризація, контекстні конотації). Найбільш актуальними на сьогодні (особливо в українському політичному мовленні) є процеси активізації семантичної моделі, яка виражає оцінку особистості як суспільного явища, та метафоризації як вираження оцінки суспільно-політичної ситуації. Цікаво, що для останньої характерне використання великої кількості лексем з різних тематичних груп лексики, зокрема будівельної, медичної та зоологічної (*атрофія влади, хвороба суспільства, chodba vlády, nemoc společnosti, pták úspěchu*). Метафоричність набула статусу важливої ознаки політичного дискурсу України та Чехії, що призвело до необхідності експлікації та осмислення особливого виду метафоричної одиниці – політичної метафори. Розглядаючи особливості української та чеської суспільно-політичної лексики, звертаємо увагу на високий ступінь метафоризації суспільно-політичних текстів. Сучасний український та чеський політичний дискурс характеризується використанням великої кількості метафор, що засвідчують засоби масової інформації (*Позначається і наша стара хвороба — відсутність правої опозиції, яка послідовно відстоювала б саме такі принципи. День 19.02.2005. За кілька місяців Україна стрімко, як на швидкісній шахтній кліті, опустила ся зі сфери світла і сподівань на позитивні зміни в зону*

темряви. День 12.05.2010. Нарівні з поновленням пленарних засідань Верховної Ради темні хмари згустилися над парламентською коаліцією. День 13.05.2009.//Politici studentům zkazili hru na volby nanečisto. Studenti však dostali užitečnější lekci. Dozvěděli se, jak čistá je politika. V sociálnědemokratickém podání zvláště. MF Dnes. 27.02.2010). Процес метафоризації більшою мірою позначився на українському політичному дискурсі, аніж на чеському. Деякі речення складаються з суцільних метафор (*Проте, рецепти антиінфляційної політики стали однією з найбільш популярних «страв» політичної «кухні»* (День, 03.06.2008). *Держава ще не була відкритим гравцем на ринковому полі ЗМІ. Вона повинна забрати те, що належить саме державним установам, і грати поруч з приватними телеструктурами* (День, 21.03.2000)).

Семантичні процеси, які відбувалися й наразі відбуваються у складі суспільно-політичної лексики сучасних української та чеської мов, мають міжнародний контекст і відбуваються за плином класичних процесів у мовних змінах, пов'язаних із соціальним та політичним дискурсом держав. Докорінні політичні зміни в Україні та Чехії кінця ХХ століття супроводжувались радикальними змінами і в суспільно-політичній свідомості, що вплинуло на систему мови в цілому, і на мовні засоби, що вживаються у політичному дискурсі зокрема. Політичний дискурс є репрезентацією дискурсу влади та її політики. У демократичному суспільстві, основою, стрижнем політики є політична комунікація, політичний дискурс, який дозволяє синхронізувати життя суспільства як єдиного організму. Політичний дискурс — це вербалізований вияв політики, мовна дійсність, у конкретних соціальних координатах, соціолінгвістична структура.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Совет. энцикл., 1990; 2. Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категории прагматики / Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика; 3. Воробьева О.И. Политическая лексика. Ее функции в современной усной и письменной речи. – Архангельск, 2000; 4. Дейк Т.А. ван. Язык, познание, коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.; 5. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике //Дискурс, речь, речевая деятельность. – М., 2000; 6. Лук'янець В. Філософія дискурсу // Вісник НАН УКР. – 2002. – №12; 7. Онуфрив. Політичний дискурс ЗМІ України у світовому інформаційному просторі. Автореферат дисертації на здобуття наук. ст. канд. філол. Наук. – Київ, 2005; 8. Политическая наука: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН, Ин-т сравн. политологии, Рос. ассоц. полит. науки; Отв. ред. и сост. В.И.Герасимов, М.В.Ильин. – М., 2002. – № 3: Политический дискурс: История и современные исследования.

Дель Гаудіо С. (Київ, Україна)

Деякі особливості італійської та української дієслівної системи

Стаття присвячена опису та контрастивному аналізу італійської та української дієслівної характеристики. Особливо розглядаються категорія часу і форми вираження часів італійського та українського індикатива (дійсного способу).

Ключові слова: порівняльна граматики, італійська та українська мови, дієслівна система, категорія часу.

Статья посвящена сопоставительному анализу итальянской и украинской глагольной системы. Особое внимание уделяется категории времени и формам выражения времен итальянского и украинского индикатива.

Ключевые слова: сравнительная грамматика, итальянский и украинский языки, глагольная система, категория времени.

The paper is devoted to the description and contrastive analysis of some peculiarities of the Italian and Ukrainian verb system. It focuses on the verbal category of time and the way of expressing time in the Italian and Ukrainian indicative tenses.

Key words: contrastive grammar, Italian and Ukrainian, verbal system, category of time.

Відомо, що дієслово має основне значення в реченні. Як стверджував Н. Макиавеллі у публікації «Розмова або діалог про нашу мову» (італ. *Discorso o dialogo intorno alla nostra lingua*), «дієслово є ланцюгом і нервом мови» (італ. *la catena et il nervo della lingua*) [5, 272]. Насправді, дієслово є синтаксичним центром речення. Вартість дієслова походить від його певних властивостей: способу; часу; особи; аспектуальності¹ (виду); стану та ін.

За загальноприйнятою дефініцією, дієслово – це частина мови, що позначає дію або стан предмета як процес. Дієслово також має категорії роду (у зв'язках із займенником) і числа, що залежні від іменника, але воно також має властиві тільки йому категорії: виду*, перехідності/неперехідності, стану, способу і часу, які характеризують ознаку предмета в процесуальному вияві [3, 265-266; 4, 113-114].

Відомо, що всі вищезгадані категорії взаємно пов'язані, але у цій статті, беручи до уваги її стислість, ми розглянемо лише загальні характеристики, які відрізняють італійську й українську дієслівну систему та категорію часу.

Італійська і українська дієслівна система мають певні подібності та відмінності, наприклад, обом мовам властиві особові (дієвідмінновані) форми дієслів, що відміннюються за особою, числом і часом; неособові форми інфінітива, дієприкметника і дієприслівника (герундія); обидві мови також поділяють спосіб і стан. Проте, категорія аспектуальності суттєво відрізняється в зіставлених мовах і поняття виду є *per se* відсутнім в

* Ми даємо перевагу поняттю «дієслівна аспектуальність», оскільки термін «аспект» - більш загальна категорія, яка також властива романським мовам і краще адаптується для порівняння.

італійській граматиці* ; також відсутня в італійській мові категорія дієслівного роду у минулому. Схематично можна представити спільні і відмінні категорійні риси зіставлених мов таким чином:

Табл. 1

Категорії	Мови		
		італійська	українська
особа	1	+	+
	2	+	+
	3	+	+
число	однина	+	+
	множина	+	+
рід	чоловічий	+	+
	жіночий	+	+
	середній	–	+
час	теперішній	+	+
	майбутній	+	+
	минулий	+	+
спосіб	дійсний спосіб	+	+
	умовний спосіб	+	+
	наказовий спосіб	+	+
	умовний спосіб/ кондиціоналіса	+	–
стан	активний	+	+
	пасивний	+	+
вид	доконаний	–	+
	недоконаний	–	+

Зрозуміло, що наведена вище таблиця відображає тільки більш узагальнені подібності та відмінності в зіставлених мовах.

Категорія часу – це граматична категорія дієслова, яка виражає часову локалізацію певного факту стосовно акту мовлення, тобто вказує на його одночасність (*contemporaneità*), попередню (*anteriorità*) або наступну дію (*posteriorità*) щодо моменту мовлення [2, 362; 5, 272]. В основі цієї граматичні категорії лежить розуміння часу як об'єктивно-реальної форми буття**.

У категорії часу можна виділити чотири об'єкти: абсолютний час, відносний час, часову дистанцію і результативність. Абсолютний час визначається моментом мовлення. У більшості європейських мов (слов'янські, романські та германські), абсолютний час має три компоненти: теперішнє, минуле і майбутнє, тобто система часу є тричленною [2, 221].

Об'єктивний час відображено у дієслівній категорії часу. Зіставні мови поділяють три об'єктивні часи: теперішній, минулий та майбутній. Вони

* Донедавна, у мовознавстві переважала думка, що категорія виду взагалі відсутня і в романських, і в германських мовах, і що ця категорія притаманна лише давній грецькій та слов'янським мовам. Але доведено, що видові відтінки (аспект) властиві також романським мовам і, у тому числі, італійській. Також див.: [1, 94-101].

** Детальніше: [4, 129].

визначаються як такі стосовно моменту мовлення. Проте, у дієслівних системах, що зіставляються, виявляється різний підхід до загальної часової характеристики дії. Формам українського дієслова властиві вказівка й на час протікання дії (*було, є* або *буде*), й на характер протікання – закінчена дія або незакінчена. Італійська дієслівна система має формальні ознаки й інші часові характеристики. Певні часові форми виражають ознаку послідовності здійсненої дії, що визначає попередню дію щодо наступної дії або послідовність дій у минулому або майбутньому; інші форми розподіляються ознакою контактності, що сигналізує про близькість дії до моменту мовлення тощо. Вживання одного або іншого італійського дієслівного часу залежить також від особливих правил узгодження часів (пор.: лат. *consecutio temporum*).

Розбіжність форм і характеристик українського й італійського дієслова не означає, що в українській мові за допомогою дієслівних форм не можна передати ідеї «передування – наступність» або «співвідносності – не неспіввідносності» дій. У певному контексті, форми українського дієслова ці ідеї виражають. Різниця полягає лише у тім, що в самій дієслівній системі італійської мови є форми зокрема призначені для обов'язкового вираження передування в часі або співвідносності однієї дії з іншою.

Різні способи відображення об'єктивного часу є причиною кількісних і змістовних розбіжностей у системах українських й італійських дієслівних часових форм. Наприклад, у дійсному способі (індикатив) українського дієслова прийнято виділяти чотири часи (теперішній, минулий, давноминулий і майбутній), а в італійській мові є вісім форм індикатива.

Порівняємо:

Табл. 2

Італійська мова		Українська мова
1. Presente		теперішній час недоконаного виду
Tempo passato		Минулий час
2. Passato prossimo		- минулий час доконаного та
3. Imperfetto		- недоконаного виду
4. Trapassato prossimo		- давноминулий час
5. Passato remoto		
6. Trapassato remoto		
Tempo futuro		Майбутній час
7. Futuro semplice		доконаного виду/ простий
8. Futuro anteriore		синтетичний на -м- недоконаного виду

В італійській мові система особистих часових форм дійсного способу містить більше диференційних ознак, ніж відповідна система українських дієслів:

1. співвідношення із моментом мовлення. Це, як і в українській мові, є одною з основних категоріальних ознак.

2. Обмеженість (закінченість, доконаність) часу дії – необмеженість (незакінченість, незавершеність). Ця ознака близька до української видової ознаки «доконаності – недоконаності» дії, але не збігається з нею. Значення українських часів виражають доконаність - недоконаність самої дієслівної дії як такої, а в італійській мові диференційна ознака «обмеженості – необмеженості» вказує на доконаність чи недоконаність не самої дії, а часу її тривалості.

Українські форми *зробив, написав* і т. п., містять інформацію про минулу, уже завершену дію, яка передає носіям мови ідею результативності. Українські форми *робив, писав* і т.п., також виражають минулу дію, але вона вважається недоконаною, багаторазовою, дуративною (тривалою). В італійській мові маємо іншу ситуацію: форми простого минулого (*passato remoto*) *feci, scrissi* вказують на те, що час дії минув, або час реалізації якоїсь дії завершено, обмежено, припинено. А інформація про те, якою була дія, - короткою, чи результативною, або багаторазовою, дуративною (тривалою), - у дієслівній формі експліцитно не виражається. В імперфектних формах (*imperfetto*) *facevo, scrivevo* також немає вказівки на кратність або багаторазовість дії. Вони містять інформацію про те, що час дії не є обмеженим.

Дійсно, в італійській мові не тільки форми імперфекта, але й простий минулий час вживаються з лексичними показниками тривалості й багаторазовості дії, такими як *sempre (завжди), molto tempo (довгий, тривалий час), molte volte (багато разів), tutti i giorni (щоденно)* та ін. З іншого боку, в українській мові з відповідними прислівниками і лексичними виразами вживаються дієслівні форми недоконаного виду.

3. Контактність дії з моментом мовлення – відсутність контактності.*

4. Послідовність дії стосовно іншої дії – відсутність послідовності.

Із чотирьох представлених вище ознак лише дві визначають кожний час італійського індикатива, а саме – співвідношення з моментом мовлення і обмеженість – необмеженість. Останні дві ознаки мають співвідношення лише з окремими дієслівними часами. Можна характеризувати італійські часи індикатива таким чином:

* Значення часової дистанції (контактності дії) пов'язане і з категорією часу. Вона вказує на близькість дії до моменту мовлення або до часу іншої дії, який максимально може містити чотири грами: 'дуже близько', 'близько', 'далеко' і 'дуже далеко'. Із європейських мов часова дистанція представлена в романських мовах. До форм, що виражають контактність дії, в італійській мові належать *passato prossimo (ho cantato), trapassato prossimo i remoto (ebbi cantato)*. Див.: Кочерган [2, 223].

Табл.3

Італійська мова	Українська мова
Presente: <i>domando</i>	час, що пов'язаний з моментом мовлення.
Passato prossimo: <i>ho domandato</i>	час, що передує момент мовлення, обмежений і контактує з моментом мовлення.
Imperfetto: <i>domandavo</i>	час, що передує момент мовлення, необмежений
Trappassato prossimo: <i>avevo domandato</i>	час, що передує момент мовлення й іншу дію у минулому, обмежений.
Passato remoto: <i>domandai</i>	час, що передує момент мовлення, обмежений.
Trappassato remoto: <i>ebbi domandato</i>	час, що передує момент мовлення і іншу дію у минулому, обмежений. Цей час має контактність з попередньою дією.
Futuro semplice: <i>domanderò</i>	час, що наслідує момент мовлення, необмежений.
Futuro anteriore: <i>avrò domandato</i>	час, що наслідує момент мовлення і що передує іншу дію у майбутньому, обмежений.

Якщо приблизно порівняти конкретні відповідності часових форм дійсного способу італійської та української мов, то маємо: (*io*) *domando* – я *питаю*; *domandai* – я *спитав*; *ho domandato* – я *спитав* (*питав*) (у період ближче до моменту мовлення); *domandavo* – я *питав* (*спитав*); *avevo domandato* – я *спитав* (*питав*) виражає передчасність у минулому, дія тривала і повторювальна; *ebbi domandato* – виражає передчасність у минулому, дія однократна й нетривала, безпосередня перед іншою дією; *domanderò* – я *буду питати* (*спитаю*); *avrò domandato* – я *спитаю* (*буду питати*), після іншої дії у майбутньому.

Вживання теперішнього часу не передбачає особливих труднощів для вивчення або перекладу обох мов. Зауважимо, що характерним для сучасної італійської мови, особливо для її розмовного варіанта, є вживання «прогресивного виду», вираженого з конструкцією *stare + gerundio* (герундій) наприклад, *Maria sta tornando a casa* – *Марія повертається додому*; *Carlo sta scrivendo la lettera* – *Карло пише листа*; тощо. Зазвичай наведені приклади у «прогресивній» формі можна також передати італійською мовою зі простими формами теперішнього часу та імперфекту, пор.: *Carlo scrive la lettera* - *Carlo sta scrivendo la lettera* = *Карло пише листа*.

Суттєва різниця між мовами, що ми зіставляємо, виявляється у вживанні форм минулого часу або, точніше, минулих часів. В українській мові прямої відповідності з італійським *passato prossimo* немає. Контактність з моментом мовлення є своєрідним компонентом граматичного значення італійського минулого (*passato prossimo*). Така контактність передається в українській мові доконаним видом. Італійський *passato prossimo* виражає

1) дію в минулому, пов'язану з теперішнім часом, порівняємо: *Mario ha appena visto la mamma* – *Маріо щойно (тільки що) побачив маму*; 2)

недалеке минуле: *la settimana scorsa ho finito la scuola* – минулого тижня я закінчив школу; 3) закінчену дію: *Tiziana ha fatto i compiti* – Тіціана зробила домашні завдання; 4) дію на певному відрізку часу: *stamane (noi) abbiamo inviato il telegramma* – сьогодні зранку ми надіслали телеграму; давню минулу дію, яка суб'єктивно здається актуальною, значною для моменту мовлення: *da bambino sono stato a Parigi* – у дитинстві я (по)бував у Парижі. Інші мовні та екстралінгвістичні засоби передають семантичні ознаки «контактності» з моментом мовлення: контекст, ситуація мовлення, а також лексичні індикатори часу, такі як *сьогодні, тільки що, у цю ж хвилину, одразу, щойно, негайно, ледве, зранку, годину назад* тощо.

Італійський ***imperfetto*** виражає необмежену дію, яка відбулася до моменту мовлення. В українській мові еквіваленти цього часу часто передаються формами минулого часу дієслів недоконаного виду. Він вживається: 1) в розповідях: *la gran piazza sabbiosa scintillava come sparsa di pomice in polvere* (оповідання G. D'Annunzio, *Gli idolatri*) – велика ніочна площа блищала наче розсипана пемзою; *quel giorno il mare sembrava particolarmente piatto* – цього дня море здавалося особливо спокійним; 2) при повторювальній дії у минулому: *ogni giorno andavo all'università, mi sedevo al solito posto e ascoltavo la lezione* – щодня я ходив до університету, сидів на звичне місце і слухав лекцію; 3) при тривалій дії у минулому: *il Vesuvio era pieno di neve* – Везувій був повністю засніжений; 4) для післячасності у минулому; 5) для вираження дії, на фоні якої почалась інша дія зі сполучниками *quando* (коли), *mentre* (доки, в той час як): *mentre leggeva, si addormentò* – поки що (читаючи), він заснув; 6) щоб надати фразі більшої ввічливості: *professoressa, Le volevo chiedere un'informazione* – пані професоре, я хотів децю запитати.

Італійський ***passato remoto*** виражає обмежену дію, що відбулася до моменту мовлення. Особливо частотними українськими еквівалентами цього часу є форми минулого доконаного. В обох мовах ці часи семантично не пов'язані з планом теперішнього. Майже повна еквівалентність порівнюваних форм досягається у тих випадках, коли відтворюються закінчені, однократні дії: *Pietro voltò il capo* – Петро повернув голову [1,116]. Відмінність у сприйнятті часових ознак, пов'язаних з ідеями «закінченість – незакінченість» дії, «обмеженість – необмеженість», протікання в часі й «однократність – багатократність» дії є суттєвою для українського мовця (і взагалі для слов'янських мов), але не є важливою для мовців романських мов італійської у тому числі.

Ще варто підкреслити, що в українській мові не можна вживати лексичних індикаторів часу з доконаним видом у минулому, таких як наприклад, *довгий / тривалий час, багато часу, багато разів, завжди, весь день* т. ін., проте це цілком можливо в італійській мові, наприклад, *il volo durò tre ore* – політ тривав три години; *ieri scrissi tutto il giorno* – вчора я писав (не можна

написає!) цілий день; *parecchie volte trascorsi le vacanze a Positano* – багато разів я проводив свої канікули в Позітано тощо. Отже, в українській мові, такі лексичні індикатори часу вимагають минулого часу дієслів недокожаного виду. Така відмінна характеристика є суттєвою для правильного вживання дієслівних форм і при перекладі. Загальні правила вживання цього виду минулого наступні: 1) дія у минулому, не пов'язана з теперішнім часом: *Gesù disse: io sono la via, la verità, la vita* – Ісус сказав: я є дорога, правда та життя; 2) короткочасна дія або стан: *lo vidi un anno fa* – Я його побачив (випадково) рік тому; Зазначимо, що у наведених прикладах, реалізується повна еквівалентність, оскільки ми відтворюємо закінчену, короткочасну дію; 3) в складних реченнях після сполучників **quando, dopo che**: *quando arrivò in città, telefonò alla madre* – коли він прибув у місто, зателефонував мамі.

Щодо **trapassato prossimo / trapassato remoto** (давноминулі складні часи), зазначимо, що їх функціонування має спільні риси та правила з іншими складним часом, тобто **passato prossimo**. **Trapassato prossimo** виражає передчасність у минулому, дію обмежену і неконтактну. Цей час узгоджується з **imperfetto**, згідно з правилами узгодження часів італійської граматики (див.: вище). **Trapassato remoto** виражає передчасність у минулому, дію однократну і нетривалу, що відбувається безпосередньо перед наступною дією і узгоджується з **passato remoto**. Наприклад, *Domenico mi disse che aveva perso tutti i soldi al tavolo da gioco* – Доменіко мені сказав, що програв усі гроші в карти.

Форми складних часів виражають контактність дії, вони вказують на мінімальну дистанцію між попередньою дією й наступною дією в минулому і часто передаються в українській мові, як було зазначено, лексичними засобами. На відміну від інших східнослов'янських мов, де відсутній прямиий еквівалент цих складних минулих часів, в українській мові значення українського давноминулого часу, з певними обмеженнями*, наближається до складних минулих часів, характерних для італійської мови.

Італійські давноминулі складні часи часто вживаються у підрядних реченнях. В українській мові значення **trapassato prossimo** передається дієслівними формами докожаного – недокожаного виду. Цей час також вживається з наступними сполучниками: *appena, appena che* (як тільки, ледве), *allorché* (в той час, як), *dopo che* (після того, як), *quando* (коли), *come* (як), наприклад, *riconobbi il mio amico dopo che ero sceso dal tram* – я впізнав свого друга після того, як вийшов із трамвая. Подібна ситуація спостерігається з **trapassato remoto**: *non appena si fu alzato, entrò il medico* – як тільки він піднявся, зайшов лікар.

* Нагадаємо, що давноминулий час властивий розмовному і художньому стилям мови. У науковому, публіцистичному, діловому стилях форми давноминулого часу не вживаються [4,132].

Нарешті, підкреслюємо ще раз, що в українській мові відсутня категоріальна ознака послідовності, що є характерною рисою часів італійської мови, і тому, часові відношення між минулою дією головного речення і минулою дією підрядного речення залишаються не висловленими. У цьому випадку користувачеві італійської мови або перекладачеві допомагають не лише контекст і лексичні засоби, але й здоровий глузд [1, 122].

Італійський майбутній час має дві форми: *futuro semplice* (простий майбутній час) і *futuro anteriore* (складний майбутній час). Перший виражає необмежений час, що наслідую момент мовлення, а другий, складний майбутній час, виражає обмежену дію, що наслідую момент мовлення і передую іншу дію у майбутньому. В українській мові незакінчений майбутній час передається, як правило, формами недоконаного виду, а закінчений майбутній – дієсловами доконаного виду. Обидва ці часи мають семантичну схожість з *futuro semplice*, але жодна форма з ним повністю не збігається. Український незакінчений майбутній час виражає майбутню дуративну (тривалу) та незакінчену дію: *Завтра я буду читати лекцію; Наталка буде писати листа*. Український майбутній закінчений також наслідую момент мовлення, але сприймається як однократна, результативна, закінчена дія: *завтра я прочитаю лекцію; Наталка напише листа*.

Проте італійське *futuro semplice* утворюється від будь-яких дієслів. Його значення, як і в українській мові, вказує на дію, що наслідую момент мовлення, але цей час не розрізняє ознаку «закінченість (результативність) – незакінченість (дуративність / тривалість) Італійський простий майбутній сприймається як час необмежений. Дія відбувається у майбутньому, а яка вона – результативна або дуративна залежить від контексту або взагалі інформація про дію не реалізується, оскільки вона несуттєва для італійської дієслівної системи. Тому, форми італійського дієслова перекладаються українською мовою залежно від контексту або формами недоконаного, або формами доконаного часу, наприклад, *Natalia scriverà il saggio domenica – Наталка буде писати твір у неділю або напише твір у неділю Giovanni canterà la canzone – Іван буде співати пісню або заспіває пісню*. В італійській та українській мовах значення майбутнього часу можна також передати формами теперішнього часу, коли необхідно підкреслити свою готовність виконати (здійснити) будь-яку дію: *domani lavoro (= lavorerò) fino all'una – завтра я працюю (= буду працювати) до першої години*.

Італійський складний майбутній час (*futuro anteriore*) вказує на те, що одна дія відбудеться раніше другої дії у майбутньому. Як правило така дія мислиться як обмежена, закінчена. У перекладах українською мовою дієсловам складного майбутнього часу відповідають форми недоконаного часу, але контекст і лексичні засоби також відіграють значну роль: *quando sarà arrivato l'insegnante, si comincerà la lezione – коли прийде вчитель, почнеться урок*. Нарешті, підкреслимо, що українська мова також має синтетичну форму майбутнього часу, яка твориться від інфінітива

недоконаного виду додаванням суфікса -м- (це залишок архаїчного допоміжного дієслова йти- в особових формах) та особових закінчень: *матиму, матимемо* тощо [4, 131].

Крім восьми часів індикатива (дійсного способу), італійська дієслівна система також має чотири часи кон'юнктива (умовного способу), два часи кондіціоналіса (пор.: укр. умовного способу), теперішній та майбутній імперативу (наказовий спосіб), теперішній та минулий інфінітива, дієприкметника і герундія; проте, ми будемо розглядати ці аспекти у іншій статті.

Отже, морфологічна система дієслівного часу італійської мови є більш складною ніж в українській мові, оскільки вона відображає не лише дію до моменту мовлення, а також послідовність і контактність дії. Крім того, українська видова система орієнтується на «внутрішню» закінченість самої дії, а італійська дієслівна система орієнтується на зовнішню закінченість часу протікання дії. Ці суттєві відмінності в зіставлених системах створюють певні труднощі як для італійців, що вивчають українську мову, так і для українців, що вивчають італійську.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Виноградов В.С., Милославский И.Г.* Сопоставительная морфология русского и испанского языка. – М., 1986; 2. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства. – К., 2006; 3. *Сучасна українська літературна мова / За ред. М.Я. Плющ.* – К., 2005; 4. *Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник / За ред. А.К. Мойсієнко, М.Я. Плющ та ін.* – К., 2010; 5. *Dardano M., Trifone P.* Grammatica Italiana con nozioni di linguistica. – Bologna, 2005.

Дуганджич А. (Загреб, Хорватія)

Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії

У статті говориться про контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії, тобто про дослідження М. Поповича і Р. Тростинської, підкреслюється їх оригінальність і новизна.

Ключові слова: *фразеологія, контрастивність, українська, хорватська, російська,*

В статтє говориться о контрастивних исследованиях украинской фразеологии в Хорватии, то есть исследованиях М. Поповича и Р. Тростинской, подчёркивается их оригинальность и новизна.

Ключевые слова: *фразеология, контрастивность, украинский, хорватский, русский.*

The paper discusses contrastive researches of Ukrainian phraseology in Croatia, i.e. researches conducted by M. Popović and R. Trostinska; it emphasizes their originality and novelty.

Key words: *phraseology, contrastivity, Ukrainian, Croatian, Russian*

Початок фразеологічних досліджень у Хорватії сягає 70-х років минулого століття, коли нинішня академік Антиця Менац почала публікувати статті, присвячені хорватській фразеології, а потім порівнювати її з фразеологіями інших мов, найчастіше – російської.

Антиця Менац – лінгвіст широкого профілю (славістика, контрастивна лінгвістика, лексикологія, лексикографія, семантика, переклад), та саме з фразеології у неї чи не найбільша кількість праць, вона є співавтором і відповідальним редактором першого двомовного фразеологічного словника у колишній Югославії – двотомного *Rusko-hrvatskog ili srpskog frazeološkog rječnika* (I kn. – 1979, II. kn. – 1980), засновником і співавтором серії двомовних *Malih frazeoloških rječnika* (*Малих фразеологічних словників*), першим з яких було опубліковано тримовний *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1985) у співавторстві з Р. Тростинською, далі – тримовний *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (1986) – з Д. Сесар і Р. Кухар, двотомні *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik* (1986), *Hrvatskosrpsko-njemački frazeološki rječnik* (1988), *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik* (1992), *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1993, 2. izdanje), *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik* (1994), *Hrvatsko-latinski frazeološki rječnik* (1994), *Hrvatsko-novogrčki frazeološki rječnik* (1994), *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik* (1995), *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (1998, 2. izdanje), *Hrvatsko-francuski frazeološki rječnik* (1998).

А. Менац – співавтор і першого *Українсько-хорватського або сербського словника* і *Hrvatsko ili srpsko – ukrajinskog rječnika* (1979) у співавторстві з А. П. Коваль, а також автор книги перекладів «Українська лірика» (1998). У 2008-му році від України А. Менац нагороджена орденом.

Дякуючи, в першу чергу, А. Менац, фразеологія в Хорватії почала досліджуватися найчастіше компаративно, з'явилось багато наукових праць різних авторів, словників. Антицю Менац заслужено вважають засновником Загребської фразеологічної школи, одна з останніх вагомих її праць – *Hrvatska frazeologija* (2007).

Поряд з А. Менац, слід відзначити Йосипа Матешича, надзвичайно важливого й плідного дослідника фразеології, який у 1982-му році видав перший фундаментальний *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* у колишній СФРЮ, а з молодших – Ж. Фінк-Арсовські, Д. Сесар, М. Самарджію, М. Менац-Міхалич, І. Відович-Болт, А. Хрняк та ін.

Однією з найважливіших фразеологічних праць останніх років у Хорватії, до створення якої було залучено відомих фразеологів, як хорватських, так і іноземних, є *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (2006), автор і відповідальний редактор якого Желька Фінк-Арсовські, автори і співпрацівники зі слов'янських мов: з хорватської – Ж. Фінк-Арсовські, словенської – Е. Кржішник, македонської – С. Рибарова, болгарської – Т. Дункова, Н. Кабанова, української – Р. Тростинська, російської – Ж. Фінк-

Арсовські, І. Миронова, польської – А. Спагінська-Прусак, І. Відович-Болт, чеської – Д. Сесар, С. Рибарова, словацької – М. Добрикова, М. Курсар.

Словник хорватсько-слов'янської компаративної фразеології не подає повного корпусу компаративних фразеологізмів дев'яти слов'янських мов, оскільки містить лише 540 компаративних фразеологізмів вихідної мови, якою є хорватська. У восьми цільових слов'янських мовах кількість компаративних еквівалентів така: словенська – 347, македонська – 486, болгарська – 476, українська – 517, російська – 428, польська – 380, чеська – 461, словацька – 503, отже, з усіх перелічених слов'янських мов найбільшу кількість еквівалентних компаративних фразеологізмів зафіксовано в українській мові.

Як уже відзначалося, першим хорватсько-українським фразеологічним словником був *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1985) А. Менац і Р. Тростинської, який дожив своє друге видання вже як *Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (1993). Компаративних, контрастивних і спеціальних досліджень з української фразеології в Хорватії на той період не було. Першими почали порівнювати українську фразеологію з хорватською в різних аспектах Р. Тростинська і М. Попович, засновники Відділення україністики (1997) і кафедри української мови і літератури (2001) на філософському факультеті Загребського університету, яким буде приділено більше уваги.

Міленко Попович – ординарний професор (у довічному званні) філософського факультету Загребського університету, 15 років завідував кафедрою російської мови та 9 років – відділенням і кафедрою української мови і літератури на цьому ж факультеті, 15 років (паралельно) читав лекції і русистам філософського факультету Задарського університету. Викладав фонетику, акцентологію, морфологію, словотвір, синтаксис, основи старослов'янської мови для русистів, україністів і полоністів, вступ до мовознавства, вступ до філології і порівняльну граматику слов'янських мов для україністів, а також хорватську мову на філологічних факультетах Ленінградського й Київського університетів, науковий керівник багатьох кандидатських і докторських дисертацій, автор двох підручників з російської мови для середньої школи (перший мав 4 видання, другий – 5), вузівського підручника із старослов'янської мови (2 видання), співавтор (з Р. Тростинською і В. Калашником) підручника з хорватської мови, виданого у Харкові – *Хорватськосербська мова. Навчальні матеріали для студентів філологічного факультету* (1990), співавтор першого двомовного двотомного словника *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (1979, 1980), за що отримав, як і інші члени, державну нагороду «Božidar Adžija» (1980).

М. Попович працює в хорватському мовознавстві більше 40 років, досліджуючи російську, хорватську, українську (у меншій мірі білоруську) мови, його мовознавчі інтереси дуже широкі, він автор (сам або в співавторстві з Р. Тростинською) численних вагомих наукових праць з

фонетики і фонології, акцентології, графеміки, морфеміки, морфології, словотвору, семантики, історії мови, фразеології, перекладу та ін., але нас у даному разі цікавить лише фразеологія. Уже в першій статті з фразеології *O frazemu i zamjenjivosti njegovih elemenata* (1980) («Про фразеологізм і заміненість його елементів»), визначаючи фразеологізм, і говорячи про факультативність його вживання, дослідник зауважує, що якраз факультативність вживання є одним із аргументів розмежування фразеології й термінів. Інші праці з фразеології написані у співавторстві з Р. Тростинською.

За особливі заслуги перед Україною нагороджений знаком «Відмінник освіти України» (2006) і Почесною грамотою Верховної Ради України (2010).

Раїса Тростинська, кандидат філологічних наук, після закінчення університету понад 10 років працювала в середній школі вчителем і завучем, після школи – на кафедрі української мови філологічного факультету Харківського університету, звідки була відраджена як викладач до Загребського університету, де дуже успішно викладала українську мову студентам філософського факультету. Після відкриття відділення Україністики (1997) читала лекції з фонетики і фонології, лексикології і фразеології, морфології, словотвору, синтаксису, історії української літератури XIX і XX ст., вела семінари з перекладу, поезії («Українська поезія XX століття») та ін., керувала дипломними роботами.

Р. Тростинська – автор (або співавтор з М. Поповичем) великої кількості наукових праць з фонетики і фонології, морфонології, графеміки, морфології, семантики, лексики, фразеології, перекладу, співавтор підручника з хорватської мови і двох хорватсько-українських фразеологічних словників, автор 150-и статей у 11-томній *Hrvatskoj enciklopediji* (1999-2009), присвячених українським письменникам, завдяки їй до лексику світового письменства (*Leksikon stranih pisaca* (2001)) увійшло 43 українських письменники (у попередньому було лише 14); вона також перший перекладач гімну Хорватії на українську мову (1992) і співперекладач (з М. Поповичем) *Антології хорватської воєнної лірики (Antologija hrvatske ratne lirike)* (1995). Р. Тростинська нагороджена медалями «За доблестний труд ...» (1970), «Ветеран труда» (1990), знаком «Відмінник освіти України» (2006), Почесною грамотою Верховної Ради України (2011).

Перші дослідження з фразеології Р. Тростинська опублікувала в 70-х роках в Україні (*Фразеологізм як засіб художньої майстерності Юрія Смолича* (1975), *Компаративні фразеологізми та їх структурні варіанти* (1977), *Описание украинской паремии* (1977), *Про деякі спільні риси народної фразеології І.Ф. Квітки-Основої й Ю.К. Смолича* (1978) та ін.), а контрастивний аналіз українських і хорватських фразеологічних одиниць започаткувала дослідженням *Фразеологічні паралелі в українській і сербохорватській мовах* (1982), де основними критеріями при зіставленні фразеологізмів української й хорватської мов були: предметно-логічне значення, образність, експресивно-

емоційна конотація та структурно-граматична будова.

У 1983-му році Р. Тростинська надрукувала дві праці з семантики, а наступного року – статтю *Контекст і зміст мовних одиниць* (1984), у якій ідеться про значення слова в мовній системі і актуалізацію цього значення (або одного із значень, бо більшість слів у мовній системі є полісемантичними) у мовленні, в контексті, тобто перетворення значення в зміст; подається короткий екскурс в історію дослідження і визначення контексту українськими та зарубіжними вченими, виділяються види словесних контекстів, серед яких і фразеологічний, окремо від них позамовні – побутовий контекст, або мовленнєва ситуація, і контекст культури, який охоплює як словесну культуру народу, так і поняттєву культуру, тобто різні знання, відомі мовцям.

У другій частині роботи наголошується на важливості врахування контексту культури при порівнянні номінацій тих самих денотатів у різних народів, особливо при перекладі фразеологічних одиниць, прислів'їв і т.п., а також безеквівалентної лексики. Аргументуючи свої висновки, Р. Тростинська підкріплює їх власними спостереженнями на фразеологічному матеріалі української й хорватської мов (із залученням і інших мов).

Третя частина статті – зіставлення перекладу Шевченкового «Заповіту» трьома близькоспорідненими мовами (сербською – переклад А. Ніколича, хорватською – переклад А. Менац і словенською – переклад Й. Абрама), у першу чергу, в плані контексту культури (торкнеться цієї теми вона, але вже в іншому ракурсі, через 7 років, пишучи про українські та російські переклади «Хасанагиниці» - *Контекст культури і переклад...* (1991)).

У роботі *Внутрішня форма як ознака номінації вторинного іменування* (1985) Р. Тростинська, виходячи з тлумачення внутрішньої форми О.О. Потебнею, яке дає можливість подвійного її розуміння – як у діахронічному, так і в синхронічному аспекті (Р.О. Будагов, В.П. Варина), і розмежовуючи (за М.Д. Степановою, І.І. Чернишовою) «живу» внутрішню форму як синхронічне явище і етимологічне значення як діахронічне, розглядаючи внутрішню форму як динамічний компонент семантичної структури, порівнює смислову структуру еквівалентних фразеологічних одиниць української й хорватської мов, точніше – семи об'єктивного й суб'єктивного характеру в структурі значення (у плані гумбольдтівської антиномії суб'єктивного і об'єктивного та поглядів В.П. Варині) і приходять до цікавих висновків.

З численних праць М. Поповича й Р. Тростинської, написаних у співавторстві хорватською мовою, ми обрали чотири з фразеологічною проблематикою, оскільки нас цікавить фразеологія, які відзначаються новизною у підходах до вивчення фразеології, у яких використовується хорватський і український мовний матеріал, а хорватські й українські фразеологічні одиниці досліджуються контрастивно і з різних аспектів.

У 1987-му році з'явилася перша праця в співавторстві М. Поповича і Р. Тростинської – *Pokušaj određivanja tipoloških i genetskih podudarnosti u petnaest frazeologizama hrvatskosrpskog, ruskog, ukrajinskog, poljskog, češkog i slovačkog jezika* («Спроба визначення типологічних і генетичних сходжень у п'ятнадцяти фразеологізмах хорватськосербської, російської, української, польської, чеської і словацької мов»). У тій праці матеріалом для дослідження послужили 15 фразеологічних одиниць, взятих «навмання» у шести споріднених слов'янських мовах, на основі яких автори намагаються установити, чи надає сам фразеологічний матеріал (без додаткових інформацій) можливість розмежування типологічних і генетичних сходжень у даних фразеологізмах.

З цією метою фразеологічні одиниці порівнюються за 4-ма критеріями: семантикою, структурою, образом і збігом/незбігом корінних морфем (не беруться до уваги розбіжності, зумовлені відмінністю фонологічних систем). Як показав досліджуваний матеріал, за всіма чотирма критеріями найчастіше збігаються, з одного боку, російська та українська мови, з другого – чеська й словацька. Хорватська мова, крім того, що іноді стоїть окремо, пов'язується з усіма переліченими мовами, але частіше збігається з чеською й словацькою. Польська мова найчастіше стоїть відокремлено, але інколи пов'язується з кожною із згаданих груп, а іноді й хорватськосербською. За критерієм збігу/незбігу корінних морфем українська мова, з одного боку, пов'язується з російською, з другого, – з польською мовою.

Автори дійшли важливого висновку, що «без екстралінгвістичних факторів, виходячи єдино з фактів, які знаходяться в 15-и фразеологізмах, неможливо визначити, якими є дані збіги – типологічними чи генетичними, тобто сам мовний матеріал не дає можливості це встановити». Далі додають: «І коли б ми включили незрівнянно більше мовних фактів (із слов'янських говірок і діалектів), висновок був би той самий» [4, 83].

І все ж на практиці, відзначають дослідники, коли певний фразеологізм знаходимо в усіх слов'янських мовах, а не знаходимо його в інших мовах, можна вважати, поки не з'являться нові факти, що це явище генетичного характеру.

Досліджуючи проблему візуальності у фразеологізмах (*Vizualnost u frazeologizmima*, 1996), М. Попович і Р. Тростинська відзначають, що у фразеологічній підсистемі, серед фразеологізмів, заснованих на органах чуттів, найчисленнішими є візуальні (лат. *visus* – зір). Наскільки велику роль відіграє зір взагалі у пізнанні, показує і факт, що слов'янські корені *vid-* і *ved-* та корінь у слові *idea* (з грецької мови) є аломорфи по відношенню до індоєвропейської прамови, що в трьох досліджуваних мовах у мовленні функціонують вирази: *(ти) бачиш (бач, ба), який (яка, яке, рідше - які), (ти) дивишся (диви), ... , (ти) глянь, ...*, що можуть сполучатися і зі словами, значення яких не пов'язане із зором, напр.: *(ти) диви який ширий, добрий, сором, гріх, холод і т.д.* Проте, оскільки у фразеології відбиваються усі основні риси мови,

особливо специфічні, то не дивно, що лєвова пайка належить візуальним образним фразеологізмам, значення і образи яких знають носії мови, але поряд з ними вживаються і ті, образів яких уже не розуміють, напр., у російському фразеологізмі *ни зги не видать* (темно, хоч око виколи) слово *зга* колись означало: стежка, а потім зовсім вийшло з ужитку, а фразеологізм живий, незважаючи на затемнену образність.

І все ж основне питання, яке вирішують дослідники на фразеологічному матеріалі трьох мов, – це: чи обов'язковий зв'язок між значенням фразеологізму і його образом, чи завжди наявний і відчутний він і на синхронному рівні?

Відповідаючи на ці питання, автори констатують, що жоден візуальний образний фразеологізм не міг утворитися не на образній основі, що більшість фразеологічних одиниць дійшла до нас із сивої давнини і зберегла образність, але в деяких образи зблідли, зітерлися чи стали зовсім незрозумілими, та це не заважає їм рівноправно функціонувати поряд з іншими, як і тим, у яких образи можуть бути неточними, навіть абсурдними, напр., усі мовці знають, що Понтій Пілат – одна особа, та в хорватській мові наявний фразеологізм (*ići od Poncija do Pilata* (оббивати пороги у якійсь справі) або українське і російське прислів'я: *на те і щука в морі, щоб карась не дрімав; на то и щука в море, чтобы (чтоб) карась не дремал*, хоч усім відомо, що щука й карась – річкові риби, а це ще раз підтверджує, що фразеологізми, як і все у мові, конвенціональні, умовні, мають загальноприйняте значення і однаково функціонують і ті, образність яких пов'язана із значенням, і ті, образність яких затемнена або втрачена, як і ті, чия образність відповідає дійсності чи не відповідає.

У 1998-му році М. Поповичем і Р. Тростинською була опублікована стаття *Neke hrvatsko-ukrajinsko-ruske frazeološke paralele* («Деякі хорватсько-українсько-російські фразеологічні паралелі»), у якій автори, поділяючи фразеологічні одиниці досліджуваних мов на натуральні та конвенціональні (за термінологією С. Скорупки), або «неактуалізовані» та «актуалізовані» (за термінологією авторів), і простежуючи з погляду соціолінгвістики реакцію носіїв названих мов на суспільні події (розпад СРСР і СФРЮ), констатують різну «поведінку» фразеологізмів у трьох мовах, в першу чергу, конвенціональних, або «актуалізованих», і намагаються установити причини таких явищ.

Натуральні, або «неактуалізовані» фразеологічні одиниці, відбивають «загальнолюдські спостереження, судження, досвід, бо, як відзначав ще Гельвецій, люди різних епох і народів часто приходять до тих самих висновків, тому і виникають спонтанно та існують паралельно однакові фразеологічні одиниці навіть у генетично різних мовах (пор.: укр. *товкти воду в ступі*, нім. *das Wasser pflügen*, англ. *beat the air*)» [14, 274], до яких, можливо, знайдуться ідентичні фразеологічні одиниці і в неіндоевропейських мовах.

Конвенціональними, або «актуалізованими», вважають такі фразеологічні одиниці, утворення яких пов'язане з контекстом культури.

«Неактуалізовані» фразеологізми не відбивають історичних подій, суспільних, політичних, економічних відносин і не зникають зі зміною суспільства, а можуть існувати доти, доки існує мова. Вони мають різні джерела походження (від питомих до різних видів запозичень), різний вік і т.д. У трьох обстежуваних мовах серед цієї найчисленнішої групи дослідники, крім іншого, виділяють ідентичні фразеологізми, застерігаючи, що ідентичність у даному разі треба розуміти умовно, враховуючи наявність або відсутність окремих фонем у даних мовах, не завжди однакову реалізацію тих самих фонем, що в процесі історичного розвитку, починаючи від розпаду праслов'янської, у даних мовах відбувалися звукові зміни, які могли збігатися або різнитися, що східнослов'янські мови й хорватська мають різні типи наголосів і т.д. Як приклад давніх «неактуалізованих» ідентичних фразеологічних одиниць наводиться хорватсько-українсько-російський фразеологізм:

usred bijela dana (у хорватських говорах може бути і фонема /i/ на місці Ъ), *серед білого дня, середь (среди) бела (белого) дня.*

У міжмовному плані, як відзначають учені, використані ті ж самі однокорінні лексеми-компоненти в тій же граматичній формі і послідовності, але результат рефлексії Ъ у трьох мовах різний ([i]e), [i], [e]), зміни, пов'язані із занепадом редукованих Ъ, Ь, у хорватській мові інакші, ніж в українській і російській (мається на увазі вокалізація у сильній позиції), а повноголосся в українському прийменнику *серед* вказує на менший вплив старослов'янської мови на українську, ніж на російську.

Прикладом нового міжмовного «неактуалізованого» ідентичного фразеологізму в досліджуваних мовах послужив:

<znadnji (posljednji)> krik mode,

<останній> крик моди,

<последний> крик моды,

який у всіх цих мовах є калькою з неслов'янської мови.

Варіантність «неактуалізованих» фразеологічних одиниць у обстежуваних мовах дослідники ілюструють старим хорватсько-українсько-російським фразеологізмом:

tjerati vodu na čiji mlin,

лити (знати) воду на чий млин,

лить воду на чью мельницу.

У міжмовному плані це еквіваленти, але й фразеологічні варіанти, бо мають не тільки те саме значення, а й той самий образ (до речі, хорв. *tjerati* означає укр. *знати, гонити*). Даний фразеологізм «наявний і в німецькій мові – *das ist Wasser auf seine Mühle*, англ. – *play into smb's hands* та інших» [15, 35].

Прикладами питомих «неактуалізованих» фразеологічних одиниць

виступають: хорв. – *ići trbuhom za kruhom* (буквально: іти животом за хлібом) – шукати роботу, укр. – *скакати в гречку*, рос. – *держать в ежовых рукавицах*. Існують «неактуалізовані» фразеологізми, характерні лише для однієї мови, напр., той же «старий» хорватський *ići trbuhom za kruhom* або новий компаративний *smotan kao sajla* (буквально: скручений, як трос) – розсіяний, неуважний, розгублений, які не мають еквівалентів у східнослов'янських мовах, а лише співвідносяться за семантикою.

І, наголошують автори, якщо «неактуалізовані» фразеологічні одиниці можуть існувати, доки «існують мовні характеристики даного ідіому, в якому виникли, на існування «актуалізованих» впливають/можуть впливати нові історичні події, зміни в суспільних і політичних відносинах» [7, 73] і т.д. У хорватській мові багато фразеологізмів виходить з ужитку, глобально дивлячись, саме з цих причин, напр.: фразеологізм *ciganska posla* (тепер у Хорватії службова назва циган Romi, *ciganska* може звучати некоректно); фразеологізми *i mirna Bosna, šaptom Bosna pade* (після кривавих воєнних подій у Боснії відчувається недоречність використання цих фразеологізмів), а також після агресії Сербії на Хорватію зникають деякі фразеологізми, що виникли у «східного сусіда», які хорватська мова в певні періоди запозичувала з сербської, напр.: *okruglo pa na čoše, izvoditi bijesne gliste, komu (je) sve ravno do Kosova* та ін.

Серед «актуалізованих» фразеологізмів залишаються ті, які стосуються географічно віддалених народів, напр., компаративні *pijan kao Rus, ima koga kao Rusa* і т.п., що ж до тих народів, з якими хорвати часто стикаються, то ще можна чути *pušiti kao Turčin*, але не *lagati kao Turčin* і подібні, які містять негативну конотацію (це ж торкається й пареміології, напр., від старших людей рідко, але можна почути прислів'я *poturica gori od Turčina* чи фразеологізм *gori od Turčina*, молодь же їх майже не вживає, як і виразу, що колись широко побутував на хорватському тлі: *il' smo ljudi, il' smo Turci*).

Українська мова має частину цих та інших фразеологізмів і виразів, але найчастіше в пасивному фонді (*потурнак гірше татарина, голій як турецький святий, чи ви люди, чи ви турки, турки (татари) йдуть* та ін.), бо тим, чим були турки для Хорватії, для України й Росії були татари, особливо для України, яка відбивала постійні набіги кримських татар. У обох мовах наявні «актуалізовані» фразеологізми, часто ідентичні, пов'язані з тими далекими подіями, напр.: *непрошений гість гірше татарина, непрошенный гость хуже татарина; як орда пройшла, как орда прошла; сирота казанская, сирота казанська* та ін.

Українській мові «східним сусідом» є російська мова, проте, незважаючи на заборону української мови в царській Росії і всі види русифікації, в українській фразеології відсутнє явище, аналогічне хорватському – у ній нема зникнення питомих російських фразеологізмів, запозичених у свій час українською мовою. Дослідники це пояснюють тим, що українська й

російська – близькоспоріднені літературні мови, але на фонологічному і граматичному рівнях вони більш віддалені між собою, ніж стандартні хорватська й сербська, отже, питомо російські фразеологізми, як і запозичені з інших мов, повністю «українізувалися», бо кожна мова йшла своїм історичним шляхом, тяглістю якого понад тисячу років, фразеологічні фонди обох мов успадкували спільнослов'янські фразеологічні одиниці та східнослов'янські, увібрали в себе велику кількість запозичень із спільних джерел. У радянський період дуже активно творилися «радянізми», в першу чергу, в російській мові, які в українській, як і в інших мовах народів колишнього СРСР, є кальками «радянізмами» – русизмами типу: советский – радянський, колхозник – колгоспник, але фразеологізмів радянська доба майже не створила (не фіксувалися антирадянські, які творилися і зникали разом з часом, що їх народив), та й ті, які з'явилися, з розпадом системи почали зникати в обох мовах (*инженеры человеческих душ* – *інженери людських душ*; трансформований з *die Religion ist das Optimum des Volkes* у: *религия – оптим для народа*, *релігія – оптим для народу* і под.).

У збірнику наукових праць *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici* (2003) опублікована стаття М. Поповича і Р. Тростинської *Frazeologizmi: 1. Inverzivni i reverzibilni; 2. Medujezična frazeološka homonimija; 3. Homoleksija* («Фразеологізми: 1. Інверсивні або реверсивні; 2. Міжмовна фразеологічна омонімія; 3. Гомолексія»).

Стаття, виконана на фразеологічному матеріалі хорватської, російської й української мов, присвячена проблемам: 1) фразеологічної антонімії, а саме: одному з її видів – інверсивним або реверсивним фразеологізмам; 2) міжмовної фразеологічної омонімії споріднених мов та 3) гомолексії.

Інверсивні або реверсивні фразеологічні одиниці утворюються «*promjenom predznaka*», тобто наявністю/відсутністю позитивного/негативного знака всередині загальноновживаного фразеологізму при мовному збереженні і використанні при «перевертанні» на «зворотний» бік того самого мовного матеріалу. У функції такого знака в усіх трьох мовах можуть виступати заперечні частки *ne/ni, не/ни, не/ні: imati obraza – nemati obraza, на лбу написано – на лбу не написано, світ клином зійшовся – світ клином не зійшовся*. Автори відзначають, що лише дуже обмежена частина фразеологізмів здатна вступати в антонімічні відношення в такий спосіб і утворювати фразеологічні антонімічні пари, а більшість фразеологічних одиниць цього не допускає, якщо ж граматично й дає можливість, то при «додаванні» або «відніманні» знака отримаємо не фразеологічний антонім, а парафразу, яка нерідко може бути позбавлена смислу, а фразеологізми з подвійною негациєю, у яких, крім знака, в самому образі закладена негативна конотація, взагалі не можуть мати «позитивних» антонімічних пар, напр., від фразеологізмів:

ne vrijediti ni pišljiva boba,
введеного яйця не стоїть,
устілки (вустілки) <соломяної> не варт (не вартий)

не можна утворити не тільки інверсивних або реверсивних фразеологічних антонімів, а й словосполучень з позитивною оцінкою, бо в семантиці даних словосполучень є негативна інформація, сказати що хтось:

vrijedi pišljiva boba,

выеденного яйця стоит,

устілки (вустілки) <солом'яної> варт (вартий),

по-перше, дати різко негативну характеристику, а по-друге, так не говорять.

Крім наведеного, дослідники відзначають, що інверсивні або реверсивні фразеологізми можуть утворюватися (якщо взагалі можуть) як від питомих, так і запозичених фразеологічних одиниць, що не так легко встановити, який з фразеологізмів профункціонував першим, напр., *дай Бог (Боже)* чи *не дай Бог (Боже)*, а також вказують на причини, чому даний тип фразеологізмів деякі дослідники не відносять до фразеологізмів, а й ті, які відносять, не завжди фіксують фразеологічні словники.

Досліджуючи міжмовну лексичну омонімію та умови й причини її виникнення (див. статті цих авторів *О међујезиčnoј (hrvatskosrpsko-ruskoј) homonimiji* (1988), *О међујезиčnoј hrvatskosrpsko-ukrajinskoј homonimiji* (1989), *Міжмовні омонімічні відношення* (1992) та ін.), М. Попович і Р. Тростинська дійшли висновку, що в близькосторідних мовах міжмовна лексична омонімія – обов'язкове явище, що ж до фразеологічних міжмовних омонімів, пишуть автори на підставі проведених досліджень, то вони можуть бути і не бути, але в трьох обстежуваних мовах вони наявні. На відміну від внутрімовної і міжмовної лексичної омонімії споріднених мов, для міжмовних фразеологічних омонімів не є обов'язковим, щоб лексеми-компоненти зіставлюваних фразеологізмів виступали як омоніми, важливо, щоб це були спільнокореневі слова (у плані змісту вони можуть мати те ж саме значення або бути у відношенні омонімів) і співвідносилися граматично, тобто мали ідентичну структурно-граматичну будову, напр., у хорватському фразеологізмі *kao da je krava <jezikom> polizala*, який є омонімом до українського й російського фразеологізмів *як корова язиком слизала*, *как корова языком слизала*, лексеми-компоненти в усіх трьох мовах у плані вираження і в плані змісту однакові, але значення хорватського фразеологізму – мати гладко зачесане, прилизане волосся, а українського й російського – хтось або щось безслідно зник/зникло, шез/шезло, пропав/пропало.

У третій частині статті як різновид міжмовної фразеологічної омонімії дослідники виділяють гомолексію (їхній термін) – вид міжмовних фразеологічних омонімів, які мають аналогічні граматичні структури, компоненти яких у плані вираження різні, а в плані змісту виступають як міжмовні синоніми, напр.: хорв. *rovući mačka za rep* (буквально означає: потягти kota за хвіст, фразеологічне ж значення – постраждати, накликати, викликати нещастя; втратити щось, терпіти збитки) є омонімом до укр. і рос. фразеологізмів *тягти kota (сірка) за хвіст*, *тянуть kota за хвост*, які

в обох мовах означають: говорити одноманітно, нудно; робити що-небудь мляво, довго. Фразеологічна гомолексія найбільш яскраво виражена в близькоспоріднених мовах, але може зустрічатися і в мовах неспоріднених.

Після цього короткого огляду лише чотирьох вибраних наукових праць М. Поповича і Р. Тростинської, присвячених питанням фразеології (а це тільки один з багатьох аспектів їхньої наукової діяльності), вже й на такому скромному прикладі можна бачити, що ці вчені, велика заслуга яких у становленні хорватського українознавства взагалі, не пішли второваними шляхами, а внесли свій кут зору на певні проблеми в фразеології, чим зробили свій внесок і в українську та хорватську фразеологію.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Kržišnik E., Fink Arsovski Ž.* Novo v slovenski in hrvaški frazeologiji // *Četrto slovensko-hrvaško slavistično srečanje / Četvrti hrvaško-slovenski slavistički skup* (ured. Miran Hladnik). – Ljubljana, 2009. – S. 141-151; 2. *Menac A.* Hrvatska frazeologija. – Zagreb: Knjižica, 2007; 3. *Popović M.* O frazemu i zamjenjivosti njegovih elemenata. // *Iz frazeološke problematike.* – Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, 2008. – S. 47-55; 4. *Popović M., Trostinska R.* Pokušaj određivanja tipoloških i genetskih podudarnosti u petnaest frazeologizama hrvatskosrpskog, ruskog, ukrajinskog, poljskog, češkog i slovačkog jezika // *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 22. – Zagreb, 1987. – S. 67-84; 5. *Popović M., Trostinska R.* Vizualnost u frazeologizmima. // *Dometi* N. 1 – 6. – Rijeka, 1996. – S. 109-112; 6. *Popović M., Trostinska R.* I. Tekst kao raznolikost ostvarenih jezičnih postava – frazeologizam i poslovice. // *Zbornik HDPL Tekst i diskurz.* – Zagreb, 1997. – S. 279-284; 7. *Popović M., Trostinska R.* Neke hrvatsko-ukrajinskoruske frazeološke paralele // *Riječ*, 1. – Rijeka, 1998. – S. 72-76; 8. *Popović M., Trostinska R.* Frazeologizmi: 1. inverzivni ili reverzibilni; 2. međujezična frazeološka homonimija; 3. homoleksija // *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici / ured.: D. Stolac, N. Ivanetić, B. Pritchard.* – Zagreb-Rijeka, 2003. – S. 625-634; 9. *Popović M., Trostinska R.* Vizualnost u frazeologizmima // *Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća: Vizualnost* // ured. A. Flaker i J. Užarević. – Zagreb: Filozofski fakultet, naklada Slap, 2003. – S. 667-674; 10. *Тростинська Р.* Фразеологізм як засіб художньої майстерності Юрія Смолича // *Вісник Харківського університету.* – 1975. – №125: Сер.: Філологія. – С. 68-76; 11. *Тростинська Р.* Компаративні фразеологізми та їх структурні варіанти... // *Вісник Харківського університету.* – 1977. – № 154: Сер.: Філологія. – С. 71-77; 12. *Тростинська Р.* Описание украинской паремииологии // *Вопросы фразеологии.* - Изд-во Самаркандского ун-та. 1977. – Вып. XI; 13. *Тростинська Р.* Про деякі спільні риси народної фразеології Г. Ф. Квітки-Основ'яненка і Ю. Смолича // *Збірки тез доповідей і повідомлень респ. наук. конф., присвяч. 200-річчю з дня народження класика укр. літ. Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.* – Харків, 1978. – С. 133-135; 14. *Тростинська Р.* Фразеологічні паралелі в українській і сербохорватській мовах // *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. респ. конф.* – Ужгород, 1982 – С. 214-215; 15. *Тростинська Р.* Контекст і зміст мовних одиниць // *Вісник Харківського університету.* – 1984. – №256: Сер.: Філологія. – С. 34-37; 16. *Тростинська Р.* Внутрішня форма як ознака

номінації вторинного іменування // Творча спадщина О.О. Потебні й сучасні філологічні науки: Тези респ. наук. конф. – Харків, 1985. – С. 74-76; **17.** Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema / Ur. Z. Fink-Arsovski. – Zagreb: Knjigra, 2006. – 439 s.; **18.** *Matešić J.* Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika. – Zagreb: Školska knjiga, 1982. – 808 s.; **19.** *Menac A., Trostinska R.* Hrvatsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik. – Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1993. – 140 s.; **20.** Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik / Ur. A. Menac. - U dvije knj. – Zagreb: Školska knjiga, 1979 – 1980; **21.** Словник фразеологізмів української мови / Відп. ред. В.О. Винник. – Київ: Наукова думка, 2003. – 1097 с.

Єрмоленко С.С. (Київ, Україна)

Про мову і стиль нової прози Юлії Булаховської (на тлі старих проблем української літератури)

Автор розглядає мову і стиль прозаїчних творів Юлії Булаховської з двох точок зору: по-перше, висвітлюючи жанрову специфіку її прози на тлі жанрового «дефіциту», повторюваного в історії новітньої української літератури; по-друге, виділяючи комунікативну ситуацію як складову частину художнього світу цієї прози й установлюючи діапазон тих складників даного світу, які виконують роль оповідача і включають не лише «людських» персонажів, але й тварин, рослини, явища природи і – що дуже істотно – артефакти.

Ключові слова: Юлія Булаховська, художня проза, ситуація спілкування, художній світ, оповідач.

Автор рассматривает язык и стиль прозаических произведений Юлии Булаховской в двух планах: во-первых, освещая жанровую специфику ее прозы на фоне жанрового «дефицита», повторяющегося в истории новейшей украинской литературы; во-вторых, выделяя коммуникативную ситуацию как составной элемент художественного мира этой прозы и устанавливая диапазон тех элементов художественного мира, которые исполняют роль повествователя и включают не только «человеческих» персонажей, но также животных, растения, явления природы и, что очень существенно, артефакты.

Ключевые слова: Юлия Булаховская, художественная проза, ситуация общения, художественный мир, повествователь.

The author regards the language and style of Julia Bulaxovs'ka new prose from the two viewpoints, first, elucidating its genre specificity against the background of genre deficiency, recurrent in the history of Modern Ukrainian literature; and, second, finding communicative situation to be a crucial element of her fiction's inner world and establishing the range of that world's entities that operate as narrators, this range including human beings as well as animals, plants, natural phenomena and, last not least, artifacts.

Key words: Julia Bulaxovs'ka, prose, fiction, communicative situation, fiction's inner world, narrator.

Завданням цієї короткої розвідки є стисле обговорення двох тем, у той чи інший спосіб пов'язаних із вивченням мови прозаїчних художніх творів Юлії Булаховської: перша (і вужча) із них – це мовно-стилістичні особливості реалізації у текстах цих творів категорії позиції оповідача-спостерігача; друга має стосунок до проблематики формування канону сучасної української літератури, конкретніше, прози (зауважимо при цьому, що ми вважаємо творчість Ю.Л. Булаховської безсумнівно належною до української літератури, а саму Юлію Леонідівну – до тих вітчизняних письменників, які пишуть, інколи поряд із українською, російською чи іншою мовою).

У своєму інтерв'ю, нещодавно надрукованому в журналі «Країна», чл.-кор. НАНУ Тамара Гундорова висловила кілька уваг щодо сучасної української літератури. З її погляду, для українських прозаїків типовим є невміння авторів говорити різними голосами, одягати різні маски, перевтілюючись у різних персонажів; так, за її словами, «коли читаю «Чорного ворона», чую голос самого письменника [тобто Василя Шкляра. – С. Є.]» [1, 97]. Розвиваючи цю думку, можна додати, що йдеться також про невміння представляти конструйовану в творі (точніше, твором, його мовою) художню дійсність не лише з однієї, а водночас із кількох точок зору, творити свій художній світ водночас із кількох позицій, у кількох перспективах, у тому числі й так, щоб створити при цьому дистанцію між внутрішньотекстуальним (суто художнім) суб'єктом викладу і власне автором твору.

Т. Гундорова відзначила й позитивну рису сучасної української прози, а саме, напрацювання літераторами сюжетної техніки. Вона пов'язала це з відповідною тематикою їхніх творів і з суто читацьким (сказати б, споживацько-читацьким) інтересом їхніх авторів до пригодницького жанру, детективів і трилерів [1, 98].

Видається, що подальший розвиток сюжетної (зокрема популярної, масової) прози неминуче потягне за собою й розбудову її поліфонізму й стереоскопічності, багатовимірність у представленні художнього світу твору. У кожному разі є підстави вважати, що безперечний інтерес у цьому плані становить проза Юлії Булаховської, особливо опублікована в останній час.

Однак перш ніж звернутись до розгляду деяких істотних із цього погляду мовно-стилістичних особливостей її текстів, видається вартим зауважити, що ситуація, про яку говорить Т. Гундорова, вже існувала в історії української літератури.

У своїй поемі «Сашко» (1926-1927) Максим Рильський, тоді чільний представник групи неокласиків, писав: «Дарма, що повість без сюжета, – / Зате принаймні не без рим . /... Та знов-таки: поетів досить, / А книжки, щоб читать, – катма, / І недаремне серце просить / Хоч би... маленького Дюма» [2, 39]. Цікаво, що слова ліричного суб'єкта цієї поеми майже дослівно перегукуються з висловленими десь того ж часу думками провідного представника українського футуризму Гео Шкурупія: «Є велика література з багатьма видатними іменами, а читати нема чого... Читати

старе українське красне письменство скучно...» [3, 13] (не розвиваючи далі питання взаємовідношень і зв'язків українських футуристів і неокласиків, обмежимося лише згадкою, що у своїх листах М. Рильський у беззаперечно позитивному тоні згадував про іншого провідного панфутуриста, Михайла Семенка; див. [4, 19: 171; 4, 20: 432, 504]). А трохи раніше, 1924 р. М. Доленго, вказуючи, як на негативну рису українських письменників, на їхній «панліризм», виділив і кілька авторів, у творах яких відбивається західноєвропейська традиція цікавого розгортання сюжету [5, 173], і ці автори, що пишуть у дусі західної авантурної (пригодницької) прози, є саме панфутуристами [тж]. У цьому ж дусі тоді ж висловлювався й О. І. Білецький, котрий пояснював їхнє звільнення від попередньої традиції і «європеїзованість» саме приналежністю до панфутуристів [6, 156].

Як зазначає один із сучасних дослідників українського футуризму, О. Ільницький, мітці, приналежні до цього спрямування, використовували можливості популярних канонічних жанрів, тобто белетристики, в якій домінує дія і сюжет [7, 258]. Їхній орган «Нова генерація» пропонував читачеві пригодницькі, детективні оповідання, наукову фантастику, оповідання жаху, і саме цим він зближував українську літературу з європейським письменством [7, 258]. Вартим згадки видається і зразок читацької реакції на ці нововведення, яку наводить О. Ільницький у своїй монографії: у одному з листів до редакції «Нової генерації» дописувач пише, що «журнал ... читається легко і весело. Нема в ньому нашої трафаретної «хохлацької» нудьги, сліз і сентиментів, які просто остогидли нам усім» [7, 256].

Отже, є підстави твердити, що ситуація в українській прозі майже через століття повторюється, хоча, звісно, вже в іншому культурно-історичному та мистецько-стильовому контексті. Справді, в характеристиці сучасної української прози, яку їй дала Т. Гундорова, можна вбачати вказівки на явища, подібні до тих, що М. Доленго назвав «панліризмом»; водночас до оцінки цієї прози цілком надаються й інші щойно наведені окреслення й спостереження з 20-х років, що стосуються, зокрема, і альтернативи зазначеному «панліризмові».

Проза Юлії Булаховської є показовою саме в останньому відношенні, але вона й виділяється на загальному тлі – унаслідок того, що саме в її творах з особливою силою і виразністю виступає «європейськість» прозаїчного нарративу, точніше, його закоріненість у світовій (як західній, так і російській) культурно-мистецькій традиції в усій широті її взаємопов'язаних проявів. Справді, знайомство з її прозаїчними текстами показує, що крім тих із них, які мають мемуарно-ліричний характер, вони жанрово тяжіють саме до популярної (масової) і, конкретніше, пригодницької літератури: серед них є присутніми і детектив, і трилер, і жахи, і, нарешті, містика (додамо, що відповідні жанрові ознаки не чужі і її автобіографічним оповіданням). Розробляючи цю жанрову тематику, авторка широко й послідовно використовує «мову» світової літератури (особливо класики), і робить вона

це не як епігон останньої, тобто не шляхом механічного наслідування, а також і не «творчо», а граючись як із елементами усталених мовно-культурних кодів, так і зі складниками окремих текстів, створених на основі даних кодів. І це дає підстави не погодитись із іншим міркуванням, висловленим Т. Гундоровою в уже згаданому її інтерв'ю, згідно з яким сучасну українську літературу обмежує брак авторів, які б не були філологами, з одного боку, і переважання тих, кого О.І. Білецький називав «письменниками-читачами», з іншого [1, 27]. Творчість Ю.Л. Булаховської свідчить швидше про інше: що начитаність, узагалі філологічна культура (звісно, у сполученні з літературним хистом) є явищем бажаним, а в літературно-історичній перспективі – цілком звичним і взагалі нормальним, таким, скажімо, як і академічний вишкіл для художника.

Переходячи до другої із заявлених на початку статті її тем, загадаємо, що у нашій попередній роботі, присвяченій мові й стилю прозаїчних творів Юлії Булаховської [8], об'єктом наших філологічних спостережень був текст із автобіографічним підґрунтям, а в ньому – займенникові й ономастичні одиниці, у той чи інший спосіб пов'язані з формуванням образів двох головних персонажів, один із яких співвідносився з авторкою. Ми спробували тоді показати, що «шифрування» нею відношень між об'єктами художнього, «оповіданого» й реального світів, понадто ж подвійні «маски», під якими у тексті твору виступають прототипи двох його героїнь, служать як засіб естетично-інтимізуючої гри з читачем. Цю гру можна порівняти з тією, засобом якої є карнавальна маска, яка водночас і приховує ідентичність того, хто її вдягнув, і водночас спонукає, ба навіть спокушає розкрити цю ідентичність. І в аналізованому творі ми мали ситуацію, коли художній світ твору й окремі його складники цілеспрямовано ототожнюються авторкою зі своїми реальними відповідниками, а водночас ця їхня тотожність приховується і в цей спосіб ніби заперечується. Саме така ситуація і є характерною для гри, коли людина щось ніби реально робить і ніби це тільки удає, коли знакова поведінка індивіда є і чимось «справжнім», і в той самий час «несправжнім», і взагалі це розрізнення справжнього і несправжнього, фіктивного, істинного й хибного стає чимсь неістотним. Додамо, що ігровий характер є взагалі, засаднично притаманним мистецтву й літературі (див., зокрема, [9], особливо розділ «Текст і система. Системне й позасистемне у художньому тексті»), і тим більше це є властивим постмодернізму як культурно-стильовій формації, у рамках якої предметом гри стає і саме мистецтво, його тексти і твори, що робить цю мистецьку гру подвійною.

У нинішній розвідці нашим об'єктом є мовні засоби й шляхи формування категорії внутрішньотекстуального суб'єкта викладу; нагадаємо, що цей суб'єкт характеризується властивою йому точкою зору на оповідане, а також і способом, у який він реалізує функцію викладу (докладніше про цю категорію див. [10]).

У більшості детективних оповідань Булаховської наратив має «реальні» риси, реалізуючись через ситуацію внутрішньотекстуальної комунікації, у рамках бесіди більш-менш постійних персонажів-оповідачів, які зазвичай збираються саме для такого спілкування за часм і кавою з тортом (часом і з чимось міцнішим) у хазяйки – головної героїні, співвідносної з авторкою. Усі ці персонажі є оповідачами, а принагідно й учасниками та/чи коментаторами оповіданого, натомість роль загальнотекстуального, «глобального» суб'єкта наративу і, відповідно, його характеристика наближаються до граничного мінімуму.

Звісно, такий спосіб побудови літературного тексту є цілком звичним, пор., приміром, «Декамерон» Дж. Бокаччо чи т. зв. роман-шкатулку (тут прикладом може служити «Рукопис, знайдений в Сарагосі» Яна Потоцького). Але у Юлії Булаховської ми тут зустрічаємо елементи художньої гри, причому, можна сказати, такої, яка не є розрахованою на «загального» читача. Річ у тому, що імена учасників застільних бесід (вони, як і імена інших героїв, мають повну форму, тобто ім'я, по-батькові і прізвище, але інколи часом це прізвище представлено лише початковою літерою), знаючи оточення Юлії Леонідівни Булаховської, можна зіставити з іменами тих чи інших реальних осіб, які до цього оточення входять. Щоправда, ці фіктивні (чи, якщо завгодно, фікційні – створені в порядку художньої фікції) імена часом відрізняються від своїх «реальних» відповідників; водночас, наскільки можна судити, ці зміни є реально (не довільно) вмотивованими. Можна припустити, що так само вмотивованим є й ім'я внутрішньотекстуального alter ego авторки (*Галина Михайлівна Сарнацкая*). У кожному разі ці більш чи менш «замасковані» імена для «втаємничених» є цілком прозорими у плані позахудожніх корелятив. Крім того, слід додати, що персонажі – носії цих імен володіють і деякими рисами своїх реальних прототипів.

На цьому подібність закінчується, оскільки вони, як і їхні застільні розмови, становлять художню фікцію. Однак усе це представляється авторкою – саме завдяки власне такому способу представлення – як щось, можливо, й реальне (звісно, із погляду читача, який не володіє потрібною інформацією в повному обсязі). Отже, й у даному випадку ми маємо художньо-літературну гру авторки зі своїми читачами стосовно «правдивості» цієї дійсності, яку вона, авторка, чи то відтворює, чи то творить.

Однак коло оповідачів із притаманним їм «голосом» і перспективою бачення світу не обмежується «людськими» персонажами. У це коло входять також і тварини (до яких авторка змалку ставиться з великою симпатією), а також і рослини та явища природи; пор., приміром, цикл оповідань-скарг, який включає «Жалоби дерева», «Жалоби розь», «Жалоби ветра», «Жалоби тумана», «Жалоби дождя» и «Жалоби снега» [11, 39-44]. Характерним для поезики цих творів є образ «кіншого» – як оповідача, котрого не слухають, не розуміють і взагалі не люблять, і, отже,

самотнього, пор.: *Кто будет слушать жалобы дерева – дерева клена...? Да никто* [11, 39]; *Вот всем кажется, что я* [роза. – С. Є.] – *безмерно счастлива! Еще бы!* [11, 40]; *Никакой свободы! Поймите меня – никакой свободы!* Я [вітер. – С. Є.] *должен куда-то лететь* [11, 42]; *Казалось бы, мои требования – невелики: никого не трогать, а просто осесть на все вокруг. Так и им (людям, их лошадям, их коровам и овцам, и их машинам) я – туман, оказывается, мешаю...* [11, 42]; Я [дощ. – С. Є.] *не знаю, откровенно говоря, кто и когда бывает мною доволен?* [11, 43].

У цьому ж зв'язку можна згадати і цикл «Із щоденників птахів» (цими птахами є місцева гава, сорока, молодий горобець, дві голубині сім'ї і молода ластівка) [12, 87-92] (пор. також і оповідання «Із щоденника однієї Кульбаби») [13, 30-31]. Незважаючи на зазначену в заголовках приналежність цих текстів до жанру щоденникових записів, тексти мають виразний характер оповіді про себе, спрямованої до «іншого». Про «чинник адресата» у формуванні структури цих текстів свідчать, серед іншого, такі деталі, як питання до самого себе, що його анімалістичний оповідач ставить, займаючи позицію слухача: *Вы спросите меня [горобця. – С. Є.]: угрожает ли что-нибудь в принципе воробьям? Да, угрожает* [13, 89]; пор. також інші звертання до читачів, зовсім не характерні для щоденника: *Открою вам два секрета о нас: может быть, вы этого и не знаете?* [13, 89]; *Кроме того, учтите, – я [сорока. – С. Є.]: – птица общественная...* [13, 91].

Звісно, цей прийом побудови художнього наративу теж добре відомий у світовій літературі, пор., приміром, «Подорожні записки зайця» Є. Гребінки, «Погляди на життя kota Мурра» Е. Т. А. Гофмана чи «Собаче серце» М. О. Булгакова. Водночас між ними є й певна досить істотна різниця: приміром, в останньому творі «собача» точка зору на післяреволюційну Москву і Росію, із властивим такій точці зору ефектом «робіння дивним» (рос. *остранение* у розумінні В. Б. Шкловського), є підпорядкованого завданню зображення передовсім саме «людського» у картині дійсності, натомість для Булаховської важить прочитана з точки зору «людської» лінгвоконцептуалізації власне «позалюдська» реальність.

В останніх збірках Юлії Леонідівни коло її внутрішніх (художніх) оповідачів розширюється за рахунок іще більш незвичних персонажів [14; 15]. Одним із них є Дама Пік – образ з рисами, зумовленими традиційною семантикою відповідної карти як засобу ворожіння. У художній світ першої зі загаданих збірок згаданий образ входить через посередництво книжки «Кримінальні історії і вірші від Дами Пік»: цю книжку один із завсідників чаювань у Галини Михайлівни Сарнацької, юрист Т., купив на книжному розвалі на Петрівці і приніс із собою на традиційну зустріч. Цікаво, однак, що ця назва, яка належить об'єктові, належному до художнього світу твору, є водночас і назвою самого цього твору. За словами правника Т., він не розуміє, чи Дама Пік є псевдонімом автора, чи вона є просто центральною

фігурою й «натхненницею» оповідань [14, 3]; натомість на обкладинці «реальної» книжки стоїть ім'я її реальної авторки. Так або інакше, тотожність назв «справжньої» і «фіктивної» (чи, якщо завгодно, «фікційної») книжок створює ефект, подібний до відображення предмета у двох поставлених одне проти іншого люстр, в яких взаємні віддзеркалення з обох боків простягаються у безмежність і, зливаючись, зникають у ній. Тут теж масмо подібне взаємне відбиття, з тією істотною різницею, що його наслідком є розмивання меж між реаліями реального і вигаданого світів: у книжці говориться про вигадану книжку з тією ж назвою, і виходить так, що це водночас і дві різні книжки, і ніби одна й та ж. Інакше кажучи, і тут об'єктом художньої гри авторки з читачем стають відношення між художньою вигадкою і справжньою дійсністю, причому об'єктом гри стає художній твір у його матеріальному втіленні і з властивим йому змістом.

Але ще більш незвичними є персонажі з інших оповідань цієї ж збірки. Як видно з назв цих текстів, цими персонажами є, крім тварин, артефакти, створені людською діяльністю, пор. назви відповідних творів «З оповідань старого дерева на галявині закинутого лісу», «Думки різних вагонів», «Із оповідань папуги-самовидця», «Думки мумій фараонів», «Визнання циркових Ведмедя і Лева», «Зі спостережень двох різних вікон», «Скарги даху висотного будинку» і, нарешті, «Думки прапору захопленого піратами корабля» [14, 15-23]. Таке формування фігури оповідача в тексті мотивується як розвиток Сарнацькою ідеї, що була закладена у книжці правника Т.: вона пропонує, щоб оповідання її приятелів було «персоніфіковано» таким чином, що розповідь йтиме від когось іншого, аніж оповідач, і це надаватиме їй своєрідне, неповторне забарвлення, і після цього учасники чаювань приносять на чергову зустріч книжечки з відповідними текстами. У них ідеться про увиразнення саме людського аспекту оповіданого через зображення його з несподіваного боку і з «нелогічної» точки зору, через що стає видимим саме те, на що люди не звертають уваги.

Переконливість такого прийому, очевидно, ґрунтується не лише на міфологічному (причому не лише в архаїчному, але й у панхронічному сенсі) сприйнятті, як обдарованих мовою й розумом, живих істот і (створених людиною) предметів, зокрема, останніх – як живих і одухотворених. Тут також важить і те «сентиментальне» ставлення до речі, про яке писав В.М. Топоров у своїй розвідці про образ Плюшкіна у Гоголя; нагадаємо, що, згідно з Топоровим, таке ставлення виникає лише тоді, коли людина усвідомлює, що власне «речовий» рівень не вичерпує сутності речі і що вона є включеною ще й у сферу духовного [16, 29]. У цьому зв'язку цей видатний філолог пригадував і властивий російській літературі погляд на річ, коли в ній водночас ціниться і її суто утилітарна користь, і усвідомлюється душевна прив'язаність до неї; у контексті цих міркувань природною є й згадка про літературні твори, тематично присвячені саме речам (пор.

«Історію двох калаш В.О. Соллогуба чи «Пригоди синьої асигнації» того ж Є. Гребінки, де «внутрішньотекстуальним» оповідачем є п'ятикарбованцева купюра), а також і засадничі для таких творів інтуїції їхніх авторів про життя «неживих» і смерть «безсмертних» речей [16, 30-32, 99-100].

Є вагомі підстави припускати, що таке ставлення і такі інтуїції притаманні і Юлії Булаховській, що, зокрема, підтверджують і типові для неї «речові» назви оповідань (у тому числі, і навіть передовсім, детективних), пор.: «Срібний портсигар із дорогою емаллю» [17], «Каблучки з чорною емаллю і діамантом» [18] (збірка, у якій вміщено це оповідання, називається «“Чарівні” речі та Дещо про птахів і тварин»), «Мармурові гоголівські фігурки» [19] (до речі, образ цих фігурок–мармурових зображень гоголівських персонажів цікавим чином перегукується із образом воскових статуєток, що його Розанов використав для характеристики властивого Гоголеві унікального способу формувати своїх героїв; див. [20]), «Копилка», «Порцеляновий сервіз» і цикл «Годинники», «Жіночі історії» та «Червоний абажур» [21] і деякі інші. Показовим у цьому плані є й останнє оповідання зі збірки «Оповіді під час «польоту» [22], де авторка, згадуючи про свою домівку в Феофанії та дід М.Т. Рильського в Голосієвому, говорить, що, як їй увижається, ці два доми перешіптуються між собою, згадуючи про своє минуле, і так само перемовляються у вітряні ночі Голосіївський та Феофаніївський ліси [23, 34] (пор. також, *mutatis mutandis*, і образ загадкового вікна у башточці над сусіднім будинком, де завжди вночі горить світло і де зберігається живим й нетлінним, врятованим від небуття все те дороге і близьке, що Галина Михайлівна Сарнацька втратила в житті, близькі їй люди, тварини, рослини – і речі [24, 6-7]).

Усе ж, підкреслимо, на цьому загальному тлі особливо вирізняються тексти Булаховської, де рукотворні речі є не лише об'єктом, а й суб'єктом оповіді, передаючи в цей спосіб уявлення про одухотворене, персоніфіковане, особистісно виражене культурне довкілля, уявлення, що, як видається, перегукується з діалогічною моделлю культури М. М. Бахтіна. Це зайвий раз показує, що значення художньої прози Юлії Булаховської не вичерпується суто естетично-утилітарним змістом її творів; спираючись на широку культурно-мистецьку традицію, вони, ці твори, становлять інтерес не лише для читачів, а й для літераторів – як джерело, до якого вони можуть звертатись у пошуках засобів експресії, засобів формування і збагачення своєї художньої мови і свого художнього світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гундорова Т. «Чоловік – або начальник, або хоче ним стати» // Країна. – 2011. – № 24. – С. 26-29; 2. Рильський М.Т. Поеми. Київ: Дніпро, 1984. – 314 с.; 3. Шкуруній І. На відламку корабля // Бумеранг. Неперіодичний журнал памфлетів. – 1927. – № 1. – С. 13-20; 4. Рильський М. Зібрання творів у двадцяти томах. – К.: Наукова думка, 1983-1990.

– Т. 1-20; **5. Доленго (Клоков) М.** Імпресіоністичний ліризм у сучасній українській прозі // Червоний шлях. – 1924. – № 1-2. – С. 167-173; **6. Білецький О.І.** Про прозу взагалі і про нашу прозу 1925 року // Червоний шлях. – 1926. – № 3. – С. 133-163; **7. Льницький О.** Український футуризм 1914-1930. – Львів: Літопис, 2003. – 454 с.; **8. Єрмоленко С.С.** Деякі риси художньої мови Юлії Булаховської у світлі лінгвостилістичних ідей Леоніда Булаховського // Мова і культура. – 2009. – В. 11. – Т. 1 (113). – С. 371-374; **9. Лотман Ю.М.** Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 14-285; **10. Єрмоленко С.С.** Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 386 с.; **11. Булаховская Ю.** Стихи и «зимние» рассказы в дружеском кругу. В. 2. – К.: КМЦ «Поэзия», 2010. – 48 с.; **12. Булаховская Ю.** «Беседы в дружеском кругу» и «Из дневников птиц»: Сборник рассказов и стихов. – В. 8. – К.: КМЦ «Поэзия», 2010. – 98 с.; **13. Булаховская Ю.** «Кто их убил на самом деле?» : Рассказы. – К.: КМЦ «Поэзия», 2002. – 54 с.; **14. Булаховская Ю.Л.** Криминальные истории и стихи от Дамы Пик. – В. 7. – К.: КМЦ «Поэзия», 2011. – 48 с.; **15. Булаховская Ю.Л.** Более чем странные рассказы и стихи от Дамы Пик. – В. 8. – К.: КМЦ «Поэзия», 2011. – 56 с.; **16. Топоров В.Н.** Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Прогресс – Культура, 1995. – 624 с.; **17. Булаховская Ю.** Свет потух... Рассказы-миниатюры. – К.: КМЦ «Поэзия», 2004. – 60 с.; **18. Булаховская Ю.** «“Волшебные” вещи» и «Нечто о птицах и животных». – В. 6. – К.: КМЦ «Поэзия», 2001. – 60 с.; **19. Булаховская Ю.Л.** Детективные рассказы. – В.10. – К.: КМЦ «Поэзия», 2000. – 100 с.; **20. Розанов В.В.** Пушкин и Гоголь // http://dugward.ru/library/gogol/rozanov_pushkin_i_gogol.html; **21. Булаховская Ю.** Урочище Ф. (Повесть и рассказы). – К.: КМЦ «Поэзия», 1999. – 100 с. (Серия «Украинский детектив»); **22. Булаховская Ю.** Рассказы во время «полета». – В. 9. – К.: КМЦ «Поэзия», 2008. – 36 с.; **23. Булаховская Ю.** Бытовые детективы (на русском и украинском языках). – В. № 13. – К.: КМЦ «Поэзия», 2004. – 40 с.

Комарова О.С. (Київ, Україна)

Моносемічна та полісемічна структура запозичених одиниць у словацькій та українській мовах

Стаття присвячена аналізу семантичної структури запозичених одиниць у словацькій та українській мовах з точки зору моносемічності та полісемічності одиниць.

Ключові слова: запозичена одиниця, моносемічність, полісемічність, симетрія, асиметрія.

Статья посвящена анализу семантической структуры заимствованных единиц в словацком и украинском языках с точки зрения их моносемичности и полисемичности.

Ключевые слова: заимствованная единица, моносемичность, полисемичность, симметрия, асимметрия.

The article is devoted the analysis of semantic structure of adopted units in the Slovakia and Ukrainian languages from point of their monosemy and polysemy.

Key words: adopted unit, monosemy, polysemy, symmetry, asymmetry.

Проблематикою запозичення слів, з точки зору різних аспектів, займаються науковці протягом досить тривалого часу. Були розглянуті причини запозичення, класифікаційні групи, критерії запозичених одиниць [2, 8, 6] тощо. В словацькій мові питаннями запозичення займалися такі науковці як К.Бузашіова, Й.Долнік, О.Оргонова, М.Шімкова [9, 10, 11, 12, 13] та інші.

Порівнюючи відмінності в побудові висловлювання у словацькій та українській мові можна говорити, що відмінності існують не лише у фонетичній та граматичній формі, але і в системі семантичних відносин. Хоча мисленню всіх народів характерні однакові операції аналізу, синтезу та узагальнення, в наслідок різноманітних причин в різних мовах процеси абстрагування запозиченого не завжди однакові [7, 38].

Тому у мові до якої запозичується слово і в мові з якої воно запозичується, в залежності від кількості лексично-семантичних варіантів, одиниці поділяються на моносемічні, та полісемічні.

В запозиченій лексиці словацької та української мов існує відносно велика група моносемічних одиниць. Але ці одиниці за своїм відношенням до одиниці в мові з якої запозичуються мають різний тип. Можна виділити декілька типів залежності: моносемічна запозичена одиниця у словацькій та/або українській мові відповідає моносемічній одиниці в мові-джерелі, йдеться про симетричну моносемію, та моносемічна запозичена одиниця у словацькій та/або українській мові відповідає одному із значень полісемічної одиниці в мові-джерелі, йдеться про асиметричну моносемію.

До групи з симетричною моносемією у словацькій та українській мові належать такі слова, як *bifurteks* (укр.), *biftek* (слов.) – *beefsteak* (англ.), *бульвар* (укр.), *bulvár* (слов.) – *boulevard* (фр.), *фокстрот* (укр.), *foxtrot* (слов.) – *foxtrot* (англ.), *варан* (укр.), *varan* (слов.) – *varan* (фр.), *майонез* (укр.), *majonéza* (слов.) – *mayonnaise* (фр.), *пікнік* (укр.), *picnik* (слов.) – *picnic* (англ.) та інші.

Збереження моносемії під час запозичення не завжди означає тотожність із значенням у мові-джерелі. Хоча більшість запозичень відбулись без помітних змін значення, є випадки, коли при збереженні кількості, в даному випадку одного значення, відбувається семантична зміна. В таких випадках мова йде про асиметричну моносемію, коли зміна значення може відбуватись або в результаті переносу найменування на інший денотат, або в результаті змін в самому денотаті [11, 49]. До таких запозичень можна віднести такі приклади як *берет* (укр.), *bareta/baretk* (слов.) «вид м'якої, пласкої чоловічої або жіночої шапочки без козирка» запозиченого посередництвом французької мови *béret* (фр.) «шапочка, зокрема кардинальська», при цьому, в даному випадку, в самому денотаті значні зміни не відбулись (пласка шапочка), але відбулось розширення значення. Прикладом переносу найменування на інший денотат із збереженням моносемічного значення в українській та словацькій мові може слугувати прикладом запозичення такого слова як *шарада* (укр.),

šaráde (слов.) – гра-загадка, коли слово вгадується по частинам, запозичене з французького *charade* (невимушена вечірня бесіда); *апартаменти* (укр.) – велике, багате приміщення, *apartmán* (слов.) – готельна обставлена кімната, запозичене з французького *appartement* – квартира та інші.

Запозичення, які зберегли моносемію, складають відносно невелику групу слів, як правило, мають обмежену сферу вживання, або можуть мати термінологічний характер. Обмеження їх семантичного розвитку пов'язане з тим, що такі одиниці, як правило, належать до застарілої або навпаки нещодавно запозиченої лексики, або ж мають термінологічний характер чи виразне культурно-історичне забарвлення. Семантична структура таких одиниць не розвивається, оскільки вони мають досить обмежену сферу вживання і слова або відходять на периферію лексичного запасу, або їх семантична структура стає негнучкою, що не сприяє можливості виникнення нових значень. Щодо нещодавнього запозичення одиниці до словацької чи української мови, то такі слова мають ще слабко розвинену систему асоціацій.

Окрему групу складають моносемічні запозичені одиниці, які відповідають одному із значень полісемічної одиниці у мові-джерелі. Як правило, семантична структура запозичуваної одиниці під час запозичення спрощується і слово запозичується з більш обмеженою кількістю значень, ніж існує в мові-джерелі [1, 256]. У більшості випадків запозичується не вся семантична структура полісемічної одиниці, а лише його частина. При цьому значення запозиченої одиниці у словацькій або українській мові може відповідати прямому або одному з похідних значень у мові-джерелі.

Деякі запозичення, які є у словацькій або українській мові моносемічними, але запозичені були від полісемічної одиниці, запозичуються із значенням, яке є головним номінативним у мові-джерелі, йдеться про значення, яке було направлене на предмети, явища, дії та інше і відображає їх суспільне розуміння [3, 12]. Головне номінативне значення, в порівнянні з іншими значеннями слова, у більшості випадків, має дуже мало диференційованих ознак і є фундаментом для всіх інших значень [4, 75]. До цієї групи належать такі одиниці як *авізо* (укр.) – банківське повідомлення про стан рахунку, запозичене з італійського *aviso* – 1. банківське повідомлення про стан рахунку; 2. повідомлення.

Запозичене слово, яке є моносемічним в словацькій та/або українській мові може відповідати не лише прямому номінативному значенню полісемічної одиниці в мові-джерелі, але і одному з похідних значень, яке спрямовано на суб'єкт і сприймається через пряме номінативне значення. Наприклад, *foyer* у французькій мові має декілька значень (огниво; фікус; центр (*перенес.*); фойє; подвір'я, господарство), а у словацькій та українській мові запозичилось лише одне значення «зала у театрі, в кінотеатрі та подібне, яка слугує для відпочинку глядачів під час перерви». Моносемічних запозичених одиниць, які відповідають одному із значень одиниці в мові з якої запозичується, є відносно мало.

Також відносно невелику групу складають полісемічні запозичення, які мають симетричну семантичну структуру в словацькій та/або українській мові. Такі одиниці запозичуються не тільки графічно, але запозичується і вся система значень. Однією з причин такої симетрії семантичної структури слова в мові можуть бути тісні контакти мов або їх взаємодія. Як правило, запозичення цієї групи відбувалось посередництвом іншої мови (наприклад, російської, польської, німецької та інших) і це деколи віддзеркалюється на семантичній структурі одиниць. Серед запозичень можна виділити такі полісемічні одиниці, семантична структура яких повністю співпадає з семантичною структурою одиниць у мові-джерелі. Наприклад, *abakate* з іспанської - тропічне дерево і кістковий плід цього дерева, у словацькій (*avokádo*) та в українській мові (*авокадо*) збереглися обидва ці значення, прикладами можуть слугувати і такі слова як *буржуа* (укр.) – 1) людина, що належить до класу буржуазії, заможний міщанин, 2) в капіталістичному суспільстві багатий власник, який експлуатує найману працю; *buržoа* (слов.) – 1) людина, що належить до класу буржуазії, заможний міщанин, 2) багатий, запозичене з французького *bourgeois* - 1) людина, що належить до класу буржуазії, заможний міщанин, 2) багатий; *чемпіон* (укр.) – 1) спортсмен (спорт. команда), яка перемогла, 2) тварина, яка досягла найкращих результатів у змаганні, *šampión* (слов.) – 1) найкращий спортсмен, майстер, переможець змагань, 2) тварина, яка досягла найкращих результатів у змаганні з французького *champion* - 1) найкращий спортсмен, 2) борець, який змагається за титул чемпіона (тварина або людина) та інші.

Оскільки багато одиниць не були запозичені шляхом близьких контактів двох мов, принаймні на це не вказують словники, йдеться скоріше про певний універсальний тип семантичної аналогії, ніж про близькі контакти.

У більшості випадків семантична структура таких одиниць складається з двох або більше лексико-семантичних значень, при цьому є досить явною ланцюгова залежність між значеннями. Інколи похідне значення виникає в результаті метонімічного переносу найменування первинного номінативного значення, наприклад у запозиченні такої одиниці як *буржуа* (укр.), *buržoа* (слов.). Інколи запозичення відбувається шляхом метафоричного перенесення, як це відбулося, наприклад, при запозиченні одиниці *чемпіон* (укр.), *šampión* (слов.). В цих та подібних прикладах значення були запозичені одночасно, або майже одночасно, в наслідку універсального характеру перенесення найменування у словацькій та українській мовах. Підрядна залежність між значеннями, яка існує в мові-джерелі зберігається і у мові до якої запозичується одиниця. Коли залежність між значеннями у мові-джерелі є такою «при якій два значення виникають не в результаті перенесення назви, а виникли паралельно від однієї основи» [4, 26] в мові до якої запозичується одиниця у зв'язку із втратою внутрішньої форми при запозиченні, є явна тенденція до розширення цих одиниць в омоніми, хоча і запозичується ціла семантична структура.

Запозичених одиниць, які мають однакову полісемічну структуру в мові-джерелі та в словацькій і/або українській мові є відносно мало. Значно більше є таких, які мають стільки ж значень, скільки їх є в мові-джерелі, хоча й відрізняються семантикою деяких значень. До таких запозичень можна віднести такі одиниці, в яких асиметричність структури зумовлена розвитком нових значень у мові до якої було запозичене або тим, що запозичились не всі значення полісемантичної одиниці, а лише деякі з них. Прикладом можуть слугувати такі одиниці як: *парк* (укр.), *park* (слов.) – 1) спеціально влаштоване або природне місце для відпочинку, 2) місце стоянки автомобілів чи транспорту, запозичені з англійської мови *park* – 1) спеціально влаштоване місце (для відпочинку, для автомобілів та іншого), 2) місце стоянки автомобілів, 3) заповідник; міксер (укр.), *mixer* (слов.) запозичені з англійської мови *mixer* та інші.

Однією з причин асиметричності семантичної структури одиниці в мові-джерелі та в словацькій і/або українській мові є в тому, що не всі значення, які є в мові-джерелі були запозичені. Ще однією з причин асиметричності є те, що деякі значення запозиченої одиниці розвинулись вже у системі словацької та української мови, наприклад: *mixer* (angl.) → *mixer* (slov.), *salon* (fr.) → *салон* (ukr.), *ruglement* (fr.) → *reglement* (slov.), *galleria* (ital.) → *галерія* (slov.), *галерея* (ukr.).

Ще одним типом запозичень можна вважати полісемічні запозичення в словацькій та/або українській мові, які відповідають моносемічній одиниці в мові-джерелі. В таких одиницях секундарне значення виникає в семантичній системі мови і при цьому є видима асиметрія.

Як вже згадувалось, багато моносемічних одиниць мають термінологічний характер, тобто їх значення обмежується сферою вживання або професійним спрямуванням, тому моносемічність зберігається, але існує група запозичених одиниць, коли в мові до якої було запозичена одиниця поруч з первинним запозиченим значенням розвивається система секундарних значень, а саме таких, які характерні саме словацькій або українській мові. Прикладом можуть слугувати такі одиниці як запозичене з французької мови *jongleur* – цирковий майстер, до словацької мови (*žonglér*) увійшло пряме значення і розвинулося експресивне: той, хто легко змінює свої переконання. В українській мові прикладом може слугувати запозичене з французької мови *boutique* – магазин, в якому продають невеликі колекції модного одягу і аксесуари, де поруч з прямим значенням розвинулося секундарне – мала, дуже спеціалізована брокерська фірма з обмеженою кількістю клієнтів.

В полісемічних запозичених одиницях семантичні процеси значно складніші ніж в моносемічних одиницях. При полісемії знак і значення є асиметричними, проявляється це в тому, що значення не лише покриває своє первинне значення, але «охоплює» його в певних контекстових умовах (позиціях) й інші значення, які пов'язані з основним значенням, тим розширюючи свою семантику [5, 191].

Порівнюючи запозичені одиниці, які є полісемічними у словацькій та/або українській мовах і моносемічні у мові-джерелі, можна стверджувати, що, як правило, моносемічні одиниці в мові-джерелі залишаються моносемічними і в словацькій та/або українській мові, причому досить часто зберігають свій термінологічний характер. Лише в небагатьох випадках відбувається ускладнення структури і розвиваються секундарні значення, які не характерні мові-джерелу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биржакова Е.Э. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века / Языковые контакты и заимствования // Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. – Л.: Наука, 1972; 2. Богородицкий В.О. Общий курс русской грамматики (из университетских чтений)/Издание 6-е переработанное. – М.-Л.: Государственное социально-экономическое издательство, 1935; 3. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений // ВЯ – 1953 № 5; 4. Лисиченко Л.А. Лексикология сучасної української мови.// Семантична структура слова. - Х.: Вид. Харківського університету, 1977; 5. Новиков Л.А. Семантика русского языка. М.: Высшая школа, 1982; 6. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. - К.: Либідь, 1992; 7. Потєбня А.А. Мысль и язык, К.:СИНТО. 1993; 8. Сорокін Развитие лексики русского литературного языка 30-90 годов XIX в. М. – Л.: Наука, 1975 9. Buzassiova K.. Internacjonalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti.//Jazykovedný časopis č. 51, 2000, S.131–142 10. Dolník J. Porovnávací opis lexikálnej zásoby. //Dolník J., Benkovičová J., Jarošová A. – Bratislava.: Veda, 1993; 11. Dolník J. Všeobecná lingvistika: sémantika a pragmatika.//Filozofická fakulta Univerzity Komenského. – Bratislava, 1993; 12. Orgoňová O. Galicizmy v slovenčine. – Bratislava, 1998; 13. Šimková M. Pohyby v slovenskej lexike v 90 rokoch.//Zb. Internacjonalizácia v slovanských jazykoch: za a proti. – Bratislava, 1999.

Кудрявцева Н.С., Бойчук Д.І. (Херсон, Україна)

Пізнання і мова (до питання про мовну картину світу)

У статті висвітлюються окремі аспекти прояву когнітивної функції мови, зокрема, в процесі дослідження явища полілінгвізму. Дискретизація, об'єктивізація та інтерпретація знань, здійснювана когнітивними механізмами мови, найяскравіше проявляється у зіставленнях одиниць лексико-семантичного та фразеологічного рівнів неспоріднених мов.

Ключові слова: концептуальна система, фундаментальні поняття, полілінгвізму, фразеологія.

В статье освещаются отдельные аспекты проявления когнитивной функции языка, в частности, в процессе исследования явления полилингвизма. Дискретизация, объективация и интерпретация знаний, осуществляемая когнитивными механизмами языка, наиболее отчетливо проявляется при сопоставлении единиц лексико-семантического и фразеологического уровней неродственных языков.

Ключевые слова: концептуальная система, фундаментальные понятия, полилингвизм, фразеология.

The article elucidates certain aspects of the cognitive functioning of language, in particular within the phenomenon of polylinguism. Discretization, objectification and interpretation of knowledge realized by the cognitive mechanisms of language are specifically expressed in comparative research of lexico-semantic units and idioms of unrelated languages.

Key words: *conceptual system, fundamental concepts, polylinguism, phraseology.*

Останнім часом усе більше досліджень (див., напр., [7; 9, 330; 12]) підтверджують думку про те, що природні мови, їх лексико-семантичний склад і граматичні категорії, впливають на мислення і світобачення людей, які ними розмовляють. Мова – це не тільки інструмент, за допомогою якого людина виражає свої думки, а й засіб формування думки, те, що встановлює для її носія кордони сприйняття і пізнання оточуючого світу. Якщо людина володіє більш ніж однією мовою, то можна припустити, що рамки її світу набагато ширші, одне і те саме явище вона може побачити по-різному, крізь призму тієї чи іншої мови.

В окресленому контексті доцільним буде зіставлення природних мов за їх способами концептуалізації позамовної дійсності. Серед складових концептуальної системи будь-якої мови можна виокремити такі поняття, які, порівняно з іншими, визначатимуться як фундаментальні [9, 308]. Вони вживаються у мовленні постійно і, при цьому, несвідомо, тому мають найбільший вплив на носія. Найзагальнішими прикладами таких понять є час і простір.

У різних мовах фундаментальні поняття часу і простору відображаються у відмінний спосіб. В уявленні носіїв української або російської мови час рухається зліва направо – від минулого до майбутнього, як і в усіх мовах, писемність яких має такий напрям рядку. В арабській, персидській, івриті рядок починається справа наліво – і це відповідає уявленню про напрям руху часу [1, 690]. В індонезійській мові взагалі немає граматичної категорії часу [7], у деяких мовах категорія часу може мати тільки вказівки на часову дистанцію (близькість чи віддаленість події) – наприклад, у африканських мовах банту [6, 5-40], деяких амеріндських мовах (мовах корінного населення Північної Америки) – або лише показувати відносність, тобто орієнтувати подію по відношенню до будь-якої точки відліку, локалізованої, в свою чергу, щодо моменту мовлення – наприклад, у романських та германських мовах.

Мова австралійських аборигенів племені пормпіраав не містить понять «ліворуч», «праворуч», «вперед», «назад» – вказівка на орієнтацію у просторі здійснюється відповідно до сторін світу [7], у мові мікстеків усі просторові відношення виводяться внаслідок метафоричного переносу назв частин тіла [9, 316].

У більш споріднених мовах настільки глибоких відмінностей, звичайно, немає. Але навіть на лексико-семантичному рівні мова все ж таки залишається невід'ємною складовою процесу пізнання. Так, у мовах індоєвропейської сім'ї розбіжності у відображенні часу, на нашу думку,

можна виявити у порівняльних дослідженнях фразеології. Зокрема для англійської мови характерні ставлення до часу як до цінного ресурсу (напр., *time is money, to waste time, living on borrowed time* [4, 28-29]), орієнтація на майбутнє (напр., *to have a great future, invest in future, foreseeable future* [11, 335]). У ній майже немає фразеологізмів, що виражають неминучість якихось подій (на відміну, напр., від укр.: *що має бути, того не минути* [5, 217], *будь що буде* [5, 24]), фаталізм (напр., *хто давнє пом'яне, той лиха не мине; було, та загуло* [5, 24], *або пан або пропав* [5, 15]). Той, хто володіє на додаток до рідної мови англійською, має можливість осмислити явище часу як з позиції своєї культури, так і з позиції західної, опановуючи нові аспекти сприйняття одного з фундаментальних понять усіх природних мов.

Можна припустити, що чим більше мов знає людина, тим легше їй абстрагуватися від впливу граматичних особливостей різних мов. Ці особливості виражаються у тих категоріях, які мовець використовує в мовленні: наприклад, у таких мовах, як українська і німецька, необхідно позначати рід об'єктів; у англійській треба узгоджувати в часі подію, що описується, із моментом мовлення конкретніше, ніж в українській. Англійські мовці ліпше виокремлюють і запам'ятовують агента ненавмисної дії, ніж ті, що говорять іспанською або японською – у першому випадку опис навіть ненавмисної дії містить посилання на того, хто її виконує [7]. У японській мові до того ж існує особлива пасивна дієслівна форма, яка стисло включає в себе таке значення: оскільки суб'єкт пропозиції «був змушений» виконати дію, виражену основним дієсловом, він не несе відповідальності за саму дію і за її наслідки. З цього факту А. Ніскава-Ховард висноує те, що люди, рідною мовою яких є японська, більш ніж носії англійської схильні покладати відповідальність за власні дії на інших, навіть якщо результати цих дій позитивні [10].

Кількість наявних у лексичному складі мови лексем на позначення кольорів також впливає на їх (кольорів) диференціацію носіями різних мов [12; 9, 332]. Це не означає, однак, що носії мов, які не містять назв для деяких кольорів, не здатні вирізнити ці кольори, але, на думку Л. Гарро, існує певний зв'язок між легкістю мовного кодування кольору і легкістю запам'ятовування цього кольору [8]. Вважається, що найбільше слів для позначення кольорів мають такі мови, як російська, англійська, французька [2, 24]. На відміну від них папуаська мова дані має лише два кольоронайменування, які приблизно можуть бути названі «світло-теплій» і «тьмяно-холодний» [9, 310].

На нашу думку, саме осягнення нових, додаткових «бачень» фундаментальних понять через розширення лексичного і фразеологічного запасів особистості за рахунок вивчення іноземних мов є головною перевагою полілінгвізму. Деякі слова і вирази інших мов не мають точного еквіваленту у рідній мові або перекладаються, втрачаючи певний відтінок

змісту і здобуваючи, натомість, нове значення [3, 263-305]. Опановуючи ці значення, людина в процесі оволодіння іноземною мовою, одночасно дізнається про нові поняття або розширює обсяги відомих їй понять. В окремих випадках, відсутність слова у мові означає і відсутність відповідного концепту у світорозумінні її носіїв (напр. відсутність у таїянській мові поняття «сум» у нашому розумінні [9, 310]).

Отже, можемо зробити висновок про те, що людина, яка володіє двома і більше мовами (особливо неспорідненими), по-перше, може використовувати лексичний і фразеологічний запаси декількох мов, що дозволяє їй інтерпретувати явища і події повсякденного життя в нових ракурсах; по-друге, має можливість абстрагуватися від граматичних категорій й до певної міри нівелювати їх вплив на мислення; по-третє, має більше засобів для вербального кодування явищ дійсності. Знання іноземної мови надає особистості новий шлях концептуалізації досвіду, свободу в переході від одного способу мислення до іншого. Людина, яка користується цими інструментами, має переваги майже в усіх сферах діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Язык и мир человека / Н. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.;
2. Василевич А. П. Цвет и названия цвета в русском языке / А. Василевич. – М.: КомКнига, 2005. – 216 с.;
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. / А. Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 434 с.;
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: «Едиториал УРСС», 2004. – 256 с.;
5. Олійник І, Сидоренко М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. Олійник, М. Сидоренко. – К.: «Радянська школа», 1978. – 447 с.;
6. Плуґян В. Африканские глагольные системы: заметки к типологии / В. Плуґян. – Основы африканского языкознания: Глагол. Под ред. В.А.Виноградова, И.Н.Топоровой. – М.: Восточная литература, 2003. – 647 с.;
7. Boroditsky L. Lost in Translation: New cognitive research suggests that language profoundly influences the way people see the world; a different sense of blame in Japanese and Spanish [Електронний ресурс] / L. Boroditsky // Wall Street Journal. – 2010. – July 24. – Режим доступу до джерела: <http://on.wsj.com/d1gobZ>;
8. Garro L. Language, Memory, and Focality: A Reexamination / L. Garro // American Anthropologist. – 1986. – vol. 88 – #1 – P. 128–136;
9. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things / G. Lakoff. – Chicago: The University of Chicago Press, 1987. – 631 p.;
10. Niyekawa-Howard A. A Psycholinguistic Study of the Whorfian Hypothesis Based on the Japanese Passive [Електронний ресурс] / A. Niyekawa-Howard // paper presented at the Thirteenth Annual Conference on Linguistics, New York. – 1968. – March 10. – Режим доступу до джерела: <http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/detail?accno=ED026634>;
11. Oxford Collocations Dictionary. – Oxford University Press, 2002. – 897 p.;
12. Winawer J. Russian blues reveal effects of language on color discrimination [Електронний ресурс] / J. Winawer // New Scientist. – 2007. – May 1. – Режим доступу до джерела: <http://www.newscientist.com/article/dn11759-russian-speakers-get-the-blues.html>.

Лазурова Н.О. (Брно, Чеська Республіка)

Порівняльний аналіз частоти використання суспільно-політичної лексики в українській та чеській публіцистиці

У статті зроблено спробу порівняльного аналізу суспільно-політичної лексики української та чеської мов з точки зору особливостей частоти її використання в сучасній українській та чеській публіцистиці.

Ключові слова: частота використання, частотний словник, публіцистика, суспільно-політична лексика.

В статтє предпринята попытка сравнительного анализа общественно-политической лексики украинского и чешского языков с точки зрения особенностей частоты ее употребления в современной украинской и чешской публицистике.

Ключевые слова: частота употребления, частотный словарь, публицистика, общественно-политическая лексика.

In the annotated article the author makes an attempt to compare social and political vocabulary of Czech and Ukrainian languages from the point of frequency peculiarities of its usage in modern Czech and Ukrainian social and political journalism.

Key words: frequency usage, frequency dictionary, social and political journalism, social and political vocabulary.

Час швидких суспільно-політичних змін зазвичай стає часом прискорення мовної динаміки. Мовні зміни останніх десятиліть найбільше позначилися на суспільно-політичній сфері. Однією з основних характеристик суспільно-політичної лексики лінгвісти вважають її динамічність, що наділяє дану лексику комплексом ознак, які стають актуальними в різні періоди функціонування даної лексики. Дослідження суспільно-політичної лексики з точки зору її динаміки дозволяє простежити зв'язок між ментальним та реальним світом людини, встановити ступінь їхньої взаємозалежності та взаємодії. Жодне слово в мові не існує ізольовано від загальної номінативної системи. Слова являють собою певні одиниці, пов'язані з реаліями, що відіграють неоднакову роль у житті людини, тобто є більш важливі реалії, які зустрічаються частіше, та менш важливі – зустрічаються рідше. Це пов'язано з неоднаковою частотністю використання різних слів у мові.

Виявленню та уточненню структурно-кількісних закономірностей функціонування слів присвячено роботи багатьох авторів. Дослідження ознак високочастотних слів допомагає виявити найбільш типові та суттєві для лексики тієї чи іншої мови, оскільки частотність слова в мовленні відображає його функціональну вагу в системі [1], [3]. Потреба у вивченні кількісних характеристик використання слів зумовлює необхідність дослідження саме високочастотної лексики. Порівняльний аналіз високочастотної суспільно-політичної лексики української та чеської публіцистики дає змогу дослідити

місце цих слів у системі мови та динаміку розвитку високочастотної суспільно-політичної лексики української та чеської мов. За допомогою частотних словників [10], [12] ми маємо змогу виокремити та порівняти найбільш частотні суспільно-політичні лексеми сучасної української та чеської публіцистики. За даними зазначених словників було визначено найчастотніші суспільно-політичні лексеми обох мов.

Лексема	Частота	Лексема	Частота
Україна	1652	Ceský	115434
український	730	koruna	67753
президент	604	vláda	62032
влада	519	stát	42549
країна	401	prezident	37686
голова	333	zákon	36432
проблема	307	státní	34974
вибори	293	ministerstvo	32772
депутат	291	politický	30887
політичний	291	ČR	25820
закон	286	fond	24939
право	276	právo	22042
гривня	274	poslanec	21785
державний	263	premiér	20667
член	238	národní	20362
державна	233	politika	18756

Частота використання є однією з основних характеристик функціонування лексики взагалі, а особливо суспільно-політичної, оскільки вона є найбільш динамічною та найбільш чутливою до змін у політичному житті суспільства. Дослідивши лише декілька найчастотніших суспільно-політичних лексем в обох мовах, доходимо висновку, що більшість даних лексем української та чеської публіцистики співпадають. В обох мовах найчастотнішими лексема є найбільш значущі для суспільно-політичної лексики слова та пов'язані з ними поняття (*президент, влада, держава / prezident, vláda, stát*). Дослідження частоти використання синонімів у чеській мові свідчить про те, що чехи надають перевагу (хоча не завжди) використанню власне чеських слів замість запозичень: *území* – 9177 / *teritorium* – 451; *měna* – 5180 / *valuta* – 335; *dovoz* – 4778 / *import* – 481; *vývoz* – 4780 / *export* – 2872. За даними частотного словника [12] частота використання синонімів часто суттєво різниться:

<i>právo</i>	22042	<i>nárok</i>	3988
<i>zahraniční</i>	21908	<i>cizí</i>	2879
<i>parlament</i>	19063	<i>sněmovna</i>	10735
<i>sociální</i>	17962	<i>společenský</i>	3043
<i>společný</i>	10657	<i>kolektivní</i>	1363
<i>měna</i>	5180	<i>valuta</i>	335
<i>vývoz</i>	4781	<i>export</i>	2918
<i>ústava</i>	4780	<i>konstituce</i>	19
<i>dovoz</i>	4778	<i>import</i>	481
<i>konkurence</i>	4583	<i>soutěžení</i>	44
<i>korupce</i>	1797	<i>úplatkářství</i>	129
<i>imunita</i>	496	<i>nedotknutelnost</i>	73

Не дивлячись на те, що суспільно-політична лексика найширше використовується саме в публіцистиці, дана лексика функціонує й в інших стилях. Деякі суспільно-політичні лексеми в процентному відношенні лише на половину відносяться до публіцистичного стилю, а інші – майже на сто відсотків.

Politický – 60% (публ.) – 27% (спец.) – 14% (худ.).
Politika – 55% (публ.) – 33% (спец.) – 12% (худ.).
Stát – 54% (публ.) – 29% (спец.) – 18% (худ.).
Soud – 62% (публ.) – 22% (спец.) – 16% (худ.).
Ekonomika – 55% (публ.) – 33% (спец.) – 12% (худ.).
Krize – 58% (публ.) – 28% (спец.) – 14% (худ.).
Peníze – 58% (публ.) – 13% (спец.) – 29% (худ.).
Mezinárodní – 54% (публ.) – 39% (спец.) – 7% (худ.).
Vicepremiér – 100% (публ.) – 0% (спец.) – 0% (худ.).
Clearingový – 99% (публ.) – 1% (спец.) – 0% (худ.).
Exministr – 97% (публ.) – 3% (спец.) – 0% (худ.).
Broker – 95% (публ.) – 5% (спец.) – 0% (худ.).
Aliance – 93% (публ.) – 4% (спец.) – 3% (худ.).

Аналогічну ситуацію спостерігаємо й в українській мові. Окремі лексеми, що мають високу частоту використання в публіцистиці, не знаходять свого відображення в частотному словнику прози [8]. Так, наприклад, лексеми *дохід*, *підприємець*, *конституція*, *парламент* в словнику прози не фігурують, частота їхнього використання дорівнює нулю. Лексеми *податок*, *банк*, *фірма* мають дуже низьку частоту використання (*податок* – 6, *банк* – 6, *фірма* – 11).

У даній статті ми спробували зробити порівняльний аналіз частоти використання суспільно-політичної лексики в українській та чеській публіцистиці. У ході аналізу було досліджено публіцистичні тексти найбільш масових періодичних видань День, Експрес, Українська правда, MF Dnes, Lidové noviny та ін. в період з 2001 по 2007 рік. Обсяг проаналізованого матеріалу становить близько 200 000 знаків у кожній мові. Досліджені тексти стосуються суто суспільно-політичної тематики. Отже, маючи однаковий обсяг (200 000 знаків), однакові хронологічні рамки (2001-2007 рр.) та тематику, спираючись на дані частотних словників, ми здійснили спробу порівняння частоти використання одних і тих самих найбільш частотних суспільно-політичних лексем в українській та чеській мовах. Подана нижче таблиця демонструє порівняльні дані про частоту використання аналогічних найчастотніших лексем суспільно-політичної лексики української та чеської публіцистики початку ХХІ століття. Отримані дані певною мірою співпадають з даними частотних словників (*Україна* – найчастотніша лексема й за словником, і за результатами аналізу; *vláda* – на другому місці за словником, і на першому за результатами аналізу), що надає результатам дослідження достовірності.

Лексема	Частота	Лексема	Частота
Влада	83	Vláda	275
політика	56	moc	36
державна	62	politika	68
суспільство	27	stát	91
владний	11	společnost	30
політичний	152	vládní	23
державний	27	politický	76
суспільний	8	státní	71
		společný	15
президент	161	prezident	48
прем'єр	52	premiér	46
парламент	55	parlament	20
уряд	169	úřad	15
коаліція	54	koalice	16
опозиція	33	opozice	9
президентський	42	prezidentský	5
парламентський	35	parlamentní	9
коаліційний	9	koaliční	13
міністерство	9	ministerstvo	54
міністр	96	ministr	77
депутат	27	poslanec	14
народ	34	národ	22
вибори	137	volby	71
голосування	12	hlasování	16
депутатський	3	poslanecký	22
національний	19	národní	12
народний	40		
міжнародний	22	mezinárodní	22
виборчий	37	volební	28
демократія	17	demokracie	20
демократичний	31	demokratický	19
діяльність	16	činnost	14
криза	36	krize	21
реформа	35	reforma	26
право	63	právo	59
Україна	295	ČR	33
		Česká republika	58
		Česko	11
український	105	český	131
громадянин	3	občan	44
українець	17	čech	2

Частота використання одних і тих самих слів в українській та чеській подекуди співпадає (*міжнародний* / *mezinárodní*), а подекуди суттєво відрізняється. Часто суттєві відмінності в частоті використання зумовлені багатозначністю того чи іншого слова в одній мові та його однозначністю в іншій. Або ж, слово, що має чотири лексико-семантичні варіанти в українській мові й два в чеській, відповідно може мати вищу частоту використання в першій. У зв'язку з цим багатозначність є суттєвою перешкодою на шляху до визначення реальної частоти того чи іншого слова. Наприклад, слово може мати три (або більше) лексико-семантичних варіантів, і лише один з них буде стосуватися суспільно-політичної лексики, а частота цього слова може бути високою за рахунок інших лексико-семантичних варіантів, які також можуть

використовуватися в публіцистичних текстах (*koruna jako ozdoba hlavy* (*koruna 1.*), *koruna jako království* (*koruna 3.*), *koruna jako jednotka měny* (*koruna 4.*) – ці ЛСВ можна віднести до суспільно-політичної лексики. При цьому в першому і третьому ЛСВ ця лексема використовується в сучасній публіцистиці досить рідко, в четвертому ЛСВ – переважно в текстах фінансово-економічної сфери, у той час як інші шість ЛСВ не мають жодного відношення до суспільно-політичної сфери).

Аналіз досліджуваних українських та чеських публіцистичних текстів показав, що практично кожне речення даних текстів містить як мінімум два-три слова з корпусу найчастотніших суспільно-політичних лексем даних мов.

Саме тому до списку тих політичних сил, які б мали потрапити до парламенту, якщо б виборчого бар'єру не існувало, природно не потрапили політичні незнайомці (Українська правда 10.04.2006).

Спроби ведення власної мовної політики в тих регіонах, де перемогу на виборах до органів місцевого самоврядування святкувала Партія регіонів, або де це політичне утворення стало ядром місцевих коаліцій у радах, по суті, продемонстрували центральній владі приклад того, яким чином потенційно опозиційні органи місцевого самоврядування можуть намагатися реалізувати власну політику (Українська правда 16.05.2006).

Česká vláda sice zformulovala národní protikorupční politiku, ale zákonodárny proces v ČR velmi trpí vlivem nekontrolovaného lobbingu (Lidové noviny 08.11.2002).

Zaměření zahraniční politiky nekoncepuje prezident, ale vláda (Dnes 03.03.2003).

Česká vláda a prezident se zdráhají k jejich politice přihlásit (Lidové noviny 27.03.2003).

Do doby, než bude sestavena nová vláda, prezident podle ústavy pověří řízením státu odstupující kabinet (Dnes 15.06.2002).

Česká státní rada exilové vlády pověřila pana prezidenta vykonávat státní moc formou dekretů, které jsou základem naší ústavy (Dnes 14.03.2002).

Потреба у статистичних дослідженнях великих корпусів текстів зумовлена необхідністю глибшого розуміння законів функціонування мовних одиниць в мовленні. Саме статистичні методи допомагають дослідити закономірності функціонування суспільно-політичної лексики, яка є найбільш рухливим лексичним прошарком. Частота використання є однією з основних характеристик функціонування будь-якої лексики, а особливо суспільно-політичної. Порівняльний аналіз високочастотної суспільно-політичної лексики сучасної української та чеської публіцистики дозволяє виявити місце цих слів у кожній з мов та порівняти динаміку розвитку високочастотної суспільно-політичної лексики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аранов М.В. Квантитативная лингвистика. – М., 1988; 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2002; 3. Климова Л.В. Высокочастотные имена существительные, прилагательные и числительные в современном русском языке. – Екатеринбург, 2004; 4. Крысин Л.П. О некоторых изменениях в русском языке конца XX века. Исследования по славянским языкам. – Сеул, 2000; 5.

Кубрякова Е.С. О разных подходах к изучению СМИ. Язык массовой информации как объект междисциплинарного исследования. – М., 2001; 6. Сенько Е.В. Коннотативно-прагматическая динамика лексических единиц. Коммуникативно-прагматическая семантика. – Волгоград, 2000; 7. Тулдава Ю. Проблемы и методы квантитативного исследования лексики. – Москва, 1987; 8. Частотний словник сучасної української художньої прози. – К., 1981; 9. Частотний словник сучасної української публіцистики. – К., 1994; 10. Частотний словник українського публіцистичного стилю. – К., 2004; 11. Daneš F. *aj*. Český jazyk na přelomu tisíciletí. – Praha, 1997; 12. Čermák F., Křen, M. (eds.). *Frekvenční slovník češtiny*. – Praha, 2004; 13. Havránek B., *aj*. *Slovník spisovného jazyka českého*. – Praha, 1971; 14. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. – Praha, 2005.

Ма Яньфей (Пекин, Китай)

**Реалізація імпресивної функції негативної конотації
в суспільно-політичному дискурсі
(на матеріалі електронних версій українських газет)**

У статті розглядається імпресивність негативної конотації та способи її втілення в текстах публіцистичного стилю.

Ключові слова: конотація, імпресивність, дискурс, пресупозиція.

В статье рассматривается импресивность отрицательной коннотации и способы её воплощения в текстах публицистического стиля.

Ключевые слова: коннотация, импресивность, дискурс, пресуппозиция.

The article deals with the impressiveness of negative connotation and the ways of its incarnation in the texts of journalistic style.

Key words: connotation, impressiveness, discourse, presupposition.

Останні десять років українська прагмалінгвістика як комплексна наука, що включає досягнення філософії мови, психології, теорії комунікацій, соціолінгвістики, дуже активно розвивається. Серед досягнень української науки слід відзначити насамперед праці львівських дослідників Ф. С. Бацевича та Т. А. Космеди [1; 2; 4; 5], які заклали теоретичний фундамент для подальших досліджень більш практичного спрямування.

Політичний плюралізм сучасної України, давні традиції політичної демократії, свобода слова і гострі дискусії у громадському житті дають багатий і цікавий матеріал для досліджень соціально-політичного дискурсу. Одним із напрямків прагмалінгвістики є вивчення умов успішності, які виявляються у межах різних мовленнєвих жанрів. Ф.С. Бацевич відзначає, що дискурс «містить аспекти спілкування, пов'язані із загальним умінням людини будувати дискурси різних типів із використанням різних каналів комунікації, із застосуванням потрібних регістрових, тональнісних його характеристик, умінням використовувати закони, принципи, максими і постулати спілкування

та інші важливі чинники дискурсоутворення» [1, 248]. Далі слідує висновок: «Невміння або небажання дотримуватись умов успішної побудови дискурсів різного типу стає причиною різноманітних комунікативних невдач, помилок, девіацій» [1, 248]. Саме для того, щоб інтенції мовця були досягнуті і дискурс був успішним, варто досліджувати і класифікувати засоби і прийоми, що призводять до удач, однак можуть породжувати також і помилки.

Мета даного дослідження подвійна: з одного боку, віднайти в газетних текстах форми вираження негативної лексичної конотації з імпресивною функцією для того, щоб носії іншої мовної культури могли легко її ідентифікувати, а з другого – відстежити, які ж із цих форм виявляються найбільш успішними в жанрі суспільно-політичного дискурсу. Результати дослідження можна застосувати в галузі міжкультурної комунікації та з практичною метою побудови успішного дискурсу в заявленому жанрі.

Роботу виконано на матеріалі електронних версій українських газет «Україна молода», «День», «Газета по-українськи».

Новизна роботи полягає в розгляді українського матеріалу з позицій носія іншої мовної культури. Такий відсторонений погляд можуть застосувати також і українські дослідники з метою досягнення успішності в побудові суспільно-політичного мас-медійного дискурсу. Саме в такому ракурсі тема є актуальною.

Імпресивна функція конотації, особливо негативної, не може здійснюватися окремо від експресивної, оскільки одна із основних інтенцій газетного дискурсу – вплинути на адресата. Успішність реалізації такої інтенції залежатиме від застосування мовцем різних комунікативних стратегій.

Розглянемо це на прикладі такої комунікативної ситуації: журналістові у грубій формі перешкоджають виконувати свої професійні обов'язки, що викликає в нього відповідну емоційну реакцію. Однак журналіст не лише і насамперед не приватна особа, яка має право на власні переживання, а ще й професіонал, який повинен твердо і зрівноважено переконати суспільство в тому, що в його особі було зневажено також і демократичні здобутки сучасного суспільства. Порівняємо два фрагменти на задану тему:

1) За минулі два тижні *президентські «сек'юріті»* двічі *відзначилися утисками* працівників ЗМІ під час виконання ними професійних обов'язків (Україна молода, 27 квітня 2011).

2) Думаю, що і справді існують журналісти-холоуї, які ретельно виконують брудні замовлення своїх господарів. Та коли про це *заявляє* така одіозна *постать*, як *акордеоніст і за сумісництвом народний депутат* Ян Табачник, то це звучить трохи кумедно. Нагадаю, що під час телевізійної програми, яку він веде на одному з каналів, *цей добродій* заявив, що 85 відсотків журналістів холоуї (Газета по-українськи, 17 квітня 2011).

Перший текст із позицій прагмалінгвістики видається нам набагато успішнішим. У ньому, звісно, присутня зрозуміла читачеві образа, що виявляється у вживанні чужоземного запозичення «сек'юріті» замість українського «охоронець». Цілком логічно, що в даному контексті прозора

внутрішня форма українського слова була б повністю знівельована. Однак тут дуже влучно використано з негативною контекстуальною конотацією слово «відзначилися». В результаті одержуємо такий собі ситуативний оксюморон: охоронці, покликані до високопрофесійних дій, а часом і до героїчних вчинків, спромоглися лише до невинуватих грубощів стосовно журналістів. Ситуацію висвітлено лаконічно, об'єктивно і без зайвих емоцій, хоча особисті переживання мовця помітні, цілком зрозумілі і виправдані. Читач повністю на боці автора. Тому подальші розлогі коментарі журналіста вже видаються надлишковими, не додаючи нової, об'єктивної і виваженої інформації: «Справді, пояснень таких дій «бодігардів» Януковича може бути два. Перше – просто *печерне хамство*» (Україна молода, 27 квітня 2011), – і т. д.

У другому тексті імпресивну функцію виконують одразу декілька висловлювань: «*заявляє така одіозна постать*», «*акордеоніст і за сумісництвом народний депутат*», «*цей добродій*». Негативної конотації тут одразу нагнітається набагато більше: спершу про людину сказано як про неживий предмет (пор. народне: «Воно там ще про щось говорить»), таку ж саму зневагу передає вказівний займенник: *цей добродій*, а слово *добродій* у контексті набуває антонімічного значення. Причина такого нагнітання стає зрозумілою лише наприкінці: згаданий добродій першим брутально, безпідставно і огульно образив журналістів. Саме такий порядок висвітлення подій призводить до комунікативної помилки: автор спершу видається тенденційним і необ'єктивним, не помічаючи, що в особі Яна Табачника він також не зовсім аргументовано образив усіх акордеоністів, оскільки сама по собі згадана професія є цілком поважною.

Представникам іншої культури завжди складно орієнтуватися у пресупозиціях, створених прецедентними текстами. Як про пресупозицію зазначив Колшанський. «...найбільш поширене розуміння пресупозиції як суми знань (фонових) комуніканта, здатного однозначно сприймати зміст висловлення. Що стосується пресупозиції, побудованої на екстралінгвістичній основі, на знанні ситуації, то вона є найбільш доступною для всіх комунікантів» [3, 88].

Однак такі пресупозиції завжди будуть вираженими з погляду прагматики, оскільки збувають у компетентного адресата цілу гаму асоціацій, а відтак – емоційних переживань. Розглянемо як приклад такий текст: «Рік тому в першій українській столиці стався *розмін суверенітету на газову знижку*, що дуже швидко обернулася *«тишком»*» (День, 27 квітня 2011).

Одразу стає зрозуміло, що йдеться про малоцивілізовані ринкові відносини, які можна характеризувати антитезою «не ринок, а базар». Відчувається, що автор переживає емоції ошуканого на такому базарі: гнів, образу, однак до того ж і незадоволення власними прорахунками, а не лише зовнішніми чинниками. Тільки мовцеві із фоновими знаннями про відому усім українцям народну казку з мотивом нерівнозначного обміну, який

закінчився «пшиком» («зміняв шило на швайку»), може бути зрозуміла ще й авторська самоіронія, відчуття власної відповідальності: знали, чим все може закінчитися, однак все одно дали себе ошукати.

Подібні алюзії на прецедентні тексти одразу переводять дискурс на вищий інтелектуальний рівень і створюють ефект співпраці учасників дискурсу, взаємоповаги і взаєморозуміння. Такий дискурс буде успішним лише в разі орієнтації мовця на особу і ментальність адресата.

Дуже часто для того, щоб володіти ситуацією, варто поставитись до неї з гумором, що можна спостерігати в такому тексті: «Перерахувавши всі можливі *митні «пряники»* для України, Глазьев почав *забивати ними клин* між нами і Європою» (День, 27 квітня 2011). Автор насамперед апелює до відомого в російській мовній культурі вислову «і кнудом, і пряником», створюючи із російського політика образ такого собі дресирувальника на гастролях. Однак оскільки сам автор вже звільнився від відомого українцям в минулому «комплексу меншовартості», то й не відчуває обурення чи образи такою ситуацією. Далі вимальовується така кумедна картина забивання клина між Україною і Європою російськими пряниками, що сама лишень ця спроба видається абсурдною.

Подібне гумористичне ставлення до ситуації простежується також в такому тексті: «Акцію «Нашої України» вирішили зіпсувати представники Партії регіонів. Юні «регіонали» оточили *стратегічний периметр* біля парасетів, тоді як «НУ» гуртувалася трохи далі від проїжджої частини, ближче до дніпровського схилу. Між двома таборами стояли посилені наряди міліції та металеві щити. Але це було зайвим. «Синя» *публіка* поводитися дуже пасивно і здебільшого ховалася в затінку дерев. Коли нардеп-«регіонал» Валерій Бондик вийшов на сцену, то, здалося, говорив сам із собою. Дехто із *рекрутованих підлітків* просто слухав музику в навушниках...» (Україна молода, 28 квітня 2011). Застосування військових термінів «стратегічний периметр», «рекрутований» в сполученні з «підлітками» створює ефект марних зусиль, витрачених з абсолютно нікчемною метою. Оцінна функція згаданих висловлювань тут виявляється лише контекстуально. Вже звичне в українському політичному дискурсі найменування основних політичних сил за кольорами викликає алюзії до українського фразеологізму «синій як пуп» і змушує нагадати образ прихильників відомої партії як таких, що зловживають алкоголем і наркотиками: епітет «синьо-білий» був би тут нейтральним. Слово «публіка» викликає асоціації із глядацьким залом і підсилює враження пасивності учасників політичного протистояння.

Отже, в результаті дослідження можна зробити такі висновки:

1. Імпресивна функція негативної конотації в суспільно-політичному газетному дискурсі ніколи не буває і не може бути основною, саме виходячи із специфіки даного дискурсу.

2. Негативна конотація в жодному разі не повинна бути надлишковою

при виборі комунікативної стратегії побудови успішного суспільно-політичного дискурсу. Саме в газетних мовленнєвих жанрах надлишковість негативної конотації призводить до невдач і девіацій.

3. Негативна конотація із імпресивною функцією обов'язково повинна бути вмотивованою інтенціонально.

4. Для побудови успішного дискурсу негативна конотація має бути врівноважена позитивною, або ж розріджена іронією (самоіронією) та гумором.

5. В розробці комунікативних стратегій суспільно-політичного дискурсу негативна конотація може бути врівноважена алюзіями на відомі прецедентні тексти. Тоді з емоційного рівня негативна конотація переходить на рівень інтелектуальний.

В аналізованих текстах спостерігається переважання негативної конотації. Загалом це закономірно: негативні емоції сильніше переживаються і краще запам'ятовуються. Однак у подальших дослідженнях варто звернутися саме до пошуку і аналізу засобів позитивної лексичної конотації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бацевич Ф.С.* Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.; 2. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К., 2004. – 344 с.; 3. *Колішанский Г.В.* Контекстная семантика. – М., 2007. – 152 с.; 4. *Космеда Т.А.* Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.; 5. *Космеда Т.А.* Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. – Львів: ПАІС, 2006. – 328 с.; 6. *Маслова А.Ю.* Введение в прагмалінгвистику: учеб. пособие. – 3-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 152 с.

Марченко Н.В. (Київ, Україна)

Свята у травні у звичаях слов'янських народів як відбиток праслов'янської міфології

У статті розглядаються стародавні обрядові звичаї слов'янських народів в останньому місяці весни. Сюжети таких народних забав мають давнє праслов'янське коріння, спільне для усіх слов'янських народів, а також мають схожі сюжетні лінії у святкуваннях інших народів Європи. З розвитком різноманітних суспільних явищ на європейському просторі такі народні звичаї були адаптовані до християнських свят і, здебільшого, набули характеру землеробської та сімейної тематики упродовж свого часу побутування у звичаях народу.

Ключові слова: міфонім, етимон, концепція, обрядове дійство, язичницький, християнський, фольклор, хоровод, веснянка, гайвка.

В статье рассматриваются ритуальные обычаи славянских народов, которые обыкновенно праздновались в последний месяц весны. Сюжеты народного веселья отражают древнюю историю, общую для праславянского мира, а также

показывают аналогичные сюжетные линии в празднествах других европейских народов. Впоследствии развития различных общественных явлений народные традиции адаптировались к христианским празднованиям и со временем стали праздниками, которые были посвящены земледелию, основам семьи.

Ключевые слова: мифоним, этимон, концепция, ритуал, языческий, христианский, фольклор, хоровод, веснянка, гаївка.

The article deals with the old rituals of the Slavonic folks, which were celebrated on the last month of the spring. The stories of these folk's entertainments demonstrate an ancient history that was common for the old Slavonic world and had the analogical objects by the festive occasion of other European folks. The way it should be done – it presents religious beliefs of ancient Slavs. The heathen beliefs were adopted by the Christian celebrations subsequently of the development of different social phenomena. These folk's entertainments presented the old traditions for the realization of agriculture's works as the rituals and the families' rituals, one can say – these entertainments got as the domestic subject matter in the last century.

Key words: mythonym, etymon, concepts, ritual, heathen, Christian, folklore, round dance, spring song, gajivka – Eastern Slavic ritual song.

Варто, напевно, розпочати це дослідження на опертя мудрих слів М. Зінківського, який сказав, що «життєвий досвід однієї нації збагачує іншу. Признь між людьми, нехай і різних віросповідань, звичаїв та обрядів не руйнує, а буде, оновлює життя, збагачує його» [12, 5]. Народознавство, або знання про народ, досліджує, аналізує, вивчає культуру і побут народу, його етногенезу, розселення та культурно-побутові взаємозв'язки. Відтак етнографічні дослідження українських науковців представляють неоціненний набуток духовної спадщини українського народу, зокрема, та, безпосередньо, слов'янської культури, а пошуки паралелей у культурах інших народів демонструють тісний взаємозв'язок їх історичного минулого, підтверджують принцип історизму в розвитку людства, вичерпно знайомлять з існуючими спільними ідеалами буття цих народів у минулому. Дослідження з етнографії Ф. Вовка, О. Воропая, В. Гнатюка, Б. Грінченка, М. Драгоманова, М. Костомарова, М. Максимовича, П. Чубинського та наших сучасників В. Войтовича, О. Кононенка, В. Наулка, С. Плачинди, В. Скуратівського та ін. відкривають глибокий світ неоціненого духовного та матеріального багатства як української, так і європейської культур. Науковці з різними підходами, тобто – з різних точок зору, наприклад, з культурології чи етнології, прагнуть віднайти як своєрідні, так і спільні риси буття того або іншого народу як у минулій історії, так і в сьогоденні. Аналіз причин будь-яких подій тісно пов'язаний якраз саме з ментальністю того або іншого народу, який формувався під впливом народних звичаїв та традицій, що можна й спостерігати у нинішній історії, додавши до своїх міркувань психологізм буття того або іншого народу.

У багатьох звичаях слов'янських народів як формах передачі соціального досвіду тісно переплелися як християнські, так і давньослов'янські вірування. З часів прийняття християнства різними способами намагалися привичаїти давні традиції, що існували з незапам'ятних часів, до церковних обрядів. Як зазначав М. Грушевський [3, 7], якраз XIV-XVII ст. в Україні можна вважати «добою великої поганізації християнства на українському ґрунті... переходу християнської доктрини з рам міського життя в сільське і об'єднання її з елементами старшого народного релігійного світогляду», визначену науковцем як «добу трансформації народного релігійного життя» у процесі поєднання словесної творчості народу та його звичаїв для підвалин «нового, народного, українського християнства». «У старих обрядових актах, в піснях і формулах, що супроводять різні обрядові маніпуляції (наприклад, хрещення, свячення), поруч старих відкликів до космічних сил, до натуралістичної символіки, або й на місці її, появляються постаті і імення Трійці, Богородиці, святих, ангелів, як протекторів людського щастя й утіхи» [3, 10]. Так, поряд із церковними святами маємо давні календарні свята в пам'яті народу, що повторюються з року в рік і так само з давніх часів, а знання про роль того або іншого свята у побуті людини допоможе пізнати і її колишній світ існування. Про кожне свято існує безліч легенд та звичаїв, що сформувалися упродовж століть у різних куточках України та слов'янського світу, і кожне таке свято відзначається специфічністю свого обряду, проте має спільну ідею – поклоніння тим силам, що, в своїй суті, можуть допомогти людині, і про які та ж така людина вже отримала знання з попереднього досвіду інших людей. Звичайно, що у нинішніх поколіннях виникають асоціації про так звані «*травневі свята*» із зовсім іншими традиціями – сучасними, а ті колишні, нажаль, забуті. Можна нині лише нагадати, як за часів Радянської влади комсомольські та комуністичні працівники почали святкувати «*маївку*», а згодом стали відзначати День праці і солідарності трудящих, намагаючись замінити народу святкування, що стали звичаями упродовж багатьох століть. Так, у етнографічних матеріалах, надісланих у 20-ті рр. XX ст. до Академії наук України з Полтавщини, місцевий житель Б.Д. Білоус [8, 4], описуючи святкування Великодня на його батьківщині, зазначив, що «здебільшого тепер гойдалки під керівництвом комсомольців ставлять на свято весни – 1 травня. Молоді переходять на їх бік з дня в день і залишаються святкувати воскресіння Христове лише старі люди». А О. Кононенко пише у своєму дослідженні, що до давніх традицій українського народу належить «*гойдалка*», яку парубки робили на Великдень чи то в селі, чи то в місті. «Весняна гойдалка, – зауважує науковець [5, 662], – мала ритуальне значення: Діти, гойдаючись, намагалися злетіти якомога вище, ніби стимулюючи свій ріст, а ще очищалися чистим весняним вітром, теплим сонцем від відчаю, хвороби та нечесті». Відомо, що проти такого звичаю вже у XVI ст. виступав І. Вишенський, а згодом і всі патріархи православної церкви [12, 235-236].

Микола Костомаров [6, 769], полемізуючи на сторінках тодішньої преси з «доброзичливцями» українського народу, писав, що «глуха провінція ось-то так розгулялася, що навіть ця менша братія, починаючи з мови та з народної малоросійської пісні, заради ненависті до москалів, намагається провести більш різку межу, нехай і штучно створену, між великоросами та малоросами і у своїх стремліннях показує дріб'язкову, комічну упередженість: візьмемо, баранячу шапку, що так красується на фотографіях Шевченка, та приготування галушок і кулішу з баранячим боком на *майках*». І далі науковець зазначає, що «*майвок*» в українців нема і таке святкування належить до польських звичаїв. Але, як зазначає Олекса Воропай, в багатьох європейських народів місяць «*травень*» називається «*май*»... і в нашій мові слово «*май*» значить не місяць, а зелень, найчастіше зелені гілки дерев» [1, 292]. Етимологія міфоніма давньоєвропейської культури *Майя* [7, 242] – лат. «*Maius*», як зауважує І. Огієнко [9, 22], є не надто прозорою, проте у більшості версій науковці дотримуються думки, що богиня Майя була матір'ю Меркурія і що в давніх латинян існував релігійний обряд на честь «*Bona Dea*» – доброї Богині по імені «*Maia*» [1, 292]. Мовознавці намагаються пов'язати етимон міфоніма з коренем праїндоевропейської мови **mag-* / **mah* у значенні «*рости*» [9, 22] та зі словом «*majores*» у значенні «*предки*», оскільки саме в цю пору в Римі поминали померлих родичів [1, 292]. Окрім того, слово «*май*» було зафіксовано в найстаріших пам'ятках давньоруської писемності – в Остромировім Євангелії [9, 22], яке, як вважають, було переписане у Києві із староболгарського оригіналу у 1056-1057 рр. «Етимологічний словник української мови» (ЕСУМ) пояснює етимологію слова «*май*» у двох значеннях: 1) «*травень*», «*майвка*», що є запозиченням в українській мові з грецької, до якої слово потрапило з латини, і яке, в свою чергу, споріднене з давньоіндоевропейським словом **mahi-* у значенні «*велика стара земля*»; 2) «*клевчання*», «*зелень*», якою прикрашають хати на зелені свята [4, 361]. У всіх слов'янських мовах існує один і той же відповідник слову «*май*», що відрізняється за графологічною формою, однак є тотожним за ономасіологічною та семасіологічною формами [4, 361]. Окрім того, похідна лексична одиниця «*майвка*» в українській мові має народну етимологію у позначенні семи «*рослина*» – «*гречка*», «*конвалія звичайна*», «*черемха*», «*мак*», «*кульбаба звичайна*», «*черешня рання*», «*рання картопля*»; в польській та македонській мовах «*majowka*, *majownik*» – «*конвалія*», в словацькій мові «*majuk*» – «*кульбаба*», в нижньому варіанті лужицькій мові «*majowki*» – «*травневі паростки*»; похідні утворення від лексичної одиниці «*май*» зумовлені тим, що ці рослини сіються, сходять, цвітуть або дозрівають у травні [4, 360]. Б. Грінченко [2, 397] у «Словнику української мови» зафіксував іменник та похідні слова від нього, навівши приклади як з художніх творів класичної української літератури, так і з

творів українського фольклору. Як наголошував Іван Огієнко [9, 22], що попри «факт існування нашої назви цього місяця – *«травень»*, ця його чужа назва *«май»* і досі тримається серед народних мас» у так званому народно-етимологічному варіанті – «наше *«май»* – *зелень»*. До того ж, варто зауважити, що позначення місяців *«квітень»* та *«травень»* у етимологічному словнику представлено як синоніми: *«квітень»* – четвертий місяць року, стара назва *«травень»* (*цвітень*) [4, 419]; *«травень»* – п'ятий місяць року [*квітень*] [4, 613]; існувала ще одна назва травня – *«ярець»* [10, 232], що й підтверджує думку відносно того, що поділ року на місяці та чітко встановлення календарних днів відбулося набагато пізніше як в церковному, так і в світському житті українського народу. А ще у давні часи *«май»* називався *«пролітень»* – передліття, час між весною і літом, бо у травні уся природа буйно розцвітає – *«має»* [5, 505]. А в Англії у цей час збирали цвіт глуду і прозвали цей відтинок часу *«збирання маю»* – *«to gather may»* [9, 22]. Отже, не тільки місяць у році отримав назву на честь богині Майї, а й звичай *«маївка»*, що означає – розваги, гуляння в гаю чи в лісі і з такими святами на всьому європейському просторі пов'язані давні народні звичаї, оскільки святкування проводилися не лише у п'ятому місяці року, а й були тісно пов'язані з явищем розквіту природи у цей час. Головними атрибутами свят були – *«майське дерево»*, пісні та танці, що виконувалися переважно молоддю. Символічним також у таких давніх традиціях є те, що якраз буяння зелені, цвітіння садів, початок проростання посаженого у полі можна порівняти з красою та силою молодої людини, яка приносить на землю радість й любов, демонструє поступ усього земного, утверджує у людині віру та надію у майбутнє.

У латинян майське дерево звалось *«arbor majatis»*, у германців *«Maibaum»* і існування такого дерева у германців сягає дохристиянських часів [13, 28]. У давніх українців існувало дерево-тотем – *«бадняк»* (*«веселяк»*, *«бедніда»*) [10, 32-33], що символізувало природу та благополуччя господи. Свято бадняка святкували наприкінці весни. У лісі вибирали дуб, зверталися до нього зі співом, бо вважали його тепер помічником у господарстві. Потому зрубували, прикривали стовбур кожухами та килимами, урочисто везли в поселення. На обійсті влаштовували святкову зустріч: господиня дому, куди привозили дуб, обсипала бадняк зерном, хмелем, горіхами і примовляла: *«Я тебе пшеницею, а ти дай мені хлопчиків, худобу, жито-пшеницю і всякого щастя»*. А господар дому піднімав гілки бадняка високо догори, говорячи: *«Хай так високо росте пшениця, ячмінь, жито, овес, коноплі і всяке злля»*. Потім усією громадою сідали за стіл і кожен учасник свята по закінченні обрядової вечери ніс додому гілку бадняка як запоруку щастя. На думку С. Плачинди [10, 33], якраз у образі бадняка у віруваннях народу відбулося первісне уподібнення тотему-дерева, а найдовше культ бадняка зберігався

у сербів. А от для такого дерева у Німеччині напередодні першого травня зрубували високу сосну, її окорували, залишаючи лише на верхівці зелені гілки, а потім ставили в центрі селища. Процес зрубання майського дерева мав відбуватися таємно, аби парубки із сусіднього села не викрали його вночі і не зрубали верхівку, тому дерево охороняли. Парубкам потрібно було бути сильними та вміти жартувати, а також вміти пити багато пива. Лише вранці першого травня майське дерево привозилося у селище і його ставили на ринковій площі до дванадцятої години дня. Дівчата прикрашали дерево гірляндами та вінками із зелених гілок. З часом на нього почали також вшати фігурки ремісників – пекаря, бондаря, коваля, тобто тих майстрів – чиїм ремеслом славилася та або інша місцевість. Одним з найдавніших звичаїв у німців із середньовіччя є звичай, що називається «*Mailehen*» (укр. «*майський феодр*»), а саме – так звана «обіцянка вірності на все життя», яка давалася дівчиною та хлопцем під майським деревом у танці, коли дівчина чи хлопець по черзі змінювали партнера по танцю і згодом обирали так званого «судженого» з тих, кого бажали обрати. Парубок мусив тоді упадати за дівчиною під час усіх свят – і влітку, і восени, а інколи такі пари одружувалися і були вірними один одному упродовж усього життя. Окрім майського дерева, ще однією особливістю свята першого травня у німців був процес обирання «*Maikoenigin*» (укр. «*майської королеви*»), під час якого діти співали так званих майських пісень. У деяких німецькомовних місцевостях образи «*Maibraut*» (укр. «*майської нареченої*») та «*Maitann*» (укр. «*майського нареченого*») тісно були пов'язані з християнськими віруваннями. Так, Діва-Марія у образі майської королеви, одягнута у білу сукню, з вінком із квітів на голові і в оточенні дітей ходила від хати до хати і навіть по сусідніх селах і, співаючи пісень, просила дати грошей та яєць. «*Нареченого*»– «*Maitann*» обирали з найсильніших парубків у селі, обв'язуючи його з голови до ніг «*Mailaub*» (укр. «*майським листям*»). «*Нареченому*» давали в супровід трьох маленьких дівчаток, увітчених вінками й стрічками, перев'язаних широкою червоною стрічкою, на якій висів букет з квітів. Уранці на Трійцю оцей парубок виходив із хліва з букетом весняних квітів і в супроводі «*трьох наречених*» вирушав по селу, обходячи усі обійстя і господарі давали йому за його відвідини яйця, шинку, сало і гроші [13, 28-39]. Майське дерево зі схожими обрядовими традиціями було прийнято ставити посеред селища у перші дні травня і у лужицьких сорбів. Про схожі свята у слов'ян можна прочитати багато у науковця-енциклопедиста М. Костомарова [7, 235], який писав, що «коли землероби засіювали поля і у них з'являлося більше вільного часу, коли сонце починало припікати і розвиток органічного життя прискорювався, слов'яни починали празникувати свята на честь Лади, прозвані *Семіком*, що співпадає з сімома тисячами днів царювання Дажбога та сімома

мечами Руявіта. Таке свято у руських називається – Ярилом, а у словаків Туріцями і Летницями». І попри те, що нині ім'я давньослов'янської богині весни Лади пов'язують з настанням цієї пори року, слов'яни святкували різні свята з іменем цієї богині упродовж усієї весни. Також святкували дні, пов'язані з міфонімом *Ярило* – *Ярун*, *Яр-Тур*, *Яровит* – богом весняних робіт, плотської любові й статевих пристрастей, захисником сівачів і всіх, хто встає рано – до схід Сонця [10, 232] та з міфонімом *Семік* [7, 241], *Сіміч* (*Сіменець*) [10, 211] – божеством, що охороняло й сприяло проростанню «Дажбогового сім'я», сином Сварога й Берегині – богом, що допомагав росту коноплі та льону, а з часом свято стало називатися, як зазначає В. Скуратівський [12, 224-228], днем святого апостола Симона Зілоти чи Семена Зілоти [3, 25]. А відзначали ці свята давні слов'яни так: у гаях чи в лісі, на березі річки збиралися хлопці та дівчата, зрубували дерево, частіше за все це була береза, ставили дерево посеред галявини, прикрашали його стрічками і водили навколо дерева хороводи, співаючи пісні [7, 236]. За звичай, такі пісні називалися або ж веснянками, або ж гаївками (О. Воропай, В. Гнатюк; М. Костомаров). Етимологія слова «гаївка» неясна, виводиться деякими мовознавцями із назви птаха «гоголь», який відзначається особливо гарним танцем під час токування, пов'язують ще цю назву із іменником «гай» (Гнатюк), з дієсловами «гаються» (Шейковський) та «глаголити» (Щурат), також етимон цього слова може походити з давньоіндоевропейської мови **holt-*, що означає «весняне свято» [4, 451], тому веснянки та гаївки відомі в українському фольклорі як величальні ритуально-обрядові пісні, що виконуються весною групою осіб – переважно дівчатами – задля прославлення весни. О. Воропай зазначає, що «гаївки – це дуже стара назва наших хороводів; імовірно, вона збереглася ще від того часу, коли наші пращури виконували обрядові пісні й танці в заповітних гаях навколо священних дерев» [1, 304], а веснянки виникли тоді, коли слово «весна» увійшло у вжиток в українській мові. До того ж, гаївки і веснянки демонструють нашарування різних історичних періодів і міфологічних вірувань [1, 304], а збережений синкретизм у переважній більшості гаївок демонструє явище архаїки їхнього існування в українському фольклорі. І попри те, що, як вважають, гаївки є притаманними лише українській народній пісенній творчості, в теорії фольклористичних учень ті обрядові пісні, що поєднують у собі спів з танком, мімікою, сценічною грою, можуть якраз і позначатися терміном – «гаївка», оскільки, беззаперечно, складові дійства з використанням таких «танцювальних пісень» присутні в обрядових дійствах багатьох народів світу. Однак, тут варто пам'ятати, що, напевно, у звичаях та традиціях кожного народу можуть бути свої позначення. Тому в майбутньому можна дослідити на порівняльному рівні існування позначень таких синкретичних обрядових дійств у багатьох народів світу, а саме – в термінологічній

інтерпретації. Адже гаївки у збереженій формі в українській культурі і є фактологічним матеріалом давності таких обрядових дійств (не варто нагадувати про ритуальні обряди первісної людини, родом з різних археологічних культур, збережених у формі наскального, чи настінного, живопису). Відтак, можна дійти єдиного висновку, що обрядові дійства, відомі тепер в українській культурі як величальні пісні весняного циклу, і є тими «застиглими» формами автентичної культури народу з прадавніх часів, навіть якщо і виконуються нині лише етнографічними колективами. У давніх слов'ян (згодом у білорусів) була богиня Вясновка (Веснянка), яку вважали богинею Весни і прирівнювали її до богині Лади. Під час свята весни громада будь-якого поселення обирала найвродливішу і найпрацьовитішу дівчину, яка і символізувала собою Весну [10, 87]. Так само у Білорусі існувала традиційна забава під назвою «Ярило»: одну з дівчат іменували *Ярилою*, одягали в білу сукню, на голову клали вінок з весняних квітів і садили на білого коня, припнутого до стовпа у полі або на вигоні селища. І навколо «Ярила» дівчата водили хороводи і співали веснянки [1, 288]. У Росії, наприкінці весни, відбувалося свято «Гостейка», котре символізувало віншування гаїв, лісів. Дівчата та хлопці брали вдома яйця та пироги і йшли до лісу. У лісі вибирали гарну молоду берізку, прикрашали її стрічками, хустинками, гіллям, квітами. Потім поїдали все, що принесли з дому, співали і водили навколо берізки хороводи. Під кінець святкування берізку зрізували й несли до села, називаючи її «гостейкою». Того ж таки вечора знімали з «гостейки» прикраси і кидали їх у воду, також виконували різні танки. Інколи «гостейку» ставили у курені на полі [10, 94]. У Сербії та Чехії теж існували такі молодіжні народні гуляння. Так, серби у XIX ст. мали народну забаву під назвою «Кральниця», на яку збиралася непарна кількість дівчат, аби обрати між собою «кralю» і «кральницю», «знаменника», «дворнину», «девера» і «воєводу». У всіх дівчат було розпущено волосся, правда, в деяких місцях, коса була розплетена лише у тієї дівчини, котра зображала «девера». «Кralя» була одягнута у все біле, на голові у неї був обов'язково ковпак, внизу якого висіли дев'ять стрічок: три темно червоні, три сині і три білі. Як зазначає етнограф А. Степович [11, 1], число «дев'ять» у сербів епічне, посилаючись на «Косовські пісні», в яких оспівується княжна Міліца, Ярена, Лазарь, і на поясах яких вишито дев'ять «бердан», тобто «ожерелій» (укр. «намисто» чи «коралі»). У правій руці «кralя» мала тримати ніж або меч, або ж шаблю. «Кральниця» повинна була бути одягненою у червону сукню, червону хустину, а на лобі мало бути люстерко, у правій руці – скринька (серб. «кутица»), куди всі бажані по закінченні гри кидали гроші. Відповідно, у прапороносця «кralя» було біле знамено, а у прапороносця «кральниці» – червоне. Йдучи селом і зупиняючись перед кожною хатою, «кralя» змахувала мечем, а

прапороносець знаменом. Обійшовши так усе село, дівчата розбивалися на дві групи, що мали йти одна на зустріч одній, співаючи при цьому «кральницькі» пісні. Після того як групи сходилися, лунав постріл із рушниць, що означало, що «кральцічку» гру закінчено. Потім усі бажаючі клали гроші до скриньки, а прапороносець або «девер» кланялися «кральниці» і дивилися у дзеркальце, коли вона кивне головою. Етнограф А. Степович [11, 2] зазначає, що у сербів існує більше ніж двадцять «кральницьких» пісень, які можна розподілити за змістом, тобто – кому вони співаються: королю чи королеві, воїну, священику, дитині чи старості села. Так, у піснях, стверджує етнограф, який записав їх, існує дуже багато архаїчних форм у висловах і назвах давніх богів та міфологічних персонажів. Там можна зустріти *Ладу* і *Коляду*, *Леля* і *Полеля*, *Руєвіта* і *Поревіта*, *Триглава*, веселу *Русану* і стару *Бабу Ягу*. Ось наприклад, уривок із пісні, що співається «кральниці»: «*О благие Лельо // Лельо и Полельо, // Царице! // Данас чьело дивне // Свуда пувовати // Млого сваишта видите...*». Пісня, що співається «дівчині»: «*Миля и премила // Лельо-Лельо // Полельо-Полельо // Лельо Ладо!*» А приспів у «кральницьких» піснях однаковий: «*Милій дєда Безмо // Безмо Лель // Наш прејаете красно (3 рази) // Кралю Лельо // Светли господару*» [11, 2-3].

В Україні весною теж проводилися різні забори серед молоді, правда, не у точно визначені дні. Так, відомими є ігри-хороводи «*Галка*», «*Зелений шум*», «*Кривий танок*», «*Перепілочка*», «*Роман-зілля*», «*Царенко*», «*Шум*», «*Яворик*» [10, 89; 119; 146; 186-187; 203-204; 222; 229; 231], більшість яких була записана П. Чубинським (також див. у О. Воропая – «*Зелений шум*», «*Малій ключ*», «*Зельман*», «*Горошок*», «*Огірочки*», «*Мак*», «*Просо*», «*Зося-чорнуся*», «*Чорнушко-душко*» [1, 305-336]. Усі ці ігри схожі за сюжетом, однак, відрізняються здебільшого піснями. Наприклад, при забаві «*Галка*» співалася така пісня: «*Ой галко, чорна // Чим я не моторна, // Чому не почувеш доля? // Галочка літає, // Парочки шукає. // А ти, Ганнусю, скоч на кінець, // А ти, Олесю, веди танець!*» [10, 89]; «*Перепілочка*» – «*Тут була, тут була перепілочка // Тут була, тут – сизокрилая. // Ой, у перепілки да голівка болить!..*» [10., 159]; «*Царенко*» – «*Царівно мостіте мости // Ладо моє, моє Ладо!*» [10., 222]; «*Яворик*» – «*Коло млина, млина // Там дівча ходило. // Яворе-Яворіку, // тонкий, зелененький!*» [10, 231]; «*Зелений шум*» – «*Розлилися води // На чотири броди. // Гей, дівки, весна красна, // Зілля зелененьке!*» [1, 305]; «*Просо*» – «*А ми просо сіяли, сіяли, // Ой, дід Ладо, сіяли, сіяли. // А ми просо витопчем, витопчем, // Ой, дід Ладо, витовчем, витовчем*» [1, 329]; «*Зося-чорнуся*» – «*Зосю-чорнусю, // Мийся, чешися, // Заміж берися: // Хочуть тебе люди взяти, // Ми тя хочемо заміж дати*» [1, 332]. Найвідомішим танком-хороводом є «*Кривий танок*», відтворений у 70-80 рр. ХХ ст. етнографічним ансамблем «Гомін», під керівництвом Л. Яценка. За допомогою цього ритуального хороводу давні українці

задобрювали й славили давньослов'янських богів Хорса, Ладу, Білобога, Ярило, Дажбога, а з ними разом – Сонце, Весну та інших божеств, що приносили на Землю весну, тепло і врожаї. Цим танком розпочиналося свято Ярило. У землю на вигоні забивали три кілки, що своїм розташуванням нагадували трикутник як символ ствердження життя на землі, на небі і під землею. Потім обирали найвродливішу, найсміливішу і найрозумнішу дівчину або ж волхви призначали дівчину виконувати її роль. Дівчина, яку йменували Додолюю, водила хоровод довкруг та між кілками. І всі співали таку пісню: *«Кривого танцю йдемо – / Танця не виведемо; // Отак-так танець іде, // по кривому скриволіє. // Отак-так кривого танця йдемо, // Кінця йому не знайдем»*. І водився цей танок до безкінечності, напевно, й через те й отримав таку назву – *«Кривий танок»*. Як зазначає С. Плачинда [10, 147], що танець можна визначити символом безконечності людського життя, складності і краси буття людини на білому світі. Цей танок та інші ритуальні танці після прийняття на території Київської Русі християнства у 988 р. були заборонені церквою і оголошені «бівськими ігрищами», однак його та інші танки виконували ще довгий час на перший день Великодня та останнього місяця весни у багатьох регіонах України [10, 147].

Обрядові свята у травні у слов'янських народів та й у більшості народів Європи символізували закінчення холодів, настання тепла й відповідно початок проростання на полях та у лісах тієї дивовижної природної зелені, пов'язаної у віруваннях, насамперед, з надприродними силами. Проаналізувавши низку обрядових дійств, що відбувалися у місяці травні, можна дійти висновку, що, по-перше, такі дійства мають спільні риси у концепції існування давньої європейської культури, про що свідчать відбитки в цих звичаях язичницької віри давніх європейців, а також і їхню поступову адаптацію до традицій християнської віри; по-друге, атрибутика цих дійств вказує на основи формування світогляду давньої людини і передачі її традицій наступним поколінням, що свідчить про пізнавальну та виховну функцію таких народних забав; по-третє, сюжети цих обрядів тісно переплітаються з повсякденним буттям людини і відображають землеробську тематику, сімейну тематику і в більшості випадків возвеличують жінку як Берегиню роду. Використання у давніх обрядах фольклорних пісень та танців, характерних для того або іншого народу, значною мірою, демонструє своєрідність кожної культури зі спільним давньоєвропейським корінням та єдність світогляду людини у процесі формування у минулому концептуальної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Воропай О.* Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Т. 1. – К.: Оберіг, 1991. – 449 с.;
2. *Грінченко Б.* Словарь української мови. – Т.2 (З-Н) – К.: Лексикон, 1996;
3. *Грушевський М.* Історія української літератури. – Т. ІУ, кн. 2. – К.: Либідь,

1994. – 320 с.; 4. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка, 1982-2006. – Т. 1-5; 5. Кононенко О.А. Слов'янський світ. – К.: Укр. міжнарод. культ. світ, 2008. – 784 с.; 6. Костомаров Н.И. Еще по поводу малорусского слова «Московским ведомостям». – Вестник Европы, кн. 4, 1881. – С. 764-770; 7. Костомаров Н.И. Славянская мифология. – К.: Либідь, 1994. – 367 с.; 8. Народні календарі, пісні, прислів'я та ін. (Надіслано до етнографічної комісії АН УРСР з різних областей України, 1927-28 рр.) – К.: Інститут рукопису АН України. – 32 арк.; 9. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови. – Т. 3 (М-О). – Вінніпег: Волинь, 1988; 10. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Велес, 2007. – 235 с.; 11. Степович А.И. «Кралице» – старинное обрядовое празднество на зеленых святках у сербов (конец XIX в.). – К.: Інститут рукопису АН України. – 12 арк.; 12. Скуратівський В. Святвечір Нарисо-дослідження у двох книгах. – Кн. I. – К.: Перлина, 1994. – 288 с.; 13. Paskal P. Volksmusik: Frueblingslieder und Braeuche. – Bonn: Inter Naciones, 1990. – 46 s.

Непон-Айдачич Л.В. (Київ, Україна)

Реконструкція рис польського мовного образу квітів на матеріалі анкетних даних (частина 2)

У статті реконструюються риси польського мовного образу квітів на матеріалі анкетних даних. Аналізуються наведені респондентами дефініції лексеми kwiat ('квітка') та на їх підставі виділяються ознаки польської мовної категорії kwiat.

Ключові слова: етнолінгвістика, мовна картина світу, мовна категоризація, мовна категорія, анкетування, польська мова, квітка.

В статье реконструируются черты польского языкового образа цветов на материале анкетных данных. Анализируются приведенные респондентами дефиниции лексемы kwiat ('цветок') и на их основе выделяются признаки польской языковой категории kwiat.

Ключевые слова: этнолингвистика, языковая картина мира, языковая категоризация, языковая категория, анкетирование, польский язык, цветок.

The article reconstructs traits of the Polish linguistic image of the flowers on the basis of questionnaire data. The author analyzes respondents' definitions of the lexeme kwiat ('flower') and thereupon defines characteristics of the Polish linguistic category kwiat.

Key words: ethnolinguistic, linguistic image of the world, linguistic categorization, linguistic category, questionnaire design, Polish language, flower.

Реконструкція мовної картини світу, яка, за визначенням О.С. Снитко та І.А. Кулініч, є "історично сформованою в повсякденній свідомості даного мовного колективу та об'єктивованою в мові сукупністю уявлень про світ, певним способом мовної концептуалізації дійсності" [8, 18], належить до найважливіших завдань етнолінгвістики – однієї з найактуальніших галузей сучасного мовознавства. Вивчення мовної картини світу певного етносу

передбачає дослідження та опис мовних образів окремих її складових, до яких, безперечно, належать квіти. Польський мовний образ окремих рослин у загальнослов'янському контексті представлено в етнолінгвістичному словнику “Слов'янські старожитності” [7]. Третій том “Словника народних стереотипів і символів” [20], робота над яким здійснюється в Любліні під керівництвом Є. Бартмінського, буде повністю присвячений рослинам. Лексикографічні статті зазначених праць містять відомості про квіти, польський мовний образ яких є об'єктом наших наукових інтересів. В опрацюваннях Є. Бартмінського й С. Небжеговської [10, 269–275; 12, 211–224], Н. І. Панасенко [6], К. Пастусяк [18], Д. Пекарчик [19], К. Щесняк [21], В. Б. Колосової [2], а також у спеціальних томах журналів “Коди слов'янських культур” [1], “Мова та культура” [15] уміщено інформацію про результати розробок учених у галузі етнолінгвістичного вивчення мовного образу рослин.

Питання мовної категоризації світу віддавна цікавить учених. Сьогодні воно стало предметом розгляду також таких актуальних галузей мовознавства, як етнолінгвістика та когнітивна лінгвістика. Проблеми мовної категоризації світу присвячуються як окремі студії, так і конференції, конверсаторії і под. За підсумками одного з таких наукових зібрань видано том праць [16], де представлено широкий спектр підходів до вивчення зазначеного питання.

Г. Хабрайска, слідом за Дж. Лакоффом і М. Джонсоном, наголошувала, що сутність мовної категоризації полягає в упорядкуванні світу на підставі вибраних рис при відсутності одного критерію їх добору, тоді як наукова класифікація здійснюється на підставі усіх відомих рис, за одним критерієм [14, 223]. Авторка розглядала питання польської наївної категоризації в межах семантичного поля рослин, проаналізувавши анкетні дані [14, 221–241]. Є. Бартмінський писав про мовну категоризацію рослин [10, 269–275]. Разом зі С. Небжеговською він виявив відмінності у фасетній структурі опису рослин, які залежать від зарахування цих рослин до різних наївних категорій [12, 211–224]. У своїх попередніх працях ми описували польську мовну категорію *kwiat* (‘квітка’), спираючись на сучасні лексикографічні джерела [17, 157–163], діалектні, історичні, етимологічні словники та польові (діалектні й фольклорні) записи [3, 279–280]. На важливості використання анкетних даних у етнолінгвістичних студіях наголошував Є. Бартмінський [9, 91–104]. Він [11, 63–83] та представники заснованої й очолюваної ним польської школи когнітивної етнолінгвістики [13] послідовно застосовують анкетування як метод збору одного з різновидів мовного матеріалу поряд із аналізом системних (лексикографічних), текстових відомостей, а також корпусів польської мови.

Метою цієї та кількох інших наших розвідок є вивчення польської мовної категорії *kwiat* (‘квітка’) і рис польського мовного образу квітки на матеріалі анкетних даних. З огляду на значний обсяг відомостей, наданих респондентами, досягнення поставленої мети передбачає виконання

окремих завдань у низці праць. У попередніх роботах ми розглянули, які квіти вважаються найтипівішими, які рослини належать до категорії квітів (тобто які назви є гіпонімами лексеми *kwiat*) [4, 177–187]; ми обстежили частину дефініцій, у яких представлені закріплені в польській мовній свідомості уявлення про квітку як про певну рослину [5].

У цій праці ми проаналізуємо наведені респондентами дефініції лексеми *kwiat* ('квітка'), які спираються на розуміння її як частини рослини. На їх підставі буде виділено ознаки польської мовної категорії *kwiat* та реконструйовано риси польського мовного образу квітів.

Анкетування було проведено в 2009 р. серед 109 студентів філологічного факультету Університету імені Скłodовської-Кюрі в Любліні (48 анкет), Радомі (47), Білгорай (14), завдяки сприянню С. Небжеговської-Бартмінської, М. Бжозовської, Й. Шадури та ін. співробітників відділу текстології та граматики сучасної польської мови, за що висловлюємо їм щиро вдячність.

Польським студентам було запропоновано навести дефініцію лексеми *kwiat* ('квітка'), продовжуючи речення: *Kwiat – to...* ('квітка – це...'). Зі 109 респондентів двоє не дали відповіді. У 107 зафіксованих визначеннях уявлення про квітку як про частину рослини не було предсталено на мовному рівні в 39 випадках. У решті формулювань таке розуміння лексеми *kwiat* ('квітка') присутнє в прямій або опосередкованій формі.

1. Квітка визначається тільки як певна частина рослини 15 респондентами, що представлено конструкціями: *Kwiat – to część rośliny...* ('квітка – це частина рослини...') (14), *Kwiat – to element rośliny* ('квітка – це елемент рослини') (1). При цьому наводяться такі її категоріальні ознаки.

1.1. Особливості розташування: *część rośliny wyrastająca z jej lodygi* ('частина рослини, яка виростає з її стебла') (1), ... *związująca lodygę* ('яка увінчує стебло') (1).

1.2. Особливості будови. Інформатори обмежуються наведенням однієї, зрідка двох складових квітки: ... *składająca się z płatków i innych części...* ('яка складається із пелюсток та інших частин...') (1), *część rośliny, w której znajdują się nasiona* ('частина рослини, в якій розташоване насіння') (1), ... *zawierająca słupek itp.* ('яка містить у собі маточку і т. п.') (1), ... *w której znajduje się pyłek* ('в якій знаходиться пилок') (1); *ma słupek i pręcik* ('має маточку і тичинки') (1); *płatki kwiatu są ochroną dla nasion znajdujących się wewnątrz kielicha* ('пелюстки квітки захищають насіння, розташоване всередині чашечки') (1).

1.3. Наявність запаху. Ця риса квітки в обстежуваній групі дефініцій лише фіксується: *pachnie* ('пахне') (1), *wydaje zapach* ('поширює запах') (1), – або згадується в контексті опису функції квітки: *służy do zwabiania owadów poprzez zapach, kolor* ('приваблює комах запахом, кольором') (1).

1.4. Колір. Респонденти підкреслюють, що квіти відзначаються яскравим забарвленням: *barwna* ('барвіста') (1), *kolorowa* ('кольорова'), –

яке ‘звичайно відрізняється від зеленого кольору’: *zazwyczaj ma barwę różną od zieleni* (1), – а також ‘служить для приваблення комах’: *służy do zwabiania owadów poprzez zapach, kolor* (1).

1.5. Естетичне сприйняття людиною. В одній дефініції підкреслюється краса квітки: *przyciąga wzrok pięknem wizualnym* (‘притягує погляд візуальною красою’) (1).

1.6. Оздобна функція квітки зафіксована у визначенні: *ozdobna barwna część rośliny* (‘оздобна кольорова частина рослини’).

1.7. Цвітіння (наявність у рослини квітки) як етап життєдіяльності рослини. Розглядаючи квітку у світлі призначення забезпечувати процес розмноження рослин, респонденти визначають її як таку, що передує появі плоду або насіння: *powstaje z niej owoc lub samo nasienie, które pozwala na powstanie nowego organizmu* (‘з неї утворюється плід або саме насіння, яке дозволяє з’явитися новому організмові’) (1), *służy do zapylania w następstwie czego powstaje owoc i w ten sposób rośliny tworzą nasiona by powstawały nowe osobniki* (‘служить запиленню, завдяки чому з’являється плід, і таким чином рослини утворюють насіння, щоб існували нові одиниці’) (1), *kiedy są zapylane – wydają owoce lub nasiona* (‘коли вони запилюються, породжують плоди або насіння’) (1), *część rośliny, z której po przekwitnięciu rodzi się owoc* (‘частина рослини, з якої після відцвітання народжується плід’) (1), ... *zwabia pszczoły w celu zapylania, by mógł rozwinąć się owoc* (‘приваблює бджіл з метою запилення, щоб міг розвинути плід’) (1), ... *później przekształca się w owoc* (‘пізніше перетворюється на плід’) (1), *element rośliny, który w późniejszym czasie przeistoczy się w owoc* (‘елемент рослини, який пізніше перетвориться на плід’) (1).

1.8. Участь і визначальна роль у процесі розмноження квіткової рослини. Ця риса описується респондентами по-різному (від короткої фіксації до детального опису етапів названого процесу): *pewna część rośliny, która służy do rozmnażania roślin* (‘певна частина рослини, яка служить розмноженню рослин’) (1), ... *służąca do rozmnażania* (‘яка служить розмноженню’) (1), *służy do zapylania w następstwie czego powstaje owoc i w ten sposób rośliny tworzą nasiona by powstawały nowe osobniki* (‘служить запиленню, завдяки чому з’являється плід, і таким чином рослини утворюють насіння, щоб існували нові одиниці’) (1), *służy do zwabiania owadów poprzez zapach, kolor* (‘приваблює комах запахом і кольором’) (1), *zwabia pszczoły w celu zapylania, by mógł rozwinąć się owoc* (‘приваблює бджіл з метою запилення, щоб міг розвинути плід’), ... *przyciąga owady, które mają go zapylić* (‘приваблює комах, які мають її запили’) (1), ... *w której znajduje się pyłek i dzięki któremu możliwe jest powstanie nowych roślin* (‘в якій знаходиться пилок, завдяки якому можлива поява нових рослин’) (1), *roślina rozmnaża się poprzez kwiaty* (‘рослина розмножується через квіти’) (1).

2. Як ми писали раніше, квітка як рослина визначається 88 респондентами

[5]. У більшості цих дефініцій (49) наявна пряма або опосередкована вказівка на те, що квітка для інформаторів – це також частина рослини.

2.1. Пряма вказівка, на нашу думку, передбачає використання лексеми *kwiat* у значенні ‘частина рослини’ чи її синоніма або наявність дієслова *kwitnąć* (‘цвісти’) чи його похідного (оскільки семантика останніх спирається на уявлення про квітку як про складову рослини) у визначенні слова *kwiat* (‘квітка як рослина’). Так у 19 дефініціях респондентами було вжито іменник *kwiat* (‘квітка як частина рослини’) (4) та його синоніми: *pałk* (‘бутон’) (1), *główka (kwiat)* (‘голівка (квітка)’) (1), *kielich* (‘чашечка’) (1), *kielich kwiatowy* (‘квіткова чашечка’) (1), *kwiatostan* (‘суцвіття’) (4), *korona* (‘віночок’) (2), *to coś na górze* (‘щось там зверху’) (1), – а також дієслово *zakwitać* (‘зацвітати’) (2), дієслово та іменник-синонім *pałki zakwitają* (1) і дієприкметник *kwitnąca* (‘квітуча’) (1). Звернімо увагу на те, що перелічені іменники є контекстуальними синонімами в обстежуваних визначеннях. Якщо б ми розглядали ці слова як наукові терміни, то, безперечно, віднести їх до розряду близькозначних не було б можна.

2.2. Опосередкованою вказівкою ми вважаємо наведення назв елементів будови квітки як частини рослини (напр., пелюстки, тичинки і под.) без використання самої лексеми *kwiat* у дефініції квітки як рослини. У 19 визначеннях зафіксовано такі лексеми: *płatki* (‘пелюстки’) (15), *płatki i pręciki* (‘пелюстки і тичинки’) (1), *pręciki i szupek* (‘тичинки і маточка’) (1), *płatki i nektar* (‘пелюстки і нектар’) (1), *płatki, pręciki, pyłki* (‘пелюстки, тичинки, пилюки’) (1).

2.3. Трапляються також випадки, коли у визначенні містяться водночас і пряма, і опосередкована вказівка. У таких дефініціях (11) інформатори використовують такі лексеми та висловлювання: *kwiatostan* (‘суцвіття’) + *płatki* (‘пелюстки’) (2), *kwiatostan* (‘суцвіття’) + *szupek, zalążki* (‘маточка, сім’ябруньки’) (1), *kwiat* (‘квітка’) + *pręcik, szupek, kielich, dno kwiatowe, pyłek* (‘тичинка, маточка, чашечка, квітколоже, сім’ябруньки’) (1), *kwiat* (‘квітка’) + *pręciki* (‘тичинки’) (1), *płatki tworzące kielich* (‘пелюстки, які утворюють чашечку’) (1), *często kwiaty posiadają płatki* (‘часто квіти мають пелюстки’) (1), *kwiat* (‘квітка’) + *płatki* (‘пелюстки’) (1), *główka* (‘голівка’) + *płatki* (‘пелюстки’) (1), *pałczki kwiatowe* (‘квіткові бутони’) + *zakończenie rośliny... składa się z pałków* (‘кінець рослини... складається з пелюсток’) (1), *roślina kwitnąca* (‘квітуча рослина’) + *z kolorowymi płatkami* (‘із кольоровими пелюстками’) (1).

3. Окрему групу визначень (4) становлять такі, що представляють уявлення про квітку у нетиповому світлі. Розгляньмо їх.

Kwiat – to efekt pielęgnacji rośliny, dbania o nią. To nagroda dla naszych zmysłów za trud i poświęcenie włożone w rozwój czegoś tak pięknego (‘квітка – це результат догляду за рослиною, турботи про неї. Це нагорода для наших чуттів за працю і зречення, вкладені у розвиток чогось настільки красивого’) (1). У цій дефініції представлено розуміння квітки як частини рослини крізь призму людських зусиль, людської праці, спрямованої на

певну рослину. До зафіксованих тут категоріальних ознак квітки належить її висока естетична цінність для людини, а також чуттєве сприйняття. Квітка сприймається не тільки як об'єкт людської праці, не тільки як щось дуже красиве (*rozwój czegoś tak pięknego*), але й як щось, що викликає у людини найвищу чуттєву насолоду (*to nagroda dla naszych zmysłów*).

Kwiat – to owoc roślinny ('квітка – це плід рослини') (1). *Kwiat – to owoc rośliny, z którego kształtuje się formacja kwiatowa, posiadająca walory zapachowe, kolorystyczne, lecz także praktyczne – mają zastosowanie np. w lecznictwie* ('квітка – це плід рослини, з якого формується квіткове утворення, наділене ароматичними й кольористичними, а також практичними достоїнствами – використовуються, напр. у лікуванні') (1). У двох наведених висловлюваннях квітка визначається, здавалося б, хибно, однак і в такому випадку можна стверджувати, що вона розуміється респондентами як частина рослини. Її категоріальними ознаками, виокремленими на підставі другої дефініції, є приємний аромат, барвистість, а також лікувальні властивості.

Kwiat – to wynik kwitnięcia rośliny. Występuje najczęściej w postaci wielobarwnego kielicha składającego się z płatków i słupka ('квітка – це результат цвітіння рослини. Найчастіше вона виступає у вигляді різнокольорової чашечки, яка складається із пелюсток і маточки') (1). Це визначення фактично представляє замкнене коло взаємного визначення квітки як результату цвітіння, а цвітіння як процесу утворення квітки на рослині. Проте навіть таке процесуальне бачення засвідчує функціонування в свідомості інформатора уявлення про квітку як про частину рослини. Її категоріальними ознаками є барвистість, наявність пелюсток і маточки.

Отож, проаналізувавши зафіксовані визначення (107) лексеми *kwiat*, ми виявили, що розуміння квітки тільки як частини рослини представлено в 15 дефініціях. У 49 визначеннях квітки як рослини наявна пряма або опосередкована вказівка на функціонування в свідомості польських респондентів уявлення про квітку як про частину рослини. Іше у 4 нетипових дефініціях також висвітлено бачення квітки як частини рослини. На підставі цих груп визначень нами були реконструйовані такі категоріальні ознаки й риси польського мовного образу квітів: 1) особливості розташування – на кінці стебла; 2) особливості будови – складаються із пелюсток, маточки, тичинок, містять у собі насіння; 3) наявність запаху, який приваблює комах; 4) колір – барвіста, кольорова, приваблюють кольорами комах; 5) естетичне сприйняття людиною квітки – красива; 6) оздобна функція квітки; 7) цвітіння (наявність у рослини квітки) як етап життєдіяльності рослини; 8) участь і визначальна роль у процесі розмноження квіткової рослини; 9) лікувальні властивості.

У запропонованій праці ми обстежили наведені польськими студентами дефініції лексеми *kwiat* ('квітка'), зосередившись на тих, в яких представлено розуміння квітки як частини рослини. На підставі аналізу

було виділено ознаки польської мовної категорії kwiat ('квітка') та реконструйовано окремі риси польського мовного образу квітів. Інші аспекти вивчення зазначеної мовної категорії на матеріалі анкетних даних ми висвітлюємо в подальших розвідках. З огляду на те, що подібні студії збагачують сучасну слов'янську етнолінгвістику новими теоретичними розробками й практичними надбаннями, можна вважати їх перспективними та важливими. Завдяки отриманим результатам стає можливою цілісна реконструкція польської мовної картини світу та її зіставлення із іншими національними картинами світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодови словенских култура / гл. уред. Д. Ајдачич. – Београд : Слио, 1996. – Број 1: Бильке. – 121 с.; 2. *Колосова В. Б.* Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект / В. Б. Колосова. – М. : Индрик, 2009. – 352 с. – (Европейский университет в Санкт-Петербурге; Серия: Традиционная духовная культура славян; Современные исследования); 3. *Henon-Aйдачич Л. В.* Польская языковая категоризация растительного мира (на материале названий цветов) / Л. В. Непоп-Айдачич // Международный научный симпозиум “Славянские языки и культуры в современном мире”: труды и материалы / сост.: О. В. Дедова, Л. М. Захаров; под общ. рук. М. Л. Ремневой, (Москва, 24–26 марта 2009 г.) / Филологический факультет МГУ имени М. В. Ломоносова. – М. : МАКС Пресс, 2009. – С. 279–280; 4. *Henon-Aйдачич Л. В.* Польська мовна категорія kwiat ('квітка') у світлі анкетних даних / Л. В. Непоп-Айдачич // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Зб. наук. праць / гол. ред. Паламарчук О. Л. – К.: ВПЦ “Київський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2011. – Вип. 15. – С. 177–187. – (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); 5. *Henon-Aйдачич Л. В.* Реконструкція рис польського мовного образу квітів на матеріалі анкетних даних / Л. В. Непоп-Айдачич // Мова і культура: Науковий журнал / гол. ред. Д. С. Бураго. – К. (у друці); 6. *Панасенко Н. И.* Фитонимическая лексика в системе романских, германских и славянских языков (опыт ономасиологического и когнитивного анализа) / Н. И. Панасенко. – Черкасы : Брама-Украина, 2010. – 452 с.; 7. *Славянские древности* : этнолингвистический словарь : в 5 томах / под ред. Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995–2009. – Т. 1–4. – (Российская академия наук; Ин-т славяноведения); 8. *Снитко Е. С., Кулинич И. А.* Русский язык в этнолингвистическом освещении: лекционный курс / Е. С. Снитко, И. А. Кулинич. – К. : ИПЦ “Киевский ун-т”, 2005. – 88 с. – (Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Серія: Бібліотека Інституту філології); 9. *Bartmiński J.* Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych / J. Bartmiński // Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. – 1988. – T. 41. – S. 91–104; 10. *Bartmiński J.* O profilowaniu i profilach raz jeszcze / J. Bartmiński // O definicjach i definiowaniu / red. J. Bartmiński, R. Tokarski. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1993. – (“Czerwona seria” Instytutu Filologii Polskiej UMCS / rada red.: M. Abramowicz, J. Adamowski, J. Bartmiński et al.; T. 5). – S. 269–275; 11. *Bartmiński J.* Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki / J. Bartmiński // Język a kultura. – 1998. – T. 12. – S. 63–83; 12. *Bartmiński J., Niebrzegowska S.* Profile a podmiotowa interpretacja świata / J. Bartmiński, S. Niebrzegowska // Profilowanie w języku i w tekście / pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego. – Lublin : Wydawnictwo UMCS,

1998. – (“Czerwona seria” Instytutu Filologii Polskiej UMCS / rada red.: M. Abramowicz, J. Adamowski, J. Bartmiński et al. ; T. 9). – S. 211–224; **13. Bielińska-Gardziel I.** Stereotyp rodziny we współczesnej polszczyźnie / I. Bielińska-Gardziel. – Warszawa : SOW, 2009. – 256 s. – (IS PAN ; Fundacja Sławistyczna ; Seria: Kultura na pograniczach / kom. red.: Z. Greń et al. ; t. 6.); **14. Habrajska G.** Kategoryzacja a klasyfikacja – potoczne i naukowe widzenie świata (analiza badań ankietowych dotyczących kategoryzacji nazw roślin) / G. Habrajska // Językowa kategoryzacja świata / pod red. R. Grzegorzycykowej, A. Pajdzińskiej. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1996. – S. 220–241; **15. Język a kultura.** – Wrocław, 2001. – T. 16: Świat roślin w języku a kulturze / pod red. A. Dąbrowskiej, I. Kamińskiej-Szmań. – 281 s.; **16. Językowa kategoryzacja świata** / pod red. R. Grzegorzycykowej, A. Pajdzińskiej. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1996. – 356 s. – (UMCS ; Instytut Filologii Polskiej ; “Czerwona seria” / rada red.: M. Abramowicz et al. ; nr 8); **17. Nepop-Ajdaczyć L.** Etnolingwistyczna informacja o kwiatach w słownikach języka polskiego / L. Nepop-Ajdaczyć // Etnolingwistyka a leksykografia: tom poświęcony prof. J. Bartmińskiemu / red. nauk. W. Chlebda. – Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2010. – S. 157–163; **18. Pastusiak K.** Pogranicze polsko-białorusko-ukraińskie w świetle danych językowych i etnograficznych na podstawie nazw roślin / K. Pastusiak. – Warszawa : SOW, 2007. – 417 s. – (Instytut Sławistyki PAN ; Fundacja Sławistyczna; Seria: Język na pograniczach ; 32 / kom. red.: H. Popowska-Taborska et al.); **19. Piekarczyk D.** Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata / D. Piekarczyk. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2004. – 241 s. – (Instytut Filologii Polskiej UMCS ; Seria: Literatura – Lingwistyka ; nr 7 / kom. red. S. Nieznanowski, J. Święch, R. Tokarski); **20. Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i red.: J. Bartmiński, zast. red.: S. Niebrzegowska.** – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1996, 1999. – T. 1: Kosmos. – Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; cz. 2: Ziemia, woda, podziemie; **21. Szcześniak K.** Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny / K. Szcześniak. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – 410 s. + 1 dysk optyczny CD-ROM.

Ніколайчук Х.М. (Львів, Україна)

Структура темпорального мікрополя “МОЛОДІСТЬ” (на матеріалі польської фразеології)

У статті здійснено аналіз польських темпоральних ФО у межах мікрополя “молодість” з урахуванням трьох аспектів значення – сигніфікативного, денотативного і конотативного. З’ясовано роль корпусних досліджень в уточненні значення ФО і її місця в мікрополі під час аналізу ФО на основі словникових дефініцій.

Ключові слова: фразео-семантичне поле, мікрополе, сема, архісема, диференційна сема, фразеологічна одиниця, сигніфікативний, денотативний, конотативний аспекти значення.

В статтє осуществлен анализ польских темпоральных ФЕ в рамках микрополя “молодость” с учетом трех аспектов значения – сигнификативного, денотативного и конотативного. Выяснена роль корпусных исследований в уточнении значения ФЕ и ее места в микрополе при анализе ФЕ на основе словарных дефиниций.

Ключевые слова: фразео-семантическое поле, микрополе, сема, архисема, дифференциальная сема, фразеологическая единица, сигнификативный, денотативный, коннотативный аспекты значения.

The article is devoted to the analysis of Polish temporal idioms within micro field "youth" with taking into account three aspects of meaning – significative, denotative and connotative. The role of corpus-based research has been found out to clarify the meanings of the idioms and its place in micro field during the analysis of idioms based on vocabulary definitions.

Key words: idiomatic semantic field, micro field, sem, arhise, differential sem, idiom, significative, denotative and connotative aspects of meaning.

Семантичну систему мови можна вважати великою цілісною ієрархізованою єдністю, що складається із сітки семантичних полів. У науковій літературі досі немає чітко визначеної термінологічної бази, за допомогою якої можна описувати семантичні поля. Зокрема, термінологічні відмінності стосуються вже самої номінації поля: в різних мовознавчих дослідженнях натрапляємо на терміни *семантичне поле* [4, 61; 24, 406; 25], *лексико-семантичне поле* [11; 17, 49], існують також терміни *граматично-лексичне поле* [5;14], *функціонально-семантичне поле* [1, 20–23; 2, 40], *тематичне поле* [10]. Польський мовознавець Р. Токарський у праці, присвяченій дослідженню семантичного поля "людина", подає термін *лексико-значеннєве поле* і пояснює такий вибір термінології у своєму дослідженні бажанням підкреслити, що поле творять **лексичні одиниці** і **значеннєві зв'язки між ними** [27, 11]. Далі в цьому ж дослідженні науковець оперує терміном *значеннєве поле*. У своєму дослідженні ми приймаємо термін *фразео-семантичне поле*, оскільки об'єктом аналізу є фразеологічні одиниці (далі ФО).

Теоретичним опрацюванням засад організації мовних одиниць в семантичні поля займалися Ю. Караулов [7], Г. Щур [20], Ю. Степанов [17], О. Гулига і Є. Шендельс [5], М. Кочерган [11], Ф. Жилко [6], В. Мьодунка [25], Д. Буттлер [22], С. Каня [23], С. Кароляк [24] та ін. Польовий принцип членування мовних одиниць використовували у своїх дослідженнях Р. Токарський (дослідження польського семантичного поля людина [27]), К. Пісаркова (семантичне поле запахів у польській мові [26]), А. Бурячок (семантичне поле політичних відносин на матеріалі східнослов'янських мов [3]), Н. Клименко (семантичне ад'єктивне поле зі значенням кількості та інших параметричних вимірів у сучасній українській мові [8]), А. Котловський (фразеологічне тематичне поле соціальної поведінки людини (категорія руху) в англійській мові [10]) та ін. Написано також низку дисертацій, присвячених вивченню семантичних полів української мови: "Назви доріг в українській мові" С. Сірик [16], "Структура лексико-семантичного поля "мова-слово" в українській

поетичній мові XIX — початку XX ст.” Н. Мех [15], “Асоціативно-семантичне поле “безпека / небезпека” в дискурсі української преси XX–XXI століть” К. Коротич [9] та ін. Однак, попри велику кількість мовознавчих досліджень семантичних полів, темпоральні ФО польської мови, а, зокрема, особливості їхнього значення в структурі поля, залишились осторонь уваги науковців. Необхідно, проте, зазначити, що частково ФО, які відображають часові поняття, зафіксовано в межах конкретних тематичних груп у певних ідеографічних джерелах [MSF*, SFWUTIA, WSF]. Однак питання семантики темпоральних ФО, а зокрема ФО на позначення молодості, і сьогодні не втрачає своєї актуальності. Адже в ідеографічних класифікаціях ФО з темпоральним значенням представлено не достатньо вичерпно. Проблема вивчення семантики темпоральних ФО у межах фразео-семантичних полів з урахуванням сигніфікативного, денотативного і конотативного аспектів** значення ще потребує глибокого вивчення і комплексного дослідження. Отже, в пропонованій статті ставимо за мету проаналізувати, крізь призму трьох згаданих аспектів значення, семантику польських ФО на позначення молодості в межах відповідного темпорального мікрополя. Дослідження семантики ФО на позначення молодості передбачає розв’язання таких завдань: виявити ФО на позначення молодості в польській мові, встановити критерії розташування ФО в межах ядра і периферії мікрополя, проаналізувати виділене мікрополе “молодість” з точки зору ядерного і периферійного наповнення фразеологізмами, для уточнення місця кожної ФО в мікрополі з’ясувати особливості її фразеологічного значення, виділивши, переважно на основі словникових дефініцій***, але із залученням матеріалу корпусів IPI PAN**** і PWN***** та пошукової системи Google, окрім сигніфікативних, денотативні та конотативні семи.

* Перелік скорочень див. наприкінці статті.

** **Сигніфікативний** аспект загально відображає суть ФО без конкретизування її значення; несе поняттєву інформацію про ФО. На рівні **денотативного** аспекту значення ФО співвідноситься з предметами та явищами позамовної дійсності, що у дефініції виявляється у конкретизації значення, введення уточнювальних сем, які співвідносять ФО з денотатом. **Конотативний** аспект значення ФО, натомість, складається з експресивного, емоційно-оціночного та функціонально-стилістичного компонентів. Див. напр.: [13; 18; 19].

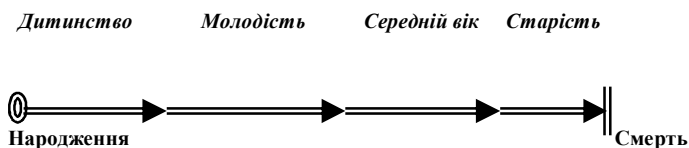
*** Джерельною базою стали словники: ISJP, MSF, SFWP, SFWUTIA, USJP, WKS, WŚF, WSFJP, WSFPWNZP.

**** Korpus Instytutu Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk // <http://korpus.pl>. Далі подаємо скорочену назву PWN.

***** Korpus Redakcji Słowników Języka Polskiego PWN // <http://korpus.pwn.pl>. Далі подаємо скорочену назву IPI PAN.

Дослідження значення ФО спрямовуємо від архісеми (*гіперсеми* [11, 305], *інтегральної семи* [4, 61]) до конкретних її втілень, зокрема й денотативних та конотативних сем, у значеннях темпоральних ФО. Аналіз семантики ФО у межах аналізованого мікрополя здійснюємо згідно з такими критеріями: а) ядро мікрополя утворюють ті ФО, які безпосередньо виражають головну сему цього мікрополя – “молодість”; б) до периферії належать: 1) ФО, які, крім темпоральної семи мікрополя “молодість”, мають у своєму значенні ще й інші семи; 2) ФО, значення яких відрізняється в різних словникових дефініціях (йдеться про денотативні та конотативні семи); 3) багатозначні ФО*; в) периферію мікрополя сегментуємо на ближчу, дальшу, крайню тощо. Розташування ФО на периферії має прямопропорційну залежність від кількості диференційних сем (*сем-опозитів* [4, 61]): чим більше конкретна ФО має додаткових, а зокрема денотативних чи конотативних, сем, тим далі від ядра вона міститься. Ті ФО, що мають розбудоване значення (яке до того ж може варіюватися в різних словниках) і що є водночас полісемічними, утворюють крайню периферію.

Мікрополе “молодість”, поряд з мікрополями “початок людського життя” (народження), “дитинство”, “середній вік”, “старість”, “кінець людського життя” (смерть), належить до фразео-семантичного поля “періоди людського життя” (див. схему).

Варто зазначити, що між життєвими етапами людини важче, ніж, скажімо, між трисегментним поділом часу на минуле, сьогодення і майбутнє, встановити в міру чіткі межі. Для кожної окремої особи поділ життя на дитинство, молодість, середній вік і старість має суб'єктивний характер. У словниках теж не завжди можемо знайти однозначну відповідь на питання про чіткий поділ життя людини на певні етапи. Наприклад, ISJP так пояснює ці етапи життя людини: “*Наше дитинство – це період, коли ми були дітьми*”

* Багатозначні ФО є сполучною ланкою між різними мікрополями, на чому також акцентує Р. Токарський [27, 35]. Зважаючи на цей факт, розглядаємо багатозначні ФО на периферії аналізованого мікрополя, адже ядерні ФО не можуть поєднувати різні мікрополя. Зауважимо, однак, що такий висновок можна робити, розглядаючи передусім системну фразеологію – ту, яку нам представляють словники, з усією багатозначністю фіксованих у них ФО. Якщо ж аналізувати фразеологію виключно у функціональному аспекті, тоді конкретна одиниця в конкретному значенні, незважаючи на свою системну багатозначність, займе своє чітке місце в полі (можливо, й у його ядрі).

[ISJP, т. 1, с. 345], “Молодість – це період життя між дитинством і зрілістю” [ISJP, т. 1, с. 863], “Зрілість – це 1. стан досягнення повного біологічного розвитку; 2. стан або ознака особи чи речі цілком розвиненої з погляду мислення, емоцій, почуттів і т. п.” [ISJP, т. 1, с. 280], “Старість – це останній період життя людей, тварин і рослин” [ISJP, т. 2, с. 668].

Така невизначеність часових меж етапів людського життя відображається і в мовних засобах, зокрема, у ФО на позначення часу. Тому розміщення доволі багатьох ФО у тому чи іншому мікрополі може бути дискусійним.

У пропонованій у цій статті типології ділимо мікрополе “молодість” на два підтипи: “молодість загалом” і “рання молодість”.

У польській мові знаходимо декілька ФО для позначення **молодості загалом**, без конкретизації, чи це рання, чи пізня молодість (що впливає як зі словникових дефініцій, так і з прикладів уживання ФО).

До ядра цього підтипу належать ФО *za młodych lat* (“у молодості”); *za młodu* (“в молодості”), *młodzięcze lata* (“період молодості”); щоправда, USJP не виділяє окремої ФО *młodzięcze lata*, але подає це як словосполучення в ілюстративній частині словникової статті “*młodzięczy*”), *wiosna życia* (“молодість людини”).

ФО *młode lata*, відповідно до дефініцій WSPJP (“дитинство, молодість”) і USJP (“період дитинства або молодості”), належить і до підтипу “молодість загалом”, і до іншого мікрополя – “дитинство”. Щоправда, MSF звужує значення ФО *młode lata* до “молодість”.

Відповідно до різних словникових дефініцій, виявляємо відмінності у виділенні сигніфікативних сем ФО *w kwiecie wieku*. Так, згідно з ISJP, у значенні цієї ФО можна виділити дві сигніфікативні семи – “молодий вік” (сема 1) і “розквіт сил” (сема 2): “говоримо, що хтось є *w kwiecie wieku*, якщо він є в молодому (підкреслення наше – Х. Н.) віці і в розквіті сил”. Таке ж значення подають WSPWNZP, USJP. Лише темпоральне значення (1 сигніфікативна сема) знаходимо у WSP: *w kwiecie wieku* – “бути ще молодим” (підкреслення наше – Х. Н.). Натомість взагалі вказівки на вік людини немає у SFWUTIA: *w kwiecie wieku* – “у розквіті життєвих сил” (1 сигніфікативна сема). А от згідно з WSPJP, *w kwiecie wieku* означає “в молодому або середньому (підкреслення наше – Х. Н.) віці; у розквіті

* Однозначного поділу людського життя на чітко визначені вікові періоди немає не лише в межах однієї культури: відмінність у визначенні часових рамок кожного етапу людського життя проявляється також при зіставленні різних культур, що зумовлено неоднаковим членуванням світу представниками цих різних культур. “У мовах світу не збігається й членування віку людей – дитячий вік, підлітковий вік, вік юності тощо. Так, укр. *підліток* охоплює вік від дванадцяти до шістнадцяти років, тоді як англ. *teenager* – від тринадцяти до дев’ятнадцяти років, а фр. *adolescent* – від чотирнадцяти до двадцяти двох років”, див. напр. [12, 206].

життєвих сил”, тобто в загальній семантичній структурі цієї ФО можна виділити аж три сигніфікативні семи – “молодий вік” (сема 1), “середній вік” (сема 2) і “розквіт сил” (сема 3). Не можна також однозначно стверджувати про семантику цієї ФО на основі корпусних досліджень. Часто з контексту важко визначити точний вік людини в *kwiecie wieku* (7 з 18 результатів). Трапляються контексти, де значення цієї ФО можна відобразити в поєднанні таких сем: “пізня молодість” (сигніфікативна сема 1) + “середній вік” (сигніфікативна сема 2) + “розквіт сил” (сигніфікативна сема 3). Наприклад: *„Już niedługo minie dziesięć lat od chwili, gdy powrócił do Polski kapitalizm, mogłoby się więc wydawać, że mieliśmy wystarczająco dużo czasu, by się do tego ustroju przyzwyczaić. Niektórym ludziom, że tak powiem – w kwiecie wieku (jak Pan Redaktor i ja), powinno to przyjść tym łatwiej, żeśmy pierwsze kilkanaście lat życia w tymże ustroju przeżyli, wystarczyło więc jedynie przypomnieć sobie, jak to dawniej bywało”* (IPI PAN). Вказівкою на вік суб'єктів (*Pan Redaktor i ja*) є згадка цих самих суб'єктів про факти свого минулого, адже якщо вони прожили *„pierwsze kilkanaście lat życia w tymże ustroju”* (капіталізмі), який на момент розповіді суб'єкта вже був впроваджений у Польщі 10 років після певної перерви (невідомо, скільки вона тривала), то, очевидно, самі особи в *kwiecie wieku* мали б перебувати на межі пізньої молодості і середнього віку. До того ж про поважніший вік самого редактора сигналізує його посада: навряд чи дуже молода людина може займати таку посаду. Варто додати, що незважаючи на відображення сигніфікативної семи “середній вік” лише у WSFJP, в контекстах часто з'являється саме ця (а не “молодий вік”) сема. До такого висновку доходимо, дослідивши такі контексти: *“A może większy nawet, co uwiecznił poeta Bembo pisząc jego epitafium: Rafael Sanzio z Urbino syn Jana malarz znakomity równy starożytnym którego natchnione obrazy wiernie oddawały naturę i z łatwością stosowały prawa sztuki sławę powiększył Juliusza II, Leona X żył lat XXXVII i w kwiecie wieku w takim samym dniu, w jakim się narodził zmarł VIII kwietnia MDXX (...)”* (IPI PAN); *“Może aż nazbyt niekiedy, czego dowodzi przedwczesna i rzewnie oplakiwana śmierć Franciszka Florentczyka, którego francuska choroba zmiotła w kwiecie wieku z tego świata”*** (IPI PAN); *“W młodości przez jakiś czas występowałem nawet w drużynie juniorów Dunajca. Cieszę się, że i w kwiecie wieku nie opuszczają mnie jeszcze witalne siły i z radością biegam za piłką”**** (IPI PAN); *“(…) i miękkie, bogate i biedne; jedno*

* Йдеться про смерть в 37 років, а отже, в період середнього віку.

** Архітектор Ф. Флорентчик помер в 1516. Дата народження невідома. Однак уже в 1502–1505 рр. він працював над надгробною нішею короля Яна Ольбрахта у Вавелі. Виходячи з цього факту, можна припустити, що на час своєї смерті архітектор мав понад 30 років.

*** Суб'єкт зазначає, що в молодості він був гравцем футбольної команди і тепер (після періоду молодості), коли він є в *kwiecie wieku*, надалі продовжує займатися футболом.

jest male, lecz eleganckie i mile; inne proste, ale żywe i przyjemne; trzecie – ciepłe i gładkie, czwarte harmonijne, to – ożywione, tamto jak aksamit; są dalej wina okrągłe, są i szorstkie; w kwiecie wieku i podtatusiale, małoletnie i nad grobem)* (IPI PAN); “*Puszkין zmarł w kwiecie wieku w połowie swego wielkiego dzieła*”)** (IPI PAN); “*Jakie hobby za młodu – takie opus magnum w kwiecie wieku*”*** (IPI PAN); “*Tutaj na cmentarzu na Roszie leży, zabity w kwiecie wieku (36 lat) kulą nieznanego mordercy mój ojciec*”**** (IPI PAN); “*Czy jesteś w kwiecie wieku? Tak? A więc rozkwitaj! Rozkwitaj...naturalnie!!! Dojrzałość to przede wszystkim poczucie spokoju i stabilizacji, ogromne doświadczenie oraz... (...)*”***** (PWN). В останньому прикладі бачимо гру слів, побудовану на дефразеологізації, що, зрештою, часто використовують у рекламах (останній контекст – це медична реклама). А відповідно до одного з контекстів IPI PAN, ФО *w kwiecie wieku* має навіть значення “молодість, середній вік, початок старості”: “*Jedna grupa to dzieci, druga młodzi rodzice i ludzie w kwiecie wieku, czyli 25-55 lat* (підкреслення наше – Х. Н.)”. Таке неоднозначне трактування цієї ФО свідчить про її периферійність.

Периферійними є ФО *młody gniewny* і *młody talent*. ФО *młody gniewny* на сигніфікативному рівні означає не лише молоду особу загалом – ця особа водночас є бунтівником: “молода особа, яка бунтується проти системи цінностей, яку репрезентують люди старшого покоління” (WKS). Таке ж значення відображають WSFPWNZP, ISJP, WSF. В USJP немає вказівки, що певну систему цінностей представляють люди саме старшого покоління, а в SFWP (*młody gniewny* – s. 394–395, s. 203) не знаходимо однозначного ствердження саме про молодий вік бунтівника, зазначено лише, що це “особа завичай молода” (тобто темпоральна сема тут виступає денотатом). Лише компонентом (а не єдино домінантною сигніфікативною семою) темпоральна сема виступає в загальному значенні ФО *młody talent*: “молода особа, яка має талант у якійсь сфері” (WSFPWNZP).

Такі ФО, як *(ktoś) czuje się / wygląda itp. jak młody bóg, być wiecznie młodym, (ktoś jest) młody / młodszym duchem* належать одразу до кількох темпоральних мікрополів: “молодість загалом”, “середній вік”, “старість”.

* У цьому контексті можна припустити, що на основі протиставлення *w kwiecie wieku* і *podtatusiale* автор хотів підкреслити фізичний і духовний стан людей одного віку: *w kwiecie wieku* – в середньому віці, у розквіті своїх сил (USJP, t. 2, s. 384); *podtatusiały* – про чоловіка: в середньому віці: який виглядає непривабливо, на більше років, ніж має; підстаркуватий (USJP, t. 3, s. 265).

** О. С. Пушкін помер у віці 38 років, а отже, в середньому віці.

*** На основі протиставлення *młodość* – *w kwiecie wieku* можна зробити висновок, що ФО *w kwiecie wieku* тут означає період після молодості – середній вік.

**** Про середній вік тут сигналізує вікова вказівка – 36 років.

***** На середній вік тут указує слово *dojrzałość* (зрілість), яку ми розглядаємо у межах середнього віку.

Поняття молодості тут є відносним, адже йдеться не про молодість тіла, а передусім про хороший духовний стан, добре самопочуття, навіть гарний вигляд, але не молоді, а старшої особи (середній вік чи період старості). Особливо це добре відображає ФО (*ktoś jest*) **mlody / mlodszym duchem**: “якщо хтось є **mlody duchem**, то почувається молодим” (ISJP). Варто зазначити, що WSFJP у загальній структурі значення ФО (*ktoś jest*) **mlody duchem** виділяє ще інші сигніфікативні семи: “почуватися енергійно”, “цікавитися актуальними подіями”, “розуміти проблеми молодих людей”. У корпусах текстів суб'єктом виступають *ludzie, Polacy, wszyscy, odbiorcy, człowiek, mężczyzna, osoby*. Віковий діапазон, який виражено в контекстах ФО (*ktoś jest*) **mlody / mlodszym duchem**, стосується середнього віку і періоду старості: “*Andrzej Wajda jest wciąż mlody duchem, co objawił ostatnio w “Panu Tadeuszu”*” (IPI PAN); “*70-letni* (підкреслення наше – X. H.) *Clint Eastwood wczoraj wieczorem dostał w Wenecji Złote Lwy za całą artystyczną karierę. Zaznaczył, że wciąż czuje się mlody duchem i na razie nie myśli o emeryturze*” (IPI PAN); “*Pod wieczór pod sceną zaroilo się od nastolatków oraz równie mlodych duchem 30-50-latków* (підкреслення наше – X. H.)” (IPI PAN); “*Biorą w nich udział zarówno muzycy młodzi, jak i starsi wiekiem* (підкреслення наше – X. H.), *ale młodzi duchem*” (IPI PAN); “*Scena “Of” “Groteska” powstała z myślą o dorosłych* (підкреслення наше – X. H.) *widzach teatru, ale mlodych duchem*” (IPI PAN); “*Nie chce mi się wierzyć, że Adam Walaciński ma już 75 lat* (підкреслення наше – X. H.). *Jeśli widzi się tę jego młodą sylwetkę, z głową wciąż jeszcze lekko przyprószoną siwizną, to trudno w te 75 lat uwierzyć. Zwłaszcza że Adam Walaciński jest przede wszystkim człowiekiem mlodym duchem*” (IPI PAN); “*Jako 34-letni* (підкреслення наше – X. H.) *zawodnik zebrał spory bagaż doświadczeń, gdy więc jest traktowany niewspółmiernie do osiągnięć, ma prawo zareagować. Sądzę, że w tym momencie jest zdecydowany potwierdzić swoją klasę w barwach nowego klubu. Najważniejsze, że ciągle jest mlody duchem*” (IPI PAN). У корпусі PWN ми виявили модифікацію регуляцію*: “*Prawdziwym bohaterem Mostra di Venezia był bez wątpienia 92-letni mistrz kina portugalskiego, Manoel de Oliveira, najstarszy i zarazem najmlodszy duchem wśród reżyserów*”.

ФО *ktoś czuje się / wygląda itp. jak mlody bóg, być wiecznie mlodym* є багатозначними (одна з ознак приналежності до периферії): 1) WSFPWNZP, USJP для ФО *ktoś czuje się / wygląda itp. jak mlody bóg* подають визначення: “хтось почувається, виглядає дуже добре, свіжо і молодо”; в ISJP знаходимо подвійне трактування цієї ФО: “говоримо, що хтось почувається **jak mlody bóg**, якщо почувається свіжо і міцно.

* На момент створення фільму “Пан Тадеуш” А. Вайда мав 73 роки.

** Цей тип фразеологічних інновацій, що полягає на зміні граматичних і словотвірних особливостей ФО, виділяємо за польським дослідником С. Бомбою [21].

Говоримо, що хтось виглядає ***jak młody bóg***, якщо є гарним і молодим” (розм.), а у WKS виділено ще й денотативну сему: є конкретизація суб’єкта за статевою ознакою (йдеться не загалом про людей, а конкретно про чоловіка), до того ж чітко вказано його молодий вік: ***jak młody bóg*** (розм.) – “Говоримо, що якийсь чоловік виглядає ***jak młody bóg***, якщо він є молодим і красивим”: *Zobacz, jakiego miałaś ojca! Na tym zdjęciu wygląda **jak młody bóg**, twarz opalona, piękna figura*. Щоправда, корпусні дослідження показують, що виглядати ***jak młody Bóg*** може й жінка (невизначеного віку – 2 контексти PWN). Наприклад: “*A dzisiaj na przykład było słoneczko, rano wstałam* (підкреслення наше – Х. Н.) ***jak młody Bóg***”. Як показує 1 контекст корпусу IPI PAN, немає вікових обмежень стосовно представників чоловічої статі: “*Ja z mojej piramidy wychodzę **jak młody bóg!** (Dlatego wyglądasz **jak** mumia, **dziadku** (підкреслення наші – Х. Н.), **pomyślałem**”.* 2) ФО *być wiecznie młodym*, крім значення “зберігати молодість, не старіти духовно”, має ще й інше: “відносно понять, явищ, ідей: зберігати свіжість, актуальність; не минати” (WSFPWNZP, USJP).

На периферії підтипу “молодість загалом” міститься також ФО *wejść w życie*. Згідно з дефініцією WSFPWNZP, ця ФО означає “починати життя дорослої людини”. Приймаючи твердження, що дорослість – ознака середнього віку*, цю ФО слід було б розмістити на периферії мікрополя “середній вік”, оскільки вона означає початок цього етапу людського життя. Однак, USJP подає цікаве доповнення денотативного характеру: *wejść w życie* – “починати життя дорослої людини, наприклад, починаючи працювати, вступаючи у шлюб (підкреслення наше – Х. Н.)”. А ISJP конкретизує суб’єкта дії (ще одна денотатема) і “коректує” означення самого життя: “говоримо, що якась молода особа (підкреслення наше – Х. Н.) *weszła w życie*, якщо почала самостійне (підкреслення наше – Х. Н.) життя”. Як бачимо, суперечності щодо розгляду дорослості в межах мікрополя “середній вік” виникають, якщо беремо до уваги уточнення з USJP, адже *починають працювати, вступають у шлюб*, зазвичай, уже в період молодості (принаймні, це точно стосується праці). А дефініція ISJP ще раз засвідчує, що цю ФО необхідно розглядати саме на периферії мікрополя “молодість”. Така розмитість темпоральних меж свідчить про периферійність ФО *wejść w życie*. До того ж ця ФО є багатозначною: крім вищеподаних значень, усі три словники фіксують ще й інше значення: “про закони, розпорядження, правила: входити в дію”.

* Таке твердження є, однак, відносним, дорослість – це суб’єктивне означення людини, оскільки дорослою може бути і зовсім молода людина, а тим паче, якщо йдеться про пізню молодість. Однак, асоціативно ми сприймаємо період дитинства і молодості як безтурботний, веселий, іноді бурхливий етап у людському житті, на зміну якому приходить поміркована зрілість, дорослість, які, власне, і розглядаємо в межах середнього віку людини.

Період **ранньої молодості** припадає на період дозрівання (біологічного, розумового, емоційного). Тому часто в цьому підтипі з'являються ФО, які мають значення “дозрівання”.

У ядро підтипу “рання молодість” інтегровані ФО *glupi wiek* (“період дозрівання”, “час підростання”), *trudny wiek* (“період дозрівання, період бунту”), *zielone lata* (“період молодості”). Як бачимо, дві з трьох ФО стосуються значення “дозрівання”, “зрілості”, які якраз і припадають на період ранньої молодості. ФО *zielone lata* згідно зі словниковою дефініцією означає загалом “період молодості”. Однак, навряд чи можна використати цю ФО для означення ще молодої, однак вже сформованої (біологічно, ментально) людини, яка належить до пізньої молодості. Сумніви пов'язані з прикметником *zielone*, оскільки метафоричною назвою цього кольору прийнято позначати все незріле, що стосується радше ранньої молодості (пор. ФО *mieć zielono w głowie* – “бути бездумним, нерозсудливим, легковажним, несерйозним, незрілим” (WSFJP). Тому ця ФО належить до підтипу “рання молодість”, а не “молодість загалом”.

ФО *mieć żółto w dziobie, mieć mleko pod nosem, pierwsza naiwna, coś jest dla kogoś za stare, wąs / broda / zarost sypie się (komuś), młodzieniec / chłopak / chłop itp. pod wąsem, wejść w świat, panna na wydaniu / panna do wzięcia / kobieta / panna w wieku poborowym, ktoś ledwie / świeżo opierzony* утворюють периферію підтипу “рання молодість”.

Значення ФО *mieć żółto w dziobie*, разом із семою “молодий” утворює ще й інша сигніфікативна сема “недосвідчений” (WSFPWNZP (розм.), USJP (легков.): “бути молодим, недосвідченим” – явище, яке може проявлятися в ранній молодості і навряд чи буде стосуватися пізньої молодості*). Отже, ця ФО не виражає виключно значення “рання молодість”.

Периферію утворюють також ФО на позначення ранньої молодості, які можна за значенням поділити на дві підгрупи: 1) ФО, які опосередковано стосуються молодості особи чоловічої статі; 2) ФО, які опосередковано стосуються молодості особи жіночої статі.

До першої підгрупи належать ФО *wąs / broda / zarost sypie się komuś, młodzieniec / chłopak / chłop itp. pod wąsem*. Ці ФО не виражають прямо значення модості, а лише опосередковано вказують на те, що хлопець є молодим (“в молодого хлопця (підкреслення наше – Х. Н.) починає з'являтися заріст”, тобто темпоральна сема в загальній семантичній структурі цих ФО є лише однією із сигніфікативних сем поряд з іншою сигніфікативною семою “починає з'являтися заріст”).

* Протилежною до попередньої ФО за одним із своїх значень є ФО *któs nad wiek dojrzał*: “хтось є зрілий, незважаючи на молодий вік; вмiє думати як доросла людина; хтось освічений, який має здібності дорослої людини” ((книжн.) WSFJP, s. 874).

Поряд з цими ФО в межах першої підгрупи міститься також ФО *mieć mleko pod nosem*. Щоправда, приналежність цієї ФО до першої підгрупи підтверджують не всі словники. WKS так дефініює цю ФО: “говоримо з відтінком легковажності: *ma mleko pod nosem* про хлопця (підкреслення наше – Х. Н.), який є на щось за молодий, надто незрілий для чогось”. Визначення із вказівкою на чоловічу стать подають SFJP, SFWUTIA (щоправда, тут також зафіксовано варіанти цієї ФО: *mieć mleko pod nosem [na brodzie]*), WSFJP (цей словник фіксує інші варіанти цієї ФО *mieć [jeszcze] mleko pod brodą / wąsem*). Вказівка на стать (інформація денотативного характеру) подана в дужках: (*хлопець, чоловік*). Значення конкретної статі знаходить підтвердження в мовленні (корпус IPI PAN): у двох з двох прикладів суб’єктом є саме представник чоловічої статі (пор.: “[...] *Nie dał poznać po sobie tam u wójtów, że mu się ta myśl strasznie udała, bo jakże, gospodarz był, a nie żaden chłopak, co to ma jeszcze mleko pod nosem [...]*”, “[...] *Ja mam jeszcze mleko pod nosem. Obawiam się, że możliwością startów w mistrzostwach świata mógłbym się niepotrzebnie zachłysnąć [...]*” (курсив і виділення наші – Х. Н.). Натомість ISJP не розрізняє суб’єкта за статевою диференціацією: *mieć mleko pod nosem* (розм., легков.) – “говоримо, що хтось (підкреслення наше – Х. Н.) має *mleko pod nosem*, якщо є молодим і незрілим”. Так само трактують цю ФО WSFPWNZP, USJP і SFWP. Крім сем “молодий”, “незрілий”, у SFWP виділено ще й інші сигніфікативні семи: “недорослий”, “недосвідчений”. Така розбіжність у різних словникових тлумаченнях ще раз підтверджує периферійність цієї ФО.

Другу підгрупу представляють ФО: *pierwsza naiwna, wejść w świat, panna na wydaniu / panna do wzięcia / kobieta / panna w wieku poborowym*. Ці ФО містяться водночас на межі з підгрупою “пізня молодість”, оскільки, зважаючи на їхнє значення, важко однозначно стверджувати про приналежність цих ФО лише до мікрополя “рання молодість”. Це, зокрема, стосується ФО *wejść w świat* (“про молоду жінку, дівчину з вищих кіл: запрезентувати себе вперше в ширшому колі осіб, зазвичай на балу”), *panna na wydaniu / panna do wzięcia / kobieta / panna w wieku poborowym* (“дівчина, жінка у відповідному, щоб вийти заміж, віці”).

ФО *pierwsza naiwna* є ще й багатозначною, що, однак, знаходить підтвердження не у всіх словниках: *pierwsza naiwna* – а) “театральна роль молодої недосвідченої (підкреслення наше – Х. Н.) дівчини; б) “молада недосвідчена (підкреслення наше – Х. Н.) дівчина, яку можна легко використовувати (WSFPWNZP). USJP, крім двох значень WSFPWNZP, подає ще третє значення: “акторка, яка грає таку [*молодої недосвідченої дівчини*] (вставка наша – Х. Н.) роль”. Натомість, у ISJP темпоральної семи немає ані на сигніфікативному, ані на денотативному рівні (у попередніх словниках темпоральна сема є компонентом загального поняттєвого значення): “*Pierwszą naiwną* називають дуже наївну дівчину, яку можна

легко використовувати” (ISJP). Така розмитість семантики на системному рівні віддаляє цю ФО від ядра підгрупи “рання молодість” на ще більшу відстань порівняно навіть з попередніми ФО цієї другої підгрупи.

Поза групою ФО, які своїм значенням ідентифікують приналежність до молоді особи до тієї чи іншої статі, на периферії мікрополя “рання молодість” містяться ФО *ktoś ledwie / świeżo opierzony* (“про когось, хто недавно став зрілим” (USJP)), оскільки означають закінчення періоду дозрівання (який ми розглядаємо в межах ранньої молодості), а, отже, поступовий перехід у зрілість. Периферійною ФО є також ФО *coś jest dla kogoś za stare*, оскільки темпоральна сема (“надто молодий вік”), хоча й виявляється на сигніфікативному рівні, однак, не є єдино домінантною в загальному значенні цієї ФО: “щось є невідповідним для певної особи з огляду на її надто молодий вік” (WSFPWNZP). В USJP знаходимо також денотативну вказівку на те, що є невідповідним для певної особи з огляду на її надто молодий вік: *coś (np. ubranie) jest dla kogoś za stare*.

Отже, фразео-семантичне мікрополе “молодість” складається з двох темпоральних підтипів: “молодість загалом” і “рання молодість”. Варто зазначити, що в ідеографічних поділах у польських лексикографічних джерелах не виділено окремої тематичної підгрупи “молодість”. Щоправда, деякі ФО на позначення молодості подано в межах різних тематичних підгруп: “Етапи життя людини” (WSF), “Вік” (SFWUTIA), “Про час людського життя, його періоди” (MSF). У своєму дослідженні ми розглядаємо ФО на позначення молодості у двох підтипах. У межах кожного з них, згідно з виробленими критеріями, ми визначили ядро-периферійне наповнення фразеологізмами. Так, у ядро підтипу “молодість загалом” інтегровано ФО *za młodych lat* (“у молодості”), *za młodu* (“в молодості”), *młodzięcze lata* (“період молодості”), *wiosna życia* (“молодість людини”): ФО *młode lata, w kwiecie wieku, (ktoś) czuje się / wygląda itp. jak młody bóg, byc wiecznie młodym, (ktoś jest) młody / młodszym duchem* є сполучними ланками декількох мікрополів фразео-семантичного поля “періоди людського життя” (відповідно: 1) “молодість загалом” і “дитинство”; 2) “молодість загалом” і “середній вік”; 3) “молодість загалом”, “середній вік” і “старість”). ФО *młody talent, młody gniewny* не виражають єдино темпорального значення, яке лише входить до загальної семантичної структури ФО, що зумовлює периферійність цих ФО. На периферії підтипу “молодість загалом” міститься і багатозначна ФО *wejść w życie*, яка лише опосередковано виражає значення молодості. У підтипі “рання молодість” ядреними ФО є *głupi wiek* (“період дозрівання, час підростання”), *trudny wiek* (“період дозрівання”), *zielone lata* (“період молодості”) (значення дозрівання, підростання розглядаємо в межах ранньої молодості, оскільки вони якраз і припадають на цей період). У

периферію інтегровано такі ФО: *mieć żółto w dziobie* (оскільки її значення утворюють декілька сигніфікативних сем: “рання молодість”, “недосвідченість, легковажність”); *wąs / broda / zarost sypie się komuś, młodzieniec / chłopak / chłop itp. pod wąsem, mieć mleko pod nosem, panna na wydaniu / panna do wzięcia / kobieta / panna w wieku poborowym, pierwsza naiwna* (оскільки, по-перше, опосередковано виражають значення рання молодість, а, по-друге, їх можна поділити відповідно до їхніх значень за статевою диференціацією); *ktoś ledwie / świeżo opierzony* (оскільки означають закінчення періоду дозрівання), *coś jest dla kogoś za stare* (оскільки темпоральна сема, хоча й виявляється на сигніфікативному рівні, проте не є єдино домінантною у загальній семантичній структурі цієї ФО: “щось є невідповідним для даної особи з огляду на її надто молодий вік”). Варто наголосити на важливості корпусних досліджень під час аналізу ФО в межах конкретних полів на основі словникових дефініцій, які можуть відрізнятися обсягом інформації про певну ФО. Так, наприклад, лише в одному (WSFJP) з п’яти словників у значенні ФО *w kwiecie wieku* виділено, поряд із семами “молодий вік” і “розквіт сил”, сему “середній вік”. Натомість, у контекстах, де трапляється ця ФО, найчастіше актуалізується сема “середній вік” (а не “молодий вік”).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарко А.В. Принцип поля при исследовании грамматических явлений // Вопросы грамматики русского языка: Программа и краткое содержание докладов на XIII научно-методической конф. северо-западного объединения кафедр рус. яз., 27–29 янв. 1971 г. / Под ред. С. Г. Ильенко. – Ленинград, 1971. – С. 20–23;
2. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. – Ленинград, 1983;
3. Бурячок А.А. Принципы моделювання семантичних полів лексики (на матеріалі східнослов’янських назв політичних відносин) // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 41–47;
4. Войцева О.А. Водогосподарська лексика польської мови: від давнини до сучасності. – Чернівці, 2010;
5. Гулыга Е. В., Шендель Е. И. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. – М., 1969;
6. Жилко Ф.Т. Про семантичні поля української мови // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 12. – С. 25–32;
7. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля // Филологические науки. – 1972. – №1. – С. 57–68;
8. Клименко Н. Семантичне ад’єктивне поле зі значенням кількості та інших параметричних вимірів у сучасній українській мові // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 3–25;
9. Коротич К.В. Асоціативно-семантичне поле “безпека / небезпека” в дискурсі української преси ХХ–ХХІ століть: Автореф. дис... канд.-га філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. — Харків, 2007;
10. Котловський А.М. Идеографічна характеристика англійських фразеологізмів на позначення соціальної поведінки людини (категорія руху) // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – 2007. – Т. 20 (59). – № 6. – С. 79–84;
11. Кочерган М.Л. Лексико-семантична система // Українська мова: Енциклопедія / За ред. В. М. Русанівського,

О. О. Тараненка. – К., 2004. – С. 305–306; **12.** *Кочерган М.* Про деякі джерела комунікативного шуму в міжкультурній комунікації // Магістр гри слова / За ред. О. Ясіновської, Л. Сваричевської. – Львів, 2009. – С. 202–208; **13.** *Кравчук А.* Новий тип дефініцій фразеологізмів у польських словниках // Проблеми слов'язнознавства. Львів. – 2005. – Вип. 55. – С. 181–196; **14.** *Лучак М.М.* Граматико-лексичне поле “Час” в системі дієслова сучасної англійської мови // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. – 2001. – Вип. 115: Германська філологія. – С. 33–42; **15.** *Мех Н.О.* Структура лексико-семантичного поля “мова-слово” в українській поетичній мові XIX – початку XX ст.: Автореф. дис... канд.-та філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2000; **16.** *Сірик С.В.* Назви доріг в українській мові: Автореф. дис... канд.-та філол. наук: 10.02.01 / Запоріж. держ. ун-т. — Запоріжжя, 1998; **17.** *Степанов Ю.С.* Основы общего языкознания. – М., 1975; **18.** *Тепляков І.М.* Денотативний і сигніфікативний аспекти значення у смисловій структурі кількісних фразеологізмів чеської мови // Проблеми слов'язнознавства. – Вип. 35. – Львів, 1987. – С. 82–87; **19.** *Тепляков І.М.* Структурно-семантичні особливості кількісних фразеологізмів сучасної чеської мови // Проблеми слов'язнознавства. – 1986. – Вип. 33. – С. 87–92; **20.** *Щур Г.С.* Теории поля в лингвистике. – М., 1974; **21.** *Bąba S.* Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. – Poznań, 1989; **22.** *Buttler D.* Koncepcja pola znaczeniowego // Wybór literatury do słownictwa, frazeologii i stylistyki. – 1971. – Cz. 1. – S. 294–312; **23.** *Kania S.* Pojęcie pola znaczeniowego // Zarys leksykologii i leksykografii polskiej / Pod red. S. Kani, J. Tokarskiego. – Warszawa, 1984. – S. 166–168; **24.** *Karolak S.* Pole semantyczne // Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / Pod red. K. Polańskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1993. – S. 406–407; **25.** *Miodunka W.* Podstawy leksykologii i leksykografii. – Warszawa, 1989; **26.** *Pisarkowa K.* Szkic pola semantycznego zapachów w polszczyźnie // Język Polski. – 1972. – Z. 5. – S. 330–339; **27.** *Tokarski R.* Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze. – Warszawa, 1984.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- ISJP** Inny słownik języka polskiego / Pod red. M. Bańki: W 2 t. – Warszawa, 2000.
- MSF** Iglukowska T., Kurkowska H. Mały słownik frazeologiczny. Czas. Przestrzeń. Ilość. Liczba. Stopień. – Z. 1. – Warszawa, 1966.
- SFWP** Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa, 2001.
- SFWUTIA** Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym / Pod red. A. Nowakowskiej. – Wrocław, 2003.
- USJP** Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza: W 4 t. – Warszawa, 2003.
- WKS** Mosiotek-Kłosińska K., Ciesielska A. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2001.
- WSF** Wielki słownik frazeologiczny / Pod red. A. Latuska. – Kraków, 2008.
- WSFJP** Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2003.
- WSFPWNZP** Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami / Pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – Warszawa, 2005.

Огієнко І.С. (Київ, Україна)

**Функціонально-семантичні особливості дискурсивного слова САНКИМ
(на матеріалі текстів сучасних болгарських мас-медіа)**

*Стаття присвячена опису основних значень і функцій дискурсивного слова **санким** у текстах сучасних болгарських мас-медіа. Продемонстровано, що **санким** може мати різні значення і виконувати різні функції. Описано контекстуальні вживання **санким**, комплексно проаналізовані семантичні, морфологічні, синтаксичні і структурні характеристики **санким**.*

Ключові слова: санким, дискурсивні слова, семантика, мас-медіа, текст.

*У статті описані основні значення і функції дискурсивного слова **санким** в текстах сучасних болгарських мас-медіа. Показано, що **санким** може мати різні значення і виражати різні функції. Описано контекстуальне використання **санким**, комплексно проаналізовані семантичні, морфологічні, синтаксичні і структурні характеристики **санким**.*

Ключевые слова: санким, дискурсивные слова, семантика, масс-медиа, текст.

*This article describes the main meanings and functions of discourse word **sankim** in modern Bulgarian media text. The analysis demonstrates that **sankim** have various meanings and can express the different functions. The analysis demonstrates the kontekstual using of **sankim**, semantic, morphological, syntactic and structural characteristics of **sankim**.*

Key words: sankim, discourse words, semantics, mass-media, text.

Дослідження дискурсивних слів є актуальною проблемою сучасного мовознавства. Ця група слів активно вивчається з 50-х років ХХ століття. Існує значна кількість праць, присвячених опису дискурсивних слів, що відрізняються методами і підходами їх аналізу. Це пояснюється неоднорідною частиномовною приналежністю цієї групи лексем та їх семантичною і функціональною багатозначністю.

На сьогодні термін дискурсивні слова широко використовується у дослідженнях з мовознавства. Він пов'язується з „особливою групою слів, принципово важливою властивістю яких є їх безпосередній зв'язок з функціонуванням дискурсу” [3, 7] для забезпечення його формально-граматичної і змістової зв'язаності. У болгарській мові наявна значна кількість дискурсивних слів, запозичених з турецької мови. Можна припустити, що це зумовлене тривалим тісним контактуванням болгарської і турецької мови і ситуацією білінгвізму, що існувала протягом кількох століть. Одним із таких дискурсивних слів є *аджеба*.

У даній статті зроблений функціонально-семантичний аналіз дискурсивного слова *аджеба* на основі аналізу його контекстуальних вживань у текстах сучасних болгарських мас-медіа. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: описати семантичні та функціональні характеристики *аджеба* та визначити його місце у текстах сучасних болгарських мас-медіа.

Ілюстративний матеріал для статті добивався зі сторінок газет „Сєга”, „Труд”, „Новинар” і „Дневник”, частина контекстів підібрана у довільному порядку з мережі інтернет за допомогою пошукової системи google, яка дає можливість використовувати інтернет як великий хаотичний корпус.

Основна проблема у описі дискурсивних слів полягає у тому, щоб пов'язати значення дискурсивних слів, яке подається у словниках, і ті види контекстів, у яких ці дискурсивні слова вживаються [4, 305]. У більшості лексикографічних описів дискурсивні слова представлені як позбавлені власне значення; наводяться лише типи контекстів, у яких вони вживаються; або ж наводиться дуже узагальнене значення і при цьому залишається незрозумілим, як воно реалізується у конкретних контекстах. Оскільки дискурсивні слова тісно пов'язані з контекстом і розмежування значення дискурсивного слова і значення контексту є досить складним, то для багатьох дискурсивних слів характерна здатність повністю збігатися з контекстом, дублюючи семантику його окремих фрагментів. На думку І.Б. Левонтіної [5, 305], ототожнити тлумачення дискурсивного слова ще складніше, ніж повнозначного. Вживання дискурсивних слів мовцем загалом суттєво недоосмислене і невідрефлектоване, порівняно з повнозначними словами [5, 305]. Побудова тлумачень дискурсивних слів не базується на мовній свідомості. У самого носія мови не виникає відчуття, що, вживаючи дискурсивне слово, він передає значення.

У словниках подаються такі значення санким (фонетичні варіанти - *санким* [1; 2; 6; 7; 8; 11], *санки* [1; 1; 3; 9; 10; 11], *санке* [10], *сньки* [1], *санкян* [1], *сенким* [1], *сайким* [11]): для підкреслення – а втім, втім, але, проте [1; 11], для вказівки на доречність (переважно випадкову) – так би мовити, як кажуть, між іншим [1; 2], для нереального порівняння – наче, мов, ніби, буцім [1; 2; 11; 12], врешті-решт [1; 10; 12], невже [1; 2; 11], щоб не [1; 11], саме, точно, якраз [1; 2], для вказівки на висновок, узагальнення – тобто, значить, відповідно, отже [1; 2; 10; 11], іншими словами [1], оскільки [1].

Санким походить від турецького слова *sanki/ sankim* (застаріла форма) «ніби, неначе», що є посилювальною часткою в запитальних реченнях. *Sanki* складається з поєднання двох слів *san* і *ki*, що буквально означають «думай, що», у якому турецьке *san* є наказовою формою 2 особи однини дієслова *san* «думати, уважати», а частка *ki* «що» походить із перської мови [1]. На думку С.Младенова, *sanki* має аріоалтайський корінь [12].

Санким Р 'Адресант не може з упевненістю говорити про Р; адресантові здається, що може бути Р; адресант припускає, що Р, тому що чув про це від когось'.

Санким може вводити припущення адресанта про мету дії суб'єкта висловлення. *Васко Станаілов пусна електронното издание на вестника си – санким да ви извиси духовно!* (www.pro-anti.net/show.php?article=1&issue=725). Автор не знає, чому сталося Р, але має припущення щодо цього. «*То затуй санким аспаруховият мост вече ведньж падна*», – *обажда се незлобливо Митю* (www.all.bg/printthread.php/cat/board/main/1242321/type/thread).

Автор не поінформований про Р, тому покладається на особисте враження. *Санким, ако му гледаш лицето, прилича на живо, ... но кой знае* (24 часа, 22.06.2004).

Уживання *санким* свідчить про те, що автор не знає, коли знову звернеться до наслідків дії Р, або не впевнений у тому, чи звернеться до них узагалі. *Затова той грижовно файлира фотографията и я соипли в личната си директория. Санким не се знае кога може да дотрябва* (Сега, 15.03.2000).

Санким маркує зміну поглядів адресанта: раніше він уважав одне, а потім категорично змінив своє бачення. *После се сетих, че графоманът съм аз, санким, не е задължително другият да ми споделя* (www.bukvite.com/poem/docid=35129).

За допомогою *санким* автор уводить свій коментар стосовно подій, явищ, суб'єктів висловлення. *И с новите никому неизвестни водачи (санким първите водачи на СДС бяха много известни!) може да стане след време същото* (Сега, 16.11.2006).

Санким може вводити пояснення іншомовної назви (*Бодигардовете, санким телохранилите, били сацисани и настанала суматоха* (www.actualno.com/news_107287.html)) чи переклад іншомовного вислову (...*В крайна сметка verba volant, scripta manent. Думите отлитат, писаното остава, санким* (Сега, 13.03.2002)), які можуть бути незрозумілими усім читачам.

Санким може вводити слова інших осіб, тобто маркувати чуже мовлення. *...Той казваше, че, санким, оцетът за гласа помага* (*Труд*, 20.06.2003). *Санким* уживається, коли автор не був очевидцем подій, а чув про них від інших осіб. *Санким* уводить чужу інформацію про подію чи враження від неї. *...Санким, те били удивени на простотията на Станишева* (*Дума*, 21.10.2003). *Санким* уживається, коли адресант підсумовує результати Р, очевидцем яких він не міг бути. *...Такива, санким, различни щуротии се случват по Кратунските мерии!* (*Стандарт*, 19.12.2000). У поодиноких випадках *санким* може дублювати вставні слова на позначення чужого мовлення. *Приказват, санким, че ще избераат...* (www.slovo.bg/old/vaz18911893/knhama.htm).

Автор може мати на увазі цілком протилежне до того, що вводить за допомогою *санким*. *Политически убийства през социализма. Санким през демокрацията политически убийства няма! Има, разбира се!* (www.news.ibox.bg/news/id_19317).

У висловленні *санким Р, Q* навіть якщо Р відбувається насправді, Q не здійснюється за жодних обставин. *Залата слушаше ... драматично зададени риторични въпроси от сорта на «Спите ли спокойно, г-н Костов?»*. *Санким и да не спи, ще си признае ли?* (Сега, 18.05.2000).

У висловленні *Р, санким Q санким Q* може пояснювати не зрозумілі дії Р. *А тя в геройска поза като Чапаев с краставичка в ръка отбива атаките – санким не та не!* (www.dnes.dir.bg/2007/11/25/news2373723).

Санким уживається, коли тривалий час було невідомо про перебіг події. *Санким* підкреслює її результат, який може не співпадати з очікуваним. *Живи са,*

санким, овцекрадите от Долния Дунав (www.novazora.net/2007/issue07/index456).

Санким уживається для акцентування уваги читача. *Чувате ли, санким? Протести има* (www.gracebg.org/spisanie/blagodat_2003-02.doc).

Санким може вживатися у функції запитального слова й формувати питання. *Санким не можем да отидем в която страна си искаме?* (Сега, 01.04.2006). *Санким надае запитанню додаткового семантичного відтінку незадоволення (Санким не беше ли съвсем достатъчно да свършат работата само официалните делегати? (24 часа, 16.01.2001)) або обурення (Санким не сме се чели Достоевски? (Сега, 24.09.2005)). За допомогою санким автор намагається переконати читача, що слід уважати саме так, як він. Добре сме си с турците – гледайте си кефа! Че не е ли тъй, санким?* (Дневник, 27.03.2001).

За граматичними характеристиками, як зазначено в лексикографічних джерелах, санким відповідає часткам [50; 300; 350]. *И аз имам влияние. Ако не вярваш, санким да ми изскокнат и двете очи!* (www.slovo.bg/showwork.php/ID=14). Окрім цього, санким може виконувати функцію компаративної зв'язки, яка виражається за допомогою еднальних сполучників. *Защо го хвалиш като за последно, санким няма да го видим повече?* (www.vsekiden.com/print2.topic=14993). Також властивою для санким є функція вставного слова. *Лесно било, санким, на умряло куче нож да вадиш* (Дума, 04.09.2006).

Для санким характерним є вживання в контексті дієслів мовлення *казвам/ кажа, говоря*, не дублюючи їх функції. *Казвам, санким, ако сгреших, прощавайте, обърна се дядо към мене* (www.bglog.net/obrazovanie/pages/posts/?bid=ea50cc5b-a71f).

Санким властиво вживатися поряд із часткою *де*, таким чином посилюючи припущення. *Тамън си бях написала нещо..., ама вече е безпредметно да го пускам. Та това е и моето мнение санким де* (www.protest.hub.org/2006/06/08/victory).

Уживання ДС санким характерне для умов, коли автор невпевнений у правдивості змісту висловлення. Це може бути обумовлене тим, що адресантові здається, що може бути Р, проте він не має відповідної мотивації цьому, або адресант припускає, що Р, тому що так уважає хтось інший. Санким вводить пояснення адресанта, правдивість якого може бути сумнівною у зв'язку з відсутністю в нього належної компетенції. З іронічною метою за допомогою санким автор вводить цілком протилежну до власного погляду на подію думку. Санким може виступати у функції запитального слова й формувати питання, марковані відтінками незадоволення, обурення. Для нього характерними є контексти з дієсловами *кажа, говоря*, часткою *де*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Български етимологичен речник / Ред. В.И.Георгиев. — София: БАН, Институт за българския език, 1971 — 1986. — Т. 1.;
2. Геров Н. Речник на българския език. Фототипно издание. — София: Български писател, 1975-1978. — Т.1.;
3. Дискурсивные слова русского языка: опыт контекстно-семантического описания/ под ред. К.Киселевой и Д.Пайара. — М.: Метатекст, 1998. — 447 с.;
4. Левонтина

И.Б. Об одной загадке частицы *ведь* // www.dialog.ru/archiv/2005; **5.** Левонтина И.Б. Ишь // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура / Отв. ред. Ю.Д. Апресян. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — С. 305-318; **6.** Речник на българския език : [в 11 т.]. — София : Изд-во на БАН (I–VII т.), Проф. Марин Дринов (от VIII т.). — 1977 – 20 . Т. I. А – Б [ред. К. Чолакова]. — 1977. — 910 с.; **7.** Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата от XIX и XX век / [С. Илчев, А. Иванова, А. Димова, М. Павлова]. — София : БАН, 1974. — 606 с.; **8.** Речник на турските думи в съвременния български печат / Весела Кръстева. — София : Лаков ПРЕСС, 2000. — 127 с.; **9.** Речник на чуждите думи в българския език с приложения/ Иван Габеров, Диана Стефанова / 5 издание. — Велико Търново: GABEROFF, 2002. — 927 с.; **10.** Тълковен речник на турцизмите в българския език / В. Кръстева. — София: СКОРПИО ви, 2003. — 248 с.; **11.** A dictionary of turkisms in Bulgarian / Alf Grannes, Kjetil Rå Hauge, Naurye Süleymanoğlu. — Oslo: Novus forlag, 2002. — 604 p.; **12.** *Hauge K. Rå.* Ways of asking: the «question particle» *acaba/ adžeba* in Turkish and Bulgarian / Kjetil Rå Hauge // Езиковедски изследвания в чест на 75-годишнината от рождението на ст.н.с. I ст. д.ф.н. Йордан Пенчев / съст. И. Куцаров, В. Райнов, М. Лакова. — София : Артграф, 2006. — Р. 542–546.

Оришечко-Бартоха Т.А. (Черкаси, Україна)

Polskie wykrzykniki emotywnie: sposoby ich odtworzenia w ukraińskim przekładzie

У статті розглянуто прийоми перекладу польських емотивних вигуків українською мовою. Видокремлено основні шляхи їх відтворення у перекладі, а саме: словниковий відповідник, варіантний відповідник, функціональний відповідник, контекстуальна заміна, додавання вигуку в цільовому тексті.

Ключові слова: емотивний вигук, польсько-український художній переклад, прийом перекладу, контекст, афективне значення.

В статье рассматриваются приемы перевода польских эмотивных междометий на украинский язык. Выделяются основные приемы их передачи в переводе: словарное соответствие, вариантное соответствие, функциональное соответствие, контекстуальная замена, дополнение междометия в тексте перевода.

Ключевые слова: эмотивное междометие, польско-украинский художественный перевод, прием перевода, контекст, аффективное значение.

The article highlights techniques of translating Polish emotive interjections into Ukrainian. The principal methods have been discerned: dictionary correspondence, variant correspondence, functional equivalent, contextual substitution, addition of an interjection in the target text.

Key words: emotive interjection, Polish-Ukrainian literary translation, translation technique, context, affective meaning.

Представление problemu naukowego i jego znaczenie. Jednym z językowych środków wyrażania emocji są wykrzykniki, które nie nazywają, lecz wyrażają różne emocje, uczucia i działania rozmówcy oraz jego stosunek do rzeczywistości. Wykrzykniki zawarte są w systemie leksykalnym jako słowa, pełniące ważne funkcje języka, głównie – emotywną i ekspresyjną. Emotywność – to zdolność języka do wyrażania emocjonalności, podczas gdy ekspresyjność jest kategorią pragmatyczną, powołaną do zrealizowania zamiaru mówcy w zakresie wywarcia wrażenia na odbiorcy i przekazania informacji za pośrednictwem środków afektywnych. Wykrzykniki, więc, są jednostkami emotywno-ekspresyjnymi, wyrażającymi w aktach mowy werbalną reakcję na różne sytuacje komunikacyjne. Pragmatyczne ukierunkowanie wykrzykników emotywnych polega na wyrażeniu oceny emocjonalnej. Emotywny wykrzykniki są podzielane na właściwe i wtórne. Wykrzykniki właściwe, nie związane formalnie z innymi częściami mowy, rozpoznawane są wyłącznie na podstawie nadanego im znaczenia (np. ach, och, hej, hop, halo, e, oj) [16]. Wykrzykniki wtórne to takie, które wywodzą się od form wyrazowych lub całych zdań i pełnią swoją funkcję wtórnie. Są to zleksykalizowane jednostki językowe, będące jedynie znakami wyrażającymi emocje mówiącego (np. psiakrew, cholera, kurczę) [16].

Jednostki wykrzyknikowe (dalej – JW) mogą być monosemantyczne i polisemantyczne. Te drugie mają szeroką semantykę i tylko w granicach pewnej wypowiedzi postrzegane są w sposób należyty. Świadczy to o bezpośrednim związku semantycznym JW z kontekstem oraz akcentuje konieczność rozpatrzenia roli wykrzykników w tworzeniu i zapewnieniu wiążącości wypowiedzi. Właśnie to podejście wymaga bacznego stosunku do przekazania wykrzykników w języku przekładu (dalej – JP).

Kompletny brak dwujęzycznych słowników w zakresie słownictwa wykrzyknikowego (dalej – SW) oraz niedostateczne wyświetlenie kwestii tłumaczenia tej kategorii słownictwa w literaturze przedmiotu potwierdza spostrzeżenie polskiej badaczki E. Orwińskiej-Ruziczkowej, że wykrzykniki są interpretowane jako marginalny element języka [11]. Zgadza się również z wypowiedzią I. Szaronowa, który poddaje krytyce tłumaczy utworów artystycznych: „Tłumacze powieści regularnie wypuszczają podejrzliwe jednostki (wykrzykniki) – kto wie, co one naprawdę oznaczają, niech tekst będzie bardziej suchy i monotony, jednak nie ma ryzyka „skłamać” [7]. Przekazanie SW sprzyja odtworzeniu afektywnych cech oryginału, za których pomocą spełnia się pragmatyczna funkcja wykrzyknika, a mianowicie – wpływ na odbiorcę. Dlatego pojawia się ostre zapotrzebowanie na dobór uzasadnionego odpowiednika w trakcie tłumaczenia JW oraz adekwatnego przekazania idei autora.

Celem niniejszego badania jest ustalenie i opis sposobów tłumaczenia polskich wykrzykników emotywnych na język ukraiński oraz określenie właściwości odtworzenia cech emocjonalnych i stylistycznych SW. Aby tego

dokonać, należy rozwiązać następujące **zadania**: ujawnić JW w oryginale; opisać semantyczne znaczenie wykrzyknika z następnym określeniem jego cech pragmatycznych; scharakteryzować ekwiwalent tłumaczeniowy oraz wyznaczyć sposób jego tłumaczenia. **Obiektem** badania są polskie wykrzykniki emotywyne i ich przekłady na język ukraiński, natomiast **przedmiotem** – sposoby tłumaczenia polskich wykrzykników emotywnych. **Materiałem** badania służą JW, wybrane drogą ciągłego wyboru z utworów polskiej literatury klasycznej.

Przedstawienie głównego materiału i uzasadnienie wyników badania.

Teoretyczną podstawą badania tłumaczenia SW są prace S. Florina i S. Włachowa [3], A. Wierzbieckiej [2], L. K. Parsijewej [5] i in. Znaczący wpływ na metodologiczny aspekt badania tłumaczenia polskiego SW wywierają prace I. Malinowskiej [10] oraz J. Wesołej [15]. I. Malinowska w swoim artykule pokazuje sposoby tłumaczenia polskich wykrzykników na język rosyjski, włączając też ich wyłączenie [10]. J. Wesoła w monografii „Hiszpańskie wykrzykniki w polskiej praktyce przekładowej” oprócz pytań językoznawczych porusza kwestię wyróżnienia sposobów tłumaczenia hiszpańskich wykrzykników na język polski [15]. Jednak fakt, że dotychczas nie przeprowadzono analizy porównawczej polskich przekładów JW na język ukraiński podkreśla aktualność niniejszego badania.

W naszej pracy poddaliśmy analizie sposoby tłumaczenia SW na kierunku przekładu angielsko-ukraińskiego i ukraińsko-angielskiego, gdzie ujawniliśmy następujące sposoby tłumaczenia: za pomocą odpowiednika słownikowego, wariantowego, funkcjonalnego, poprzez kontekstualną wymianę JW na różnych poziomach języka, transkodowanie, wyłączanie, dodawanie, tłumaczeniowe „ubezpieczenie” (metoda tłumaczenia, polegająca na przeniesieniu wyjściowej JW w JP z wyjaśnieniem poza tekstem w postaci odsyłacza) [4]. Hipoteza postawiona w naszym badaniu polega na twierdzeniu, że sposoby tłumaczenia SW na kierunkach przekładu polsko-ukraińskiego i angielsko-ukraińskiego przeważnie się zbiegają. Podstawą hipotezy jest twierdzenie, że skutek faktu istnienia w każdym języku wykrzykników ich przekłady na różnych kierunkach tłumaczenia powinny się zgadzać. Spróbujemy znaleźć potwierdzenie naszej hipotezy na podstawie analizy kilku przykładów.

W trakcie tłumaczenia polskich JW niezbędne jest korzystanie z elektronicznego słownika polsko-ukraińskiego [12] oraz jego wersji drukowanej [6], w których da się znaleźć tłumaczenie najczęściej używanych polskich wykrzykników w języku ukraińskim. W skomplikowanych wypadkach, na przykład, przy tłumaczeniu wykrzykników mających znaczenie dyfuzyjne lub wykrzykników używanych rzadko dodatkowo będziemy posługiwać się słownikami języka polskiego [13; 14].

Użycie słownikowego odpowiednika przy przekazaniu wykrzykników jest charakterystyczne przy odtworzeniu powszechnie używanych wykrzykników, na przykład:

1) *Dziecku, jak rozkrzyczysz się, nie ma czego w gębę wlać. – A-a-a-a!* – głośno i

przeciągle dziwili się pytający. [OE D] → Дитині, як розкричаться, нічого до рота влиту... – А-а-а-а! – голосно і протяжно дивувалися ті, що питали. [OE D, 212]

Tu wykrzyknik właściwy „A-a-a-a!” wyraża zdziwienie, potwierdzeniem czego są słowa autora „dziwili się pytający”. Dodatkowej emocjonalności JW dodaje zjawisko prolongacji. Tłumacz wykorzystuje słownikowy odpowiednik „A-a-a-a!” [6, 369] i w całości powtarza graficzną formę oryginału, co jest dosyć ważne przy odtworzeniu wykrzykników.

2) *Na twarz Justyny wybił się wyraz silnie uczutej przykrości, prawie udręczenia. – Боже! – szepnęła – a ja miałam nadzieję, że ten człowiek dziś już do nas nie przyjedzie. [OE NN] → На обличчі в Юстини з'явився вираз глибокої прикroсті, майже болю. – Боже, – прошептала вона, а я думала, що цей чоловік сьогодні вже до нас не прийде. [OE HH, 28]*

W tym przykładzie wtórny wykrzyknik „Boże!” przekazuje głębokie przeżycia bohaterki, co potwierdza się opisem mimiki, jak to „wyraz silnie uczutej przykrości, prawie udręczenia”. W języku docelowym słusznie stosuje się stały odpowiednik „Боже”.

Istnieje grupa wykrzykników, wyodrębniona według kryterium pochodzenia języka, na przykład, „banzaj” (japoński), „basta” (hiszpa.), „wiwat” (włoski). Te obcojęzyczne wykrzykniki zakotwiczyły się zarówno w języku polskim, jak i w ukraińskim, dlatego tłumacze w większości wypadków wykorzystują transkodowane formy wykrzykników wyjściowych, na przykład:

3) *Brawo! Masz słusność! [OE NN] → – Браво! Ти кажеши правду! [OE HH, 350].*

Wykrzyknik pochodzenia francuskiego „Brawo!” wyraża emocje zadowolenia, wzniosłości. Tłumacz wykorzystuje odpowiedni wykrzyknik „браво” w tekście docelowym.

Jeśli JW ma nie jedyne znaczenie emotywne, to wynikiem będzie występowanie kilku jego charakterystyk afektywnych, nazywanych wariantowymi odpowiednikami. Zilustrujemy to na przykładach:

4) *A osinowe drzewo? – Ну, а jakież? – pogardliwie odrzucił poważny chłop. [OE D] → – А дерево осикове? – Ну, а яке ж?! – презирливо відповів поважний селянин. [OE D, 213]*

Wykrzyknik emotywny „ну” przekazuje emocje oburzenia, niezadowolenia, lekkiej irytacji, co potwierdza się słowami autora „pogardliwie odrzucił”. Tłumaczenie zrealizowano przez użycie wykrzyknika „ну”, który we właściwy sposób odtwarza emocjonalny zakres oryginału (pierwsze znaczenie „ну” – wykrzyknik imperatywny, co stosuje się w celu przyciągnięcia uwagi [9]).

5) *Wprawdzie tytułu żadnego nie ma... ani książę, ani hrabia... ale takie szlachectwo, jak jego, równa się hrabiostwu, a może i jakiemu kiepskiemu księstwu... a jaka parantela. **fiu! fiu!** z najpiękniejszymi familiami... [OE NN] → – Правда, титулу в нього ніякого нема... ні князь, ні граф... але така шляхетність роду, як його, рівняється з графським титулом, а може, й з якимсь там поганеньким князівським... а яка рідня... **ф'ю! ф'ю!**... З найкращих фамілій... [OE HH, 356]*

Wykrzyknik „fju” wyraża zdziwienie, potwierdzeniem czego są słowa „takie szlachectwo” i „z najpięszymi familiami”. Znacność wypowiedzi również podkreślana jest przez liczne pauzy, które na piśmie przekazują się wielokropkiem. W przekładzie został wykorzystany spokrewniony fonetycznie wykrzyknik „ф'ю” w drugiej funkcji (pierwsza funkcja – naśladowanie dźwięków, co stosuje się dla odtworzenia świstu [9]).

Czasami zdarza się rezygnować w przekładzie z najbliższego odpowiednika słownikowego. Obiektywnym potwierdzeniem tego jest zdanie A. W. Fedorowa, że „obserwuje się wiele wypadków, kiedy wykorzystuje się słowa, które nie były bezpośrednio przewidziane słownikiem, ponieważ nie jest on w stanie przewidzieć całego konkretnego połączenia, w którym spotyka się słowo i które niezwykle urozmaica jego treść” [8, 148]. Funkcjonalnym odpowiednikiem dla pewnej emotywności JW może być równoznaczny wykrzyknik emotywny w JP. Zilustrujemy typowe wypadki użycia tej metody tłumaczenia:

6) – *A pan Anzelm może myśli, że nie postarzał? Oj, oj! Wieczny śmiech! Nie ty jedne starzejemy... [OE NN] → A ви, пане Анзельме, може, думаєте, що не постаріли? Ою-юю! Сміх, та й зоді! [OE HH, 421]*

Pierwotny powtarzalny wykrzyknik „oj!” wyraża emocje ironii, drwiny, co odnajduje wyraz w następnym zdaniu „Wieczny śmiech!”. Tłumacz twórczo rozwiązuje zadanie tłumaczenia, wykorzystawszy wykrzyknik „oю”, w którym powtarza się druga sylaba. To jest skutkiem rozciągania przy wymowie, co intensyfikuje emocje.

7) *Kapelusz taki, ot, słomkowy zdjęłam i dla ochłody machałam nim sobie przed twarzą... Uf! nie mogę... Zdyszała się, stanęła znowu i zaczęła kaszlać. [OE NN] → – Капелюх, такий, як і оцеї, солом'яний, я скинула і для прохолоди махала ним собі в обличчя... Ох! не можу... [OE HH, 26]*

Wykrzyknik „Uf!” wyraża, według kontekstu, ulgę, co potwierdza się słownikiem [14]. W przekładzie tłumacz należycie wykorzystał wykrzyknik „och”. Przy czym wyjściowy wykrzyknik jest konwencyjnie uwarunkowany, podczas gdy JW w przekładzie ma szerokie spektrum nacechowania emocjonalnego i obligatoryjnie potrzebuje kontekstu dla uniknięcia dyfuzyjności?

8) *I kołyszac głową w obie strony, przeciągle, zadziwiła się znowu: – Aaaa! umum! dziwy to, dziwy! [OE D] → I, похитуючи головою, знову протяжно висловила здивування: – А-а-а-а! Гм... гм! Дивно це, дивно! [OE Д, 220]*

Wykrzyknik „umum” odbieramy jako okazjonalny, ponieważ jest on nieobecny w istniejących słownikach języka polskiego [13;14]. Za pomocą kontekstu można zrozumieć, że jest to JW, która wyraża emocje wątpliwości, zdziwienia, co potwierdza się słowami autora „zadziwiła się znowu”, a także objaśnia się następnym zdaniem „dziwy to, dziwy!”. Czyli tłumacz wykorzystuje wykrzyknik „гм...гм”, który występuje tu funkcjonalnym odpowiednikiem. Uważamy, że tłumacz dokonał trafnego wyboru, wykorzystawszy właśnie tę formę graficzną wykrzyknika „гм...гм”, co pozwoliło ujawnić rozwój emocji od zdziwienia przez pauzę do zachwyty.

9) – **Facecja! facecja z tymi młodymi!** – *pod długim wąsem mruczał.* [OE NN] → – **Дива! Дива з цією молоддю!** – *муркотів він сам до себе.* [OE HH, 491].

Ten przykład zasługuje na dokładną analizę, ponieważ pierwsze słowo „facecja” występuje w roli wykrzyknika i oznacza emocje zachwytu, zdziwienia. W następnym zdaniu słowo „facecja” ma znaczenie nominatywne i jest częścią zdania. Te słowa w przekładzie również mają jedną i tę samą formę fonetyczną „Дива!” i pełnią funkcję wykrzyknika i rzeczownika odpowiednio. Ten przykład ilustruje zjawisko interjektywacji.

Kiedy JW przekłada się inną częścią mowy albo grupą słów, ten sposób tłumaczenia nazywa się zamianą, na przykład:

10) **Znów ręce zacierać zaczął.** – **Oj, zjadłbym, zjadłbym, gdybym co miał, ale na drogę zapasu nie wziąłem...** [OE WZW] → **Знову почав руки терти.** – *З'їв би чогось, певне, що з'їв би, коли б мав, та на дорогу запасу не взяв.* [OE ЗМ, 123].

Właściwy wykrzyknik „oj” wyraża uzalenie się, co potwierdza się autorskimi słowami „zjadłbym, gdybym co miał”. W tłumaczeniu ta JW zamienia się na uzupełniające słowo „певно”, która w połączeniu ze słowami „що з'їв би, коли б мав” wyraża emocje tekstu wyjściowego. Uważamy, że tę decyzję tłumaczeniową na ogół da się zaakceptować, ponieważ emocjonalny zakres oryginału został odtworzony.

Następny przykład ilustruje, naszym zdaniem, niezupełnie udaną zamianę:

11) **Nie dla posagu ożenił się, bo nijakiego nie miałam, ale dlatego żeby w chacie dobrą gospodynię mieć.** **O, jakaż ze mnie gospodyni? Do pracy rwę się jak ten koń do studni, co zdążam, zrobię, ale mało zdążam.** [OE D] → – **Не ради посагу, бо в мене його не було, а щоб у хаті добру господиню мати. А яка з мене господиня? До праці рвусь мов той кінь до води, що здужаю, те роблю, та мало що я здужаю** [OE Д, 238].

Wykrzyknik „o” wyraża emocje narzekania, bezradności, co potwierdzają słowa bohaterki „ale mało zdążam”. JW stoi przed zdaniem pytającym, przekazującym pytanie, które zadaje bohaterka sama sobie i odpowiada na nie. Przepozycyjne położenie wykrzyknika wzmacnia emocjonalne nasycenie całej wypowiedzi. W przekładzie wykrzyknik zamienia się na spójnik przyłączeniowy „a” w zdaniu pytającym. Ten przekład uważamy za nie dość udany, ponieważ emocje w nim są nieco zniwelowane. W tym wypadku bardziej celowe było by wykorzystanie wykrzyknika „ex”, który wyraża emocje wyjściowe [9].

Analizując przekłady literackie, spotykamy się ze zjawiskiem dodawania JW do/w tekstu docelowego. Wykrzyknik wprowadza się w celu odtworzenia emocjonalnego zakresu tekstu wyjściowego, ponieważ, jak twierdzi I. Arnold „wykrzykniki są czystymi znakami wyrażenia emocji” [1]. Zilustrujemy dodawanie JW następnymi przykładami:

12) **To co!** – **opierał się Szymon – taki tobie mirowy sztraf zapłacić kazał, a ty mnie od durniów nie muzywaj.** [OE D] → – **Ну, то й що!** – *сперечався Симон. Таки тобі мировий казав заплатити штраф, а ти мене дурнем не називай...* [OE Д, 291].

Repliki Szymona są przeszyte emocjami oburzenia, niezadowolenia, co

potwierdza się słowami autora „opierał się Szymon”. Tłumacz wprowadza wykrzyknik emotywny „ny”, który trafnie przekazuje emotywny zakres tekstu wyjściowego. To wprowadzenie uważamy za usprawiedliwione, ponieważ nie przekracza ono emocjonalnego zakresu przetłumaczonego zdania.

13) – *Jesu! otóż śliczne róże na tym wachlazu!* [OE NN] → – *Боже! Ох, які чудові троянди на цьому віялі!* [OE HH, 428]

Wyjściowa wypowiedź wyraża zachwyt, przyjemne zdziwienie mówcy, co potwierdza się słowami „śliczne róże”. W przekładzie wprowadza się wykrzyknik „ox”, który przekazuje emocje oryginału i stoi przed zdaniem, racjonalizującym owe emocje. Ten przekład uważamy za usprawiedliwiony, ponieważ partykuła „otóż” i wykrzyknik „ox” są bliskie semantycznie.

Dość często mogą być stosowane obok siebie emotywny wykrzykniki polisemantyczne i monosemantyczne, gdzie ostatnie konkretyzują emocję, natomiast razem wyrażają pewne znaczenie afektywne, na przykład:

14) *At!* — *zawolał* — *głupstwo!* *Ja też dużo świata schodził i niemało widział i słyszał, a nigdy nie widział i nie słyszał, żeby gdzie wiedźmę palili. Teraz już tego robić nie wolno. Teraz już tego nie ma. Chodź spać, zuzulo!* [OE D] → – *Em!* – *закричав він, – дурниці!* *Я теж багато по світу виходив і чимало бачив і чув, та ніколи не бачив і не чув, щоб де-небудь відьму палили.* [OE Д, 261].

W tym przykładzie autor wykorzystuje dwa wykrzykniki emotywny, gdzie „at!” to wykrzyknik właściwy, a „głupstwo” jest jednostką interjektywowaną. Te wykrzykniki wyrażają emocje niezadowolenia, wyrzutu, irytacji, co potwierdza się słowami autora „zawolał”. Tłumacz zostaje wierny oryginałowi, wykorzystując w pierwszym wypadku wykrzyknik właściwy, zaś w drugim – wtórny. JW w przekładzie zbiegają się w formie i mają podobne załattwienie syntaktyczne. Warto zauważyć, że „głupstwo” przetłumaczono jako „дурниці” (sposób odpowiednika słownikowego), „at!” odtworzono jako „er!” (sposób użycia odpowiednika funkcjonalnego).

Po analizie materiału możemy wyciągnąć następujące wnioski. Polskie wykrzykniki można tłumaczyć takimi sposobami: przez odpowiednik słownikowy, odpowiednik wariantowy, odpowiednik funkcjonalny, kontekstualną zamianę albo przez dodawanie. Ten wniosek potwierdza naszą hipotezę, że sposoby tłumaczenia na kierunkach angielsko-ukraińskim oraz polsko-ukraińskim przeważnie się zbiegają.

Co dotyczy kierunku polsko-ukraińskiego – spory odsetek wykrzykników w analizowanych językach zbiega się w nacechowaniu emocjonalnym i ma podobne formy fonetyczne. Podstawą tego jest terytorialna bliskość narodów i przynależność języków polskiego i ukraińskiego do słowiańskiej grupy języków indoeuropejskich. Dlatego użycie odpowiednika słownikowego jest na tym kierunku bardziej frykwencyjne w porównaniu do kierunku angielsko-ukraińskiego.

Ponieważ pytanie leksykograficznego opisu w tłumaczeniu wykrzykników w języku polskim jest otwarte, jak zresztą w większości języków, naturalnie, że użycie właśnie funkcjonalnego odpowiednika jest najbardziej produktywnym sposobem tłumaczenia wśród innych. W ramach tego sposobu ekwiwalentem

wyjściowej JW może służyć zarówno pierwotny kontekstualno-uwarunkowany wykrzyknik, jak i właściwy konwencyjno-uwarunkowany albo wtórny wykrzyknik. Najczęściej wykrzyknik emotywny zamienia się na partykułę wzmacniającą, co tłumaczy się bliskością funkcji wykrzyknika i partykuły, która ma znaczenie emocjonalno-aksjologiczne. Ciekawy jest fakt, że w razie polsko-ukraińskiego tłumaczenia tłumacz znacznie mniej udaje się do zamian JW w tekście docelowym w porównaniu do kierunku angielsko-ukraińskiego. To znajduje swoje wytłumaczenie w istnieniu w dwóch językach sporej ilości podobnych wykrzykników. Analiza pokazuje, że przeważnie wyłączane są pierwotne wykrzykniki o szerokim znaczeniu, jak to „oj”, „aj” itp.

Перспективы дальших badań naukowych upatrujemy w detalicznej analizie sposobów tłumaczenia polskich wykrzykników imperatywnych, fraz wykrzyknikowych oraz wykrzykników dźwiękonaśladowczych w języku ukraińskim.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного языка: (стилистика декодирования) / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.; 2. Вежибцкая А. Семантика междометий / А. Вежибцкая // Семантические универсали и описание языков; пер. с англ. А. Д. Шмелева; [под ред. Т. В. Булыгиной]. – М., 1999. – С. 611–647; 3. Влахов С. Непереваемое в переводе / Сергей Влахов, Сидер Флорин; [под ред. Вл. Россельса]. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 342 с.; 4. Оришечко Т. А. Відтворення вигукової лексики в художньому перекладі (англо-український та українсько-англійський напрямки) : дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.16 “Перекладознавство” / Таміла Андріївна Оришечко ; Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 2011. – 302 с.; 5. Парсиева Л. К. Актуальные вопросы перевода междометий [Електронний ресурс] / Л. К. Парсиева // – Режим доступу до джерела: http://www.rusnauka.com/PRNIP/Philologia/parsieva%20L_k.doc.htm; 6. Українсько-польський і польсько-український словник: Понад 42 000 сл. / Упор.: Біленька-Свистович Л., Горбенко Л., Заячківська М. – Львів : Світ, 2004. – 744 с.; 7. Шаронов И. А. К вопросу об универсальности и национальной специфичности междометий. [Електронний ресурс] / И. Шаронов // – Режим доступу до джерела: <http://www.russian.slavica.org/down/SBORNIK-1.doc>; 8. Федоров А. В. Основы общей теории перевода: (лингвист. пробл.) // Учеб. пособие [для ин-тов и фак-тов иностр. яз.]. / А. В. Федоров. – 5-е изд. – СПб. [и др.] : СПбГУ [и др.], 2002. – 416 с.; 9. АBBYY Lingvo x3 (Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу) Три мови, 69 словників. ТОВ “АБІ Україна”, 2008 р. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем.вимоги: Процесор з тактовою частотою 1 ГГц, Microsoft Windows Vista, Microsoft Windows Server 2003, Microsoft Windows XP, 512 МБ оперативної пам'яті, Microsoft Internet Explorer 6.0, 7.0. / Світ словників, енциклопедій та професійного перекладу АBBYY Lingvo x3 Три мови, 69 словників. ТОВ “АБІ Україна”, 2008 р. – 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM) : кольор.; 12 см. – Систем.вимоги: Процесор з тактовою частотою 1 ГГц, Microsoft Windows Vista, Microsoft Windows Server 2003, Microsoft Windows XP, 512 МБ оперативної пам'яті, Microsoft Internet Explorer 6.0, 7.0.; 10. Malinowska I. Problem przekładu wykrzykników / I. Malinowska // Przegląd Rusycystyczny. Nr. 2 (130). – Katowice. – 2010. – S. 118–121; 11. Orwińska-Ruziczka E. Funkcje językowe interiekcji

в світлі матеріалу словачького і польського. / Е. Орвіńska-Ruziczka // Universitas, – Kraków, 1992. – С. 147; **12.** Словник польско-український [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://www.sms-translator.net/ukrainian/polska-ukrayinska-slovnik.php>; **13.** Словник мови польської. – Warszawa : Państwowe Wyd-wo Naukowe, 1978–1981. – Т.1. А–К 1979 – 1103 с.; Т.2. L–P 1979 – 1087 с.; Т.3. R–Ž 1981 – 1103 с.; **14.** Словник мови польської [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : <http://sjp.pwn.pl/slovnik>; **15.** *Wesoła J.* Hiszpańskie wykrzykniki w polskiej praktyce przekładowej / Justyna Wesoła. Łask. – 2010. – 462 str. **16.** Wykrzyknik (część mowy) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://docs7.chomikuj.pl/427997221_0_0_Wykrzyknik.pdf.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- OE NN** *Orzeszkowa E.* Nad Niemnem [Електронний ресурс]. / Eliza Orzeszkowa. – Режим доступу до джерела : <http://literat.ug.edu.pl/niemen/index.htm>
- OE HH** *Ожеико Е.* Над Німаном: Роман. Пер з пол. О. Стаєцького. – К. : Дніпро, 1981 – 501 с.
- OE WZW** *Orzeszkowa E.* W zimowy wieczór [Електронний ресурс]. / Eliza Orzeszkowa. – Режим доступу до джерела : http://pl.wikisource.org/wiki/W_zimowy_wieczor
- OE ЗВ** *Ожеико Е.* Зимового вечора. Пер з пол. О. Зарви // Оповідання та повісті. – К. : Держ. вид-во худ. літ.-ри., 1956 – С. 115–150.
- OE D** *Orzeszkowa E.* Dziurdziowie [Електронний ресурс] / Eliza Orzeszkowa. – Режим доступу до джерела : <http://pl.wikisource.org/wiki/Dziurdziowie/>
- OE Д** *Ожеико Е.* Дзюрдзі (Відьма) Пер з пол. О. Медущенко // Оповідання та повісті. – К. : Держ. вид-во худ. літ.-ри., 1956 – С. 207–323.

Різник С.М. (Київ, Україна)

Потенційна та актуальна валентність реченнєвірних слів

У статті розглядаються закономірності синтаксичного й семантичного поєднання слів у процесі конструювання речення. Досліджуються елементи обов'язкового і можливого оточення конститuenta речення. Впроваджуються і дефінуються терміни «потенційна валентність» та «актуальна валентність».

Ключові слова: валентність, сполучуваність, інформативна недостатність, актант.

В статті рассматриваются закономерности синтаксического и семантического сочетания слов при построении предложения. Исследуются элементы обязательного и возможного окружения конституента предложения. Вводятся и определяются термины «потенциальная валентность» и «актуальная валентность».

Ключевые слова: валентность, сочетаемость, информативная недостаточность, актант.

The article deals with principles of syntactic and semantic combination of words in the process of a sentence formation. The elements of obligatory and possible environment of a sentence constituent have been studied. The terms 'potential valency' and 'actual valency' have been offered and defined.

Key words: *valency, compatibility, informative insufficiency, actant.*

Поняття “валентність” уперше представив у синтаксичній науці й системно описав французький синтаксист Люсьєн Теньєр [12; 8, 123; див. також: 11, 12; 5, 26; 1, 43]. За його концепцією, речення являє собою зієрархізований порядок сегментів тексту, синтаксичних вузлів, зосереджених довкола окремих слів, здатних утворювати підрядний зв'язок з іншими елементами синтагм. Ці слова, у свою чергу, перебувають у підрядному зв'язку з особовою формою дієслова, яка становить вершину синтаксичної ієрархії в реченні і безпосередньо чи опосередковано детермінує усі його інші складники. Дієслово через здатність його змісту “відкривати” при собі певні позиції, визначає коло учасників (актантів) позначуваного ним процесу: виконавця, предмет, на який спрямована дія, і адресата. Максимальна реалізація дієслівної валентності, за уявленням Теньєра, передбачає наявність усіх трьох названих учасників. Кожен із трьох актантів відповідно до свого “амплуа” має сталу граматичну форму – в українській мові вони відомі як “підмет”, “прямий додаток” та “другий додаток”. Логіко-семантичне і формально-граматичне співвідношення між учасниками дії, позначеної предикатом, може змінюватися. Так, при перетворенні активної конструкції на пасивну суб'єкт набуває форми орудного відмінка, натомість об'єкт – називного. При цьому змінюються їхні ролі і в формально-граматичному плані: додаток переходить у позицію підмета, а підмет – у позицію додатка. Пор.: *Профспілка гарантує працівникам соціальний захист. Профспілкою гарантується працівникам соціальний захист.* Третій актант (адресат), як найвіддаленіший від предиката компонент структури речення, при цьому не зазнає формальних змін. Теньєр обмежив валентне оточення дієслова трьома позиціями, свідомо ігноруючи ті елементи речення, які позначають не особи і речі, а ситуації чи обставини. На думку А.П. Загнітка, таке трактування ядерної структури речення є найприйнятнішим, оскільки ця модель “найкраще корелює з релятивним судженням, найбільш повно відображаючи власне-синтаксичну семантику і співвідносячись зі смисловою структурою речення, хоча вона не вичерпує всієї гами цих зв'язків, залишаючи поза увагою цілу низку валентнісних реалізацій” [3, 16].

Свого дальшого розвитку теорія валентності набула у працях німецького вченого Г. Брінкманна, який під цим поняттям розумів

“властивість дієслова вимагати подальших позицій у реченні” [10, 223]. Як і Теньєр, Брінкманн вважав заповнювачами придієслівних синтаксичних позицій тільки відмінкові форми іменників, називаючи їх “учасниками”. У своєму описі синтаксичної структури речення Брінкманн наголошує на зв’язку між синтаксичною валентністю слова та його семантичним наповненням і актуалізацією цього наповнення в конкретній синтаксичній позиції. Дослідник окреслює три питання, визначальні для структури дієслівного речення: 1) скільки позицій може відкривати при собі дієслово; 2) які відмінкові форми іменників можуть заповнювати ці позиції; 3) як придієслівні відмінки розподіляються за роллю в реченні. У системі німецької граматики Брінкманн виділив знахідний і давальний відмінки як суто придієслівні на позначення об’єкта й адресата, називний – як форму суб’єкта, а родовий вважав закріпленим за присубстантивною позицією. Як і в Теньєра, у Брінкманна максимально можливе число придієслівних субстантивних позицій становить три. Аналізуючи обсяг сполучуваності німецьких дієслів, він поділив їх на вісім синтаксичних типів. Німецький учений розвинув теньєрівську теорію валентності у напрямку визначення облігаторних (обов’язкових) та факультативних (необов’язкових) учасників дієслівного оточення. На його думку, обов’язковим учасником є іменник у формі знахідного відмінка, тобто прямий додаток, оскільки він при трансформації активної конструкції в пасивну здатний переходити в суб’єктну позицію, а це, на думку вченого, засвідчує “двобічний зв’язок між цими учасниками” [10, 223–340].

Увага до семантичної сфери структурної моделі речення закономірно привела до розширення кола її валентних учасників. Якщо спочатку валентність розглядалася як сполучуваність дієслова з підметом та додатками, то в подальших дослідженнях (насамперед у працях Й. Ербена, В. Юнга, Б. Абрамова, Г. Гельбіга) поняття валентності пов’язується з принципом змістової обов’язковості залежних від дієслова компонентів речення, а отже до них, крім суб’єкта й об’єктів, включено також поширювачі з обставинним значенням. В. Юнг, зокрема, серед дієслів, що потребують семантичного доповнення, виділив об’єктно-зв’язані, обставинно-зв’язані і копулятивні (з предикативним додатком) [12, 175-176].

Валентнісна концепція структури речення набула активного розвитку в подальших працях учених різних країн. У радянському мовознавстві термін “валентність” уперше застосував С.Д. Кацнельсон, надавши йому значно ширшого, ніж у Теньєра, значення: “Повнозначне речове слово має конкретні синтаксичні потенції, які зумовлюють уживання його лише строго визначеним чином, зумовленим рівнем розвитку граматичних відношень у мові. Цю властивість слова певним чином реалізуватися в

реченні і вступати в певні комбінації з іншими словами можна було б назвати синтаксичною валентністю” [4, 126]. Таким чином, поняття валентності трактується не як суто дієслівна властивість, а як категорія, притаманна будь-якому повнозначному слову, що виступає вузловим компонентом синтагми. Подібне трактування цієї категорії викладає у своїх працях і Т.П. Ломтев [6, 27].

У граматичних дослідженнях В.Г. Адмоні поняття, співвідносне з валентністю, позначається терміном “*сполучувальна потенція*” (Fugungspotenz), а також *сполучувальність* (Fugungswert). Він пише, що ці властивості “притаманні кожній частині мови” і “актуалізуються частково під впливом контексту чи ситуації”. “Ці потенції “дрімають” у частині мови і “оживають” тільки в конкретному процесі мовлення” [9, 82]. В.Г. Адмоні розрізняє облігаторні та факультативні потенції, проєктуючи їх на поняття “залежних” і “домінантних” членів. Зокрема, відношення “залежної” частини мови до “домінантної” він вважає завжди облігаторним, а відношення “домінантної” частини мови до “залежної” – може бути як факультативним, так і облігаторним [7, 143].

Виходячи з того, що валентнісні властивості слова виявляються в кожному мовленнєвому акті по-різному, відповідно до значення, яке актуалізується в цьому слові з огляду на комунікативну мету і контекстуальну наповненість фрази, на наш погляд, слід розрізняти також валентність *потенційну* і валентність *актуальну*. Наприклад, дієслово *везти*, на думку І. Вихованця, здатне відкривати шість валентних позицій для залежних іменників [2, 112]. Повна реалізація валентного потенціалу цього слова щодо субстанціальних синтаксем може, стверджує вчений, мати такий вигляд: *Брат віз бабусі машиною вантаж із райцентру в село*. Але актуалізація в мовленні того чи того семного значення цього слова передбачатиме різну міру заповнення при ньому валентних субстанціальних позицій. Напр.: *Везе Марко Катерині сукна дорогого* (Т. Шевченко, I, 1951, 322). *Білий кінь швиденько віз санки по грудовому шляску* (Марко Вовчок, I, 1955, 295). *Не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що вона везе* (М. Номис, 1864, №7221). У кожному з наведених речень заповнено різне число валентних позицій при дієслівному предикаті. Синтаксичні «вакансії» заповнюються відповідно до потреби конкретної дієслівної семи в учасниках дії (процесу, стану) й окреслювачах ситуацій. Їх число і є показником його *актуальної валентності*, яка зумовлена змістом актуалізованої в конкретному контексті дієслівної семи. Так,

*Приклад узято з монографії І.Р. Вихованця “Частини мови в семантико-граматичному аспекті” К.Наукова думка, 1988, с.113. До речі, Т.Є. Масицька вважає такі дієслова не шести-, а семивалентними, оскільки вони передбачають при собі також позицію для локативної синтаксеми на позначення шляху руху.

дієслово *співати* виражає дію суб'єкта, спрямовану на об'єкт, і передбачає адресата, місце, спосіб, час виконання тощо. Усі ці семантико-синтаксичні позиції мають морфологізовані форми вираження, але наявність їх усіх чи лише окремої (окремих) з них у кожному випадку є зумовлена конкретним контекстом і актуальною в ньому семою валентного ядра конструкції. Пор.:

1. *Вітер з години на годину дужчав. Жалібно співало в димарі* (Панас Мирний, III, 1954, 11).

2. *Я вже од вашої тіточки довідалась, що ви співаєте* (Леся Українка, II, 1951, 68).

3. *Чи наші діти співають у хорі? Опиши мені, як все пройде у вас* (М.Коцюбинський, III, 1956, 310).

4. *Ідуть шляхом чумаченьки, Пугача співають* (Т.Шевченко, I, 1963, 31).

5. *Дівчинка сиділа на печі і співала котові коліскову* (Г.Гютюнник, Вир, 1964, 540).

6. *Сокира грає і співає у нього в руках. Він усе робить нею, мовби то була третя рука* (Г.Хоткевич, II, 1966, 354).

7. *Неабиякі, не прості то були похорони, то дворянство ховало свого предводителя, то панство співало одхідну своїм розкошам* (Панас Мирний IV, 1955, 202)*.

З наведених прикладів видно, що передбачені предикатом позиції не можна диференціювати на структурно обліigatorні та факультативні. Вилучення з синтаксичного оточення предиката *співало* синтаксеми в *димарі* (приклад 1) так само позбавить конструкцію граматичної завершеності, як і відсутність при предикаті *співало* суб'єкта *панство*, об'єкта *одхідну* чи адресата *розкошам* (приклад 7). Вилучення з дієслівного оточення синтаксеми *у хорі* (приклад 3) чи синтаксеми *у руках* або *у нього* (приклад 6) призведе до зміни семантичного обсягу предиката в конкретному контексті, до актуалізації в ньому іншої семи, відмінної від тієї, що була актуальна у фразі до вилучення валентного партнера.

Аналізовані приклади показують, що фраза втрачає свою семантичну (а отже і граматичну) завершеність не тільки внаслідок вилучення з конструкції репрезентантів предметних позицій (суб'єкта, об'єкта чи адресата), але й внаслідок редукції локативної позиції. Отже, в кожному конкретному реченні виявляється контекстуальна потреба слова в певному синтаксичному оточенні, яку можна назвати **актуальною валентністю**. А сукупність усіх семантико-синтаксичних позицій, які слово відкриває при собі в усіх можливих контекстах для реалізації того чи того відтінку свого значення (котроїсь зі своїх сем), слід вважати його **потенційною валентністю**.

* Приклади взято з СУМ (Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І.К.Білодід (голова) [та ін.] – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.)

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адмони В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. — Л. : Наука, 1988. — 426 с.;
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / Іван Романович Вихованець. — К. : Наук.думка, 1988. — 256 с.;
3. Загнітко А.П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / Анатолій Панасович Загнітко. — К. : НМК ВО, 1990. — 63 с.;
4. Кацнельсон С.Д. Общее и типологическое языкознание / Соломон Давыдович Кацнельсон. — Л. : Наука, ЛО, 1986. — 298 с.;
5. Кочерган М.П. Слово і контекст. — Львів, 1980. — 267 с.;
6. Ломтев Т.П. Природа синтаксических явлений / Т.П. Ломтев // Научные доклады высшей школы. Педагогические науки. — 1961. — №3. — С.27–42.;
7. Степанова М.Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. — М. : Высш. шк., 1978. — 258 с.;
8. Филичева Н.И. Понятие синтаксической валентности в работах зарубежных языковедов / Н. И. Филичева // Вопр. языкознания. — 1969. — № 2. — С. 118—125.;
9. Admoni W. Der deutsche Sprache. / W. Admoni — Л.: Просвещение, 1972. — 312 с.;
10. Brinkmann H. Die Deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / Henning Brinkmann. — Dusseldorf, Pedagogisches Verl. Schwann, 1962. — S. 223–234.;
11. Buttler D. Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny (Walencja wyrazów). — Warszawa, 1976. — 345 s.;
12. Jung W. Grammatik der Deutschen Sprache / W. Jung. — Leipzig, 1966. — 518 s.;
13. Tesnière L. Comment construire une syntaxe? — Bulletin de la Faculte de Lettres de Strasbourg, 1934.

Сагата Ю.І. (Львів, Україна)

Грамматичні модифікації в сучасній польській анімалістичній фразеології

У статті проаналізовано способи порушення фразеологічної граматичної норми (порушення обмежень нормативної словозміни компонентів та вихід за межі передбаченої нормою синтаксичної структури ФО), встановлено, які граматичні модифікації в силу їхньої фреквентності в сучасному узусі перебувають на стадії переходу до норми сучасної польської мови. Описано семантичні зміщення, що їх зазнають модифіковані ФО. Окреслено продуктивні механізми виникнення фразеологічних помилок на рівні реалізації граматичної норми у фразеології.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, анімалістичний компонент, мовна норма, інновація, граматична модифікація.

В статье проанализированы способы нарушения фразеологической грамматической нормы (нарушение ограничений нормативного словоизменения компонентов и выход за пределы предусмотренной нормой синтаксической структуры ФО), установлено, какие грамматические модификации в силу их частотности в современном узусе находятся на стадии перехода к норме современного польского языка. Описаны семантические смещения, которым подвержены модифицированные ФО. Очерченно распространённые механизмы возникновения фразеологических ошибок на уровне реализации грамматической нормы во фразеологии.

Ключевые слова: фразеологическая единица, анімалістичний компонент, языковая норма, інновація, граматическая модификация.

The article analyzes the methods of violation of phraseology grammatical norms (violation of limitations of normative inflexion of components and the exit outside of a norm of the syntactic structure of phraseological units). It is set, that grammatical modifications in force of their frequency in modern usage are on the stage of passing to the norm of the modern Polish language. Semantic displacements that have place in the modified phraseological units are described. The productive mechanisms of appearance of phraseology errors at the level of realization of grammatical norm in phraseology are outlined.

Key words: *phraseological unit, animalistic component, language norm, innovation, grammatical modifications.*

Так само як окремі слова, фразеологічні одиниці (далі – ФО) пристосовуються до морфологічних вимог мовної системи та функціональних вимог окремого контексту, вступаючи в граматичні зв'язки з іншими його елементами та набуваючи відповідної до висловлювання темпоральної локалізації й модальності. Таким чином вони актуалізують одну з можливих форм своєї текстової реалізації, що закладена в їхній парадигмі, якою, слідом за А.М. Левицьким, називаємо „сукупність текстових реалізацій ФО, усі елементи якої пов'язані регулярними зв'язками, що характерні для певного функціонального класу” [19, 72]. „Парадигма ФО, – за словами А.М. Левицького, – базується на парадигмі компонента або компонентів цієї ФО, а також на парадигмі синтаксичної групи, схема якої закладена в ФО” [20, 20]. Як зазначає Б. Шварцкопф, „реалізація морфологічної парадигми ФО головною мірою здійснюється за рахунок словозміни парадигматично рухомого компонента ФО”, який, набуваючи парадигматичної форми, виявляє зв'язок ФО з контекстом [7, 173]. Парадигматично рухомим компонентом у випадку дієслівних ФО є вербальний компонент, іменникових ФО – іменник, означальних виразів – прикметник. Відповідно, парадигматичними формами дієслівних ФО вважаємо їхні особові, часові, видові форми*, а також форми вираження

* Дискусійним залишається питання розгляду категорії виду дієслівних ФО як їхньої парадигматичної ознаки. На позиціях парадигматичності видових форм стоять Б. Шварцкопф [7, 173], Д. Буттлер [15, 231], Я. Ліберек [24, 59]. Так, зокрема, Д. Буттлер видові фразеологічні пари вважає проявами акомодатії ФО до вимог контексту, а навіть макроконтексту, тобто всього висловлювання разом із характерною для нього локалізацією в часі і внутрішніми темпоральними зв'язками [15, 231]. Натомість дослідники, що приписують видовим парам статус видових варіантів дієслівних компонентів ФО, – С. Бомба [11, 25–27], А.М. Левицький [19, 84], О. Молотков [3, 79], В. Ужченко [6, 111] – очевидно, дотримуються думки про класифікаційний характер категорії виду, хоча не завжди чітко обґрунтовують свою позицію. Так, зокрема, С. Бомба, вважаючи ФО, що мають видові пари, багатоваріантними утвореннями, не розглядає інновацій, що виникли внаслідок зміни виду ФО, серед слотовірних інноваційних утворень (один із підвидів виокремлених дослідником „інновацій-регулювань”), відводячи їм місце в межах іншого підвиду інновацій-регулювань – „зміни в межах категорії виду” [14, 28].

стану, способу, числа і роду (у минулому та майбутньому часі*); парадигматичними формами іменникових ФО – відмінкові та числові форми, а прикметникових ФО – відмінкові, числові та родові форми.

Як зазначають дослідники (А.М. Левицький [20, 20], А. Пайдзінська [25, 79], Б. Шварцкопф [7, 173], В. Телія [5, 47]), парадигма ФО не є звичайним відображенням парадигм її компонентів, адже може реалізовуватися вибірково, дефективно – як наприклад, у випадку ФО *znać się jak tyse konie*, нормативне вживання якої вимагає виключно форми зворотнього стану дієслівного компонента, *z byka spadł / spadł* – форми минулого часу, а *pierwsze koty za płoty* – форми множини іменних компонентів. Дефективність фразеологічної парадигми є одним із чинників, що, з одного боку, впливають на стабілізацію формальної структури ФО, а з іншого – є передумовою численних порушень нормативних обмежень стосовно словозмінної форми компонентів, а також традиційного синтаксичного зв'язку між ними. Автори таких порушень утворюють потенційно можливі і граматично правильні у випадку лексем у їх вільному вжитку форми, які, однак, не передбачені дефективною фразеологічною парадигмою, а відповідно – кваліфікуються як „інновації”, під якими, слідом за С. Бомбою, розуміємо будь-які порушення формальної і/або семантичної структури ФО або порушення її лексичної сполучуваності стосовно сучасної норми, кодифікованої у словниках польської мови [11, 46].

Об'єктом цього дослідження є інноваційні ФО з анімалістичним компонентом (далі – АК), що виникли внаслідок порушення їх авторами

О. Молотков та В. Ужченко пишуть про особливий статус видових варіантів ФО, що, виражаючи семантико-граматичну категорію, не є ані лексичними, ані формальними варіантами ФО [3, 79; 6, 111]. А.М. Левицький в одній із праць [22, 54] твердить, що видові пари не належать до парадигми ФО, а перфективізація (зміна недоконаних дієслів у доконані) є однією із форм деривації і повинна розглядатися як прояв варіантності. Однак в іншій праці [20, 20] дослідник висловлюється вже менш категорично: „При характеристиці словозмінної парадигми дієслівних зворотів необхідно подавати інформацію про їхню доконаність – недоконаність, хоча, в принципі, ця категорія належить до сфери деривації”. Однозначності бракує й іншому твердженню ученого: „Майже парадигматичний характер носить категорія перфективізації, у яку входять доконані та недоконані дієслова, що стосуються однієї і тієї ж ситуації, представлені у двох видових формах” [21, 11].

*Актуалізацію словозмінних форм іменних компонентів дієслівних зворотів (в основному зміна числової форми), що не є парадигматично рухомими компонентами у структурі ФО цього функціонального типу, кваліфікуємо як порушення норми – як наприклад, у контексті: *Nie będę wymieniał nazwisk, ale spójrzmy, co się porobiło z niedawnymi herosami, którzy teraz siedzą jak myszy pod miotłą* (<http://nieroprawni.pl>).

**Під „фразеологічною нормою”, слідом за С. Бомбою, розуміємо „сукупність фразеологізмів, апробованих польською мовною спільнотою, а також сукупність правил, що визначають спосіб їх реалізації в текстах” [14, 13].

обмежень дефективної фразеологічної парадигми. Предмет дослідження – способи зміни традиційної граматичної структури польських ФО з АК. Метою дослідження є проаналізувати інноваційні процеси в польській анімалістичній фразеології, пов'язані зі свідомим або несвідомим виходом за межі фразеологічної граматичної норми*. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) на основі словникових даних** з'ясувати, які ФО з АК мають дефективну парадигму; 2) проаналізувати характерні для сучасного узусу способи виходу за межі фразеологічної граматичної норми; 3) із урахуванням критерію фреквентності встановити інновації, що перебувають на стадії переходу до норми сучасної польської мови; 4) з'ясувати, якою мірою зміна граматичної структури ФО призводить до виникнення семантичних змінень модифікованих ФО; 5) окреслити найпродуктивніші механізми виникнення фразеологічних помилок – функціонально необґрунтованого порушення фразеологічної граматичної норми.

Порушення фразеологічної норми у граматичній площині вже були предметом досліджень низки мовознавців, чії наукові зацікавлення стосуються фразеологічних модифікацій. Зокрема, явище ненормативної словозміни компонентів ФО, зміни стану чи виду вербального компонента та зміни синтаксичної структури ФО під назвою „інновації-регулювання“*** розглядають польські дослідники С. Бомба [14, 27–29], Я. Ліберек [23, 181–201], Г. Дзямска-Ленарт [16, 72–82], Б. Афельтович [8, 212], Г. Серочинський [26, 428–430]; А. Пайдзінська пише про „словозмінні та синтаксичні модифікації ФО“ [25, 78]; М. Кабата – „граматичні модифікації ФО“ [17, 263–264]; Д. Вовчок – „морфологічні трансформації“ ФО [2, 115]; М. Бакіна – „структурно-граматичні зміни фразеологізму“, під якими розуміє граматичні зміни компонента ФО, інверсію та (!) скорочення компонентного складу ФО [1, 67]; А. Супрун розмежує синтаксичні (дистантне розміщення компонентів ФО та інверсія) [4, 14] і граматичні перетворення ФО, розглядаючи в межах останніх зміну граматичного числа одного із компонентів ФО, вживання опорного ФО з іншим приємником, граматичне переформування структури фразеологізму [4, 10].

* Про „граматичну фразеологічну норму“ як обмеження в морфологічній парадигмі ФО пише Б. Шварцкопф [7, 171].

** З метою окреслення сучасної фразеологічної граматичної норми було опрацьовано численні джерела кодифікації сучасної польської мови „Фразеологічний словник сучасної польської мови“ С. Бомби та Я. Ліберек (SFWP), „Великий фразеологічний словник польської мови“ П. Мюлднера-Нецковського (WSFJP), „Інший словник польської мови“ за ред. М. Банька (ISJP), „Універсальний словник польської мови“ за ред. С. Дубіла (USJP), „Великий фразеологічний словник“ а ред. А. Латуска (WSF), фразеологічний словник польської мови „У кількох словах“ К. Мосьолек-Клосінської та А. Песельської (WKS).

*** Серед інновацій-регулювань ці дослідники розглядають також зміни словотвірної форми компонентів.

Не дивлячись на значні досягнення мовознавців у вивченні питання граматичних модифікацій ФО, пропонуване нами дослідження характеризується новизною та актуальністю, адже, наскільки нам відомо, немає комплексного дослідження, присвяченого проблемам виходу за межі граматичної норми польських ФО з АК. Особливо актуальним є вивчення змін, що носять стійкий узуальний характер (є фреквентними в узусі) та, відповідно, перебувають на стадії переходу до норми. У дослідженні терміни інновації-регулювання та граматичні модифікації ФО використовуємо як синоніми. У межах аналізованого явища розглядаємо порушення обмежень нормативної словозміни компонентів та вихід за межі передбаченої нормою синтаксичної структури ФО. Матеріалом дослідження слугує 77 інновацій-регулювань на базі 28 ФО, що виявлені завдяки використанню корпусів текстів сучасної польської мови (Korpus tekstów języka polskiego PWN (korpus.pwn.pl), який налічує 40 млн. слів, та Korpus IPI PAN (korpus.pl), який налічує 70 млн. слів) та пошукової системи Інтернет.

До інновацій-регулювань не зараховуємо „категорійних трансформацій ФО”^{*} внаслідок зміни їхньої парадигми, до яких належить **номіналізація дієслівних зворотів** (зокрема, при використанні іменникових формантів *-enie, -anie, -cie*, напр.: *Kupowanie kota w worku to znana wszystkim z życia sytuacja. To podejmowanie ryzyka, że coś, co właśnie kupiliśmy może nas zaskoczyć* (<http://www.psy24.pl>); *W każdym razie darcie kotów to rzecz przykra i smutna, tak jak smutne są na przykład lzy, zwłaszcza krokodyle* (<http://marhan.pl>) та **ад'єктивізація дієслівних ФО** (внаслідок переходу дієслівних компонентів у дієприкметники, напр.: *Jak tak dalej pójdzie, to inwestorzy przestaną czytać FM i pozostaną na nim tylko drący koty wykonawcy* (<http://forum.murator-dom.pl>). Згадані процеси А.М. Левицький [19, 78–83], С. Бомба [9; 10] та А. Пайдзінська [25, 142] називають проявами **фразеологічної синтаксичної деривації**, яку визначають як „зв'язок між ФО, при якому відмінності в плані вираження пов'язані з різними синтаксичними функціями, які виконує кожна з ФО” [19, 79], наголошуючи, що фразеологічна синтаксична деривація „не розбудовує фразеологічного складу мови” [9, 41], адже деривати та їхня словотвірна основа „зберігають однаковий сенс” [19, 79], а їх виникнення продиктоване намаганням пристосувати ФО до виконання атрибутивної або ад'єктивної функції у висловлюванні^{**}. Прояви фразеологічної синтаксичної деривації та інновації-

* Термін використовує Д. Буттлер [15, 231].

** Як свідчить зібраний матеріал, окрім номіналізації та ад'єктивізації зворотів, фразеологічна синтаксична деривація ФО може полягати в зміні означального виразу у дієслівний зворот (як наприклад, *potulny jak baranek* „винятково спокійний (про людину або собаку)” (УКС)– *potulnieć jak baranek* „ставати винятково спокійним (про людину або собаку)”, наприклад: *Jak to jest, że Polak, jadąc*

регулювання є явищами різного порядку: перші є реалізацією категорійної здатності ФО до деривації, а другі – проявом ненормативного використання граматичної структури ФО. Іншими словами, регулярні синтаксичні деривати – це нормативні текстові реалізації ФО, а інновації-регулювання – це приклади порушення фразеологічної норми, що, однак, за умови фреквентності в узусі, можуть набути статусу граматичного варіанта ФО.

Інновації-регулювання, зумовлені **словозмінними модифікаціями** ФО, здебільшого полягають у **зміні категорії числа** іменникового компонента (25 інновацій на базі 11 ФО)*. Як відомо, стаючи компонентом ФО, лексеми, яким притаманний високий ступінь абстрагування від буквального значення, тією чи іншою мірою втрачають властивості, притаманні їм як словам вільного вжитку. Так, іменники, що в якості окремих слів уживаються як в однині, так і в множині, в складі низки ФО з АК вживаються лише у формі однини або тільки у формі множини, тобто їхні словоформи залишаються фіксованими в будь-якому контексті. Наприклад, згідно з нормою, лише в однині вживаються іменникові компоненти ФО *trącić myszką, oddać / oddawać / wyświadczyć / wyświadczać / wyrzucić / wyrzucać (komuś) niedźwiedzią przysługę, działać (na kogoś) jak czerwona płachta na byka, wykręcać kota ogonem, dzielić skórę na niedźwiedziu, łabędzi śpiew, trząść się jak barani ogon, leżeć martwym bykiem, z byka spadłeś, kupować kota w worku, żyć na kocią łapę, mieć / dostać kota, krecia robota* та ін. ФО з АК, нормативна структура яких передбачає вживання іменникових компонентів у формі множини, це: *kocie łby, zejść na psy, wieszać (na kimś / na czymś) psy, drzeć (z kimś) koty, znać się jak tyse konie, liczyć barany, pierwsze koty za płoty, [już] wróble [na dachu] ćwierkają / świergocą (o czymś), wylewać krokodyle łzy, rzucić perły przed wieprze, ciągnąć wołami, (ktoś) (z kimś) świń nie pasał, stroić się w pawie piórka, widzieć białe myszki* та ін.

Як засвідчує зібраний матеріал, частими є випадки, коли ФО, компонентам яких притаманні нормативні обмеження у вираженні категорії числа, актуалізують в узусі непередбачені нормою словозмінні форми. Інноваційні реалізації числової форми компонентів ФО здебільшого

gdziekolwiek do Europy, potulnieje jak baranek, rzadko łamie przepisy, aż miło (<http://www.foonews.info>); *odkryli, że estrogen podany samcom sprawia, że potulnieją oni jak baranki i upodabniają się do samiczek* (<http://ona-i-on.wieszjak.pl>) або означального виразу в обставинний вираз (*potulnie jak baranek* „винятково спокійно (про людину чи собаку)” в контекстах: *nie rozumiem, dlaczego nie reklamujesz tej dostawy, tylko tak potulnie jak baranek bierzesz straty* (<http://www.elektroda.pl>); *I odchodzę potulnie jak baranek. Przychodzę do domu, już nieźle zmęczony, wierząc, że może chociaż wieczorem odpocznę, spędzę sobie miło czas* (<http://www.chujnia.pl>)).

* Проблему зміни категорії числа фразеологічних компонентів розглядає С. Бомба у статті „Обмеження в уживанні форми числа компонента тастабільності формальної структури фразеологічної одиниці” [13].

полягають у зміні традиційної форми однини на ненормативну форму множини. На нашу думку, модифікації такого характеру часто є функціонально обґрунтованим прийомом, що дає змогу авторові висловлювання інтенсифікувати традиційне фразеологічне значення шляхом підкреслення масовості чи багаторазовості описуваних явищ і процесів або підвищеного ступеня їхнього прояву. Це спостерігаємо, наприклад, у контекстах: *Największe świnie na blogu i w ogóle na Frondzie to podklada i pisze Edwardo! Szkoda klawiatury i kłapania w nią, żeby cokolwiek komentować!* (<http://www.fronda.pl>)* (пор. *podkladać / podłożyć komuś świnie* „постоп., пус. шкодити / зашкодити комусь навмисне, підступно і потаємно” (WSFJP); *Szczerze mówiąc, to mnie strasznie wkurzają te cielece zachwyty nad byle padłem* (<http://gitara.pl>) – пор. *cielęcy zachwyty* „велике, а зазвичай безпідставне захоплення кимсь чи чимось” (USJP); *a niech Was gęsi pokopią!! To ja sobie od ust odejmuję, a tu takie coś* (<http://gameonly.pl>)** – пор. *niech cię / go / to gęś / kaczka kopnie* „вигук незадоволення, нетерпіння, інколи збюювання” (USJP)).

Менш функціонально обґрунтованою є зміна передбаченої нормою однини іменних компонентів, що входять у склад дієслівних ФО, на множину з метою їхнього узгодження з підметом, що виражений у формі множини. С. Бомба зазначає, що „мовний звичай не передбачає реально-значеннєвого узгодження підмета та присудка, вираженого ФО” [12, 31], адже така реалізація фразеологізму може бути негативно сприйнята адресатом, який звик до нормативного його вживання. Наприклад: *U nas ci „wiodący”, najczęściej nagradzani i „najwyżej cenieni” siedzą cicho jak myszy pod miotłą i ani myślą stanąć w obronie wolnego słowa* (<http://kokos26.nowyekran.pl>) – пор. *siedzieć [cicho] jak mysz pod miotłą* „поводитися тихо, спокійно, зазвичай побуюючись привертнути до себе чийсь увагу” (USJP); *nawet po uprawomocnieniu się wyroku dziennikarze patrzą na sędziów jak cieleta na malowane wrota – pozwolą wymienić nazwisko, czy nie pozwolą* (<http://www.aferyprawa.eu>) – пор. *patrzeć jak ciele / wół na / w malowane wrota* „1) дивитися без розуміння; 2) дивитися зі здивуванням” (WSF). Акомодатійний зв'язок підмета та ФО-присудка відображає парадигматична форма дієслівного компонента, натомість подальше узгодження у числі іменних компонентів зворотів вважаємо надмірним та функціональне не виправданим.

Порівняно зі зміною нормативної форми однини у множину, модифікація категорії числа компонентів ФО у зворотному напрямі (з множини в однину) є механізмом, що призводить до відчужнішої зміни фразеологічної структури, а інколи навіть деформації ФО внаслідок порушення фразеологічного образу.

*Крім зміни категорії числа, у висловлюванні іменниковий компонент поширено узгодженням означенням *największe*, а також використано дискантне розміщення компонентів та їхню інверсію. Усі модифікаційні прийоми, очевидно, зумовлені прагненням автора тексту інтенсифікувати зміст висловлювання.

**У висловлюванні зміни зазнає також словотвірна будова вербального компонента ФО.

Так, наприклад, модифікація числа компонента ФО *drzeć z kimś koty* „бути з кимсь в незгоді, сваритися з кимсь” (SFWP) в межах інноваційної конструкції *drzeć kota* руйнує внутрішню форму ФО, яка, як подає Ю. Копалінський [18, 530], полягає у відображенні поведінки гравців під час гри в кості, які називали котами або кутами. Модифікація, очевидно, зумовлена тим, що внутрішня форма ФО для сучасних носіїв мови є затемненою і незрозумілою, тому вони інтерпретують її по-новому, без зв'язку із ситуацією гри в „коти”, співвідносячи компонент *koty* із його омонімом – анімалістичним компонентом *kot*. Ймовірно, форма *drzeć kota* у свідомості авторів інновації більшою мірою відповідає ситуації, окресленій за допомогою ФО – часто люди сваряться, бо не можуть чогось між собою поділити і роздирають предмет розбрату між собою на шматки. Не виключено також, що інновація виникла під впливом розмовного неофразеологізму *dusić kota* „пронизливо та негарно співати або грати на музичному інструменті”, значення якого пов'язане зі значенням аналізованої ФО семами „підвищений тон, нерідко крик”, що зазвичай супроводжують сварку. Як свідчить зібраний матеріал, інновація *drzeć kota* доволі часто трапляється в сучасному узусі (зафіксовано 6 контекстів). Наприклад: *Tak naprawdę należało się z Ukraincami dogadać już w 1919 r i razem z Białymi zdławić rewolucję, a później drzeć kota dalej już między sobą* (<http://www.historycy.org>); *za bardzo dobrze mi sie z wami gada by znowu drzeć kota nt zawieszę i patentów, jak to mówią każdy ma swój patent na życie* (<http://suzuki.a-ng.eu>). Як видно з контекстів, модифікація зачіпає не лише форму числа компонента ФО *drzeć z kimś koty*, а також торкається традиційної синтаксичної структури ФО (*drzeć kota między sobą*, *drzeć kota nt (na temat)*).

Значною мірою традиційну структуру ФО деформує також модифікація числа компонентів фрази *pierwsze koty za płoty* „1) перші труднощі подолано; 2) *зачт.* перші спроби щось зробити можуть бути невдалими” (WSFJP), наприклад: ***Pierwszy kot za płot: pierwsze zdjęcie wstawione na nowych zasadach, pora na następne*** (<http://fotoforum.gazeta.pl>); ***pierwszy kot za płot. Jak tak będą wyglądać studia i zdarzy się cud i zaliczę matkę, to może ja skończę te studia*** (<http://flaker.pl>). Очевидно, виникнення інноваційної форми зумовлене тим, що автори висловлювань, співвідносячи ФО з певною однією життєвою ситуацією, намагаються із позамовною реальністю узгодити також форму числа фразеологічних компонентів (якщо вирішено одну проблему, то й один кіт має полетіти за паркан).

Вище описані інноваційні заміни форми множини формами однини є прикладами функціонально необґрунтованого порушення традиційної фразеологічної форми, що носить несвідомий, як у випадку *drzeć kota*, або, можливо, і свідомий, як у випадку *pierwszy kot za płot*, характер. Трапляється, однак, що, змінюючи нормативну множинну форму на однину, автор висловлювання здійснює свідомий та функціонально виправданий трансформаційний прийом, що дає змогу оновити традиційну

форму і образність ФО, створюючи відповідний перцептивний ефект (вразити адресата неконвенційністю та новизною форми). Це спостерігаємо, наприклад, у контексті: *Piszę o tym i mówię, bo nie tam powodu się kępować, nie tam niczego do ukrywania. I już druga sprawa niemiecka. Chwytajmy więc byka za drugi róg* (Sprawozd. stenograf. z obr. Sejmu RP z dnia 25.05.1995). Інноваційна форма *chwytajmy byka za drugi róg* є результатом поєднання двох модифікаційних механізмів: зміни категорії числа компонента та його поширення словом вільного вжитку.

До словозмінних модифікацій структури ФО зараховуємо також зміну **категорії стану** вербального компонента ФО. Як свідчить зібраний матеріал (12 контекстів вживання 3 ФО), такі модифікації зазвичай полягають у зміні передбаченого нормою зворотного стану компонента в активний стан, що, наприклад, спостерігаємо в контексті: *Poziom nie taki znowu gorszy, ale wszystkich kopaczy **znam jak lyse konie** i przy piwku możemy o grze pogadać* (<http://www.weszlo.com>) – пор. *znać się jak lyse konie* „дуже добре знати одне одного (USJP). Комунікативне завдання автора висловлювання, очевидно, полягало у вираженні значення „знати когось дуже добре”, якому в польській мові, зокрема, відповідають ФО *znać kogoś na wylot* та *znać kogoś jak swoje pięć palców*, де граматична форма – вербальний компонент *znać* – не передбачає зворотного стану. ФО *znać się jak lyse konie* міститься в спорідненому структурно-семантико блоці, однак зворотне дієслово *znać się* у її структурі вказує на те, що дія, названа ФО, охоплює обидві особи, а не скерована на одну з них. Зміна зворотного стану на активний, порушуючи внутрішню форму ФО (коні, які ходять в одній упряжі, знають одне одного дуже добре), призводить до виникнення алогічного немотивованого образу (чому можна знати когось як лисих коней, а не, наприклад, як лисих корів). Часто зміна стану в аналізованій ФО супроводжується зміною числа АК, що не лише не відновлює втраченої внутрішньої форми, а навіть поглиблює немотивованість утвореного образу. Наприклад: *Przyjacielem to ja mogę nazwać człowieka którego poddałem ostrej selekcji, którego **znam dużo czasu i znam jak lysego konia** (i on mnie też)* (<http://www.chujnia.pl>).

Фразеологічний образ порушує також зміна стану вербального компонента ФО *zamknąć się / zamykać się w wieży z kości słoniowej* „зневажл. ізольоватися від буденних справ, вважаючи їх невартими уваги” (ISJP) у контексті: *Że **zamyka** Kościół w wieży z kości słoniowej, zamiast go otwierać. Że zaprzepaszcza otwarcie poprzednika na judaizm. Że nie jest rzecznikiem miłosierdzia* (<http://www.wprost.pl>). Передбачена нормою форма зворотного стану дає змогу окреслити названу ФО дію як свідому та самостійну поведінку когось з певною метою: хтось сам, без будь-якого зовнішнього втручання, відсторонюється від щоденної дійсності, оскільки не вважає її

* Вказану інновацію як фразеологічну помилку кваліфікує також С. Бомба [12, 32].

вартою своєї участі та уваги. Заміна зворотного стану активним руйнує фразеологічний образ, переносючи акцент на певну третю особу, що здійснює над кимсь дію, названу ФО, без його свідомої та активної участі в ній*.

Як подають словники сучасної польської мови, дефективною є **видова парадигма** значної кількості ФО з АК, напр.: *dać się wziąć / związać / iść jak baran, liczyć barany, śpiewać / beczeć baraním głosem, patrzeć / spoglądać bykiem, leżeć (martwym) bykiem, (gapić się / patrzeć) jak (ciele / wół) (w namalowane / na malowane / na nowe) wrota, rządzić się jak szara gęś, rozmawiać jak gęź z prosięciem, drzeć z kimś koty, pokazać łwi pazur, popędzić / pogonić komuś kota* та ін. Однак, як свідчить аналіз контекстів уживання цих ФО в сучасному узусі, видова парадигма більшості з них (хоча не усіх) є повною (напр., *zespoły z Portugalii często **pokazywały łwi pazur** w Europie* (<http://fantasysport.wordpress.com>); *Pójdą jak barany. To ich jedyna nadzieja, jutrzienka lepszego jutra, jak Kim Ir Sen* (<http://forum.gk24.pl>); *Potem wylądowałyśmy na wieczorku karaoke: to jedno z niewielu miejsc, w których można **baraním głosem wybeczeć**: „widziałam orla cień” i dostać owację na stojąco* (<http://ola.pozytywnie.org.pl>)** та ін.). На нашу думку, науковим перебільшенням було б уважати видові форми *pójść jak baran, pokazywać łwi pazur, policzyć barany, spojrzeć bykiem* тощо інноваційними структурами. Очевидно, у цьому випадку варто критично поставитися до повноти і послідовності представлення видових пар у словниках, що, на жаль, не позбавлені суб'єктивності та авторської похибки.

Разом з тим граматичною модифікацією на рівні актуалізації видової парадигми вважаємо появу видової пари у парадигмі тих ФО, видову асиметричність яких підкреслюють та обстоюють дослідники польської фразеології [12, 3]. Це, зокрема ФО (традиційно *imperfectivum tantum*) *drzeć z kimś koty* „сваритися з кимось, конфліктувати, жити у незгоді” (ISJP) та *perfectivum tantum* *popędzić / pogonić komuś kota* „1) змусити когось покинути якесь місце, втекти звідкись; прогнати когось звідкись; 2) полякати когось, допекти, надокучити комусь; 3) змусити когось щось зробити” (WSFJP). Кількість зібраних цитат доводить поширеність в узусі видових пар цих ФО – *podrzyć z kimś koty* (зібрано 10 контекстів, наприклад, *ale idealnie to już, jak dla mnie, za monotennie. Trza od czasu do czasu **podrzyć koty**, co by się w przyrodzie wyregulowało* (<http://dziecko-info.rodzice.pl>) та *popędzać / poganiać komuś kota* (зібрано 14 контекстів, наприклад, *za kilka tygodni będą musiał siedzieć nad tekstami, załatwiać z*

* Уживання у контексті ФО *zamykać się w wieży z kości słoniowej* слова *otwierać*, що перебуває в антонімічних зв'язках з вербальним компонентом ФО (*zamykać – otwierać*), сприяє подвійній актуалізації значення звороту.

** Кількість зібраних цитат дає змогу констатувати системний характер вживання непередбачених словниками видових форм – зібрано щонайменше по 10 цитат.

ZAIXS-em, *popędzać kota kompozytorowi, spotykać się z piosenkarką i muzykami* (<http://www.audiostereo.pl>)), що, на нашу думку, є доказом зміни їхньої дефективної парадигми в повну.

Модифікації традиційної синтаксичної структури ФО зазвичай зумовлені заміною нормативного прийменника, який з'єднує вербальний та номінальний компоненти ФО, іншим прийменником, що, відповідно, змінює прийменникове керування в синтаксичній схемі ФО. Традиційний синтаксичний зв'язок ФО зазнає модифікації також в результаті перетворення нормативно безприйменникової фразеологічної конструкції в прийменникову. Зміни нормативного внутрішнього синтаксичного зв'язку в основному не викликають модифікації традиційної фразеологічної семантики та є продуктивним механізмом виникнення оказіональних структурних фразеологічних помилок, напр.: *Ty chyba zabierasz się za to jak pies za jeża* (<http://www.kowbojki.pl>); *Zabieram się z tym jak pies do jeża, że się tak wyrażę* (<http://psiakosc.com>) – пор. *zabierać się do czegoś jak pies do jeża* „не робити чогось через певні побоювання та надмірну обережність; надмірно перевіряти безпечність чогось” (WSFJP); *Od kiedy to umowa z podmiotem, który w myśl prawa nie istnieje, jest ważna pod względem prawnym? I już nie wiem, kto z kogo robi tu konia* (Dziennik Polski, 2004) – пор. *robić / zrobić kogoś w konia* „використовуючи чиюсь наївність, ошукати його, а нерідко і висміяти” (ISJP).

Аналізуючи прийоми модифікації синтаксичної структури ФО, варто також згадати явище переміщення їхніх компонентів стосовно один одного (інверсія) та розміщення компонентів у різних частинах контексту (дистантне розміщення компонентів ФО). Як свідчать зібрані контексти, **інверсія**, тобто порушення усталеного порядку фразеологічних компонентів, може носити несвідомий та функціонально невинуватий характер та бути результатом не завжди точного пригадування мовцем структури ФО, що, відповідно, може створювати негативне перцептивне враження в адресата. Наприклад: *Zapamiętam go jako niegroźnego kleptomana bawiącego się zwiniętym kawalkiem torebki foliowej i uciekającego przed długowłosą Natalią, której „nie dogoni sto koni”* (<http://literatura.wywrota.pl>)^{*} – пор. *i w sto koni nie dogoni* „хтось / щось дуже швидко переміщається” (WSFJP); *Bardzo ruchliwy umysłowo, metodyczny – raz jest zbyt ścisły i drobiazgowy, to znowu „robi słonia z muchy”, gdyż chętnie przesadza* (<http://www.zapiecek.com>) – пор. *robić / zrobić z muchy słonia* „перебільшувати щось” (USJP). Однак, трапляється, що перестановка компонентів є свідомим стилістичним прийомом з метою увиразнити окремі компоненти ФО та її структурно оновити, а також передати

^{*} Автор висловлювання не точно відтворив не лише послідовність компонентів ФО *i w sto koni nie dogoni*, а й упустив деякі із них, причиною чого, очевидно, є інерційне пригадування застарілої та малофрекетної ФО.

емоційний стан автора висловлювання чи персонажа тексту. Наприклад: *Patrzyli w osłupieniu na jego usta, czy sam nie odpowie, a gdy usiadł, ocknęli się i taki podnieśli krzask, że nic nie można było zrozumieć. Dopiero jeden dorwał się do głosu krzycząc, że nie wolno kota ogonem odwracać, nie wolno odwracać!* (Newerly I. Pamiętka z Celulozy, 1973).

Дистантне розміщення компонентів є одним із засобів адаптації ФО до контексту, який „руйнує їхній сталий порядок, «розсіюючи» ФО у тексті” (Супрун) [4, 14]. Звертаючись до дистантного розміщення фразеологічних компонентів, автори висловлювань нерідко переслідують певну комунікативно-прагматичну мету: викликати ефект несподіванки, обманутого очікування адресата, увіразнити традиційну ФО, акцентувати увагу адресата на певних фразеологічних компонентах. Наприклад: *A dyskusja o terminologii jest konieczna, jeśli chcemy rozmawiać wspólnym językiem, a nie jak gęś z prosięciem* (<http://www.aresluna.org>); *W każdym razie darcie kotów to rzecz przykra i smutna, tak jak smutne są na przykład łzy, zwłaszcza krokodyle* (<http://marhan.pl>); *może się okazać, że wywołacie wilka z lasu, ciekawe jak wtedy będziecie śpiewać, chyba baraním głosem* (<http://www.pardon.pl>). Цей вид трансформацій ФО, як правило, супроводжується іншими способами перетворень (інверсією, заміною компонентів тощо).

Підсумовуючи здійснений аналіз граматичних модифікацій ФО з АК у сучасній польській мові, можемо констатувати, що граматичні модифікації ФО зазвичай не призводять до вагомих змін у семантиці ФО. Незначні семантичні зрушення відбуваються у випадку зміни числа компонента (із фіксованої нормою однини у множину – ефект підкресленої масовості та поширеності певного явища чи зразка поведінки). Інверсія та дистантне розміщення компонентів ФО, не модифікуючи загального фразеологічного значення, сприяють оновленню традиційної форми ФО, увіразненню окремих (семантично ключових) компонентів, підвищують емотивність висловлювання. Граматичні інноваційні форми ФО за умови їхньої фреквентності в узусі потенційно можуть набути статусу формальних фразеологічних варіантів (*drzeć / **podrzeć** z kimś koty, popędzić / **popędzać** komuś kota*). Часто граматичні модифікації структури ФО є механізмом виникнення фразеологічних помилок: зазвичай несвідомого та завжди функціонально необгрунтованого порушення вимог дефективної фразеологічної парадигми, що може утруднювати сприйняття фразеологізму адресатом повідомлення та руйнувати закладений у ньому образ. Граматичні фразеологічні помилки здебільшого виникають у випадку: а) порушення фіксованої нормою категорії стану вербального компонента ФО (*znać jak tyse konie / tysego konia, zamykać w wieży z kości słoniowej*); б) ненормативного вживання форми однини компонентів ФО замість множини (*drzeć kota; pierwszy kot za plot*), в) функціонально невиправданої перестановки компонентів ФО (напр., *robi słonia z muchy*).

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бакина М.А.* Структурно-семантические преобразования фразеологических единиц в современной поэзии // Русский язык в школе. – 1980. – № 3. – С. 67–72;
2. *Вовчок Д.П.* Трансформация фразеологизмов как способ создания экспрессии (на материале газетных текстов) // Проблемы функционирования языка и специфики речевых разновидностей. – Пермь, 1985. – С. 114–125;
3. *Молотков А.И.* Основы фразеологии русского языка. – Л., 1977;
4. *Супрун А.П.* Семантично-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (на матеріалі поетичних творів М. Рильського): Автореф. дис... канд.-та філол. наук / 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. – Дніпропетровськ, 1999;
5. *Телия В.Н.* Что такое фразеология?. – Москва, 1966;
6. *Ужченко В.Д., Ужченко Д.В.* Фразеологія сучасної української мови: Навч. посібник. – К., 2007;
7. *Шварцкопф Б.Н.* Морфологическая парадигматика фразеологических единиц и норма // Грамматика и норма. – М., 1977. – С. 171– 78;
8. *Afeltowicz B.* Kilka uwag o polskiej frazeologii politycznej (na materiale tygodnika *Wprost*) // Słowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie / Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. – Szczecin, 2002. – S. 209–215;
9. *Bąba S.* Frazeologiczna derywacja syntaktyczna. 1. Nominalizacja polskich zwrotów idiomatycznych przy użyciu formantów rzeczownikowych // Czynieć słowami. Studia ofiarowane Krystynie Długosz-Kurczabowej / Pod red. H. Karaś. – Warszawa, 2006. – S. 41–50;
10. *Bąba S.* Frazeologiczna derywacja syntaktyczna. 3. Uwagi o adiektywizacji polskich zwrotów idiomatycznych z czasownikiem tranzytywnym // Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka / Pod red. S. Bąby, P. Flicińskiego. – Poznań, 2006. – S. 11–21;
11. *Bąba S.* Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. – Poznań, 1989;
12. *Bąba S.* Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności językowej w zakresie frazeologii – Poznań, 1978;
13. *Bąba S.* Ograniczenia w zakresie kategorii liczby komponentu a stabilność struktury formalnej związku frazeologicznego // Poradnik Językowy. – 1982, z. 3. – S. 141–151;
14. *Bąba S.* *Twardy orzech do zgryzienia*, czyli o poprawności frazeologicznej. – Poznań, 1986;
15. *Buttler D.* O zjawiskach derywacji w frazeologii // Poradnik Językowy. – 1981. – z. 5. – S. 229–238;
16. *Dziamska-Lenart G.* Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej. – Poznań, 2004;
17. *Kabata M.* Innowacje frazeologiczne w wierszach księdza Jana Twardowskiego // Słowo. Tekst. Czas VI. Nowa frazeologia w nowej Europie / Pod red. M. Aleksiejenki, W. Mokijenki, H. Waltera. – Szczecin, 2002. – S. 262–269;
18. *Kopaliński W.* Słownik mitów i tradycji kultury. – Warszawa, 1958;
19. *Lewicki A.M.* Derywacja frazeologiczna – najwyższy współcześnie stopień abstrakcji w poznaniu zasobu frazeologicznego języka // Pojęcie derywacji w lingwistyce / Pod red. J. Bartmińskiego. – Lublin, 1981. – S. 71– 89;
20. *Lewicki A.M.* Problemy opracowania słownika frazeologicznego // A.M. Lewicki, A. Pajdzińska, B. Rejakowa. Z zagadnień frazeologii. Problemy leksykograficzne. – Warszawa, 1987. – S. 5–38;
21. *Lewicki A.M.*. Relacyjna siatka derywacyjnąjako czynnik onomazjologicznego opisu frazeologicznego // Problemy frazeologii europejskiej / Pod red. A.M. Lewickiego. – T. 1. – Warszawa, 1996. – S. 9–15;
22. *Lewicki A.M.*. Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej (Teoria zwrotu frazeologicznego). – Katowice, 1976;
23. *Liberek J.* Innowacje frazeologiczne we powojennej fraszce polskiej. – Poznań, 1998;
24. *Liberek J.* Zróżnicowanie aspektywe komponentów werbalnych w stałych związkach frazeologicznych. Uwagi wstępne // Z zagadnień frazeologii, stylistyki i kultury języka / Pod red. S. Bąby, P. Flicińskiego. – Poznań, 2006. – S. 44–60;
25. *Pajdzińska A.*

Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji. – Lublin, 1993; 26. Seroczyński G. Innowacje frazeologiczne w kazaniach ks. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski // Prace Filologiczne. – 2003. – T. XLVIII. – S. 419–434.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- ISJP** Inny słownik języka polskiego / Pod red. M. Bańki: W 2 t. – Warszawa, 2000.
- SFWP** Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa, 2001.
- USJP** Uniwersalny słownik języka polskiego / Pod red. S. Dubisza: W 4 t. – Warszawa, 2003.
- WKS** Mosiolek-Kłosińska K., Ciesielska A. W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2001.
- WSF** Wielki słownik frazeologiczny / Pod red. A. Latuska. – Kraków, 2008.
- WSFJP** Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa, 2003.

Самойлова І.А. (Київ, Україна)

**Антропонімічна лексикографія сучасної української мови
та інших слов'янських і неслов'янських мов**

У статті йдеться про лексикографічне розроблення особових імен – власних імен, імен по батькові, прізвищ, прізвиськ, псевдонімів. Подано в загальних рисах опис словників особових імен сучасної української та інших мов.

Ключові слова: лексикографія, словник власних імен, структура словника, лексикографічний параметр.

Статья посвящена лексикографической разработке собственных имен – личных имен, отчеств, фамилий, прозвищ, псевдонимов. Представлено в общих чертах описание словарей собственных имен современного украинского и других языков.

Ключевые слова: лексикография, словарь личных имен, структура словаря, лексикографический параметр.

Article is devoted lexicographic working out of own names - personal names, patronymics, surnames, nicknames, pseudonyms. The description of dictionaries of own names of a modern Ukrainian and other languages is presented in general.

Key words: lexicography, dictionary of personal names, structures of dictionary, lexicographical parameter.

На сучасному етапі розвитку української практичної лексикографії помітно активізувався такий напрямок як створення антропонімічних словників. За об'єкти словникового опису правлять особові імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми. Пояснення тому, чому антропонімічний матеріал перебуває у полі пильної уваги дослідників, можна

знайти, зокрема, у висловлюваннях відомого мовознавця-ономаста І. М. Железняк: “Свідчення а[нтропонімів] безцінні для історії мови: в них збереглися сліди зниклих слів, які без а[нтропонімів] були б назавжди втрачені, – фонет[ичні], словотв[ірні], семантичні та ін. мовні явища. Антропоніміка може служити важливим джерелом для ін. наук. [...] У більшості народів за різних епох найменування (або зміна імені) пов'язане з певними обрядами, завдяки яким часом можна одержати нові відомості про кол[ишній] побут, устрій та вірування народу” [7, 30].

Хочемо звернути увагу, що маємо на увазі ті словникові праці, у яких вокабуляр становлять лише антропоніми. Узагалі відома понад столітня практика, що ці власні назви автори та укладачі одномовних і перекладних словників вводили до реєстрів праць або подавали у вигляді додатків (здебільшого окремо чоловічі та жіночі імена) після корпусу словника.

Так, наприклад, власні імена є одним із складників загального реєстру в словниках: “Правописному словнику” Г. Голоскевича [3], одномовному “Російсько-українському словнику” [24], тритомному “Російсько-українському словнику” [25], шеститомному “Українсько-російському словнику” [30], “Орфографічному словнику української мови” [20], “Російсько-українському словнику” Д. І. Ганича, І. С. Олійника [2], “Етимологічному словнику української мови”: У 7 томах (Т. 1–5) [6], “Російсько-українському словнику та українсько-російському словнику, в одному томі; 500000 слів та словосполучень” [26].

У вигляді додатка власні імена представлені, зокрема, у словнику Ф. Піскунова “Словниці Української (або Югової-Руської) Мови” [23] – “Национальные имена Украинцев” і “Национальные имена Украинцев”, у праці М. Левченка “Опыт русско-украинского словаря” [12] – “Личные имена южноруссов”, у чотиритомному виданні “Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка [28] – “Крестные имена людей”, “Московсько-українському словнику” [18] – “Словничок імен”, “Російсько-українському словнику” О. Ізюмова [9] – “Імена людей”, “Новому російсько-українському словнику-довіднику” С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленка, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт [19] – “Короткий російсько-український словник власних імен”, “Універсальному російсько-українському словнику” А. А. Бурячка [1] – “Словник власних імен і прізвищ”, “Сучасному російсько-українському, українсько-російському словнику” М. Г. Зубкова [8] – “Власні імена”. Наприклад, у сучасній білоруській лексикографії список власних імен доданий до видання “Словарь белорусско-русский, русско-белорусский: 40000 слов” [27] – “Личные имена = Асабовыя імёны”.

Метою нашої розвідки є простежити багатоплановість подання окремих видів антропонімів у лексикографічних працях сучасної української мови, слов'янських і неслов'янських мов, з'ясувати, які здобутки має українське антропонімічне словникарство. Таке вивчення сприятиме повнішому й

глибшому уявленню про розвиток цього виду ономастичної практичної лексикографії, виявленню основних принципів та структурних компонентів, характерних для словників різних мов.

Білоруський мовознавець В'ячеслав Щербин, досліджуючи термінографічну практику в різних країнах у порівняльному аспекті, зокрема білоруську й українську термінографію, відзначає, що процес глобалізації всіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства, який стрімко розвивається, робить усе більш очевидною необхідність проведення порівняльного, компаративного вивчення лексикографічних традицій різних народів, країн і континентів [31, 26]. Учений наводить думку французьких соціологів М. Догана й Д. Пелассі, які вважають, що порівняння – це засіб набуття знання. Оскільки усвідомлення поодинокого факту пов'язане з розумінням багатьох фактів, то часткове ми краще осягаємо у світлі всезагальних, універсальних уявлень [31, 26–27].

Докладний і цікавий огляд стосовно вивчення українських та інших слов'янських власних особових імен вітчизняними ономастами українського походження з діаспори, зарубіжними вченими подала Л. Р. Осташ [21]. Дослідниця слов'янського антропонімікону розглянула лексикографічне і наукове опрацювання слов'янських автохтонних імен у словниках, статтях і монографіях з історичної та сучасної української антропоніміки ХХ – початку ХХІ ст. Відповідно список використаних джерел, який Л. Р. Осташ навела в кінці статті, становить більше ніж 60 назв.

Матеріалом нашого дослідження слугували лексикографічні праці сучасної української та інших мов, опубліковані за останні кілька десятиліть. У зв'язку з тим що до аналізу залучали лише доступні для нас словники, ми свідомі того, що це накладає певні обмеження на можливість зробити більш узагальнені висновки щодо наявних напрямів та структурної організації різних антропонімічних словників. Так, зокрема, аналізували організацію словників: Словник власних імен людей: Українсько-російський і російсько-український; Основні правила правопису українських імен та прізвищ; Як вибрати ім'я ребенку (1996); *Бурячок А. А.* Правописний словник імен і найпоширеніших прізвищ (1996), *Бурячок А. А.* Українсько-російський транслітерований словник власних імен і найпоширеніших прізвищ (2001), Гудманян А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3-х кн. – Кн. 3: Словники української передачі англійських і німецьких власних назв (1999), *Девлетов Р. Р., Каленчук Г. М., Прадид Ю. Ф.* Краткий русско-украинский и украинско-русский словарь: Крымскотатарские фамилии, имена, отчества (2000), Англо-український словник власних назв та імен: Близько 3000 слів і словосполучень / уклад. *Т. Олійник* (2000), Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / уклад. *Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник, К. М. Лук'янюк, М. В. Скаб, Я. П. Редькв* (2002), *Горпинич В. О., Корнієнко І. А.* Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник) (2003), *Горпинич В. О.,*

Бабій Ю. Б. Прізвища Середньої Наддніпрянщини (словник) (2004), *Горинич В. О.* Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах. Словник (2007), *Трійняк І. І.* Словник українських імен (2005), *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей: Словник-довідник (2005), *Павликівська Н.* Словник псевдонімів ОУН-УПА (2007), *Софінська І.* Ілюстрований словник імен (2008), Словник варіантів власних імен північно-західної України: А–Я / Упоряд. *Г. Л. Аркушин* (2009), Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. Т. I: А–И / Упоряд. *Г. Л. Аркушин* (2009), Російсько-український словник прізвищ мешканців м. Дніпропетровська / Авт.-упоряд. *Т. С. Пристайко* та ін. (2009), *Ібрагімова В. Ф.* Словник російсько-українських прізвищ тюркського походження (2009), *Отин Е. С.* Словарь коннотативных собственных имен (2010), *Тихонов А. Н., Бояринова Л. З., Рыжкова А. Г.* Словарь русских личных имен (1995), *Петровский Н. А.* Словарь русских личных имен: Около 3000 имен (1996), Словарь имен / сост. *Г. Квита* (1997), *Хигир Б. Ю.* Энциклопедия имен: Женские и мужские имена (2000), *Суперанская А. В.* Словарь русских личных имён (2003), *Рыбакин А. И.* Словарь английских фамилий = A dictionary of English surnames: Около 22700 фамилий (1986); *Рыбакин А. И.* Словарь английских личных имен: 4000 имен (1989), *Лидин Р. А.* Иностранные фамилии и личные имена. Практическая транскрипция на русский язык: [Написание и произношение]: Словарь-справочник (1998), *Ковачев Н.* Честотно-тълковен речник на личните имена у българите (1987), *Заимов Й.* Български именник (1988), *František Korečny.* Průvodce našimi jmény (1974), *Hajdú M.* Hungarian-English, English-Hungarian dictionary of Christian names (1983) та ін.

У теоретичній лексикографії для з'ясування основних принципів укладання і структурної організації словників вироблено кілька підходів. Зокрема, розрізняють три взаємопов'язаних рівні: макроструктуру (вивчення і відбір джерел, визначення характеру лексики, принцип розташування слів і словникових статей, вироблення метамови – мови опису семантики, подання ілюстрацій тощо), медіоструктуру (відношення між словниковими одиницями, їхнє об'єднання у поля, групи на основі тематичних, семантичних, асоціативних, морфологічних та інших ознак) та мікроструктуру, тобто структуру окремої словникової статті (граматичний, фонетичний коментарі до слова, виділення і класифікація значень, типи словникових визначень, система ремарок, подання фразеології, додаткова інформація, наприклад етимологія в тлумачному словнику тощо) [див., напр., 14, 259; 15, 15–16].

Також опис словникових праць проводять з огляду на ідеї мовної параметризації. Питання параметричного опису лексики на підставі виділення основних параметрів для типологічного розмежування лексикографічних видань порушували *В. Ф. Роменська, Г. М. Складарська*. У пропонуваному дослідженні структурну організацію антропонімічних словників визначали, спираючись на запропоновану *Ю. М. Карауловим* лексикографічну параметризацію і лексикографічні параметри. Вчений

визначає параметр як деякий квант інформації про мовну структуру, який в екстремальному випадку може мати для користувача самостійний інтерес, проте зазвичай виступає в сполученні з іншими квантами (параметрами) і має специфічне вираження у словниках; іншими словами – це особливе словникове подання структурних особливостей мови [10, 51]. Ю. М. Караулов виділяє 67 лексикографічних параметрів [10, 76–77]. Наше вивчення антропонімічних словників проводили з урахуванням близько 17 параметрів. Безпосередньо такий опис праць у вигляді параметричної схеми буде представлений у наступній частині дослідження.

3-поміж узагальнених спостережень над організацією словників власних імен відзначимо такі: 1) за об'єкт лексикографічного опису слугують види антропонімів – імена особові, імена по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми. У кількісному плані переважають словники особових власних імен (тут до чоловічих імен додають чоловічі та жіночі форми по батькові), прізвищ. Прізвиська описані, наприклад, в праці Г. Л. Аркушина “Словник прізвищ північно-західної України” [29], псевдоніми в роботі Н. Павликівської “Словник псевдонімів ОУН-УПА” [22]. У російській лексикографії ще 1956–1960 років опубліковано чотиритомний “Словарь псевдонимов русских писателей, ученых, общественных деятелей” [17]; 2) щодо кількості мов наявні словники одномовні, двомовні та багатомовні. Наприклад, український дослідник А. Гудманян у третій книжці праці “Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови” – “Словники української передачі англійських і німецьких власних назв” [5] послуговується двома іноземними мовами, а російський учений Р. А. Лідін у своїй праці “Иностранные фамилии и личные имена. Практическая транскрипция на русский язык: [Написание и произношение]: Словарь-справочник” [13] використовує 17 іноземних мов; 3) щодо нормативності є нормативні й такі лексикографічні видання, які не рекомендовано використовувати як довідники з правопису. Зокрема, В. О. Горпинич словник “Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах” [4] репрезентує як не нормативний; 4) джерельною базою для добору антропонімів слугують найрізноманітніші матеріали: лексикографічні праці, ономастичні атласи, довідники, офіційні, юридичні документи, наукова й науково-популярна література, записи антропонімікону, здійснювані в окремих територіальних регіонах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурячок А. А. Універсальний російсько-український словник. – К.: Фенікс, 2000. – С. 590–611; 2. Ганич Д. І., Олійник І. С. Російсько-український словник. – Вид. 5-е. – К.: Рад. школа, 1979. – 1012 с.; 3. Голоскевич Г. Правописний словник. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів. – 1994. – Вид. 12; 4. Горпинич В. О. Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах. Словник // Ономастика і апелјативи, вип. 29. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – 382 с.; 5. Гудманян А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3-х кн. – Кн. 3: Словники

української передачі англійських і німецьких власних назв. – Ужгород, 1999; **6.** Етимологічний словник української мови: У 7 томах / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1983–2006. – Т. 1–5; **7.** Желєзняк І. М. Антропонім // “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 30; **8.** Зубков М. Г. Сучасний російсько-український, українсько-російський словник. – Харків: Веста: Видавництво “Ранок”, 2003. – С. 705–717; **9.** Ізюмов О. Російсько-український словник. – Вид. четверте. – Харків, Київ: Державне видавництво України, 1930. – С. 890–894; **10.** Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 366 с.; **11.** Козырев В. А., Черняк В. Д. Вселенная в алфавитном порядке: Очерки о словарях русского языка. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2000. – 356 с.; **12.** Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. – Киев, 1874. – С. 182–186; **13.** Лидин Р. А. Иностранные фамилии и личные имена. Практическая транскрипция на русский язык: [Написание и произношение]: Словарь-справочник. – М.: Внешсигма, 1998. – 320 с.; **14.** Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – 685 с.; **15.** Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії / В. А. Широков, В. М. Білоноженко, О. В. Бугаков та ін. – К.: Довіра, 2010. – 295 с.; **16.** Лобода В. В. Власних назв словник // “Українська мова”. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 83–84; **17.** Масанов І. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых, общественных деятелей. – М., 1956–1960. – Т. 1–4; **18.** Московсько-український словник. – Київ, Друкарня Акц. т-ва “Петро Барський”, 1918. – С. 229–235; **19.** Новий російсько-український словник-довідник: Близько 65 тис. слів / С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. – К.: Довіра, 1996. – С. 637–648; **20.** Орфографічний словник української мови: Близько 114000 слів / Уклад.: С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пешак, В. М. Русанівський; за ред. С. І. Головащук і В. М. Русанівського. – К.: Наукова думка, 1975. – 856 с.; **21.** Остап Л. Р. До історії вивчення власних особових імен слов'янського походження / Л. Р. Остап // Актуальні питання антропоніміки / Відп. ред. І. В. Єфименко. – К., 2005. – С. 160–173; **22.** Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН-УПА. – Вінниця: О. Власик, 2007. – 440 с.; **23.** Піскунов Ф. Словниця Української (або Югової-Руської) Мови. – Одеса, 1873. – С. 139–140; **24.** Російсько-український словник / За ред. М. Я. Калиновича. – М.: Державне видавництво іншомовних і національних словників, 1948. – 799 с.; **25.** Російсько-український словник: У 3 т. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 1–3; **26.** Російсько-український словник та українсько-російський словник, в одному томі; 500000 слів та словосполучень / Упоряд. та головний ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2008. – 1848 с.; **27.** Словарь белорусско-русский, русско-белорусский: 40000 слов / ред.-сост. Н. С. Лявер. – Минск: Парадокс, 2010. – С. 612–623; **28.** Словарь української мови. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко: В чотирьох томах. – К., 1907–1909. – Т. IV. – С. 548–563; **29.** Словник прізвиськ північно-західної України: У 3-х т. Т. I: А–И / Упорядник Г. Л. Аркушин. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.; **30.** Українсько-російський словник: В 6-ти т. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1953–1963. – Т. I – VI; **31.** Щербин В. К. Белорусская и украинская терминология: сравнительный анализ // Украинська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 26–31.

Сацюк О.В. (Київ, Україна)

Засвоєння державно-управлінських термінів грецького походження в румунській та українській мовах

У статті аналізуються державно-управлінські терміни грецького походження в українській та румунській мовах. Досліджуються морфолого-фонетичні зміни, що сталися із цими запозиченнями при адаптації в румунській та українській мовах й робиться класифікація цих змін.

Ключові слова: державно-управлінські терміни, морфолого-фонетичні зміни, слова грецького походження в українській та румунській мовах, запозичення з грецької мови.

В статье анализируются государственно-управленческие термины греческого происхождения в украинском и румынском языках. Исследуются морфолого-фонетические изменения, которые произошли с этими заимствованиями при адаптации в украинском и румынском языках и подается классификация этих изменений.

Ключевые слова: государственно-управленческие термины, морфолого-фонетические изменения, слова греческого происхождения в украинском и румынском языках, заимствования с греческого языка.

In the article the terms of Public administration of the Latin origin are analysed in the Ukrainian and Romanian languages. Morphological and phonetical changes which happened with these loanwords during adaptation in the Ukrainian and Romanian languages are studied and classification of these changes is given.

Key words: terms of Public administration, morphological and phonetical changes, words of the Greek origin in the Ukrainian and Romanian languages, loanwords from Greek.

Метою статті є порівняти на морфологічному та фонетичному рівнях адаптацію державно-управлінських термінів грецького походження в румунській та українській мовах. Предметом дослідження є румунські та українські терміни державного управління грецького походження, об'єктом – морфолого-фонетичні зміни, що сталися із цими термінами при адаптації в румунській та українській мовах.

Українська мова протягом своєї багатовікової історії ввібрала у себе чимало грецьких елементів. Впливи грецької мови на українську починаються із найдавнішої пори. Грецькі елементи ще за праслов'янської доби входили до тих праслов'янських та праруських діалектів, з яких пізніше склалися і розвинулися сучасні східнослов'янські мови.

Питання запозичень вивчали в українській мові, наприклад такі вчені: Г.Антонюк [2], Р.Беляєв [3], С.Семчинський [10, 11, 12]. Різні аспекти перекладу, викладання, запозичень, історії румунської мови розглядалися у дослідженнях вітчизняних учених С.Лучанина [17], С.Семчинського [10; 11;

12], Н.Стратановської [16]. Фундаментальним джерелом з історії румунської мови є двотомне академічне видання «Istoria limbii române [14, 15].

Нижче розглядаються мовні зміни, які сталися з грецькими словами при запозиченні їх українською та румунською мовами. Водночас при грецизмах подаються їхні внутрішні форми. До грецизмів української та румунської мов віднесено і ті лексичні елементи, які увійшли до цих мов не безпосередньо з грецької, а через російську, латинську, французьку, німецьку та інші мови, але які походять з давньогрецької мови. При цьому були використані матеріали таких словників: "Греческо-русский словарь" А.Вейсмана [0], "Древнегреческо-русский словарь" І.Дворецького [5, 0], "Державне управління. Словник-довідник" [7], "Словник іншомовних слів" [13], "Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління" [1], "Словник термінів і понять з державного управління" [9].

Поряд із термінами подаються грецькі лексеми, від яких вони походять. Якщо це іменник, то наводиться форма називного відмінка однини та артикль, іноді, як і в словнику, – закінчення родового відмінка; дієслово подається у формі першої особи однини теперішнього часу дійсного способу; прикметник – повністю у формі називного відмінка однини чоловічого роду, закінчення жіночого та середнього. Румунські відповідні терміни також наводяться у словниковій формі, тобто, подається закінчення множини та перша літера роду іменника.

На основі виявлених термінів грецького походження спробуємо класифікувати їх відповідно до морфолого-фонетичних змін належності до відмін в українській мові та зміни роду в румунській мові.

Незважаючи на визнаний погляд про початок масових впливів грецької мови на мову Київської Русі з уведенням християнства наприкінці X ст., християнство існувало на Русі і до офіційного прийняття неофіційно, напівлегально [8]. Дослідник А.Критенко також зазначає, що "княгиня Ольга, бабуся князя Володимира, була християнка і тримала у себе на службі людей із грецького духовництва. Очевидно, що до християнства на Русі ставилися тоді толерантно, що християнство княгині Ольги не було винятком, що русичі-християни та їх прибічники підготували ґрунт для історичного акту князя Володимира, і що у Київській Русі ще до прийняття християнства була поширена грецька мова". Таким чином, автор робить висновок, що чимало русичів володіли грецькою мовою, і чимало греків знали мову Київської Русі [8, 30].

Під час аналізу було з'ясовано, що грецькі іменники першої відміни на -α засвоюються українською мовою без змін. У тих словах, у яких "альфі" передуює "йота", українська мова, з метою уникнення гіатусу (збігу двох чи кількох голосних звуків в одному слові або на межі слів) йотує альфу. Серед таких термінів можна назвати наступні: автономія (рум. autonomie f. < fr. autonomie, lat. autonomia), амністія (рум. amnistie, ii f. < fr. Amnistie), анархія

(рум. anarhie f. < fr. anarchie., аристократія (рум. aristocratie, ii f. < fr. aristocratie), демократія (рум. democratie, ii f. < fr. democratie), ієрархія (рум. ierarhie, ii f. < fr. Hiérarchie), категорія (рум. categorie, ii f. < fr. Catégorie), монархія (рум. monarchie, ii f. < lat. monarchia, germ. Monarchie, fr. Monarchie), та багато інших. Проаналізуємо деякі з цих термінів детальніше. Терміноодиниця автономія походить від грецького іменника πᾶσι { у ἄνευ } що мав значення: самоуправління, політична самостійність [5, 268]. У свою чергу він походить від прикметника πᾶσι { πᾶσι; ἄνδρα } (sc. MC = πᾶσι); що означав “сам, той самий” [5, 268] та іменника ζῆλος { E } зі значенням “звичай, постанова, законоположення” [5, 1138]. Термін аристократія походить від грецького іменника /~ у ἄριστος { ἄριστος } що має такі значення: 1) панування родової знаті; 2) влада найкращих і походить від прикметника ἄριστος у вищому ступені порівняння μᾶλλον { E } [gradus superlativus (найвищий ступінь порівняння) до /S πᾶσι] що перекладається як хороший, чудовий, добрий, хоробрий], який має такі значення: 1) (най)кращий, чудовий; 2) дуже знатний, найродовитіший; 2) найхоробріший [5, 235]. У румунській мові ж ці терміни належать до жіночого роду на -ie. Одиниця понятійного апарату державного управління демократія походить від грецького іменника πᾶσι { πᾶσι; ἄνδρα } P t y { πᾶσι-τῶν } має такі значення: 1) народовладдя; 2) демократична держава, який утворений від іменників πᾶσι { E } з такими значеннями: 1) земля, країна, область; 2) населення; 3) народ; 4) простий народ [5, 360] та інші; і -πᾶσι, { E } грец.-іон. Тж. πᾶσι, { E } зі значенням 1) сила, міць; 2) могутність, влада; 3) голова, вождь, повелитель [5, 979-980] тощо. Зазначимо також, що українська та румунська мови запозичили їх через посередництво французької мови.

Під час аналізу термінів державного управління було помічено, що для грецьких іменників першої відміни на -η традиційною є заміна закінчення на -α в українській мові. Подібні зміни сталися, наприклад, із такими терміноодиницями: критика (рум. critică, ci f. < lat. criticus, fr. Critique), економіка (рум. economie, ii f. < fr. économie, lat. economia), полеміка (рум. polemică, ci f. < fr. polémique, it. polemica, cf. gr. polemikos < polemos – gâzboi) тощо. Одиниця терміносистеми економіка походить від грецького іменника { πᾶσι } { у ἄνευ } (=ο ζ), t що перекладається як мистецтво ведення господарства, економіка [6, 1157]. У свою чергу цей іменник утворений поєднанням двох інших: { ἄνευ } , який перекладається як приміщення, помешкання, житло [6, 1157] та ζῆλος { E } зі значенням: звичай, постанова, законоположення [6, 1138]. В українській мові подібні термінолексеми також належать до першої відміни. Більшість цих термінів румунська мова запозичує як іменники жіночого роду на -ă, однак, термін економіка у румунській мові є іменником жіночого роду на -ie. Причому, терміни економіка та економія румунською мовою звучать як economie.

При аналізі термінів державного управління ми зустріли випадок, коли грецьке закінчення *-η* в українській мові замінюється нульовим із додаванням перед цим закінченням українського суфікса. Це термін механізм, який утворений поєднанням грецького іменника у *τῆς*; *ἄπορ.* У *οἱ* *ζῆ*, який серед багатьох значень має і такі: знаряддя, пристрій, засіб, спосіб [6, 1096] та українського суфікса *-ізм-*. Тобто цей іменник в українській мові вже належність до другої відміни. У румунській мові ж він належить до іменників середнього роду – *mechanism, e n.*

Під час дослідження було виявлено, що у грецьких іменниках третьої відміни на *-ις* при запозиченні українською мовою втрачається грецьке закінчення і додається українське *-а*. В українській мові такі іменники, як правило, належать до першої відміни [хоча зустрічаються і винятки], наприклад: гіпотеза (рум. *ipoteză, ipoteze, f. < fr. Hypothèse*), криза (рум. *criză, crize, f. < fr. Crise*), аналіз (рум. *analiză, analize, f. < fr. Analyse*). Розглянемо детальніше цей випадок на прикладі термінів криза та аналіз. Так, перший утворений шляхом відкидання грецького закінчення *-ις* від іменника *ω* ~ *ἄπορ* *οἱ* *ζῆ* *ἄπορ.* У *ἄπορ.* *ἄπορ.* (–*η*) *ἄπορ.* (Dat. *ω* ~ *ν*), *ε* що означає: 1) розділення, розчленування;...8) вихід, закінчення; 9) переломний момент, криза [5, 984]. Тоді як термін аналіз походить від грецького іменника */z* *κ*² *ἄπορ* *ἄπορ.*, *ἄπορ.* означає: 1) звільнення, позбавлення; 2) розклад, розчленування, аналіз [5, 123] тощо. Порівнявши ці приклади можна побачити, що, хоча обидва ці терміни утворені від грецьких іменників третьої відміни із закінченням *-ις*, українська мова їх засвоює по-різному: перший – з додаванням закінчення *-а* як іменник першої відміни, другий – з нульовим закінченням як іменник другої відміни. На відміну від української мови, румунська мова запозичила ці два терміни як іменники жіночого роду на *ă*.

У ході аналізу термінів державного управління, запозичених з грецької мови, було з'ясовано, що в іменниках грецької мови другої відміни закінчення *-ος* при запозиченні зникає і відповідні слова також належать до іменників другої відміни української мови. У румунській мові ці терміни є іменниками жіночого роду на *ă*. Наприклад, термін метод (рум. *metodă, metode, f*) через західноєвропейське посередництво запозичений з латинської мови і походить від грецького іменника *υ* *ἄπορ* *ἄπορ.*. Іменники ж другої відміни на *-ον* найчастіше втрачають це закінчення. В українській мові вони також належать до другої відміни. Румунською мовою ці слова запозичились як іменники середнього роду з втратою грецького закінчення. Так, терміноодинаця орган походить від грецької лексеми — *ἄπορ* *ἄπορ.* (рум. *organ, organe n.*), що означає: знаряддя, засіб, інструмент, прилад [6, 1187] тощо. Термін протокол (рум. *protocol, protoșoale n.*), наприклад, утворений поєднанням грецького порядкового числівника *|* *ἄπορ.* *|* *ἄπορ.* *|* *ἄπορ.* [gradus superlativus до] *ἄπορ.* *|* *ἄπορ.* що означає “перший” [6, 1435] та дієслова *ω* { *κ*. *χ* яке перекладається як: 1) приклеювати, прикріплювати; 2) склеювати; 3) сплавляти, зварювати [5, 963].

В українській мові є багато слів першої відміни, які запозичилися без змін і походять від грецьких іменників третьої відміни на -μα. Серед них зустрічаємо такі: парадигма (рум. paradigmă, e f.), програма (рум. programă, e f.), система (рум. sistemă f.) тощо. Термін парадигма походить від грецького іменника | m̄ ϕ q uδ̄ ϱ̄, μα, ? із значеннями: 1) зразок, модель; 2) приклад;...4) повчальний приклад, урок; [6, 1237]. Лексема програма походить від грецького іменника | ϕ̄ ϑ̄ ~ m̄ ϕ̄ ϱ̄, μα, ? і перекладається як: (писемне) публічне оголошення, розпорядження, указ [6, 1375]. У румунській мові такі терміни адаптувалися як іменники жіночого роду на -ă.

Під час аналізу термінів ми зустріли особливі поодинокі випадки, які важко віднести до якоїсь із наведених підгруп. Розглянути усі, на жаль, не можна, тому наведемо лише один цікавий приклад. Термін бюрократія (рум. birocrație, ii f.) запозичений з французької мови. Французьке bureaucratie буквально означає "панування канцелярії" і походить від французького буреау "контора, канцелярія" [13, 139]. Тоді як другий компонент цього слова -кратія зводиться до згаданого вище грецького іменника w̄ ϒ̄, (Ē) ϑ̄ ep̄-ιον. тж. w̄ ~ , ϑ̄ ϑ̄ (Ē) ? [5, 979-980], який часто зустрічається як другий компонент слів, як правило, із соціально-політичним змістом (згадаємо демократію, аристократію тощо).

Таким чином, у ході дослідження виявлено чимало державно-управлінських термінів грецького походження в українській та румунській мовах. Ці терміни адаптуються у кожній з цих мов (втрата грецького закінчення, зміна роду, належності до відміни). Більшість державно-управлінських термінів грецького походження запозичуються українською та румунською мовами через посередництво інших (як, правило, латинської, а потім французької) мов. Перспективними слід вважати дослідження особливостей наголошення запозичень з грецької мови, семантичні зміни в українській та румунській мовах порівняно з мовою-оригіналом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Англо-український словник термінів і понять з державного управління / Уклали: Г. Райт та інші.; Пер. В. Івашко. – К.: Основи, 1996. – 128 с.;
2. Антонюк Г. Латинська мова як джерело формування педагогічної термінології // Вісник Державного ун-та Львівська політехніка "Проблеми української термінології". – 2003. – Вип. 490. – С. 43-46;
3. Беляев Р.С. Ономаσιологический анализ греко-латинских терминологических элементов (на материале латинской клинической терминологии). Автореферат диссертации на соискание уч. ст. к. филол. н. – К. – 1990. – 24 с.;
4. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. Репринт 5-го издания 1899 г. – М., 1991. – 1372 с.;
5. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь: в 2-х т. – Т. 1. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. – М., 1958. – 1044 с.;
6. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь: в 2-х т. – Т. 2. – М.: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. – 1906 с.;
7. Державне управління. Словник-довідник / Уклад.: В.Д. Бакуменко (кер.

Творчого кол.), Д.О. Безносенко, І.М. Варзар, В.М. Князев, С.О. Кравченко, Л.Г. Штика; За заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.; **8.** *Критенко А.П.* Грецькі елементи в українській мові // Укр. мова та література в школі, 1970. – № 12. – С. 71-745; **9.** *Малиновський В. Я.* Словник термінів і понять з державного управління. – К.: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби. – 2005. – 196 с.; **10.** *Семчинський С.В.* Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов) [Текст] : навч. посібник для магістрантів укр. мови, рос. мови та класичної філології. - К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2002. – 174 с.; **11.** *Семчинський С.В.* Наслідки українсько-румунських мовних контактів у молдавських говірках румунської мови // Мовознавство. - 1994. – №1. – С.46- 50; **12.** *Семчинський С.В.* Семантична інтерференція мов. – К.: Вища школа, 1974; **13.** Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука – К.: УРЕ, 1985. – 968 с.; **14.** *Istoria limbii română // I.Coteanu, Gh.Bolocan etc. – V. I. – București. – 1965. – 438 p.;* **15.** *Istoria limbii română // I.Coteanu, Gh.Bolocan etc. – V. II. – București. – 1969. – 464 p.;* **16.** *Stratanovska N.* Unele aspecte lingvistice ale traducerii documentelor diplomatice cu referire la Convenția consulară între Ucraina și România // Simpozionul internațional. Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european. – Iași, 25–27 septembrie 2008. – P. 327-334; **17.** *Luchkanyn S.* Filologia română la Kiev : trecut și prezent // Philologica Jassyensia, An II. – Nr. 2. - 2006. – P. 247-255.

Скопненко О. І., Цимбалюк-Скопненко Т. В. (Київ, Україна)
Ідіостиль Миколи Лукаша крізь призму історії української літературної мови

У статті розглянуто деякі питання історії нової української літературної мови. Особливу увагу приділено елементам ідіостилю відомого перекладача М. Лукаша. Констатовано, що для створення сучасної історії нової української літературної мови потрібне всебічне вивчення мови перекладів, зокрема ідіостилю М. Лукаша.
Ключові слова: нова українська літературна мова, мова перекладів, ідіостиль.

В статье рассмотрены некоторые вопросы истории нового украинского литературного языка. Особое внимание уделено элементам идиостиля известного переводчика М. Лукаша. Констатировано, что для создания современной истории нового украинского литературного языка требуется всестороннее изучение языка переводов, в частности идиостиля М. Лукаша.
Ключевые слова: новый украинский литературный язык, язык перевода, идиостиль.

The article presents some issues of the history of new Ukrainian literary language. Particular attention is paid to elements of idiostyle of the well-known translator M. Lukash.. Stated that the creation of the modern history of new Ukrainian literary language requires a comprehensive study of language translation, particularly of idiostyle of M. Lukash.

Key words: New Ukrainian literary language, language translation, idiostyle.

Може, це звучить до певної міри й парадоксально, але історія української літературної мови з усім арсеналом способів і засобів дослідження в багатьох моментах остаточно ще не окреслила обсягу своїх об'єктів вивчення. Власне кажучи, і в межах світової лінгвістики історія літературних мов – це порівняно молода галузь мовознавства, організаційно оформлена завдяки діяльності Празького лінгвістичного гуртка, хоч здобутки цієї науки володіють рідкісною резонансною потугою, бо в різних аспектах здатні сформулювати новий погляд на життя нації як об'єкта світового історичного процесу. Історія української літературної мови не може похвалитися тривалою теорією й практикою, як, скажімо, лексикографія або етимологія, а проте має за собою досить поважну традицію, бо в ґрунті речі будь-яке лінгвістичне твердження про те, що *елемент А має бути в літературній мові, бо він уживаний у письменника Н.*, уже несе в собі сліди застосування інструментарію згаданої мовознавчої галузі. Так, початки національного словникарства сягають князівської доби, коли з'явилися церковнослов'янські переклади на українських землях та перші рукописні словники («О именьхъ ѿ ꙗзыкъ жидовьскымъ ꙗзыкъмъ», «Рѣчь жидовьскаго ꙗзыка, преложена на роускоюу» та ін.) [8, 309]. «Лексіконъ славеноросскій и имень тлъкованіе» П. Беринди справедливо розглядають не тільки як зразок високоорганізованого перекладного й тлумачного словника, а і як найвагомійший кодекс у галузі вітчизняного етимологічного словникарства старого часу [7, 47]. Якщо для тогочасних інтелектуалів, яких, за аісторичними критеріями, можемо назвати носіями синкретичного мовознавчого знання (вужче – для давньоукраїнських словникарів) джерелом і натхненням слугували церковнослов'янські, польські, грецькі та латинські тексти, то ХІХ ст. принесло новий погляд на джерела поповнення літературної мови: діячі науки й культури здійснили засадничу переорієнтацію на народнорозмовний ідіом не тільки нової української літературної мови, а й усїєї словесної естетики, усїх дотичних до філології галузей – власне будь-якого тексту. Ясна річ, це відбулося не одразу й не скрізь, процес в окремі періоди завмирав, боротьба модерних і старих концепцій літературної мови тривала аж до початку ХХ ст. І тут поза увагою залишаємо урядові заборони в чужих державах, до складу яких свого часу входили різні українські етнічні землі. Цей момент політичної історії в багатьох випадках треба враховувати в детальних розвідках названого періоду, ми ж до розгляду спробуємо взяти прослідки рівня мовомислення провідних носіїв ідіому, що кінець кінцем і визначає спосіб конструювання літературної мови в новітній час. Якщо на одній шальці терезів перебував народнорозмовний ідіом як рушій і результат модернізації народу, то на другій зайняла позиції в усій силі маєстату церковнослов'янська традиція з різними варіантами реалізації. Характеристичною з цього погляду можна

вважати історію із забороною панегірика А. Могильницького на честь австрійського архієпископа. 1847 р. львівський греко-католицький митрополит М. Левицький конфіскував цей твір тільки за те, що «був писаний українською мовою, хоч світська цензура дозволила його друкувати; заборолив, «бож не можна великого достойника такою простою мовою вітати!»» [10, 177]. При цьому мова творів А. Могильницького не ґрунтувалася цілковито на народній основі, вони створені язичієм, «але з великою домішкою своєї місцевої мови» [10, 176]. (Оминаємо проблему докладного розгляду язичія як складного й неоднорідного явища в історії української мови. Цей ідіом – конгломерат різноспрямованих і неоднорідних реєстрів альтернативного типу літературної мови, що мав би продовжити традиції староукраїнської літературної мови пізнього періоду). Позиція митрополита М. Левицького красномовно показує, як консервативні (здебільшого клерикальні) кола важко відходили від старої культурної ситуації, коли тільки за церковнослов'янською, польською, німецькою та латинською мовами (в Австро-Угорщині) та за церковнослов'янською російської редакції й за тогочасною російською мовою (у Російській імперії) визнавали право на літературне використання в українському середовищі. Згаданий М. Левицький своєю діяльністю властиво обстоював перехід з язичія на російську літературну мову, на відміну від, скажімо, перемиського єпископа І. Снігурського, що до своїх творів, також написаних не народною мовою, допускав набагато більше українських елементів, ніж львівський владика. Австрійський мовознавець М. Мозер, аналізуючи твори М. Левицького, зауважує, що мова його листів – це «різновид русино-російської мови, де віднаходиться дуже мала кількість компромісних русинських рис, часто, либонь, мимовільних» [5, 653]. У вигляді реєстру мови М. Левицького й міститься вірогідний фінал усього проекту під назвою «язичіє», незважаючи на те, що лексико-морфологічна й синтаксична характеристика цього ідіому в різні часові зрізи була неоднакова [див.: 5]. Повторити такий типологічний шлях, який пододала літературна мова в Росії (створити новий ідіом за допомогою поєднання церковнослов'янської та власне української народної стихії), українці не могли за жодних тогочасних культурно-політичних умов. І хоч М. Мозер у своїх розвідках намагається довести, що язичіє має багато важливих українських рис, які відіграли позитивну роль в історії літературної мови, але ні структурно, ні комунікативно розглядаючи ідіом не міг долучитися до щораз виразнішої модернізації українського народу, оскільки ця мова була й за духом, і за типом старим і «неповоротким» конструктом, а тому й зазнала поглинення небуттям. В. М. Русанівський мав рацію, коли стосовно цього писав: «На перешкоді розвитку української мови стояла і західноукраїнська клерикальна інтелігенція, яка відстоювала «вчений руський язык», тобто в основі своїй церковнослов'янську мову» [11,

225]. Зрозуміло, що українські елементи в язиці потребують усілякого вивчення, а можливо, і подальшого лексикографічного опису й обережного залучення на рівні архаїзмів до сучасної літературної мови, проте нині в науковій літературі це питання навіть теоретично ще не вивчене досконало, а про практичне застосування наведеної ідеї годі й говорити.

Нова українська літературна мова виникла не як наближення до живомовної стихії, а в ролі нового типу літературної мови, що міг зародитися тільки в середовищі інтелектуалів, зорієнтованих на новітні ідеї в європейській громадській думці, коли можна окреслити її існування в умовах тогочасних суспільств. Найпоєднованим виразником цих ідей став романтизм як літературно-мистецьке явище, що вплинуло кардинальним чином на стан етики й естетики Європи. Відомо, що головну роль у процесах створення згаданого ідіому відіграли письменники (І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, П. Куліш, Ю. Федькович, М. Шашкевич, І. Франко та ін.). І через такий перебіг формування тривалий час у мовознавчій літературі саме мова художньої літератури була єдиним репрезентантом літературної мови взагалі. Зазначене стосується не тільки розгляду ситуації в ХІХ ст., коли українських текстів, пов'язаних зі сферами науки, правництва, медицини, адміністрування та ін., було обмаль, а й наступного сторіччя. Скажімо, такий підхід до висвітлення історії ідіому наявний і в академічному «Курсі історії української літературної мови» (т. II), що розглядає радянський період функціонування української літературної мови (до початку епохи М. Хрущова). З 414 сторінок видання 254 присвячено мові художньої літератури, 48 – специфіці публіцистичного стилю (доречність розгляду якого в межах мови красного письменства цілком умотивована), на 39-ти розглянуто мову науки, а на 3-х (!) – особливості ділової мови [2]. Іншими словами, три чверті тексту всього видання ґрунтується на постулаті, що розвиток літературної мови передусім показовий у галузі художньої літератури й публіцистики. (Під цим оглядом важливий принцип побудови щойно згаданого академічного видання, бо методологічно й фактично воно давно застаріло й не може виконувати задекларованого у своїй назві завдання). Серед сучасних видань за аналогічним принципом побудовано вишівський підручник В. М. Русанівського «Історія української літературної мови» (2001). Отже, виходить, що у вітчизняному мовознавстві в багатьох випадках історія нової української літературної мови збігається з історією мови художньої літератури (мову публіцистики в цьому контексті можна розглядати як її невід'ємну складову). Аналогічний стан справ наявний і в деяких інших слов'янських народів, проте превалювання такого підходу не привело в нас до широкого вивчення ідіостилів письменників у всіх їхніх взаємодіях і конфронтаціях. При цьому в англійському та північноамериканському мовознавстві розрізнення

літературної мови як мови художньої літератури та стандартної мови як ідіому освіти, урядування, фахової діяльності, торгівлі й виробництва, загалом громадської сфери – це засадничий принцип аналізу [докладніше див.: 1, 353–376]. Останнім часом його активно впроваджуюно й у деяких слов'янських лінгвістичних школах [пор.: 13, 14–15; 6, 248–250].

Важливий постулат як у *Шевченка* / не як у *Шевченка*, що тривалий час відігравав роль естетичного канону в нормалізації й кодифікації, через складні й несприятливі культурно-історичні умови не модифікувався в ретельно розроблену систему дослідження ідіостилю як явища національної культури взагалі. Через це та деякі інші досить зримі проблеми можна натрапити в науковій літературі на твердження, що розвиток української авторської лексикографії не відповідає завданням сучасної гуманітаристики. Тільки творчість Т. Шевченка з лексикографічного боку описана досить повно, що дає змогу активно залучати його засоби до літературної мови на різних рівнях. Спадщина інших письменників описана лише частково, а тому й фрагментарно репрезентована в літературних кодексах, адже одна річ – описувати в наукових розвідках виражальні засоби в межах ідіостилю певного автора, а зовсім інша – засвідчити ці елементи в академічних словниках, що найчастіше закріплюють їх в ідіомі [докладніше див.: 16]. Цілком справедлива думка, що авторська лексикографія – це одна з підвалин історії літературної мови та арсенал для побудови цілісної картини письменницького стилю, бо «визначити характер і ступінь впливу письменника на літературну мову, на процес її розвитку можна лише за умови освоєння і осмислення принципів його творчого методу» [18, 134]. Авторська лексикографія забезпечує надійний доплив нових елементів до активного фонду літературної мови через наукове опрацювання, а також актуалізацію багатьох використовуваних засобів. Згадані процеси можуть відбуватися як безпосередньо, так і опосередковано (*a* ідіостиль → літературна мова; *b* ідіостиль → авторська лексикографія → літературна мова; *c* ідіостиль → авторська лексикографія → загальномовні (спеціалізовані) академічні словники → літературна мова).

З огляду на зазначене вище всебічне вивчення ідіостилю письменника набуває особливої ваги, адже від його результатів залежатиме й узагальнений висновок щодо реального стану літературної мови. У зв'язку з цим потребує особливої уваги методології залучення здобутків художнього перекладу до фонду літературної мови, бо, скажімо, жоден з українських загальномовних або фразеологічних словників (Словник української мови в одинадцяти томах (далі – СУМ), Фразеологічний словник української мови (ФСУМ), Словник фразеологізмів української мови (СФУМ) та ін.) не може продемонструвати досконало розробленої системи використання мови художнього перекладу для лексикографічного опису.

Упродовж останніх двох десятиліть вивчення творчості М. Лукаша помітно активізувалося, про що свідчать численні статті та кілька захищених перекладознавчих дисертацій. На думку М. Новикової, 1980 р. її автореферат докторату, у якому розглянуто Лукашеву творчість, становив 100 % від усього тогорічного «лукашезнавства» [9, 270], а вже на зламі ХХ–ХІХ ст. кількість публікацій, присвячених М. Лукашеві, сягнула за сотню. Щоправда, Б. І. Черняков у своєму біобібліографічному покажчику (2007) під 1980 р. наводить 13 назв публікацій, присвячених М. Лукашеві, за цим же джерелом, 2000 р. вийшло друком 137 окремих праць різного характеру, у яких згадано або розглянуто Лукашеву творчість [19, 227–228, 308–320]. Того року кількість публікацій, що стали виразником дедалі більшого зацікавлення постаттю перекладача, зросла в понад 10 разів. Від середини 70-х і до кінця 80-х рр. ХХ ст. тривала чорна доба, що породила заборону на публікацію перекладів М. Лукаша й спричинилася до усунення його текстів з поля лексикографічного вивчення. Наприклад, за спостереженням О. Т. Федунівич-Швед, тільки в перших трьох томах СУМу (вийшли друком упродовж 1970–1972 рр.) наявні ілюстрації з Лукашевих перекладів. 1973 р. М. Лукаша позбавили членства в Спілці письменників України. «В четвертому томі Словника, що з’явився того ж таки 1973 р., а також в усіх наступних томах ілюстративних контекстів із його перекладів уже немає. Можна з цілковитою певністю припускати, що виключення М. Лукаша зі Спілки письменників, а також критичні статті щодо мови тогочасних перекладів спричинили й вилучення мовних надбань перекладача зі Словника української мови», – твердить дослідниця [15, 37]. О. Т. Федунівич-Швед доводить, що в перших трьох томах міститься 135 вокабул, проілюстрованих цитатами з перекладів М. Лукаша [15, 37–38]. Проте й пізніше, після реабілітації його доробку, матеріал з мови Лукашевих перекладів потрапляє до словників фрагментарно й часто без належної паспортизації [див.: 17]. Поки що найповніше Лукашів доробок описано у фразеографії [див.: ФПМЛ].

М. Лукаш застосовує своє глибинне знання української мови різних часових і територіальних зрізів для конструювання «особливого» тексту тільки в тих перекладах, що надавалися до мовного експерименту, адже ні в перекладі „Першого удару” А. Стіля, ні у витлумаченні по-українському М. Горького та деяких інших творів часто використати Лукашеві принципи створення лінгвального середовища було просто неможливо через опірність оригіналу (передавати суто Лукашевими засобами мову французьких комуністів не випадало), а от у перекладах світової класики, пов’язаної з віддаленими епохами, талант Майстра об’єднувати раритети та живомовні елементи проявився сповна. Його переклади з Дж. Боккаччо, М. Сервантеса де Сааведри, Й.-В. Гете та деякі інші «мають таку багаторівневу «українську структуру», що навіть зображення чужого

культурного середовища або й різнопланова фонова інформація, закладена в перекладах, не притлумлює численних асоціативних зв'язків, породжених в уяві читача завдяки тексту» [13, 26].

Нова українська літературна мова тривалий час послуговувалася багатьма виражальними засобами, що генетично ареально марковані. Наприклад, можна поставити перед собою завдання вивчити в мові перекладу конкретні елементи, що походять з певного діалектного простору. Проте, скажімо, пошук виражальних засобів поліського походження в мові перекладів М. Лукаша не такий простий, як може здатися на перший погляд, адже деякі залучені до аналізу одиниці можуть містити фонетичні й морфологічні риси, що властиві й поліському ареалові, і деяким говорам південно-західного / південно-східного наріччя. Наприклад, іменники середнього роду із закінченням *-а* типу *жи'т':а*, *ли'ст'а*, *на'с'ін':а*, *з'іл':а*, *ве'''с'іл':а*, *ш'част'а* в багатьох діалектних системах поліського та південно-західного ареалів мають закінчення *-е* (*жи'т':е*, *ли'ст'е*, *на'с'ін':е*, *з'іл':е*, *ве'''с'іл':е*, *ш'част'е*), а прийменник *од* функціонує як у північному наріччі, так і в закарпатському й середньонаддніпрянському говорах, нестягнені форми прикметників і займенників жіночого та середнього роду (*зе'''ленайа*, *ху'дайа*, *'тайа*, *'с'айа*, *'доброїе* тощо) властиві багатьом говіркам північного наріччя та закарпатського діалекту [4, 44–105, 114–119 та ін.] та ін. Проте з погляду історії української літературної мови більшість наведених тут прикладів сприймані саме як елементи північного наріччя.

Перекладні тексти „Декамерона” Дж. Боккаччо, „Дон Кіхота” М. Сервантеса де Сааведри та „Фауста” Й.-В. Гете також тісно пов'язані з книжними традиціями попередніх епох і української мови, і оригіналів. Скажімо, італійський та іспанський тексти містять таку кількість архаїчних складників на різних рівнях, що в багатьох випадках без фахового коментаря вони просто незрозумілі для сучасних носіїв італійської та іспанської мов. «Боккаччо писав живою флорентійською мовою. Це правда, – зауважував сам М. Лукаш, – але нащадки флорентійців <...> без особливих пояснень бачать, наскільки ця мова застаріла. І тому відчуття такої застарілості, на мою думку, необхідно створити і в перекладі» [18, 7]. М. Лукаш конструював українське паракнижне / парапростомовне середовище, що завдяки своїй стилізації мало б створювати відчуття далекої доби, а для цього діалектні елементи, часто використовувані у фольклорних творах, у поєднанні з архаїзмами придатні якнайкраще. Л. Череватенко з цього приводу зазначає: «Доводиться доволі часто чути предивне твердження, нібито «Декамерон» перекладено українською мовою XIV століття. Ні, справа тут набагато складніша і заманливіша». М. Лукаш був не стільки представником тієї мови, «він, власне, сам її контамінував, зліпив до купи, якщо хочете, винайшов» [18, 7].

В основі такого підходу, напевно, лежала ідея, що діалектна база літературної мови часто змінна, про це свідчать численні приклади з історії європейських ідіомів. Цілком вірогідно, що думка про ненаддніпрянську (поліську! волинську!) діалектну базу староукраїнської літературної мови – сучасниці створення залучених до перекладу оригіналів світової класики – також допомогла М. Лукашеві виробити принципи формування „власного” ідіому. Певна річ, Лукашів ідіолект, незважаючи на його різні діалектні та архаїчні складники, у жодному разі не можна ототожнювати з якимось діалектом чи сумніватися в його належності до української літературної мови ХХ ст. Це особливим чином сконструйований ідіом, багатий на асоціативні зв'язки й ремінісценції з фольклорних та оригінальних українських творів, створених упродовж кількох століть.

Серед проаналізованих текстів виявлено різні одиниці з фонетичними й морфологічними рисами, властивими діалектним системам північного наріччя української мови, зокрема:

1. Лексеми зі збереженим давнім [o] в ненаголошеному закритому складі: зорвати (Філомена <...> зорвала кілька віточок [Боккаччо II, 229]). Разом з тим засвідчено й форми з і – зірватися: (<...> коли се зірвалися супрутнії вітри [Боккаччо II, с. 318]). В останньому прикладі словоформа зірватися вживана як у „Декамероні-II” (видання 2006 р.; видавці декларують, що воно відбиває авторський текст художнього перекладу й не містить редакторських спотворень), так і в „Декамероні-I” (стереотипне видання радянського часу та пізнішого періоду зі значними редакторськими правками) [Боккаччо I, с. 120].

У деяких випадках написання *o* виявлено й у наголошеній позиції: возьму́ть: (возьму́ть, було, мари та й несуть хушенько [Боккаччо II, с. 221–222]). У „Декамероні-I” в наведеному реченні надруковано візьму́ть [Боккаччо I, с. 34]. Проте в тексті „Декамерона-II” наявні й форми з *i* в розгляданій позиції (якщо ти візьмешся за сю справу [Боккаччо II, с. 233]).

2. Займенники з приставним приголосним [i] замість [n]: за їми: (Перемкнулись через річку, тільки смуга за їми лягла [Боккаччо II, с. 279]). У „Декамероні-I” замість цього прикладу подано фразу за ними [Боккаччо I, с. 83]. Проте в „Декамероні-II”, наскільки вдалося дослідити, форми з *n* переважають: (немов за ними зналося стосоткрат дияволів [Боккаччо II, с. 304]).

3. Займенники нестягненого типу на *-оїе* в однині: теє (<...> і хоч люде статечні, які про теє знали [Боккаччо II, с. 214]). Словоформу теє засвідчено як у тексті „Декамерона-I”, так і в „Декамероні-II”, хоч в обох варіантах наявні й написання *те* [докладніше див.: 12].

Вивчення ідіостилію М. Лукаша набуває важливого значення як у теоретичній, так і в практичній площинах, адже підсумком таких студій має стати створення детальної мовної картини, у якій тексти ХХ ст. розкриють багато ремінісценцій різного плану з літературою попередніх століть:

класикою XIX ст., доробком козацької доби тощо. Докладний лексикографічний опис і паспортизація одиниць різних рівнів з ідіостилю М. Лукаша уможливають поповнення словників української мови багатьма актуалізованими одиницями. І після цього в дослідників буде змога під іншим кутом зору подивитися на історію нової української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Германова Н. Н. «Стандартные языки» в устно-письменном континууме (англизязычная теория литературных языков) / Н. Н. Германова // Устные формы литературного языка. История и современность; отв. ред.: В. Я. Пархомовский, Н. Н. Семенов. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – С. 353–381; **2.** Курс історії української літературної мови (радянський період) [І. К. Білодід, М. А. Жовтобрюх, Г. П. Іжакевич, З. Т. Франко та ін.] / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Видавництво АН УРСР, 1961. – Т. II. – 414 с.; **3.** Македонски јазик; red. naukowy L. Minova-Gurkova. – Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1998. – 297 s.; **4.** Матвіяс І. Г. Українська мова та її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наукова думка, 1990. – 164 с.; **5.** Мозер М. «Язичіе» – псевдотермін в українському мовознавстві / М. Мозер // Мозер М. Причинки до історії української мови / [за заг. ред. С. Вакулєнка]. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – С. 641–666; **6.** Нарумов Б. П. Литературный язык и язык художественной литературы в Галисии / Б. П. Нарумов // Языковая норма и эстетический канон; отв. ред.: В. Я. Пархомовский, Н. Н. Семенов. – М.: Языки славянских культур, 2006. – С. 247–286; **7.** Німчук В. В. Беринда П. / В. В. Німчук // Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – Вид. 3-є, зі змінами. – С. 47–48; **8.** Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія / В. В. Німчук // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – Вид. 3-є, зі змінами. – С. 309–310; **9.** Новикова М. Лукаш в пост-лукашовом мире / М. Новикова // Черноватий Л. М., Карабан В. І., Черняков Б. І., Новикова М. О. [та ін.] Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу: [біографічно-бібліографічний та мистецький нарис]. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – С. 270–278; **10.** Огієнко І. (Митрополит Лпаріон). Історія української літературної мови / І. Огієнко / [упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик]. – К.: Либідь, 1995. – 296 с., іл., ім. пок. («Літературні пам'ятки України»); **11.** Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.; **12.** Скопненко О., Цимбалюк-Скопненко Т. Елементи північноукраїнського походження в мові перекладу Миколи Лукаша / Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк-Скопненко // Волинь-Житомирщина: [історико-філологічний зб. з регіональних проблем]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 374–383; **13.** Скопненко О., Цимбалюк-Скопненко Т. Паремії в перекладах Миколи Лукаша: зіставний аспект / Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк-Скопненко // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 25–44; **14.** Сологуб Н. Словник мови письменників / Н. Сологуб // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: [зб. наук. праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Ермоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко]. – К., 2007. – С. 133–138; **15.** Федунівич-Швед О. Т. Лексика перекладів Миколи Лукаша в одинадцятитомному «Словнику української мови» / О. Т. Федунівич-Швед // Наукові записки НаУКМА / Національний університет «Кієво-Могилянська

академія» ; гол. ред. Моренець В. П. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 60 : Філологічні науки. – С. 36–42; **16.** Цимбалюк-Скопненко Т. Авторська лексикографія : здобутки та перспективи / Тетяна Цимбалюк-Скопненко // Українська мова. – 2010. – № 2. – С. 3–14; **17.** Цимбалюк-Скопненко Т. Джерела української фразеології крізь призму мови художнього перекладу (зі спостережень над ідіостилем М. Лукаша) / Т. Цимбалюк-Скопненко (у друку); **18.** Череватенко Л. [передмова :] „Вже хоч як, а нудьги од сього не буде!“ / Леонід Череватенко // Боккаччо Дж. Декамерон [З італ. пер. М. Лукаш ; упорядкув., редагування Л. Череватенка]. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2006. – С. 5–30; **19.** Черняков Б. І. Микола Лукаш : [біобібліографічний покажчик 1953–2005]. – К. : Критика, 2007. – 570 [+5] с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- Боккаччо I** Боккаччо Дж. Декамерон / Джованні Боккаччо ; [пер. з італ. М. Лукаш]. – К. : Дніпро, 1985. – 661 с.
- Боккаччо II** Боккаччо Дж. Декамерон / Джованні Боккаччо ; [з італ. пер. М. Лукаш; упорядкув., редагування Л. Череватенка]. – К. : Вид. центр „Просвіта“, 2006. – 896 с.
- СУМ** Словник української мови : в 11-ти т. / [ред. колегія : І. К. Білодід та ін.] – К. : Наукова думка, 1970–1980.
- СФУМ** Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- ФПМЛ** Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2002. – 735 с.
- ФСУМ** Фразеологічний словник української мови / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.

Теряєв Д.О. (Київ, Україна)

**Звуковая система русского языка в структуре речи
(экспериментально-фонетическое исследование)**

За результатами експериментально-фонетичного дослідження встановлено функціонування звукової системи російської мови в мовленні.

Ключові слова: експериментально-фонетичне дослідження, російське мова, золотий перетин.

По результатам экспериментально-фонетического исследования установлено функционирование звуковой системы русского языка в речи.

Ключевые слова: экспериментально-фонетическое исследование, русская речь, золотое сечение.

The function of the sound system of Russian language in speech is set by results of experimental-phonetic research.

Key Words: experimental-phonetic research, Russian speech, gold section.

Проблемы изучения языка и речи актуализируются в связи с повышенными требованиями к вербальной коммуникативной деятельности человека в современном мире, оптимальному использованию природных свойств языка, гармонии звучания речи. «Язык и речь – комплементарны. Это значит, что речь не может быть без языка, как левая сторона не может быть без правой. Но и в язык можно проникнуть только через речь» [3, 35].

Материя речи проявляется в субстанциях – звуках, исследования природы которых отражены в трудах лингвистов-теоретиков, фонетистов-экспериментаторов (И.А. Бодуэн де Куртенэ, В.А. Богородицкий, Л.В. Щерба, А.И. Томсон, Г. Фанг, Р. Якобсон, Н.И. Дукельский, Л.Р. Зиндер, Н.И. Жинкин, Л.В. Бондарко, Л.Г. Зубкова, Л.А. Вербицкая, Р.П. Потапова, Л.И. Проколова, Л.Г. Скалозуб, В.Г. Таранец и др.).

Актуальными в лингвистике остаются вопросы о проявлении звуковой системы языка в речи, о соотношении вокалических и консонантных звуков. В типологической классификации русский язык относится к консонантным по количеству согласных от всего фонемного инвентаря (85 %). По методике учета отношения гласных к общему количеству фонем язык признается вокалическим, если этот показатель больше трети (например, немецкий: 45,4 %), если меньше трети – консонантным (например, русский: 15 %) [5, 46]. Ср. численное соотношение гласных и согласных в языках: английском – 5 : 6 (20 / 24), французском – 3 : 4 (15 / 20), немецком \approx 3 : 4 (17 / 23) [2, 28].

Электроакустические технологии, компьютерные программы предоставляют возможность раскрыть тонкости формирования акустической материи речи, установить объективные показатели звучания, к которым относится признанный критерий гармонии, красоты, оптимальности – золотое сечение, основанное на делении в крайнем и среднем отношении всего отрезка, при котором большая его часть является средней пропорциональной между всем отрезком и меньшей его частью. Если целое – 100 %, то большая часть составляет 62 %, меньшая – 38 % [1, 8, 14].

В нашей работе принята гипотеза о золотом сечении в речеобразовании на основании известных пропорций в строении клеток, генов, хромосом, распределении кровяных телец, частоты сердцебиения, электрических колебаний головного мозга, соответствия частей тела человека и др., которая нашла подтверждение в экспериментально-фонетических исследованиях звучащих текстов [9; 10; 11].

При определении характера материала, включенного в эксперимент, было учтено положение о необходимости для звуковой статистики двух видов источников: связных текстов и словарного состава языка [12, 287].

В данной работе: 1) Проанализирована акустическая структура поэтических произведений в реализации дикторов-носителей орфоэпических норм русского литературного языка – баллада В.А.Жуковского «Светлана»

(1808-1812), стихотворение М.Ю.Лермонтова «Бородино» (1837), стихотворение Н.А.Некрасова «Железная дорога» (1864). 2) Привлечены результаты нашего исследования речевых континуумов 2500 частотных слов русского языка [13, 15], сформированных при озвучивании в студийных условиях и обработанных инструментальными приемами.

Цель работы: установить акустические параметры функционирования звуковой системы русского языка в речевых континуумах поэтических текстов и частотных слов, проверить гипотезу проявления золотого сечения в речеобразовании.

Эксперимент проведен на компьютерном комплексе при осуществлении ряда операций: синхронизированы акустические параметры с изображением и звучанием, сегментированы речевые континуумы, установлены комплексы акустических колебаний, определены отношения речевых структур к золотому сечению, сопоставлены параметры звуковых волн с содержанием текстов. Проведено свыше 20000 измерений и вычислений.

Методика эксперимента: компьютерные осциллограммы и спектрограммы озвученных текстов подвергались сегментации на комплексы акустических колебаний, границы которых отмечены вертикальными линиями, расстановка букв соотносится с акустическими реализациями звуков в реальном времени (рис. 1).

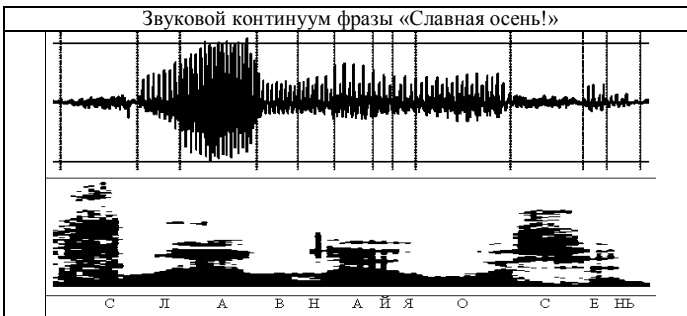

Рис.1.

При анализе звучащих текстов выделено 5 типов комплексов акустических колебаний: гармонически-обертонные – гласные И, Ы, У, Э, О, А; гармонические – сонорные Й, Н, Н', Л, Л', М, М', Р, Р'; комбинационные – звонкие смычные Д, Д', Г, Г', Б, Б', звонкие щелевые В, В', З, З', Ж, аффрикаты Ц, Ч; турбулентные – глухие щелевые Ш, Ш', С, С', Ф, Ф' Х, Х'; импульсные – глухие смычные П, П', Т, Т', К, К'.

Результаты системного исследования представляем по этапам эксперимента:

1) визуализированы акустические структуры текстов на динамических компьютерных осциллограммах; 2) выделены комплексы акустических

колебаний; 3) установлены количественные значения вокалических и консонантных компонентов речи; 4) сопоставлены процентные соотношения акустических колебаний с формулой золотого сечения; 5) интерпретированы акустические характеристики текстовых фрагментов, получивших высокую оценку гармонии звучания в декламационном исполнении.

I. Звуковой континуум баллады «Светлана»

Время звучания текста – 10 мин. 45 сек. = 645.000 мс. В речевом потоке выделены 4772 комплекса акустических колебаний: гармонически-обертоновые – 1840, гармонические – 1130, комбинационные – 768, турбулентные – 409, импульсные – 625. Количество вокалических и консонантных акустических колебаний составляет соответственно 1840 и 2932, процентное соотношение 39 % и 61 % которых показывает приближение (± 1 %) к золотому сечению.

Акустический анализ фрагмента текста:

<i>Раз в крещенский вечерок</i>	<i>Ярый воск топили;</i>
<i>Девушки гадали:</i>	<i>В чашу с чистою водою</i>
<i>За ворота башмачок,</i>	<i>Клади перстень золотой,</i>
<i>Сняв с ноги, бросали:</i>	<i>Серьги изумрудны;</i>
<i>Снег пололи; под окном</i>	<i>Расстилали белый плат</i>
<i>Слушали; кормили</i>	<i>И над чашей пели в лад</i>
<i>Счетным курицу зерном;</i>	<i>Песенки подблюдны. [4, 18]</i>

Установлены акустические комплексы и их значения: гармонически-обертоновые – 92, гармонические – 57, комбинационные – 33, турбулентные – 23, импульсные – 28. Соотношение вокалических (92) и консонантных (141) компонентов первой строфы – 39 % и 61 % соответствует общей акустической картине текста баллады.

II. Звуковой континуум стихотворения «Бородино»

Время звучания текста – 4 мин. 10 сек. = 34.000 мс. В речевом континууме выделено 1936 комплексов акустических колебаний: гармонически-обертоновые – 798, гармонические – 445, комбинационные – 301, турбулентные – 155, импульсные – 237. Количество вокалических и консонантных акустических колебаний составляет соответственно 798 и 1138, процентное соотношение 41 % и 59 % которых приближается (± 3 %) к золотому сечению и свидетельствует о высоком уровне вокаличности звучащего текста.

Акустический анализ фрагмента текста:

*Вам не видать таких сражений!..
Носились знамена, как тени,
В дыму огонь блестел,
Звучал булат, картечь визжала,
Рука бойцов колоть устала,
И ядрам пролетать мешала
Гора кровавых тел.*

*Изведал враг в тот день немало,
Что значит русский бой удалый,
Наш рукопашный бой!..
Земля тряслась – как наши груди;
Смешались в кучу кони, люди,
И залпы тысячи орудий
Слились в протяжный вой... [6, 11].*

Количество акустических комплексов составляет: гармонически-обертонные – 114, гармонические – 69, комбинационные – 48, турбулентные – 21, импульсные – 35. Соотношение вокалических (114) и консонантных (173) компонентов – 40 % и 60 % приближается к общей акустической картине стихотворения.

III. Звуковой континуум стихотворения «Железная дорога»

Время звучания текста – 8 мин. 5 сек. = 48.500 мс. В речевом континууме выделено 3671 комплекс акустических колебаний: гармонически-обертонные – 1521, гармонические – 845, комбинационные – 580, турбулентные – 276, импульсные – 449. Количество вокалических и консонантных акустических колебаний составляет соответственно 1521 и 2150, процентное соотношение 41 % и 59 % которых приближается ($\pm 3\%$) к золотому сечению. Количественное значение гласных звуков свидетельствует о высоком уровне вокаличности звучащего текста и совпадает с показателями лермонтовского стихотворения.

Акустический анализ фрагмента текста:

*Славная осень! Здоровый, ядреный
Воздух усталые силы бодрит;
Лед неокрепший на речке студеной
Словно как тающий сахар лежит;
Около леса, как в мягкой постели,
Выспаться можно – покой и простор! –
Листья поплекнуть еще не успели,
Желты и свежи лежат, как ковер.*

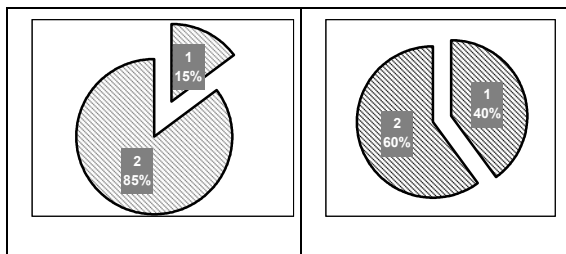
*Славная осень! Морозные ночи,
Ясные, тихие дни...
Нет безобразья в природе! И кочи,
И моховые болота, и пни –
Все хорошо под сиянием лунным,
Всюду родимую Русь узнаю...
Быстро лечу я по рельсам чугунным,
Думаю думу свою... [7, 7].*

Установлено количество акустических комплексов: гармонически-обертонные – 162, гармонические – 96, комбинационные – 49, турбулентные – 36, импульсные – 40. Соотношение вокалических (162) и консонантных (221) компонентов – 42 % и 58 % – самый высокий показатель вокаличности исследованного материала.

IV. Звуковой континуум частотных слов.

В звучании 2500 частотных слов русского языка выделено 16.536 комплексов акустических колебаний: гармонически-обертонные – 6620, гармонические – 3441, комбинационные – 2808, турбулентные – 1180,

импульсные – 2487. Количество вокалических и консонантных акустических колебаний составляет соответственно 10061 и 6475, процентное соотношение 39 % и 61 % показывает приближение (± 1 %) к формуле золотого сечения.

На диаграммах представлены соотношения вокалических (1) и консонантных (2) компонентов в звуковой системе русского языка (рис. 2), в речевых континуумах экспериментального материала – поэтические тексты и частотные слова русского языка (рис. 3).

Выводы.

Комплексным анализом речевых континуумов поэтических текстов русской классической литературы и частотных слов русского языка раскрыта системность в функционировании звукового строя.

В звучании речевого континуума частотных слов русского языка соотношение консонантных и вокалических компонентов свидетельствует о стремлении к золотому сечению (± 1 %).

В реализации поэтических текстов установлены акустические параметры, запрограммированные художественно-эстетической направленностью творчества поэтов, давшие возможность выделить индивидуальные и типологические черты звучания русской речи.

В речевом континууме как текста В.А. Жуковского «Светлана», так и фрагмента соотношение гармонически-обертоновых и гармонических, комбинационных, турбулентных, импульсных колебаний максимально приближается к пропорции золотого сечения, объективно раскрывая гармонию звучания баллады, вобравшей напевность лирики поэта.

Выявленная закономерность в соотношении вокалических и консонантных компонентов при полном соответствии акустических показателей в звучании текстов М.Ю. Лермонтова «Бородино» и Н.А. Некрасова «Железная дорога» характеризует тенденцию проявления высокого уровня гармонически-обертоновых колебаний в поэтической речи. Вывод подтверждается показателем вокаличности некрасовских строк фрагмента «Славная осень...».

Соотношение акустических колебаний вокалических и консонантных компонентов в звуковых континуумах поэтических текстов и частотных

слов русского языка (средний показатель 40 % и 60 %) позволяет выявить воплощение золотого сечения в речеобразовании, что сопрягается с данными о золотой пропорции в системе жизнедеятельности человека.

Русский язык, консонантный по определению типологической классификации, в речевых континуумах исследованных материалов функционально нагружен гармонически-обертонными колебаниями (до 42 %), дающими основание признать высокую степень вокаличности русской речи.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Васютинский Н. А.* Золотая пропорция. – М., 1990;
2. *Ганиев Ж. В.* Русский язык: Фонетика и орфоэпия. – М., 1990;
3. *Жинкин Н. И.* Речь как проводник информации. – М., 1982;
4. *Жуковский В. А.* Собрание сочинений в 4-х тт. – М.-Л., 1959. – Т. 2. – С. 18-25;
5. *Левицкий А. Э., Борисенко Н. Д., Борисов А. А., Иванов А. А., Славова Л. Л.* Сравнительная типология английского, немецкого, русского и украинского языков. – К., 2009;
6. *Лермонтов М. Ю.* Собрание сочинений. В 4-х тт. – М., 1957. – Т. 1. – С. 9-11;
7. *Некрасов Н. А.* Сочинения. В 3-х тт. – М., 1959. – Т. 2. – С. 7-11;
8. *Стахов А. П.* Код золотой пропорции. – М., 1984;
9. *Теряев Д. А.* Золотое сечение в звучащем русском и украинском поэтическом тексте (экспериментально-фонетическое исследование) // Слово. Символ. Текст. – К., 2006. – С. 227-242;
10. *Теряев Д. О.* Ритм і золотий перетин у структурі поетичного мовлення (експериментально-фонетичне дослідження) // Віршознавчий семінар. – К., 2008. – С. 44-55;
11. *Теряев Д. А.* Золотое сечение в акустической структуре прозы Н. В. Гоголя (экспериментально-фонетическое исследование) // Літературознавчі студії. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 256-260;
12. *Трубецкой Н. С.* Основы фонологии. – М., 1960;
13. Частотный словарь русского языка / Под ред. Л. Н. Засориной. – М., 1977;
14. *Шевелев И. Ш., Марутаев М. А., Шмелев И. П.* Золотое сечение: Три взгляда на природу гармонии. – М., 1990;
15. *Штейнфельдт Э. А.* Частотный словарь современного русского литературного языка. – Таллинн, 1963.

Хороз Н. С. (Львів, Україна)

Фразеологічна алюзія у хорватських газетних текстах

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання у сучасних хорватських газетних текстах основних прийомів авторської трансформації узуальних фразеологічних зворотів. Детально розглядаються фразеологічні одиниці, що зазнали оказіональних змін внаслідок застосування прийому фразеологічної алюзії, яка лише нагадує у контексті про зазначену одиницю.

Ключові слова: авторська трансформація ФО, фразеологічна алюзія, оказіональна ФО, узуальна ФО.

Статья посвящена исследованию особенностей использования в современных хорватских газетных текстах основных приемов авторской трансформации узуальных фразеологических оборотов. Детально рассматриваются фразеологические единицы, которые подверглись окказиональным изменениям

вследствие применения к ним приема фразеологической аллюзии, являющейся лишь упоминанием в контексте об общеизвестной единице.

Ключевые слова: авторская трансформация ФО, фразеологическая аллюзия, окказиональная ФО, узальная ФО.

The article is devoted to research of the peculiarities of utilizing of basic methods in author's individual transformation of idioms in Croatian language which are widely used in Modern Croatian newspapers. Special attention is paid to the phraseological allusion. Phraseological allusion is an implicit mental reference to the image of idiom, which is represented in text by one or more explicit image-bearing constituents.

Key words: author's individual transformation of idioms, Phraseological Allusion, occasional component.

Прагнення журналістів максимально експресивно передати ту чи іншу думку, інформацію, здійснити певний вплив на читача спонукає їх шукати для цього певні мовні засоби. Особливий вплив мають одиниці розмовного стилю – образні звороти (фразеологізми), які становлять багатий лексичний фонд хорватської мови і є справжньою скарбницею для образного характеризування оточуючої дійсності.

Яскравість, експресивність, сконденсований зміст більшості таких зворотів допомагає журналістам вільно вести розмову з адресатом. Дохідливість текстів, насичених фразеологізмами, ґрунтується на тому, що, незалежно від їх тематики, читач одразу потрапляє у коло добре йому знайомих образів [5, 33]. Прагнучи до ще більшого вираження, журналісти часто вдаються до модифікацій зовнішньої структури фразеологізмів, виділяючи і розширюючи внутрішні відтінки значень. Внаслідок таких відступів від загальнолітературної норми вживання, виразність фразеологізмів збільшується.

Дослідження проблеми авторських трансформацій ФО, зокрема, у публіцистичному тексті, відбувалося на матеріалі різних мов, проте у хорватському мовознавстві цей аспект фразеології досі дуже слабо вивчений та описаний. Спеціальних монографічних праць, присвячених цьому питанню, у хорватській лінгвістиці немає. У нашій статті проаналізовано та систематизовано застосування в хорватських газетних текстах одного зі стилістичних прийомів трансформації фразеологізмів, а саме фразеологічної алюзії, яка є вказівкою на відомий носіям мови фразеологізм внаслідок використання в певному контексті лексичних, синтаксичних засобів, що нагадують про традиційний фразеологізм.

Можливість перетворень ФО детермінована їхніми головними категоріальними ознаками. Перша – розчленована будова ФО, що дає змогу говорити про потенційну співвіднесеність складових фразеологізмів із самостійними лексемами, однозвучними з цими складовими, які водночас є їхніми прототипами. Друга ознака ФО – їхня внутрішня смислова єдність,

яка сполучає усі компоненти (колишні самостійні лексеми) у монолітну одиницю, зумовлює смислову нерозкладність фразеологізмів і часткову або повну втрату словами-компонентами власного лексичного значення. Завдяки притаманній ФО внутрішній смисловій єдності видозмінений у результаті індивідуально-авторської трансформації фразеологізм не втрачає семантичного зв'язку з нормативною ФО, ідентифікувати в контексті яку вдається завдяки збереженим компонентам та/або синтаксичній моделі. Це дозволяє зіставити значення нормативної та оказіональної ФО.

Головною функцією авторських трансформацій ФО є функція стилістична. Йдеться про намагання суб'єктів трансформування збільшити конотації ФО, підвищити емоційно-експресивний тон тексту, в який поміщений трансформований фразеологізм.

Л. І. Ройзензон розглядає фразеологічну алюзію як стилістичну фігуру, що не є навіть найкоротшою частиною фразеологізму, а лише згадкою про відому носіям одиницю, іноді її назву [2, 116-117]. Досліджуючи оказіональну видозміну англійських прислів'їв в англійській художній літературі, С. І. Вяльцева пропонує ще ширше трактування терміну алюзія: “Це не лише посилання на яке-небудь прислів'я, але й випадки заміни його лексичних компонентів (замінювані компоненти не пов'язані зі словами-замінниками синонімічними відношеннями), пропущення значущих його компонентів, перестановка основних компонентів з огляду на оригінал і ті структурні зміни, які змінюють статус прислів'я як комунікативної одиниці мови і перетворюють її в номінативну одиницю мовлення” [3, 250]. Найближчим для нашого розуміння цієї проблеми є дефініція цього явища, подана І. С. Гнатюк: “Фразеологічний натяк (тут – фразеологічна алюзія) являє собою вказівку на відомий носіям мови фразеологізм внаслідок використання у певному контексті лексичних засобів, які нагадують про традиційний фразеологізм, що міг би бути вжитий в цих умовах. На відміну від еліпсису фразеологічний натяк не є безпосередньо навіть найкоротшою частиною фразеологізму” [4, 21]. Від себе додамо, що натяками на загальновідому одиницю, вжиту в контексті, є не лише певні лексичні засоби, а й її синтаксична конструкція.

Для ефективної реалізації фразеологічної алюзії в певних стилістичних цілях необхідним є використання лише загальновідомого, поширеного в мовленні фразеологізму, оскільки при застосуванні фразеологічної алюзії відбувається найсуттєвіша деформація форми або складу нормативного усталеного звороту. Для відтворення в пам'яті оригінальної одиниці служить її образ, один чи кілька компонентів або аналогічна синтаксична конструкція.

Залежно від способу, який автор застосував для “натяку” на узуальний фразеологізм, виділено чотири типи фразеологічної алюзії: вільний переказ фразеологізму в тексті, використання в контексті образу ФО, виокремлення в

контексті семантично опорного компонента фразеологізму, утворення okazionalizmu за аналогічною до узуального фразеологізму синтаксичною схемою.

До першого типу фразеологічної алюзії віднесено прийом довільного переказування ФО, який полягає у застосуванні в контексті фразеологізмів, що зазнали в тексті суттєвої деформації форми. Фразеологізм використано в повному лексичному складі, але введення його компонентів у контекст “здійснюється за зразком вільного слововживання” [1, 136]. Первинна структура фразеологізму, його базовий лексичний склад, відновлюється у свідомості реципієнта завдяки збереженням в контексті його компонентам. Загальне значення ФО зберігається, збагачуючись додатковою семантичною інформацією, детермінованою мовленнєвою ситуацією.

У текстах хорватських періодичних видань цей тип фразеологічної алюзії – доволі поширений метод підвищення емоційно-експресивного тону контексту. Причому способи введення авторами фразеологізмів у контекст майже необмежені: 1) *Malo je hrvatskih političara europskog formata. U prvoj garnituri samo trojica: Sanader, Račan i Mesić. Prvi u usponu, drugi u padu, treći u -kontinuitetu. Ako je politika zanat u kojem se jedno misli, drugo govori, a treće radi, najveći dio hrvatskih političara ga je dobro ispekao.* /Vjesnik, 24.07.2004/. У цьому уривку тексту автор статті використав фразеологізм *ispeći zanat* зі значенням “навчитися; добре знати свою роботу”. Компоненти фразеологізму розташовано дистантно: в різних частинах складнопідрядного речення. Журналіст іронічно зазначає: якщо політика – це думати одне, говорити друге, а робити третє, то більшість хорватських політиків досконало знають свою роботу. 2) *Možda se zadnja kap u čaši narodnoga strpljenja, unatoč zavaravanjima dosjeima i madracima (ili baš zbog njih) već prelila, pa nas čekaju još duge dvije godine razglašenih vanjskih trijumfa i prigušenih unutarnjih katastrofa.* /Hrvatsko Slovo, 23.11.2001/. В цьому прикладі легко розпізнається алюзія на відомий фразеологізм *kap koja je prelila čašu*, значення якого “дрібниця, яка стає останньою межею у низці невдач, труднощів, злості”. Компоненти цієї ФО розділено вставним реченням, до компоненту *čaša* приєднано словосполучення-поширювач, яке виступає в ролі неозначеного означення. У статті автор іронічно висловлюється щодо брудних виборчих кампаній, махінацій окремих політиків тощо та вказує, що це може стати останньою межею терпіння виборців.

У всіх вищенаведених прикладах в тексті збережено фразеологізм у його повному компонентному складі, проте розташування компонентів ФО в контексті довільне. Завдяки вільному введенню ФО компоненти набувають ознак вільних лексем і проявляють у реченні здатність до валентності; окремі компоненти експлікуються завдяки додатковим словам. Найчастіше складові елементи ФО знаходяться в різних частинах складного речення, “розростаються” у ціле складне речення. Унаслідок указаних чинників нормативний зміст фразеологізму збагачується, набуває додаткових відтінків.

Другий тип фразеологічної алюзії характеризується використанням у контексті образу традиційного фразеологізму. Натяками на відомий загалу фразеологізм є лише окремі його компоненти, вжиті в тексті у довільному порядку. Від першого типу алюзії відрізняється тим, що нормативний зміст ФО зазнає суттєвих трансформацій. Наведемо деякі приклади цього явища: 1) *Pravi razlog zbog kojeg je koalicijska ušica igle bila toliko široka da su dosad kroz nju komotno prolazili svi tajkuni stvoreni u HDZ-ovoj eri, nije ni pomanjkanje evidencije, ni zakona. Pravi je razlog nedostatak političke volje za obračun s prošlošću...* /Feral Tribune, 8.11.2002/. Цікавим прикладом фразеологічної алюзії є також трансформація фразеологізму *provući se kroz iglene uši* (“докласти великих зусиль заради порятунку”) у вищенаведеному уривку тексту. Довільно передаючи образ ФО, автор трансформував її зміст таким чином, що оказіональна ФО набула протилежного значення “легко, без зусиль врятуватися”. Крім того, додаткового відтінку набуло слово “врятуватися”, яке тут означає “уникнути відповідальності”. Йдеться про відмивання грошей можновладцями. 2) *Naprsto, ražalošćeni Androhito Hebrang i ražalovani »Bechtel« dijele istovrsnu tugu zbog zeca kojega su već vidjeli na ražnju a on je u zadnji čas umakao vukovima.* /Novi list, 7.08.2004/. Автор проводить аналогію між віце-прем’єром А.Хебрангом, який сподівався отримати величезні прибутки від діяльності однієї хорватської медичної установи, і керівництвом фірми “Бехтель”, що мало аналогічні наміри щодо зазначеної фірми. Оказіональний варіант фразеологізму *spremati ražanj, a zec u šumi* (“планувати, очікувати щось непевне, радіти чому-небудь малоймовірному”) іронічно вказує на їхні передчасні надії та втрату такої можливості.

Оскільки структура нормативного фразеологізму в контексті повністю деформована, відтворенню тої чи іншої ФО у свідомості реципієнта допомагають кілька її компонентів, використаних у оказіональному варіанті цієї ФО. Найчастіше передача образу фразеологізму здійснюється в межах складнопідрядного речення. Традиційна семантика ФО теж зазнає певних видозмін. Як правило, в контексті використано лише образну основу ФО.

Автори доволі часто вдаються до таких трансформацій, оскільки високий ступінь деформації фразеологізму сприяє його яскравому стилістичному увиразненню.

До третього типу фразеологічної алюзії належать такі випадки натяку на загальновідомий усталений зворот, коли асоціація з традиційним зворотом виникає внаслідок вживання в контексті семантично опорного компонента фразеологізму.

Поставивши питання про збереження лінгвістичної властивості ФО при скороченні її складу, Л. І. Ройзензон вивчає, наскільки можливо скоротити словоелементи усталеного словесного комплексу, щоб він міг розглядатися як репродукований варіант вихідного фразеологізму. Учений вважає, що “внутрішня межа” ФО, яку він називає фразеологічним уламком, – це “словоелемент ФО, який залишився після її максимальної редукції (в тому

вигляді, в якому цей елемент входив до складу ФО, або в трансформованому вигляді)” [7, 116]. Мовознавець виносить “фразеологічний уламок” за межі фразеологічної алузії, виділяючи його як самостійний прийом трансформації ФО.

Слова-нятяки, прототипи компонентів фразеологізмів, видозмінюються семантично, набувають зовсім нових значень, які зумовлюються тривалим функціонуванням даних компонентів у складі фразеологізму і випливають із його цілісного значення. Такі значення можна назвати фразеологічно зумовленими, або фразеологічними значеннями слів” [1, 136]. З. А. Павлова слушно зазначає, що виокремлені опорні фрагменти ФО “видозмінюються в лексико-граматичному відношенні” [6, 64]. Ці фрагменти ФО отримують певну валентноздатність і можливість реалізувати свою семантику в нових дистрибутивних зв'язках.

Нижче наведено приклад використання однослівного семантичного ядра – нятяку на відомий широкому загалу фразеологізм. У ролі слова-нятяку використовується елемент дієслівного фразеологізму: *Distanciran stav prema prodemokratskim skupovima objašnjava se potrebom da se ne produbljuje polarizacija Hrvatske. Vlast se boji da bi se spirala nadvikivanja i sukobljavanja mogla pojačati. Ali u takvom držanju nije teško prepoznati i pomanjkanje petlje. Možda i pomanjkanje političkog stava.* /Vjesnik, 21.03.2001/. Слово-нятяк *petlja*, що є компонентом фразеологізму *biti jake petlje* або *imati petlju* – “бути сміливим, відважним” набуває фразеологічно детермінованого значення “сміливість, відвага”. За допомогою оказіонального фразеологізму автор висловлює критичне ставлення до влади, вказуючи їй на брак сміливості відкрито підтримати деякі організації.

Семантично опорним центром подекуди виступає ціле словосполучення, яке є фрагментом процесуального фразеологізму: *Slovenski premijer dr. Janes Drnovšek očito je razapet između strateške vizije o stabilnome položaju Slovenije u današnjem i sutrašnjem euroatlantskom svijetu, koja uključuje i sredene (dobro)susjedske odnose s Hrvatskom te temeljne brige da što dulje sačuva na okupu svoju današnju vladinu koaliciju s Pučkom strankom Marjana Podobnika, koja sve češće nalikuje rogovima u vreći.* /Vjesnik, 28.05.1999/. Тут трансформовано фразеологізм *slagati se (bočiti se) kao rogovi u vreći (u džaku)*, узуальне значення якого “перебувати з ким-небудь у напружених стосунках, жити у незлагоді”. У контексті використано семантичне ядро цього фразеологізму *rogovi u vreći*, що набуло змісту “особа (в цьому випадку йдеться про політичну партію), що конфліктує з оточенням”. У статті повідомляється про прем'єр-міністра Словенії Я.Дрновшека, який заради власних амбіцій великого інтегратора Словенії в об'єднану Європейську спільноту, намагається зберегти провладну коаліційну більшість, основою якої є Народна партія, що його підтримує і створює конфліктні ситуації з партіями інших політичних спрямувань.

Виокремлені фрагменти ФО відрізняються від вихідних ФО категоріальною віднесеністю і синтаксичною функцією в реченні. [6, 64]. Процесуальні фразеологізми, з формального складу яких у контексті використано лише їхнє семантичне ядро (один компонент або ціла субстантивна сполука), втрачають зафіксовану нормою процесуальність і okazіonalно вживаються як номінативні одиниці із фразеологічно детермінованою семантикою, відносно вільно вступаючи в синтаксичні зв'язки зі словами в реченні.

Четвертий тип фразеологічної алюзії характеризується використанням синтаксичної конструкції узуального фразеологізму для створення нової одиниці. При цьому автор застосовує часткову (заміну кількох складових ФО) субституцію компонентів із заповненням її позицій контекстуально детермінованими словами або абсолютну (заміну усіх компонентів фразеологізму).

Л. М. Болдирева називає новотвори на основі конструкцій нормативних фразеологізмів “мовленневими фразеологічними аналогами” і стверджує, що вони створюються “за подобою фразеологічної основи і характеризуються асоціативною спільністю, деяким паралелізмом між його образом і образом фразеологічної основи” [2, 56].

Заміна компонентів ФО ситуативними елементами спричиняє актуалізацію їх буквального значення. Okazіonalний варіант ФО реалізує узуальний зміст з елементами додаткової інформації, детермінованими конкретною мовленневою ситуацією.

Тотожну синтаксичну конструкцію та окремі елементи компонентного складу вжив автор для створення наступної okazіonalної одиниці: *Šef države se pred alkarima odrekao još jedne u nizu svojih funkcija, u ovom slučaju pokrovitelja njihova monotonog i sve besmislenijeg seoskog derneka. No time je samo još više učvrstio autoritet čovjeka koji... zna budalama reći da su budale, a štetočinama da su štetočine.* /Feral Tribune, 2.07.2002/. Основою для okazіonalного фразеологізму в цьому випадку є фразеологізм *reći bobu bob, a popi pop* (“сказати відкрито і рішуче”). Збережений компонент *reći* в новоутвореній ФО вжито інверсивно. У статті йдеться про те, що президент Хорватії С.Месич на зустрічі із селянами зверхньо висловився щодо організації їхнього сільського ярмарку.

У наведеному нижче прикладі публіцист в контексті використав лише синтаксичну схему ФО, яка є вказівним елементом на певний фразеологізм: *HDZ-u HDZ-ovo, a opoziciji opozicijsko – Šeks je i postao kooperativniji u odnosima s oporbenim strankama. Razmjerni izborni sustav s višeizbornih jedinica jamstvo je da će se dobiveni glasovi adekvatno pretočiti u saborske mandate.* /Feral Tribune, 13.9.1999/ (нормативна ФО: *Bogu božje, caru carevo* – “кожному стільки, скільки йому належить”). Okazіonalний варіант, фактично, є структурним дублетом нормативного фразеологізму, що й дає змогу розпізнати його у тексті та співвіднести з конкретною оригінальною одиницею. Стаття висвітлює передвиборчі плани провладної партії Хорватський демократичний союз та опозиційних партій.

Використання синтаксичної конструкції традиційного фразеологізму з метою створення оказіональної одиниці шляхом заміни її компонентів ситуативними елементами є доволі продуктивним засобом досягнення експресивності тексту статті. Створений журналістом новий фразеологізм реалізує в контексті його словникове значення з ситуативними елементами, співвідносними зі змістом повідомлення.

Отже, фразеологічна алюзія як прийом авторської трансформації ФО становить доволі цікаве стилістичне явище і у текстах хорватських газет застосовується часто. При фразеологічній алюзії спостерігається дуже відчутний відхід від зафіксованої словником форми ФО. Тому вкрай важливим є використання лише загальновідомих фразеологізмів. При фразеологічній алюзії ідентифікаторами традиційного фразеологізму можуть виступати усі складові елементи ФО, довільно розташовані в тексті (здійснюється вільне переказування фразеологізму); кілька компонентів ФО та її метафоричний образ (передача образу відбувається теж в довільній формі); семантично опорне слово-компонент або словосполучення-фрагмент нормативного фразеологізму, які набувають в контексті фразеологічно зумовленого значення і більшу валентноздатність в реченні; синтаксична схема ФО (із заповненням її позицій оказіональними словами згідно з комунікативним завданням). По-різному також здійснюється реалізація традиційної семантики ФО (залежно від застосованого до фразеологізму різновиду фразеологічної алюзії).

Завдяки суттєвій деформації форми усталеного звороту при фразеологічній алюзії контекст, у якому він вжитий, набуває яскравого емоційно-експресивного тону контексту.

Подальше вивчення видозмінених фразеологізмів дозволить дослідити інші семантико-прагматичні риси ФО, які проявляються при їх вживанні в мовленні, зокрема при трансформаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна обробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.;
2. Болдырева Л.М. Некоторые стилистические приемы употребления фразеологических единиц // Уч. зап. 1-го МГПИИЯ им. М.Горька. – М., 1968. – С. 43-59;
3. Вяльцева С.И. Оказиональное использование английских пословиц // Исследования лексической сочетаемости и фразеологии. Сб. трудов МГПИ им. В.И.Ленина, 1975. – С. 245-270;
4. Гнатюк І.С. Трансформація традиційних фразеологізмів в мові сучасної художньої прози. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1982. – 24 с.;
5. Мова сучасної масово-політичної інформації. – К.: Наукова думка, 1979. – 256 с.;
6. Павлова З.А. Эллипсис и обособление компонентов фразеологических единиц в газетных заголовках (на материале «Morning Star») // Вопросы романо-германского языкознания. – Челябинский гос. пед. ин-т. – 1973. – Вып. 4. – С. 63-65;
7. Ройзензон Л.И. Лекции по общей и русской фразеологии. – Самарканд: Самарканд. гос. ун-т им. А.Навои, 1973. – 221 с.

Шевченко Л.І., Дергач Д.В. (Київ, Україна)
Колір у науковому опрацюванні А.Вежбицької

У статті проаналізовано концепцію семантичних універсалій А.Вежбицької, зокрема інтерпретацію семантики кольору. Окреслено локус проблеми і можливу лінгвістичну перспективу аналізу колоративів.

Ключові слова: колір, колоратив, семантичні універсалії, кольорові універсалії.

В статье проанализировано концепцию семантических универсалий А. Вежбицкой, в частности интерпретацию семантики цвета. Определены локус проблемы и возможная лингвистическая перспектива анализа колоративов.

Ключевые слова: цвет, колоратив, семантические универсалии, цветовые универсалии.

The article deals with the problem of analysis of A. Wezhbycka's conception about semantical universal characteristics, interpretation of color's semantic.. The authors define the locus of such issue and probable linguistic perspective of color names' investigation.

Key words: color, color name, semantical universal characteristics, universal characteristics of color.

У чітко окресленій предметності наукового аналізу, коли йдеться про колоративи, насправді існує багато дискусійного, по-різному інтерпретованого, або і просто взаємовиключного. Навіть у філології, яка дослідницькій локус пов'язує зі словом, можливі розв'язання характеристик колоративів узгоджуються з підставою різними епістемами та методологіями й, відповідно, різними результатами.

А. Вежбицька, цитований і шанований у філологічному світі мовознавець, дослідник, який уже протягом не одного десятиліття об'єктивує теорію семантичних універсалій, неодноразово звертається до аналізу колоративів (в авторській термінології – позначень кольору): звернімо увагу хоч би на покликання самого автора*. Синтезовані принципи аналізу колоративів А. Вежбицька окреслює у праці «Обозначения цвета и универсалии зрительного восприятия» [1, 231-291], що стала складовою частиною великої, на цьому етапі наукової діяльності автора підсумкової розвідки «Язык. Культура. Познание» [1].

На перший погляд винесене як заголовне поняття «універсалії» й акцентована в текстах А. Вежбицької увага саме на «семантичних

* Wierzbicka, Anna. 1972. Semantic primitives. Frankfurt: Athenaum (Linguistische Forschungen 22); Wierzbicka, Anna. 1980. Lingua mentalis: The semantics of natural language. Sydney: Academic Press; Wierzbicka, Anna. 1985. Lexicography and conceptual analysis. Ann Arbor: Karoma; Wierzbicka, Anna. 1990. The meaning of colour terms: Semantics, culture and cognition. Cognitive Linguistics 1, 1: 99-150.

універсаліях» скеровує читача до структурних методологій, коли логічне впорядкування в системі визначає параметри опису. Лінгвістичний досвід читача активізує асоціації з московськими, а пізніше женецькими й американськими структуралістами, зокрема В. Московичем та ін., які досить ефективно працювали саме з колоративами [2]. Проте А. Вежбицька не зупиняється на послідовності, строгості, але водночас й обмеженості структурних методологій. Вона працює з семантикою – найбільш мінливими, найбільш рухливими, найбільш суб'єктивно (чи множинно) пояснюваними як з етимологічного, так і з функціонального погляду одиницями мови. Додамо ще ряд параметрів, без уваги до яких не може працювати філолог: еволюція слова у просторі й часі, модусні смисли, зреалізовані в тексті, суб'єктивне / об'єктивне в семантиці слова, здатність слова до символізації й відповідне поліваріантне прочитання символів залежно від світогляду й «поля культури», врешті – семантичні кореляції як результат взаємодії культур.

А. Вежбицька пропонує особливий інструментарій для вирішення принципового питання щодо пошуку «кольорових універсалій»: «зв'язок між уявленнями про колір у мозку і мовними уявленнями про колір може бути тільки опосередкованим. Шлях лежить через поняття» [1, с. 283]. Тобто, поняття в ієрархії уявлень про колір – це операційна одиниця вищого порядку, певне узагальнення смислу кольору. Без пояснення поняття, отже, не може дістати задовільних потрактувань і колір.

Якою ж є вертикаль лінгвістичного доведення А. Вежбицькою такого твердження? Дослідник виходить із того, що «колір – це не універсальне людське поняття», тому що в різних людських спільнотах «... є такі, в яких немає ні запозичень, ні власного поняття кольору» [1, 231]. Відповідно, «не універсальні й «імена кольорів», і навіть опозитивна співмірність білого – чорного, що її (якщо йти за К. Леві-Стросом) відносимо до фундаментальних характеристик структурування людського мислення.

А. Вежбицька досить категорично пояснює це: «Неправильно також, що, як іноді стверджують, у всіх мовах є слова для чорного і білого» [1, 231]. Доведення названої позиції спирається на твердження, що полісемантичне слово (тобто здатне позначати не тільки чорні, але й коричневі, сірі та темно-сині предмети) не означає чорне. На наш погляд, така вихідна теза є щонайменше дискусійною. Якщо полісемантика (а чому кольорова семантика не може бути зреалізованою в полісеманті, адже гіпотетично будь-яке слово може бути багатозначним?) включає кілька колоративів, можливо йдеться про віднесеність до абстракцій вищого рівня, коли розрізняються світле – темне, або ж необхідним є екстралінгвальний коментар, опертий на факти історико-культурної специфіки і стадіальності тої чи іншої мови. Хоча внутрішня логіка в позиції А. Вежбицької очевидна. Справді, для моделювання принципів опису семантичних універсалій полісемантики, в яких мотиваційні критерії ядра – периферії чи основного й похідних значень не спрацьовують, необхідні інші пояснення.

Дослідниця знаходить їх у нейрофізіологічній фактології, яка є співмірною з лінгвістичним досвідом. Звідси теза: «Всі мови мають слово для поняття БАЧИТИ, але не обов'язково мають його для «кольору». Якщо, отже, звернутися до контексту культури, зорове сприйняття постає складним й інтегральним, зважаючи на колір, форму, фактуру й інші ознаки, що їх можна розглядати як неподільне ціле [1, 231]*.

Звідси наскрізна теза А. Вежбицької: «Я не сумніваюсь в існуванні деяких «універсалий зорового сприйняття», що можуть бути описані при вивченні мов світу... «Кольорових універсалий» не може бути, тому що категорія «колір» як така не є універсальною. Між тим «бачення» - це дійсно універсальне людське поняття [1, 231].

Зрозуміло, дисципліна структурної мотивації щодо семантичної мінливості вимагає нетривіальних методів розв'язання поставленої дослідником задачі, або ж виходу за межі фахового знання в пошуку додаткової інформації. А. Вежбицька звертається до онтологічно зумовленого досвіду людини: так постає пояснення понятійної віднесеності семантики до опозиції «день» (парадигма семантики світлого) і «ніч» (відповідна парадигма темного), широко ілюстрованої авторитетними висловлюваннями Ф. Беррена, С. Харгрейв та ін.

Певний сумнів абсолютної доведеності позиції викликає хіба що опрацьований матеріал. Так, думка А. Вежбицької, з покликанням на С. Харгрейв, щодо аргіогі зрозумілої ситуації, коли різниця між «темними» і «світлими» кольорами відіграє найважливішу роль у більшості мов світу, спирається на дослідження австралійської мови куку яланджи. У свою чергу С. Харгрейв залучає до аналізу результати польових досліджень Р. Джоунз і Б. Міхан, які вивчали колоративи в Анбаррі (північ і центральна частина півострова Арнем-Ленд) і доводять домінанту лише двох кольорів – темного і світлого. До цієї ж думки схиляється С.Л. Девіс, який аналізував мову дітей у Мілінгімбі, що знаходиться також на Арнем-Ленді.

А отже, вибудовується ланцюжок доведень і покликань, опертий на польові дослідження мов, які, за Б. Берліном і П. Кеєм, відносяться до II ступеня розвитку відповідно до еволюційної послідовності колоративів. Ситуація з можливим і несуперечливим віднесенням до схеми «світле – темне» колоративів у високорозвинених мовах не прояснюється, хоча і згадується. Так, в іншому місці А. Вежбицька зазначає, що в англійській та багатьох інших мовах «колір» є самодостатнім семантичним полем. Проте

* Зауважимо, А. Вежбицька у цих твердженнях солідаризується з Ван Бракелом, який зазначає, що в західних мовах кольорова сфера чітко відрізняється від інших категорій. Більше того, відтінки кольору є важливішими, ніж яскравість і насиченість. Натомість в інших культурах ознака кольору нівелюється і він не існує як окрема ознака [17].

шукати у всіх мовах поля «кольорової семантики» - це нав'язувати різним культурам перспективу лише одної з них. І додає: «насамперед сучасної високорозвиненої західної культури» [1, 232]. Закономірно виникає питання: якщо йдеться про наскрізні «семантичні універсалії», то хіба вони стосуються лише дитинства людства, а не всіх мов?

В аналогічний спосіб розв'язується питання про другу універсалію, пов'язану з оточенням (тлом) як фундаментальним структурним елементом референції за будь-якого опису зорового сприйняття. Аргументація А. Вежбицької будується на асоціативній семантиці проекції «бачення» на пейзаж, інтер'єр (звідси англ. *view, scenery, landscape*, які пов'язують ідею бачення з місцем), «подібності» в зорових відчуттях (*gold* – зроблений із золота, *golden* – на вигляд подібний до золота та ін.).

Розуміючи позитиви і водночас недостатність класифікаційних моделей «кольорових універсалій», побудованих раніше, і передусім дослідницької практики Б. Берліна і П. Кея, що її Р. Шведер і Е. Бьорн називають прикладом застосування «правила обмеження даних», А. Вежбицька знаходить власний шлях. Якщо Д. Локка, Д. Юма, Р. Карнапа і Л. Вітгенштайна цікавить **МОВА**, то лінгвіста мають цікавити **МОВИ**. В їх зіставленні, етимологічних інтерпретаціях і здатності останніх мати пояснювальну силу. Відтак «якщо *niebieski, синій* чи *aoi* не означають те ж саме, що і *blue*, то що в такому випадку вони позначають? І чому тоді відповідає *blue*?» [1, 236]. Якою мірою наукове знання фізичних властивостей кольору, його хроматології, нейрофізіології кольоросприйняття дозволяє аналізувати кольорову концептуалізацію? Відповідно, кольорова концептуалізація, на повторювану в різних контекстах думку А. Вежбицької, різна в різних культурах, хоча і з елементами вражаючої подібності: «Концептуальні універсалії, - як формулює дослідник, - дійсно існують, але я думаю, що вони можуть бути знайдені тільки завдяки концептуальному аналізу, опертому на дані багатьох мов світу, а не завдяки нейрофізіологічним дослідженням» [1, 237].

Пізніше А. Вежбицька дещо дезавує категоричність вищенаведеної тези, погодившись, що «говорити так – не означає заперечувати той факт, що деякі елементи наших кольорових концептів можуть значною мірою залежати від нашої загальної людської природи і що культура взаємодіє з нашим біологічним сприйняттям при формуванні кольорових понять» [1, 239].

Але напрямком обрано. Математичні моделі не дають повних відповідей у семантиці, тому що не можуть визначити значення жодного з кольорів у жодній із мов, і таким чином «принижується роль дискретності і переоцінка значення недискретності». Більше того, переоцінюється

методологія теорії розмитих множин^{*}, хоча в наслідку жодне значення будь-якої природної мови не має адекватного опису. Із погляду мовознавства, отождоження значень із денотатами є не тільки наївним (дотепна аналогія з «Мандрями Гулівера», де мудреці замінювали слова демонстрацією предметів і носили з собою все, про що збиралися говорити, додає іронічної переконливості аргументам А. Вежбицької), але і не дозволяє дослідити МЕЖІ між кольорами.

Аналіз колористики у психолінгвістичних експериментах (ідеться, зокрема, про праці Р. Фрумкіної та ін.) переконують А. Вежбицьку в тому, що відповіді інформантів «не можуть бути вирішальним аргументом – їх треба інтерпретувати і робити з них висновки» [1, 244]. А отже, продуктивна перспектива – концептуалізація універсальних характеристик колоративів «світових мов, відбитих у кольоровому сприйнятті на певній стадії розвитку в термінах імен референтів, важливих для певного середовища існування людини, таких, як мінерали характерного вигляду, тварини чи рослини» [1, 282].

Саме в такий спосіб і розглядає А. Вежбицька основні кольори спектру, звертаючись до етимології слів у різних мовах і з проєкцією на діахронію / синхронію (так, пол. *czerwony* пов'язується з назвою черв'яка певного виду, хоча автор і не переконана, що ці зв'язки простежуються на синхронному рівні; аналогічно рос. *голубий* асоціюється з кольором неба та ін.).

Полемізуючи навіть у висновках із теоріями, що пояснюють колоративи в термінах нейрофізіології, й широко цитуючи опонентів (на наш погляд, це виразно свідчить про незавершеність дискусії), А. Вежбицька пропонує для наукової спільноти власні твердження. Так, відповідь лінгвіста на

^{*} Ця теорія була запропонована в 60-х роках 20 століття Л.А. Заде як нова математична концепція, пов'язана з більшою чіткістю аналізу мисленнєвих процесів. Дослідник акцентував увагу на "розмитості", "нечіткості" вихідних математичних об'єктів, на тому, що в мисленні людини відтворюються не числа, а елементи нечітких множин або класів об'єктів. Тому інтерпретація, на думку Л.А. Заде, можлива лише в конструктах багатозначної логіки, яка, на відміну від класичної логіки, оперує трьома і більше значеннями істинності. Для лінгвіста така концепція дозволяє врахувати поліваріантність семантики слова, яка реалізується в контексті, з урахуванням завдань і особливостей комунікації. В першу чергу, йдеться про функціональний опис лексеми, звернення не до константних, а навпаки – до динамічних особливостей, які можуть трансформуватися, еволюціонувати під впливом екстралінгвальних чинників. Наприклад, лише контекст допоможе мовознавцю визначити семантичні доміанти, лінгвостилістичний потенціал колоративу **білий** у таких словосполученнях: *білий сніг, білий пісок, біле молоко, білі хмари, біле сонце, біле волосся, білі руки, біла людина* та ін. "Теорія розмитих множин" для мовознавчого аналізу розширює спектр мотиваційних характеристик, які, вибудовані за логічним принципом, виявляють особливі для кожної полісемантими функціональні параметри.

питання: «Але як мова може бути «прямо» пов'язана з психічними реакціями?» корелює з аналітичним досвідом А. Вежбицької - «Мова відбиває концептуалізацію, а не «репрезентацію кольору в нервових клітинах... десь на шляху від ока до мозку» [14, 617]. Відповідно «зв'язок між уявленнями про колір може бути тільки опосередкованим. Шлях лежить через поняття» [1, 283].

Розгорнутий коментар цієї тези є намаганням А. Вежбицької зосередити увагу читача / колеги на вихідних позиціях авторського бачення проблеми: дані чуттєвого сприйняття суб'єктивні – поняття спільні для всіх; можливість повідомлення про наше суб'єктивне сприйняття кольору залежить від здатності перевести його в поняття, зрозумілі іншим людям.

А отже, на думку А. Вежбицької, кольорове сприйняття не є відповідністю слову. Ми тільки можемо про нього говорити, тому що вміємо пов'язувати зорові категорії з певними універсальними моделями, до яких можна віднести вогонь, сонце, рослинний світ і небо (так само день і ніч). І саме ці моделі складають основні точки референції в людській «розмові про колір».

Уточнимо, А. Вежбицька в цьому випадку (як і в інших, що передували висновкам) не звертає уваги на цивілізаційну стадіальність постання запропонованих нею універсальних моделей, зокрема, коли йдеться про вогонь, що, як відомо, є надбаннями цивілізації, хронологічно набагато пізніше концептуалізованим, ніж небо, сонце і рослинний світ. Зрозуміло також, що критика нею С. Харкнес [11, 197] є позиціонуванням теорії семантичних універсалій, а не заглибленням у когнітивну лінгвістику, нехай і в проекції на «когнітивні зачіпки для кольорової номінації».

Важливо інше. Аналітика А. Вежбицької – концептуальний погляд на окреслений нею спектр проблеми, що спирається на точно дібрану фактологію. Водночас це погляд мовознавця, який долучає нас до широкого гуманітарного знання й акцентує увагу на співвіднесенні параметрів лінгвістичного – нелінгвістичного.

Тому А. Вежбицька проти хибних протиставлень. На її думку, «нехай на лінгвістичні категорії дійсно можуть впливати – хоча й опосередковано – перцептивно-когнітивні фактори, але це не заважає мові впливати на мислення». Тому носії англійської мови не усвідомлюють, що *blue* – не більш загальнолюдський, ніж *голубий* чи *aoi*, оскільки мислення співвідноситься з концептуальною репрезентацією кольору, хоча і з нетотожністю.

Концептуалізація кольору людиною, відбита в мові, потребує звернення до понятійних універсалій, таких як БАЧИТИ, ЧАС, МІСЦЕ, ПОДІБНІСТЬ, - підкреслює А. Вежбицька. Пояснення концептуалізації, її варіативних й універсальних рис, потребує уваги до сутностей того, як ми говоримо про те, що бачимо, не обмежуючи штучно дані й залишаючи поза аналізом «феномен нейрофізіологічного начала».

Логічно завершений виклад теорії А. Вежбицької певною мірою вичерпує окреслений нею локус проблеми і дослідницькі принципи доведення. Проте водночас формує нові питання і проводить межу між іншими локусами, які ще мають бути описані.

Твердження (звернімо увагу – висновкове) А. Вежбицької «не дивлячись на опосередковані зв'язки з людською нейрофізіологією, значення назв кольору (як і значення назв емоцій) є артефактами культури» [1, 285] розгортає дослідницький вектор в інші площини – площини функцій, історії цивілізації та місця в ній словесної культури, стадіальності людського мислення і його вербалізованих репрезентацій, етнічної специфіки семантичних універсалій як ідентифікатора особливого ментального досвіду та ін.

Важливим і, підкреслимо, надзвичайно актуальним є дослідницький локус, в якому має бути проаналізований ресурс колоративів, пов'язаний зі здатністю впливати на психіку, маніпулювати свідомістю, змінювати сприйняття кольорової палітри аж до зсувів у поняттєвій об'єктивності світу. В такій постановці питання неототожене з лінгвістикою нейрофізіологічне знання (і в цьому абсолютну рацію має А. Вежбицька) постає титаном, який здатен допомогти мовознавству досягнути глибини людської психіки та її тонкої діяльності й залишитися при цьому наукою про слово.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Вежбицька А.* Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая ; Пер. с англ. Отв. ред. М.А. Кронгауз ; Вступ. ст. Е.В. Падучевой. - М. : Русские словари, 1996. - 416 с.;
2. *Москович В.А.* Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля) / В.А. Москович. - М. : Наука, 1969. - 304 с.;
3. *Фрумкина Р.* Цвет, смысл, сходство / Р. Фрумкина. - М. : Наука, 1984.;
4. *Berlin B.* Basic colour terms : their universality and evolution / B. Berlin, P. Kay. - Berkeley : University of California Press, 1969.;
5. *Berlin B.* The world colour survey / B. Berlin, P. Kay, W.R. Merrifield. - Dallas : Academic Publications of the Summer Institute of Linguistics, 1991.;
6. *Birren F.* Color and human response / F. Birren. - New York : Van Nostrand Reinhold Company, 1978.;
7. *Boas F.W.* Introduction to Handbook of American Indian Languages / F. Boas, J. Powell / Indian Linguistic Families of America North of Mexico ; Ed. by P. Holder, 1966.;
8. *Bruckner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Bruckner. - Warsaw : Wiedza Powszechna, 1957.;
9. *Davis S.L.* Colour classification and the Aboriginal classroom / S.L. Davis // Application of Linguistics to Australian Aboriginal Contexts. - Clayton, Victoria : ALAA, 1982. - P. 68-77.;
10. *Halliday M.A.K.* Spoken and written modes of meaning / Michael A.K. Halliday // Comprehending oral and written language. - New York : Academic Press, 1987. - P. 55-82.;
11. *Harkness S.* Universal aspects of learning colour codes : A study in two cultures. *Ethos* 1, 1973. - P. 175-200.;
12. *Hewes G.W.* Comment on MacLauray's «From brightness to hue: An explanatory model of color-category evolution» / Gordon W. Hewes. - *Current Anthropology*, 1992, 33, 2. - P. 163.;
13. *Jones R.* Anbarra concepts of colour / R. Jones, B. Meehan // Australian Aboriginal concepts. - Canberra : Australian Institute of Aboriginal Studies, 1978. - P. 20-29.;
14. *Kay P.* The linguistic significance of the

meaning of basic colour terms / P. Kay, C. McDaniel // *Language* 54, 1978. – P. 610-646; 15. *Kay P.* Biocultural implications of systems of color naming / P. Kay, B. Berlin, W. Merrifield // *Journal of Linguistic Anthropology* 1, 1, 1991. – P. 12-25; 16. *Shweder R.A.* Does the concept of the person vary cross-culturally? / Richard A. Shweder, Edmond J. Bourne // *Culture theory : Essays on mind, self, and emotion.* – Cambridge : Cambridge University Press, 1984. – P. 158-199; 17. *Van Brackel J.* The plasticity of categories : The case of colour / J. van Brackel // *British Journal for the Philosophy of Science* 44, 1993. – P. 103-135; 18. *Wierzbicka A.* Semantic primitives / Wierzbicka Anna. – Frankfurt : Athenäum (Linguistische Forschungen 22), 1972; 19. *Wierzbicka A.* *Lingua mentalis : The semantics of natural language* / Wierzbicka Anna. – Sydney : Academic Press., 1980; 20. *Wierzbicka A.* *Lexicography and conceptual analysis* / Wierzbicka Anna. – Ann Arbor : Karoma, 1985; 21. *Wierzbicka A.* The meaning of colour terms : Semantics, culture and cognition / Wierzbicka Anna // *Cognitive Linguistics* 1, 1, 1990. – P. 99-150.

Шевченко М.В. (Київ, Україна)

Парадигматичні особливості українських дієслів руху у світлі лінгводидактики

У статті проаналізовано особливості лексичної семантики дієслів руху української мови, їхні парадигматичні характеристики, що є суттєвими з точки зору лінгводидактики.

Ключові слова: лінгводидактичний опис, дієслова руху, спрямованість/неспрямованість (різноспрямованість) руху, спосіб пересування, середовище пересування.

Статья посвящена анализу особенностей лексической семантики глаголов движения украинского языка, их парадигматических характеристик, существенных с точки зрения лингводидактики.

Ключевые слова: лингводидактическое описание, глаголы движения, направленность/ненаправленность (разнонаправленность) движения, способ передвижения, среда передвижения.

The lexical semantic peculiarities of verbs of motion in Ukrainian language, their paradigmatic characteristics being essential from the linguodidactical point of view are analyzed in the present article.

Key words: linguodidactical description, verbs of motion, directionality/non-directionality (multiple directionality) of motion, motion mode, motion surroundings.

Постановка проблеми. Потреба лінгводидактичного опису дієслів руху (далі – ДР) зумовлюється низкою лінгвістичних і позалінгвістичних чинників. З одного боку, ДР, позначаючи концептуально значущі для життя й орієнтації людини просторові відношення, входять до ядра системних засобів природної мови й посідають пріоритетне місце в мисленні й процесі

комунікації [8, 37]. Дієслова загалом і ДР зокрема є центральною ланкою висловлювання, що «містить у собі життя і поширює його» [5, 199], а відтак оволодіння ними є невід'ємною, важливою частиною процесу навчання іноземців української мови. Крім того, саме перехідні ДР реалізують у висловлюванні найвищу валентну спроможність – сім позицій [9, 119-121]. З іншого боку, специфіка парадигматичних і синтагматичних характеристик українських ДР, що виявляється в реальному спілкуванні, викликає неабиякі труднощі в засвоєнні цих лесичних одиниць іноземними студентами, в рідній мові котрих аналізована група дієслів структурується і/або функціонує іншим чином. Окрім необхідності спеціального лінгводидактичного (педагогічного) опису українських дієслів руху, вказані обставини потребують також продуманого, методично обгрунтованого представлення ДР на різних етапах навчання іноземних студентів, по-перше, і наявності відповідних навчальних матеріалів, по-друге.

Об'єктом дослідження обрано парні безоб'єктні і об'єктні ДР, рекомендовані для вивчення іншомовними студентами.

Предметом дослідження є особливості лексичної семантики ДР, їхні парадигматичні характеристики, що є суттєвими з погляду їх опису, орієнтованого на прикладні цілі.

Матеріалом для дослідження став аналіз опублікованих із цього питання праць українських та зарубіжних лінгвістів, лінгводидактів і методистів, а також досвід роботи автора статті в іншомовній аудиторії.

Мета статті – систематизація лексико-семантичних і лексико-граматичних характеристик ДР, врахування яких видається необхідним для оптимальної організації навчального процесу і створення відповідних навчальних матеріалів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У російській лінгводидактиці опис ДР з метою навчання має більш ніж піввікову традицію. Різні аспекти теоретичного, лінгводидактичного і власне методичного характеру ґрунтовно висвітлено, зокрема, в таких працях [1], [4], [10], [20]. Безумовно, у практичному навчанні української мови іноземців напрацювання російських колег із цього питання відіграють велику роль, проте системно-функціональні властивості аналізованих лексичних одиниць в українській мові не мають стовідсоткової подібності з російськими ДР. Слід зазначити, що різні теоретичні аспекти вивчення українських ДР як окремого лексико-граматичного чи лексико-семантичного об'єднання (термінологічна неоднотайність у визначенні цього об'єднання дієслівної лексики: «лексико-семантичний розряд», «лексико-семантична мікросистема», «лексико-семантичний клас (група)» та ін. не є суттєвою з точки зору завдань нашого дослідження) або ж у рамках дієслівної лексики загалом висвітлено в низці останніх праць українських науковців [7], [14], [15], [16], [17]. Менш дослідженими залишаються проблеми лінгводидактичного опису

українських ДР, розгляд яких обмежується єдиним навчальним посібником та окремими публікаціями [2], [12], [18].

Опис мови загалом та її окремих підсистем у педагогічній лінгвістиці, хоча й має свої особливості, викликані орієнтацією на викладання мови як нерідної (іноземної), не є «результатом спотворення» «правильного» опису мови, а становить собою таку ж повноправну граматику (чи опис фрагмента лексичної системи), як академічна граматики, комп'ютерна лінгвістика та інші напрямки мовознавства [3, 54]. Власне кажучи, лінгводидактичний опис якраз і ґрунтується на теоретичному (типологічному і зіставному) дослідженні мов. З цього погляду, ДР не становлять винятку, і саме тому нашу увагу привернули фундаментальні праці останніх років, у яких у типологічному і в конкретно-мовному аспектах виявлено і схарактеризовано специфічні особливості семантичної структури ДР, котрі диктують стратегію опису ДР в різних мовах з метою навчання [8].

Стратегія типологічного опису ДР в зарубіжній лінгвістиці, як зазначає Т.А.Майсак, суттєво відрізняється в мовах світу, «насамперед ці відмінності стосуються того, яка саме інформація про ситуацію руху виражається у складі дієслівного кореня, а яка передається іншими засобами» [8, 103]. Виходячи з цього засадничого принципу, виділяються три основні групи мов, причому «європейські» мови, що представляють індоєвропейський ареал, не становлять єдності з цього погляду і вирізняються кожна своїми особливостями в межах певної спорідненої групи – германської, романської чи слов'янської зокрема.

Так, в англійській мові дієслівний корінь, окрім самої *idei* руху, виражає *спосіб* руху, а регулярними засобами вираження *маршруту* слугують спеціальні службові морфеми – «сателіти» – постпозитивні адвербіальні частки (англ. *run in* 'вбігти', *run out* 'вибігти' тощо). Натомість у романських мовах «ядерна сема руху» міститься в самому дієслові, наслідком чого є наявність «спеціалізованих» дієслів на позначення *напрямку руху* суб'єкта (ісп. *ventras* 'входити', *salir* 'виходити', *pasar* 'проходити', 'переходити' тощо). Згідно з критеріями такої класифікації, російську (українську також) можна зарахувати більшою мірою до так званих мов «сателітного» типу, щоправда, «сателітами» в них, на відміну від англійської, виступають не постадвербіальні частки, а префікси, які, крім того, доволі часто дублюються відповідними прийменниками. У цьому російська й українська мови виявляють значну подібність до німецької мови. І хоч, як відомо, будь-яка класифікація «культгає», не враховуючи «змішаних», проміжних і т.д. випадків, диференціація ДР на основі вищеназваних критеріїв є корисною і для лінгводидактичного опису ДР, орієнтованого на певну національно-мовну аудиторію. Дані таких зіставно-типологічних досліджень реалізовано, зокрема, в практичних граматиках російської мови для англо-, німецько-, франко-, іспаномовних студентів [11], [13], [19].

Не менш важливим, на наш погляд, є інший підхід до опису мови загалом й окремих ділянок, мовних явищ – конкретно-мовний, в рамках якого досліджуються специфічні для кожної мови характеристики. З останніх праць такого плану на особливу увагу заслуговує монографія українського науковця Соколової С.О., в одному з розділів якої вичерпно схарактеризовано просторові значення префіксальних дієслів [16, 152-193]. На думку автора, ці значення найяскравіше виявляються в дієсловах руху (ширше – пересування у просторі). Опис значень ДР вимагає певної систематизації їх компонентів. Вказуючи на складність розв'язання цього завдання авторка, проте, вибудувала досить струнку класифікацію просторових значень дієслівних префіксів на основі «системи координат». Для лінгводидактичного опису українських ДР особливої ваги набувають поняття орієнтації руху та способу орієнтації [16, 156-158]:

1. Орієнтація руху в горизонтальній площині.
2. Орієнтація руху у вертикальній площині.
3. Орієнтація руху в радіальних напрямках.
4. Орієнтація руху відносно предмета з внутрішнім об'єктом.
5. Орієнтація руху відносно предмета із зовнішнім об'єктом.
6. Орієнтація (спрямування) дії на об'єкт із певними параметрами.
7. Орієнтація дії відносно площини.

Незаперечна цінність для лінгводидактичного осмислення вказаної класифікації зумовлюється тим, що слововживання префіксальних дієслів руху для студентів-іноземців становить великі труднощі, оскільки на основні значення нашаровуються додаткові. Переміщення в просторі з плином часу є основною ознакою, що визначає як суть мовного розуміння категорії часу, так і особливості функціонування мовних одиниць для вираження вказаної категорії, центром якої є саме дієслова руху – безпрефіксні і префіксальні. Проте, практичне оволодіння українськими ДР у мовленні іноземців передбачає необхідність урахування не лише цієї основної ознаки, але й часткових ознак руху – просторових, часових, ознак способу переміщення та джерел руху [15, 27].

Серед компонентів семантичної структури ДР мовознавці виділяють, зокрема, такі: середовище, швидкість; засоби переміщення; носій руху – жива істота, яка використовує засоби переміщення – влачне природні (ноги, руки), неприродні технічні засоби (автобус, поїзд, літак тощо); напрямок (горизонтальний, вертикальний) [6, 47].

«Традиційна» класифікація парних безоб'єктних ДР руху типу *іти* – *ходити*, *нести* – *носити* ґрунтується на ознаках спрямованості/неспрямованості та об'єктності, що спричинює їх розподіл відповідно на чотири основні групи: 1) односпрямовані безоб'єктні (*іти*); 2) односпрямовані об'єктні (*нести*); 3) різноспрямовані безоб'єктні (*ходити*); 4) різноспрямовані об'єктні (*носити*). Здійснюючи лінгводидактичний опис ДР,

варто обов'язково зважати також на *спосіб вираження інформації про ситуацію руху*. В українській мові, подібно до більшості слов'янських, дієслово виражає спосіб руху (*увійшов, в'їхав приплив*), а прийменниково-відмінкова група – маршрут (*в аудиторію, в гараж, до берега*). Крім того, для української мови не є принциповим здійснення руху в напрямку до мовця чи в напрямку від мовця (*іди до мене – іди від мене*), як це спостерігається, наприклад, в англійській чи німецькій мовах, де для вираження цих напрямків вживаються різні слова (*go і come; gehen і kommen*).

Маршрут руху включає в себе три важливі компоненти – вихідний пункт пересування, його кінцевий пункт і всі проміжні відтинки – власне маршрут у вузькому розумінні цього слова. Як свідчить практика навчання української мови як іноземної, «правильне» заповнення іноземцями дієсловами руху саме цього «власне маршруту» викликає чи не найбільші труднощі і нарікання на «важкість» української мови. І хоча коректніше диференціювати поняття складності/важкості мови як лінгвістичного і психолінгвістичного явищ відповідно, це не змінює ситуації, коли йдеться про алгоритм вивчення українських дієслів руху в іншомовній аудиторії, який має ґрунтуватися на всебічному й докладному лінгводидактичному описові цієї важливої ділянки української мови.

Із чисельної групи дієслів переміщення ДР виокремлюються за спільною морфологічною ознакою. Саме тому суттєвою лінгвометодичною настановою щодо морфологічних ознак ДР є те, що обидва дієслова кожної пари – це дієслова недоконаного виду. Урахування такої інформації викладачами є особливо важливим з огляду на одну особливість: на заняттях із практичного курсу української мови до дієслова, що з'являється в будь-якому тексті, викладач подає, зазвичай, його видову пару. Відтак, щоб попередити можливі помилки, необхідно відразу сформулювати в студентів правильне уявлення про характер кореляцій ДР. Їхня головна опозиція не *процесність / результативність*, а характер руху: *спрямованість / неспрямованість (різноспрямованість)* руху. Саме це і є найпершою парадигматичною ознакою ДР, другою ознакою є *спосіб пересування* і третьою – *середовище пересування*.

На основі першої парадигматичної ознаки ДР розподіляються на дві групи, які у вітчизняній лінгводидактиці позначаються як дієслова типу *іти* (I група) та дієслова типу *ходити* (II група). Варто наголосити на багатозначності односпрямованого руху, який може конкретизуватися, поперше, як одноразовий односпрямований рух процесного характеру (*Ми їдемо до Львова. Восени перелітні птахи летять на південь*). Навіть тоді, коли в реченні відсутня вказівка на вихідний і кінцевий (цільовий) пункт руху (звідки – куди), мовець і реципієнт (носії мови) розуміють, що йдеться про рух в одному напрямку: *Що ти там побачив? – Човен пливе*.

Слід також звернути увагу на те, що односпрямований рух може не

бути, зокрема, прямолінійним і безперервним: *Ми йшли довго, повертали праворуч, ліворуч, доки не знайшли потрібний будинок.* Хоч у наведеному реченні означено зміну в напрямку руху, він (рух) залишається односпрямованим (цілеспрямованим), оскільки здійснюється від пункту А до пункту Б, тобто до потрібної нам мети.

Ще одна, не менш важлива методична вказівка, що базується на внутрішньолінгвістичних особливостях української мови: іншомовні студенти мають зрозуміти, що українській мові не властива диференціація щодо руху «від мовця» чи «до мовця», як це характерно для інших мов, про що йшлося раніше. Тому для повідомлення про появу особи чи предмета, на який очікують, уживаються дієслова типу *іти*. До речі, коли треба сказати, що особа чи предмет уже зникли з поля зору співрозмовників, використовуються префіксальні дієслова: *Дивися, Іване, Оксана йде. Постіпає. – Де? Іван теж визирнув у вікно. – Та вона вже пройшла.*

Дієслова І групи можуть також виражати рух в одному напрямку, що повторюється багато разів: *Кожного разу дорогою до бабусі я йду через ліс.* Порівняймо: *Кожного разу дорогою до бабусі я ходжу через ліс.*

Про повторюваність руху сигналізують лексико-граматичні показники, тобто не самі собою ДР (І чи ІІ групи), а контекст. Тому можна стверджувати, що односпрямованість ДР І групи – це їхня інваріантна ознака в парадигматиці, а значення повторюваності для них є частковим, контекстним, зумовленим синтагматично, тобто співвідношенням із іншими компонентами висловлювання (зокрема, у контексті одночасних дій).

Найхарактернішою парадигматичною ознакою ДР типу *ходити* є неспрямованість, невизначеність руху (різноспрямованість), яка конкретизується як:

а) різноспрямований рух зі значенням процесу: *Брат ходить по кімнаті;*

б) двоспрямований рух (*туди й звідти*), рух, що повторюється, а також завершений рух в обидва кінці; у цьому значенні ДР регулярно заміщуються дієсловами *бувати, бути*: *Він літає у Львів = Він буває у Львові.* Для мовця в такій ситуації важливим є не стільки комплексний рух (*туди – там – звідти*), скільки перебування в кінцевому пункті (*там*);

в) рух, що постійно повторюється (в контексті теперішнього й минулого часу): *Коли він носив важкі речі, спина починала боліти;*

г) рух як властивість, як назва певної дії: *Дитина ще не вміє ходити.*

Важливо також брати до уваги часові характеристики функціонування ДР обох груп: дієслова типу *ходити* можуть означати повторюваний комплексний (двоспрямований) рух у всіх граматичних часах – теперішньому, минулому, майбутньому. Тільки форма минулого часу може означати одноразовий двоспрямований рух: *У суботу ми ходили на концерт.*

Другою суттєвою лінгводидактичною особливістю ДР є *спосіб пересування* (характер руху), що визначається: а) його механізмом (*іти, бігти*), б) використанням/невикористанням транспортних засобів (*іти,*

їхати, летіти...). Для іншомовних студентів буде корисною інформація про те, що ця диференційна ознака фіксується в тлумачних словниках.

Третя парадигматична ознака, що диференціює ДР, – це *характер середовища*, в якому здійснюється рух: а) по землі (*їхати – їздити; вести – водити*); б) по воді (*пливти – плавати*); в) у повітрі (*летіти – літати*). Рух можна також характеризувати з точки зору швидкості і ставлення до нього мовця і на цій основі певним чином згрупувати ДР або ж в антонімічні пари, або ж у синонімічні ряди, що, власне, практикується не на початковому етапі навчання, а на просунутому, у філологічній аудиторії, зокрема, де долучаються дієслова пересування:

- *іти, бігти, мчати* (градація руху за швидкістю);
- *нестися (мчати)* – тягнутися (антоніми);
- *іти – брести* (іти, докладаючи зусиль);
- *знатися – знати* (відмінність у меті руху).

Підсумовуючи розгляд основних парадигматичних ДР, наголосимо, що 1) вони належать до різних структурних класів, а тому змінюються за зразком I та II дієвідміни, обіймаючи 12 дієслівних класів; 2) серед ДР розрізняють а) неперехідні дієслова, тобто нульові щодо об'єкта стану (вони не належать ні до активного, ні до пасивного, ні до зворотносереднього стану), б) дієслова перехідні, об'єктні, що безпосередньо впливають на структуру, побудову висловлювання.

Висновки дослідження. Отже, при лінгводидактичному описі українських дієслів руху, необхідно брати до уваги як типологічні особливості цього об'єднання лексики, так і внутрішню специфіку ДР в українській мові. Це стосується однаковою мірою і безпрефіксних, і, особливо, префіксальних дієслів руху. На специфіку семантики безпрефіксних ДР, основні особливості якої розглянуто у статті, нашаровується складність і різноманітність смислових відношень, що виражають префіксальні ДР, їхня здатність приєднувати велику кількість префіксів, особливість утворення й використання видових пар ДР в різних ситуаціях мовлення. Ці та інші, не менш важливі структурні і функціонально-комунікативні аспекти ДР є предметом подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Битехина Г.А., Юдина Л.П. Система работы по теме «Глаголы движения». – М., 1985. – 160 с.; 2. Бондарева Н.О., Шевченко М.В. Ити – ходить, їхати – їздити... Навчальний посібник. – К., 2011. – 282 с.; 3. Борисова Е.Г. Описание языка в педагогической лингвистике // Лингводидактический поиск на рубеже веков. Юбилейный сборник. – М., 2000. – С. 54; 4. Всеволодова М.В., Владимирский Е.Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. – М.: Русский язык, 1982. – 264 с.; 5. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 398 с.; 6. Кійко Ю. Алгоритм інвентаризації і встановлення парадигматичної структури лексико-семантичного утворення (на матеріалі дієслів переміщення сучасної німецької мови) // Проблеми типологічної

та квантитативної лексикології. – Чернівці, 2007. – С. 41-60; 7. *Ляхно Н.В.* Префіксальна сполучуваність дієслів руху в сучасній українській мові. Автореф. канд. філол. наук. – К., 2006. – 19 с.; 8. *Майсак Т.А.* Типологія граматикалізації конструкцій с глаголами движения и глаголами позиции. – М., 2005. – 480 с.; 9. *Масицька Т.С.* Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк, 1998. – 208 с.; 10. *Муравьева Л.С.* Глаголы движения в русском языке. – М., 2003. – 238 с.; 11. *Пулькина И.М., Захава-Некрасова Е.Б.* Русский язык. Практическая грамматика с упражнениями для лиц, говорящих на английском языке. – М., 2003. – 608 с.; 12. *Пучко К.М.* Дієслова руху в методиці навчання української мови як іноземної // Мова і культура. Вип. 1, Т. 5. – К., 2000. – С. 170-178; 13. *Рожкова Г.И., Рассудова О.П. и др.* Учебник русского языка для лиц, говорящих на немецком языке. – М., 1979. – № 22. – С. 25-29; 14. *Сегін Л.В.* Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській і польській мовах. Автореф. канд. філол. наук. – Донецьк, 2003. – 20 с.; 15. *Середницька А.* Методи ідеографічної семантизації дієслівної лексики // Українське мовознавство. – 2000. – № 22. – С. 25-29; 16. *Соколова С.О.* Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові. – К., 2003. – 283 с.; 17. *Чубань Т.В.* Особливості видової співвіднесеності дієслів у сучасній українській мові. Автореф. канд. філол. наук. – К., 1997. – 25 с.; 18. *Шевченко М.В.* Деякі особливості видового протиставлення у групі українських дієслів руху // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 25. Част. 3. – С. 412-416; 19. *Эндрюс Э., Аверьянова Г., Пядусова Г.* Русский глагол. Формы и их употребление. – М., 2008. – 383 с.; 20. *Юдина Л.П.* Идти или ходить? Глаголы движения в русском языке. – М., 1985. – 136 с.

Шостак Н.П. (Київ, Україна)

Атрибуція Лявона Галяка як перекладчика «Трышчана ды Іжоты» Жазэфа Бэзье: эдыталогія

Присвячаецца Светлай Памяці
Спадарыні Зоры Кіпель

У цій статті мова йде про деякі аспекти атрибуції Лявона Галяка (перекладача французької версії “Тришчана та Іжоти” Жозефа Бэдьє) та едитології – принципів видання згаданого роману, опублікованого у 2005 р. Унікальний переклад роману 1947 – 1948 рр. був виявлений нами в американському архіві білоруської емігрантської дослідниці Зори Кіпель, саме якій присвячена ця стаття.

Ключові слова: реконструкція лицарського роману, білоруський переклад, атрибуція автора, едитологія.

В данной статье отражаются некоторые аспекты атрибуции Лявона Галяка (переводчика французской версии “Трышчана и Іжоты” Жозефа Бэдьє) и эдитологии – принципов издания упомянутого романа, опубликованного в 2005 г. Уникальный перевод романа 1947 – 1948 гг. был обнаружен нами в американском архиве белорусского эмигрантского исследователя Зоры Кипель, памяти которой и посвящена эта статья.

Ключевые слова: реконструкция рыцарского романа, белорусский перевод, атрибуция автора, эдитология.

This article deals with several aspects of the attribution of Lavon Haliak (translator of French version of "Tryshchan and Izhota" by Joseph Bedier) and of the editologiya – principles of publication of the novel, published in 2005. A unique translation of the novel 1947 – 1948 was discovered by us in the American archive of the Belarusian emigre scientist Zora Kipel, to whose memory this article is devoted.

Key words: reconstruction of the romance, the Belarusian translation, attribution of the author, editologiya.

Сумнай гісторыяй кахання рыцара Трыстана ды каралевы Ізольды зачытвалася ўся сярэднявечная Еўропа ад VII ст. да XVII ст.* Нягледзячы на такую вялікую папулярнасць рамана ў сярэднявечнай Еўропе, ягоны першапачатковы змест на пачатку XX ст. быў дастаткова цьмяны, паколькі шматлікія рукапісы альбо загінулі, альбо захаваліся ў вельмі кепскім стане. За рэканструкцыю першаснага сюжэта ўзяўся славуты французскі літаратуразнаўца **Жазэф Бэдзье**, які працаваў з урыўкамі, алузіямі і пераробкамі розных версій. Дзякуючы ягоным энцыклапедычным ведам і тонкай мастацкай чуйнасці ў пачатку мінулага стагоддзя паўстаў выдатна адноўлены раман. Неўзабаве яго пераклаў на беларускую мову **Лявон Галяк** (Ватэнштэт—Маервік, 1947—1948 гг.)**.

Беларускі пераклад рамана трапіў да нас разам з архівам старабеларускай перакладной літаратуры як спадчына Зоры Кіпель — руплівай даследчыцы беларушчыны ў Амерыцы (трэцяя хваля эміграцыі, 1944). Сярод шматлікіх матэрыялаў нашу асаблівую ўвагу прыцягнуў невядомы дагэтуль ананімны рукапіс “Трышчана ды Іжоты” з ягонай машынапіснай копіяй. З. Кіпель адшукала гэты пераклад у 2002 г. сярод запыленых матэрыялаў беларускай вуніяцкай парафіі ў Чыкага (парафіяльны архіў месціўся проста на падлозе і ўжо мусіў быць знішчаны, аднак, на шчасце, святар Джозэф Сіраў перад тым, як парафію закрылі, вырашыў паказаць гэтыя матэрыялы сужэнству Кіпеляў). Усталяваць прататэкст было нескладана: гэта быў пераклад Ж. Бэдзье. Цяжэй было з атрыбуцыяй беларускага перакладчыка. Але дзякуючы Лявону Юрэвічу і Вітаўту Кіпелю, якія падказалі імя ды адмыслова даслалі рарытэтны асобнік “Парсіваля” [6], перакладзенага таксама Л. Галяком, нам удалося атрыбутаваць знойдзены твор. Параўнаўшы пераклады “Парсіваля” і “Трышчана ды Іжоты” лёгка заўважыць, што лінгвастылістыка іх вельмі блізкая. Да таго ж, пацвердзіў гіпотэзу наконт аўтарства і графалагічны аналіз даступных ўзораў почырку Л. Галяка. Таму не застаецца сумневу ў тым, што гэты раман пераклаў менавіта Л. Галяк.

* У беларускай версіі сярэдзіны XVI ст. галоўныя героі названыя Трышчанам ды Іжотай [1; 4; 10; 12].

** Да 2005 года пераклад Л. Галяка заставаўся нявыдадзеным [5].

Лявон (Леанід) Галяк — грамадскі дзеяч, магістр права, перакладчык — нарадзіўся 31 кастрычніка 1910 г. у Вільні ў сям’і паштовага службоўцы Яна Галяка. Ягонья бацькі паходзілі з мястэчка Іўе былога Ашмянскага павета з мяшанага шляхецка-сялянскага роду. Ад студэнцкіх гадоў (навукаўся ў Віленскім універсітэце) Л. Галяк актыўна ўдзельнічаў у палітыцы, у беларускім адраджэнскім руху, быў сябрам шматлікіх беларускіх моладзевых арганізацыяў. У перыяд вайны ў часе дзеяння беларускай адміністрацыі жыў у Мінску, працаваў суддзёй акруговага суда. У 1944 г. быў прызначаны рэктарам Беларускага юрыдычнага інстытута, які так і не паспеў адчыніцца. Улетку 1944 г. выехаў у Нямеччыну, дзе ў ангельскай акупацыйнай зоне заснаваў Беларускае бюро. Ён жа з’яўляўся адным з заснавальнікаў Саюза беларускіх журналістаў на чужыне і перыёдыкі “Летапіс Беларускай эміграцыі”. З 1949 г. асталяваўся ў ЗША, быў сябрам Рады БНР, рэдактарам газеты “Беларус”. У 1955 г. пакінуў Раду БНР і спрычыніўся да заснавання Камітэта Вызвалення Беларусі. Памёр Л. Галяк 3 красавіка 1980 г. у Стэмфардзе, штат Канектыкут. Ён пакінуў “Успаміны”, пазбаўленыя палітычнай ангажаванасці, поўныя тонкага гумару ў апісанні побыту ды характараў беларускіх грамадскіх дзеячоў як у Беларусі, так і на эміграцыі [11; 7]. Акрамя таго, перакладаў ён і некаторыя біблейныя тэксты ды рыцарскія раманы.

Перакладу “Парсіваля” (Парцыфаля) пашэнціла, ён быў выдадзены Я. Сурвілам у 1947 г. [6]* і перавыдадзены З. Пазняком у 2001 — 2002 гг. [8]. Што ж да “Трышчана ды Іжоты”, дык да сёння, гэты пераклад быў зусім невядомы ў беларускіх літаратурных колах і беларусы мусілі чытаць раман Ж. Бэдзье ў расейскамоўным перакладзе А. Весялоўскага, зробленым, аднак, пазней — у 1955 г. [2; 3]. Найбольш верагодна, што Л. Галяк працаваў з нейкім нямецкім перакладам французскага тэксту, пра што сведчыць анамастыка рамана, прыкладам, імя *Курвэналь*. Курвэналем выхаваўцу Трышчана называе немец Готфрыд Страсбургскі ў сваім “Трыстане” XIII ст. Падобным чынам клічуць Трышчанавага настаўніка і ў нямецкай “народнай кнізе” 1484 г. — Курнэвалем. У А. Весялоўскага ж гэта конюх Гарвенал (альбо Гавернал ці Гувернал іншых версій, што адбылося пад уплывам этымалагічнага пераасэнсавання — “гувернёр”). Акрамя таго, Л. Галяк называе радзімай Трышчана Брэтонію, а не Лаануа, як А. Весялоўскі. У адпаведнай якасці Брэтонія фігуруе ў старанарвежскай “Сазе Трыстрама і Ісонды” 1226 г., з якой плённа карыстаў Ж. Бэдзье,

* Пераклад “Парсіваля” быў зроблены Л. Галяком у беларускім ДП-лагеры Ватэнштэт у ангельскай акупацыйнай зоне Нямеччыны. Тут рэгулярна выдаваліся часопісы “Шляхам жыцця” і “Летапіс”, друкаваліся на ратапрыньце спеўнікі і брашуры. Янка Сурвіла заснаваў тут выдавецтва, што складалася з адной актыўнай асобы: яно адпаведна называлася Я С і мела свой лагатып (літары “я” і “с” у колцы). У гэтым лагерным выдавецтве і быў аддрукаваны “Парсіваль” [8].

аднак не ў дадзеным выпадку. Адсюль вынікае, што Л. Галяк наследваў нейкаму тагачаснаму нямецкаму перакладу, які мог зазнаць уплыў старанямецкіх версій. На жаль, гэтае протавыданьне пакуль не ўсталыванае.

Відавочная незалежнасць нашага перакладу ад расейскага (на што так пакутавала беларускае савецкае перакладазнаўства) з'яўляецца ягонай самай вялікай перавагай. Вось што найперш вылучае беларускі пераклад Л. Галяка:

1) змястоўнасць і сканцэнтраванасць на ўласна сюжэце (у адрозненне ад А. Весялоўскага, у Л. Галяка прысутнічаюць паэтычная гісторыя кахання Рывалена і Бляншэфлёр, бацькоў Трышчана; багатае на сярэднявечную сімваліку апісанне “пячоры кахання” (расейскі перакладчык наадварот усяляк падкрэслівае нястачу, галечу і холад бадзяжнага жыцця закаханых); займальныя байкі пра каханне, якія апавядае Трышчан Іжоце ў лесе Маруа; займальны эпізод са зданямі (калі Марка на ўласныя вочы бачыць здраду Іжоты з Трышчанам, дык верны сябра апошняга пераконвае караля, што яму проста прымроліся здані! І дзіва — Марка гэтаму верыць). Апускаюцца главы “Бранж’ену аддаюць рабам”, “Каэрдын” і “Дынас з Лідану”, што не маюць вялікай сэнсавай нагрукі і адцягваюць увагу чытача ад асноўнага сюжэта).

2) гуманізм (т. зв. “жорсткія” сцэны апускаюцца: неабгрунтаваны загад Іжоты забіць верную службу Бранж’ену; намер Трышчана забіць свайго вернага сабаку; вобраз “пустэльніка-цемрашала”, які заклікаючы каханкаў пакаяцца за смяротны грэх плоцкага кахання, страшыць іх нечалавечай караю: здрадніка належыць раздзерці коньмі (у Л. Галяка гэта насамрэч мудры, дасведчаны і разважлівы чалавек, які прамаўляе словы “*хто можа сказаць, што зробіць Бог*”, маўляў, і шлюбны грэх можа быць дараваны). Апускаецца і смакаванне крывавых, хоць і справядлівых, расправаў Трышчана над баронамі (у расейскім перакладзе яны падаюцца ўпярэмешку з палюбоўнымі спатканнямі каханкаў: Трышчан выклікае Іжоту салаўёвым пошчакам, а забіўшы ворага, яны разам “мітуюць вока” відовішчам)).

3) лірызм (да прыкладу, апісанне травеньскіх (сёмушных) святаў: “*Травень у гэтым годзе быў надзвычай прыгожы: сонца добра грэла, цень даваў ахалоду, ліны былі багата прыбраныя лісьцём, у крыніцах над дрэвамі бруілася вада. Кветкі, адна прыгажэйшая за другую, св'язіліся пасярод травы, птушкі нязмоўчна сьпявалі. Дзеля гэтага прыгожыя жанчыны цешыліся й часта хадзілі штацыраваць на лугох альбо адпачывалі пад зелянінай дрэваў на разасланых посьцілках. Для іх былі пастаўленыя таксама палаткі, у якіх знаходзіліся віно й смачныя патравы*”; найпяшчотнейшыя ўзаемаадносінны каханкаў у лесе Маруа: “*Яны жылі, ня маючы аніякіх нязьдзейсьненых жаданняў. У лесе было ўсёцяж прыгожа. І тады, калі неба было яснае й блакітнае, і тады, калі неба накрывалі вясёлыя белыя хмаркі, і тады, калі ішоў дождж і напаўняў да берагоў рэчкі, і тады, калі празь лес плыла імгла. Закаханыя часта*

сядзелі на аднэй скале, што высілася над лесам. У прасьцягу адзін лес зьмяняўся другім, пакуль усё не пакрывала сінь далягляду. Раніцою закаханыя хадзілі басанож па расістых лугох, пакідаючы сінія сьляды на срабрыстай расе раніцы. Апоўдні яны шукалі халоднага ценю разгалістых букаў ці купаліся ў халодных ясных водах ручая і сушыліся на вятры. Па вечарох яны доўга ня спалі і апавядалі адно аднаму пра мінуўшчыну, альбо сьпявалі песні. Часта яны апавядалі старыя аповесці пра каханьне”).

4) філасафічнасць (аўтарскія рэзюмэ, тонкія жыццёвыя назіранні: Вернасьць спатыкаецца на сьвеце рэдка; ічасьлівыя тыя, каму дадзена ўзварушваць людзкія сэрцы сваім голасам ці тонамі струнаў. Ад песняў раскрываюцца сэрцы да мараў пра вартыя ўстаўленьня рэчы; Маладосьць заўсёды адзначаецца імкненьнем да навіны. Бацькаўшчына моладзі там, дзе яна знаходзіць радасьці і прыгоды; лёс заўсёды дапамагае адважным, з баязьлівых жа ж і асьцярожных ён ахвотна робіць жарты, насаміхаючыся зь іх мудрых плянаў; Музыкі — гэта цені жыцьця, абразы чужых учынкаў. Мы быццам забіваем цмокаў і волатаў, быццам перажываем мы радасьці і гора каханьня, але нашае собскае жыцьцё мала мае супольнага з тым, што мы апяваем; ... людзей, якія ненавідзяць усё маладое, вясёлае, сьветлае і ня ведаюць большае прыемнасьці, як атруціць словамі чужое ічасьце; такія ўсе жанчыны. Калі яны кіруюцца пачуцьцём каханьня, дык здольныя да ўсіх учынкаў пекла — і ўсё дапамагае ім ашукаць мужчыну. Пяшчоты, салодкія словы, а нават сьлёзы, якія лічацца голасам сэрца, — усё на яе паслугах, калі яна змагаецца за сваё каханьне. Бог ня даў жаночаму сэрцу іншае зброі; каханьне зьяўляецца назбыт вартым і жыцьцё зьяўляецца нічым бязь яго. Нягоднікі таму і ня зносяць закаханых і помсьцяцца на іх за свае крыўды, за ашуканае сэрца, за жыцьцё без каханьня. Усё на зямлі жыве праз каханьне. Яно робіць чалавека дурным і разумным, як яно хоча; няма на сьвеце нічога больш магутнага, як час: ён глынае ўсё — цябе, мяне, усіх наўкола. Час перамагае ўсё: бяду, гора і радасьць. Усё, што людзём здаецца вечным — час крышыць. Час — магутнейшы ад каханьня і нянавісьці. Час — гэта прыяцель мудрасьці і праўды. Ён высьвятляе ўсё глупства і ману. Час робіць ясным і добрым, як віно, так і людзей; Іжота знайшла спосаб, якім яна ашукала самога Бога! Бог мусіць мець шмат цярплівасьці, каб не разгневацца на хітрасьці закаханых жанчын; няхай Бог усіх нас захоўвае ад гневу абражанае жанчыны, каханьне якое зьмянілася ў атруту і нянавісьць. У кожнага іншага ворага, у ваўка ці мядзьведзя Ваішэці хутчэй знойдуць спачуваньне, чымся ў жанчыны, у якой абражана ейнае каханьне; хто ведае, як знаходзяць сябе сэрцы закаханых пасья сьмерці).

5) вобразнасць і метафарычнасць (яна насіла карону прыгажосьці; пахваля Рывалену лётала з вуснаў у вусны, бы штурляк у гульні; яны пачалі піць пацалункі; сэрца, бы замерзла; мудрымі словамі ён унік, бы зьмяя, у

сэрца Іжоты; тайныя слоўныя пяшчоты; атрутнымі паўслоўкамі; з рагатаю душою; як адзін дзень, поўны сьмеху, прайшло лета). Нельга не згадаць і пра майстэрства дыялогу Л. Галяка ў гэтым перакладзе:

— Я ня ведаю, як буду жыць без цябе, Іжота.

— Я памру без цябе, Трышчан.

— Ты будзеш каралёваю й будзеш жыць. Не забудзь мяне. Праз гады, даліны й моры нашыя сэрцы будуць разам.

— Толькі пры табе мая бацькаўшчына й маё неба. Праз тысячу міляў я чую цябе. Я буду задаволеная, калі буду чуць пра твае ўчынкi. Ты павiнен здабыць краiны й замкi, а я буду ганарыцца табою.

— Ці ж мне залежыць на краiнах і каронах, Іжотка?

— Дык можа табе залежыць на жанчынах, Трышчане?

— Не, не, мая сябровачка, — так пацяшаў ён яе сьціснутым голасам. Кожны зь іх рабіў зь сябе ахвяру для другога.

б) тэкставая анталогія (элементы беларускай рэчаіснасці, прынесеныя ў тэкст Л. Галяком, бадай, адны з самых цікавых: апісанне травеньскіх святаў (праўда, гульбішчы на Сёмуху паводле класічных паганскіх традыцый ладзіліся і ў сярэднявечнай Еўропе, захаваўшыся ў якасці рыцарскіх турніраў); “вядзьмарскі” вобраз Ізоты, маці Іжоты (*сэрца да сэрца, як рука да рукі й кроў да крыві, навечна, каб нават сьмерць не патрапіла разьдзяліць сэрцы, злучаныя чарамі* — відавочна, што падобная замова наваяная рэхам беларускіх знахарскіх традыцый: прысушкі, любжы); спяваная Іжотай Залатарукай песня пра каралёвую дачку, якая пакахала вадзяніка і загубіла сваю душу (гэта таксама водгук беларускай міфалогіі, бо ў А. Весялоўскага сястра Каэрдына спявае зусім іншую песню).

Так, мова беларускага перакладу — вельмі сакавітая, стылістыка — вытанчаная, філасофскія і лірычныя назiраннi — унікальныя. Таму безумоўна, мы адразу ж узяліся за **падрыхтоўку рамана да выдання** [5]. Тут трэба адзначыць, што дадзены варыянт перакладу відавочна быў толькі чарнавы, які Лявон Галяк, з пэўных прычын, так і не змог дапрацаваць. Таму пры падрыхтоўцы да друку была зробленая грунтоўная рэдактура тэксту, ягоная эmfатычная шліфоўка. Аўтарскай стылістыкі мы імкнуліся не парушаць: выпраўляліся відавочныя памылкі друку, пэўныя лексічныя недарэчнасці і тое, што супярэчыць нормам класічнага беларускага правапісу, у тым ліку і дысімiляцыйнае яканне не ў першым складзе перад націскам (*няжывым* → *нежывым*, *ня перажыву* → *не перажыву*). Істотныя змены тычыліся некаторых онiмаў ды этыкетных формаў. Магістральныя назовы, што ў даўнім беларускім перакладзе мелі свой фанетычны варыянт, замяняліся паводле яго: Трыстан → Трышчан, Ізольда → Іжота, Маркэ → Марка, Курвэналь → Гаварнар, Брангэна → Брагiня, Марольд → Амурат, Гумурун → Лянвiз, Артур → Артыюш, Каэдзiн → Эрдын, Ірляндыя → Арляндэя, Корнуэл (Карнавалiя) → Карнаваля. Такія глабальныя змены прадыктаваныя, па-першае, фактам iснавання беларускіх адпаведнікаў, а па-другое, неабходнасцю іх усталявання ў прасторы сучаснага беларускага

трышчаназнаўства. Аднак без зменаў мы пакідаем імёны Рывалена і Бляншэфлёр, паколькі іхная этымалогія вельмі празрыстая, і гэта непарыўна звязана з кантэкстам. Да таго ж, гісторыя каханьня гэтых герояў мае розначытаньні ў сюжэце паміж тэкстам Жазэфа Бэдзье і даўнім беларускім “Трышчанам” (гл. прадмову да выдання).

Як небеларускі было вырашана зняць і зварот на “Вы” ў дачыненні да адной асобы. Да прыняцця такога рашэння нас зноў жа падштурхнула элементарная павага да беларускага рэнесансавага “Трышчана”, у якім нават да каралёў героі звяртаюцца на “ты”: *прэнаможнейшы каролю, усім каралём каруна, тваяму панству роўні нет далёка ані блізка*. Натуральна, што так звяртаюцца адзін да аднаго і рыцары: *о навыйшы рыцару, ты павінен пачасьценьнем віцязьскім*. Гэтак жа прызнаюцца і ў каханні: *я цябе мілую із сэрга; я ня мілую ніводнае рэчы на сьвеце, як цябе, а ня дай Бог покі буду жыва; пане, як рыба без вады ня можа быці жыва, так я без цябе не магу жыва быці*. Словаформы займенніка “вы” ў тэксьце XVI ст. сустракаюцца спарадычна і ўпярэмешку са словаформамі “ты”: *Трышчан вас мідуець дворнаю міласьцю, ніжлі таго ня хоча ўчыніці, што бы было ку здрадзе ату тваяму*. Таму “выканне”, дзе гэта магчыма, мяняецца намі на займеньнік 2 асобы адзіночнага ліку, а дзе трэба падкрэсьліць высакароднасць шляхецка-рыцарскіх зносінаў дый стылізаваць эпоху даўніны — на беларускі гістарычны зварот “Ваша” (Вашэць, Вашэця, Вашэці, вашэцеў, вашэцін) [9], ветлыя звароты *васпан, васпані, вашамосць, ягамосць, імасць, спадарыч — спадар, спадарычня — спадарыня, спадарства*, прыкладам: *“Чым я Вашэця ўгнавіла й як павінна накараць за тое, што васпан параніў майго найлетшага прыяцеля?”*.

Такім чынам, зроблены Лявонам Галяком пераклад рэканструкцыі Жазэфа Бэдзье мае поўнае права займаць годнае месца ў сусветнай трыстаніяне. З гэтай прычыны, маем спадзяванне, пераклад “Трышчана ды Жоты” будзе папулярывавацца на абшарах Беларусі і па-за ейнымі межамі ды яшчэ знойдзе свайго ўдзячнага чытача і даследчыка.

ЛІТАРАТУРА:

1. Аповесьць пра Трышчана: Невядомае ў невядомым. Атрыбуцыя аўтара й праблема вывучанасьці / Прадмова й транслітараваньне Н. Старавойтавай // Спадчына. – 1998. – № 5. – С. 140—171; № 6. – С. 177—209; 1999. – № 1. – С. 188—218; № 3. – С. 130—170; 2. *Бедье Ж.* Роман о Тристане и Изольде: Роман / Пер. с фр. А. А. Веселовского. Москва, 1955. — 143 с.; 3. *Бедье Ж.* Роман о Тристане и Изольде: Роман / Пер. с фр. А. А. Веселовского. Свердловск, 1978. — 142 с.; 4. *Бразуноў А.* Перакладны рыцарскі і гістарычны раман Беларусі XV—XVI стст.:

* Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у адным са сваіх твораў, высмейваючы нелагічнасць ужывання гэтага звароту ў моўным этыкеце беларусаў, назваў яго “выкаючым маскалізмам”.

еўрапейскі кантэкст, трансфармацыя і эвалюцыя жанру. Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. Мінск, 2002. — 20 с.; 5. *Бэдзье Ж.* Трышчан ды Іжота: Сярэднявечная легенда ў перакладзе Л. Галяка / Прадмова, рэдагаваньне й камэнтары Н. Старавойтавай // Запісы. — 2005. — № 29. — С. 33 – 132; 6. *Вэспэр В.* Парсіваль. Сярэднявечная легенда / Пер. зь ням. Л. Галяка. Ватэнштэт: Беларускае выдавецтва “ЯС”, 1947. — 70 с.; 7. *Галяк Л.* Успаміны: У 2 кн. ЗША: Летапіс, 1982—1983; 8. Парсіваль / Прадм., падрыхт. да друку З. Пазьняка // Беларускія Ведамасьці. 2001—2002. С. 1—23 альбо <http://www.bielarus.net/archives/2004/12/08/105/>; 9. *Станкевіч Я.* Маленькі маскоўска-беларускі (крывіцкі) слоўнічак фразеолёгічны і прыказкаў ды прывітаньні, зычэньні і інш. // Збор твораў у двух тамах. Т. 1. Менск, 2002. С. 410—411; 10. *Старавойтава Н.* Беларуская перакладная аповесць эпохі Адраджэння (тэксталогія і стыль перакладу). Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. Мінск, 2004. — 22 с.; 11. *Юрэвіч Л.* Літаратурны рух на эміграцыі. Мінск, 2002. — С. 185; 12. *Kipel Z.* Povest ab Tryshchane // The New Arthurian Encyclopedia / ed. by Norris J. Lacy. — Vol. 93. — New York—London, 1996. — P. 366.

Яковенко Л. (Київ, Україна)

Явища нематеріальнага свету в украінських та польських фразеологізмах на позначення ПОВЯВИ – ЗНИКНЕННЯ

У статті визначено роль слів, що належать до тематичної групи нематеріальний світ, на формування фразеологічних значень поява – зникнення в украінській та польській мовах. Іменники, що позначають явища нематеріальнага свету, виступають в украінських та польських фразеологізмах на позначення народження й смерті, появи, приходу кого-небудь кудись й відходу, віддалення, втечі, а також на позначення відсутності. Найбільша кількість одиниць з цими компонентами позначає смерть, загибель, найменша – відхід, втечу. Ці слова створюють емоційно-експресивне тло висловлення з чітким розмежуванням позитивного та негативного ставлення до предмета чи ситуації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, семантика фразеологічної одиниці, компонент фразеологічної одиниці, зіставні дослідження.

В статье определена роль слов, принадлежащих к тематической группе нематериальный мир, на формирование фразеологических значений появление – исчезновение в украинском и польском языках. Существительные, обозначающие явления нематериального мира, функционируют в украинских и польских фразеологизмах, обозначающих рождение и смерть, появление, приход кого-либо куда и уход, отдаление, побег, а также в единицах, обозначающих отсутствие. Эти слова создают эмоционально-экспрессивный фон высказывания с четким размежеванием позитивного и негативного отношения к предмету либо к ситуации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, семантика фразеологической единицы, компонент фразеологической единицы, сопоставительные исследования.

The article defines the role of words belonging to the thematic cluster of non-material world, the formation of phraseological values of the appearance - disappearance of the Ukrainian and Polish. Nouns denoting phenomena of non-material world, operating in the Ukrainian and Polish phraseologisms denoting the birth and death, the appearance, the arrival of someone to care and, distancing, escape, and also in terms of units denoting absence. These words create emotional and expressive background with a clear delimitation of statements of positive and negative attitudes towards the subject or the situation.

Key words: *phraseological unit, the semantics of phraseological unit, a component of phraseological units, a comparative study.*

На сучасному етапі розвитку мовознавства, поряд з дослідженням питань, пов'язаних з фразеологією певних лінгвоспільнот, існує нагальна потреба компаративного вивчення фразеології двох чи кількох споріднених мов. Цьому сприяє як достатня база окремих мовознавчих наук, так і значна кількість студій, присвячених порівняльному аналізу деяких тематичних блоків у слов'янській фразеології. Зважаючи на тривалі історичні зв'язки українського та польського народів, що мали значний вплив на їхню мову і культуру, а також на активне культурно-наукове співробітництво України та Польщі у сьогоденні, особливо цікавим вбачається зіставне вивчення фразеології української та польської мов. З цього погляду привертають увагу праці українського дослідника А.О. Івченка, який здійснює ареалогічний аналіз української фразеології у контексті слов'янського мегаконтинууму [4], а також досліджує фразеологічні контакти української та польської мов [3]; А.М. Кравчук зіставляє українські та польські фразеологічні одиниці (далі – ФО) з ономастичним компонентом [5], Н.Б. Дем'яненко аналізує оцінку інтелекту людини в українській, польській та російській фразеології [2]. О.А. Семенюк і У.В. Тимофєєва розглядають у порівняльному й лінгвокультурному аспектах українські, російські й польські ФО з компонентом *людина, люди* [7]. Мають значний доробок у цій галузі й польські вчені. Так, В. Хлебда, Я. Вавжиньчик, Т. Вельг та ін. уклали довідник польсько-російських ідіом [9]. І. Дашчинська вивчає проблему польсько-російських фразеологічних еквівалентів [10], К. Кусал розглядає російсько-польські міжмовні омоніми у сфері фразеології [11]. Існує також цілий ряд дисертаційних досліджень, присвячених порівняльному вивченню слов'янських мов, української та польської зокрема.

Однак маловивченим залишається питання про вплив окремих компонентів ФО на формування цілісного фразеологічного значення у споріднених мовах. Тому ставимо за **мету** встановити роль слів, що належать до тематичної групи *нематеріальний світ*, на формування фразеологічних значень *поява – зникнення* в українській та польській мові, а також визначити місце названої лексики у ментальному лексиконі українців та поляків.

Досліджувані значення є досить абстрактними і представляють собою наслідки певних змін, процесів у фізичному, ментальному та духовному просторі. Тому ФО, що містять у своїй семантичній структурі компонент 'появитися' чи 'зникнути', доцільно поділити на такі семантичні групи: 1) ФО на позначення локальних змін та характеристик (поява: *де не візьмись; як уродився*; зникнення: *цезнути як Сірко в базарі; плюснуло, луснуло, та й нема*); 2) ФО на позначення життя людини (народження: *побачити світ; в капусті знайти*; смерть: *Бог прийняв; замовкнути навіки*); 3) ФО на позначення ментальних процесів (поява думок, образів, почуттів: *прийти на ум; втілюватися в голову; похололо на серці*; зникнення: *вивітритися з голови; випустити з уваги*); 4) ФО на позначення руху (поява: *оббивати пороги; влетіти як з пожеару*; зникнення: *дати тягу; пішов без підшош*); 5) ФО на позначення причинно-наслідкових зв'язків (сприяті появи: *пускати у світ; дати початок*; стати причиною зникнення: *згладити з світу; обернути на тил*); 6) ФО на позначення кількісних характеристик предметів та явищ (поява у певній кількості: *валом валити; плавом пливати*; зовсім нема: *як в решеті води; кат має*).

Українські та польські ФО з досліджуваними значеннями містять такі компоненти на позначення нематеріального світу: *Бог (Господь) / Bóg (Pan), чорт (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.) / diabeł (czort), душа / dusza, дух / duch*.

У фразеологізмах, об'єднаних семантикою появи, виділяємо більш конкретні значення 'з'являтися', 'народжуватися', 'приходити'. Складник *Бог (Господь) / Bóg (Pan)* вживається в одиницях з позитивним конотативним забарвленням, які засвідчують християнське світосприйняття, покірність волі Божій, віру в Божественний промисел. Так, в українській мові фіксуємо ФО *Бог дав, Господь послав* 'у когось що-небудь народжується, з'являється' (ФСУМ), *Бог несе / приніс* 'хто-небудь з'являється, приходить' (ФСУМ). У польській мові подібні одиниці відсутні, натомість тут є фразема *przyjść z Panem Bogiem* 'про ксьондза: прийти з причастям' (US). Можемо інтерпретувати цю різницю як акцентування уваги на питаннях віри, виділення Бога як першопричини подій, пов'язаних з появою та народженням, в українській фразеології та зосередження на обрядах костьолу в польській.

Семантика зникнення конкретизується передусім у фразеологізмах на позначення смерті. Як в українській, так і в польській мовах маємо великий набір ФО з компонентом *Бог*, що цілком логічно витікає з багатовікового досвіду християнського світогляду. Значна кількість одиниць має подібну структуру. В окремих випадках додаються компоненти *душа, дух*, а смерть у таких фраземах представлена як передавання *душі, духа* Богові: *віддати Богові душу* (СФУМ) / *oddać duszę Bogu, oddać Bogu ducha* (US). Померти – це також *піти до Бога* (СФУМ) / *pójść do Boga* (US) та *спочити в Бозі* (СФУМ) / *spocząć w Bogu* (US), *zasnąć w Panu* (US). Показово, що і в українській, і в польських ФО смерть-

відпочинок є не просто присутністю, відпочинком *коло Бога*, а виступає як поєднання, злиття з Богом, про що свідчить прийменник *в / w*. Подібне спостерігаємо також у кінсичній фраземі *zamknąc w Pani oczu* ‘померти’ (Sk.). Польська фразема *Bóg kogoś wziął, wezwał, powołał do swojej chwały* (US) дещо відрізняється від української *Господь прийняв душу* (ФСУМ) перш за все більшим набором дієслівних компонентів (*приймав – wziął, wezwał, powołał*), які в українському фразеологізмі позначають реакцію на прохання, а в польському – активне волевиявлення. Крім того, уточнюючий вираз *do swojej chwały* підкреслює шанобливе ставлення до небіжчика та переконання у його праведності.

Польські словники не фіксують відповідника українському *Бог (Господь) прибрав* (ФСУМ) ‘хто-небудь помер’. Слід зазначити, що семантика цього фразеологізму є дещо обмеженою попри її широке тлумачення у словнику. Як внутрішня форма цієї одиниці, так і власний життєвий досвід показують, що її вживають у випадку смерті людини, яка через хворобу чи інші обставини багато страждала і потребувала постійного догляду. Натомість в українській фразеології відсутній відповідник польському *stanąc przed Bogiem* (US), внутрішня форма якого підказує, що зараз небіжчик відповідає перед Богом за все своє життя. Як бачимо, аналізовані українські та польські фраземи засвідчують християнський світогляд і переконаність у тому, що життя людини знаходиться у руках Божих, а після смерті вона обов’язково повинна звітувати за нього й отримати відповідний вирок.

Показовим є позначення в українській мові відсутності кого-небудь, чого-небудь фразеологізмом *Бог має* (ФСУМ) (*por. чортма, кат має*). Тут маємо можливість проаналізувати народні погляди на буття і небуття, наявність і зникнення. Як видається, в цьому фразеологізмі відображено переконаність у тому, що небуття сполучається з буттям, включене в нього, воно забезпечується духовною силою – в даному випадку *Богом*. Таким чином, спостерігаємо гармонійність, цілісність світосприйняття.

Семантика *зникнення* конкретизується також у фразеологічних одиницях на позначення *відходу, віддалення, втечі*. Лише у польській мові наявні одиниці *iść, pójść z (Panem) Bogiem* ‘йти геть, віддалятися звідкілься, якнайшвидше втікати (як правило, у наказовій формі)’ (US) та *z Bogiem* ‘зворот, що наказує піти, віддалитися звідкілься, залишити когось у спокої’ (US). Така пом’якшена форма наказу піти геть, залишити когось у спокої засвідчує прагнення хоча б формально дотримуватися християнської настанови про любов до всіх людей. Слід зазначити, що остання одиниця має омонім *z Bogiem* ‘формула прощання, яка виражає побажання удачі’ (US). В українській мові їй відповідає фразеологізм *іди [собі] з Богом* ‘форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя і т. ін.’ (СФУМ).

Як відомо, у фразеології спостерігається кількісна перевага одиниць з негативною конотацією. І на цьому тлі цілком закономірно виглядає більша

кількість фразем з компонентом *чорт* (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.) / *diabel, czort*, що передають негативне ставлення до факту чиєїсь появи, приходу, чи, навпаки, до зникнення, відходу, відсутності. Так, ідентичними за значенням та формою є такі українські та польські фраземи: *лихий несе, приніс* 'уживається для вираження незадоволення з приводу прибуття когось небажаного куди-небудь або чийого-небудь небажаного руху кудись' (СФУМ) / *diabli kogoś, coś nadali, niosq, przynieśli* (US). Близькими за структурою та значеннями до цих фразеологізмів є такі українські одиниці: *яка нечиста сила занесла* 'уживається для вираження незадоволення, шкодування з приводу прибуття кого-небудь кудись'; *чорт* (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.) *приніс* (поніс), *нечиста [сила] принесла* (понесла) *кого, грубо* 'уживається для вираження незадоволення з приводу небажаної появи когось, чого-небудь або чийогось небажаного відправлення кудись' (СФУМ). Значення 'прибути', 'появитися' не є домінуючими у наведених словникових дефініціях, на перший план тут виступають конотативні семи висловлення незадоволення з приводу зазначених подій.

У наступних фраземах на позначення *смерті, зникнення* також переважає оцінний компонент: *біс узяв* (*вхопив* і т. ін.) *кого, зневажл.* 'хто-небудь помер, загинув // пропав, згинув (про тварину)' (СФУМ) / *diabli wzięli* *coś, kogoś* 'щось зникло, пропало, хтось загинув чи помер' (US); *чорт лизне* (*злиже*), *зневажл., вульг.* 'хто-небудь пропаде або помре' (СФУМ) / *czort kogoś weźmie* 'з кимсь станеться щось погане, хтось помре, поляже, загине' (US). Не має відповідника у порівнюваній мові ФО *віддати чортові* (*дідькові*) *душу*, *зневажл.* 'померти' (СФУМ). Як бачимо, в одиницях на позначення чиєїсь смерті, загибелі, відходу компоненти *Бог, Господь / Bóg (Pan)* – *чорт*, (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.) / *diabel, czort* служать для оцінки цього факту і особи: слова *Бог, Господь* засвідчують повагу, а *біс, чорт* – зневажливе, брутальне ставлення.

У багатьох випадках складник *чорт / diabel* перетворюється у своєрідний знак експресії, вказує на високий ступінь інтенсивності, додатковим засобом посилення якої виступає форма множини. Здебільшого такі фраземи позначають волевиявлення мовця, висловлення побажання, щоб хтось зник, пішов геть, на що прямо вказує дієслівний компонент на позначення руху в наказовій формі: *іди к чорту* (*до біса, к нечистому, під три чорти*) 'уживається для вираження зла, обурення, незадоволення чим-небудь, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь' (СФУМ) / *idź, wyhoń się do diabła, w diabły, do wszystkich diabłów, do stu diabłów* 'іди геть, забирайся негайно' (US).

Не мають українського відповідника польські ФО *rzucić kogoś, coś do diabła, do stu diabłów* 'йти геть, пропасти без сліду, покинути когось чи щось, позбутися когось чи чогось' (Sk.), *iść, pójść do diabła, w diabły, do stu diabłów*

‘звороти, що виражають бажання втекти звідкілься, від чогось, від когось’ (US). Натомість у польській мові не фіксуємо компаративної одиниці типу *тікати як чорт від ладану* (СФУМ), у якій виразно проступає зв’язок із церковним обрядом. Привертає також увагу українська ФО, в якій спостерігаємо звернення до протилежних духовних сил: *давай Боже ноги, а чорт колеса* ‘дуже швидко, квапливо втікати, бігти’ (СФУМ). Видається можливою така її інтерпретація: те, що дається людині від народження (у даному випадку *ноги*), є даром Божим і знаходиться у Божій волі. А те, що вона придумала сама, чим прискорила, змінила темп свого існування, приписується чортові. Пригадаймо, що у християнській традиції поспіх, метушня розглядається як ознака впливу нечистої сили. Крім того, звертання по допомогу одночасно і до Бога, і до чорта засвідчує підсвідоме двовір’я, бажання перестрахувати себе, запоручитися опікою протилежних духовних сил. Слід зазначити, що одиниці такого типу досить рідко зустрічаються в зібраному нами матеріалі, хоча більш свідомий вияв двовір’я зустрічаємо як в українських, так і у польських прислів’ях: *І Богові свічка, й чортові огарок; Богові свічку, а чортові дві / Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek*.

Серед українських одиниць не фіксуємо також відповідника до польської *diabeł ogonem nakrył* ‘про щось, чого не можна знайти, відшукати, хоча воно напевно є десь близько’ (US). Натомість лише в українській мові маємо фразеологізм з більш загальним позначення *зникнення: піти (полетіти) до чорта, к чорту, під три чорти, к бісу* ‘зазнавати цілковитого провалу, краху; пропадати, гинути’ (СФУМ).

Концепт *душа* дослідниками О.В. Урисон [8, 3], Т.В. Булигіною, О.Д. Шмельовим [1, 97], О.О. Селівановою [6, 121] розглядаються як соматизм. Не заперечуючи такого підходу, ми вважаємо за потрібне в межах нашого дослідження цю складову людини віднести до *нематеріального (духовного) світу*. Тільки *душа*, відокремлюючись від тіла, має властивість самостійно функціонувати без нього: *добра душа відлетіла в небо; душа відлетіла з тіла; душа втекла з тіла* ‘хто-небудь помер, загинув’ (СФУМ). Польські словники не фіксують відповідних одиниць, однак самостійність душі, її незалежність виявляється у можливості волевиявлення, відображеній у ФО обох мов: *czego тільки душа бажає (хоче, прагне і т. ін.); скільки душа забажає (запрагне, захоче і т. ін.)* (СФУМ) / *tylę, ile dusza zapragnie, zamarzy; jest wszystko, czego dusza zapragnie* ‘у достатній кількості, доволі’ (US). Для підтвердження погляду на душу як на самостійний орган людини наведемо фраземи, що не входять до кола нашого дослідження. Так, польський словник фіксує одиницю, в якій відповідно до внутрішньої форми *душа* має властивість бачити, вона має очі: *widzieć, ujrzeć, zobaczyć itp. kogoś, coś oczami (oczyma) duszy* ‘увяйти, увяляти щось собі, думати, мріяти про когось, про щось’ (US). В українській фразеології виступають одиниці, внутрішня форма яких приписує душі здатність до почуттів: *душа радіє, душа трепече, душа співає, душа тішиться* (СФУМ).

Показово, що і в українській, і в польській мовах відсутні ФО з цим компонентом, які позначали б *появу*, але в обох мовах фіксуємо значну кількість одиниць з семантикою *зникнення*, а саме *смерті*. Вона уявляється як відокремлення душі від тіла, віддавання душі. Це вже згадувані вище фраземи *віддати Бозові душу / oddać duszę Bogu*, подібні, але не тотожні за складом та значенням фразеологізми *душа вилетіла (відлетіла, втекла і т. ін.) з тіла* ‘хто-небудь помирає, гине // Хто-небудь помер’ (СФУМ) / *dusza, życie z kogoś ucieka* ‘хтось дуже слабкий, помирає’ (US). У польській мові наявна одиниця з більш конкретним значенням *wypłakać duszę* ‘померти з горя’ (Sk.). Тут також є фразеологізм на позначення втечі: *uchodzić z duszą* ‘залишитися живим, втекти’ (Sk.). Українська фразема *душа преставилася чия* ‘хто-небудь помер, загинув’ (СФУМ) містить старослов'янським, який представляє смерть як переміщення душі з одного місця на друге, перехід у вічність.

Дух, так само, як і *душа*, в межах досліджуваних ФО позначає нематеріальну складову людини, те, без чого тіло є мертвим. Як відомо зі Святого Письма, дух може мати різну природу, зумовлену особою, від якої він посилається. Дух Святий животворить усе, як про це сказано у церковному піснеспіві: *Святим Духом всяка душа живиться...* Отже, померти, загинути – це: *випустити дух* (СФУМ) / *wyzionąć ducha* (US); *віддати дух* (СФУМ) / *oddać (Bogu) ducha*; *дух виїшов (вискочив, грубо випер) з кого* (СФУМ); *остатися без духа* (СФУМ); *стусити дух* (СФУМ); *paść, upaść bez ducha, leżeć bez ducha* (Sk.). Тільки в українській мові одиниці з цим компонентом входять до семантичного ряду ‘вбивати’: *виганяти дух* ‘дуже знесилювати кого-небудь чимсь або доводити до смерті’ (СФУМ); *вибити дух (душу)* ‘б'ючи, вбити когонебудь’ (СФУМ). В багатьох випадках компонент *дух* є засобом досягнення експресії: *нема ні духа* ‘нічого немає’; *nie ma (nigdzie) żywego ducha, ani żywego ducha* ‘немає нікого, жодної живої людини’ (SU). Наступні українські фразеологізми не мають польських відповідників: *[i] духу не буде* ‘уживається для вираження запевнення в тому, що хто-небудь більше ніколи не прийде кудись’; *[i] духу не залишиться* ‘хтось буде вщент розбитий, розгромлений’ (СФУМ).

Таким чином, іменники, що позначають явища нематеріального світу, виступають в українських та польських фразеологізмах на позначення народження й смерті, появи, приходу когонебудь кудись й відходу, віддалення, втечі, а також на позначення відсутності. Найбільша кількість одиниць з цими компонентами позначає смерть, загибель, найменша – відхід, втечу. Ці слова створюють емоційно-експресивне тло висловлення з чітким розмежуванням позитивного та негативного ставлення до предмета чи ситуації.

Українські ФО з компонентом *Бог, Господь*, що позначають *появу*, відбивають акцентування уваги на питаннях віри, виділення Бога як першопричини подій, пов'язаних з *появою* та народженням. У польських

одиницях спостерігаємо зосередження на обрядах костюлю.

Фраземи обох мов на позначення смерті, що містять названі компоненти, засвідчують християнський світогляд і переконаність у тому, що життя людини знаходиться у руках Божих. Після смерті вона обов'язково повинна дати відповідь за земний шлях і отримати належний вирок. В українській фразеології більш стримано висловлюється думка про праведність небіжчика, натомість у польській наявні одиниці з категоричним судженням про посмертну долю покійного. Деякі українські фраземи подають смерть не лише як звільнення Богом померлого від труднощів земного життя, але й як звільнення його близьких від турбот, пов'язаних з доглядом за близькою людиною.

У досліджуваному матеріалі відбилися народні погляди на буття і небуття, наявність і зникнення. Так, в українських одиницях знаходимо переконання, що небуття сполучається з буттям, включене в нього. Реальність існування забезпечується духовною силою – *Богом*, що засвідчує гармонійність, цілісність світосприйняття. Однак поодинокі випадки звертання по допомогу одночасно і до Бога, і до чорта засвідчують підсвідому двоєвірність, бажання перестрахувати себе, запоручитися опікою протилежних духовних сил.

Фразеологічні одиниці з компонентами *душа, дух / dusza, duch* в обох мовах позначають зникнення, смерть, загибель. В українській фразеології набагато більше фразем на позначення смерті зі словом *душа*. У них її можна трактувати як самостійну складову людини, що, відокремлюючись від тіла після смерті, функціонує самостійно. Лише у польській мові фразеологізм з цим компонентом позначає втечу.

Перспективними у цьому напрямку вбачаємо зіставні дослідження українських та польських фразеологізмів на позначення *появи – зникнення*, що містять слова інших тематичних груп (наприклад, господарська діяльність, назви одягу, взуття, соматизми і под.) з метою представлення комплексного уявлення українців та поляків про ці ключові поняття людського буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бульгіна Т.В. Языковая концептуализация мира: (На материале рус. грамматики) / Татьяна Вячеславовна Бульгина, Алексей Дмитриевич Шмелев. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 576 с.;
2. Дем'яненко Н.Б. Фразеологічна оцінка інтелекту людини («дурень» у польській, українській та російській мовах) / Наталія Борисівна Дем'яненко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 36–41.;
3. Івченко А.О. Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз фразеології / Анатолій Олександрович Івченко // *Slavia Orientalis*. – Kraków, 1999. – Т. XLVIII. – № 3. – С. 443–448.;
4. Івченко А.О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / Анатолій Олександрович Івченко. – Харків : ОКО, 1996. – 158 с.;
5. Кравчук А.М. Структурно-семантичні моделі польської й української

фразеології з власними назвами: поєднання національних та інтернаціональних ознак / Алла Миколаївна Кравчук // Проблеми слов'янознавства. Збірник наукових праць / Під ред. В. Чорнія. – Львів, 1999. – Вип. 50. – С. 97–101; **6.** Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.; **7.** Семенюк О.А., Тимофєєва У.В. Фразеологізми з компонентом *людина, люди* в українській, російській, польській мовах: порівняльний та лінгвокультурний аспекти / О.А. Семенюк, У.В. Тимофєєва // Наукові записки. – Вип. 81 (1). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С.127 – 131; **8.** Урысон Е.В. Фундаментальные способности человека и «наивная» анатомия / Елена Владимировна Урысон // Вопросы языкознания. – 1995. – №3. – С. 3 – 16; **9.** Chlebda W. Idiomy polsko-rosyjskie / W. Chlebda, A. Gołubiewa, J. Wawrzyńczyk, T. Wielg // Польско-русские идиомы. – Warszawa, 2003. – 272 с.; **10.** Daszczyńska I. Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne / I.Daszczyńska. – Słupsk: WSP, 1987; **11.** Kusal K. Русско-польская межъязыковая омонимия в сфере фразеологии / Krzysztof Kusal // Rusų ir lenkų kalbų frazeologinė homonimija // <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/svetimosioskalbos/2004/Kusal.pdf>.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- СФУМ** Словник фразеологізмів української мови / [укл. В.М. Білоноженко та ін.], НАН України, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.
- ФСУМ** Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [уклад. В.М. Білоноженко, В.О.Винник, І.С. Гнатюк та ін.] – К. : Наукова думка, 1993.
- Sk.** Słownik frazeologiczny języka polskiego : W 2 t. / Pod red. S. Skorupki : T. 1. – 2. – Warszawa, 1967 – 1968.
- US** Uniwersalny słownik języka polskiego : W 4 t. / Pod red. S.Dubisza T.1. – 4. – Warszawa, 2006.
- СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:**
- ФО** фразеологічна одиниця.

Ярмак В.І. (Київ, Україна)

Темпоритм поетического дискурса

**как релевантный фактор его стилистического оформления
(на материале переводов поэзии И. А. Бунина на сербский язык)**

У статті на матеріалі прозових творів І. О. Буніна та їх перекладів сербською мовою досліджуються претерити як релевантні елементи когерентності й когезії дискурсу.

Ключові слова: синтетичні претерити, аналітичні претерити, когерентність тексту, когезія тексту, ретардація, логіко-тематична парцеляція тексту, темпоритм претерита.

В статье на материале прозаических произведений И. А. Бунина и их переводов на сербский язык исследуются претериты как релевантные элементы когерентности и когезии дискурса.

Ключевые слова: синтетические претериты, аналитические претериты, когерентность текста, когезия текста, ретардация, логико-тематическая парцелляция текста, темпоритм претерита.

The article, based on the material of prose works by I. A. Bunin and their translations into Serbian, deals with preterits as relevant elements of coherence and cohesion of discourse.

Key words: synthetic preterits, analytic preterits, coherence of text, cohesion of text, retardation, logical-thematic parcellation of text, speed rhythm of preterit.

Вопросы рецепции произведений выдающихся художников слова в иноязычной языковой среде относятся к сегменту незаслуженно забытых проблем, которые, к сожалению, не освещаются должным образом в лингвистической литературе, вследствие чего зачастую и воспринимаются как имеющие маргинальный характер. Богатейший материал для подобных исследований дает, как ни парадоксально, изучение восприятия литературных произведений именно в переводе на родственные языки, в частности, например, с восточнославянского русского языка на южнославянский – сербский. Ведь именно подобные сопоставления дают возможность по-настоящему раскрыть и проанализировать заложенный в языке оригинала мощный латентный стилистический потенциал. Не менее важно в данном контексте экстраполировать эти наблюдения на общие закономерности и отличительные черты (порою достаточно существенные) определенных частей речи, сформировавшиеся и проявившиеся в ходе исторического развития упомянутых родственных языков. Этим обстоятельством во многом и обусловлен выбор столь показательного материала для исследования – переводов на сербский язык произведений Ивана Алексеевича Бунина, великого русского писателя-эмигранта, ставшего в 1933 году первым среди своих соотечественников лауреатом Нобелевской премии в области литературы. Естественно, такой выбор никоим образом не является случайным, поскольку судьба тесно связала выдающегося русского художника слова с Сербией, которая гостеприимно раскрыла ему свои объятия и стала временным пристанищем по дороге во Францию, где он впоследствии поселился и прожил на чужбине более тридцати лет. Известно, что Королевство Югославия и сам король Александр Карагеоргиевич, возможно, из-за родственных связей, а большей частью, вероятно, в знак благодарности за помощь, которую царская Россия оказывала Сербии в период Первой мировой войны, не только великодушно принимал представителей разных волн русской эмиграции и оказывал им гуманитарную помощь, но и давал возможность творчески воспринять

духом. Так, в частности, Югославскую государственную комиссию по приему русских эмигрантов возглавил выдающийся сербский филолог, академик Александар Белич. В рамках упомянутой комиссии была также сформирована и Комиссия, содействовавшая издательской деятельности русских писателей, которая плодотворно работала благодаря тесной взаимосвязи эмигрантских центров по всей Европе. Как отмечает известный сербский филолог и специалист в области теории и практики перевода, профессор М. Сибинович, «сербский король Александр оказывал постоянную денежную помощь, которую принимали Д. Мережковский, З. Гиппиус, И. Бунин, А. Ремизов, Б. Зайцев, А. Куприн, Н. Тэффи и др.» [22, 252]. Подчеркнем также, что и для И. А. Бунина Сербия была не просто временным пристанищем, послужившим трамплином для его дальнейшего переселения на Запад: писатель лелеял мысль о том, чтобы представить сербскому читателю свои книги, – ему было интересно и небезразлично восприятие собственных произведений в инославянской среде. Причем такой интерес к данному вопросу никак нельзя назвать пассивным: к примеру, в одном из писем, датированных 1939 годом и адресованных академику А. Беличу, великий русский писатель с горечью пишет: «Еще грущу о том, что мне не удалось в Белграде завязать отношения с каким-либо издательством, которое могло бы издать одну или две из моих книг по-сербски! Как это странно, что сербы не могут читать меня!» [7, 209].

Исследователь, стремящийся осветить тот или иной ракурс восприятия литературных произведений И.А. Бунина в Сербии, неизбежно сталкивается с вопросом: какой же именно из многочисленных, потенциально любопытных аспектов этого процесса логичнее всего изучить? На этот вопрос, безусловно, нет простого и однозначного ответа. Вместе с тем, наиболее правомочным, показательным и плодотворным в данном отношении представляется сравнительный анализ лингвистического воплощения концепта «*время*» как одной из наиболее глобальных философских категорий бытия, которую мы понимаем как «глобальную единицу мышления, представляющую собой квант структурированного сознания» [17,9]. Такой выбор не в последнюю очередь обусловлен также тем, что, категория времени в широком смысле этого понятия присуща каждому из этих языков. С другой стороны, примечательным является тот факт, что и русский, и сербский языки убедительно демонстрируют в данном (глобальном для обоих) контексте своеобразие своего исторического развития. Отметим, что компаративные исследования родственных языков являются на современном этапе релевантной составляющей одного мощного перспективного направления, о котором в свое время прекрасно сказал выдающийся украинский и русский лингвист А.А. Потебня: «Мысль о сравнении всех языков есть для языкознания такое

же великое открытие, как идея человечества – для истории. И то и другое основано на несомненной, хотя многими несознаваемой истине, что начала, развиваемые жизнью отдельных языков и народов, различны и незаменимы одно другим, но указывают на другие и требуют со стороны их дополнения. В противном случае, т.е. если бы языки были повторением одного и того же в другой форме, сравнение их не имело бы смысла, точно так же, как история была бы одною огромною, утомительною тавтологиею... Говорят обыкновенно об исторической и сравнительной методе языкознания; это столько же методы, пути исследования, сколько и основные истины науки» [19, 40]. Иным, не мене важным моментом, от которого, по нашему мнению, стоит отталкиваться, является неразрывное единство времени и истории именно применительно к творчеству И.А. Бунина. Вот как об этом пишем академик Д.С. Лихачев: «С чувством времени связано и чувство истории ... Особенно усилилось чувство истории в произведениях Бунина в его эмигрантский период. Для Бунина-эмигранта – все, что происходило когда-то в России, ее быт, ее люди, – не просто прошлое, но и история. Пафос расстояния усилил пафос времени... (подчеркивание наше – В. Я.). Все, что относится к России, стало для него историей» [15, 222]. Таким образом, непосредственным объектом нашего изучения будет специфика интерпретации в переводах на сербский язык.

Поскольку речь пойдет непосредственно о претеритальной системе славянского глагола и о его анализе в художественном дискурсе, считаем целесообразным акцентировать внимание на некоторых релевантных положениях обобщающего характера, без которых изучение данной проблемы выглядело бы обедненным. Имеется в виду трехэлементное типологическое разделение славянского языкового пространства, предложенное профессором Ю.С. Масловым. Как известно, ученый отмечает: севернославянский «безаористный» тип (к его наиболее ярким представителям относится, в частности, русский язык), выразительной оппозицией к которому является южнобалканская «аористная» группа (болгарский, македонский языки), и третий – «полуаористный» сербско-хорватский тип, занимающий промежуточное положение между первыми двумя [см.: 16, 42-44]. В языках, относящихся к упомянутой первой группе, простые (синтетические) претериты, – аорист и имперфект, рано теряются, а их оппозиция заменяется оппозицией перфективная-неперфективная группа глагольных форм, в то время как общеславянский претерит трансформируется в простой претерит, который, собственно, больше не может считаться перфектом. «Основной аспектно-временной оппозицией в рамках претерита тут является претерит совершенного вида, который можно трактовать как своеобразный «глубинный» аорист:

претерит несовершенного вида – как «глубинный имперфект». Упомянутая оппозиция функционально используется для разграничения двух основных планов повествования: плана сукцессивности и плана одновременности... (с помощью форм аориста, перфективных с точки времени, действие продвигается вперед, а посредством форм имперфекта – задерживается, замедляется)» [26, 7]. Южнобалканская «аористная» группа в рамках очень разветвленной сети глагольных форм сохраняет простые претериты, аорист и имперфект, а также и всю систему перфекта. Вышеупомянутый третий, «полуаористный» тип является, по мнению Ю. С. Маслова, самым интересным, – ведь здесь мы являемся свидетелями реструктуризации темпоральной системы, особенно в сфере претерита, которая происходит на наших глазах. ... Нарративная форма является гибкой, вариативной. ... Хотя на сербско-хорватском ... языковом пространстве... простые претериты вначале еще сохраняются, на всем ареале распространения сербского и хорватского языков заметна экспансия перфекта как общего претерита» [26, 8]. Однако и статус простых претеритов, аориста и имперфекта, генетически тесно связанных в процессе своей истории, на современном (в широком значении этого слова), синхронном срезе сербского литературного языка – не является одинаковым. Если аорист (особенно перфективных глаголов) все еще остается живой вербальной категорией, особенно в языке художественной литературы, а до некоторой степени и в разговорном языке, то имперфект, который издавна образуется только от имперфективных глаголов, действительно представляет собой глагольную форму на стадии исчезновения. Особенно показательным в этом плане является тезис академика Милки Ивич о том, что отсутствие имперфекта в языке средств массовой информации и разговорном языке образованных людей Сербии и Воеводины представляет собой существенное отступление от вуковской версии языка» [9, 11].

Коротко обращаясь к истории и современному состоянию русского языка, подчеркнем, что формы перфекта (в собственно перфектном значении) без вспомогательного глагола фиксируются, начиная с наиболее ранних литературных памятников XI-XII веков. Формы аориста и имперфекта рано выходят из употребления, о выходе из употребления и исчезновении простых форм прошедшего времени свидетельствует также их ошибочное употребление уже в памятниках XII-XIII веков, которое с течением времени все больше усиливается. Исходя из данных памятников, можно считать, что аориста в русском разговорном языке уже не было в XIV веке, имперфект же исчез еще раньше, – по мнению некоторых исследователей, в XII веке, однако в книжно-литературном языке, особенно в переводных книгах, летописях и житиях, имперфект фиксируется вплоть до XVIII века [см. 20, 295-296]. Функции исчезнувших прошедших времен

стал исполнять перфект, который получил возможность воплощать все нюансы действий, выражаемых ранее аористом и имперфектом. Таким образом, «общая история форм прошедших времен, восстанавливаемых для «исходной» системы древнерусского языка, представляется как процесс постепенного отмирания синтетических временных образований (имперфекта и аориста) за счет расширения функций перфекта» [6, 325]. Продолжая свою мысль, авторы цитируемой монографии акцентируют также на том, что этот процесс очевиден, «как и очевидна способность современной универсальной формы прошедшего времени на *-l*, исторически связанной с перфектом, выражать и аористное, и имперфектное, и плюсквамперфектное, и свое «прежнее» перфектное значение. ... И если при реконструкции истории прошедших времен (применительно к русскому языку – В. Я.) не принимать во внимание процесс слияния видовых и временных окончаний в каждой отдельно взятой глагольной форме, то, строго говоря, и по отношению к современному языку нельзя говорить об одном прошедшем времени. ... Не учитывая это обстоятельство, невозможно понять, куда «исчезли» в русском языке разные прошедшие времена: не сузились ли с утратой многочленной древней системы прошедших времен выразительные оттенки временных отношений?» [6, 325-326]. Подводя промежуточные итоги, отметим, однако, что все нюансы значения, существовавшие в русском языке ранее, и сейчас, естественно, реализуются во всех сферах его функционирования, особенно в области языка художественной литературы, своеобразии которого, как это ни парадоксально, наиболее полно проявляется в переводах на сербский язык, являющийся колоритным представителем южнобалканской аористной группы.

Подводя промежуточные итоги, отметим, что и в обычной речи, а особенно в контексте художественного произведения, претеритальные глагольные формы неизбежно заключены в рамки темпоральности как «функционально-семантической категории, выражающей временные отношения в языковой системе, обозначенные стандартными грамматическими, словообразовательными, синтаксическими и лексическими способами, ... в виде временной локализации в ее отношении ко времени других событий в высказывании, тексте. Темпоральность является интегральным признаком функционально-семантического поля, доминантой (ядром) которого выступает глагольное грамматическое время, а периферией имплицитное время вербоидов» [21, 604].

Таким образом, существует целый ряд плоскостей, в рамках которых можно исследовать особенности глагольных претеритальных форм – грамматикализованных разновидностей проявлений концепта времени

как «совокупности языковых и неязыковых средств, прямо или косвенно иллюстрирующих и развивающих его содержание» [10, 110]. В центре же нашего исследования – не только сравнительный анализ семантико-экспрессивного заряда претеритальных форм глаголов в прозаических произведениях И. А. Бунина и в их переводах на сербский язык, но и, если так можно выразиться, чисто темпоритмические характеристики претеритов в оригинале и в его сербских соответствиях с учетом некоторых суперсегментных параметров прозаического дискурса в целом (например, темп повествования, его ускорение или же, наоборот, ретардация и т. д.), формируемых именно анализируемыми претеритами. Отметим, что претерит при этом мы будем рассматривать во всей богатой совокупности его синтетических и аналитических разновидностей, то есть, широком значении этого термина, – как грамматическое прошедшее время в наиболее общем смысле, охватывающее все разновидности действия.

Проза И.А. Бунина является источником великолепного языкового материала, иллюстрирующего целый спектр возможных ипостасей воплощения художественного времени в прозаическом дискурсе в целом. Однако лишь художественный перевод на родственный славянский язык позволяет конкретизировать, вывести на поверхность зачастую потенциальные и лишь вскользь очерченные в рамках оригинала аспекты семантического и экспрессивного заряда претеритальных форм, а также продемонстрировать роль грамматикализованных глагольных форм как факторов когезии и когерентности текста.

1. а) Серию характерных в этом смысле примеров, по нашему мнению, следует начать именно с *презентации претеритальных форм глагола «быть»*, в котором, вероятно, в наиболее концентрированном виде заключена семантика и экспрессивная мощь «основного глагола бытия» как основополагающего вербального средства структуризации времени и пространства: *«Все было кончено: свели проданную скотину, увезли экипажи, сбрую, мебель, настезь распахнули ворота варков и сараев, двери амбаров и конюшен: везде было пусто, просторно, на дворе – хоть шаром покати»* [2, 67]; *«Све је било завршено: протада стока одведена, продате кочије, коњска опрема, намештај одвезени, капије тремова за стоку и шупа, врата амбара и коњушњица широм отворени: све је било опустело, у дворшиту простора – колико ти душа зажгели»* [3, 133]. Несколькими выразительными мазками автор очерчивает начало повествования, где все пронизано безысходностью: действие не случайно начинает разворачиваться ретроспективно, с определенной временной дистанции. Русским претеритальным формам *«было кончено»* и *«было»* в переводе на сербский язык соответствуют: стилистически нейтральная аналитическая форма: *«је било завршено»*, а также довольно редко употребляемая, стилистически и

эмоционально окрашенная форма плюсквамперфекта *«је било опустело»*. Как видно из контекста, автор перевода вполне оправданно сохранил общую структуру русского предложения, вплоть до пунктуации (употребление претерита после *двоеточия*), усилив, однако, в переводе семантическую весомость второго глагола. Надо сказать, что данное предложение является столь показательным не только и не столько с точки зрения выразительности глагольной формы прошедшего времени в оригинале и в переводе, сколько в плане его позиции в дискурсе рассказа И. А. Бунина *«Последний день»*. Имеется в виду то обстоятельство, что с позиции общей теории коммуникации самые важные сообщения рекомендуется давать в начале и в конце текста, – таким образом, даже чисто психологически, лексемы, употребленные в самом начале или в самом конце повествования, находятся в так называемой «сильной» позиции. Современная наука об интерпретации текста не случайно делает акцент на том, что «начало художественного произведения ... является важным не только для автора, для которого оно означает начало новой деятельности – создание художественного мира, начало важно и для читателя, потому что именно оно вводит в систему координат того мира, который будет разворачиваться перед читателем. Развитие главных содержательных универсалий, которые на протяжении всего текста отвечают на вопросы кто? где? когда?, начинается именно здесь. Читательские ориентиры закладываются в начале книги. Эта первостепенная важность начала текста и для отправителя сообщения – автора, и для его получателя – читателя и обеспечивает началу статус сильной позиции» [13, 126]. Чтобы комментарий был более целостным, и полным, уточним его, дополнив, в частности, что выдающийся теоретик сербского языкознания, академик М. Стеванович в своей известной статье «Способ определения значений глагольных времен» акцентирует на том, что «...в сербскохорватском языке имперфект и плюсквамперфект (подчеркнуто нами – В. Я.) вообще не употребляются в индикативе, а только в релятиве» [23, 33].

б) По своему семантико-эмоциональному заряду к предыдущему примеру примыкают следующие образцы использования претеритов от глагола *«быть»* в описаниях природы, в начале абзаца. Так, например, в рассказе *«Господин из Сан-Франциско»* подобные претериты выполняют функцию *логико-тематической парцелляции дискурса*: *«Был он и на другую, и на третью ночь – опять среди бешеной выюги, проносившейся над ... океаном»* [1, 297]; *«Био је он и друге и треће ноћи – опет усред бесне мећаве која је хуктала над океаном ...»* [3, 217].

в) Аналогичную роль в начале абзацев в рассказах И. А. Бунина играют нередко также формы прошедшего времени от глагола *„быть“* в психологически тонких, колоритных и броских описаниях внешности человека (как, например, в рассказе *«Кубок жизни»*). Такой прием можно

считать характерным именно для творческой манеры писателя: «Усы, бородку он выстригал – они торчали у него колючими серыми пучками возле глубоко запавших пепельных губок. Глазки у него были хитрые-прехитрые» [1, 249]; «Бркове и браду је стригао – стрчали су му попут бодљикавих седих власи крај дубоко усађених пепељастих усана. Очи су му биле јако лукаве» [3, 156]. Однако, как подмечают современные исследователи, «эволюция способов введения текстовых координат наиболее очевидно проявляется именно во введении героя. Начало нарративного типа..., которое последовательно развивает представление персонажа, становится все более редким» [13, 127].

Размышляя о факторах, прямо или косвенно влияющих на скорость повествования, академик Д. С. Лихачев в своей классической работе «Поэтика древнерусской литературы», отмечает, что, к художественным рычагам, которые «останавливают время», относятся в частности, описания природы [подробнее об этом см.: 15, 220]. Примечательным является инверсионный порядок слов в оригинальном пассаже, сгруппированном вокруг глагола прошедшего времени («*Был он...*»), сохраненный и в переводе («*Био је он...*»). Переводчик прибег к использованию сербской аналитической формы перфекта, «индикативное значение ... которого служит для обозначения действия, которое происходило в прошлом, без уточнения, когда именно в прошлом. Такое основное значение перфект имеет независимо от вида глагола. Оно определено представлением о неопределенном прошедшем времени, когда происходило действие» [25, 66]. Таким образом, в данном случае перевод убедительно свидетельствует о том, что даже стилистически нейтральная сербская глагольная форма успешно передает имеющийся в оригинале *эффект ретардации*.

в) Несколько иную нагрузку несет претерит от в следующем примере из рассказа И.А. Бунина «Сын»: «*И так шло вплоть до семнадцатого января девяностого года*» [2, 236]; «*И тако је било све до седамнаестог јануара деведесете године*» [3, 215]. Переводчик не случайно выбирает в качестве эквивалента русского глагола прошедшего времени «*шло*» именно перфект от глагола «*бити*» («*је било*»), поскольку, с учетом стилистических особенностей сербского языка, буквальный перевод здесь невозможен. Кроме того, глагол в цитируемом контексте является не только *ядром* так называемого *интродуктивного абзаца*, но и основной опорной *структурно-семантической точкой «водороздела» повествования*: «Лексически выраженные координаты времени и пространства ... проявляются ... в огромном большинстве интродуктивных абзацев. Время грамматическое присутствует в них всегда, оформляя использованные в зачине слова, но оно не является достаточным для определения темпорального ориентира сообщения (подчеркивание наше – В. Я.)» [13, 128-129].

II. Развивая предыдущую мысль, мы переходим к важному тезису о том, что, несмотря на несомненную релевантность чисто грамматических параметров, *концепция времени в художественном произведении далеко не всегда детерминирована лишь грамматическими временными формами*. Вот как об этом пишет академик Д. С. Лихачев: «Проблема изображения времени в словесном произведении не является проблемой грамматики. Глаголы могут быть употреблены в настоящем времени, но читатель будет ясно осознавать, что речь идет о прошлом. ... Время действия и время авторское и читательское создаются совокупностью многих факторов: среди них – грамматическим временем только отчасти. Расхождение грамматики с художественным замыслом при этом, конечно, только внешнее: само по себе грамматическое время произведения входит часто в художественный замысел высшего ряда – в метахудожественную структуру произведения. ... Таким образом, изображаемое в словесном произведении время во всех его аспектах не может быть сведено к грамматике. Кроме того, грамматика – не самый даже показательный фактор создания художественного времени. Функцию времени имеют все детали повествования. Течение времени, в частности, зависит от того, насколько тесно, «компактно» изображаются события» [15, 220]. Классической иллюстрацией к постулату о важности степени компактности презентации событий может послужить *передача русских претеритальных форм при описании событий, стремительно сменяющих друг друга, на сербский язык с помощью аористов* (как, например, в рассказе И.А. Бунина «Солнечный удар»): «Разбежавшийся пароход мягким ударом ударился в тускло освещенную пристань, и они чуть не упали друг на друга. Над головами пролетел конец каната, потом понесло назад, и с шумом закипела вода, загремели сходни... Поручик кинулся за вещами» [1, 387]; «Захуктали брод лако удари о бледо осветьени док и они малтене падоше једно на друго. Изнад главе пролете крај ужета, онда се брод занесе уназад и уз хуку узавре вода, зашкрипаше излазне степенице... Поручник одјури по ствари» [3, 362]. Данный пример убедительно подтверждает тот факт, что иногда именно перевод русских глагольных форм прошедшего времени на сербский язык посредством сохранившихся в последнем аористов («ударился» – «ударил»; «чуть не упали» – «малтене падоше»; «пролетел» – «пролете»; «понесло» – «се занесе»; «закипела» – «узавре»; «загремели» – «зашкрипаше»; «кинулся» – «одјури») демонстрирует латентные возможности современных русских глагольных форм прошедшего времени, «впитавших» в себя все оттенки утраченных русским языком синтетических претеритов (аористов и имперфектов). Сразу же обращает на себя внимание и то, что синтетическая форма аориста в переводе не случайно строго соответствует в данных примерах русским *прошедшим временам, образованным от глаголов*

совершенного вида. Заметим, однако, что *синтетические претериты в переводе* порою даже *более выразительны*, чем глаголы в оригинальном тексте И.А. Бунина. Этому содействуют, по крайней мере, два обстоятельства: а) специфика стилистико-экспрессивного наполнения аориста в современном сербском литературном языке и б) преимущественное *использование* автором *глаголов с опорной семой «быстрое, стремительное движение»* и т. д. Чтобы не быть голословными, добавим к вышеизложенному, что значение сербских аористов сводится, главным образом, к *описанию прошедшего действия, происходившего непосредственно перед моментом речи*. Другим, не менее важным компонентом семантико-экспрессивного спектра аористов является их традиционная способность создавать эффект непосредственного участия рассказчика в действии, а также иллюзию того, что все события, о которых идет речь, были им лично пережиты. Поэтому и неудивительно, что профессор М. Чорац высказывает сомнение в том, «...может ли аорист вообще иметь индикативное, неэкспрессивное значение» [25, 66]. Этот тезис, по нашему мнению, стоит подкрепить наблюдениями академика Д.С. Лихачева: «Нет времени вне событий (событий в самом широком понимании этого слова). Большое количество событий, совершившихся за короткое время, создает впечатление быстрого бега времени» [15, 220].

III. а) Весьма показательно, что в произведениях выдающихся лингвистов прошлого мы нередко находим сопоставления категории темпоральности и художественного времени вообще, темпа изображаемых в произведениях событий как возможных ипостасей их лексико-грамматического воплощения, именно с чисто *грамматическими терминами*, связанными с названиями глагольных времен и, более того, – с *понятиями из области музыки*. Так, например, в труде А. А. Потебни «Из записок по теории словесности» находим следующие наблюдения: «Лирика – *praesens* (подчеркивание наше – В. Я.). Она есть поэтическое познание, которое, объективируя чувство, подчиняя его мысли, успокаивает это чувство. Эпос – *perfectum* (подчеркивание наше – В. Я.). Отсюда – спокойное созерцание, объективность (отсутствие другого личного интереса в вещах изображаемых и событиях, кроме того, который нужен для возможности самого изображения)» [18, 531-532]. Потебнянские ассоциации поразительным образом перекликаются и пересекаются с рассуждениями выдающегося датского филолога Отто Есперсена, автора известной «теории прогресса в языке». Особенно своеобразное преломление в его лингвистических опусах получают вопросы взаимоотношения между грамматическими и логическими категориями, то есть связи между языком и мышлением (например, «Философия грамматики», 1924 г.). Этот его труд, в частности, имеет непосредственное

отношение к попыткам интерпретировать синтетизм и аналитизм через призму понятия языкового прогресса. В 19 веке лингвисты в основном считали более совершенными синтетические (флективные) языки. В начале 20 века, как известно, широкое распространение получила точка зрения О. Есперсена, в соответствии с которой синтетизм представляет собой более архаическое явление, чем аналитизм, и что все языки развиваются, двигаясь от синтетизма к аналитизму. Как отмечает Б. Ильиш, автор предисловия к упомянутой монографии, «Есперсен стремится выяснить, какие категории мышления отражаются в грамматических категориях и в какой мере грамматические категории соответствуют логическим или расходятся с ними. Исходя из такой постановки вопроса, Есперсен выдвигает, например, проблему взаимоотношений между грамматической категорией времени (англ. tense) и категорией реального времени (англ. time) и ряд других подобных проблем» [8, 5]. Однако, конечно, синтетизм и аналитизм не проявляются в языках в чистом виде: каждый язык является симбиозом в определенном соотношении синтетических и аналитических форм. В связи с этим также неминуемо возникает вопрос о содержании и статусе момента речи. Вот как это понятие квалифицирует О. Есперсен в своей известной монографии: «Что такое настоящее время? Теоретически - это точка, не имеющая никакой длительности, подобно тому, как в теоретической геометрии она является неизмеряемой. Теперь, сейчас - это только зыбкая грань между прошлым и будущим. Однако на практике «сейчас» означает промежуток времени с ограниченной протяженностью, которая сильно изменяется в зависимости от обстоятельств...» [8, 302]. Продолжая свою мысль и переходя, в частности, к сравнительной характеристике аориста и имперфекта, О. Есперсен подчеркивает: «С некоторым преувеличением можно даже сказать, пользуясь библейским выражением, что имперфект употребляет тот, кому один день кажется тысячелетием, а аорист - тот, кому тысячелетие кажется одним днём. Мы будем намного ближе к истине, если скажем, что расхождение заключается в скорости, с которой ведется повествование; если говорящий желает, перечисляя события, скорее подойти к настоящему моменту, он выберет аорист; если же, на оборот, он медлит и отвлекается на посторонние детали, то будет употреблять имперфект. Таким образом, это расхождение, по сути, является разницей в темпе (подчеркивание наше - В. Я.): имперфект - *lento* (медленно, слабо, тихо) [Словарь иностранных музыкальных терминов], а аорист - *allegro* (быстро - объяснение наше - В. Я.), или же, соответственно, *retardando* (замедляя) и *accelerando* (ускоряя) (объяснение наше - В. Я.)» [8, 323].

Проиллюстрировать правомерность точных характеристик О. Есперсена можно, в частности, на весьма характерном примере перевода

претеритальных конструкций, взятом из рассказа И.А. Бунина «Господин из Сан-Франциско»: «На полпути она замедлила шаг: над дорогой, в гроте скалистой стены Монте-Соларо..., вся озаренная солнцем, ... стояла мать Божья...» [1, 297]; «На пола пута она успорише корак: изнад пута у удубљењу стене Монте Солара, сва озарена сунцем ...стајала је мајка Божја...» [3, 217]. Поражает то обстоятельство, насколько точно, скрупулезна и безошибочна здесь переводческая селекция: показательно, что русский претерит «замедлили (шаг)», семантике которого уже изначально присуща сема «медленно», передается на сербский именно посредством имперфекта – синтетической претеритальной формы («успорише корак»). Значение имперфекта, как и значение аориста, было предметом многочисленных дискуссий, ведь «толкование значения имперфекта как продолжительного действия в прошедшем не дает ответа, содержащего существенный компонент его значения. В действительности имперфект означает действие, которое происходило в прошлом, одновременно с каким-либо другим действием в прошлом. Одновременность двух действий, «одно из которых выражается посредством имперфекта, – является важной составляющей значения имперфекта и важным источником его экспрессивности. ... Имперфект выражает пережитое действие..., а эффект его экспрессивности очень силен» [25, 67-68]. Таким своеобразным фоном одновременности служит действие после двоеточия, за которым следует русская глагольная форма прошедшего времени: «стояла», которой в переводе на сербский язык соответствует аналитический перфект – «стајала је». Так же, как и в проанализированном примере с использованием аористов в сербских переводах русских глагольных конструкций прошедшего времени, можно с полным правом констатировать, что выразительный, броский, колоритный сербский имперфект актуализирует, еще больше украшает в стилистическом плане и «вытягивает» наружу имплицитный потенциал русского претерита.

б) Наряду с потенциальными различными сочетаниями синтетических и аналитических претеритальных конструкций, эффекту определенной временной ретардации и последующей резкому, неожиданному оживлению темпа прозаического дискурса зачастую содействует употребление характерного наречия «вдруг» («одједном»), как, например, в рассказе И.А. Бунина «Кубок жизни»: «Но передвигалась жидкая тень яблони, пекло горячее солнце темя Александры Васильевны – и вдруг отнялись ее руки, ноги, поплыла красная муть перед глазами...» [1, 250]; «Али се танка сенка јабуке померала, врело сунце је пекло у теме Александре Васильевне – и руке и ноге јој одједном клонуше, а пред очима јој заигра црвена магла...» [3, 157]. Как следует из примеров, наречие «вдруг» («одједном»), несомненно,

играет роль катализатора действия. Особенно же примечательной является его роль как характерного «предвестника» появления в сербском переводе *аористов* после двух однородных перфектов.

IV. Кроме роли претеритов как неотъемлемой составляющей структурообразующей функции хронотопа, отметим также еще одну особенность последнего, на которую в свое время обратил внимание выдающийся филолог, лингвист, литературовед, исследователь общетеоретических вопросов стилистики и теории речевых жанров, М.М. Бахтин. Как резонно отмечают современные исследователи вопросов, связанных с пространственно-временной структурой художественных произведений, «на хронотоп распространяется основное открытие методологии М. Бахтина: диалогичность художественного и литературоведческо-научного мышления. ... Хронотоп в понимании М. Бахтина очерчивает художественное единство литературного произведения в его отношении к реальности» [11, 265]. Так, например, в знаменитых бунинских *«Антоновских яблоках»* мы находим примеры имманентной *опосредованной диалогичности дискурса*, построенной именно на *глагольных конструкциях*, являющихся к тому же примером выразительной временной транспозиции: *«Вскинешь кверху тяжелую, как лом, одностволку и с маху выстрелишь. Багровое пламя с оглушительным треском блеснет к небу, ослепит на миг и погасит звезды, а бодрое эхо кольцом грянет и раскатится по горизонту, далеко-далеко замирая в чистом и чутком воздухе»* [1, 25]; *«Избацјуеш увис једноцевку тешку као ћускија и намах испљујеш. Уз заглушујући прасак тамноцрвени племен блесне у небо, за тренутак засени и погаси звезде, а јасан одјек се попут обруча отисне и разлегне по хоризонту, обамирући у даљини у чистом и тананом ваздуху»* [3, 29]. Несмотря на то, что в приведенных примерах нет непосредственного обращения автора к читателю и они не являются диалогическими пассажами между персонажами в чистом виде, – тем не менее, весь цитируемый дискурс насквозь пронизан диалогичностью, что формально выражается в употреблении глаголов 2-ого лица единственного числа: (*«вскинешь»* – *«избацјуеш»*); (*«выстрелишь»* – *«исплјујеш»*). Что же касается грамматического оформления и, соответственно, временного статуса глагольных конструкций, без сомнения, являющихся опорными в данном отрывке, то они употреблены в настоящем и будущем времени (*«блеснет», «ослепит»* – *«блесне», «погасит»* – *«погаси», «грянет»* – *«отисне»; «раскатится»* – *«разлегне»*), однако в данном отрывке – налицо пример выразительной временной транспозиции, детерминируемой общими очертаниями хронотопа произведения. Поскольку все события описаны автором ретроспективно, имеется в виду, что последние уже давно

произошли в прошлом. Таким образом, здесь речь идет о модели выразительной транспозиции времени сразу в двух направлениях – «*прошедшее в настоящем*», а также «*прошедшее в будущем*». Говоря о присутствующем в данном контексте эффекте интимизации (в смысле приближенности повествования и «закадрового» образа автора к читателю), отметим, что здесь он, возможно, достиг даже более яркого воплощения, чем в примере из рассказа И.А. Бунина «*Кубок жизни*», непосредственно оформленном (в том числе и грамматически, и в плане пунктуации) по всем классическим канонам диалогов: « – Радуйся, Афродита Розоперстая! – закричал он старчески-детским голосом. И, подбежав, поплевал и сунул ей в руку, как бы украдкой и надеясь обрадовать, – четыре щепоточки, связанные лычком» [1, 249]; « – Радуй се Афродита, ютарња зоро! – повика он стармалим гласом. И притрчавши јој, плуну и утрапи јој у руку – тобоже кришом и у нади да ће је обрадовати – четири прутјића увезана ликом» [3, 156].

V. Еще одной ипостасью употребления претеритальных конструкций в прозаическом дискурсе И.А. Бунина, на которую хотелось бы обратить особое внимание, является их *гномическое употребление*, а именно – в пословицах. Особенностью функционирования всех типов глагольных конструкций, на которых базируются фразеологические единицы, является «*вневременной*» *характер их семантического наполнения*. Она ясно прослеживается в рамках практически всех ключевых моделей хронопа художественного произведения – циклического, векторного, мифологического и т. д. [подробнее об этом см., напр.: 14, 36-124], а также в многомерности времени художественного произведения, в особенностях творческих методов его репрезентации и в прозаических формах как в зеркальном отражении концепции времени [подробнее об этом см., напр.: 24, 444-450]. Примечательно то, что, говоря о вневременной семантике названной выше глагольной конструкции в пословице, мы неизбежно должны говорить и о ее экспрессивности, соглашаясь при этом с классическим замечанием Е.М. Галкиной-Федорук по поводу разграничения понятий эмоциональности и экспрессивности: «...Понятие «экспрессивность» по содержанию шире понятия «эмоциональность», т.к. выражение эмоций в языке всегда экспрессивно, но экспрессивность в языке не всегда эмоциональна» [5, 107-108]. Такая семантико-экспрессивная обособленность, отличающая глагольные конструкции фразеологических единиц, в первую очередь детерминируется, вероятно, дискретностью, аксиологичностью, компрессионностью времени, а также антропоморфным характером его восприятия читателем. Эти черты превалируют, в частности, и в примере, взятом из рассказа И.А. Бунина «*Суходол*»: «*Но недаром*

говорится, что как волка не корми, он все в лес смотрит: выходяв, вырастив нас, снова воротилась она в Суходол» [1, 249]; «Али не каже се бадава да, ма како вука хранио, њега стално привлачи шума: пошто нас је одгајила, однеговала, поново се вратила у Суводол» [3, 50]. Эта поговорка, являющаяся ярким вкраплением в художественную ткань произведения, иллюстрирует богатейшие возможности временной транспозиции глагольных значений в целом и их грамматического воплощения, а именно: употребления настоящего времени в контексте метатекстуального хронопа художественного произведения. Таким образом, в контексте данного примера, вряд ли целесообразно четко разделять аспект грамматикализации употребления определенной глагольной формы и общий контекст ее стилистико-экспрессивной рецепции читателем.

Компаративный анализ претеритальных форм глаголов в прозаическом дискурсе И. А. Бунина и в его переводе на сербский язык позволяет сделать ряд выводов, касающихся релевантной роли глагольных форм прошедшего времени в родственных языках.

1) И в русском, и в сербском языках претеритальные конструкции являются *опорными элементами когерентности текста* как содержательной, семантической разновидности его связности.

2) Претеритальные конструкции выступают также и немаловажным *фактором когезии дискурса* как структурно-грамматической разновидности связности текста, показателями которого являются формально-грамматические средства связи, в частности, дейксис как «указательная функция языковой единицы, предусматривающая локализацию и идентификацию лиц ... по отношению к пространственному и временному контексту...» [21, 109-110].

3) Перевод претеритальных конструкций с русского языка на сербский является зеркалом, актуализирующим существенные семантико-экспрессивные аспекты отличий в функционировании форм прошедшего времени в русском и сербском языках на синхронном срезе их развития. Если в русском языке, утратившем в ходе его исторического развития аорист и имперфект, основной акцент сместился на видовые различия глаголов, а, следовательно, и претеритальных форм, образующихся от них, то в переводе на сербский язык, сохраняющий все четыре формы прошедшего времени (две аналитические и две синтетические), упомянутый семантико-экспрессивный заряд просматривается еще более колоритно. Следует также учитывать, что синтетические претеритальные конструкции изначально являются более эмоционально выразительными и, как демонстрирует исследование, вообще редко употребляются в индикативе.

4) Особенно характерними представляються приклади сопоставлення претеритивів, утворених від дієслів, належачим до різних тематических групам, в оригіналі і в перекладі на сербський мову. Вони (претеритиви від дієслова «*быть*» і багато інші дієслова) являються:

– *середством введення часових, а, зазвичай, і просторових координат дискурсу: в началі і кінці оповідування;*

– *середством логіко-тематическої парцелляції дискурсу (в началі інтродуктивного абзацу) або*

– *опорної структурно-семантическої точкою «водорозділа» оповідування.*

В межах даної іпостасі їх функціонування можна також відзначити деякі творческі прийоми, притаманні творческій манері І.А. Буніна:

– претеритиви нерідко використовуються І.А. Буніним *в тонких психологіческих характеристиках персонажів* (іноді для «введення» в оповідування образу головного героя);

– *в описаннях природи (наприклад, аористи, для створення ефекту ретардації) концепція часу в художественному творі далеко не завжди детермінується лише граматическими часовими формами.*

5. Наступною релевантною гранню використання претеритивних конструкцій в прозаіческому дискурсі І.А. Буніна і в його перекладі на сербський мову являються характеристики тексту, не пов'язані безпосередньо виключительно з функціонуванням в ньому тієї або іншої конкретної граматическої форми прошедшего времени. Річ йде про *темпоритміческі особливості різних претеритивних форм*, не випадково пов'язаних, в частині, О. Есперсеном, з поняттями і термінами, пов'язаними з областю музики.

6. Багатий лексический матеріал дає також функціонування претеритивів як *непосередствених рычагов діалогічності дискурсу.*

7. Віддельною іпостасю використання дієслівних конструкцій представляє собою специфіка їх «*вневременного*» функціонування в прислів'ях.

В висновок хотілось би відзначити, що багатогранність функціонування претеритивних конструкцій в творі І.А. Буніна і їх перекладах на сербський мову, безумовно, не виснажується виключительно ракурсами, представленими в даній статті. Так, наприклад, хотілось би підкреслити актуальність тези, окреслюючого ще одне можливе напрямлення досліджень перекладів художественних творів на родствених мови, яке пропонує болгарська дослідниця І. Васева: «Перекладческа робота, при якій все час сопоставляються два різномовні тексти з однаковою

содержанием, дает возможность выявить значительные расхождения в количестве и качестве средств выражения данного значения и их частотности даже между близкородственными языками... Многие из этих расхождений восходят к определенным особенностям национального характера и национальной психики ... народов» [4, 107-108].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бунин И. А. Повести и рассказы. – М.: Правда, 1982. – 376 с.;
2. Бунин И. А. Собрание сочинений в пяти томах. – Т. 3. – М.: Правда, 1956. – 399 с.;
3. Буњин И. Приповетке. – Београд: Нолит, 1957. – 395 с. (*Превео: Миливоје Јовановић*);
4. Васева И. Динамика языковых процессов: история и современность. Сб. науч. тр. – София: Херон Прес, 2004. – 364 с.;
5. Галкина-Федорук Е. М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // – М.: Изд-во МГУ, 1958. – С. 103-124;
6. Горшкова К. В., Хабургаев Г. А. Историческая грамматика русского языка. – М.: Высш. шк., 1981. – 359 с.;
7. Драшкоци С. Писма Ивана Алексејевића Буњина Александру Белићу и краљу Александру Карађорђевићу // Зб. Матице Српске за славистику. Слав. зб. – № 53. – Нови Сад, 1997. – С. 255-272;
8. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.;
9. Ивић М. Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком // О језику Вуковом и вуковском. – Нови Сад, 1990. – С. 9-24;
10. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с.;
11. Копицянська Н., Прилоцька М. Питання часо-просторової термінології // Іноземна філологія. Укр. наук. зб. – Вип. 114. – Львів: Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 2003. – С. 264-270;
12. Крунтяева Т. С., Молокова Н. В., Ступель А. М. Словарь иностранных музыкальных терминов. – Л.: Музыка, 1985. – 142 с.;
13. Кухаренко В. А. Интерпретація тексту. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.;
14. Лисюк Н. А. Міфологічний хронотоп. – К.: Укр. фітосоціолог. центр, 2006. – 200 с.;
15. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. – Л.: Наука, 1967. – 372 с.;
16. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – С. 42-44;
17. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 2000. – 30 с.;
18. Потебня А. А. Из записок по теории словесности. – Харьков, 1905. – С. 531-532;
19. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993. – 192 с.;
20. Самсонов Н. Г. Древнерусский язык. – М.: Высш. школа, 1973. – 295 с.;
21. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.;
22. Сибиновић М. Руска емиграција у српској култури XX века (О савременим истраживањима места руске емиграције у српској и југословенској култури) // Зб. Матице Српске за славистику. Слав. зб. – № 53. – Нови Сад, 1997. – С. 235-254;
23. Стевановић М. Начин одређивања значења глаголских времена // Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију. – Књ. 1-4. – Београд: САНУ, 1957-58. – С. 19-48;
24. Татаренко А. Л. Поетика форми в прозі постмодернізму (досвід сербської літератури). – Львів: ПАІС, 2010. – 544 с.;
25. Čorac M. Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika. – Beograd: Naučna knjiga, 1974. – 291 s.;
26. Mitrinović V. Neka zapažanja o srpskohrvatskom aoristu kao prevodnom ekvivalentu poljskog opšteg preterita u narativnom tekstu // Zb. Matice srpske za filologiju i lingvistiku. – XXXIX/1/, 1996. – S 7-21.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Астаф'єв О.Г. (Київ, Україна)

Діалог лінгвокультур

(польські джерела творчості Петра Гулака-Артемовського)

У статті проаналізовано діалог лінгвокультур, польські джерела творчості Петра Гулака-Артемовського, трансформації мотивів Ігнаці Красицького та Адама Міцкевича у його творчості.

Ключові слова: *генеза творчості, діалог лінгвокультур, вічні сюжети, епіграматична і наративна байка.*

В статье проанализированы диалог лингвокультур, польские источники творчества Петра Гулака-Артемовского, трансформации мотивов Игнацы Красицкого и Адама Мицкевича в его произведениях.

Ключевые слова: *генезис творчества, диалог лингвокультур, интертекстуальность, вечные сюжеты, эпиграмматическая и нарративная басня.*

The article deals with dialogue of linguistic culture, Polish sources of literary works by Petro Gulak-Artemovsky, transformation of motives of Ignatsi Krasitsky and Adam Mickiewicz in his works.

Key words: *genesis of works, dialogue of linguistic culture, intertextuality, eternal subject, epigrammatic and narrative fable.*

Типологію міжтекстової взаємодії запропонував Жірап Женетт в 1982 році в книзі «Палімпсести: література другого ступеня», вона виявилася плідною, її використовують як методологію лінгвістичного міжтекстового аналізу [4]. На матеріалі байок і переспівів Петра Гулака-Артемовського спробуємо з'ясувати генезу його творів, опрацювання вічних сюжетів, трансформацію епіграматичної байки у наративну, зрештою, перевести проблему міжтекстової взаємодії зі сфери суто лінгвістичної в сферу лінгвокультурології, а саме: подати лінгвокультурологічний коментар до наявних у лінгвістиці типів міжтекстових зв'язків. Це допоможе чіткіше окреслити проблемний вузол сучасної лінгвокультури, а саме – міжтекстову, міжмовну і міжкультурну взаємодію і взаємопроникнення лінгвокультури у тексти.

Жірап Женетт вирізняє п'ять основних типів міжтекстових взаємин: 1) інтертекстуальність, 2) паратекстуальність, 3) гіпертекстуальність, 4) метатекстуальність, 5) архітекстуальність [4, 20-23].

Отже, 1) інтертекстуальність. Це безпосередня і явна присутність в одному тексті двох або більше різних текстів (цитата, плагіат, алюзія). Основи понятійного простору інтертекстуальності заклали ще в 1920-их роках у своїх працях Віктор Виноградов, Юрій Тинянов, Віктор Жирмунський, Борис Ейхенбаум, Олександр Білецький та інші. Термін інтертекстуальність уперше використала Юлія Крістева у статті «Бахтін: слово, діалог і роман» (1967). Згодом Ігор Смирнов [8], Наталя Фатєєва [10], Мар'яна Шаповал [11] вивели

логіку інтертекстуальності із здатності тексту інтегрувати пам'ять культури. Мар'яна Шаповал вважає, що «інтертекстуальність» виконує функцію збереження пам'яті лінгвокультури і реалізує культуротворчий потенціал через міжтекстову лінгвокультуру [11, 81].

Інтертекстуальність в лінгвокультурологічному ракурсі означає присутність іномовного компонента іншої лінгвокультури і здійснюється в тексті двома способами:

а) коли інокультурне запозичення (цитата, аллюзія, окреме слово) виконує не змістовісну функцію, а «декоративну», додаткову, при якій денотат набуває стилет вірного забарвлення. Це може бути, приміром, іспанське ім'я Хуліо, яке взяв Микола Куліш із роману «Надзвичайні мандри Хуліо Хуреніто та його друзів» Іллі Еренбурга і додав до нього українське прізвище Хурина. Такий інокультурний «інтертекст» байдужий до лінгвокультури-реципієнта, бо не реалізує її творчого потенціалу; або ж трансформація декоративної функції приказки (згадаймо байку-приказку «*Rybka mała i szczupak*» Ігнаці Красіцького) у творі (у «Рибці» Петра Гулака-Артемовського приказку збережено, та вона вже трансформована з епіграматичної байки у наративну – байку-казку, основними рисами якої виступають розгорнутий сюжет, епізодична задіяність у ньому персонажів, побутова деталізація, докладність зображення).

б) є іномовні вкраплення-макаронізми, вжиті при відсутності еквівалента в рідній мові. Напр., «*Monachomachia*», назва повісті Ігнаці Красіцького, якою часто оперує Петро Гулак-Артемовський. Це також чужі імена, які використовує письменник: Юдай із Жака Деліля, Іоіль із «Псалтиря», Артрей із Проспера Кребійона. Тут ми посилаємося здебільшого на Гулакові «вольные переводы» духовно-дидактичних творів біблійної тематики. І ці твори, як відомо, пов'язані із його близькістю до масонської ложі. Отже, інокультурний «інтертекст» у цих творах уже ворожий до лінгвокультури-реципієнта, бо перешкоджає реалізації її творчого потенціалу, тобто органічно не вплітається в тканину рідної мови. Вплетення в тексти рідної мови інокультурних елементів – це сьогодні дуже гостре питання збереження української мови і культури, їх творчих і цивілізаційних засад, це, як каже Ентоні Сміт, вплив на національну мову культурного імперіалізму і глобальних мов, на взірць англійської [9, 36].

Далі – 2) паратекстуальність, тобто відношення чи зв'язок тексту з його частинами (назвою, підзаголовком, епіграфом, примітками). Так, із польської Петро Гулак-Артемовський переклав сентиментальну повість про кохання «*Ben-Gryan. Powieść kaledońska*» («Бен-Гриан. Каледонская повесть») з присвятою «*Ее с-ву графине А.Л.Г-вой*». Цікаво, що в примітці до перекладу автор уточнив: «Здесь разумеются песнопения Оссиана, превосходно переведенные на польский язык знаменитым Красицким» [1, 171]. Він має на увазі «*Pieśni Osjana*», видані в 1792-1793 році. Жірар Женетт акцентує на внутрішньотекстовому характері такої

міжтекстуальності, та вона є міжтекстовою в широкому сенсі, коли частина тексту виступає як окремий текст. Тут, вважає вчений, помітні два типи текстової репрезентації лінгвокультури:

Перший випадок – внутрішньо-міжтекстовий зв'язок (переплетення смислових досягнень певної лінгвокультури, а саме їх синхронно-горизонтальних або діахронно-вертикальних «ниток» в єдиний текст). При цьому зміцнюються й ущільнюються наявні лінгвокультурні зв'язки у їх багаторазовій поліваріантній міжтекстовій актуалізації. Тут як на приклад пошлемося на його Гулаків переклад «Mówu na obchód pamiętki Ignacego Krasickiego», що з'явився під назвою «Речь на случай совершения памяти об Игнати Красицком, архиепископе гнезненском, произнесенная три торжественном заседании в варшавском Обществе друзей науки 12-го декабря 1801 г. Франциском Дмоховским».

Францішек Ксавери Дмоховський, відомий польський поет, літературний критик, публіцист і перекладач, повернувся в 1799 році до Варшави із Саксонії, де він перебував на еміграції, і в польській столиці став редактором «Nowego Pamiętnika Warszawskiego» і тут заклав «Towarzystwo Przyjaciół Nauk», членом якого, забігаючи наперед, скажемо, оберуть Петра Гулака-Артемовського в 1831 році, хоча на той час воно змінить свою назву на «Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk». Перекладач характеризує творчість польського письменника як найвизначнішого сатирика, оглядає його твори, зокрема герої-комічні поеми «Myszeidos pieśni X», «Monachomachia czyli Wojna Mnichów», «Antimomachomachia», «Satyrę», «Świat zepsuty», «Życie dworskie», аналізує в них елементи сатирично-моральноописового, авантюрно-пригодницького та утопічного жанрів і характеризує уявлення письменника про ідеальне суспільство, оформлене на вимогах розуму.

Другий випадок: міжтекстовий міжкультурний зв'язок за принципом метонімії – коли цитата, епіграф (вербалізовані сенс) розвинутішої лінгвокультури спонукає до інтенсивного текстотворення – вплетення в рідну мову елементів іншої. Прикладами можуть бути Гулакові переробки Байок Ігнаці Красицького: «Пан та Собака» («Pan i pies»), «Солопій та Хівря, або горох при дорозі» («Groch przy drodze»), «Рибка» («Rybka mała i szczupak»), «Лікар та здоров'я» («Człowiek i zdrowie»), «Дурний та Розумний» («Mądry i Głupi»), «Цікавий і Мовчун» («Mądry i Głupi»), «Дві пташки в клітці» («Ptaszki w klatce»), «Батько і син» («Dziecie i Ojciec») та інші. При такій лінгвокультурній взаємодії менші лінгвокультури підтягуються до більших.

Проте, можлива й 3) метатекстуальність. Це посилення-коментар одного тексту до іншого, іншими словами, співвідношення тексту зі своїми прототекстами, коли ранній текст не може бути зазначений або згаданий експліцитно. На відміну від першого типу міжтекстових зв'язків (інтертекстуальність), коли інолінгвокультура експліцитно і навіть можна

сказати поверхово, формально була присутня у вигляді іномовного неосмисленого компонента, приреченого на відторгнення лінгвокультурою-реципієнтом, при імпліцитно внутрішній межтекстовій лінгвокультурній взаємодії смисли глибоко вкорінюються в тексти активнішої лінгвокультури. Такі зв'язки встановлює творець тексту – письменник, їх прочитує читач за умови багатого «текстового словника». Художній текст при цьому становить ціннісне ядро такого словника, а володіння ним збагачує лінгвокультуру, Тут можна згадати про баладу «Твардовський» Петра Гулак-Артемовського, що постала на основі балади «Pani Twardowska» Адама Міцкевича, але є оригінальним твором.

Є ще, за Жіраром Женеттом, 4) гіпертекстуальність – зв'язок одного тексту з іншим (гіпотекстом) за допомогою трансформації, перекладу, адаптації, продовження. При лінгвокультурологічному осмисленні гіпертекстуальності дає про себе знати зв'язок лінгвокультур у текстовому просторі і в часі, актуалізуються проблем минулого, смисли минулого вмонтовуються у сучасний контекст, в результаті чого постає нове контекстне оточення, здатне змінити зміст вихідного тексту до прямопротилежного. Тут можна вказати на ще одне польське джерело творів Петра Гулака-Артемовського – «Psałterz Dawidów» Яна Кухановського. Ростислав Радишевський у книзі «Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku» пише, що наш поет «w latach 1857-1858 przełożył na język ukraiński pięć psalmów (91, 123, 133, 139 i 140), posługując się parafrazowanym «Psałterzem Dawidowym» [7: 1, 52]. На це звернув увагу і польський учений Пшемислав Зволінський, який зіставив оригінал з перекладами [6: 2, 233-245]. На основі згаданого твору постали псалми 90 («Хто в Божій помочі надію положив...»), 125 («До Тебе, Господи, що там живеш на небі...»), 132 («Нема вже й кращої людської в світі долі...»), 138 («Чи ще ж Ти, Господи, мене не розізнав?») і 139 («О, вирви, Господи, мене з рук чоловіка...»). Вони перекладені назвичайно майстерно, напр., Сергій Єфремов вважав, що вони в своєму лаконізмі «наче з мармуру витесані» [3: 1, 408], а Микола Зеров підкреслював «строгий, чисто різьблений вірш Гулакових переробок з «Псалтиря» [5, 64].

В усіх п'яти творах, незважаючи на запозичену основу, образний матеріал розроблено майстерно і детально, піднесений поетичний стиль замінено розмовним. Усі псалми написані александрійським віршем – шестистопним ямбом із цезурою, дотриманням правильного чергування пар чоловічих та жіночих рим. Ці переклади стоять в одному ряду з кращими перекладами псалмів Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Михайла Максимовича, Олександра Навроцького і свідчать про те, що запозичений матеріал Петро Гулак-Артемовський вмів обробляти натхненно і віртуозно.

Прикладами гіпертекстуальності можуть бути американська кіноверсія трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта» («Romeo and Juliet», 1996), італійська кінопародія на роман Д. Дефо «Робінзон Крузо» («Signor

Robinson», 1976). Втрата вихідного контексту в сучасній кіноверсії «Ромео і Джульєтта» – розуміння вічної цінності любові на відміну від миті життя – спотворює сенс шекспірівської трагедії, переміщає його в сферу повсякденного життя сучасного покоління («Generation MTV»).

І, нарешті, останній пункт – 5) архітекстуальність, тобто жанровий зв'язок текстів. У 1824 році Петро Гулак-Артемівський написав статтю «О поэзии и красноречии», у якій він висловлює власні літературно-естетичні погляди. При глибокому аналізі впадає у вічі, що це трансформація-переклад статті Ігнаці Красицького «Критика. Из соч.Красицкого», яка була надрукована у липневому номері журналу «Украинский вестник» за 1819 рік Петро Гулак-Артемівський у ній закликає письменників орієнтуватися на норму «истинного искусства» і «прекрасной природы», дотримуватися «ясного выражения мысли», відмовлятися від «метафизической усложненности и стилистических украшений». Але і в першотексті, і в цій переробці жанровий зв'язок текстів збережено.

Михайло Бахтін у своїй теорії мовних жанрів виділяє три аспекти жанрового розмаїття текстів – тематичний зміст, стиль і композиційна побудова, які нерозривно пов'язані в цілому висловлювання [2, 428]. Найскладнішими за своєю жанровою структурою є великі художні та публіцистичні жанри, а утворене ними ж такі міжтекстові зв'язки найглибші, бо сягають архетипної пам'яті лінгвокультури. Сфера архітекстуальності як сфера лінгвокультурології належить до вищого типу художнього спілкування. Серед інших, уже означених міжтекстових зв'язків лінгвокультур, архітекст реалізує принцип творчої телеології текстової діяльності людини, принцип «проникності інокультурних смислів» і саме тому часто закритий для людей, далеких від художньої творчості, що помічаємо на прикладі творів Петра Гулака-Артемівського та його польських претекстів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Артемівський-Гулак П.* Бен-Гриан. Каледонская повесть // Украинский вестник. – 1819. – Май. – С. 120-171; 2. *Бахтин М.* Литературно-критические статьи. – М.: Худ. литература, 1986. – С. 428; 3. *Єфремов С.* Історія українського письменства: У 2 т. – Мюнхен: Український Вільни Університет, 1989. – Т.1. – 448 с.; 4. *Genette G.* Palimpsestes: La littérature au second degré. – Paris: Gallimar, 1982. – 267 p.; 5. *Зеров М.* Нове українське письменство. Історичний нарис. – Мюнхен: Інститут літератури, 1960. – 308 с.; 6. *Zwoliński P.* Naładowania psalmów P.Hułaka-Artemowskiego i ich perwowzór // Slavia Orientalis. – 1965. – Т.2. – S. 233-245; 7. *Radyszewskij R.* Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Monografia. – Kraków: Wydawnictwo naukowe, 1996. – Cz.1. – 410 s.; 8. *Смирнов И.* Порождение интертекста: Элементы интертекстуального анализа с примерами творчества Б.Л.Пастернака. – Спб.: Языковый центр СПбГУ, 1995. – 189 с.; 9. *Сміт Е.* Нації та націоналізм у глобальну епоху. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 314 с.; 10. *Фатеева Н.* Интертекст в мире текстов. Контрапункт интертекстуальности. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.; 11. *Шановал М.* Интертекст у світлі рампи. – К.: Автограф, 2009. – 352 с.

Багратіон-Мухранська К.В. (Київ, Україна)
“На межі світів”: репрезентація антиномії “історія-вигадка”
через теорію Семенова-Зусера (на матеріалі шотландської
та української народної і літературної творчості)

З'ясування взаємодії елементів триєдності “фольклор-література-історія” як типового явища, притаманного багатьом культурам, відкриває нові можливості для глибокого розуміння загальноєвропейських цінностей. Стаття є продовженням дослідження антиномії “історія-вигадка” та аналізу казкової та реальної топонімії на матеріалі шотландської та української народної та літературної творчості. Вона, також, має на меті залучити до широкого наукового обігу теорію Семенова-Зусера про номоси, або паралельні світи.

Ключові слова: художній текст, казкова та реальна топонімії, літературна творчість, теорія Семенова-Зусера, номос, Шотландія, Україна.

Выявление взаимодействия элементов триединства “фольклор-литература – история” как типичного явления, присущего многим культурам, открывает новые возможности для глубокого понимания общеевропейских ценностей. Статья является продолжением изучения антиномии “история–выдумка” и анализа сказочной и реальной топонимии на материалах шотландского и украинского народного и литературного творчества. Исследование, так же, воодит в научное употребление теорию Семенова-Зусера про номосы, или паралельные миры.

Ключевые слова: художественный текст, сказочная и реальная топонимии, теория Семенова-Зусера литературное творчество, номос, Шотландия, Украина.

The article is dedicated to the short linguistic analysis of fictional and real toponymy in Ukrainian and Scottish folklore and literary heritage. The research of “history-fiction” antinomy, done on the basis of artist’s literary works, reflects “folklore- literature –history” triumvirate as and opens the new scientific horizons for deeper European values understanding. The innovative Semenov-Zuser theory about “nomoses” or parallel worlds is also given the account of.

Key words: literary text, fictional and real toponymy, literary creativity, Semenov-Zuser theory, nomos, Scotland and Ukraine.

Постановка проблеми: Враховуючи важливість проблеми глибокого розуміння художнього тексту, у даній статті ми продовжуємо здійснювати дослідження антиномії “історія-вигадка” та аналізувати казкову та реальну топонімію на матеріалах шотландської та української народної та літературної творчості.

Аналіз останніх досліджень: З'ясування взаємодії елементів триєдності “фольклор–література–історія” як типового явища, притаманного багатьом культурам, все більше входить до наукового обігу. Воно втілює у дослідженнях А.Аклан, П.Будівського, О.Веселовського, М.Пазяка, Б.Пугілова, І.Франка та багатьох інших науковців. Підчас нашого дослідження ми широко залучали українські та шотландські пам'ятки народної творчості, легенди, перекази та балади про Томаса Римача та Тема Ліна у потрактуванні Вальтера

Скотта та Роберта Бернса, теорію Семенова-Зусера, легенди та міфи стародавньої греції, твори сучасних українських письменників-фантастів.

Мета: З'ясування взаємодію елементів триєдності "фольклор-література-історія" як типового явища, притаманного багатьом культурам. Стаття, також, має на меті залучити до широкого наукового обігу теорію Семенова-Зусера про номоси, або паралельні світи.

Впродовж століть світ пізнає Шотландію та Україну крізь призму творчого світосприйняття народних співців та письменників, отримує вагомий вклад у розуміння менталітету та пропагування загальноєвропейських цінностей. Поєднання фольклору та історії є домінуючим елементом у творчості таких досконально відомих письменників як Вальтер Скотт так і сучасних українських письменників-фантастів. Герої, події, казкова топонімія органічно поєднуються із реальними історичними фактами і тому дуже часто претендують на беззаперечну історичну достовірність. Події, що відбуваються у пізньому епосі, одночасно умовні та реальні. Дослідник Б.Пугілов у своїй книжці "Героїчний епос та дійсність" стверджує, що зрозуміти справжній зміст і значення персонажів та подій можна лише піддавши твори реально-біографічному та лінгвістичному компаративному аналізу [1]. Відштовхнувшись від цього твердження і залучивши, вперше, до широкого наукового обігу новаторську теорію Семенова-Зусера про номоси, або паралельні світи та їх функціонування у тексті ми ніби вибудовуємо цілісну картину світу та ще раз стверджуємо триєдність "фольклор-література-історія" як умову для глибокого розуміння менталітету шотландців та українців.

Теорія адаптації Семенова-Зусера це база концепція, що трактує функціонування міфічних світів. Вона була вигадана харківськими письменниками-фантастами Генрі Лайоном Олді та Андрієм Валентиновим і була названа на честь харківського історика та археолога Семена Семенова-Зусера. За цією теорією паралелі світи (або номоси) це "острови" всеохоплюючого "океану", що є вигаданим, проте нейтральним простором. Подорожуючи "океаном" герой може "випадати" на певний час із свого номосу або подорожувати між номосами, причому одна і та ж подія буде трактуватися по-різному в залежності від індивідуального світосприйняття героїв, що населяють "номоси-острови". Особливо цікаво ця суто фольклорна система світосприйняття відображена у романі українських фантастів Генрі Лайона Олді "Одісей, син Лаерта": *"Понимаешь, они на "Арго" сперва кормищиком избрали Тифия. Да только этот Тифий в годах был. Умер еще на полпути в Колхиду. И некий Анкей взял на себя обязанности рулевого. А когда пришлось из Колхиды уносить ноги, он и скис. Трижды возвращались: дороги не могли найти. Тезей говорил: все звезды перепутались, буря... твой отец сам к рулю встал. И вывел. До Иолка; домой. Мимо Сирен, мимо Кирки-колдуньи, мимо Сциллы с Харибдой, мимо Тринакрии, где Солнечный Гелиос пасет свои стада; мимо*

блаженных феаков. Мимо нашего критского Талоса, великана из меди. Тезей еще говорил: по возвращении никто не поверил. Опытные кормчие изумлялись: нет таких путей. Нет таких течений, ветров нет, звезды в иную сторону глядят, рифы не там, острова не здесь! Хотели твоего отца распросить, да он уже на Итаку вернулся. И еще... Критянин обернулся ко мне: - И еще. Тезей рассказывал: твой отец как будто ничего не видел. - Чего не видел? - Ничего. Ни Сирен-невуний, ни шестиглавой Сциллы. Ни медного великана. Ничего. Все видели, а он - нет. Просто вел корабль. По пути, о котором не знал никто" [2, 33].

Вальтер Скотт та Роберт Бернс, як відомо, присвятили дуже багато часу дослідженню та збиранню відомостей про казковий номос ельфів і фей. За старовинними переказами, вони жили в лісах, печерах чи навіть на далеких зорях. У поясненнях, які були подані у другому томі "Пісень менестрелів шотландського прикордоння" Вальтер Скотт стверджує, що шотландці вважали, що королева фей, правителька казкової країни ельфів, живе у двох милях від реально існуючого Неварського замку [3]. Цікаво те, що на землі неподалік старовинних руїн, які мальовничо прикрашають Замкову гору, за двома річками, Ярроу та Еттрік, навіть зараз можна побачити кола на землі, які за жодних обставин не заростають травою. Селяни сучасного Селькірка, що ніби продовжують жити в обох світах – реальному та фантастичному, стверджують, що в цих колах у місячні ночі танцюють феї і що вони можуть звести людину з розуму, забравши назавжди до своєї чарівної країни.

Подібні сюжети і образи можна часто зустріти і в українському фольклорі. Семантика кола є універсальною, а використання його з магичною метою широко побутує в українській традиційній культурі [4]. Оповіді про те, що кола на траві і землі часто з'являються без людської допомоги, бо їх витоптують у межовий магичний час свого вільного перебування у світі людей надприродні істоти, представники "того", іншого номосу. Русалки, мавки, лісовик, мана і т.п., популярні в українському фольклорі [5].

Згідно із теорією Семенова-Зусера, у разі частих взаємопроникнень мешканців різних номосов або в результаті повного відходу міфічного з номосу відбувається їх зрощення. Наприклад так, як це описано в романі "Чорний Баламут" Генрі Лайона Олді:

"Жизнь шла своим чередом, население мало-помалу увеличивалось, дождь падал сверху вниз, деревья росли снизу вверх, коровы исправно мычали и телились, цари царствовали, с интересом выясняя, что за пределами Великой Бхараты внезапно объявились иные страны и народы, о которых раньше не доводилось и слыхом слышать; Второй мир становился больше, распухая жабой в преддверии ливня, зато дождаться откликов от Первого и Третьего миров не могли даже самые благочестивые из жрецов-взывателей" [6, 33].

Готичні сюжети і мотиви, які можна зустріти у творах шотландських письменників доби романтизму майже не мають національної специфіки.

Однак Вальтер Скотт майстерно забарвлює ці доволі нейтральні сюжети національним та місцевим колоритом. Тому він передусім локалізує дію. Ця локалізація є не лише топографічною, оскільки описи місцевості у багатьох випадках передбачають розвиток сюжету. Один із найулюбленіших фольклорних героїв пригоди якого були багаторазово описані у літературних адаптаціях та авторських творах Вальтера Скотта є Томас Римач.

Згідно із старовинними шотландськими переказами, він жив у високій Башті Ерлів, побудованій Ерлами Марчами, потім Лордами Ерсилдунськими коло поселення Ерсилдун, округ Мерс, графство Бервік, яке колись слугувало резиденцією шотландським королям. Через назву поселення, до речі, Томаса називали Ерсилдун, Пізніше, завдяки надзвичайному поетичному дару, він отримав ще одне прізвисько – Римач. Згідно з легендами, лише двом героям шотландських переказів – Тему Ліну та Томасу Римачу вдалося звільнитися від вічного казкового полону і повернутися до людей. Фольклорний цикл балад про їхні стосунки із потойбіччям є монолітним цілим. Сюжет найбільш розповсюджені народної балади, в якій фольклорний герой Томас Римач виступає головною дієвою особою є таким. Томас Римач – це молодий парубок, який одного разу вирішив прогулятися по берегу річки, де він, раптом, зустрів прекрасну жінку на білому коні.

*"True Thomas lay on Huntlie Bank,
A farie he spied wi his eye
And there he saw a lady brigh
Come riding down by Elden Tree"* [7, 11].

Варто зауважити, що подібні зустрічі у дорозі з метою проведення ініціації, особливості яких ми розглядали у наших попередніх дослідженнях, найчастіше відбуваються на берегах річок, озер, водоймищ. Це зумовлене тим, що вода (річка, струмок і т.п.) у міфопоетичній свідомості є позначенням межі, кордону між світами-номусами, а переправа через воду інтерпретується як сам процес ініціації. Жінка сказала йому, що вона королева фей, та запропонувала піти служити до неї. Отримавши поцілунок від неї, Томас впадає в гіпнотичний стан. Скориставшись цим, королева фей забирає його до своєї країни:

*"She mounted on her milk-white steed,
She taen True Thomas up behind"* [7, 12].

Згідно з легендами цьому передую важка і далека подорож, під час якої вона забороняє Томасу торкатися земної їжі та питва. Заборона вживати їжу і питво належить до поширених фольклорних табу, пов'язаних з ініціацією. Під час коротких зупинок вона розповідала йому про свою країну і, зокрема, показала головному герою шлях до свого королівства, який лежить між пеклом і раєм. Той, що був терновим – шлях до раю, той, що був примарно щасливий – до пекла, а зелений – до країни ельфів. Мотив роздоріжжя і вибору одного з шляхів (найчастіше одного з трьох) є дуже поширеним у

фольклорі народів світу і вказує на один з початкових етапів ініціації. Після того, як вони дісталися країни, королева забороняє своєму бранцю розмовляти протягом 7 років та дарує йому зелений одяг, що символізує перехід головного героя до нового стану. Томас прокидається на тому ж місці, де заснув і помічає, що він отримав пророчий дар. Подібні мотиви летаргічного сну під деревом або на дереві, який дарує герою магічні надприродні здібності, зустрічаємо в буддистській міфології, а також у казках більшості народів світу. Це дерево може знаходитись в потойбіччі, та відігравати роль судді у суперечках між героями. Через нього (варіант – обдуривши його) можна потрапити до чарівних країв, а також, отримати від нього магічну силу. Після проведення певного часу у людському суспільстві, він відчуває поклик повернутися до країни Ельфленд, і більше його ніхто не бачив – дуже важливим моментом, на жаль, непоміченим дослідниками баладних циклів про Тема Ліна та Томаса Римача, є ритуальний перехід через річку на шляху до потойбіччя та повернення до світу живих. Щоправда, Томас в одних варіантах переходить криваву річку, згідно з іншими – безмежне чорне море, а Тем Лін, повертаючись із потойбіччя і відбувши цілий ряд ініційних трансформацій, виходить зі струмка. Відтак можна стверджувати, що ці балади є одним циклом розповідей про героя, який був наділений надлюдськими можливостями. Всі вищезгадані міфологічні елементи-символи є вагомими складовими процесу ініціації, а еротичний елемент, пов'язаний із трансформацією, вказує на землеробське походження сюжету, де ієрогамія зумовлювала врожай.

Давні люди, спостерігаючи за навколишнім світом, намагаючись пояснити його в художніх образах, виводили аксіоми буття. І не рахуватися з усталеними в народі уявленнями про загальні правила людського існування та Всесвітній устрій, не можливо. Саме тому у фольклорі не існує остаточно завершених творів. Фольклорний твір, або його літературна адаптація це подорож між світами.

У творах Генрі Лайона Олді людина, потрапляючи у сусідній номос, спершу оцінює дійсність звичним поглядом. Кентаври – звичайні вершники, боги, титани та інші потойбічні істоти – звичні люди. І лише після адаптаційного періоду герой починає бачити навколишню дійсність очима мешканців даного номоса. Вона пропускає його крізь своє сучасне світобачення. Ось так описує свої перші дні перебування у "харківському номосі" герой фантастичного роману "Нам тут жити": *"А зря. Если не смеяться, то в пору счастье кого-то из нас п-сихически неполноценным. Вот, например, господин в углу, которого моя местная гидесса и хранительница — очаровательная женщина, судя по первому знакомству! — так вот, она звала этого господина к-кентавром. И рассказывала мне о трудностях общения с вышеупомянутыми кентаврами. А я смотрю и вижу перед собой мужчину атлетического телосложения, зачем-то втащившего*

в комнату свой м-мотоцикл. Единственное, что здесь достойно удивления, так это отсутствие у господина с м-мотоциклом верхней одежды, несмотря на зимний сезон. Теперь скажите мне на милость, кому я должен верить: очаровательной гидессе, теории адаптации Семенова-Зусера или своему малость подпорченному зрению?" [8, 33].

Таким чином, згідно "теорії" Семенова-Зусера, світи міфів і легенд, а також прадавня космогонія були абсолютно реальні для населення того або іншого номоса. Необхідно зауважити, що поняття простору і часу у фольклорних та літературних творах суттєво відрізняються від поняття історичного часу. Так, зокрема, ті зразки народних балад, які нами розглядаються у яскраво ілюструють специфіку хронотопу фольклорних текстів. Історичні події, місця та персонажі трансформуються відповідно до міфологічного часопростору, який завжди розвивається за власними законами, на які історичні події та персонажі мають лише опосередкований вплив, як це спостерігається і в українських героїчних баладах (наприклад, "Про козака Голоту", "Пісня про Байду", "Дума про Самійла Кішку" та ін.) [9].

Перспективи дослідження. Великі географічні відкриття вразили сучасників, що до кінця не усвідомили масштаб подій, що відбувалися. Факти прийшли на зміну міфічному світогляду, віра у непогіршену досконалість античної мудрості була знищена. Перед європейцями відкрилися нові культурні обрії. Відкриваючи світ вони пізнавали себе. Світ номосів був "зруйнований" саме в епоху географічних відкриттів. Пізніше він був відтворений у сучасному фантастичному романі. Як виявило дослідження, їх сюжетні лінії розвиваються за універсальними міфопоетичними канонами, характерними для ліро-епосу і супроводжуються чималою кількістю класичних мотивів. Такі твори представляють надзвичайно великий і різноманітний за тематичним наповненням та поетичним вираженням пласт, який охоплює сферу народних знань та професійну творчість. У кожному Українському та Шотландському селі або місті можна почути оповіді про місця, у назвах яких зберігся відбиток історії, що трансформується у сучасну міфотворчість. У сучасний період глобалізації ситуація в Україні перебуває в стані духовної кризи, яка провокує думку про нерівномірність розвитку різних регіонів країни. Саме в цей період усна нематеріальна традиційна культура відіграє вирішальну роль у збереженні мови, духовності, національної самобутності. Також фольклорні елементи – це універсальні інтертекстні категорії, що актуалізують різні потенціали людської природи, дають змогу побачити джерела будь-якого художнього твору на рівні апеляції до традиційних міфологічних схем і моделей. Значення усної народної творчості у світогляді народу багатоглибке, невичерпне та позачасове.

Проведене нами дослідження дозволяє поглибити вивчення міфосвідомості,

як специфічної архетипічної системи, що може використовуватися як базовий інформаційно-свідомісний рівень з метою розуміння реального та відображеного факту (пізнання міфологічного світу силою уяви, як вищої функції розуму). Адже головна причина інформаційної герметизації етнічної свідомості полягає у слабкому процесі створення елітарного емоційно-свідомісного горизонту, орієнтації етнічних індивідуальностей на духовні центри інших етнічних систем. Як влучно зазначає Андрій Велентінов: *"Среди фантастов историков не так уж и много: Кир Булычев, Вячеслав Рыбаков, Лев Вершинин, кто-то из последней волны – вот, собственно, и все. То, что некоторые историки пишут фантастику, объясняется, скорее, внутренними предпосылками и побуждениями, а не особенностью самой науки. История строга и не очень жалуется фантазию. Далеко не все мои коллеги по университету приветствуют жанр, в котором я работаю. Вот ежели бы я выпускал в год по монографии тиражом в сто экземпляров, тогда бы зауважали. Так что прямой связи истории, как науки, и фантастики не вижу. Иное дело, что история, как мне уже приходилось писать, порой делает такие выверты, перед которыми бледнеет всякая фантастика"* [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Путилов Б. Н. Героический эпос и действительность / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1988. — 223 с.; 2. *Генрі Лайон Олді*. "Одісей, син Лаерта": [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://oldi-gl.ru/books/view/21691/?page=33>; 3. *Alexander J.H. and Hewitt D. Scott and his Influence: The Papers of the Aberdeen Scott Conference*, 1982. — Aberdeen: Association for Scottish Literary Studies, 1983. — 467 с.; 4. *Evans T.M. English and Scottish glimpses-W.Scott and Robert Burns*. — Glasgo: Penguin Books, 1986. — 341 с.; 5. *Багратіон-Мухранська К.В.* Фольклорні джерела творчості Роберта Бернса та Вальтера Скотта у контексті антиномії "історія-вігадка": дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 "Фольклористика" / Каріна Володимирівна Багратіон – Мухранська Київськ. нац. ун-ту. ім.Тараса Шевченка – К., 2007. – 185 с.; 6. *Генрі Лайон Олді*. "Чорний Баламут": [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://oldi-gl.ru/books/view/21691/?page=33>; 7. *Багратіон-Мухранська К.В.* Фольклорні джерела творчості Роберта Бернса та Вальтера Скотта у контексті антиномії "історія-вігадка": дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 "Фольклористика" / Каріна Володимирівна Багратіон-Мухранська Київськ. нац. ун-ту. ім.Тараса Шевченка – К., 2007. – 185 с.; 8. *Генрі Лайон Олді*. "Нам тут жити": [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://oldi-gl.ru/books/view/21691/?page=33>; 9. *Плісецький М.* Українські народні думи: Сюжети і образи / К.: Кобза, 1994. – 363 с.; 10. *Андрій Велентінов* "Ответы на вопросы, отрывки из интервью": [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://odrozd.narod.ru/valentinov/faq.html>.

Бажан О.М. (Київ, Україна)

Фемінна чи маскуліна слабкість?

Людський вчинок як самодетермінація тотальності характеру (за матеріалами прози Ганни Барвінок і Марка Вовчка: «Вірна пара», «Половинщик», «Інститутка», «Викуп»)

У статті досліджуються приховані риси еволюції всебічного розвитку статі за допомогою створення нових моделей характерів. Вивчення процесу розвитку особистісних стосунків з позицій вчинків допомагає розкрити внутрішній світ чоловіка й жінки, простежити за локалізацією оновлення характеру.

Ключові слова: характер, внутрішній світ.

В статье исследуются не проявившие себя черты эволюции всестороннего развития пола при помощи создания новых моделей характеров. Изучение процесса развития личностных отношений с позиций их поступков помогает раскрыть внутренний мир мужчины и женщины, проследить за локализацией обновления характера.

Ключевые слова: характер, внутренний мир.

The article investigates unrevealed features of self-development of sex's character totality with the help of model character creativity. Learning of character relations" process helps to reveal inner men's world and character refreshment locality.

Key words: character, inner men's world.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вперше осмислюється опозиція жіноче / чоловіче у творах Марка Вовчка та Ганни Барвінок за допомогою вчинкового підходу літературознавця Н. Шляхової, принципу самодетермінації характеру в основі якого лежить концепція оновлення характеру під дією зовнішнього впливу, яку запропонували у ХХ ст. такі дослідники, як Кізіма В. В., Суходуб Т. Д., Підтиченко В. І.

Звернення до даної проблеми відбулося з тих причин, що у сучасному світі звучить жіночий голос, який закликає вирішити проблеми жіноцтва. Йдеться про захист прав жінки, повернення її в якості суб'єкта до історії, політики, мистецтва, літератури. Соціокультурна картина різко змінюється, тобто, патріархальність втрачає свою силу під тиском жіночої самосвідомості, яка гуманізує суспільство, витісняючи патріархальні стереотипи.

Гендерна проблематика заперечує загальноприйняті думки і в літературі. «Важко уявити собі сьогодні таку гуманітарну дисципліну, яка б не підлягала перегляду у світлі сучасної концепції гендерних відношень», – зазначає А. Усманова [7, 57]. Феміністичні критики (В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, С. Павличко та інші) характеризують поведінку персонажів по-новітньому, маючи на меті осмислити культурні

коди суспільства. Скажімо, Т. Гундорова здійснюючи дихотомію жіноче/чоловіче послуговується поглядами Ніцше, платонівськими ідеями.

Заінтриговані феміністичними проблемами, літературознавці інтерпретують лише фемінну статтю. Їх погляд зупиняється на героїні, що прагне до волі та незалежності. У більшому обсягу аналізованих ними праць, чоловіча поведінка або замовчується, або трактується лише як прецедент патріархальності. Викликають справжній спротив і ті матеріали, які демонізують фемінну статтю, принижуючи таким чином жіночу гідність.

Отже, як фемінна, так і маскулінна стаття потрапляє під різні контрасти гендерної критики, яка за основне своє наукове та практичне завдання покладає компаративне дослідження чоловічої та жіночої статі. Реальний стан згаданої проблеми свідчить про актуальність дослідження обраної нами теми.

Оскільки окремою проблемою статті є дослідження психології вчинку, який проглядатиметься крізь призму внутрішнього світу й поведінки персонажів, то доцільним є звернення до теоретичних праць із психоаналізу та деяких філософських літературознавчих робіт, у яких науково мотивується людська поведінка, викреслюється характер. Згаданій проблемі присвячено роботи З. Ніцше, Н. Шляхової, К. Юнга, Сократа, М. Бахтіна та інших дослідників. Вивчаючи динаміку характеротворення героїв, слід звернутися до концепції оновлення, яка яскраво виразила своє вчення у творчості Марка Вовчка та Ганни Барвінок. Із досліджень згаданих раніше представників концепції прочитується, що незамкнений у своєму трансцендентичному кругообігу характер виступає як самостійне та самодетермінуюче явище, і будь-яка заміна, наприклад, додавання нових чи вилучення старих компонентів абсолютизує його перехід до нової бази. Характер формується разом із тотальністю, розвивається в цій взаємодії під дією вчинку. Локальні причиново-набуті відносини оновлення породжують масові кореляційні залежності руху, які ведуть до якісного переоформлення цілісності особистості [11]. За вченням Н. Шляхової: «вчинок – основна модель характеротворення», яка допомагає зрозуміти поведінку героя, а, отже, проникнути у його ество [13].

Мета роботи: осмислити гендерну психологію у творах Тараса Шевченка та Ганни Барвінок. Вирішення мети зобов'язує реалізацію таких конкретних завдань:

- дослідити вчинок як характеротворчий засіб;
- простежити як відбувається зміна характеру персонажа під впливом зовнішнього оточення; розкрити чоловічу та жіночу психологію.

Поведінка невиситимої, пихатої, зарозумілої поміщиці з повісті «Інститутка» – найпоказовіший приклад антилюдської жіночої самості, спрямована на руйнацію. Утисками, погрозами, розправами демонічна жінка нерідко доводить кріпаків до страждань, викликає жаду помсти. Знайомство реципієнта з панночкою відбувається через сприйняття мовленнєвої інтонації наратора, викликаної привабливою зовнішністю героїні, образ якої візуалізується в її свідомості у процесі спогадів. Одначе

в характері героїні відчувається несумісність між приємною зовнішністю, оприявленою через зафіксований у тексті динамізм психологічного стану, головним репрезентантом якого є очі. Уже сам їх вираз ілюструє надмірну цікавість до статків бабусі; отже основною цінністю для неї є матеріальне. Детально передаються в повісті роздуми панночки. Сам хід її думок вияскравлює інтелектуальну неповноцінність, моральне убозтво дівчини.

Швидко адаптувавшись до нових для себе умов, молода поміщиця повністю розкриває свою сутність. Як наслідок, у її душі посилюється почуття жадоби, зажерливості, грубого деспотизму. Вередлива й жорстока, вона мучить кріпаків із якимось особливо пристрасним садизмом, з почуттям лютої злоби. Спочатку вона трохи соромиться своїх вчинків, навіть червоніє, вдаривши в припадку гніву дівчину-кріпачку, але потім, не зустрівши опору й відчувши цілковиту безкарність, уже не знає впини.

Панночка безперестанно влаштовує бали на честь свого приїзду до старої панни, бажачи представити себе перед вищим соціальним оточенням як взрєць, який має якості, найбільше притаманні шляхетній вдачі, – щирість, відкритість, простота. Бажання виглядати найідеальнішою породжене «тілесною хтивістю», жаданням розкоші. Приїжджі поміщики милуються молодою красунею, сваряться з-за неї, а вона як звичайна самиця, відверто на них позираючи, поносє, втілюючи ірраціоналізм жіночої натури, за яким стоїть біологічний вибір і розрахунок. Експресія кульмінаційного епізоду (драматичне реагування панночки на те, що літня жінка пригощає панськими яблуками дітей) якнайдетальніше передає її хворобливе побоювання втратити майно. Загалом, ті чи інші вчинки героя виразняють його психологію. З точністю в цьому випадку аналіз дій людини потрактував М.Бахтін, який зазначав, що людський вчинок є потенціальний текст та може бути зрозумілим як людський вчинок, а не фізична дія тільки в діалогічному контексті свого часу [2, 158].

У сюжетній динаміці штрихи портрета-асоціації оприявнюють фатальну силу панночки, якій важко опиратися. Протистояти ж їй можуть лише сильні духовно, активні особистості. Стосунки панночки з полковим лікарем ілюструють, як сильна демонічна жінка порабовласносє «слабкого мужчину». Не випадково в повісті заакцентовується жіноча сила як відзеркалення маскулінної слабкості. Це пов'язано з тим, що українська література кінця XIX – першої половини XX століття своєрідно пропагувала силу жінки, стверджувану на тлі чоловічої слабкості (про це вперше заявила С. Павличко). Посутньо, що гордий і неприступний лікар закохався в панночку чистим палким коханням. Вона ж спочатку зацікавилася ним з почуття егоїзму. Усі вельможні женихи селища залицяються до неї, і лише неможливий полковий лікар виявляє байдужість, – спокусниця, кокетка, хижачка, не може змиритися з такою неувагою.

Ведучи з чоловіком любовну гру, самолюбива поміщиця несподівано

для себе самої закохується й довго вагається. Для неї стає нестерпним усвідомлення того, що, одружившись з людиною, яка є вихідцем із бідних дворян, доведеться попроситися з мріями про розкішне життя. Однак духовно сильна жінка не змогла протистояти владі кохання, пристрасті, сексуальному потягу. Дуже швидко після одруження вона підкорила духовно слабкого чоловіка, зробивши виконавцем власної волі. Спершу панночка любила свого обранця щиро, а згодом, розчарувавшись у його матеріальних можливостях, зненавиділа його. Відтоді протилежні почуття любові й ненависті вели в свідомості панночки інтенсивну боротьбу, почергово захоплюючи її. Дуже влучно Устина схарактеризувала вияви почуття поміщиці: «Любила вона його, та якось чудно любила, не людськи». Гордість, себелюбство, неблаганна жорстокість, демонічне моральне обличчя – превалюючі якості героїні повісті.

Головна проблема свободи – найважливішого чинника існування людини – заторкнута і в оповіданні Марка Вовчка «Викуп». Для героя твору, кріпака, соціальна свобода є передумовою щастя. Він не може поєднати долю з коханою дівчиною із козацького роду – якщо одружиться, на Мартуню чекає безрадісна доля кріпачки. Марко Вовчок показує тяжіння до волі, стимульоване коханням, через яке людина спроможна здійснювати найрішучіші вчинки, перевершувати себе, змінювати долю. Прикметно, що парубок шанує думку батька нареченої («Одкупишся, Якове, зятем будеш, а ні – воля Божа, за панського дочки не оддам»). Підкоряючись його волі, Яків працює, складаючи кошти. Перебуваючи на заробітках, він наполегливо працював, знаючи за що. Життя навчило героя цінувати почуття, терпіти страждання і боротися за особисте благо. Вірний, запальний, відвертий юнак зреалізовує задумане – на зароблені гроші купує волю. Кохання сприяло духовному зросту, стимулювало до здобуття волі, допомагало вистояти, не зламатися, невпинно реалізує бажане. Наскрізний хронотоп дороги – певної онтологічної протяжності, невизначеності – зринає в спогадах оповідача, презентує його рефлексії, що ілюструють психологічний стан героя. Розкриваючи емоційність героя, наратор зіставляє два зовнішніх плани, щоб проілюструвати вплив подій на зовнішність і характер: ретроспективний портрет-емоція в поєднанні з презентним портретом-емоцією. Фізіогномічна форма-жест – демонструє радість Якова з приводу того, що є потрібні кошти для викупу з кріпацтва. Радість поєднується з роздумами про те, чи дотримає свого слова батько коханої. У кожному слові, в кожному русі Якова простежується німе горе, коли людина не плаче, не скаржиться, а просто згасає. Сум героя спричинений тривожними передчуттями. Паралельно простежуємо, як, діючи заради власних інтересів, прагнучи до мети, герой у ставленні до людей, старших від нього за віком, виявляє тактовність і повагу.

Перебуваючи у стані неспокою, юнак жахається замкненого простору, що

травмує здогадами свідомість, підштовхує збагнути власну сутність, передбачити майбутні події: «Одвів нас старий у комору на добраніч, та й полягали спати. Чую я не спиться моему парубку, то сіно перевертає, то зітхає». Критичні ситуації впливають на психологію Якова, а колористичні портретні деталі ілюструють перебіг у душі переживань: герої то просто жовтіє, то біліє, як хустка. Найкращі риси характеру – відважність, мужність, упевненість – поступово знівельовуються. Репрезентуючи характер героя, Марко Вовчок розкриває як сильні вольові начала, так і слабкі.

Пластично розкривається характер дядька Якова, що синхронно репрезентується як наратором, так і дійовою особою. Здатності психоприроди героя заґрунтовані на характеротворчій моделі «альтруїзм – волелюбство – вчинок». За суб'єктивним змістом такої моделі, кожний альтруїстичний вчинок, посилений вольовими бажаннями, вносить у життєвий процес життя щось новаційне, те, що докорінно змінює долі людей. На думку Сократа, що вчинок – це щось більше, ніж автономне рішення, це шлях до мети [9, 111]. Подружжя вдалим шлюбом мусять завдячувати насамперед дядькові, який рішучими вчинками, спритністю допомагає парубку здобути соціальну незалежність. Родич в очах реципієнта сприймається доброю людиною, яка керується в житті щирістю, відвагою, гострим розумом. Атмосфера панських покоїв (коли увійшли туди, «аж в очах замиготіло, і зеленіє, і біліє, і синіє ... чого там нема!») дає змогу простежити духовну заґартованість дядька, виважити його інтелект, спостерегти такі характерологічні риси, як кмітливість, хитрість, мудрість, адаптивність. Інтуїтивно герої тонко відчуває панську скнарність, тому вміло продумує хід дій і знаходить шлях до здобуття бажаного.

У потоці думок наратора час від часу зринають народні приказки, прислів'я, порівняння. Наприклад, Яків, у залежності від ситуації, асоціюється з попівною на бенкеті, вітровим батьком, із голубом, травицею; пани – з циганами, жаром найчервонішим, качаном, який сидить на городі; Мартуня – з маківочкою, ясочкою; писар Захарович – із дряпчочкою («До любієї небоги нема далекої дороги»; «товчеться, як Марко по пеклу» та ін.). Перед читачем постає образ неординарно мислячої особистості, наділеної ерудицією й бажанням творити добро. Діалоги, оприявлені у силовому полі концепту дороги, є формами вчинку і розкривають вдачу дядька, який виявляється товариським, поступливим, миролюбним і водночас принциповим. Крім того, він ніколи не нав'язує власних думок, даючи можливість іншим висловити свої судження.

Говний герой оповідання «Половинщик» Опанас Харченко зумів перебороти в собі духовний хаос, спричинений аморальною поведінкою дружини, і вибудував індивідуальну концепцію світосприймання, відкинувши узвичаєне, але застаріле. Майстер інтриги, Ганна Барвінок моделює небуденну життєву ситуацію: зрадлива дружина хитрошами

підкорила собі волю фізично сильного чоловіка, виявляючи до нього награну, фальшиву любов, запевняючи у чесності і вірності. Ганебною поведінкою (зв'язки з іншими чоловіками) вона руйнує подружню вірність. Поневолений духовно, чоловік довго сприймав ошуканство за істину. Прозрівши, Опанас переймається злобою, люттям, обдумує, як помститися. Уражений у саме серце герой розповідає про своє горе панночці Куксисі, людині надзвичайно чесній, порядній, релігійній.

Тривога героя простежується через уведений у текст «цілісний синтетичний портрет», що є «своєрідним вступом в розкриття душі людської», контурною психомоделью характеру, яку автор добудовує в процесі динамічного розгортання подій за рахунок як зовнішньої, так і психологічної характеристики: «Опанас Харченко, немолодий, – років йому сорок, – русявий, з великими голубими очима, з лицем засмученим, покірно вклонився майорші Куксисі» [6, 333]. Як бачимо, герой – толерантна, доброзичлива людина, має вразливу душу, лагідне серце. Людина порядна, Опанас Харченко нездатний до найменшої підлості. Українська ментальність відтворена через взаємини селянина з волами, які начебто сумують разом із ним.

Двопланова природа героя сповнена як зла (думав помститися жінці), так і добра (до людей ставився доброзичливо), і добро у його душі перемагає (через якийсь час він пробачив зрадницю). Опанас відверто, як на селянина, оприявнює власні погляди на життя, онтологічно конкретні: християнські, бо засуджував людей, які «своєї віри не доглядають», ірраціональні: «Люди кажуть: на всі образи є закон, а на чари і на відьомство нема. Є клята тварь, і Бога перехитрити і замовить» [6, 335]. Водночас, добрий, щирий Опанас нагадує традиційного позитивного героя народних казок. Він виконував усі забаганки дружини (вона, зосібна, спонукала його до мандрів за чудодійною сіллю). Відчуття дисонансу в родинних стосунках для героя було нестерпним, тому він намагався догоджати дружині, дітям, щоб зберегти спокій. Жаль, скорбота заповнюють душу Опанаса в час прозріння, відповісти на зло добром героєві допомагає панночка, пробудивши з тліючих іскорок доброти в його душі полум'я любові-агапе, милосердя до ближнього. Як відомо, за християнськими уявленнями, людина насамперед має бути чесною, порядною, милосердною, богобоязливою. Саме християнська мораль допомагає Опанасові простити зраду, відкинувши думку про те, що лише чоловік, посідаючи в суспільстві домінуюче місце, має право на будь-які помилки, відтак, Опанас притримується традиційного патріархального світогляду.

У процесі розвитку подій різко змінюються візуалізовані прояви емоцій героя: у період, коли він ображався на дружину за її аморальні вчинки й у думках не міг припустити, що зумів би подарувати зрадниці, він думав про помсту; після того, як пробачив дружині, ніби воспрянув духом. Деталь емоційної сфери портрета-емоції («щасливий Половинщик») подана для репрезентації психологічного стану героя, який повернув собі радість,

задоволення життям і під тиском пережитого повністю змінився. Отже, небуденний мужчина, в естві якого відбувається дисбаланс сили й слабкості, *конкретним вчинком* розвінчує патріархальні міфи.

В оповіданні Ганни Барвінок «Вірна пара» звертає на себе увагу своєрідний образ батька, це – гідна поваги людина, поведінка якої ілюструє справді високий лад маскулінної душі. Герой вражений сміливістю свого зятя, який долає всі перешкоди, реалізує бажане, розуміє пережите як справедливу кару за слабкодухість, через що він не зумів влаштувати щасливого родинного життя («я був боязкий»). У спогадах героя звучить сум за минулими роками життя, які нині він прожив би по-іншому. Основною реплікою розповіді, яка часто озвучується героєм, є: «...сам своє життя марно стратив». Багаторазово повторюючи її, чоловік кається за молодечу безхарактерність, слабкодухість, адже його батьки самостійно вирішили, з ким слід одружитися синові, а він не посмів перечити їм. Деталі емоційної сфери («млію я, тухне моє серце», «серце моє упало») увиразнюють внутрішній відчай героя, страх перед невідомим. Особисте життя Опанаса було зіпсоване нечепурною, неввічливою жінкою. Від невміння протистояти патріархальному насиллю в юності героя охоплює меланхолійність, що супроводжує впродовж багатьох років. І лише тоді, коли єдина донька випадково уникнула смерті і вдало одружилася, сердечна туга батька розсіюється. Принцип саморегуляції (за К. Юнгом [14]) релятивно використовувався героєм. Несучи в собі психологічно вагомий чинник «високої чоловічої культури», персонаж намагався бути об'єктивно справедливим у громадському, родинному, особистому житті. Чоловік як дбайливий господар забезпечував матеріальний добробут сім'ї, підтримував приязні стосунки з односельцями. Окрім того, герой був і залишався вірним дружині навіть після її смерті (слід врахувати, що він її не кохав). Кохання доньки для батька є важливішим за егоїстичні особисті бажання. Тому він підтримав рішення Онилки вийти заміж за милого серцю козака. При цьому батько не відчуває внутрішнього задоволення, бо Сергій Вус – із небагатої сім'ї. Однак з часом міркування героя зазнають змін: так, майбутній тесть байдуже відгукується про майбутнього зятя перед інцидентом з Онилкою, він і не заперечує дівчині, і не радє її рішення, тобто залишається ніби відстороненим. Вражений сміливістю, вірністю Сергія, він зазначає: «І такий він мені тоді любий, дорогий здався!» [6, 67]. Обдумуючи свою скалічену долю, чоловік внутрішньо протестує проти стереотипів патріархальної культури.

Маємо підстави для висновку про репрезентацію письменницею енергійного, вимогливого, розумного, з потужним інтелектом мужчини, який є «сам собі ціллю». Слід заакцентувати існування в тогочасному соціумі певних шаблонів, згідно з якими заняття розподіляли на чоловічі й жіночі. Традиційно «чоловічим» вважалося – косити, орати, молотити та ін., тобто, робота, що

потребує фізичної сили. Батько Онилки сумлінно виконував свої чоловічі обов'язки. Традиційно «жіночою» вважалася робота власне по дому – готувати їжу, прибирати, дбати про моральне й фізичне здоров'я дітей. Особливою материнською турботою було підготувати дівчинку до святої патріархальної місії – бути хранительською домашнього вогнища. Донька повинна вміти виконувати хатню роботу – готувати їжу, шити, праясти тощо. Горе було невістці, нездатній виконувати жіночу роль. Мати Онилки, будучи невмілою, байдужою до жіночої роботи, потерпала від осуду свекрухи.

Згодом Онилка покохала вона вірно та сильно парубка з сусіднього села. Батькові він видався примітивним, але перешкоджати щастю молодят він не наважився, бо сам своє життя марно стратив, а вони ж любляться. Почуттєвий резонанс взаємин між закоханими увиразнився в той момент, коли Сергієві потрібно було відлучитися із села з людьми на чугунку возити овес. Од'їжджаючи, він прощався з Онилкою і дуже обоє сумували. Він наказував Онилці, одягаючи на палець каблучку: «Гляди-ж, без мене на юлицю не ходи і на досвітки не встрявай!» [6, 112]. Усе боячись, щоб який парубок не залицявся до неї». Дівчина навіть і не мріяла про когось іншого. Думками та інтимними фантазіями Онилка витала над образом Сергія, якого дуже сильно кохала, вона навіть змарніла після його від'їзду. Дівоче серденько завмирало при згадці про коханого, ця деталь емоційної сфери розкриває в її душі емотивність спричинену сумом за коханим.

Ключовим моментом для Онилки стали досвітки, на які заманили її дівчата, опираючись на давній звичай, що дівчині перед весіллям потрібно останній раз віддати честь парубоцтву та паніматці. Як зазвичай, молоді особи веселилися, а один парубок забажав забрати каблучку, яку подарував Сергій коханій. Обороняючи любий дарунок, дівчина проковтнула його – і втратила свідомість. Художній простір ночі стає провісником смерті, накреслюючи чітку межу між буттям і небуттям, обсервує драматизм ситуації: «винесли її на двір і положили. Гарно на вулиці. Місяць над нею зупинився, дивиться – дивується» [6, 112]. Письменниця уникає традиційних способів точного виписування зовнішніх рис, які подаються лише в ситуаціях принагідно, задалегідь, для того, щоб чіткіше визначити характер внутрішнього психологічного світу, який підкреслюється несподіваним вчинком героїні. Спонтанні дії аналізують підсвідомий світ Онилки, бо, як твердить Ніцше: «Саме в тому, що спонтанне в цьому вчинкові, й полягає його кінцева цінність». У цьому випадку вчинок – це щось більше ніж автономний ризик, що приймається особистістю на свій страх: це модель характеротворення (за визначенням Н. Шляхової [13]), яка викреслює найвищі цінності ества людини: любов, вірність, толерантність

Суголосний вчинок здійснив і Сергій Вус під впливом почуттів.

Надія, яка виникла у хвилини душевних мук героя, була необхідною умовою існування людини в соціумі:

- Онилочко, доле моя! впливи, ясна зоре! Дай мені ще раз тебе побачити! Зриваю з труни віко, припав до неї. В голові крутилося: «А може кохана ожіє?» [1, 95].

Рішення Сергія містить моральний орієнтир, споглядання якого робить вчинок не сліпою подією в хаосі невизначеності людського буття, а глибоко студіює притаманні «чоловічому світу» пріоритетні цінності: мужність, чесність тощо. Тому з'явився в літературі енергійний, вимогливий, розумний, з потужним інтелектом мужчина, який є «сам собі щільно».

Отже, проза Ганни Барвінок та Марка Вовчка визначається актуалізацією в ній, насамперед, гендерних проблем. Дослідження гендерних ролей крізь призму літературного тексту, на нашу думку, допоможе зруйнувати культурні стереотипи. Репрезентований вчинковий підхід, переосмислює погляд на статі, досліджує такі суттєві риси поетики жіночої прози як інтелектуальність, психологічність, філософічність, включення в структуру повістьовування елементів фольклорної образності, суб'єктивізація та ліризація оповіді. Трактування маскулінної та фемінної образності за допомогою вчинкового підходу – це лише частковий ключ до вирішення онтологічних проблем статі. Тому світле майбутнє прози Ганни Барвінок у руках літературознавців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ганна Барвінок: Збірник до 170-річчя від дня народження / В. Шендеровський (ред.). – К.: Рада. – 2001. – 552 с.;
2. Бахтин М.М. Искусство и ответственность. К философии поступка. Автор и герой в эстетической деятельности. Проблема содержания, материалы и формы в словесном художественном творчестве: Работы 1920-х годов – К.: Next. – 1994. – 384 с.;
3. Бочаров С.Г. Характеры и обстоятельства // Теория литературы. Основные проблемы. Образ, метод, характер. – М. – 1962. – 319 с.;
4. Грабович Г. Кохання з відьмами / Сучасність. – 1995. – №2 – 6 с.;
5. Грінченко Б. Поет жіночого горя. О.М. Кулішева. // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 9. – С.185–203. (ч. 2);
6. Грінченко Б. Привітання Ганні Барвінок за 40-літню літературну діяльність. – У Львові: Наклад ред. ЛНВ, Друк НТШ. – 1900. – 19 с.;
7. Гундорова Т.І. Femia Melancolica: статі і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.: Критика. – 2002. – 272 с.;
8. Жулинський М.Г. Людина як міра часу: Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі. – К.: Дніпро. – 1979. – 275 с.;
9. Категорія „Закон і хаос” / Збірник філософських праць. – К.: Наукова думка. – 1987. – 223 с.;
10. Зеленська Л. Ганна Барвінок: Життя і творчість // Чернігівські відомості. – 1996. – №30. – С. 5.;
11. Кізіма В.В. Totallogy: Постнекласичні дослідження. – К. – 1995. – 340 с.;
12. Фройд З. Вступ до психоаналізу / Лекції до вступу з психоаналізу. К. – 1998. – 302 с.;
13. Шляхова Н.М. Художній тип. Соціальна і духовна характерність. –Одеса. – 1990. – 252 с.;
14. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное: Сборник / Пер. с англ. –С-Пг.: Университетская книга, 1997. – 544с.

Брацка М. (Київ, Україна)

Форми художньої пам'яті в історичних романах Міхала Грабовського і Пантелеймона Куліша

Польський і український романтики – Міхал Грабовський і Пантелеймон Куліш – у своїй історичній прозі здійснюють спробу зберегти фундамент людської особистості – її пам'ять, насамперед культурну та історичну. Художня пам'ять отримує різні форми: індивідуальних спогадів носія пам'яті, що зосереджують і відображають колективний досвід польського суспільства, або реконструкції минулого на підставі авторитетних письмових джерел і усної традиції – скарбниці колективної пам'яті українців.

Ключові слова: художня пам'ять, Грабовський, Куліш, історична проза, культурна й історична пам'ять, індивідуальний і колективний досвід, ідентичність.

Польский и украинский романтики – Михал Грабовский и Пантелеимон Кулиш – в своей исторической прозе реализуют попытку сохранения фундамента человеческой личности – ее памяти, прежде всего культурной и исторической. Художественная память получает различные формы: индивидуальных воспоминаний носителя памяти, которые сосредотачивают и отображают коллективный опыт польского общества, или же реконструкции прошлого на основе авторитетных письменных источников и устной традиции – сокровищницы коллективной памяти украинцев.

Ключевые слова: художественная память, Грабовский, Кулиш, историческая проза, культурная и историческая память, индивидуальный и коллективный опыт, идентичность.

Polish and Ukrainian romantics – Michal Grabowski and Panteleimon Kulish – in their historical prose attempts to keep foundations of human personality – her memory, especially the cultural and historical. Art memory receives various forms: individual memories of memory media, that focus and reflect the collective experience of Polish society, or reconstruction of the past on the basis of authoritative written sources and oral tradition, which is the treasury of the collective memory of Ukrainian people.

Key words: art memory, Grabowski, Kulish, historical prose, cultural and historical memory, individual and collective experience, identity.

Міхала Грабовського і Пантелеймона Куліша – приятелів, колег по фаху – незважаючи на різницю у віці, національності, політичних і суспільних поглядах, об'єднувало багато спільного. Вони захоплювались українською народною творчістю, займалися збирацькою й етнографічною діяльністю, вивчали українську історію, зокрема зародки і наслідки гайдамацького руху, у своїй творчій манері письма наслідували стиль Вальтера Скотта, кожен окремо мріяв про видання енциклопедії України та про створення епопеї про Україну [1, 217-218]. Про кожного з них у вітчизняних літературознавствах з'явилось досить багато робіт. У випадку Грабовського ці роботи насамперед присвячені висвітленню його критично-літературної, редакторської,

фольклористичної діяльності [7; 11], світоглядних і суспільно-політичних позицій [8] та зрідка його літературній творчості [12], що залишається маловивченою. Постать Куліша – життєвий шлях, світогляд і художній доробок – детально досліджений у працях Євгена Нахліка [4]. Натомість питання взаємовпливу польського та українського письменників, типологічного порівняння їхнього художнього доробку й надалі залишається відкритим, постає актуальною проблемою порівняльного українсько-польського літературознавства (порушеною лише побіжно у працях Володимира Гнатюка [1]), яка досі чекає свого вдумливого дослідника.

У нашому дослідженні ми ставимо за мету проаналізувати творчість Грабовського («Пан староста Закревський», 1845; «Оповідання курінного», 1860) і Куліша («Чорна рада», 1846) з погляду важливої для сучасної гуманітаристики проблеми пам'яті. У час глобалізації та інтеграції XXI століття, коли людина занепокоєна пошуками власного місця у світі, вивчення форм художньої пам'яті в літературі дає відповіді на ґрунтовні питання щодо основи людської ідентичності – національної, етнічної, культурної. Цій проблемі присвячено низку робіт літературознавчо-культурологічного характеру, що базуються насамперед на літературному матеріалі [9; 10; 13; 15]. «Література є осередком пам'яті», – зазначала польська дослідниця Ельжбета Феліксяк, наголосивши таким чином на нерозривному зв'язку пам'яті та літератури. Остання, яка є свідченням самого життя, збирає та зберігає досвід одиниці та колективу. Цей досвід, нагаданий шляхом прочитання та інтерпретації текстів, закріплюється в суспільній пам'яті та становить контекст, необхідний для розуміння наступних текстів, що за своєю природою також є виявом колективної пам'яті [за: 10, 30]. Тож стаття є спробою пізнання і зрозуміння літератури як свідцтва особистої та колективної пам'яті.

Пам'ять є фундаментом буття особистості, принципом її самовизначення, отожднення з громадою, народом, простором, культурою, запорукою безперервності традиції останньої у часі. «Цим поняттям називають і минуле, – як ствердив Юрій Ковалів, – задокументоване різними пам'ятками писемності, словесно-художніми засобами, мистецькими й позамистецькими ідеями та концепціями, формами культури, звичаїв, побуту, історії» [3 II, 175]. Саме в такому контексті ми розглядаємо поняття художньої пам'яті. Проявлення її у літературних втрах стає найважливішою цінністю як умова унаочнення тягlosti існування певного соціуму та його культури. Тема пам'яті в літературі стала особливо актуальною у XX столітті внаслідок трагічних історичних подій, що призвели до неминучих наслідків міграцій і переселень: викорінення із землі предків, втрати вітчизни – краю народження і дитинства, неможливості ідентифікуватися з новим місцем перебування. Багато польських письменників XX століття, які втратили

свої «малі вітчизни» (а серед них варто згадати Чеслава Мілоша, Анджея Кусьневича, Владзімежа Одоєвського, Зигмунта Гаупта та інших), описували власний досвід «переміщення», карбували дошку власної пам'яті, ведучи інтимну сповідь, вписуючи свою індивідуальну долю у долю народу, держави, всього людства. В їхніх творах драма викорінення представлена за допомогою такого змалювання образів, який формує культурний код, що може бути визначений як мотив втраченої країни дитинства чи – в більш універсальному значенні – топос втраченого раю. Художні спогади про «домашню» вітчизну – це насамперед повернення до цінностей, які було закладено у дитинстві, проведеному на помежів'ї. Помежів'я тут стає простором, на якому громади, що його населяють, особливо сильно відчують свою відмінність, загрозу знищення самототожності та перервання тяглості власної культури.

Згадані польський і український автори XIX століття, що також у свій спосіб переживали відсутність державного організму (не втратили рідної землі, адже на землі залишались, проте цей терен та його народ не існували у природному собі середовищі, а перебували під політичним і культурним тиском чужої влади), відтворювали історію держави, не особистості. Проза XIX століття відображає та зберігає колективну пам'ять, а кожен автор представляє у своїй творчості іншу ситуацію пам'ятання. Спогади головних героїв у Грабовського стосуються не індивідуальних переживань і досвіду, а життя всього суспільства, пов'язані із необхідністю зберегти пам'ять про часи, свідком яких сам наратор не був, але чув про них від старших авторитетних оповідачів.

У свою чергу «Чорну раду» Куліша можна визначити як роман про пам'ять насамперед з огляду на те, що його темою є проблема реценції минулого, що представлено як повернення в минуле, втеча у світ власної фантазії. Згідно з Кулішем, завданням літератури є власне оживлення й інтерпретація минулого з метою його збереження та запису в колективній пам'яті.

Творчість Міхала Грабовського є художнім записом особистої драми людини, яка намагається зберегти польську ідентичність в умовах посиленого впливу чужоземних культурних чинників. Пошуки самототожності для автора рівнозначні з важкою працею відтворення тяглості польської традиції, яка одночасно є спробою реконструювати польську колективну пам'ять. Містяться у конвенції «оповідання в оповіданні», прозові твори Грабовського намагаються зафіксувати почуті від старих бувалих людей факти, що змальовують колишню велич держави, втілену в сарматських традиціях, відтворити музейні типи найважливіших антагоністів Речі Посполитої – шляхтича-сармата та гайдамаки-розбійника. Письменник довіряє пам'яті старих оповідачів – носіїв індивідуальних спогадів, виразників колективної пам'яті. Цьому сприяє стратегія впровадження двох нараторів – ототожнюваного з автором, що проявляє автобіографічні риси, та наратора-свідка, третьої особи, яка власне є

скарбницею пам'яті. Процес нарації ототожнюється з процесом пригадування золотих часів Речі Посполитої.

Художній світ творів Грабовського часто спирається на автобіографічний матеріал. Тож у постаті наратора читач може легко впізнати його автопортрет. Така стратегія побудови твору пов'язується у письменника з потребою переказати свій досвід, що будується з ситуацій життя на помежів'ї культур. Пограничний світ приносить відчуття браку стабілізації, невпевненості й страху перед розірванням тяглості тієї традиції, з якою людина ідентифікується, тому належність до суспільства, що перебуває під загрозою викорінення, народжує переконання про важливість одиначної біографії, яка показує типовий для членів суспільства досвід.

У закамарках своєї пам'яті наратор-свідок «Пана старости Закревського» Грабовського відшукує та з добротою і поблажливістю вербалізує такі відразливі риси польського сарматизму, як пиха, простакуватість, безцеремонність, провінційність, неучтво, любов до розкошів, показових лицарських змагань, надмірна щедрість, пияцтво [6, 4-15, 26-30, 65-70], що, на його думку, становлять сутність польськості та зумовлюють належність до шляхетського стану та польського народу. Навіть така поведінка, якою не варто пишатися, долучається автором до відтворення тяглості польської традиції, що складає основу пошуків самототожності. У написаних наприкінці життя «Оповіданнях курінного» у цій польській шляхетській пам'яті актуалізується значення місцевої української традиції, що у помеживному світі не могла не впливати на самоідентифікацію. Шляхтич Жулинський, якого наратор кваліфікує як справжнього поляка, висловлює міркування: „В Україні традиція мовчить під заораною могилою, розвіялась по пустому полю, де-не-де причепилась до стріхи селянина в якомусь глухому селі в яру та загорнулась у товсту тканину його думок і уявлень, як ластівка на зиму... околиця, про яку ми говоримо та в якій живемо, у різні епохи поєднувалась більшою чи меншою мірою із різними історичними і суспільними впливами, що перетинались на цій східній межі Європи. Місцева поезія, місцеве минуле лежать тут начебто у кількох окремих верствах...» [5, 21]. Ця цитата виразно свідчить про українську проблему забування: власної історії, традиції, культури, проти якої, як це буде показано у дальшій частині роботи, так виразно бореться у своїй творчості Пантелеймон Куліш.

Наратори у Грабовського водночас є носіями історичної пам'яті, в якій чітко полюсується добро і зло та яку треба у незмінному вигляді передати наступним поколінням. Спільна історія єднає народ, а у випадку відображення історії у творах помеживних польсько-українських письменників виразно помітна політична та ідеологічна заангажованість: хоч і пишеться для багатокультурного суспільства, все ж таки репрезентує моноетнічні переконання [14, 93]. Грабовський звертається до колективної

пам'яті суспільства Правобережної України і прочитує такі сторінки непростої книги історичних українсько-польських взаємин, на яких закарбувалися розповіді про гайдамацький рух і Коліївщину [6, 129-156]. Необхідно принагідно зазначити, що письменник постійно повертається до цих подій (у «Плані старості Закревському», «Оповіданнях курінного» та в інших творах), здається, найбільочіших для нього, неначе хоче ще раз актуалізувати міф жертви польського народу, представлений у польському романтизмі у зв'язку із втратою Польщею державної незалежності, що очистився з минулих гріхів, пройшовши пекло уманської різанини, отримавши смерть від рук братнього народу.

Якщо індивідуальна пам'ять старости Закревського є місцем зосередження поширених серед польської шляхти переконань про українські визвольні рухи як про деструкційний історичний чинник, що впливає на деградацію та нищить польський народ, то наратор з «Оповідань курінного» робить інший висновок, намагається переосмислити підґрунтя селянського бунту: «З розповідей наочного свідка я дізнавався, що українські повстання не впливали безпосередньо з хтивості селянства, замаху на власність вищого класу. Це також було джерелами цих бунтів, але у жодному випадку не єдиними. Ще більше на них впливали племінна ненависть, туманні спогади давнього військового буття, особливо ж релігійний утиск. Ці впливи, що робили ще кривавішими українські події, барвою моральних пристрастей і безумства уяви відрізняли місцеві бунти від звичайних домашніх суперечок між багатими і бідними класами» [5, 71]. Згадані «безумства уяви» переважно формували пам'ять і оцінку гайдамацького руху: варварський злочин був здійснений звичайними бандитами й злодіями із Запоріжжя, підтриманими силами міського мотлоху, яким протиставлено вірного підданого козака, що, ризикуючи власним життям, рятує шляхетську дитину. Повесть «Оповідання курінного» закарбовує пам'ять про моральні якості різних суспільних верств українців, поштивих селян і козаків, що з недовірою ставились до Коліївщини.

Аналіз постатей нараторів у творах Грабовського, тематичного рівня нарації, образності (домінування френетичних картин світу українських степів і грізних постатей гайдамаків) дає можливість виокремити такий аспект позиціонування себе у світі, як страх перед втратою власної ідентичності, ідентичності свого народу, історичної пам'яті польського народу. Земля завжди говорить від імені своїх мешканців, говорить через пейзаж, символіку якого людина може прочитати лише тоді, коли свою індивідуальну пам'ять закоринить у колективній пам'яті своєї, нехай багатокультурної, громади. Через те письменник намагається прочитати книгу пам'яті представників обох народів, що населяють цю землю, адже обидва вони залишили сліди, таємниці, цінності, правильне зрозуміння яких є відповідальним завданням, що впливає на налагодження духовного зв'язку польського народу та відбудову його національної самототожності.

«Чорна рада» Пантелеймона Куліша – це роман не про пам'ять, що розуміється як індивідуальна пам'ять письменника. Автобіографічний елемент тут присутній у невеликій мірі у порівнянні з творами Грабовського, може бути діагнований лише як місце дії, тотожне з краєм народження і проживання письменника. Джерелом пам'яті про останні роки Хмельниччини стають історичні джерела: літописи, хроніки та народні перекази, традиція, що є відображенням колективної пам'яті. Причому, якщо у Грабовського колективний досвід передається устами конкретизованого героя, Куліш, впроваджуючи конструкцію «так-то розказують старі люди» [2, 65], виражає беззаперечні істини, закарбовані у пам'яті суспільства. Художня уява письменника переважно відштовхується від зафіксованих історичних фактів, проте при нагоді автор відтворює цілий пласт культурної національної пам'яті українського народу, носієм якого є козак, міщанин, Божий Чоловік, кобзар та інші. Процес розповіді тут є процесом відтворення подій.

Авторська нараторська стратегія часто полягає у запуску механізму пригадування внаслідок заклику до об'єкта спогадів, а посередньо також до читача: «Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве! Бо й велика слава не раз тебе осіяла, і великі злигодні на тебе з усіх боків збирались...» [2, 56]. Носієм пам'яті про славу багатьох князів, гетьманів і лицарства стає Київ – його вали та церковні цвинтарі, вулиці й яри, що пам'ятають пролиту християнську кров, особливо після нападів татар, поляків і литвинів. Про давню красу, багатство міста свідчать церкви, дзвіниці, мури, які уже не мають такого вигляду, як колись, вони є лише тінню колишньої величі. Людська сила і хтивість зруйнували те багатство; наратор «Чорної ради» чудово розуміє, що то була найвища цінність народу, яка свідчила про його самодостатність, його традицію й національну пам'ять. Велика церква Печерського монастиря, що у літописах прописана «небесі подобною» [2, 69], була зруйнована татарами і ніколи не повернулася до своєї колишньої краси, а найгірше, що «...були скрізь по стінах у Великій церкві помальовані князі, гетьмани, воєводи благочестивії, що тую церкву боронили і підпирали. Тепер би дорого дали ми, щоб їх узріти! А внизу, поуз стін, скрізь були нагробки тих великих людей, того лицарства православного. І того нічого вже немає!..» [2, 69].

Пам'ять зберігається за принципом протиставлення того, що існує у часи наратора, та того, що було колись, двісті років тому, коли полковник Шрам відвідав Київ. Така нагода дає можливість закарбувати елементи сьогодення (братство на Подолі, високу дзвіницю, муровану огорожу й чудову церкву) та елементи минулого (топографію, славні імена щедрих для України людей) – на тому самому місці стояла дерев'яна церква гетьмана Петра Сагайдачного, збудована у подвір'ї із садом, подарованим «благочестивою» панєю Ганною Гулевичівною [2, 63].

Біблійна історія та національна історія мають для наратора (а на його

думку, матимуть і для наступних поколінь) однакову цінність: «Що тільки в Біблії прописано, усе чернець той мов живе списав скрізь по монастиреві. То ж святе само по собі, а то таки й наше козацьке рицарство було там скрізь по ограді помальоване, щоб народ дививсь да не забував, як колись за батьків та за дідів діялось» [2, 63]. Те, що відбувалось колись із предками, стає священним, отримує сакральне значення нарівні з сюжетами із Біблії. Виявляється, що національна історія тісно перепліталася із віросповіданням, яке диктувало певні моделі поведінки, творило національну історію та разом з нею формувало пам'ять, визначаючи пріоритети пам'ятання і забування подій для всього суспільства. Нечай, Морозенко, Байда, Самійло Кішка є свідцтвами того, які колись були лицарі в Україні; намальовані на сакральних спорудах, вони стають іконами української національної історії.

Художній світ творів Куліша побудований на уявленнях, в основі яких лежать образи, зафіксовані у пам'яті внаслідок вивчення старих книг і літописів. Письменик не лише творчо трансформує відомості, почерпнуті із літописів, вартої уваги наративною стратегією є впровадження цитат з них і наголошення на цьому факті: «„Сомко був воїн уроди, возраста і красоти зіло дивної” (пишуть у літописах)» [2, 70]. Подібним джерелом цитат є Євангеліє [2, 127, 131, 165 тощо], яке стає книгою універсальних принципів людської екзистенції, що закарбувалися у пам'яті і відобуваються з неї у найважливіші моменти життя, тоді, коли потрібне яєсь вагоме слово, авторитетна підтримка, втручання трансцендентного.

Автор намагається зберегти пам'ять не лише про історичні події, а й про українські традиції, звичаї, культуру українського народу, соціальну диференціацію українського суспільства часів Гетьманщини. Тут джерелом інформації стає його особистий досвід і спостереження, а також колективна пам'ять. Зокрема, він нагадує світоглядні та культурні різниці поміж панами, козаками та міщанами, наголошує на причинах взаємної ненависті; із особливим пієтетом переказує почуті від старих людей відомості про характер та традиції запорожців: їхню химерність («Усе йому дурниця: чи жити, чи вмерти – йому байдуже; що людям плач, те йому іграшка» [2, 68]), неприв'язаність до світу, нехтування багатством, прощання козака з миром – бенкет у дорогому вбранні та з дорогою їжею та питвом, музикантами та роздачею грошей; з гордістю згадує постать характерника, що водиться із нечистою силою, має дев'ять душ, напускає ману на людину, знається на чарах («...про наших характерників, що намалює углем на стіні човен, сяде та й попливе, неначе по лиману» [2, 167]); наголошує на джерелі історичної пам'яті – народній пісні, носіями якої стають кобзарі й лірники, що увіковічують постаті народних героїв, співаючи героїчних пісень, а також народних переказах і повір'ях, які навіть на зорях і місяці записують свої переконання, вбачаючи в цьому знаки Божі: плями на місяці – знак гріха Каїна, зорі – людські душі, Чумацький Віз – шаслива зоря тощо. Скарбницею

історичної пам'яті, людиною-інституцією є у «Чорній раді» Божий Чоловік – сліпий старець-кобзар, мандрівник світами, носій відомостей про минуле і сучасне, свідок подій, який радше слухає, ніж бачить, мудрість якому дарує його внутрішній зір – чуйне, відкрите на людські страждання серце.

Намагаючись реконструювати на сторінках «Чорної ради» історичні події, переосмислити їх, відтворити широке суспільне і культурне тло, показати колективний досвід, Куліш доходить висновку, що запорукою пам'яті про особистості та про народи є слава – вічна і неперехідна цінність, що збережеться «поміж земляками, поміж літописами, поміж усіма розумними головами» [2, 170], тривало закарбується в колективній пам'яті людства.

Аналізуючи форми художньої пам'яті у творчості Міхала Грабовського і Пантелеймона Куліша, необхідно вказати на обопільне бажання обох письменників зберегти від забуття історичну та культурну пам'ять їхніх народів, що у той час перебували під іноземним пануванням. Хоча обидва вони були доволі лояльними громадянами Російської імперії, їм були чужими спроби революційного звільнення з-під чужорідного державницького гніту, у художній творчості обох письменників виразно простежується прагнення зберегти власну культурну й історичну ідентичність, умовою відбудови якої є власне пам'ять. Форми художньої пам'яті створюються за допомогою різноманітних нарративних стратегій. Обоє письменників поєднує бажання приєднати, включити свій одиничний досвід у рамки пам'яті, що зберігає досвід загалом. Грабовський застосовує принцип автобіографізму та відтворення минулого на основі спогадів – спогадів конкретного носія пам'яті, чий індивідуальний досвід репрезентує колективні уявлення, зосереджує в собі пам'ять про шляхетську традицію, шляхетські цінності, історію взаємин з найближчими сусідами, що дає кращу можливість зрозуміти власне «я» та зберегти тяглість своєї культури. Куліш, спіраючись на історичні письмові джерела і народні перекази, створюючи власний уявний світ, реконструює минуле, роблячи колективний досвід джерелом натхнення для індивідуальної уяви, показує розбрат усередині рідного народу, веде діалог з минулим, зіставляє його з сучасністю, змушує задуматися про вплив на сьогодення, рятує негероїчну українську історію та українську народну традицію від забуття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гнатюк В.* Польський літератор М.А. Грабовський і його приятелювання з П.О. Кулішем // Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / Відпов. ред., упорядн. та автор передмови Р.П. Радішевський. – К.: МП «Леся», 2008. – С. 189-233;
2. *Куліш П.* Чорна рада. Хроніка 1663 року // Куліш П. Твори в двох томах. 2-ге вид. – Т. 1. – Київ: «Наукова думка», 1998. – С. 38-173;
3. Літературознавча енциклопедія. У двох томах / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ „Академія”, 2007.
4. *Нахлік Є.К.* Пантелеймон Куліш. Особистість, письменник, мислитель. Наукова монографія у 2-х т. – К.: «Український письменник», 2007;
5. *Grabowski M.* Opowiadania kurenego. Powieść. – Żytomierz: Nakładem księgarń Jana

Hussarowskiego, 1860. – 112 s.; **6.** Grabowski M. Pan starosta Zakrzewski. – Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga, 1845. – 210 s.; **7.** Grabowski M. Wybór pism krytycznych / Wybrał, oprac. i wstępem opatrzył Andrzej Waśko. – Kraków: „Księgarnia Akademicka”, 2005. – 247 s.; **8.** Ingłot M. Poglądy literackie koterii petersburskiej w latach 1841-1843. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961. – 193 s.; **9.** Kleiner J. Rola pamięci w recepcji dzieła literackiego i w jego strukturze // Kleiner J. Studia z zakresu teorii literatury. – Lublin, 1956. – S. 77-81; **10.** Konończuk E. Literatura i pamięć na pograniczu kultur (Erwin Kruk – Ernst Wiechert – Johannes Bobrowski). – Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza Oddział Białostocki, 2000. – 224 s.; **11.** Kozak S. Michał Grabowski i ukraińska poezja ludowa // „Studia Polono-Slavica-Orientalia. Acta Litteraria. – 1981. – T. VII. – S. 161-185; **12.** Kwapiszewski M. Wizja koliszczyzny w prozie romantycznej (Czajkowski – Grabowski – Fisz) // „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”. Sectio FF. – Vol. XX/XXI. – 2002-2003. – S. 3-16; **13.** Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka / Pod red. M. Saryusz-Wolskiej. – Kraków: Universitas, 2009. – 304 s.; **14.** Sosnowska D. Jak z wielości zrobić jedność? O romantycznych kłopotach z wielokulturową koncepcją narodu // Kategoria narodu w kulturach słowiańskich / Pod red. T. Dąbek-Wirgowej, A. Z. Makowieckiego. – Warszawa, 1993. – S. 87-94; **15.** Zaleski M. Formy pamięci. O przedstawianiu przeszłości w polskiej literaturze współczesnej. – Warszawa: Wydawnictwo IBL, 1996. – 237 s.

**Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)
Про традиції творчості Жюльє Верна
у творчому доробкові Станіслава Лема (кілька думок)**

У статті Ю.Л.Булаховської йдеться про традиції в галузі саме наукової фантастики видатного французького письменника – Жюльє Верна – у науковій фантастиці відомого польського письменника нашої доби – Станіслава Лема. Акцентується: гуманістична спрямованість творчості обох митців; їхня ідейно-тематична настанова на підтримку національної незалежності у боротьбі колоній; головними героями їхньої творчості є люди відважні, порядні й мислячі. Говориться і про виразну сатиричну спрямованість та роль гумору у їхньому творчому доробкові.

Ключові слова: наукова фантастика; образи вчених і винахідників; сатиричне забарвлення; роль гумору.

В статье Ю.Л.Булаховской речь идет о традициях в области именно научной фантастики выдающегося французского писателя – Жюльє Верна – в научной фантастике известного польского писателя нашей эпохи – Станислава Лема. Акцентируется гуманистическая направленность творчества этих художников слова; их идейно-тематическая установка на поддержку национально-освободительной борьбы колоний; главными героями их произведений являются люди передовой мысли и сильного характера, морально порядочные. Речь идет и о выразительной сатирической направленности и роли юмора в их произведениях.

Ключевые слова: научная фантастика; образы ученых и изобретателей; сатирическая окраска; роль юмора.

This article touches upon the traditions of famous French writer – Jules Verne in the literary creations of wellknown Polish author of our time – Stanislaw Lem. In the centre attention of this article are: the style of scientific literary creations; les images of scientists as literary heroes, the satire hue and the part of humor.

Key words: *the scientific creations; the satire hue and the part of humor.*

У численних статтях польських, російських і українських літературознавців, присвячених творчості Станіслава Лема (хвалебного змісту), нерідко з певним презирством згадується, однак, про те, що він, „за традицією”, є продовжувачем „легковажної”, хоч колись і дуже популярної творчості Жюль Верна. Я хочу заперечити це однозначне щодо видатного французького письменника судження і зробити спробу кваліфіковано поговорити про творчість обох авторів, яких вважаю першорядними, а не другорядними письменниками. Отже, починаймо розмову.

У даному разі на підтвердження моєї „тези” наведу твердження про інтерес Жюль Верна до винаходів сучасної йому науково-технічної думки, зокрема, стислі, але кваліфіковані характеристики, дані йому, перш за все, в Українській Літературній Енциклопедії: „Верн (Verne) Жюль (1828-1905) – французький письменник. Один з основоположників жанру науково-фантастичного роману. Автор 65 романів і науково-популярних книг. У романах: „Від Землі до Місяця” (1865); „Навколо Місяця” (1869); „Двадцять тисяч льє під водою” (1870) та інших він передбачив ряд майбутніх науково-технічних винаходів; створив образи вчених-гуманістів. Підтримував національно-визвольну боротьбу колоній. („Діти капітана Гранта”; „Двадцять тисяч льє під водою”; „Таємничий острів”). У романах-антиутопіях („П’ятсот мільйонів бегуми” (1879); „Володар світу” (1895) застерігав людство від винахідників смертоносної зброї. Зокрема, це стосується останніх його творів, що набули чіткого політичного забарвлення („Догори дном” (1889), „Плавучий острів” (1895) – тобто виразних творів-попередників у цій галузі [2, 294-293].

Характерно, що саме таким творам серед інших, відповідають якраз яскраві російськомовні та україномовні переклади. Це і „Діти капітана Гранта”, і „Двадцять тисяч льє під водою”, і „Таємничий острів”, це і „Плавучий острів”. До того ж, був виданий російськомовний Бібліографічний покажчик творів Ж.Верна (М., 1959) і науково-популярні, з літературно-художнім ухилом, книжки про самого Ж.Верна – типу книжки Є.Брандиса – „Жюль Верн” (Л., 1963).

У статті про французького письменника в Українській Радянській Енциклопедії [3, 315] твердиться ще категоричніше, що це – „класик науково-фантастичної літератури”; своє письменницьке визнання він здобув одразу ж після публікації свого твору „П’ять тижнів на повітряній кулі” (1863); цілком справедливо підкреслюється, що позитивними героями творів

Ж.Верна були якраз люди сильної вдачі, кмітливі й безкорисливі – відважні моряки; допитливі мандрівники й діячі науки. В усіх цих творах важливе місце посідає боротьба за соціальну справедливість і національну незалежність. Це стосується, зокрема, принаймні трьох найзнаменитіших його романів: „Діти капітана Гранта” – боротьба за незалежність Шотландії від утисків монархічної Великобританії і романів-дилогії: „Двадцять тисяч льє під водою” і „Тасмничий острів” – про боротьбу за незалежність Індії від тієї ж Великобританії, де в центрі уваги знаходиться героїчна й водночас трагічна постать капітана Немо з підводного човна – насправді індійського принца Докара, що втратив у цій боротьбі: і свою улюблену Батьківщину, і всю свою улюблену родину, та так і не здався у цій боротьбі.

„Русская литературная энциклопедия” [1, 177-182] справедливо підкреслює й те, що про всі науково-технічні знахідки французький письменник писав не лише „зі своєї голови” як фантаст, а після наполегливого знайомства з новітньою літературою: в галузі географії; мореплавства; економіки; науки і техніки; астрономії.

Інша тема творів Ж.Верна – це не лише події на Землі, а і в сфері саме Астрономії, і йшлося там притому – не лише про вигадані країни на інших планетах, а й про соціально-моральні проблеми „земного людства”. Підкреслимо, що видатний французький автор ставив собі у своїх художніх творах не тільки розважально-сюжетну мету – для цікавого читання, а й мету пізнавально-виховну, зокрема, для молодого покоління.

У популяризації його творів дуже йому допоміг відомий французький видавець Етцель, котрий збагнув, хоч і ризикуючи „новітнім” літературним жанром – науковою фантастикою, - що і кого він має у творчому доробкові Жюль Верна і в його особі як автора. На думку Етцеля, Жюль Верн „піднімає” читача над „середнім” рівнем і надає тому читачеві того ентузіазму, що піднімає над звичайним щоденним побутом, „пропагуючи” йому здобутки науки й техніки як запоруку майбутнього позитивного розвитку суспільства.

Саме творчість таких „яскравих” і „популярних” письменників (у кращому розумінні цього слова) й „рекомендують” Ж.Верну – „до пари”. Це Дюма-батько з його численними історичними романами, де „вигадка” наявно „домінує” над історичною правдою, або Майн-Рід з його безсмертним „Вершином без голови”. Природно, що глибина висвітлення історії й сила пригодницького хисту зовсім не рівна у цих письменників, однак письменницький їх вплив на Ж.Верна – безперечний.

Назвемо й деякі „побіжні” літературознавчі розвідки такого плану, скажімо, – В Росії – К.А. Сатухіна „Жюль Верн и Майн-Рид и образовательное значение их произведений” [4] або – у Франції: I.Bastorol “Jules Verne – auteur des voyages extraordinaires” [5] – тих саме – не просто подорожей (що само по собі вже цікаве для читання), а саме дивовижних подорожей „надзвичайних”.

Повертаючись у нашій розмові до постаті Станіслава Лема і як

виразного представника саме фантастичних жанрів, де буде превалювати в одних випадках – інтерес до технічних винаходів, в інших – мотиви соціальні (в стилі «філософської антиутопії» - «Солярис»), ще в інших – моменти просто детективного «дослідження» («Слідство»).

Значною «нотою», з мого погляду, буде тут звучати, однак, не тема загибелі на інших планетах, внаслідок «перенасичення» того суспільства технічною цивілізацією, наприклад, в романах «Астронавти», «Повернення з зірок», описи планети Індіотів, де крах розв'язання проблем економічних призвів до одностайного рішення – загального самознищення усіх мешканців в колосальній відповідній машині, куди всі приречені заходять, до того ж, дуже радісно і цілком з власної волі.

Гострою критикою пройнята у Лема і система резервів, для всіх, заздалегідь заготовлена, – для будь-кого в разі якоїсь загальної або особистої катастрофи, коли, виявляється, «зарезервувати» можна будь-кого, зробивши «відповідну копію», тим краще – близьких родичів, ще краще – близькоків.

І ця «теза» психологічно будується на тому, що саме таке суспільство не вбачає в будь-кому окрему людину: з її духовною й неповторною сутністю.

Часом негативно ставився Лем і до науковців-винахідників, далеко не гуманістів, типу професора Фаррагуса (з твору «Кінець світу о восьмій годині»), коли цей професор-відкривач могутньої рідини – колосального вибухового заряду, здатної, на його переконання, знищити на Землі все живе, та й саму Землю вмить як Планету, хоче поставити для доведення свого припущення – смертельний дослід: тільки тому, щоб довести правильність свого припущення – у дискусії з іншими вченими, які в його винаході – сумніваються.

Трагічним по суті є і знаменитий твір Лема - «Астронавти», де земні мандрівники у всесвітньому просторі – не знаходять тепер на Венері живих істот: їх знищила «бездушна техніка», яка й зараз, цілком без них, працює бездоганно: вночі «розводяться» самі собою мости над великими річками, щоб пропустити по тих річках пусті пароплави; працюють залізничні й дорожні знаки, запалюючись то «червоним», то «жовтим», то «зеленим» світлом – на вулицях і особливо на перехрестях, де вже немає жодного руху: ні машинного, ні людського, і таке інше.

Ці твори Лема виглядають трагічно, як і «Солярис», де у вигляді нібито цілком живих істот, насправді фігурують лише привиди тих, хто загинув з вини астронавтів, - дітей, жінок, родичів.

Наші сучасні дослідники-літературознавці не люблять акцентувати на інших, дрібніших критичних зауваженнях Лема (звичайно ж, у художній формі), тобто тих надмірних захопленнях наших сучасників, які не свідчать про високу інтелектуальність нашого суспільства (скажімо, надмірне захоплення «футболом» або спортивними вправами – без певної мети). Лем, у даному разі, говорив про безсумовісність того явища, коли автомобільні перегони стають сенсом життя і фінансовим джерелом такого

існування. Був він і противником надмірного захоплення шахами: тільки заради того, щоб один з партнерів обіграв, (тобто «обставив») іншого.

Однак, в сатирі Лема, є й чимало гумористичного. Маємо на увазі, наприклад, виникнення машини з продовження часу, якою один репортер скористався невдало і, почавши чхати, замість однієї хвилини чхав безперервно кілька годин.

Інший гумористичний приклад, коли помилково (за новою технічною знахідкою) переслали теоретично замість одного нареченого з цього міста до іншого – тобто двох наречених; обидва вони, перетворившись на реальних людей, постали перед нареченою, наполегливо доводячи їй, що кожний з них і є справжнім нареченим.

Сміх викликає й система освіти на одній з віддалених планет, куди потрапляє «дуракуватий мандрівник» - професор астрології Йон Тихий. На цій Планеті ніхто й ніколи не міняв систему освіти й шкільні програми, навіть коли вони навayo суперечать здоровому глуздові: Учень-відмінник доповідає, що на Планеті Земля немає живих, розумних істот – типу людей. Присутній тут Йон Тихий – обурений. Як же, немає розумних людей, коли я – живий і розумний (з Планети Земля) сиджу зараз перед вами! Йому відповідають, що це – нікого не обходить. Якщо так колись було зазначено у шкільній Програмі, то так далі й буде.

Що стосується Жюля Верна, то відомо, що його твори стали користуватися значно більшим успіхом, коли в них з'явилася симпатична, та все-одно дещо гумористична постать вченого-Паганеля (до речі, за порадою Етцеля), який сів помилково не на той корабель і став через те мандрувати в інший бік світу, ніж це ним планувалося раніше; помилково вивчив мову португальську замість іспанської і, нарешті, але цілком випадково, врятував своїх друзів, «спрямувавши» їхній корабель не в той порт, де на нього чекали розбійники, а в зовсім інший, «дружній».

Отже, постать Паганеля є все-таки чимось подібною до симпатичної постаті Йона Тихого у Лема, хоча й позбавленої наукових здібностей «французького героя».

Звернімо також увагу і на переважаючу пригодницьку сюжетність у обох авторів (котрі паралельно друкують і свої «наукові знахідки»). Тобто їхні твори (навіть «сюжетні») орієнтуються все-таки на наукову фантастику, а не на модну тепер «фентезі». Їхніми героями є живі люди – у соціально-психологічному розрізі, лише на тлі науково-технічних здобутків, а не навпаки.

Якщо б мені (як письменниці-любительниці) надали таку можливість, то я теж навела б декілька «художніх прикладів» - у стилі «дистанційної», «розумової» подорожі на кораблі, де б „розшукала” справжню могилу й історію смерті Наполеона Бонапарта на острові Святої Єлени, виходячи з вірша М.Ю.Лермонтова (за Сюлли Прюдомом) „Воздушный корабль” („Есть остров на том океане – суровый и мрачный гранит; на острове том есть могила, а в ней Император зарыт...”).

Розшукала б справжнє місце загибелі і всю історію „таємничого”

зникнення назавжди видатного дослідника й мандрівника Півночі нашої доби – Руаля Амундсена (за віршем Костянтина Симонова, йому присвяченим): „...Рыбачий бот, уйдя на промысла, нашел конец его бессмертной славы – Обломок обгоревшего весла.”

Я б „розшукала” корабель з картини Гюстава Доре – корабель, навіки замерзлий серед Торосів Північного моря, а ще й „долю” того біленького вітрила (серед інших – йому подібних), котре фігурує у вірші М.Ю.Лермонтова „Белеет парус одинокий в тумане моря голубом...”.

Розповіла б я (це вже віршів зовсім не стосується) і про „скульптурну постать” мого діда по матері – земського лікаря Д.М.Іванова у райцентрі Валки, на Харківщині, якому чоловік маминої сестри Алли – Шура – відомий український скульптор поставив колись жартома масивну його скульптуру на околиці нашого величезного садка (у дві десятини), щоб відлякувати цією людиноподібною скульптурою від наших фруктів не тільки дуже ласих до них птахів, а і деяких хлопців-підлітків (з сусідніх сіл) – теж до тих фруктів дуже ласих.

Гадаю, ті хлопці – давно дорослі, навіть – старі, а наш садок – з усіма фруктовими деревами, квітами та й тією „місцевою” скульптурою – згорів вщент під час Великої Вітчизняної війни. До того ж, ці „фентезі” аж ніяк не вписуються, навіть тематично, у розміри даної статті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Верн Жюль // Русская литературная энциклопедия: Т. 2. – М., 1982. – С. 177–182;
2. Верн Жюль // Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – К., 1983. – С. 294–293;
3. Верн Жюль // Українська радянська енциклопедія: у 5-ти т. – Т. 2. – К., 1988. – С. 315;
4. Сатухін К.А. Жюль Верн и Майн-Рид и образовательное значение их произведений // Естествознание и география. – 1912. – №11;
5. Bastorol I. Jules Verne – auteur des voyages extraordinaires. – Paris, 1883.

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)

Деякі типологічні зіставлення в галузі наукової фантастики щодо художньої прози (Станіслав Лем, Олександр Беляєв, Юрій Смолич)

У статті Ю.Л.Булаховської йдеться про типологічне зіставлення творів видатних сучасних письменників в галузі наукової фантастики: польського – Станіслава Лема; російського – Олександра Беляєва і українського – Юрія Смолича.

Ключові слова: наукова фантастика, типологічні зіставлення, жанр.

В статтє Ю.Л. Булаховской речь идѣт о типологическом сопоставлении произведений в области научной фантастики выдающихся современных писателей: польского – Станислава Лема; русского – Александра Беляева и украинского – Юрия Смолича.

Ключевые слова: научная фантастика, типологические сопоставления, жанр.

This article of Julia Bulakhovskaya concerns the typological comparison of science-fiction by eminent contemporary writers: Polish – Stanislaw Lem; Russian – Alexander Belyaev and Ukrainian – Yuriy Smolych.

Key words: *science-fiction, typological comparison, genre.*

Справа в тому, що наукова фантастика як жанр літератури ХХ-го і вже початку ХХІ-го століття має значний резонанс в художній літературі, в особі, скажімо, таких її представників, як Станіслав Лем у Польщі; Олександр Беляєв у Росії і Юрій Смолич в Україні. Хочу одразу ж зазначити: мені можуть заперечити, по-перше, що це далеко не єдині, хоча й, справді, відомі представники цього жанру; а, по-друге, чи можна, навіть тематично, тим більш, за манерою викладу і характером образності саме ці твори робити об'єктами типологічного зіставлення? Можна, і ось чому.

Скажімо, у С.Лема на першому місці – це міжпланетні подорожі; використання нових технологічних здобутків на інших планетах і наявна соціальна сатира щодо застосування цих засобів. У О.Беляєва – дещо інше – фантастика, насамперед, в галузі біології; те саме – у Ю.Смолича. Назву найвідоміші твори в галузі наукової фантастики (сюжетної як стрижня художнього твору). Це, наприклад, «Астронавти»; «Солярис» і «Подорожі Ійона Тихого» – у С.Лема; це «Голова професора Доуеля», «Людина-амфібія» у О.Беляєва і, скажімо, «Господарство доктора Гальванеску» у Ю.Смолича.

Значимо ще наявну сюжетну подібність «Голови професора Доуеля» О.Беляєва і «Господарства доктора Гальванеску» Ю.Смолича, де йдеться про «лабораторні експерименти» в галузі біології, певні можливі «перетворення» в організмі людини й інших земних тварин; і про яскраву кіноекранізацію (звичайно ж, з певними змінами в деталях і навіть зміщенням деяких їхніх змістових акцентів) і у «Людині-амфібії» О.Беляєва, і у «Солярисі» С.Лема.

Тоді виникає питання, а що ж саме типологічно об'єднує саме ці твори із С.Лемом? – Як на мене – гуманістична авторська настанова поваги до окремої людини, до її «неповторності» духовної, тобто саме те, що робить її «людиною». А це широко представлене, зокрема, у польського фантаста, який ще в «Астронавтах» протестує проти того, щоб люди зникли, а машини і далі вправно (з технічної точки зору) все робили замість них, тобто зробили існування на Землі безглуздим.

Лем активно протестує проти системи людських резервів на інших планетах, доводячи, що ніколи і ніхто не зможе замінити одну людину іншою, хоч і багато в чому подібною до першої.

Сатиричною пародією (і абсолютно свідомою) з боку С.Лема є зображення «добровільного самознищення» людей у єдиній колективній «Машині для знищення» на планеті Індіотів (назва твору – теж не випадкова). Про це, часто-густо, у зовні лише гумористичній формі, говориться і у тих творах

польського письменника, де проілюстровано «незмінність» Шкільних програм на деяких планетах, якщо навіть вміщені там «тези» елементарно не відповідають здоровому глуздові; там, де висміюється польським автором «пересилка» інформації «комп'ютерним шляхом», коли внаслідок технічного недогляду виникають «абсолютно схожі люди» (як, наприклад, при «пересилці» комп'ютерним шляхом поstatі нареченого до нареченої в іншому місті, і поява там абсолютно схожих двох наречених).

У Лема, як відомо, дуже сильними є сатиричні акценти: іноді лише гумористично, а іноді навіть трагічно забарвлені.

Що стосується О.Беляєва – то це біологічні досліди над людиною, які ставлять цілу низку моральних проблем: чи можна підтримувати «в робочому стані» розумну голову професора Доуеля, коли вона вже працює на «штучному живленні», відрізана від решти свого тіла як звичайної земної людини, відрвана від його «людської душі», і може «включатися» та «виключатися» на бажання «дослідників» – при всьому трагізмі того, що він сам розуміє штучність і повну свою залежність від волі оточуючих?

Інша складна моральна проблема, поставлена у романі О.Беляєва «Людина-амфібія», – Чи мав моральне право батько-вчений, рятуючи свого тяжко хворого сина (з «безнадійними» для життя легенями), врятувати його, зробивши з людини морську істоту, здатну плавати в глибині океану і бачити незбагнений для інших людей світ океанських істот, але, позбавивши назавжди цю звичайну за розумом, психологією і навіть з «людською душею» земну істоту, можливості коли-небудь жити на Землі; спілкуватися з іншими людьми (а не бути «володарем морського царства»), тим більш, спілкуватися з нею і любити земну жінку? Син-амфібія звинувачує в цьому свого батька, прагнучи краще бути мертвим і нормально похованим, ніж бути «такою істотою», яку з нього зробив батько, а останній, усвідомивши це, просить у сина пробачення: «Я хотів тебе зробити наймогутнішим і найщасливішим серед людей, а зробив – найбезпомічнішим і найнещаснішим».

Гадаю, наукова фантастика, крім знання «наукових знахідок», ще передбачає й глибоку морально-психологічно-соціальну проблематику, представлену і в творах Станіслава Лема, і в творах Олександра Беляєва, і в творах Юрія Смолича, де «досліджувані питання» (тематично й сюжетно) безпосередньо переграють з «Головою професора Доуеля».

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Беляев А.* Избранные научно-фантастические произведения: в 2-х т. – К.: Радянський письменник, 1959;
2. Українська літературна енциклопедія: у 5-ти т. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1988.

Гоголю М.П. (Київ, Україна)

Біблійні образи й мотиви у прозі Данила Кіша

В статті розглянуто прозу сербського письменника другої половини ХХ століття Данила Кіша як інтертекст відносно Біблії, проаналізовано біблійні мотиви, образи й алюзії. Фактично всі використані письменником біблійні теми – гріхопадіння, потоп, псалми-плачі, месіанство, мартирологія, апокаліпсис – пов'язані із темою страждань, що співзвучна проблемі єврейства, тоталітаризму, смерті.

Ключові слова: *інтертекст, Біблія, трансформація, месіанство, мартирологія, апокаліпсизм.*

В статье рассматривается интеллектуальная проза сербского писателя второй половины ХХ века Данила Киша как интертекст относительно Библии, проанализированы библейские мотивы, образы и аллюзии. Фактически все использованные писателем библейские темы – грехопадение, потоп, псалмы-плачи, мессианизм, мартирология, апокалипсис – связаны с темой страданий, которая созвучна проблеме еврейства, тоталитаризма, смерти.

Ключевые слова: *интертекст, Библия, трансформация, мессианизм, мартирология, апокалипсизм.*

The present article deals with the prose by Danilo Kiš, the Serbian writer of the 2nd half of the XX century, the biblical motifs, characters and allusions were analysed. Practically all of biblical themes in the works by Kiš – the Fall, Deluge, Psalms- lamentations, Messianism, martyrology, the Revelation are bounded with the theme of suffering, what is in tune with the problem of Jewish, totalitarianism, death.

Key words: *intertext, Bible, transformation, Messianism, martyrology, apocaliptism.*

Біблію визнано найпоширенішою книгою в світі, яку найбільше читають, видають і досліджують, завдяки чому біблійні тексти легко впізнаються в інтертексті, творять асоціативні ряди, протообрази, трансформуються під контекст пізнішого літературного твору, що відсилається до Біблії. Біблійні образи й мотиви є часто вживаними в художній літературі, позаяк їх універсальність дозволяє «осмислити як конкретно-національні, так і загальнолюдські процеси» [1, 4]. Використання біблійних алюзій переносить нас у сферу символічного, дає змогу ширше зрозуміти контекст твору. Говорячи про біблійний текст, маємо на увазі 66 різножанрових книг, що входять до Старого і Нового Заповіту, без урахування апокрифів і релігійних легенд.

Творчість Данила Кіша є інтертекстом відносно біблійного тексту зокрема, спробою його прочитання і осмислення (Юлія Крістева), новим текстом, зітканим, у тому числі, з біблійних цитат (Ролан Барт) і «поглинанням» їх на рівні алюзій, «несвідомих і автоматичних цитат без лапок» [3, 102–103].

Найпоказовішим у цьому аспекті є роман «Псалом 44» (1962) як паратекст, відношення тексту до свого заголовка. У Старому Заповіті 44-й

псалом, згідно з українською нумерацією – 43-й, піджанрово є псалмом-плачем і слугував у якості одної із молитов на щодень. Тогочасні євреї вчили цей псалом на пам'ять, тож Кіш закріпив за твором назву-жанр, який для читача мав би нагадувати історичний досвід Голокосту і зберігав би пам'ять про Аушвіц, геноцид євреїв, зло тоталітарної системи. За жанром Псалтир – поетична книга, в якій весь час присутній ліричний герой, насправді – їх декілька, вони завжди ототоженні з авторами лірик, бо передають реальне, щойно пережите. Нарація у романі Кіша – від третьої особи, але часто переходить у внутрішні монологи, потік свідомості, підкріплюючи емоційно-чуттєвий бік роману, наближаючись цим до біблійного псалма.

Біблійний псалом складається із кількох смислових частин. Перша – пригадування історії, Божого сприяння народові у випробуваннях (вірші 1–9), сповідання довіри Богу («*бо не на лук свій сподіваюсь і не меч мій врятує мене, а Ти спасеш нас від ворогів наших і посоромиш тих, що нас ненавидять*») (7–8)) [2, 528]. Друга частина псалма (вірші 10–17) – звиряння Богу у стражданнях свого народу, Який послав їх. Третя (вірші 18–27) – обіцянка вірності Богу і в цих обставинах, готовність страждати за Нього (23). Четверта частина – прохання повстати, захистити («*Що Ти спииш?*») (24), «*ради милості Твоєї повстань*») (27)) [2, 528]. Роман «Псалом 44» належить до ранніх творів Кіша, що характеризуються щасливим кінцем на тлі попереднього драматизму сюжету. Інтертекстуальне смислослідження виявляється тут в основній ідеї твору: єврейський народ – головний герой, якого представляє одна родина, що пережила Освенцім, – незнищений. Твір не тяжіє до богошукання серед страждань, а стверджує універсалізм – віру в моральні цінності і рівноправність всіх людей.

Актуальний часопростір у романі – барачна камера Аушвіцу під час Другої Світової війни, місце масових убивств, де героїня, як і ліричний герой у Біблії, медитує над минулим (досвідом батьків, що також пережили репресії, своїм шкільним досвідом антисемітизму), реальністю (жахами концтабору, медичними дослідями) і майбутнім (яке ототожнюється з її немовлям, народженим у концтаборі).

Ремінісцентними у творі є образи головних героїв. Роман «Псалом 44» містить різдвяний мотив. Головна героїня Марія, що носить ім'я Богородиці, народжує в концтаборі немовля на ім'я Ян. Колискою для нього, як і для Месії, стала солома в бараці. У тексті дитину названо «вифліємським чудом», символом життя посеред смерті, а, отже, запорукою майбутнього для єврейського народу; Premier – né Israël – Первістком в Ізраїлі, тобто, Месією. Євангельська втеча від Вифлеємської різни до Єгипту є протосюжетом нічної втечі з Освенціму. Батька немовляти звати Яків, як Якова із книги Буття, що здобув собі ім'я Ізраїль. Якщо Ян-Месія символізує надію, то інший персонаж роману, «невидимий і всюдисущий», що діє поза кадром і цим утримує в романі постійну

інтригу: Макс є Спасителем, Deus ex Machina, «Чудесним Визволителем».

Найбільший страх Новського в оповіданні «Гробниця для Бориса Давидовича» з однойменної збірки (1976) – в екстремальній ситуації не стати Юдою, не зрадити революцію заради збереження життя. Герой також проходить через низку випробувань, як і Христос перед розп'яттям, та все ж не зрікається ідеї життя. В бінарній опозиції «протагоніст» – «антагоніст» останнім є слідчий Федюкін, що виконує функцію «спокусника», тобто сатани, різними методами прагне вибити із Бориса Давидовича зізнання.

Біблійні мотиви і образи тісно стоять поруч із проблемою єврейства у прозі Кіша. Безталанність євреїв антагоністи мотивують прокляттям убивць Христа: школярка Ілонка Кутай аргументує свою ненависть Біблією: *«Твій батько розп'яв Христа, а ти подавала цвяхи»* [7, 73]; візник у романі «Клепси́дра» намагається ошукати Е. С., бо той «боговбивця»; Марія захищає свій народ, доводячи німкені, що Біблія не звинувачує у всіх бідах євреїв. Кіш використовує циклічне розуміння історії, яка повторюється: з генами передається прокляття безталанного єврея – колись народ вели в полон, ще в минулому поколінні рідні Марії жили в гетто, втікали від погромів, її батька виключили з університету, а генерацію самої героїні спікав Аушвіц.

Біблійні псалми згадуються у романі «Клепси́дра» та оповіданні «Юрій Голец» під час поховальної процесії. Е. С. – творець нового, універсаліст за віросповіданням, заповідає поховати його за власним, синкретичним обрядом. В тексті він перелічує псалми, які мають бути прочитаними над його прахом – 44, 49, 54, 114, 137 (за українською нумерацією, на один менше). Якщо розглядати їх як гіперпосилання, можна відчитати ціле послання, яке Е. С. приготував найближчим родичам. Воно перегукується зі змістом листа, написаного сестрі Ользі, де батько скаржиться на жорстокість і байдужість, з якою поставилися його сестри до родини Е. С., коли він переховувався. Перелічені псалми розповідають про справедливість Бога, перемогу ліричного героя, що на Бога надіється, і покарання його ворогів. Людина, яка має читати псалми – теж символічна: *«Це не має бути равин чи піп, а волоцюга, якого знайдуть, коли кінь приїде до мосту над Дунаєм. Не важливо, буде він п'яний чи тверезий, лиш би вмів читати»* (переклад мій. – М. Г.) [4, 639] – особа, зовнішньо схожа до самого Е. С., в кінці життя, нікому не потрібна.

Теоморфним є образ Едуарда Сама (Е. С.) із «Родинної трилогії», куди увійшли збірка оповідань «Ранні печалі» (1969), романи «Сад, попіл» (1965), «Клепси́дра» (1972). Юродство батька, відсторонення від земних справ, робить його дуже подібним до персонажа Бруно Шульца із «Цинамонових крамниць» (1934). Біблійні мотиви тісно пов'язані із месіанством Е. С. Персонаж у «Саду, попелі» асоціюється із Богом-Сином, який віддає себе в жертву: *«розглядав себе як жертвоне ягня; зачеплений гордістю гіпохондрика і невдахи він хотів, щоб усі знали, що він – Жертва, той, хто жертвує, про кого написано, що*

жертвує, хотів, щоб усі це цінували і, щоб, навіть, приходили до нього як до Жертовного) (переклад мій. – М. Г.) [4, 171].

Біблійний мотив сакральної книги наявний у тексті при описі безперервного процесу писання, таїнства творення «Розкладу руху», – всіх можливих маршрутів подорожі, для продумування яких персонаж використовує джерела з усіх існуючих галузей знань. Писання книги для персонажа – форма бунту і змагання з Богом, прагнення витворити досконаліше від Божого Слова: тут «*Одна апокрифна, сакральна Біблія, в якій поновлювалося чудо постання, але в якій виправлено всі божі неправди і неміч людська*» (переклад мій. – М. Г.) [4, 150–151]. Умовою для написання книги є самотність в місті, аскетизм.

Мартирологія батька змінюється на позицію богоборця-титана, сповненого гніву: «*Батькові монологи були (...) геніальні, як пророцькі книги, апокаліптичні параболи, повні песимізму, одна безмежна пісня над піснями, уста і красномовна, натхненна, непоновлювана ієрмеїада, плід довгорічного досвіду, безсонь і концентрації, тяжкий, прорзлий плід прояснення, ілюмінованої свідомості у клімаксі її можливості*» (переклад мій. – М. Г.) [4, 221]. Уподібнення до Христа знаходимо і в моменті арешту батька, коли той спав, «*широко розмахнувши руками, ніби розіп'ятий*» в лісі [4, 226] (алюзія на Гетсиманський сад). Персонаж передчуває власну смерть, свідомо іде до неї, як Христос: «*нема нікого, хто би провів Едуарда Сама до гробу, до Голгофи. Тільки одне бідне цуценья скавуть за ним. Одне бідне, розумне цуценьятко*» (переклад мій. – М. Г.) [4, 296].

У колоні наляканих і приречених людей, яких зганяють в гетто, він – «*пастир серед жертвовних овець, равин із паствою, професор між учнів*» [4, 80]. В темі душевних страждань батька, циклічності його психічних метаморфоз знаходимо міфологему бога, що помирає і воскресає.

У тексті «Саду, попелу» зустрічається поширений у Біблії мотив подорожі, що символізує місію героя із численними доланнями бар'єрів, виконаннями завдань і досягненням глобальної цілі, і, водночас, відрив від приземленого життя, потяг до небесного (герой мандрує по зоряному небу). Е. С. керується інтуїцією: «*Патетично свідомий того, що виконує свою долю, написану у генеалогії його крові, у пророцьких книгах, хотів мандрувати, хоча не знав справжньої смислу цієї мандрівки. Але це не хвилювало його. Він лише знав, що треба виконати одну главу великого пророцтва, але йому було написано, щоб блукав і біг «не оглядаючись», і через це він сідав у перші сани, рухався до першого поселення, обходив найтяжчим шляхом*» (переклад мій. – М. Г.) [4, 168]. Випробування визначають моральний вибір Е. С.: якщо протягом усього роману «Сад, попіл» він проповідує пантеїзм, то в гетто з'являються думки про покаяння і повернення до теїзму.

Е. С. впізнає себе, ніби в дзеркалі, на літографії, в ролі Адама у момент гріхопадіння у райському саду, себе у різному віці, поступово спускаючись

сходами. Смерть Е. С. символізує і смерть людства, бо персонаж є символом людської історії, дзеркалом її поступу і кінця, *fin de siècle*. Сад, праобраз Едему, як символ, покладений у назву роману «Сад попіл», контрастує із попелом – рештками знищеного саду. Зникнення батька із сюжету, його імпліцитна смерть є нищенням раю дитинства для його сина Андреаса.

Міфологема вавилонської вежі має місце у «Псалмі 44». Коли полонених везли потягом у концтабір, було чути всі мови світу, як у Вавилоні. Ця біблійна алюзія підкреслює, від тоталітарного режиму постраждало все людство, що «єврейське питання» – насправді питання всесвітнього масштабу.

Хрещення у текстах Кіша, як ритуал, що сповіщає про прийняття певного віросповідання і світогляду, завжди насильне: тортури і хрещення батька-юдея Б. Д. Новського у Дніпрі, насильне хрещення середньовічними християнами євреїв. Вода в епізодах хрещення несе семантику не метафори очищення, а стихії, що може згубити («*подумав, що мене втоплять як собаку в освяченій воді купелі*» [5, 220] – про примусове хрещення Баруха Ноймана). Саме тому ця біблійна ремінісценція використовується Кішем у творах, де стоїть питання тоталітаризму, відбирання у людини права вибору і приниження людської гідності.

З водою пов'язана й інша біблійна міфологема – потоп, що також відбувається без попередження, є насильницькою дією. «Сухопутним потопом» Кіш називає антисемітизм, що захопив усю Центральну Європу, і перетворився на Апокаліпсис. Е. С. імітує Ноя: віз – його ковчег, у руках – карта зоряного неба, очі скеровані вгору і пливе він по зоряному небі. Ной – це той, хто порятував окремих людей (тих, що його послухали) від Апокаліпсису, але не зупинив біду, бо не є Богом. Е. С. також не зупинив Апокаліпсису, хоч передрік його, але нікого не зміг привернути до свого ковчегу.

Фактично всі біблійні образи й мотиви, використані Кішем у прозі, зав'язані навколо теми Апокаліпсису, адже світовідчуття творів про нацизм чи сталінізм – відповідне. Е. С. у своїх пророцтвах наслідує стиль видінь Івана Богослова, де часто з'являються фантазмагоричні істоти, але використовує при цьому більш реалістичні образи, – так, потвори Апокаліпсису – «*чотири прекрасні провінційні жандарми на білих конях з карабінами і гострими багнетами. Може не буде їх чотири, тільки два. Може, не на білих конях, а на блискучих велосипедах (...), але придуть точно. Вже чую (...)*» (переклад мій. – М. Г.) [4, 637]; вживає біблійні цитати, наприклад, із Об'явлення 3:17: «*Міцний голос, що досягав небес (...), як ерихонська труба (...) пророкує суд за криваву неправду людську: «Не знаєш, що бідний, і слітий і голий»...*» (переклад мій. – М. Г.) [4, 174]. Хронологія «Родинної трилогії» – схилوک міжвоєнного двадцятиліття, останні передвоєнні і воєнні роки, коли популярною була філософія Ніцше і його вислів «Бог помер». В очікуванні смерті, Е. С. разом із власною загибеллю проголошує і кінець світу, – неминучий наслідок безбожжя.

Літературна інтертекстуальність виявлена також через пародіювання біблійного тексту у романі «про писання роману» «Мансарда» (1962). Поет Цап-Мудрун, поєднуючи високе (сакральне) і сучасне приземлене, імітує біблійний стиль: «*Євангеліє від Цапа-Мудруна, з галактичної на мансардівську перекладено і заримовано*» [6, 47], переспівує пророка Іллю: «*І звийють ластівки своє гніздо у вусі мастодонта, колібрі срібним дзьобом розчісуватиме гриву леопарда, а дятел чиститиме зуби крокодила з Ніагари і Святого Ніла*» [6, 47]. Добре відомий і авторитетний біблійний текст, таким чином, легко піддається парафразуванню.

Питання, яке варто поставити після аналізу тексту – чому Кіш використовував той, а не інший набір біблійних сюжетів, образів, мотивів? Чому, скажімо, в творах так мало юдейських кодів порівняно з християнськими, новозаповітними? Кіш намагався писати не в рамках літератури певної культури чи народу, а з амбіціями бути європейським письменником, у першу чергу, центральноєвропейським. Позаяк, європейська культура великою мірою християнська, то саме християнські образи, символи, мотиви добре знайомі і зрозумілі читачу. Фактично всі використані ним біблійні теми – гріхопадіння, потоп, псалми-плачі, месіанство, мартирологія, Апокаліпсис – пов'язані із темою страждань, що співзвучна проблемі єврейства, тоталітаризму, смерті. Кішеві романи не тяжіють до богошукання серед страждань, а стверджують універсалізм – віру в моральні цінності й рівноправність усіх людей. На рецептивному рівні біблійні образи й мотиви викликають у читача чіткі аналогії і створюють поле для роздумів, завдяки чому прозу Кіша можна вважати інтелектуальною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антофійчук В.І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. «Українська література» 10.01.01 / В.І. Антофійчук. – К., 2002. – 36 с.;
2. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту [у перекладі проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2004. – 1178 с.;
3. Ильин И.П. Постмодернизм: словарь терминов / И. П. Ильин. – Москва: ИНИОН РАН (отдел литературоведения) — Intrada, 2001. – 384 с.;
4. Кіш Д. ПОРОДИЧНИ ЦИРКУС: Рани яди. – Башта, пелео. – Пешчаник / Данило Кіш. – Београд: Просвета, 2001. – 660 стр. – (Библиотека великих романа. Нова серија. Пето коло, књ. бр. 3);
5. Кіш Д. Книга любові і смерті: Трикнижжя оповідань / Данило Кіш; [пер. з серб. А. Татаренко]. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 300 с. – (Серія «Майстри Українського Перекладу»);
6. Кіш Д. Мансарда. Сатирична новела. / Данило Кіш, [пер. з серб. Олена Дзюба] // Слов'янське віче – ХХІ століття. – 1997/4. – С. 42–94;
7. Kiš D. Psalam 44 / Danilo Kiš. – Beograd: BIGZ, 1995. – 131 str. – (Sabrana dela Danila Kiša).

Деркач О.М. (Київ, Україна)

**Проблема «жіночої долі» як критерій типізації персонажів
(на матеріалі оповідань Іво Андрича 20-х – 30-х рр.)**

Стаття присвячена дослідженню проблеми «жіночої долі» в оповіданнях Іво Андрича 20-х – 30-х років, зокрема – розгляду впливу проблеми на типізацію жіночих персонажів, а також характеристиці основних образів-типів та їх семантичних конфігурацій.

Ключові слова: *персонасфера, жіночий персонаж, проблема «жіночої долі», типізація, образ-тип, категорія краси, оповідання.*

Статья посвящена исследованию проблемы «женской судьбы» в рассказах Иво Андрича 20-х – 30-х годов, в частности – рассмотрению влияния проблемы на типизацию женских персонажей, а также характеристике основных образов-типов и их семантических конфигураций.

Ключевые слова: *персонасфера, женский персонаж, проблема «женской судьбы», типизация, образ-тип, категория красоты, рассказ.*

The research is devoted to investigation of the problem of «female destiny» in the stories of Ivo Andric of 20 – 30th years and to investigation of influence of a problem on typification of female characters, and also – to the characteristic of the bases images-types and their semantic configurations.

Key words: *sphere of characters, female character, problem of «female destiny», typification, image-type, beauty category, story.*

У хронології творчості Іво Андрича традиційно дослідники виділяють міжвоєнний період. У ньому, у свою чергу, виокремлюються 20-ті – 30-ті роки. Саме у цей період, а точніше – 1924-го року у виданні «Сербського літературного товариства» в Белграді виходить друком перша збірка Іво Андрича «Оповідання», до якої увійшли твори «У мусафірхані», «У зіндані», «Рзавські пагорби», «Кохання в містечку», «День у Римі», «Ніч у Алхамбрі». За цю книгу письменник одержав нагороду Сербської академії наук, членом-кореспондентом якої І.Андрича обрали 1926 року. Його наступні оповідання побачили світ дещо пізніше у двох збірках з аналогічними назвами. Саме з появою першої збірки оповідань Іво Андрич постає як повністю сформований прозаїк. Саме такого І.Андрича впізнає світ, і саме цей І.Андрич невдовзі розпочне роботу над романами, що принесуть йому світове визнання 1961-го року. Цикл вищезгаданих оповідань, є досить різноплановим за своєю тематикою та життєвим досвідом, який покладено в основу їх створення. Не останню роль у такій тенденції зіграло те, що після виходу друком його першого оповідання 1920-го року, І.Андрич мандрує світом, змінюючи місця своєї дипломатичної служби. З Ватикану, де його кар'єра розпочалася 1920-го року, молодого дипломата переводять до Бухареста (1921), потім до Трієста

(1921), до Граца (1923), де він перебуває до 1926-го року. Того ж року він отримує призначення у консульство в Марселі. Весь цей час письменник продовжує писати оповідання. Цілком природним видається те, що тематика їх є надзвичайно широкою, хоча в основі своїй вони, як і більшість творів письменника, спираються на національну історію.

З-поміж усіх оповідань 20-х – 30-х років можна виокремити цикл так званих «жіночих» оповідань, творів, які за тематикою та проблематикою можна об'єднати у групу творів «про жіночу долю». Ці зразки «малої» прози І. Андрича, на нашу думку, якнайкраще демонструють художню динаміку персонажів, їх нові багатогранні прояви, осмислення деяких основоположних для розуміння образу жінки ідей та, як результат, численні семантичні конфігурації образів, що зумовлюють їх групування, зокрема, типологічні.

Оповідання 20-х – 30-х років є новаторськими з точки зору їх поетики, адже одним з центральних її складових є певний жіночий образ. З-поміж них такі твори, як «Чоркан і німкеня», «Жінка із слонові кістки», «Кохання у містечку», «Диво в Олові», «Спрага», «Мара-наложниця», «Тулуб», «Анічині часи», «Міла і прелац» та ін.

Специфіка художньої природи жіночих персонажів у творчості Іво Андрича зазначеного періоду, з одного боку, визначається основними ідейними складовими, зокрема домінантною ідеєю втілення краси у жінці, яка поглиблює свій зміст, виходячи за межі концептуальної парадигми «чоловік – жінка» та проєктуючись на розгортання індивідуальної жіночої долі, а з іншого – відсутністю безпосереднього зв'язку з категорією краси або свідомим відсуненням його на другий план. Така тенденція є свідченням того, що доля жінки не розглядалася автором виключно у контексті ідеї краси, натомість у жіночих образах стверджувались основні концептуальні авторські константи – фаталізм та історичний песимізм. Пояснюється це тим, що Іво Андрич ніколи не був прихильником звуження чи то обмеження певної теми чи проблеми, а надто – однобічного чи однолінійного зображення певної художньої моделі. Цей принцип виявився і у створенні автором жіночих персонажів.

Іво Андрич в оповіданнях торкається найрізноманітнішої тематики й проблематики. Однією з проблем, що розробляються Андричем, є проблема нещасливого, трагічного кохання. Найбільш показовою з точки зору авторської розробки та можливостей дослідження вона представлена в оповіданні «Кохання у містечку». «Кохання у містечку» – це розповідь про молоду дівчину-красуню. Рифка (так звать головну героїню) здійснює вчинок, несумісний з поглядами провінційного містечка щодо становища жінки. Вона закохується, підносячись тим самим над буденністю життя.

Особливість андричівського погляду на світ полягає в тому, що він сприймає передусім трагедію існування людини, розуміє життя як біль, жах, розчарування, навіть у хвилинах щастя й задоволення бачить лише коротку

мить, що відокремлює одну біду від іншої. Ось і в цій історії першого дівочого почуття домінуючим врешті-решт виявляється мотив трагічний [8, 144].

Андрич цим самим висуває нову проблему, пов'язану із категорією «краси»: кохання й жіноча краса сплітаються в трагічний вузол, який не має вирішення. Дослідники у своїй більшості не схиляються до думки щодо виокремлення у цьому оповіданні, як і в інших творах цього періоду, так званого східного фаталізму, хоча твір не позбавлений фаталізму як такого, незважаючи на те, що суспільна атмосфера, виражена кризь релігійні та етнічні закономірності, є домінуючою у розробці проблематики та створенні образу Рифки. Над упередженістю середовища нависає дух прокляття, що унеможливує домінацію добра та поєднання краси, жінки й кохання у їх природному вільному вираженні.

У ще одному творі, що так само належить до означеного хронологічного періоду та у якому розробляється «жіноча» проблематика, жіночий персонаж розкривається дещо по-іншому та підноситься письменником до рівня типу, ставиться дещо інша проблема, відсутня у попередніх творах Іво Андрича. В оповіданні «Диво в Олові» перед нами постає образ-тип жінки-матері. Це мати-страдниця, яка пережила найстрашніше, що може трапитися у житті жінки – смерть своїх дітей: «У перші дванадцять років вона народила дванадцятьох дітей, всі хлопчики, і всі в неї по черзі помирали у своєму найкращому віці» [2, 149]. Але зла доля не зупинилася на цьому, страждання матері продовжуються. Її наймолодша донька невиліковно хвора, вона «роками лежала у темних і холодних кімнатах будинку», всі сприймали її як «родинне нещастя й божу кару» [2, 150].

Найближчою дівчиною була, звісно, до матері. Та робила все можливе для того, щоб вилікувати дитину. Мати дізнається, що в Олові є джерело, вода якого, начебто, виліковує від усіх хвороб. Як говорить Андрич, «вона, як усі люди, що перенесли багато зла і бачили багато смерті поряд із собою і тому занурюються глибоко в себе, більше вірила у сили того світу, якого не видно, і була до них ближча» [2, 150]. Героїня присягнулася перед Богородицею у тому, що відвезе доньку в Олово. Але жінка ще не бачила жодного дива у своєму житті, натомість зазнала багато горя. Вона не може більше дивитися на страждання дитини і тому звертається до Богородиці з проханням: «Або зроби так, щоб вона одужала, або візьми її до себе, у рай, як тих дев'ятьох» [2, 151]. Письменник надзвичайно майстерно зображує весь відчай матері, яка має єдине бажання – позбавити від страждань свою дитину.

Заключна частина твору присвячена опису «дива» та реакції на це «диво» з боку матері, що є кульмінаційним моментом усього оповідання. Прибувши до Олова, всі очікують дивовижного одужання, але дива не стається. Поки присутні схиляються перед божою милістю, трактуючи надмірне збудження дівчини, як її дивовижне одужання, мати, яка, на противагу іншим, не вірила в чудесне зцілення дитини, усвідомлювала

приреченість, неможливість змінити долю, залишається «непорушною, приголомшеною, ще суворішою та важчою, ніж завжди. Бо тільки вона знала, що...тут немає здоров'я і що все було дарма» [2, 157]. Всупереч загальному піднесенню, але цілком у річищі еволюції свідомості персонажа, звучить репліка, звернена до бога: «Візьми її собі! Візьми її собі!» [2, 158]. Саме у цій центральній, ключовій, кульмінаційній фразі міститься основний зміст глибокого психологізму як головного елементу у створенні образу-типу матері-страдниці.

У оповіданні «Диво в Олові» простежується вже відзначений раніше й один із провідних андричівських мотивів приреченості, неможливості змінити долю, ілюструється сприйняття і зображення письменником життя як болю, зла, розчарування, трагедії. Жіночий персонаж повністю вписується в це бачення дійсності, загострене ще більше тим, що це страдницький образ жінки-матері.

Чи не найбільш показовим у створенні жіночих персонажів у творчості Іво Андрича є оповідання «Анічині часи». У цьому творі образ жінки постає як один з образів-типів та архетипів творчого доробку письменника. Це архетип фатальної жінки. Він сформувався ще в усній творчості багатьох народів світу, перейшовши згодом до писемної літератури. І.Андрич у художній реалізації цього архетипу відмовляється від традиційного демонізму та яскравого романтичного забарвлення на користь реалістичної мотивації думок та вчинків героїні. На думку Станко Корача, вже згадуваного раніше, в андричівському розумінні фатальна жінка – «це поєднання зла в людині і в усьому навколо неї з красою, яку ця людина випромінює й відчуває навколо себе» [7, 551]. За класифікацією образів-типів Драгана М. Єремича образ Аніки належить до негативного образу «розпусної жінки», «жінки-бунтівниці». Це потребує глибшого дослідження, власне, причин «розпусти й бунту» головної героїні.

Оповідання «Анічині часи» належить до так званих «боснійських оповідань». Ця приналежність визначає місце дії, яке перегукується із локалізацією в оповіданні «Кохання у містечку». У свою чергу, визначене письменником місце дії спричиняє характер проблематики твору. Мається на увазі, насамперед, проблема відчуження героїні від жорстокого світу провінційного містечка.

Краса Аніки усвідомлюється оточуючими та нею самою. Аніка відрізняється від них, а значить – викликає в «інших» настороженість та упередженість, появу яких спричиняє явище колективного зла. Але автор іде далі у розробці цієї проблеми. Окрім усього іншого, Аніка викликає в оточуючих ще й ненависть, оскільки, користуючись силою власної краси, що здатна підкоряти собі думки і вчинки людей, починає діяти, керуючись власними бажаннями та ставлячи під удар усталений порядок речей, що сформувався під впливом традиції та часу. Таким чином, у андричівському

трактуванні жіночої краси визначається ще одна парадигма – «краса – ненависть». Саме про ці дві домінуючі категорії говорить Драган Стоянович, один з дослідників-андричезнавців, що присвятив увагу вивченню категорії краси у творчості І.Андрича [9, 116].

Усвідомлюючи силу своєї краси та ступінь влади, яку вона надає, не задовольнившись місцем у структурі суспільства, яке за законами середовища було їй відведено, Аніка кидає виклик світові. Засобом реалізації цього виклику стає її краса. Ці часи надовго запам'яталися під назвою «Анічиних», а розпочалися вони тоді, коли вона «відкрила свій дім для всіх чоловіків» [10, 71].

«Часи Аніки» закарбувалися в історії містечка, перетворившись на легенду для прийдешніх поколінь. Про це говорить сам автор. Така трансформація та легенда як якісно новий рівень оповіді про Аніку повністю відповідає концептуальним підвалинам творчості Іво Андрича, зокрема особливостям концепції буття, у якій легенда посідає окреме місце як основна сутність, як те, що цікавить автора передусім.

Трагедія Аніки полягає у тому, що виклик, який вона кидає світові, виявляється заважким передусім для неї. Спроба героїні використати власну красу як інструмент помсти не приносить їй ані задоволення, ані щастя. З точки зору І.Андрича призначення краси полягає у тому, що вона є силою, яка створює, а не руйнує. Для чоловіка, що тягнеться до жінки як втілення краси, вона (краса – зауваження наше. – Д.О.) є запорукою гармонії. Жінка має ініціювати та створювати гармонію за допомогою краси, підтримуючи таким чином порядок речей у світі. Аніка ж свідомо порушує цей порядок, не утворюючи новий. З іншого боку, краса має викликати почуття кохання, бути захищеною ним, наповнювати його у самовіддачі і наповнюватися ним. Коли ж відбувається протилежне і замість кохання всюди існує лише ненависть, це свідчить про глибоке моральне падіння світу. Однак сила, що рухає Михайлом у його бажанні вбити Аніку – це не ненависть. Розправа, до якої він відчуває поклик, має на меті позбавлення його від провини, але так само й позбавлення Аніки від провини та повернення порядку речей у світі.

Категорія «краси» як одна з основоположних у жіночій персонісфері продовжує розроблятися письменником і у цьому творі, але невпинно еволюціонує та має неочікуване трактування. Аніка безперечно красуня, але вона носить у собі власне зло, яке до того ж зазнає впливу зла зовнішнього світу. Якщо б не було її краси, не було б й того коловороту зла, в якому вона загинула, і тому здається, що ця краса вабить зло до себе. Вона для кожного є господарем, тільки не для себе самої, бо не може жити за вимогами розуму й власної волі, бо вона є явищем, яке знаходиться поза логічними категоріями. В образі головної героїні письменник поєднує дві крайності людського життя, красу й зло, які, за І.Андричем, є наскрізними онтологічними поняттями.

Краса як онтологічне поняття нерозривно й діалектично пов'язана з іншим, протилежним за своєю природою поняттям зла. Причому краса спричиняє та провокує зло зовнішнього світу, яким у даному разі виступає забобонність все того ж провінційного містечка, що, у свою чергу, призводить до продукування зла внутрішнього, призводячи, таким чином, до фатального перебігу подій. Краса Аніки з огляду на свою силу здатна керувати світом, світом чоловіків, яких вона заворожує. Але керувати власною долею героїня не може, її краса існує сама по собі, вона не може існувати за правилами й вимогами розуму й волі, бо є явищем, що не підпадає логіці.

Жіночі персонажі у «малій» прозі Іво Андрича 20-х – 30-х рр. набувають стійких ознак центрального елементу поетики, що зумовлює виокремлення циклу «жіночих» оповідань та авторську розробку проблеми «жіночої долі», чия семантична конфігурація характеризується доволі широким діапазоном типізації образів – від матері-страдниці до жінки-красуні та жінки-фатуму. Особливості художньої природи двох останніх типів значною мірою визначаються наскрізною ідеєю краси, втіленої у жінці, однак ця ідея зумовлює новизну проблематики творів, що виражається у створенні ідейно-художньої парадигми «краса-зло», «краса-ненависть», «краса-помста».

Розгалужена модель жіночої персоносфери у творах цього періоду, а також ідейне навантаження образів жіночих персонажів зумовлюють широку типізацію образів та можливості дослідження їх типології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрејевић Д.* Женски ликови у приповеткама Ива Андрића (од Анике, жене које има до Јелене, жене које нема) // Зборник филолошког факултета у Приштини. – Приштина: Филолошки факултет, 1992. – Књ. 2. – С. 15 – 22;
2. *Андріш І.* Изабрана дела.– Сарајево, Београд: Свјетлост, Просвета, 1958. – Књига I: Приповетке. – С. 149;
3. *Андріш І.* Сабрана дела.– Београд, Загреб, Сарајево, Љубљана, Скопје, 1976. – Књига 6: Жеђ. Приповетке. – 246 с.;
4. *Богдановић М.* Иво Андрић: *Приповетке* // Српска књижевна кптика. Критички радови Милана Богдановића. – Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност, 1971. – С.198 – 204;
5. *Горуп Р.* Жене у Андрићевом делу // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Година XV. – Свеска 12, мај. – Београд, 1996. – С. 253 – 268;
6. *Кољевић С.* Андрићево виђење зла // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Година XV. – Свеска 12, мај. – Београд, 1996. – С. 227 – 230;
7. *Кораћ С.* Жена у Андрићевим приповијеткама // Зборник радова о Иви Андрићу. – Београд: Српска академија наука и уметности, 1979. – С. 549 – 583;
8. *Рудяков П.* Між вічністю і часом: життя і творчість Іво Андрича. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 144 с.;
9. *Стојановић Д.* Лепота і мржња. *Аникина времена* Иве Андрића // Свеске Задужбине Иве Андрића. – Година XVIII. – Свеска 15, октобар. – Београд, 1999. – С. 116;
10. *Andrić I.* Priče o ženi samoj sebi neznanoj. – Beograd, Jugoslovenska knjiga, 2000. – S. 71.

Ищенко Є.О. (Київ, Україна)

Формування і структурування екзистенціалістських переконань В.Стуса

У статті йдеться про шлях В.Стуса до створення власного варіанту екзистенціалізму, в який поет вклав особисто пережитий досвід існування в ситуації абсурду та своє розуміння онтологічних проблем

Ключові слова: світ абсурду, Буття, інша реальність, сенс життя. Бунт, внутрішнє переживання, містика.

В статье рассматривается путь В.Стуса к построению собственного варианта экзистенциализма, в который поэт вложил лично пережитый опыт существования в ситуации абсурда и своё понимание онтологических проблем.

Ключевые слова: мир абсурда, Бытие, другая реальность, смысл жизни, Бунт, внутреннее переживание, мистика.

The article focuses on the way of Stus to the building of own version of existentialism.

Key words: absurd universe, Existence, another reality, sense of life, revolt, inner experience, mysticism.

Уже в перших поетичних рукописних збірках ("Зимові дерева", "Веселий цвинтар", "Час творчості") В.Стус виступив як поет "з яскраво вираженим екзистенційним світобаченням" [11, 1].

Для філософії екзистенціалізму визначальним положенням вважають аналіз конкретного буття особистості, яка перебуває у постійному становленні. Передумовою такого розуміння є припущення, що концепт екзистенції передує есенції, тобто передумовам онтологічної сутності. Важливий момент екзистенціалізму полягає у невизнанні причинно-наслідкових зв'язків людського існування, в обстоюванні справжньої людини, яка не вдається до зовнішніх виправдань своїх вчинків, тому буття її розгортається як низка необмежених і непередбачених актів свідомості, в усвідомленні того, що в людському світі немає однієї істини як знання в останній інстанції, що така істина відома тільки Богові [1, 58].

Існує два різновиди екзистенціалізму – релігійний, представлений вченням С. К'єркегора, М.Бердяєва, К.Ясперса, Г.Марселя, М.Гайдеггера, К.Мерло-Понті та ін., й атеїстичний, прихильниками якого були А.Камю, Ж.-П.Сартр. В.Стус дотримувався першого варіанта у пошуках справжнього існування, еволюціонувавши у світогляді і в творчості від естетичного рівня до етичного і релігійного, знайшовши себе в екзистенціальній категорії страждання, у духовному подвижництві, що відповідає долі Ісуса Христа, хоч ніколи не виявляв прихильності до жодної конфесії. Очевидно, в цьому він був близьким до Г.Сковороди.

В.Стуса цікавили проблеми співвіднесення мікрокосму і макрокосму, зокрема через обґрунтоване С. К'єркегором поняття триступеневе "між-

буття" (естетичне, етичне, релігійне) як середню ланку людського існування, сповненого важких випробувань і страждань у світі абсурду.

Поет, обравши собі шлях духовного пізнання у "межовій ситуації", зваявився "повторити" містерію Ісуса Христа, осягнути метафізичне потягання від божественної сутності. Небезпідставно В.Стус, переборюючи в собі власне "самопочезання", "самопроминання", зізнавався: "В мені уже народжується Бог", тобто знаходив чисту інтенційність, вихід за межі трансцендентування, як трактував свідомість Е.Гуссерль, вбачаючи у ній новий вимір. Саме так відкривається "трансцендентна, позачасова істина, не орієнтована на часову вісь" [2, 124].

Особливо імпонувала В.Стусу теорія "буття в ситуації" Г.Марселя, протиставлення самоцінної особистості людині з натовпу, обстоювання принципів самотворення індивіда на противагу "змертвілому світу" цивілізації, яка виражає відчай і страх, втрату мети існування. Важливим в екзистенціалістському розумінні було його тлумачення несправжнього життя конкретних людей, зокрема людського "я", зосередженого на виявленні у середині себе принципів онтологічного змісту як підстави пошуків трансцендентного: "Моє буття – моя власна таємниця, яка охоплює мене цілком і повністю" [3, 129]. Ідеться також про варіант персоналізму, коли "я" трактують у значенні постаті й особистості, "центр мисленнєвого простору, ніби структурованого концентричними колами, з периферійними зонами поменшуваної участі й інтересу" [2, 101].

М.Коцюбинська розглядає світоглядну позицію В.Стуса, базовану на філософії екзистенціалізму в аспекті "філософії життя" [4, 101], зумовленої своїм виникненням кризою механістичної практики і раціоналістського мислення другої половини XIX ст., усвідомленням обмеженості логоцентричних систем, що претендували на абсолютне знання, ігнорували ірраціональними явищами, духовними цінностями, тобто повноцінним різногранним життям. Актуальними стали вчення про життєвий порив А.Бергсона, подолання світової волі А.Шопенгауера, "наук про дух" В.Дільтея, волі до влади Ф.Ніцше тощо, які розкрили перспективу гуманітарного знання, інтуїтивних принципів історичного мислення, невичерпного в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному аспектах. Пізнання дійсності спиралося на безпосереднє, специфічне вчування, супроводжувалося інтелектуальним пафосом, спонукало до розширення людського "я" до світових масштабів [5, 533]. Концепція екзистенціалізму неможлива поза "філософією життя".

В.Стусу був відомий й атеїстичний екзистенціалізм Ж.-П.Сартра, але невизнання Бога український поет не сприймав, як і матеріалістичне трактування екзистенції. Його цікавила доля приреченого на свободу індивіда, дії якого спрямовані на заперечення абсурду буття, на визнання свободи іншого поряд зі своєю, а також індетермінована проблема вибору, адже екзистенціалізм

пропонує людині відкидати звабливості світу, відстоювати право на іманентний вибір. Близьким В.Стусу було бунтарство А.Камю, яке вимагало аскези, ригоризму і нонконформізму, заперечення будь-яких форм рабства та ідеологій, які гноблять індивіда, будь-яких соціальних утопій чи технократичних ілюзій ("Людина-бунтар"). Визнаючи вічні цінності, вбачаючи в постаті Ісуса Христа не Сина Божого, а неординарну особистість, французький письменник і філософ вважав, що людство єднає реальне страждання, яке породжує бунт, солідарність і свободу. Не всі екзистенціалістські положення А.Камю були сприйнятні В.Стусу, зокрема, він не міг поділяти виправдання самогубства та вбивства ("Міф про Сізіфа"), "профанного" трактування Ісуса Христа, обстоювання конфесії, наприклад, католицької тощо.

На жаль, поет не міг безпосередньо читати праці європейських філософів, знайомився з їхніми роботами через цитати "завдяки "вилушуванню" зерен смислу з огульної критики екзистенціалістів марксистськими філософами" [6, 7], таким чином формуючи для себе екзистенціалістську модель життя на основі усвідомлення дихотомії раціонального й ірраціонального в людській поведінці, амбівалентності душі, відчуженості, прагнення свободи, розуміння абсурду буття. Так у листі до дружини від 5 липня 1976 р. поет аналізував концепцію Франкфуртської школи, зокрема, положення М.Гайдеггера, Т.Адорно, Ю.Габерманса, Е.Фромма, зізнавався, що "окремі цитатії прокривають двері – і заради цих окремішностей і була прочитана книжка" [6, 57].

Як зазначив Д.Стус на підставі аналізу батькових міркувань, таке фрагментарне прочитання ще "не давало можливості скласти чітке уявлення про екзистенціалізм як філософський напрям. Але, натомість, дозволяло кожному зацікавленому на свій розсуд доповнювати доктрину індивідуально близькими уявленнями про те, якою вона мала б бути" [6, 7]. Спогади Д.Стуса, епістолярна спадщина його батька підтвердили згодом Ю.Шевельова про екзистенційні збіги з писаннями М.Гайдеггера, Ж.-П.Сартра, "найближчого" поетові Г.Марселя. Цілком очевидно, В.Стус створив власний варіант екзистенціалізму, вкладаючи в нього особисто пережитий досвід існування в ситуації абсурду та своє розуміння онтологічних проблем. Варте уваги спостереження І.Дзюби, який небезпідставно підкреслював, що "філософи екзистенціалізму, які не раз звертаються до поезії для підтвердження своїх поглядів, знайшли б найбагатший матеріал у творчості Стуса" [7, 15]. Однак екзистенційний концепт, найповніше розкритий у віршах поета, не замикався на суб'єктивних судженнях про екзистенціали, мав об'єктивний сенс тексту.

Свого часу Н.Абаньяно ("Вступ до екзистенціалізму") відзначив, що людина повинна знайти в собі, у природі власного існування причину і силу самореалізації. Для В.Стуса цей пошук почався з роздумів про багатоваріантність

шляхів, що постають перед самосвідомою особистістю, яка мусить вибрати іманентний шлях, відповідний її поклику серця, здібностям чи таланту:

Комбінацій замало,
Та спробуй второпати,
Що й до чого.
Зубами рвемо власне серце... [8, 52].

Людина, на думку Н.Абаньяно, здатна відшукати сили для порушення і розв'язання проблем власної екзистенції лише за умови досягнення істинності і справжності таких проблем. Для цього вона повинна відчутти себе причетною до Буття в цілому. За словами М.Гайдеггера, "ми ніколи не зрозуміємо речей, якщо завчасно не перейняті тим, що вони здатні охопити" [9, 331-332]. Отже, йдеться про усвідомлення онтологічної данності, що було актуальним для В.Стуса. Разом із тим, як відзначив В.Губін, "у Буття можна "потрапити" лише самому" [10, 14], тому від кожного залежить або знайти себе і своє місце під сонцем, або жити чужим життям, повторюючи те, що вже багато разів було і ще багато разів буде. Коли М.Гайдеггер парадоксально висловився, що за людину ніхто померати не буде, то це означає, що і жити за неї ніхто не зможе. Ідеться про екзистенційну самоідентичність, в якій слід кожному відбутися. В.Стус вже у ранніх збірках визначає її як головну мету духовного самоствердження, не зважаючи на постійні перешкоди, бо

Найстрашніше –
Вже й не проговпитись
До власного ества [8, 52]

Ліричний герой, близький до свого автора, з великою гіркотою усвідомлює свою зайвність у часопросторі абсурду, в якому гуманістичні цінності підмінені антицінностями: "у тридцять літ ти тільки народився, аби збагнути: мертвий ти еси у мертвм світі" [8, 173]. Навколишнє життя В.Стус порівнював з погаслим вогнищем, тобто із втратою визначальних онтологічних основ ("сидимо біля погаслого вогнища" [8, 181]), тому спротив руйнівним силам для внутрішньо багатой душі виливається у виокремлення свідомості поета із загальних, штучно насаджених орієнтирів радянського зразка, характеризує основний стрижень Стусового розуміння Буття крізь призму інтровертивного прислухання до душевних порухів, відповідного сковородинському тлумаченню макрокосму, тісно поєданого з макрокосмом. Тому самозаглиблення і "самособоюнаповнення" стають основою життєвих і творчих, екзистенційних пошуків В.Стуса. Через медитативне споглядання себе у навколишньому світі він прагне розкрити процеси, що відбуваються в його свідомості, формують його світовідчуття, екзистенційну концептосферу.

Світ і ліричне "я" у ліриці поета трактують як дві сутності, що не обов'язково існують одна в одній, можуть існувати в позачасовості й позাপросторовості, коли світ постає ворожою силою, яка поглинає ліричного суб'єкта, протистоїть його "я", втілює в собі або божевілля, не підвладне

законам, або благословення, що "карає, мучить, але очищує", тому, робить висновок О.Росінська, "немає чіткої межі між реальністю, що сприймається людиною в її земному існуванні, позажиттєвою реальністю, реальністю, в якій живе ліричний суб'єкт і, зрештою, надреальністю" [11, 13].

Тюремний простір, відірваність від "справжнього" зовнішнього життя стали причиною посилення трагічності світосприйняття поета, одночасно інтенсифікували внутрішні психічні процеси, які сприяли виходу В.Стуса на новий рівень пізнання, поступового наближення до божественної істини, антитетичної рабському животінню. У листі до сина від 20.05.1981р. поет писав: "Не знаю, як буде мені, бо не пишеться, бо задушений сірістю, одноманітністю, не-самотністю" [6, 175]. Отже, В.Стус, охоплений інтровертивною енергією, прагнув самотності, аби, занурившись у глибини метафізичного мікрокосму, з'єднатися з макрокосмом. Бути наодинці з собою означало для поета виокремити внутрішнє ество з-поза знедуховленого животіння для виявлення через надривну метафору власної справжньої ідентичності:

пускай на воду зламане весло,
і стань – уже безпам'ятний – собою [8, 57].

Відстороненість від світу, "зовнішнє" обмеження тюремними мурами примусили письменника, який усвідомлював небезпеку дезорієнтованості в часі і просторі, обмеженому тюремними реаліями, знаходити у них свій непростий шлях екзистенційних випробувань на хисткому шляху вимушеного існування:

Ось ти є, непевносте.
Оце ти й є, дорого... [8, 57]

Практично вся тюремна лірика В.Стуса концентрувала пасіонарну свідомість в екстремальних ситуаціях. Його "Палімпсести", якщо можна так сказати, містили "чисті" враження, взяті із власних загострених переживань на межі абсурдного і духовного світів. Поет – а ргіогі великий віталіст знав ціну повнокровного життя ("Як добре сіялись під небом"), якого не здатна відібрати навіть репресивна система, але не абсолютизував його, вбачав у ньому зміст лише через творчу самореалізацію особистості тут-і-зараз, поза людськими слабкостями, в ситуації постійної мобільності, готовності креативного самоствердження всупереч найабсурднішим перешкодам – іншого критерію не існує:

І вже нема ні щастя, ні біди,
а тільки лег, що зветься творчим трудом,
а тільки клич: живи, але не жди [8, 125].

Варто наголосити, що пошуки екзистенційного сенсу життя В.Стус почав із сумнівів у душі А.Камю, схилившись до бунту проти абсурду буття, з усвідомлення необхідності подолати смугу між-буття як перехідного етапу між профаним і сакральним світами, в якому О.Росінська вбачає код двійки, що в ліриці поета презентує бінарність світобудови, наявність напружених протилежностей і протистоянь, а головне – "сприймання часопросторових характеристик перебування екзистенційного суб'єкта в світі як у міжчасі й позাপросторі",

повертаючи його самоті, самотності, тобто до символіки одиниці [11, 10].

Максимальної гостроти ця вимушена роздвоєність психіки набуває у "Палімпсестах". Ліричний герой збірки має сильний вольовий характер. Але, часто потрапляючи у глухі кути суворих випробувань, свідомо не уникаючи їх, він, наділений людськими якостями, полишений віч-на-віч із власним сумлінням, іноді проймається настроями непевності і вагання: "Пощо мені життя суремного тривога, як більше опертя не виблагати в Бога?" Аналогічні думки часто тривожили поета ("ти мене даремно, нене, в світ неправди привела" [8, 30] або "краще померти, бо, мабуть, нічого більше не буде"), засвідчуючи, що він був звичайною людиною з притаманними їй слабостями, які вмів, на відміну від інших, вчасно приборкувати.

На певний час В.Стус відчув зайвість добра у цьому хижому світі, тому самозізнавався: "Як страшно відкриватися доброму. Як страшно зізнаватися, що людина іще не вмерла в нас" [8, 177]. У той же час його, морального максималіста, занепокоєного розпадом етичних цінностей, вражала тонка межа, що переходить у принадне зло, міняючи місцями семантику добротворчого і демонічного, позбавляє особистість власної ідентичності, про що іронічно пише поет:

Як вабить зло... Як вабить гріх – піти
світ заочі, повіятися з вітром
і власної подоби утекти... [8, 177]

У В.Стуса, як і у Ф.Достоевського, життєві прагнення особистості керовані наявністю у неї доброї і злої волі – двозначної єдності, притаманної всьому, що робить людина. Таким чином, поет визначає людську природу як боротьбу між схильністю до зла, з одного боку, і схильністю до добра, з іншого. На жаль, радянська людина не мала права вибору. Поет констатував, що вона в тоталітарній державі втрачає свою родову суть, своє неповторне індивідуальне начало, перетворюється на дволику істоту з гіперболізованим інстинктом страху і ненависті до інакомислення, на механічний гвинтик і коліщатко деперсоналізованого соціуму, в якому зло виконує домінуючу роль, перемагаючи добро.

Віра у вище призначення людини допомогли В.Стусу подолати в собі тимчасові сумніви і відсутність сенсу, які зароджуються тоді, коли людина відокремлена від повноти реальності, їй не вистачає універсальної співучасті, її індивідуальне існування ізольоване, тому вона відсторонена від того, чим вона є насправді. Подібна ситуація склалася на певний проміжок часу і з В.Стусом:

Весь обшир мій – чотири на чотири.
Куди не глянь – то мур, куток і ріг.
Всю душу з'їв цей шлак лілово – сірий,
Це плетиво заламаних доріг [8, 82].

Понижений життєвий простір викликає асоціації з розбитою дорогою, яка нікуди не веде, тому загрожує безвихідним фаталізмом ліричному героєві, що увібрив у себе риси покоління середини ХХ ст., понівеченого неосталінізмом: "Хоч покоти м'ячем по цій дорозі, там горе в борозні

леміш лишило, і ніяк утекти її, проклятої" [8, 54]. Вона має не тільки особистісний сенс, а й виразно національний, зафіксований символом лемеша, загубленого в порожньому полі.

Семантика дороги розгортається в різних поетичних конотаціях, зокрема ускладненої метафори інфернального змісту, увиразненої гнучким синтаксичним паралелізмом, близьким до хіазму: "Дорога в провалля. В провалля – дорога. Середина пекла. Розбіглись кінці..." [8, 33]. Символіка топосу дороги у ліриці В.Стуса – неоднозначна, трактується як шлях свідомого вибору, шлях самошукання, викликає асоціації з традиційним християнським символом розп'яття – хрестом, тобто стає символом жертви заради вищого добра, тобто в інтерпретації В.Стуса дві дороги взаємоперетинаються, формуючи у точці перехрестя сакральний центр світобудови, "місцеперебування ліричного суб'єкта в момент екзистування" [11, 14,15].

Ліричний герой, апелюючи до фольклорної символіки людської долі (жнива, зелен-жито), не обмежений констатацією нагло обірваного життя, не шкодує за ним, що, на перший погляд, видається парадоксальним і не відповідає поширеному спрощеному уявленню про В.Стуса як про "борця":

Ще й до жнив не дожив, зелен-жита не жав
ані не долюбив. І не жив. І не жаль [8, 45].

Віршова творчість В.Стуса була запереченням абсурдної дійсності, належала до традиції в'язничної лірики, відомої в українській літературі за творами Т.Шевченка, П.Грабовського, І.Франка, І.Крушельницького, Б.Кравціва, поетів "розстріляного відродження", І.Світличного з його "Гратованими сонетами", І.Калинця, Є.Сверстюка та ін., яких іноземна влада – російська, радянська, австро-угорська, польська – переслідувала не за їхній талант, а за погляди, за те, що вони володіли мовою колонізованого народу, спонукали його перерости у самоцінний народ.

"Скінчився, талане?", – іронічно питаючи, констатує поет, адже йому не лишилося жодного орієнтиру, жодного натяку на сенс життя, крім сновидінь, які пов'язували з найдорожчими речами: "За мною Київ тягнеться у снах" [8, 78], "тут сни долають товщу забуття", "нехай Дніпра уроча течія бодай у сні, у маячні струмує. І я гукну – і край мене почує". Є.Сверстюк, описуючи своє поневіряння ГУЛАГОм, порівнюючи його зі Стусовим, наголошував: "Там, в ув'язненні я намагався притлумити в пам'яті всі спогади про домівку. Бо згадувати – означало катувати себе [12, 279]. В.Стус, навпаки, згадував" [12, 281].

Однак спогади поета зосереджувалися у внутрішньому переживанні, в інтровертивних видіннях. Він, пильнуючи "відчуття власної форми", розвиваючи сліди пам'яті, пропускав крізь неї відбиті і віршах "довгі предметні списки", деталі облич, подій, обставин, проте ніколи не втрачав "контроль над дійсністю, не провалювався у минуле", а врівноважував "розгойданими космічними ритмами світ" [13, 8]. Гулагівська потворна

дійсність відбирала надію на повернення до природного життя. Вона гнітюче впливала і на В.Стуса, який, попри свій стоїцизм, цілком щиро писав у листі від 12 жовтня 1983 р. до рідних: "Якесь таке відчуття в мене, що ми вже ніколи не побачимося. Може, це тому. Що всі побачення забирають, може, поетична містика. Але я вже бесідиую з Вами – наче духами" [8, 153].

Містика для поета ніколи не була втечею від реалій, а відкривала вихід у духовну сферу з діалогічністю, тобто завжди лишалася відкритою навколишньому світові, охоплювалася прагненням брати активну участь у циркуляції ідей, у співпереживанні дійсності, яку він повністю обіймав розумом і серцем, одночасно ніби вивисувався над нею, відчуваючи себе духом, "а про духів не турбуються: вони, духи, вищі всяких турбот" [8, 445]. За тонкою грайливою іронією можна вичитати серйозне розуміння вищих істин за межею суети сует та псевдоцінностей панівного карального режиму, замаскованого гаслами турботи про людину, яку насправді трактували "гвинтиком і коліщатком" соціуму.

Зосередження на несприятливих, жорстоких зовнішніх обставинах могло б паралізувати волю, перерости у закомплексованість, тому мав рацію К.-Г.Юнг, зазначаючи, що "занадто велика сконцентрованість на зовнішньому світі блокує шлях до безпосереднього внутрішнього відчуття" [14, 97]. Заглиблення у внутрішній світ, недоступний каральним органам, спочатку не приносило йому сподіваної розради, навіть викликало чуття розпачу: "І як ти озвешся – з такої німоти? Такі шляхи пройти – із розуму зведешся!" [8, 87]. Однак психічного розладу, на що розраховувала репресивна влада, не сталося.

Невдовзі поет прийшов до усвідомлення про відносність реалій, не засвідчених безпосереднім чуттям (сенсуалізм), про відсутність дійсності, байдужої до його стражденої долі, усвідомлював, що вижити як повноцінна особистість він може тільки поклавшись на власні сили: "Немає світу. Я існую сам. Довкола – вистигла земна товща. Я – магма магми, голос болю" [8, 23]. Вдаючись до тавтології як різновиду плеоназму, поет увиразнює емоційно-експресивне висловлення, в якому сконцентрована думка про постійну повторюваність екзистенційних концептів, закріплених у метафоричній формулі, серед яких блукає ліричний герой, як у зачарованому, замкненому колі.

"Екзистенційна драма особистості" (І.Дзюба) у ситуації життєвого абсурду спонукала поета до самотності, до самошукання і нарешті до самозаперечення, до усвідомлення відчуженості від себе і знаходження себе в Богові. Його вибір відповідав міркуванням філософів про сутність людського існування. Так, М.Мамардашвілі вважав, що "люди звільняються рівно настільки, наскільки вони самі здійснили свій шлях звільнення із середини себе, адже будь-яке рабство – самопригноблення" [15, 186].

Тавтологія у смислових структурах метафори ("магма магми, голос болю") лише посилює стоїцизм автора. Алюзія на чайку, яка оплакує дітей "при битій дорозі" з пісні "Ой горе, горе тій чайці-небозі..." І.Мазепи лише

поглиблене сенс трагедії, що, ставши особистісною, набула загальнонаціонального значення тут-і-завжди, викликаючи враження безпросвітності. В.Стус поступово змінює методологію світосприйняття, відходячи від бунту проти зла, зокрема, породженого як радянською системою, так і "малоросійською" байдужістю до конкретної людської долі. Згодом поет визнав зло як природну річ, без якої неможливо збагнути сенс добра. Він не обмежувався лише етичною проблематикою, бо надавав першорядного значення християнським концептам екзистенції, що полягали у виборі між божественним, сакральним і профанним.

Зрозумівши неможливість розв'язати питання типу "А як боротися із злом?", В.Стус доводить, що в абсурдному світі з притаманним йому хаосом та ненавистю можливе самоствердження через сконцентрованість на духовних процесах власної свідомості.

"Проривайся до себе!" – така формула світогляду В.Стуса, що, поєднуючи мікрокосм з макрокосмом, наскрізним мотивом проходить через його поезію: "Пустіть мене до мене. Поможіть ввібрать в голодні очі край полинний..." [8, 92]; "Єси ти сам – з собою врівень, один на сотні поколінь" [8, 84]. Формулювання поета відповідають міркуванням Г.Марселя, що шлях до істини пролягає через акти внутрішньої самосвідомості, адже бути означає перебувати на шляху. Буття-у-собі не лише розкриває внутрішній зв'язок з буттям-у-світі, а й вказує на неминучу конфліктність між ними. Лише загострене чуття свого "я", усвідомлення себе як самоцінної особистості допомагає авторові та його ліричному героєві подолати загострену суперечність, хоча й породжує чуття самотності, спровокованої несприятливими соціальними чинниками. Натомість відкривається перспектива діалогу з собою, самозаглиблення завдяки екзистенціалу мовчання, що має назву "ламінального стану".

Самоізоляція від світу, ігнорування зовнішніх, насамперед тюремних реалій виробили в поета виняткову внутрішню сконцентрованість за несприятливих умов для творчості, спонукали не переписувати, не розмножувати власні вірші, навіть не формувати корпусу тієї чи тієї збірки, бо переконався, що "автографи його творів автоматично потрапляють у рабську залежність від сваволі тих, хто має певну владу навіть не над письменником, а навіть над зеком за №п" [6, 5]. Адже значну частину віршів, зокрема, створених у ШІЗО (штрафний ізолятор), де не було ні ручки, ні паперу, він змушений був тримати у пам'яті, та й у кімнаті для в'язнів не дозволялося за інструкцією рукописів, хіба що до п'яти книг та зошитів одночасно [6, 9].

Духовний концепт В.Стуса полягав у потребі досягти такого стану, коли внутрішнє "самособоюнаповнення" унеможливило світ особистих і "нелюдських кривд". Його екзистенційний вибір певною мірою відповідав настановам А.Камю, Ж.-П.Сартра, які визнавали рівнозначність людських можливостей. Тому, на їхній погляд, кожний вибір виправданий і людина

вільна у проявленні присутніх інтенцій, які перед нею вимальовуються. В.Стус бачив і гостро переживав розшарування аморфного шістдесятництва. Воно ніколи не було цілісним, тому під тиском репресивної радянської системи розпалося на колаборантів, які догоджали їй, на внутрішніх емігрантів типу Київської школи, які писали так, ніби не існувало ні комуністичного режиму, ні "соцреалізму", на дисидентів, які формувалися після "першого покосу" 1965 р., захищали права людини, зневажені у Радянському Союзі.

Будучи моральним максималістом, поет не міг кривити душою, тому свідомо повстав проти "нелюдських кривд". Цілоком виправданий його бунт згодом переріс у концепт екзистенціалізму, у знаходження в собі Бога. Тому, коли йдеться про рівноцінність можливостей вибору життєвої долі, потрібні певні корективи, адже такий крок, не підтриманий вірою у його цінність, стає проблематичним, адже абсолютизація рівноцінності можливостей спричиняє відмову від вибору.

На переконання М.Гайдегера, така рівноцінність поширена на всі можливості, крім однієї, тобто смерті. Виходячи з такого погляду, доводиться визнати парадокс, що конкретний індивід мусить жити задля смерті і в порівнянні з нею всі інші можливості здаються неістинними. Безперечно, ця відповідь лишає за собою вірогідність підсумкового у конкретному людському житті вибору, якого не оминати, тому що він лише один, перетворений на неминучу необхідність, запрограмовану народженням як власною протилежністю, відтак екзистенція як можливість ще раз заперечена в самому акті свого визнання.

К.Ясперс вважав, що всі можливості екзистенції рівнозначні на підставі їх загальної неможливості бути більше, ніж можливості, власне неможливості прикріпитися до Буття, яке перебуває за її межами, до трансцендентності. Міркування філософа діаметрально протилежні міркуванням М.Гайдегера, однак вони призводять до аналогічного результату. За переконанням К.Ясперса, екзистенція містить у собі неможливість виникнути з ніщо і бути чимось. Вона засвідчує неможливість стати Буттям, сягнути трансценденції й заволодіти нею. І перша, і друга відповідь зводять екзистенцію до фундаментальної неможливості, тому заперечують її проблематичність, яка спонукає її існувати й формуватися через опосередкування конкретних можливостей, які немовби визнавав і В.Стус, використовуючи онтологічну символіку числівників "один", "два", "три", "чотири" як проявлення духовного буття, що проаналізовано у дисертації О.Росінської. Дослідниця звернула пильну увагу на символіку числа "сто", в якій зосереджено багатопланова дійсність, її полісемантика, що спонукає конкретну особистість не тільки до сприйняття різноманітності світу в єдиному, а й у багатьох варіантах життєвого пошуку – "Сто сонць ув очі йшло. Сто птиць..." ("Зимові дерева") [8, 75]; "Сто дзеркал спрямовано на мене. Сто твоїх конань. Твоїх народжень" ("Веселий цвинтар") [8, 193];

“А сто думок моїх розсотаних не в силі втрапити у двері” [8, 164], “Сто чорних псів прогавкало. Сто псів” [8, 182] і т.д.

Так, у вірші "Сто дзеркал спрямовано на мене" розкрито мотив роздвоєння, мотив двійника, коли ліричний герой, вдивляючись у своє відображення, яке постійно змінюється, помічає, як зникають межі між справжнім і відображеним "я" [16, 8], замислюється над ілюзорною правдоподібністю зображення, над умовною єдністю різних аспектів буття. Числівник "сто" іноді вжито для підкреслення протистояння людини з тінями власного ества: розгубленістю, роз'єднаністю, страхом перед незбагненністю земної коловерті, як у вірші "У цьому полі, синьому, як льон":

У цьому полі, синьому, як льон,
супроти тебе – сто тебе супроти [8, 185].

О.Росінська, розглядаючи символіку числа "сто" крізь трансцендентні виміри буття, вбачає у ній "вираження єдиного, конкретного, емпірично визначеного множинного світу духовної темряви, "чужого", екзистенційно мертвого світу", втілює в собі не лише диявольську, а й Божу силу, означену "не я" [11, 10-11]. Така символіка розгортає неправдиве відображення людини "у дзеркалах мертвого світу", засвідчує втрату її і навколишньої дійсності. Натомість суб'єкт усвідомлює у своїй одиничності запоруку збереження власної самості. Тому дослідниця трактує символ "сто" як ситуацію випробування душі ліричного героя, як неминучий вибір, втілення фатуму.

Умотивована "граничність", надмірність почуттів і страждання необхідна для існування самоцінної особистості, адже без нього не може існувати "один" як ідіографічний знак. Разом з тим метафоризований числівник, що лишається поза увагою О.Росінської, розкриває суть екзистенційного концепту поета на рівні усвідомленого морального максималізму, ставши визначальним життєвим принципом, що дозволяє долати серйозні внутрішні перешкоди:

Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правдо віку. Через сто
зневір. Моя душа, запрагла неба,
держить путь на стовп високого вогню [8, 25].

"І врочить порив: не спиняйся, йди. То – шлях правдивий. – Ти його предтеча" [8, 25]; "О, ти еси тепер довіку вільний в нестерпному своєму всебутті" [8, 56]; "Вищу таїну спізнати серцем, духу не згубивши..." [8, 56] – цей ланцюг метафоричних цитат свідчить про впевненість автора в екзистенційному виборі життєвої долі. Як відзначив Р.Корогодський: "В.Стус міг жити лише в злагоді із своїм сумлінням" [17, 55].

Рівнозначність конститутивних можливостей екзистенції, яка є їх загальною основою, призводить до заперечування власне екзистенції як можливості. Якщо всі можливості, що формують екзистенцію, так чи так рівноцінні, то вона неможлива. Н.Абаньяно підкреслював, наскільки для екзистенціалізму важливе розуміння цінності метафізичних понять і їх нормативності [2, 322]. Визначальним для усвідомлення екзистенційного

вибору у поетичній творчості і життєвій долі В.Стуса є розгляд проблеми рівноцінності можливостей у контексті західноєвропейських мислителів, що дозволяє наблизитися до осягнення душевного шляху поета до Бога, ставлення до смерті, глибоко усвідомленій необхідності йти назустріч власній долі.

У нашій статті, виявлено семантику понять "екзистенціалістський" (той, що належить філософії екзистенціалізму), "екзистенційний" (момент усвідомлення індивідом свого існування) й "екзистенціальний" (історично сформований тип свідомості) – усі три терміни набувають концепційного сенсу з відповідними екзистенціалами. Важливим тут є розуміння буття особистості як перебування у постійному становленні поза причинно-наслідковими зав'язками, усвідомлення того, що екзистенціал передуде есенції, що не існує істини в останній інстанції. Таке термінологічне уточнення дає підстави для адекватного висвітлення еволюції екзистенційного світобачення поета, який обрав собі долю, вказану Богом, перетворив власне життя на мету, а не засіб, що позначилося на змістові його лірики. Свої переконання він сформулював у передмові до збірки "Зимові дерева" ("Поет – це людина. Насамперед. А людина – це насамперед добродій!" [8, 42]), десакралізував поняття "поет", спрофановане практикою "соцреалізму". Його позиція відповідна концептам екзистенціалізму, "філософії життя", що спостерегла М.Коцюбинська. Помічено, що В.Стус схилявся до міркувань С.К'єркегора, який обґрунтував шлях до екзистенційної істини від естетики й етики до релігії, хоч поет не був прихильником жодної конфесії, визнавав поняття "між-буття" як перехідну ланку до і після земного існування, сповненого метафізичного страху і страждань. Йому були близькі теорії "межового існування" (К.Ясперс), самотності – відчуженості людини у світі речей (М.Бердяєв), "мужності бути" (П.Тілліх), чистої інтенційності (М.Гусерль), недарма, переборюючи в собі "самопочезання", зізнавався: "В мені уже народжується Бог". Він знав також атеїстичну версію екзистенціалізму Ж.-П.Сартра й А.Камю, але поділяв не всі їхні положення. На жаль, поет не міг ознайомитися з оригіналами праць європейських філософів, вичитував їх зміст із цитат так званої марксистсько-ленінської критики, про що зізнавався у своїх листах.

В.Стуса непокоїла також проблема конкретної автентичної особистості, несумісної з уніфікованим, деперсоналізованим індивідом. Короткочасний оптимізм поета, суголосний пафосу шістдесятництва, змінився констатацією невідповідності людського покликання реаліям дегуманізованого суспільства, яке спекулювало гаслами гуманізму. Ліричний герой, близький до свого автора, усвідомлює свою зайвість у світі абсурду: "у тридцять літ ти тільки народився, аби збагнути: мертвий ти еси у мертвм світі" [8, 173]. Переживши шок, він обрав собі шлях інтровертивного пізнання мікрокосму, тісно пов'язаного з макрокосмом, самозаглиблення і самособоюнаповнення, що стають визначальними у художній концептосфері поета. Буття-у-собі

розкривало як зв'язок з буттям-у-світі, так і неминучу конфліктність між ними. Загострене чуття свого "я", усвідомлення себе як самоцінної особистості сприяло розв'язанню суперечності через віднаходження у собі Бога. До такого кроку спонукав В.Стуса і тюремний простір, посилив трагічність світосприйняття, інтенсифікував внутрішні процеси, недоступні каральним органам. Тому його в'язнична лірика не лише продовжувала сумну традицію від Т.Шевченка до "розстріляного відродження", а й концентрувала у собі пасіонарну енергію великого віталіста, готового самостверджуватися всупереч найабсурднішим перешкодам, здатного переглянути етичні принципи з погляду морального максималіста. Ув'язнений поет прийшов до висновку, що земне життя – то шлях випробувань на міцність волі, пошуків адекватної відповіді на суворий виклик дійсності. Його формула Як страшно те, що смерті не боюсь я не має нічого спільного з декларацією, базована на твердих переконаннях, що доля духовного подвижника не має страху перед Буттям. поета Формула поета "Як страшно те, що смерті не боюсь я" не має нічого спільного з декларацією, тому що базована на твердих переконаннях, на тяжкому життєвому досвіді духовного подвижника, який повністю досягнув суть екзистенційного, не фізичного страху перед Буттям, твердо рушаючи назустріч неминучому, будучи переконаним у невмирущості душі, приреченої на страждання у між-бутті, на існування в божественній істині. Її критерію відповідає вічність як єдино можливий вимір сутності буття, очищена від неіснування, "живої смерті", німоти, даючи "суб'єктові підстави вірити, що його намагання піднятися над абсурдністю повсякденності, зануреного в божевільну гру соціуму не є марними" [11, 12].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коссаєв Е. Экзистенциализм в философии и литературе. – М.: Политиздат, 1980;
2. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм. – СПб., 1998;
3. Коцюбинська М. "Страсті по Вітчизні" // Стус В. Дорога болю. – К., 1989;
4. Коцюбинська М. "На цвинтарі розстріляних ілюзій..." // Слово і час. – 1990 - №6. –С.21-32;
5. Мазуха Г.С. Жанрові-стильові модифікації епістолярію 2-ої пол. 20 ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. – К., 2007;
6. Стус як текст. – Мельбурн, 1992;
7. Дзюба І. Свіча у кам'яній пітьмі // Стус В. Палімпсест: Вибране. – К., 2003. – С.7-32;
8. Стус В. Твори у 4-х т. , 6-ти кн. – Львів, 1994;
9. Хайдеггер М. Бытие и время. – Харьков, 2003;
10. Губин В. Онтология. Проблема Батия в современной европейской философии. – М., 1998;
11. Росінська О. Екзистенційна природа символіки в поезії В.Стуса // 12. Онікієнко І. Філософсько-естетичні мотиви лірики поетів-дисидентів (В.Стус, І.Світличний, І.Калинець) // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 1997;
13. Світличний І. Голос доби. Листи з «Парнасу»: кн.1. – К., 1998;
14. Юнг К. – Г. Избранное. – Мн., 1998;
15. Мамардашвили М. Лекции о Прусте. – М., 1995;
16. Бинсвангер Л. Бытие – в – мире. – К., 1999;
17. Коргодський Р. "Шістдесятники поза пафосом". Частина друга // Українська мова та література. – 2003. – Число 39-40 (343-344), жовтень.

Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)

Сучасна фольклористична наука у Хорватії – окремі напрямки і теми

Незважаючи на активний інтерес культурної громадської і наукових кіл обох країн до гуманітарних досліджень близьких слов'янських країн, багато важливих питань ще потребують висвітлення. Серед них і сучасні дослідження в галузі хорватської фольклористики й етнології. Так, у колі інтересів сучасних хорватських дослідників, зокрема, йдеться про наукових співробітників Хорватської академії наук, а також про представників одного з прогресивних центрів сучасної хорватської фольклористики і етнології – Інституту етнології і фольклористики, про викладачів і наукових співробітників Університету м. Загреб.

Ключові слова: фольклористика, фольклоризм, завдання і функції фольклору, культурна антропологія, етнологія.

Несмотря на активный интерес культурной общественности и научных кругов обеих стран к гуманитарным исследованиям дружественных стран, многие вопросы еще нуждаются в освещении. Среди них и современные исследования в области хорватской фольклористики и этнологии. Так, в кругу интересов современных хорватских исследователей, в частности, речь идет о научных сотрудниках Хорватской академии наук, а также о представителях одного из прогрессивных центров современной хорватской фольклористики и этнологии – Института этнологии и фольклористики, а также преподавателей и научных работников Университета в г. Загреб.

Ключевые слова: фольклористика, фольклоризм, задачи и функции фольклора, культурная антропология, этнология.

Without regard to active interest of cultural public and scientific circles of both countries to humanitarian researches of the near Slavic countries, many important questions require illumination yet. Among them and modern researches in industry of the Croatian specialist in folklore and ethnology. Yes, in the circle of interests of the modern Croatian researchers, in particular, speech goes about the research workers of the Croatian academy of sciences, and also about the representatives of one of progressive centres of the modern Croatian specialist in folklore and ethnology - Institute of ethnology and specialist in folklore from Universite of Zagreb.

Key words: specialist in folklore functions of folklore, cultural anthropology

Перш ніж представити картину розвитку фольклористичної науки на теренах сучасної Хорватії, хотілося зосередити увагу на певних її ознаках і особливостях. Зокрема, намагаючись дати відповідь до питання, які саме функції виконує на сьогодні фольклор, апелюємо до праці відомої хорватської дослідниці Дуні Ріхтман-Аугуштин, - *Istraživanje folklor a i kulturna praksa* ("Дослідження фольклору і культурна практика»). Беручи до уваги часовий відрізок від кінця 70-х рр. і до сьогодні, у цьому відношенні хотілося б зауважити наступне. Технічні революції, які майже повністю змінили сучасний світ, спричинили домінування масштабних технологічних і

комунікаційних систем. Фольклор, який весь час характеризували як стародавню пам'ятку, як уособлення консервативних ідей (подекуди це, власно кажучи, так і було), включається зараз у культурну практику, завдяки поціновувачам і дослідникам, не в останню чергу аби виступити проти тенденцій, що побутують у бюрократичних культурах, як альтернативна форма культури і життя. Зауважимо, що етнологічні і фольклористичні дослідження неспроможні розвиватися далі, якщо вони залишаться лише як традиційне вчення, такий варіант так само не припустимий, як і розвиток культури без апелювання до традиції. Однією з найнебезпечніших гіпотез у хорватській «старій» етнології і фольклористиці була думка щодо *цезури* між культурним минулим і сьогоденням.

Це один суперечливий момент, пов'язаний із розумінням походження, завдань і функцій фольклору. Сучасні хорватські фольклористи й етнологи у переважній більшості піддають сумніву автентичність фольклору, якого начебто не торкнулися цивілізаційні процеси і який є вільним від будь-яких зовнішніх впливів. У кращому випадку науковці намагаються відрізнити автентичний фольклор від інших його форм, що виникли поза конкретним місцем і ситуацією, як це пропагували у теорії фольклору та фольклоризму Ганс Мозер та Герман Баузінгер. Подібний теоретичний підхід важливий, виходячи із самої необхідності розрізнення двох рівнів існування сучасного фольклору. Виникає й наступне логічне запитання: чи можемо ми взагалі говорити про якесь *автентичне* фольклорне явище, яке не зазнало б певного впливу ззовні? Зростання уваги до народу та його фольклору, що припадає на XIX ст., неможливо пояснити, не враховуючи політичних процесів, що простежувалися у тодішній доіндустріальній Європі. Дослідження народної творчості було зумовлене пошуком кращого життя, якогось «антисвіту». Новостворені нації, у свою чергу, вимагали необхідних національних символів, сподіваючись їх відшукати або створити за допомогою фольклорних реалій.

Сучасна фольклористика намагається простежити взаємозв'язок між важливими структурними складовими хорватського суспільства на сьогоднішній день, а також проаналізувати культурні процеси, у межах яких фольклор виступає новим предметом дослідження і новою галуззю гуманітарних знань. Специфічні ознаки тієї «малої» європейської етнології і фольклористики, яка репрезентує сучасну Хорватію, історичний простір якої окреслений багатонаціональними державними структурами Австро-Угорської монархії, Федеративної Республіки Югославії, а безпосередньо тими політичними силами, які їх представляли, а відтак – і окреслювали підходи до вирішення ключових питань побутування і розгляду цих традицій. Цей історико-політичний контекст, у межах якого і було сконцентровано фольклористичні опозиції, зокрема, такі, як *народ-господарі(пани)*, *народна-елітна* культура, а також *вітчизняні-іноземні*

культурні елементи, ці опозиції існували у всі періоди культурного життя хорватів. На політику цілеспрямованого і конструктивного формування хорватської фольклористики – від Збірника, де вміщено пам'ятки традиційного фольклору в Хорватії у 90-х роках XIX ст. до Інституту народної творчості, заснованого у 1948 році здійснив істотний вплив розвиток інших, близьких дисциплін, особливо етнології і антропології. Про особливості формування фольклористики у другій половині XX ст., яка структурно побудована як компаративні студії народної творчості (літератури, театру, музики, і пізніше, - звернення до конкретних фольклорних персонажів), про що свідчить навіть зміна назви самої інституції – від народної творчості до її наукового дослідження і аналізу. Актуальним і тепер залишається питання наукової політики, якої дотримуються фахівці Інституту та інших близьких до нього дослідницьких установ, зокрема, коли йдеться про фінансування наукових проєктів, а також вирішення ключової проблеми на сучасному етапі - чи варто висувати на перший план окремі дослідницькі теми, де порушуються важливі національні питання, чи наголос все ж таки варто робити на загальних теоретичних і методологічних розбіжностях, які простежуються на сьогодні при вирішенні важливих наукових завдань, не пов'язаних із питанням національної ідентичності хорватів, у фольклористиці, етнології і культурній антропології.

Якщо фольклористи 1970-1980-х років у своїх студіях (зокрема, на сторінках свого оглядового часопису *Narodna umjetnost* («Народна творчість») демонстрували своєрідну міжнаціональну толерантність і концентрували увагу лише на проблемах суто наукового характеру, поєднуючи засади контекстуальної фольклористики американської школи із специфікою російської семіотичної школи. Не зважаючи на це, американські фольклористи розглядають сьогоденний стан як такий, що нагадує ситуацію на початку 70-х, коли побачив світ важливий збірник *Toward New Perspectives in Folklore* («Назустріч новим перспективам у фольклорі») під редакцією Р. Баумана і Ф. Паредеса. Епістемологічні зміни і міждисциплінарні переплетення, свідками яких ми зараз виступаємо, відбуваються приблизно в одному ритмі і мають приблизно однакові радикальні і далекосяжні наслідки, так само, як і віддаленій тепер у часі парадигмі 70-х років. Але, безперечно, неможливим стає залучення моделей майже двадцятип'ятирічної давності, виходячи і з розбіжностей термінологічного апарату у межах категорій текст – текстура – контекст , а також багатьох інших, важливих змістових чинників. Якщо тоді більшість лінгвістичних і антропологічних факторів поступалися місцем структурним, функціональним і естетичним вимірам тексту і текстури, на сьогодні нове розуміння контексту, за Аланом Дундесом знову характеризується поверненням до комплексного аналізу текстів, включаючи ритуали, обряди, публічні видовища, на зразок фестивалів, де важко визначити кордони тексту і контексту.

Аналізуючи проблему розвитку фольклористики на сучасному етапі в цілому, доходимо висновку, що хорватські фольклористи, всупереч новомодним дослідженням стосовно епістемологічної несамостійності цієї гуманітарної дисципліни, свої зусилля спрямували на доведення теоретично аргументованої тези щодо особливостей фольклористики як науки у її широкому дисциплінарному контексті із урахуванням текстуальних і контекстуальних елементів. У результаті аналізуються фольклорні явища у світлі національних, історичних ознак ідентичності.

Цікаві спостереження щодо функціональних ознак і завдань фольклористики висловлює окремо й дослідник Іван Лозиця. У праці під назвою *Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti* («Метатеорія у фольклористиці і філософія мистецтва») він характеризує фольклористику як дисципліну, що зазнає у наш час істотних змін. Так само, як і багато інших дисциплін і наук, закладених у XIX ст., вона зараз переглядає власні основи, створює нову термінологічну базу. Фольклористи зараз сперечаються і стосовно самого предмету дослідження. Теоретичні розробки у цій царині ніколи не були чисельними, проте відчутно, що позиція фольклористики, зокрема, коли йдеться про її методи і межі стосовно інших наукових дисциплін, і зараз залишається відкритим питанням. Все зростає кількість фольклористів, у Хорватії та й в усьому світі, які займаються базовими питаннями цієї дисципліни, йдеться про основні аксіоматичні характеристики, які відрізняють фольклористику від інших близьких гуманітарних напрямків. Тут важливо враховувати той факт, що аксіоми і постулати певної наукової дисципліни не можуть доводитися методами, запропонованими цією самою дисципліною, тому вони просто визначаються як істини і на їх основі далі відбувається процес розбудови. Між тим, і сам фольклор як явище, і фольклорні явища як дослідницька нива, а також і дисципліни, які займаються проблемами фольклору спричиняють виникнення питань філософського характеру. Тут, на думку дослідника, і підходимо до цікавого парадоксу. Філософія відкидається як неприпустимий для науки спосіб мислення, у той час, як ці самі науки, які вивчають фольклорні феномени, формують суто філософські питання, оскільки предмет їхнього дослідження за своєю природою вимагають їх постановки. Фольклористи, у свою чергу, нерідко некритично залучають методи інших наукових дисциплін, наприклад, лінгвістики, семіотики чи соціології. У зв'язку з цим не повинно виникнути жодних труднощів, фольклористика ж так чи інакше послуговується засобами інших наук для дослідження власного об'єкту уваги. Але випробування базової основи фольклористики можливе не лише у сфері філософії фольклористики або метатеорії фольклористики. Так само, як при вивченні літератури розрізняють літературну критику, літературознавство і філософію літератури, необхідним є визначення таких

жанрів фольклористики, як статті, студії, монографії, методологічні розробки (про закономірності розвитку фольклорного процесу, методи класифікації фольклорних явищ, їх аналізу, компарації тощо), а також дослідження основних завдань фольклористики (що таке фольклор, взаємозв'язки фольклористики і суміжних дисциплін, сенс і завдання фольклористичних досліджень). Розробки останнього угруповання дослідник пропонує назвати метатеорією фольклористики, а не філософією, оскільки цими питаннями не опікуються філософи, а лише фольклористи. Так само, як у фольклористиці неможливо підготувати базові дослідження без теоретичних засад, відповідно, і теорія не може існувати без загальних метатеоретичних основ. При підготовці монографії теорія і метатеорія не є метою, а лише засобом, який має прислужитися практичним науковим завданням. При підготовці деяких теоретичних розробок, мета теоретичні завдання і питання перебуватимуть на другому плані, а деякі теоретичні ази, запозичені із хорватських та іншомовних праць, можуть послужити підтвердженням. Найбільша небезпека криється у змішуванні теоретичних та метатеоретичних засад, оскільки теоретичні не завжди послідовно витікають із мета теоретичних. Останні ж за своєю природою не наукові, а лише логічно попереджують появу наукової теорії. Від того, яку дефініцію фольклору обрали, залежали подальші методи дослідження.

Крім того, у зв'язку між мистецтвом і фольклором і закладено основу для розрізнення фольклористики, з одного боку, і етнології, соціології та інших суспільних наук, з іншого. Відкритим залишається питання, яким є зв'язок фольклору і мистецтва. Чи виступає фольклор різновидом мистецтва? Що ж пов'язує народну творчість, народний танок, музику і т.д. у ту цілісність, що стає предметом фольклористики? – такі питання ставлять перед собою сучасні фахівці з фольклористики.

Ще більш складне питання – про співвідношення фольклору і політики у сучасному суспільстві, його намагається висвітлити у своєму доробку дослідниця Дуня Ріхтман-Аугуштин у статті під промовистою назвою *Svijet folkloru nasgram svijeta politike* («Між фольклором і політикою»). *Варто погодитися із її думкою, стосовно того*, що фольклор не існує ізольовано від політики, часто до неї залучається. Розвідки в галузі фольклору нерідко були важливим складником політичної боротьби за національне відродження і національну ідентичність. У другій половині ХХ ст. фольклористи намагалися уникати обговорення проблеми національних та етнічних меж. Такий підхід також мав свої переваги, оскільки дослідники почали більше займатися питаннями з теорії та історії фольклору. Проте тенденція все ж таки залишалася – у фольклористичних і етнологічних працях учені утримувалися від будь-якого апелювання до категорій зі сфери політики.

Важливими на сучасному етапі виступає й принципово інша сфера аналізу фольклористичних матеріалів – йдеться про аналіз важливих особливостей

текстів. Для новітньої сучасної фольклористики показовим є постструктуралістський підхід до аналізу художніх і фольклорних текстів. Відтак, ключовим словом при аналізі матеріалу, коли йдеться про розгляд на мовному рівні, вже буде не *знак*, а *дискурс*, пов'язаний із ситуацією, за якої відбувається мовлення, а отже певною мірою і зумовлений нею. Наприклад, пропозиції щодо такого підходу наявні у теоретичних працях і практичних дослідженнях Вілько Ендштрассера. Йдеться про того самого науковця, який у своїй докторській дисертації розглядає прислів'я як важливий елемент етнографічного і літературного прозового дискурсу. У своїй науковій праці дослідник класифікує літературні і позалітературні жанри у наступний спосіб: *розмовні жанри*, на які впливають суспільне життя, притаманні урбаністичному середовищу, і *фольклорні жанри*, що властиві усному мовному середовищу, в якому традиційна складова набагато яскравіша. Крім того, В. Ендштрассер належав до представників молодшої генерації дослідників, яка характеризується своєрідним поверненням до семантичної інтерпретації у світлі літературної і театральної антропології.

Безперечно, у цій невеличкій розвідці ми намагалися лише схематично окреслити певні напрямки наукової діяльності сучасних хорватських фольклористів, ця тема потребує більш ґрунтовного і масштабного студіювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Bausinger H.* Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse. – Darmstadt-Berlin ; Carl Habel Verlag, 1972;
2. *Lozica I.* Luj Leže, Slovenska mitologija // Narodna umjetnost. – Zagreb, 1987. - № 32. – S. 274-275;
3. *Lozica I.* Hrvatski karnevali. – Zagreb: Golden marketing, 1997;
4. *Marks L., Lozica I.* Finitis decem lustris. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoteatroloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu // Narodna umjetnost. – 1998. – № 35/2, 1998. – S. 67-101;
5. *Rihtman-Auguštin D.* Etnologija i etnomif. – Zagreb: Publika. – S. 87-94;
6. *Rihtman-Auguštin D.* Struktura tradicijskog mišljenja. – Zagreb: Školska knjiga, 1984;
7. *Rihtman-Auguštin D., Muraj A.* Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu // Narodna umjetnost. – 1998. – № 35/2. – S. 103-124;
8. Zbornik za narodni život i običaje / prir. T. Perić-Polonijo. – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2010. – Kn. 55. – S. 9-37.

Козут О. (Рівне, Україна)

Біографія як матриця сюжету в сучасній українській і польській драматургії

У цій статті О.Козут досліджує біографію як матрицю сюжету в драмах Л.Чупіс «Танці гончарного кола», П.Битки «Будівничий ляльок», О.Миколайчук-Низовець «Ассо та Піаф, або ще один тост за Мермоза». Аналізується проблема автобіографічного сюжету як симулякра біографії чи неоміфології.

Ключові слова: сюжет, автобіографія, симулякр, неоміфологія.

В этой статье О.Когут исследует биографию как матрицу сюжета в драмах Л.Чупис «Танцы гончарного круга», П.Бытки «Строитель кукол», О.Миколайчука-Низовца «Ассо и Пиаф, или еще один тост за Мермоза». Анализируется проблема автобиографического сюжета как симулякра биографии или неомифологии.

Ключевые слова: сюжет, автобиография, симулякр, неомифология.

In this article Oksana Kogut investigates biography as a subject concept in dramas "Danse of potter circle" by Lidia Chupis and "Dolls builder" by P.Butka and "Asso and Piaf or one more toast to Mermose's health" by Oleh Mykolaichuk-Nyzovets'. Autobiographic plot as simulacrum of biography or neomythology is the key problem analyzed.

Key words: plot, autobiography, simulacrum, neomythology.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлена неодноразовим зверненням сучасних українських та польських драматургів до знакових постатей в історії людства, чий життєвий та професійний шлях ставав орієнтиром для інших. Автори розробляють біографічні сюжети п'єс задля вічного пошуку кодів істини – пізнання харизми знакових постатей світової спільноти. Адаже маємо двоїстий підхід до біографічного сюжету: 1) прочитання у належному історичному контексті; 2) ціннісні парадигми, що були стрижнем буттєвої філософії видатних людей. Тому вкотре залишається відкритим питання декодифікації сучасними драматургами концептів життєпису великих і знаменитих.

Мета нашого дослідження – аналіз сюжетів сучасних українських і польських драм, у яких головним концептом є біографія визначної особистості.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- виявити архетипні коди сучасних українських і польських п'єс, сюжети яких ґрунтуються на біографічному матеріалі;
- розглянути авторський текст-міф та сюжетну парадигму «творець і творіння» в контексті біографічних драм;
- здійснити психоаналітичну інтерпретацію архетипних сюжетів.

Предметом дослідження стали драми П.Битки «Будівничий ляльок», Л.Чупіс «Танці гончарного кола», О.Миколайчука-Низовця «Ассо та Пиаф, або Ще один тост за Мермоза!».

У сучасній українській та польській драматургії простежується тенденція до свого роду алегоризації реальних людей, створення художнього симулякру, активне поширення в масовій культурі «брендових» рис знаменитостей, чий життєпис лягають в основу сюжетів. У такий спосіб актуалізується поетика антономазії, що сприяє тиражуванню головних ознак особи і робить будь-який живий образ стендовим. «Приватне» і «публічне» в біографії відповідає Я – презентованону (Персона) та Я – справжньому (Тінь). Оприлюднення певних шкідливих приватного життя відомої особи несе на собі також інтимно-психологічні риси життєвого досвіду авторів, відбувається взаємопроникнення

та накладання, водночас, це свого роду ретуш до власного життєпису. Взаємопереплетення, власне бачення як біографічного матеріалу, так і соціально-етичної атмосфери, врешті політико-історичної ситуації, що визначала у цей час думки та вчинки реальної людини. Відтак над реципієнтом (читачем/глядачем) тяжіють три «клони» (реальна людина – літературно-історичний міф про неї – художнє бачення драматурга/режисера), що мають лише спільний знаменник – ім'я та бренди, що закріпилися за ним.

За посередництва великих відбувається декодифікація сфери непізнаного, своєрідне осягнення невідомих і незрозумілих явищ, адже герої – це символи, знаки початку нової епохи, естетики, іншого світобачення, ті, кому Час не дав загубитися у хаосі мільйонів людей, що так само мандрують життям на шляху до самоідентифікації (архетип Самості). Історія героя – архетипний сюжет. Часом драматург як митець приміряє на себе роль деміурга, який у процесі написання інтеріює із життєписом знакових постатей. За визначенням Джозефа Кемпбела, герой – «чоловік чи жінка, кому пощастило пробитися крізь особистості й місцеві історичні обмеження до всезагально чинних, нормально людських форм. Візії, ідеї та осягнення такої людини приходять не скаламученими із первинних джерел людського життя й мислення. Герой помирає як сучасна людина, але народжується заново як людина вічна – довершена, універсальна людина без особливостей» [8, 72]. А. Міщенко означає рубіж XIX-XX ст. як час без героя, тоді як межу XX-XXI ст. можна визначити як час пошуку героя, ідеалу та сенсу життя, що врешті й складає сюжетний архетип людської цивілізації.

Складність рецепції творів, у яких концептом сюжету є біографія, в їх «відомості», а відтак і програмованості (передбачуваності) розвитку драматичних подій та й самого фіналу, що типологічно зближує їх із містерійними сюжетами. Генеза драм з біографічним сюжетом сягає міраклів, житій святих (Георгій Побідоносець, Антоній Єгипетський, Афанасій Олександрійський, Варвара Великомучениця, Марія Магдалина і т.д.). У яких головна дійова особа представлена як взірць духовності та віри, натомість, решту учасників лише відтіняють її, створюють своєрідне тло, допомагають сформувати драматичний характер, адже на сцені присутні також духовні сили, що борються в душі героя, як-от Милість Божа, Ласка, Слалюбовство. Популярний у драматургії українського бароко агіографічний сюжет «Олексій, чоловік Божий» показує шлях особистості до пізнання власної душі, пошуку слова Істини. Сюжетний архетип боротьби Правди і Кривди в поезиці бароко сумісний із протистоянням Бога та темних сил. О. Бондарева, розглядаючи еволюцію «біографічної» драми у міфологічному та антиміфологічному контекстах, також акцентує на процесі героїзації, канонізації тих постатей, які постають у ролі сюжетного матеріалу [4, 535].

Прем'єра п'єси сучасного польського драматурга Павела Битки «Будівничий лялюк» відбулася 19 грудня 2000 року в Кракові на Сцені для

Гротеску. В основу цього твору покладено окремі сторінки життєпису Ганса Белмера – художника, фотографа, скульптора, творчість якого розквітла у довоєнний період і була витримана у руслі сюрреалізму. В сюжеті драми чуттєвість постає як головний символ, основа творчості Белмера, а сконструйована ним Лялька – життєвий наратив митця – його нагорода та кара водночас. Отож, у п'єсі діють: голоси згори, Лялька, Охоронець закону та Пафос – хлопець, котрі, власне, і розповідають нам драматичну історію митця. В ремарках зазначається, що після виголошення кожного з 32 текстів виконується пантоміма за участю двох акторів чи танцівників, що відображають постаті Ляльки та Ганса. Ганс – символ, який знаходиться поза драматичним полем, він навіть не введений як окрема дійова особа. Водночас усе дійство вибудовано навколо нього як головного героя, творчої особистості, котра постає в іпостасі переслідувача і втікача водночас. «Символ – це образ архетипу, те, що дозволяє несвідомому архетипу перетворитися у образ, виявити себе (...) Символ стає медіатором, бо пояснює несвідоме лібідо через свідомий сенс. Таким чином, існує індивідуальне несвідоме, що є сферою символу» [7, 130].

Дійові особи цього твору абстраговані в різних сюжетних площинах: архетипі містерії творення, матриці історії Пігмаліона й авторському тексті-міфі Павела Битки - біографії Ганса Белмера. Його творчість, світовідчуття не вповні розуміють і приймають у власній родині; відкинула громадськість міста, й він змушений втікати від переслідувань фашистського режиму. Грецький остракізм, який виганяв людину з сім'ї, села чи міста, фактично був смертельним вироком, відтак життєва історія Ганса – боротьба не лише за право інакшості.

Фашизм розкрієв історію ХХ століття на період до війни та після. Жан Бодріяр стверджує, що «меланхолія суспільства без влади: саме вона викликала до життя фашизм, цю смертельну дозу сильного референційного в суспільстві, що не може докінчити своєї жалобної праці» [3, с.38]. Кров, смерть, біль, страждання, ненависть – ось асоціативний ряд, що постає характеристикою Другої світової війни – найжорстокішої та найкривавішої за всю історію людства. Людина-митець у цій пекельній круговерті чужих амбіцій і претензій на панування залишена сам на сам із жахіттями військового періоду. Бажання жити, любити, відчувати цей світ кожною клітиною власного організму бере гору над страхом перед смертю. У художній версії біографії Ганса Белмера це протистояння фактично перегукується з теорією онтогенезу М.Кляйн, що ґрунтується на осмисленні первісного злиття і розщеплення двох провідних інстинктів – інстинкту життя й інстинкту смерті. Співвідношення творчість/війна, мистецтво/смерть, фашизм/мистецтво, врешті мортідо/лібідо почасти постають як взаємовиключні, водночас, вони визначають і формують новий художній часопростір, вибудовують його поетику.

Фашизм і соціалізм – андрогін тоталітаризму. Сюрреалізм, головним чином, постає у результаті соціально-політичних спонук цих режимів, вибудовуючи власну поетику як альтернативу втечі від спричинених ними жорстокості й абсурду життєвих реалій. Саме ця мистецька течія створила власні концепції, апелюючи, у першу чергу, до проявів несвідомого (снів, марень, видінь, галюцинацій, символів), що є одним із концептів психоаналізу і способом декодифікації мистецьких архетипів.

Творчість також часто асоціюється із сферою несвідомого, де панують два чуттєві титани – Ерос (потяг до життя) і Танатос (потяг до смерті). «Ерос шукає (через свідому творчість свого справжнього втілення, і його об'єктом стає весь світ. Такою є своєрідна феноменологія Еросу. Він живить, організовує і сприймання, й перетворення світу» [10, 793]. Десь на тонкому лезі балансування між цими орієнтирами несвідомого формувались творчі уподобання Ганса Белмера, поставши у сконструйованих ним жінках-ляльках, що їх високо поцінували представники сюрреалізму.

Якщо соціальна спільнота в основному націлена на кодування, приховування людських бажань засобами моралі, формуючи систему певних умовностей та заборон, то творчість – це майже завжди провокація, оприявлення чуттєвого реєстру, його викриття. Особливо цікавою є інтроспекція самого драматурга – музиканта, художника – Павела Битки, котрий пропустивши крізь особисте різноаспектне сприйняття, вибудовує цілісну сюрреалістичну поетику драми, а відтак і вистави. Вона поєднує тілесну пластику із пластикою танцю, смисловою та художньою відторгненістю від естетики жіночого тіла. Вигнуті й спотворені тіла його творінь – це наче битва двох первнів: життя і смерті, що злилися в момент апокаліпсису. «Думка Гесіода про те, що Ерос був першим богом, який з'явився після Хаосу і Землі (Теогонія, 116), згодом була розвинута Параменідом і Емпедоклом. Платон підкреслював важливість цієї концепції для грецької філософії» [1, 167]. Творчість Ганса Белмера власне й демонструє нову філософську концепцію творчості, адже його малюнки – це як анатомічний театр на полотні, що розкрює жіноче тіло, рве й нищить його, домагаючись оприявлення головного інстинкту.

Присутня у драмі й дитяча еротика, що подається крізь призму пізнання світу, відчуття себе в ньому, починаючи з дитячих скарбів, що заховані давно десь у скриньці Ганса Белмера. Він хлопчик, що вподобав собі в іграшковій крамниці гутаперчеві ляльки, що пройшли через мистецьку сублімацію – створення забавки для дорослих. Конструкт жінки-ляльки, що нічого не вимагає й ні на що не претендує в житті, лише пропонує статеве задоволення, створена, щоб вгамовувати еротичні фантазії. Тіло як об'єкт для задоволення чоловічої хіті – ідеал/мрія свого роду чоловіча закоханість, крізь яку проступає спустошеність, життєва втома і самотність. Жінка сприймається як деконструкція, котра не є об'єктом кохання та захоплення; викинуто

метафізичний контекст з еротичного, що проектується в садистсько-патологічний, а нівечення жіночого тіла стає псевдоестетикою логосу. На аналогічний конструкт і деконструкт вказує Т.Гундорова, аналізуючи драми Ю.Тарнавського, спираючись на теоретичні обґрунтування Жака Дериди.

Застосування психоаналізу в літературознавчих дослідженнях нині практикується доволі активно. Однак, щодо п'єс, сюжет яких ґрунтується на біографічному матеріалі, то слід зауважити, що тут постає питання про вторинну даність аналітичного простору, адже аналізований драматичний герой до моменту свого «народження» проходить крізь авторську свідомість, рецепцію життєпису особи, стиль письма, психотип і под., тому відтворює його бачення, презентує низку іншостей, відчуженостей, котрі формують його.

Л.Чупіс у п'єсі «Танці гончарного кола» в основу сюжету поклала життєву та творчу історію Айседори Дункан. У цій драмі Танець постає як первинна даність, архетип творчості, врешті лише Айсі відомий ритуал. Сакральність взаємообумовлених зв'язків між відчуттям і органічністю творчості, врешті еротизм як спосіб світосприйняття. Психологічне перетікання соціальних і буттєвих ролей героїні, врешті деміургіка співвідношення Творця і творіння визначає трьохплощинну трансформацію сюжетних матриць, як і у п'єсі П.Битки «Будівничий ляльок».

Айсі – типовий комплекс Електри – загубленої в ідентифікації буденного життєвого шляху, коли нема ґрунту, де батько-чорт сприймається як буттєва парадигма, врешті, ламання цього мисленнєвого стереотипу, його підсвідоме заперечення й реальна хвороба, коли свідомість маленької дівчинки часом виринає із полону напівмарень-напівсну. Діти і мати, котрі борються з життєвими лихоліттями, беззахисний клан Дунканів намагається вижити й вистояти у бою з жорстокістю цього світу. Айседора іде від чоловіка до чоловіка так, наче перегортає сторінки буття, писані кимось лише для неї і зрозумілі лише їй. Мс'є Вернон, Гордон Селфрідж, Іван Міроцький, Августін Делі, Чарльз Гале, –фатальні збіги чоловічих дол, що залишаються вписаними до книги часу лише через причетність, легкий дотик до душі незвичайної жінки. Подорож (Лондон-Париж-Берлін-Будапешт), окрім реальних біографічних фактів, вони «застовблені» у структуру драми) – обоє героїв (Айсі та Ганс) йдуть життям у різних країнах і через різне мистецтво й світовідчуття, але їх єдина справжня мета – пошук себе.

Наскрізим в образі героїні постає ототожнення її з Чашею Грааля – найтаємничішою історією християнського лицарства. Айсі танцює, пізнавши сакральну таїну ритму Всесвіту, його серцебиття, але відкривши її неофітам платить страшну ціну – офірує власних дітей. Медея мимоволі чи як вирок? Питання про домінанту мистецтва над життям чи то життя заради мистецтва, визначення їх першості, свого роду фатуму, призначення неодноразово поставало в українській драматургії. Глибоким осмисленням, зануренням у

психічні та психологічні стани художника – Корнія – відзначається п'єса Володимира Винниченка «Чорна Пантера і Білий Ведмідь».

Гончарне коло творить Айсі як танцівницю, водночас вона – творець і творення. Такий смисловий дуалізм обумовлено сюжетною лінією, структурованою відповідно до біографічного матеріалу. Тут уповні спрацювала постмодерна естетика некаузальних сюжетів, коли зацентровано не на історії людини, а натомість фіксуються її стани. «Жінка не втілює в собі жодних застиглих понять. Через неї без упину здійснюють перехід від надії до краху, від ненависті до кохання, від добра і зла, від зла до добра. З якого б погляду не розглядати жінку, вражає передусім ця амбівалентність» [2, 149].

Головним архетипом п'єси Л.Чупіс є Самість, спроектована через меганаратив, образ Його, що розкладається на спектри в свідомості та світосприйнятті Айсі – «Він, єдиновладний... недосяжний... Бог, Батько, Чоловік?!?!?!». Це вповні логічно пояснює будову сюжету драми, ґрунтованої на життєвій історії жінки, в іпостасях Доньки; ініційованої, богорівної танцівниці; Матері; Дружини. У сюжеті смерть Айсі в позиції постфакту, як вихід у інший світ, політ до Абсолюту, де талант й інакшість – уже не битва з буттям. Сповідь, історія, чуття дівчинки, юнки, жінки, матері, дочки, сестри, коханої, коханки, дружини, врешті, повернення у стан Ніхто – глини на гончарному колі – біблійна притча про створення людини Всевишнім із глини, допоки Він не вдихнув у неї безсмертну душу.

У своїй драмі «Ассо та Піаф, або Ще один тост за Мермоза!» О.Миколайчук-Низовець синтезує агіографічний і семіотичний типи біографії, узявши за основу життєпис Едіт Піаф. Смерть постає як символ, знак, свого роду дозвіл чи то запрошенням до оповіді про героїню. Для сестри спогади про геніальну Піаф – перепустка у світ безсмертних. Пантеон їх формується ще за життя співачки – це і Жан Кокто і Жан Мермоз і Антуан де Сент-Екзюпері. Книга, що пишеться за присутності глядачів і за посередництва самої героїні, «воскрешає» та вибудовує власну модель великої співачки, створює черговий симулякр живого мовлення, отже, заявляє претензію на істину. Жак Деріда стверджував, що «слово – це труп психічного мовлення, і треба віднайти, разом із мовою самого життя, «мовлення, яке було до слів»» [6, 484]. Айсі та Піаф опиняються за межею буття, відтак лише опосередковано присутні при написанні власних біографій.

Сестри – наче відокремлені частки Особи і Тіні однієї людини, тому фактично приречені йти по життю разом. Раніше пам'ять вважали складовою душі, що має форму спіралі, як і розвиток, а голос – це аудіальний складник її впливу. Тому озвучення процесу пригадування сестрою їх спільного буття – шлях до розуміння себе й пізнання Великої Піаф. Друкарська машинка як і у п'єсі І.Липовського «П'ять нещасних днів» стає засобом самовираження, це трансформований образ слова/логосу, що здатен творити власну реальність.

Ассо і Піаф – сюжетний архетип давньогрецького міфу про Пігмаліона – інваріант – Біблійна історія ліплення Господом людини з глини, а жінки з ребра чоловіка, врешті, постає матрицею будь-якого творення, виховання, навчання як-от п'єса з коментарями Бернарда Шоу «Пігмаліон». Драма насичена архетипними жіночими образами: Смерті, Любові, Свободи, Творчості.

Йдучи за Юнгівським визначенням Персони – як соціального образу людини, своєрідної маски, що програмує певні поведінкові стереотипи, то люди, чий життєпис ліг в основу сюжету, це виклик, провокація, врешті бажання досягнути Самість. Сліпа дівчинка, що бачить музикою... Адже, щоб досягти слави, Піаф змушена не лише увійти в усталений зірковий канон, але й створити власний. Вона завжди перша кидає своїх незлічених коханців, коли помічає, що їхні очі вже не блакитного кольору (такими вони є доти, поки їх із-середини освітлює любов). Піаф мусила зіграти роль успішної, самодостатньої й талановитої співачки перше, ніж стати такою. «Мермоз фігурує у п'єсі як спогад, мрія, як віртуальна реальність, але його вплив на Едіт є надзвичайно потужним. Він символ того світу, якого прагне ця жінка, він вказує той шлях, який має пройти Едіт, щоби стати Піаф» [11, 540]. Лінійний Час (власне, сам життєпис) трансформується у міфічний, міфологізуючи таким чином і саму історію, й усіх, що діють у ній.

Митці – офірні жертви вишуканих мистецтв – Айседора Дункан, Ганс Белмер, Едіт Піаф. Творець і творіння – сакральна битва, в якій фінал завжди відомий, принаймні для митця. Щоразу це повстання проти Абсолюту, де виважуються душа, розум і воля на терезах буття в поліаспектності істин добра і зла. Творчість – певна буттєва філософія, а не банальний рецепт успіху, врешті, кожна п'єса – історія чийогось життя, мрії, сподівань, любові.

Життя = творчість – та формула, що визначила долі танцівниці Айседори Дункан, художника Ганса Белмера, співачки Едіт Піаф. Герої цих драм ідуть до істини власним шляхом – через мистецтво. Утікаючи від себе, обстоюючи право на творчість вони однаково залишаються самотніми, непізнаними таємницями Всесвіту. Творці постійно перебувають десь на порубіжжі людського визнання (любві) і неприйняття (ненависті). Поетика сучасного драматичного біографізму синтезує як семіотичний, так і агіографічний типи побудови сюжету, образів, колізій та конфліктів. Відбувається параболічна трансформація сюжетів з біографічною матрицею у світові теми, як от творець-творіння, митець і життя. Це ще один спосіб відчуження власне первинного символу-коду (архетипу Самості), натомість актуалізується авторський текст-міф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев Л. Г. Сюрреализм / Л. Андреев. – М. : Гелеос, 2004. – 352 с.;
2. Де Бовуар С. Друга статъ: в 2 т. / С. де Бовуар. – К. : «Основа», 1994. – Т.1;
3. Бодриар Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. В.Ховхун. – К.: Вид-во Соломії Павличко

«Основи», 2004. – 230 с.; 4. *Бондарєва О.* Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання. Монографія. – К.: «Четверта хвиля», 2006. – 512 с.; 5. *Гундорова Т.* Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 263 с.; 6. *Дерида Ж.* Письмо та відмінність / Жак Дерида / пер. з фр. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О.Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 602 с.; 7. *Дешиарне Б.* Символ / Бодуэн Дешарне, Люк Нефонтен. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 190 с.; 8. *Кемпбел Дж.* Герой із тисячею облич / Джозеф Кемпбел / пер. О.Мокровольський. – К.: «Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 392 с.; 9. *Миколайчук-Низовець О.* Асо та Піаф, або Ще один тост – за Мермоза! / Олег Миколайчук-Низовець // У пошуку театру. Антологія молодого драматургії. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 78–118; 10. *Романець В.А.* Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття / Володимир Андрійович Романець// Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. – 832 с.; 11. *Шаповал М.* У пошуку героя, або як побачити різницю / М. Шаповал // У пошуках театру: антологія молодого драматургії. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 535–544; 12. *Чупіс Л.* Танці гончарного кола / Лідія Чупіс // Танці гончарного кола. – К.: [НЦТМ ім. Леся Курбаса], 2007. – С.137–175.

Осадца К.Є. (Київ, Україна)

Сербське середньовічне життє та його адресат у системі фідейстичної комунікації

Сербські середньовічні агіографічні тексти розглядаються у функціональному аспекті, як частина нарративного православно-церковного дискурсу доби, визначається природа життя як компоненту та форми комунікації. Визначається напрямок художньої комунікації у життєх, відношення „автор – текст – читач”, типи читача, співвідношення життійного тексту та історико-суспільного контексту.

Ключові слова: життє, середньовіччя, дискурс, комунікація, комунікативні коди, мовний знак, канон, інформаційне коло.

Сербские средневековые агиографические тексты рассматриваются в функциональном аспекте, как часть нарративного православно-церковного дискурса эпохи. Определяется природа жизни как компонента и формы коммуникации. Определяется направление художественной коммуникации в житиях, отношение «автор – текст – читатель», типы читателя, соотношение житийного текста и историко-социального контекста.

Ключевые слова: житие, средневековье, дискурс, коммуникация, коммуникативные коды, языковой знак, канон, информационный круг.

Serbian medieval hagiographical texts are considered in the functional aspect, as part of the narrative discourse between the Orthodox Church and society of medieval Serbia. Determined the nature of the life of a component and a form of communication. Determine the direction of artistic communication in the lives of the ratio of the "author - text - reader", types of readers, the ratio of hagiographic texts and historical and social context.

Key words: hagiography, Middle Ages, discourse, communication, communication codes, the linguistic sign, canon, the information cycle.

У сучасному літературознавстві дуже плідним та перспективним є поліметодологічний підхід до аналізу художнього тексту. Цілком новим є подібний підхід, коли йдеться про дослідження середньовічного, зокрема агіографічного тексту. Як відзначає Я. Нехутова, при роботі над середньовічним текстом спеціаліст з медієвістики „повинен використовувати методи інтерпретації текстів та теорії сучасного літературознавства. Дослідники грецьких та латинських текстів <...> вже осягли необхідність сучасного методу інтерпретації літературного твору, необхідність герменевтичного підходу, однак лише зрідка вчені застосовують його при вивченні <...> літературних творів епохи середньовіччя” [6, 27]. За окремими винятками, не приділяється достатньо уваги вивченню функціонування житій, їх суспільної рецепції та ролі у житті пересічної людини того часу. У статті ми робимо спробу розв'язати це питання та розглянути життя у функціональному аспекті, у річці наративного православно-церковного дискурсу доби, тобто визначити природу життя як компоненту та форми комунікації. Таким чином, середньовічні сербські життя розглядаються та характеризуються з принципово нової методологічної позиції, у широкому контексті, з застосуванням надбань суміжних філологічних дисциплін. Функціонування житій як засобу комунікації чи не вперше в українській сербістиці стає об'єктом наукової уваги.

„Комунікація – смисловий та ідейно-змістовий аспект соціальної взаємодії...” [1:28]. Комунікація як соціальний процес і вид соціальної діяльності є одним із найважливіших чинників формування суспільства. У ньому вона виконує „цементуючу” роль. Вона є найважливішим механізмом формування індивіда як соціалізованої особистості, пов'язаної з конкретним етносом, його культурою, історією, психологією тощо, тобто специфікою сприйняття, світобачення. Комунікація є засобом корекції соціального вияву людини або групи, сприяє синхронізації життя суспільства у часі і просторі.

Засобами комунікації є коди, тобто система відповідностей між формою та значенням повідомлення. У життях вони реалізуються через засоби мовної системи. Серед них можна виокремити експліцитні (матеріально виражені) – одиниці та категорії, властиві різним рівням мови та мові загалом; імпліцитні – матеріально не виражені, але без них комунікація відбутися не може. Це різноманітні правила та закономірності організації мовної системи та мовленнєвого акту, правила спілкування, імплікації (непрямі висновки) та імплікатури (непрямі смисли). Виходячи з цих позицій, ми вважаємо за доцільне при розгляді житійних творів як компоненту церковно-суспільної комунікації звернутися до їх імпліцитної семантики. Дослідження житій у такому ключі є науково виправданим, важливим та обґрунтованим, дає можливість відповісти на багато запитань, пов'язаних з існуванням, функціонуванням та реконструкцією

слов'янських суспільств та державних утворень в добу середньовіччя.

Літературний житійний дискурс тісно пов'язаний з фідеїстичним (релігійним). Він є одним з найстаріших. У такій комунікації форма має важливіше значення, ніж зміст, а тому у межах такого дискурсу істотну роль відіграють засоби полегшення сприйняття: ритм, рима. Текст будується таким чином, щоб порушити автоматизм руху звичайного спілкування. Художній текст стає деавтоматизованим, великою мірою завдячуючи своїй багатозначності: кожен читач знаходить у житії власний зміст. Читач має вагоме значення у сприйнятті і „дешифруванні” художнього тексту, тому що саме він надає йому особистісних смислів, перетворює на дискурс (див. [1, 140]).

Фідеїстична комунікація відмінна від інших типів спілкування. Основою релігійної комунікації є передавання життєво важливих для людини смислів. Основною ознакою фідеїстичного слова як складової мовного коду релігійної комунікації є „неконвенціональне позначення мовного знака, тобто сприйняття слова не як умовного позначення предмета, а як його складову або навіть сутність” [1, 143], (тобто слово ототожнюється з предметом, який воно називає). Неконвенціональне сприйняття слова створює особливу атмосферу ставлення до мовлення та до житійного тексту. Специфіка їх полягає у тому, що вони несуть у собі знаки (слова, словесні формули, повідомлення, послідовності повідомлень тощо), яким у комунікації віруючих приписують певні трансцендентні властивості, зокрема магічні: божественне або демонічне походження, сакральність або профанність... Ця особливість фідеїстичного слова великою мірою залежить від його фасцинуючого впливу на адресата, тобто максимальної здатності переконувати, хвилювати, навіювати тощо. Окрім цього, тексти житій як складової релігійного дискурсу характеризуються вищою, ніж у звичайному мовленні, формально-сисловою організацією, „вбудованістю”, вправністю. Цим зумовлені звукові повтори різних типів (анаграми, звуконаслідування, алітерації, метрична впорядкованість, рима); семантичний паралелізм і образність (метафоричність, символізм). Житіям, як і взагалі фідеїстичним текстам, притаманна висока міра клішованості: вони не породжуються кожен раз як нове, а підпорядковуються канону, існують у свідомості соціуму як стійкі знаки із заданими функціями.

„Внутрішня логіка релігійної комунікації полягає у тому, що одкровення... розсіюється, як добре зерно або животворна волога, і на цьому шляху можливі певні втрати смислів. Щоб цього не сталося, в історії релігійних жанрів склалася ієрархія жанрів, сформувався канон...” [1, 143-145].

Як свідчать візантійські хроніки, за одну книгу в XI – XIII ст. можна було купити міський будинок або близько 12 га землі [4, 317]. Книга була коштовним предметом також і в середньовічній Сербії. Тому цілком зрозумілим є те, що літературна творчість мала переважно релігійно-

учительний характер (ми маємо на увазі саме літературу, а не писемність). „Література – священнодійство. Той, хто читав, у якійсь мірі молився. Він стояв перед твором, як перед іконою, і відчував благоговіння” [3, 27]. Ідеал діяння, що перевищило закон, являють собою Євангелія. А між цими двома ступенями життя, між земним та небесним – область святості, не ідеалу і не норми, а подвигу, що возноситься над світом, область, де закон і благодать стикаються. Образ святості – внесення ідеального та божественного у життя людини – створюють життя [2, 173].

Житіє орієнтує читача у світовому розділенні на два протилежних табори: царство диявола та царство Бога. У цьому останньому сполучені і майбутнє царство небесне для праведників, і сакральна держава Христа, що продовжується „у віці сьому”, де він – вседержитель, володар, вершина будь-якої ієрархії.

Будь-який подвиг в агіографії є подвигом віри та підкорення Богу. Як для апостола Павла все (у тому числі віра) не має користі, якщо не мати любові, так для його середньовічного нащадка ні в чому немає користі без підкорення Богу. Підкорення тут виступає категорією духовного життя: диявол підкорює людину, яка через свій вільний вибір може змінити господаря та підкоритися Богові. У житті неможливо змусити когось впасти чи покаятися, але людина завжди може зробити цей вибір самостійно (згадаймо Драугуїна).

Говорячи про життя, ми жодним чином не можемо ігнорувати їхнього читача. Очевидно, що література є літературою лише тоді, коли її читають. Як сказав Жан-Поль Сартр, „література – це дивовижна дзига, що існує тільки тоді, коли крутиться. Щоб вона з'явилася, необхідна творча дія, яка зветься читачем, і вона крутиться перед читачем лише доти, доки він читає твір. Без читача існують лише чорні лінії на папері” [8, 52]. Звідси витікає, що цей „витвір духу, це сполучення реального і уявного, може реалізуватися лише через спільні зусилля письменника і читача. Мистецтво існує лише для другого і завдяки йому” [8, 55]. Але той, для кого письменник пише, і той, хто, читаючи, завершує твір (це не обов'язково одна й та сама особа; власне, дуже рідко це одна й та сама особа), не є вічною, універсальною і безтілесною субстанцією. І читач, і письменник – це одиниці, які живуть всередині історії: „для цих людей, що занурені в одну й ту саму історію і які в однаковий спосіб сприяють її творенню, книга уможливило зв'язок одного з другим” [8, 90].

Література, принаймні у тому вигляді, як ми її сьогодні бачимо, послуговується особливим засобом спілкування – книгою. Книга – це знаряддя для переносу інформації, що несе у собі закодоване повідомлення, причому найефективніше знаряддя, яке людство мало аж до того моменту, коли у XX ст. з'явилися аудіовізуальні засоби спілкування.

Ні автор, ні герой агіографії не є джерелом чи адресатом спілкування. Його функція в житті – збирати, зосереджувати у собі світло слави, бути

посередником у долученні читача до нього. Таким чином, агіографічна література – це література посередництва. Течія художньої комунікації у життійній літературі спрямована крізь життє, туди, куди спрямована прихильність його героя, до якого у своєму видінні-мрії підключається читач. Посередництво у контакті – основна емоційна складова агіографії, і саме вона з уже зазначених причин приваблювала середньовічного читача життя. „При аналізі літературного досвіду читача або досвіду групи читачів у сучасному або в минулому необхідно приймати до уваги обидві частини відношення „читач – текст”, тобто дію – як зумовлений текстом – і рецепцію – як зумовлений читачем елемент конкретизації змісту, як процес посередництва, або злиття горизонтів” [5, 365]. Мова тут йде про злиття двох горизонтів, того, який дається текстом, і того, який з собою привносить читач. Тут доцільно виділити іманентно-літературний горизонт очікування і горизонт, пов’язаний зі „світом життя” (у Яуса Lebenswelt). Ці два горизонти визначають два типи читача. Імпліцитний читач вже вписаний у текст, відповідно до задуманого автором активного характеру читання або ролі читача, що є обов’язковою умовою можливої дії, яка передбачає, але не детермінує актуалізацію значення. Експліцитний, актуальний, створений з крові і м’яса читач, пов’язаний з суспільним контекстом (Lebenswelt), диференційований історично, суспільно і біографічно, завжди по-іншому втілений в іншому суб’єкті, здійснює у своїй свідомості згадане вище злиття художніх горизонтів. Роль імпліцитного, потенційного читача ми можемо визначити, виходячи із самої об’єктивної структури тексту, яка складає онтологічний та історико-філософський шар твору, а також той самий шар у структурі свідомості реципієнта, у той час як роль експліцитного читача визначається часто прихованими суб’єктивними умовностями та суспільно залежними факторами, представляючи таким чином соціально-психологічний шар. З погляду семантики, середньовічний життійний текст і історично-соціальний контекст настільки тісно переплетені, що при вивченні його буває важко визначити, що є предметом літературознавства, а що – соціології літератури, тому, на нашу думку, цілком виправданим є вивчення семантико-семіотичних взаємозв’язків тексту і контексту з тих позицій, які є найбільш виправданими і доцільними на тому чи іншому етапі дослідження.

„Художні твори... виникали на славу та хвалу Богу, або ж як інструмент комунікації з Богом аж до містичного єднання з ним” [7, 13]. Що ж з цього випливає у прикладенні до комунікативної структури життій? Наявність єдиної координаційної точки для всіх оповідних рівнів нерідко призводить до „розмивання меж” між цими рівнями – в першу чергу рівнем героїв та рівнем наратора; при аналізі життій ми стикаємося з такими прикладами. Окрім цього, зокрема, саме з постійною присутністю Бога у свідомості людини, що пише життє святого, пов’язані труднощі у розмежуванні абстрактного автора та наратора тексту, та й взагалі труднощі з

вичленовуванням авторського начала в житті, навіть якщо не змішувати позатекстовий та текстовий рівні. Про свідоме протиставлення людини власному текстові для середньовіччя говорити складно, в той час як у новітній літературі це спостерігається на кожному кроці.

Бажання співпраці, діалогу, закриття інформаційного кола, зворотного зв'язку виявляється в усіх галузях, де відбувається спілкування, але особливо категоричним воно є у спілкуванні посередництвом книги, що являє собою вид спілкування з найсильніше вираженим індивідуальним: адже читач неминуче залишається сам на сам з письменником, коли читає його книгу. Очевидно, що існування зворотного зв'язку між автором і читачем починається в той момент, коли вперше було вжите письмо і коли аудиторія стала більшою, ніж група людей, яку оповідач міг зібрати навколо себе, тобто більша від групи, яку у давньоримському війську називали словом маніпула, „те, що можна втримати в руці”, тобто коли ця група переросла сотню людей, з якою можна в усіх напрямках спілкуватися голосом і порухом руки.

Читач, між тим, може лише навмання спроктувати своє світобачення на те світобачення, яке, як він припускає, притаманне авторові, чию книгу він читає. Так само, як письменник певним чином уявляє свого читача, так і читач певним чином уявляє письменника. Бажано, щоб ці уявлення були точними, але особливо важливо те, щоб вони були схожими, а не взаємовиключаючими.

Комунікація через літературний твір передбачає двобічну міфологію. Коли письменник і читач сучасники або представники одного й того самого народу, ці міфології найчастіше витікають з одних і тих самих джерел і творяться з матеріалу, який надають критичні тлумачення дотичних літературних творів чи відомості загального характеру. Натомість, в іншій історичній ситуації, в іншій етнічній або суспільній групі, в іншому столітті, в іншій цивілізації сприйняття літературного твору неминуче відрізнятиметься від того, на яке письменник свідомо розраховував і яким воно було у його добу. Саме тому ми не можемо аналізувати середньовічні життєві тексти, не враховуючи специфіку тогочасного контексту. Наприклад, сьогодні міфологія читача, яку автор для себе створює, є дещо неоднозначною. Публіка-співрозмовник, до якої письменник звертається, може мати нечітке обличчя нащадків, або навіть невідомих людей, які колись відкриють твір, як кинуту в море пляшку. Проте така невизначена міфологія читача в уяві автора характерна для автора нового часу, але не для автора у добу середньовіччя. Середньовічний книжник, як правило, знає, для кого і навщо він пише. Озброївшись виключно сучасним поняттєво-категорійним апаратом, план вираження у середньовічному творі ми можемо сприйняти досить точно, проте це практично неможливо, коли йдеться про прихований план змісту, оскільки сприйняття останнього залежить від цілої низки вже зниклих конотацій, забутого досвіду і тієї системи очевидностей, яку будь-яке суспільство створює для власного використання.

Таким чином, у фідеїстичному дискурсі доби середньовіччя у Сербії відігравали значну роль і автор тексту, і його читач. Так само вони обидва, а також суспільний та інституціональний контекст, впливали і на формування літературного життійного тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики. – К: Видавничий центр „Академія”, 2004;
2. *Берман Б.И.* Читатель життя (агиографический канон русского средневековья и традиции его восприятия) // Художественный язык средневековья. – М.: Наука, 1982;
3. *Лихачев Д.С.* Первые семьсот лет русской литературы // Избранное: Великое наследие; Заметки о русском / Д. С. Лихачев. – СПб.: Logos, 1998;
4. *Толочко О.П., Толочко П.П.* Київська Русь. – К: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998;
5. *Jaus H.R.* Estetika recepcije. – Beograd: Nolit, 1978;
6. *Nechutová J.* Latinská literatura českého středověku do roku 1400. – Praha: Vyšehrad, 2000;
7. *Pražák E.* Poznámky k otázce postavení estetické funkce ve středověkém náboženském umění // Pražák E. Stati o české středověké literatuře. – Praha: Euroslavica, 1996;
8. *Sartre J.-P.* Qu'est-ce que la littérature? – Paris: Gallimard, 1948.

Охотна О.О. (Київ, Україна)

Наративи етнічної іншості у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо: неймовірні оповідання про одного сучасного болгарина»

Досліджуються образи етнічних Інших у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо: неймовірні оповідання про одного сучасного болгарина», аналізується їх роль у формуванні болгарської ідентичності та вплив на характеристики Свого.

Ключові слова: болгарська література, ідентичність, іншість, Свое, Інший.

Проведено исследование образов этнических Других в произведении Алеко Константинова «Бай Ганьо: невероятные рассказы об одном современном болгарине», проанализирована их роль в формировании болгарской идентичности и влияние на характеристики Своего.

Ключевые слова: болгарская литература, идентичность, другость, Свое, Другой.

The goal of this paper is to investigate the images of the ethnical Others in the narrative of Aleko Konstantinov “Baj Ganyo: the incredible stories about one modern Bulgarian”, to analyze their role in the forming of Bulgarian identity and the influence on the features of the Own.

Key words: Bulgarian literature, identity, otherness, the Own, the Other.

Питання ідентичності є вкрай важливим і актуальним для болгарської культури і літератури кінця 19 – початку 20 століття. Болгарський fin de siècle являє собою час, коли процес спілкування починає усвідомлюватися соціумом як щось проблематичне. Родовий устрій все відчутніше розпадається на велику кількість світів та образів; між колективною мрією

– сном про цілісність 80-тих років 19 століття і безсонням віку 20-того в болгарській літературі з'являються темні герої і «проблематичні» [1, 124] болгари. Фрагментарність (не-цілісність) нового світу проявляється передусім в літературних творах – Іван Вазов та Алеко Константинова відмовляються від пориву до епічної цілісності і в середині 90-тих років 19 століття переорієнтовуються до таких циклічних текстів – серіалів, як «Кардашев на полюванні» та «Бай Ганьо». Болгарська свідомість зіштовхується все частіше з іншими культурами і її цілісне сприйняття своєї ідентичності розкитується остаточно під впливами ззовні.

У творах видатного болгарського письменника кінця 19 століття Алеко Константинова оповідь про болгарське розігрується на тлі сюжетів та фігур «розгорнутої міфології націй» [4, 242]. Особливо це твердження стосується найбільш проблематичного твору болгарської літератури – «Бай Ганьо». Неймовірно оповідання про одного сучасного болгарина.

Історії про Бай Ганьо оперують великою кількістю етно-ролей, таких як «турецьке», «грецьке», «вірменське», «єврейське», «сербське», «албанське», «російське», «китайське», «американське», «циганське», «французьке», «англійське», «німецьке», «чеське», «аргентинське». Саме через програвання цих ролей крізь призму націотворчих забобонів та використання імен для утвердження нових та викликання вже існуючих комплексів-стереотипів, твори А.Константинова включають в поняття «болгарського» все більше і більше смислів-значень, знаходять ще і ще мотиви - пояснення ціні, яка приписується текстами образам Свого.

Твори А.Константинова руйнують важливу для болгарської суспільної і культурної свідомості структуру, а саме мережу стосунків між етнічними групами, виплетену мисленневою системою болгарського Відродження. У культурній системі болгарського Відродження існував чіткий поділ на Своїх і Чужих: поняття «ворог» і «свій» були простими інструментами, за допомогою яких народи розподілялися в групи по два боки від вистражданої розподільчої межі: Своє, себто болгарське, беззаперечно визначалось параметрами позитивного і хорошого, а Чуже виявлялось ворожим, злим, підступним; проводилась межа, що відділяла високоартісне болгарське від Іншого, яке становило загрозу для болгарської культури та народу. Літературні та публіцистичні твори цього періоду за межею полишали турків, греків, сербів, європейців, – звісно, з певними виключеннями (іноді між ворогами з'являється й Росія, іноді, - з певними обмовками, до їх переліку не входить Європа). Представлені як такі, що терзають, гвалтують, вбивають, знущаються з усього болгарського, крадуть болгарську славу, лишаються нечутливими до болгарського страждання і кують лихо проти світлого болгарського майбутнього, «вони» становили разом Іншого, через ненависть до якого посилюється відчуття необхідності існування колективної етно-релігійної особистості – «нас».

Твори Алеко Константинова, особливо це стосується «Бай Ганьо», із зухвалою легкістю перекошують контури даного «ми», змінюють кордони між Заходом і Сходом, перекреслюють „своє” епохи Відродження, включаючи дивні й неочікувані для традиційного мислення складові – в межах «нас» природно і спокійно з’являються колишні люті вороги усього «нашого»: турки, євреї, греки, серби та албанці, що в них знаходить притулок і спілкується з ними у своїх подорожах Європою Бай Ганьо: «... він шукає помешкання за власним смаком, весь час зустрічає своїх людей, що до них звик... він зупиниться в готелі „Лондон”, там буде так само задушно, так само смердітиме кухнею та сірководнем, як у нього вдома; зустрічається з тими ж турками, греками, вірменами, албанцями, що їх звик зустрічати кожен день... зайде знов у грецьку кав’ярню, таку саму брудну і задушну від постійного чаду, як і наші кав’ярні» [2, 55], та що оточують болгарське на всесвітньому ярмаркові у Чикаго: «...врешті решт на якійсь тісній та темній вуличці ми побачили повислий турецький прапор, пройшли повз нього, і ось опинились перед крамничкою, над якою в’ється (не в’ється, бо всередині в будівлі немає вітру) болгарський стяг» [2, 195].

Проза Константинова знищує цю межу і встановлює вертикальну градацію справді цінного і важливого. В той час, як нагорі опиняється Європа, її абсолютно позитивний та ідеалізований образ, в якому втілена ідея важливого для майбутнього розвитку Болгарії Престижного Іншого, що є зразком для наслідування і являє собою вимріяний світ так званої цивілізації, тексти розташовують болгарське у цивілізаційному (культурному, мовному, технологічному) просторі Сходу: «Бай Ганьо», наприклад, анітрохи не заперече оцінку, що дають німці у лазні діям головного героя і відповідно до якої Ганьо є «східна людина»; оповідаючи про албанців і підробки трояндового масла, оповідач згадує про «безневинний Схід»; під і всупереч напису «Лондон» на готелі разом животіють, окуті бридким смородом, албанці, болгарі, греки та інші, «здійснюючи саме буття «Сходу» [4, 243]. Унікальна болгарська геополітична фантазія літератури періоду Відродження, згідно з якою існують, звісно, і «Захід», і «Схід», і їх протистояння, але болгарське «ми» не потрапляє в жодну з двох алегорій, – категорично відкинена самим лише фактом присутності текстів Алеко Константинова у болгарській літературі. На думку діячів Відродження, східне, азійське має відношення до чогось дикого, передусім турецького, варто лишень пригадати образи турків – немилосердних катівників та головорізів, Схід – це місце „хворої людини з Босфору” – Туреччини, на тлі якої болгарське виглядає безсумнівно частиною європейської культурної традиції. Але й Захід теж виявляється так само небажаним, лякаючим, відкинутим, нездійсненим, неможливим і непотрібним болгарському «ми» ідентифікаційним проектом, як і Схід.

Якщо у культурній свідомості болгарського відродження Своє заселене у

дивному „ніде” (ні на Сході, ні на Заході) і являє собою явище своєрідне, несхоже, таке, що не підлягає обмеженню та включенню у якісь визначені рамки чи схеми, й одночасно позначене сильним відчуттям безпомічної самотності на геополітичній сцені поміж вже стереотипізованих націй з розданими ярликами, у творях Алеко Константинова, що знаменують собою інший період розвитку болгарської літератури – так зване Звільнення, кордон між Заходом та Сходом перекресний, „погані” та „хороші” в театрі націй перерозподілені, оцінка Свого змінена, а статус Свого виявляється демістифікованим, позначеним як брехня у творях «Бай Ганьо» і «До Чикаго і назад».

Автор не вважає Свое настільки унікальним та надзвичайним, щоб його не могла увібрати в себе жодна з банальних емблем різного типу культур, більше того, він утверджує власними творами небажану, але беззастережну істину: болгарське було і лишається в родині «Орієнту» - між родичами турками, сербами, албанцями і греками.

Цікаво, що книги Константинова змінюють не тільки місце розподільчої межі, вони передусім змінюють її символічне значення. Для болгарської свідомості доби Відродження за межею було «зло» - хвороби та старість, очікування близької смерті загрузлих в пороках Османської імперії і Греції, загрозна, незбагнена економічна, технологічна та культурна міць Європи – загалом, Інших, які повинні піти, звільнити місце в центрі цивілізованих народів молодій болгарській та подібним їй націям. У Константинова поза лінією опиняється все по-справжньому цінне і важливе, те, що слід наслідувати і з чого брати приклад. Ця межа більше не розділяє болгарське хороше від чужого ворожого, навпаки, вона карає жакливе, малоцінне, безмістовне Свое, відділяючи його від досконалого європейського простору, осередку прогресивних цивілізованих народів. Саме небажання болгарського інтегруватися у цей світ – «світ універсального часу та історії, західноєвропейських цінностей та інституцій, прогресу та культури»[3, 18], сегрегаційні намагання Свого, за допомогою яких воно заліковує травми, отримані через усвідомлення власної малоцінності, периферності та провінціальності, - є, на думку творів Константинова, - найгірша відсталість, тяжка провина і невинна помилка.

Образ Престижного Іншого.

Загалом, варто зазначити, що ніколи й ніде ні до, ні після найсуперечливішої книги болгарської літератури про мандри нахабного Бай Ганьо у болгарській культурі не зустрічається настільки абсолютно позитивний образ Європи, настільки ідеалізована легенда про це чудове місце та його прекрасних людей. Саме європейське у Алеко Константинова виступає бажаним простором культури та цивілізаційних досягнень і посідає верхівку оціночної вертикалі націй. «Неймовірні оповідання» містять найменш суперечливий образ європейського, і цим відкрито полемізують, навіть заперечують традицію іншості, втілену у текстах періоду Відродження, тому що наявність визначеного ідеалу неминуче має призвести

до появи символічної вертикалі – організуючої фігури, що впорядковує народи відповідно до їх ціннісного статусу. Таким чином, книга, видана у 1895 році, у розташуванні етно-ролей за оціночною вертикаллю, де чільне місце посідає досконала до божественності Європа, закріплює відправлення безневинного Сходу, – і Болгарії, що тихенько причаїлась у його смердочому затишку, – на «дно піраміди класифікованих народи» [4, 245].

Слід зазначити, що у творах періоду Відродження фігура оціночної вертикалі майже відсутня, і вірогідна причина цього – постійне бродіння між взірцями, протилежні оцінки Інших, різні ціннісні алегорії: так, у болгарських тогочасних текстах Європа є одночасно і добром, і злом; Росія – і «старшою сестрою – покровительскою», рятівницею від п'ятивікового османського ярма, і величезною незабгненою імперією з незрозумілими намірами, відсталого та дивною країною; Греція – і культурним зразком, колискою православ'я та книжної культури, і загрозливим простором фанаріотів, що прагнуть задушити болгарську мову, школу та культуру, навіть Туреччина – цей найворожіший, найбільш абсолютний Інший – не завжди постулюється як зло, Сербія – і найближчий, майже кровний сусід, що його поєднує з болгарським спільність мови, походження, релігії, спільність ворога, врешті решт, але одночасно вона є й суперником, хитрим та підступним, що згадує про «генетичну» близькість з болгарами лише в години лихоліть. Інна Пелева у своїй монографії «Алеко Константинова. Біографія читання» згадує також і про Чорногорію, яка є символом бідності, але у той же час виступає зразком почуття гідності, нескореності, героїзму [4, 245]. Одним словом, літературна традиція Відродження вимальовує відносно вільний, поліцентричний світ, що пропонує велику кількість моделей для наслідування.

З появою «Бай Ганьо», а отже, й нового бачення Свого, світ Іншого змінюється: вибір зникає, а болгарське майже втрачає позитивні характеристики. Фактично, книга змальовує глибоко загрузлих в орієнтальському типі мислення та культурі «нас» і однозначно оцінює саму лише належність до Сходу як абсолютну негативність, неповноцінність та нерозвиненість Власного. Для Алеко Константинова болгарське, на тлі ідеального простору культури та духовності, виглядає мізерним та грубим, жахливим, негарним та неважливим, а його основними атрибутами стають ізоляція та просте мовне нерозуміння.

Одночасно «Неймовірні оповідання» про мандрівки Бай Ганьо подають недвозначні, чітко визначені стереотипи етнічних Інших: більше немає неоднозначності, «бродіння», вибору, ціннісна вертикаль вже існує, визначеним є Престижний Інший, зразковий Інший, носій культури, прогресу та цивілізованості – Європа.

Європейці видаються автору практично ідеальними людьми, освіченими, прекрасними, інтелігентними, і, що дуже важливо, на думку Алеко Константинова, вони мають неперервні культурні традиції, а їх минуле – це

поступовий розвиток, прогрес та цивілізованість – все те, що відсутнє у болгар. Цікаво, що до прекрасного світу європейського текст перераховує й чехів – слов'янських європейців, «грубих і фанатичних у відношенні до німців», «послов'янському гостинних», працелюбних та приязних.

Ті, хто нижче.

Як вже зазначалось, болгарське з книги про Бай Ганьо посідає найнижчі поверхи ціннісної вертикалі націй, небажання оповідача співвідносити себе з героєм, небажання болгарина, по суті, бути болгариним проглядає майже у кожній сюжетній ситуації. Проте, якщо є у творі й ті Інші, що займають місця ще нижче за болгарське, то це передусім цигани, євреї і вірмени. Циганське взагалі – це абсолютно мінусова, негативна категорія, «циганська махала» (циганський квартал) для тексту є концентрацією презирства, а самі цигани – і тоді, коли вони музиканти, і тоді коли виступають частиною натовпу, який зриває вибори, - є у творі персонажами малоцінного.

Образ єврея як Іншого з'являється у Алеко Константинова не тільки у «Бай Ганьо» та «До Чикаго і назад», присутній він також у кількох фейлетонах і оповіданнях, як-от «Щось шуміло, але що», «І зараз б'ються, брате мій», «Різні дрібниці», «Дружні листи II». Якщо у відношенні до циган письменник навіть не намагається приховати чи приглушити бодай трохи свій негативізм, то, коли мова йде про євреїв, статус прогресивного, сучасного інтелектуала примушує його балансувати на межі толерантності і презирства. Так, у фейлетоні «І зараз б'ються, брате мій», що коментує поліцейські побой лідера сіоністського руху в Болгарії Йосифа Марко Баруха, Своє (болгарське) співчуває меншості, засуджує дії поліції, але використовує подію просто як ще одну можливість для нападів на уряд. Проте одночасно творчість Константинова знає достатньо прикладів автоматизованої неприязні до єврейського. В оповіданні «Щось шуміло, але що» єврейське зображене крізь призму комічного: описана пригода боягузливого Мойші, що був примушений стати військовим. У творі єврейське постульоване як нецінне, безглузде, герой не просто надзвичайно боягузливий, брехливий та смішний, саме його буття, спосіб існування є смішним у своєму зародку, і то, за влучним висловом І.Пелевої «смішне настільки, наскільки може бути смішним відразливе» [4, 247]: «Сьогодні Мойше Мордохай стає солдатом, захисником вітчизни від зовнішніх та внутрішніх ворогів... Бідний Мойше, хіба для нього було це страхіття! О ні, Мойше пушку триматиме, пушка стрілятиме – ай, ай, ай!...Скільки сліз пролив Мойше, коли прощався зі своєю дорогоцінною дружиною, Хайкою, перед тим, як вирушити в армію. Плаче Мойше, плаче Хайка, плачуть тато, плачуть мама, і осипають цілунками своє дитинча, Юду, немите й нечесане цілий тиждень скорботи і печалі...» [2, 330]. Взагалі, відсутність гігієни, на думку автора, є сталою характеристикою єврейського, і саме це засвідчує наступна цитата: «В кого б з'явилась думка про свій туалет в такі тяжкі

хвилини: і Мойше не мився, і Хайка не була розчесана, і тато, і мама. Я вже не кажу, що великі крихти хліба, довге пір'я цибулі, великі шкарлупки яєць гніздилися в їхніх злиплих курчачих бородах та волоссі, не кажу, що всі їхні обличчя блищали від нерафінованої олії, та все ж... » [2, 331].

Ведучи мову про ізоляціонізм Свого, сполучений з поганою вибірковою валентністю (тобто з відкритістю саме до негативного (або до того, що вважає негативним саме автор), оповідач садить за один стіл у «Бай Ганьо в Швейцарії» болгар, які відмовляються окультурюватися, тобто європеїзуватися, та «єврейчиків» [2, 64]. Подібна «дружба», звісно, оцінюється текстом виключно як ще одна негативна характеристика болгарського. Твір розкритиковує Свое, що не здатне і не бажає сприймати престижне Інше: «Коли ці юнаки читали, яким чином засвоювали європейську культуру – це лишилось для мене нез'ясованим. Зрозумілим мені було лише те, що майже ніхто з них не говорив хоч більш менш хорошою французькою. Та жоден з них не встиг і оком кинути на ту мову, а за грубістю інтонацій, за дикцією, за конструюванням висловлювань відразу впізнаєш, що це – східна людина» [2, 64], засуджує його постійне тяжіння до Сходу у його найтяжчому, найбільш відразливому вигляді – до бруду, радикалізму, відсутності освіти і знань: «Через день – два до цієї компанії приєднувалися кілька озлоблених, нігілістів – єврейчиків, що з темних кутків корчми скалили зуби на тирана» [2, 64].

Так Алеко Константинов, певно, через досвід життя та навчання в Росії, відновлює на сторінках свого твору стереотипний образ єврейського, досить популярний в межах тодішньої Російської імперії. Саме антисемітизм як урядова політика мав на меті мотивацію та виправдовування єврейських погромів, а також звинувачення єврейської спільноти у ворожих діях по відношенню до держави. Частина єврейства зі свого боку через такі переслідування цілком закономірно радикалізувалась і йшла на крайні заходи. Тому єврей в «Бай Ганьо» не лише брудний, брехливий, боягузливий, їсть гидку їжу і працює лихварем, він ще й нігіліст та анархіст – страшна характеристика, як на автора. «Я не знаю якою була та симпатія до цих темних героїв, які одночасно були і нігілістами, і таємними поліцейськими агентами, і анархістами, і зловживальниками найнижчої проби спільних грошей, бібліотек та іншої власності. Замість того, щоб заприятелювати з французами, німцями, англійцями... вони, наші, знаходили свій ідеал або в єврейчиках, або в греках, або в якихось вірменчиках, що в найбридкіший спосіб експлуатували їх кошти та сили, втягуючи в задушливу атмосферу своїх злих, грубих та безплідних розмов» [2, 64]. Для оповідача «нігілісти, ...скалили зуби на тирана, анархісти» [2, 64] – то все імена екстремістських проєктів, катаклізмів та вибухів, тобто змін ладу революційного типу. На думку тексту те, що співвітчизники постійно «підсаджуються» до

«сврейчиків» [2, 64], позначає перш за все неприємну схильність болгарського прив'язуватися до деструктивних, крайніх соціально-політичних течій. Саме податливість народу до особливої зарази – зарази революції, бунту, зміни, що витікає з відсутності досвіду, традицій, прагнень до самовдосконалення – є визначною рисою «поганих» етносів. Зразкові народи («французи... німці... англійці...»), які посідають почесне місце на вертикалі, що впорядковує цінні і малоцінні етнічні групи, не лише «завжди зразкові і у своїх веселошах, і в своїй роботі,... їм притаманий дух порядності, працелюбства, чесності, кавалерства» [2, 65]. На думку письменника вони є такими, якими є, тому що в них навіть у побуті присутні «столітні традиції» і «поступове вдосконалення»: синоніми прогресу, еволюційного зросту, що створює (на думку автора) навіть у найдрібнішому, у сфері домашнього – справжню цивілізованість.

Нерозкриті Інші.

Є у творі А.Константинова й Інші, чії образи майже не розкрито: осторонь ціннісної класифікації народів, від якої залежить багато речей у книзі, залишені росіяни та американці.

Хоча образи американського майже не фігурують в «Бай Ганьо», «Неймовірні оповіді» асоціюють його передусім з такими поняттями, як «оригінальність», «вередливість», «протекція», «потреба у величезних розмірах та масштабах житлового простору»: «... схильність до оригінальності... є в них така примха – брати під свій захист якусь подружку з найбільш беззахисних» [2, 18]. У Константинова представники Нового світу не викликають, на відміну від європейців, особливого захвату, можливо, через свою аж занадто показну екзотичність, волелюбність та нездатність і небажання примиритися з вкрай твердою у своїх заботах буржуазною ціннісною системою Європи, близької та улюбленої для оповідача. Єдина реакція книги – спокійно-байдужа цікавість.

Неоднозначно змальовані в творі образи росіян. Одна з розповідей – «Бай Ганьо в Росії» - накреслює досить цікавий образ країни, близької болгарському народу у релігійному, культурному, політичному плані, країни, що її сам письменник знає доволі непогано, оповідаючи про пригоди головного героя в Російській імперії – в Петербурзі. Алеко Константинов вчився і досить довгий час прожив в містах Російської імперії, серед яких Одеса і Петербург, та, незважаючи на це, Росія представлена в тексті як неглибокий нашвидкуруч накреслений сюжет про якісь комітети, що дають або не дають мізерні стипендії іноземним студентам та збирають на них найрізноманітніші доноси. Крім них, на сторінках твору фігурує якийсь старий церковник та чоботи князя Донаукова, що їх пригортає головний герой. Це – єдине, що пов'язує текст оповіді з місцем дії, і – дивна річ – всі ці сюжети аж ніяк не зображують Росію привабливим місцем, і, фактично, не справляють великого враження на читача, що є досить дивним, зважаючи на зрозумілу ностальгію Алеко Константинова по Росії.

Таким чином, разом з американцями – занадто екзотичними та екзальтованими, мешканці Російської імперії – занадто православні, бюрократичні і благородні – не потрапляють до найбільш достойних територій етнічної класифікації, хоча й не запрограмовані у творі як негативні образи. І перші, і другі не мають стосунку до Європи, а саме вона є територією, на яку рівняється автор та наратори твору про Бай Ганьо, - надто великі, дивні і сильні для мірила «Європа», яким його уявляє одна болгарська свідомість, вони опиняються поза «хорошим і поганим».

Є у творі ще невеличкі ділянки, які дивним чином не потрапляють до категоричного ділення клішованою болгарською уявою народів на «хороших» і «поганих». Стереотипні уявлення в цих випадках змішуються, і з-під руки автора проступають «хороші погані» і «погані хороші» образи.

Одним з них є зображення албанського у творі. Стереотип «албанського» конкретизує невеличкий сюжет з «Бай Ганьо в Росії» про албанця Кочо. Згідно з ним, для автора албанець зазвичай являє собою людину бідну, запальну, нестримну, схильну до бійки та сильних проявів любові й ненависті. Ось як описує Кочо оповідач: «... Хорошим був цей Кочо, за товариша голову ладен був покласти, та не дай боже роздратувати його – в мить скипають усі його албанські пристрасті, як зблідне, позеленіє, очі наллються кров'ю: справжній звір!... У погляді його було щось звіряче, очі блищали, обличчя позеленіло і потемніло, зуби стукотіли, наче під час найсильнішої лихоманки, вуста конвульсійно тремтіли й випускали якесь глухе гарчання ... і знов він почав вивергати прокляття» [2, 73].

Крім того, говорячи про Кочо, оповідач згадує деякі, досить показові для створення стереотипного образу, моменти його біографії: «... Він (Кочо) був вступив до університету, провчився там два роки, але коли впевнився, що це не для нього, кинув і вступив до семінарії» [2, 73]. Цей штрих вказує на бажання тексту представити читачеві образ романтичної, схильної до крайнощів, примітивної людини, чия пристрастність певним чином і захоплює оповідачів, але підсвідомо дратує їх. Кочо, запальний албанець, не здатен витримати навчання в університеті, тобто не може адаптуватися до вимог нормалізуючої інституції, не може увійти у нормативний ритм суспільства. Тому романтичний запал албанця не дуже вписується в складену автором схему ідеального європейського, Кочо є надто вже близьким за своїм темпераментом до такого небажаного болгарського. Саме в образі героя – албанця спотаюється невикорінне переконання оповідача про те, що неєвропейськість (навіть якщо вона йому симпатична), екзотичність албанця раз і назавжди відправляє його на дно ціннісної класифікації народів, мітить його, прирікає на життя невисокої якості. Так симпатія й поблажливо-зневажливе невір'я у здібності іншого виявляють нестримне бажання оповідача бути, на відміну від інших, частиною Європи.

Певне, цим бажанням позначена дивна плутанина навколо одноразової появи у творі згадки про Китай. «Китайське» у книзі є втіленням абсолютної чужості, воно з'являється лише одного разу і то, лише для того, щоб в котрій раз дискредитувати болгарське: «Та хіба мій батько ті опери слухав», - говорить Бай Ганьо і його, зачарованого цим принципом скам'янілості та ультраретроградства, не дуже лякає «нова мода», тобто цивілізація. Але при всьому цьому Бай Ганьо не має доблесті китайців – відгородитися стіною від нашестя цивілізації, і при тому, що його надихає принцип «мій батько цього не робив і я не робитиму», та лиш глянь і побачиш, що він одяг чисту сорочку, натягнув рукавички, а як його примусять, одягне і фрак, сердиться, сміється, але вдягає фрака. Чусь, як він каже “pardon”, говорить про “констентуцію”, вихваляється то там то сям, що любить “суп”, коли насправді одній гостроючій юшці віддав би перевагу з усіх європейських страв» [2, 56].

Після багатьох докорів та звинувачень у традиціоналізмі, небажанні змін раптом виявляється, що у крайньому своєму прояві (китайське) вони можуть бути навіть доблестю, і на їхньому фоні здатність та готовність болгарського до компромісів з новим починає виглядати смішною та недостойною. Короткий пасаж насправді показує, що якщо риси Свого, засуджені книгою (консерватизм), проявляються в чужому описі, вони можуть оцінюватися й позитивно. Виходить, що, як би себе не поводи́ло болгарське (і коли воно чинить спротив новому, і коли намагається йти з ним в ногу), воно все одно не може сподобатися оповідачеві, не може піднятися навіть до позиції «поганий хороший народ» чи «хороший поганий народ», де текст розташовує албанське (пристрасне, афектоване, романтично нерозважливе й схильне до крайнощів у вираженні власних почуттів і нездатне до навчання в інституції) та китайське (ізоляціоністське і доблесне завдяки своєму ізоляціонізму).

Наостанок хотілося б згадати ще раз про образ китайців у творі. На думку Алеко Константинова китайці відгородилися стіною від вторгнення цивілізації. Цей вислів неначе є втіленням деформованої пам'яті про одне з найвеличніших створінь людства – Велику китайську стіну. Побудована підданими Імператора, відповідно до планів своїх творців, вона повинна була оберігати добре, прогресивне, високорозвинене від зруйнування і знищення. Забобони, яким підкорюється книга Константинова, розтлумачують емблему Китаю як стіну – захист від Цивілізації, а не стіну – захист Цивілізації. Ця підміна є дуже показовою: твір навіть не припускає толерантної думки про те, що є більш, ніж одне уявлення про добро, що людина, яка опирається певному типу культури, не обов'язково є некультурною або, швидше, акультурною, а належить до іншого типу культури. Як влучно зазначила І. Пелева «європоцентризм є тотальною і єдиною ідеологічною опцією, яку сповідують «Неймовірні оповіді» [4, 253].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковачев О. Литература и идентичност: преображення на другостта. – София, 2005; 2. Константинов А. Съчинения в два тома. – Т.1. – София, 1974; 3. Кьосев А. Списъци на отсъстващото // Българският канон? Кризата на литературното наследство. – София, 1998; 4. Пелева И. Алеко Константинов. Биография на четенето. – София, 2002.

Павлешен Д. (Загреб, Хорватия)

Рецепція Гоголя в хорватській літературі

У статті говориться про рецепцію Гоголя в хорватській літературі, а саме: про переклади творів Гоголя, дослідження творчості Гоголя хорватськими науковцями, підкреслюється їх оригінальність і новизна.

Ключові слова: Гоголь, переклади, дослідження, українська, хорватська, російська літератури.

В статье говорится о рецепции Гоголя в хорватской литературе, а именно: о переводах и исследованиях творчества Гоголя хорватскими учеными, подчёркивается их оригинальность и новизна.

Ключевые слова: Гоголь, переводы, исследования, украинская, хорватская, русская литературы.

The paper discusses the reception of Gogol in Croatian literature, and especially translations of Gogol's works and researches of Gogol's works by Croatian scientists; it emphasizes their originality and novelty.

Key words: Gogol, translations, researches, Ukrainian literature, Croatian literature, Russian literature

Переклади з російської та інших літератур відіграли важливу роль у розвитку хорватської літератури, а твори Гоголя займають серед них почесне місце, про що говорять Й. Бадалич, А. Флакер, М. Солар, Й. Ужаревич та інші авторитетні вчені. Особливо вартісним є дослідження професора Йосипа Бадалича, на яке ми й спираємося у нашій розвідці. У своїх «Російсько-хорватських літературних студіях»^{*} Й. Бадалич справедливо зазначає, що: «мистецькі та ідейні рішення у творах окремих наших реалістів є специфічно нашими, самостійними з ідейного і мистецького погляду» [3, 7], але водночас вказує у своїх працях на активну взаємодію російської та хорватської літератур. Як слушно зауважує В.М. Жирмунський, «жодна велика національна література не розвивалася поза живою і творчою взаємодією з літературами інших народів, тому ті, хто намагається піднести свою власну

^{*} Badalić, J. Rusko hrvatske književne studije. Zagreb: Liber, 1972.. Йосип Бадалич знаходить вплив Гоголя у творах Янка Юрковича, Вілима Корайца, Маріяна Деренчина, Анте Ковачича і Славка Колара.

літературу, твердячи, що вона виникла винятково на місцевому, локальному ґрунті, не присуджують її тим самим на «блискучу ізольованість», а навпаки, на провінційну обмеженість і самообслуговування» [2, 71].

Входження Гоголя в хорватську літературу відбувалося поступово, набирало обертів саме завдяки діяльності досвідчених перекладачів і спонукало до вивчення художньої спадщини видатного майстра слова. Переклади творів письменника супроводжувалися спочатку коротенькими повідомленнями про знаного «русина», а згодом і окремими статтями. Перше повідомлення про Гоголя, яке наприкінці тридцятих років XIX ст. з'явилося у хорватській періодиці, було надруковане в «Іллірійській народній газеті». У ньому йшлося про стан російської літератури на 1838-й рік. Цей короткий огляд був анонімним, але містив об'єктивну й вичерпну інформацію. Як першу літературну звістку про Гоголя не тільки в Хорватії, а й на теренах усієї колишньої Югославії, вважаємо за доцільне навести її повністю:

«Між прозаїками або тими, хто вільною мовою пише, найбільш догоджає смакам народу Гоголь, молодий, талановитий і творчо плідний письменник, який досі у сфері російської новели зробив найбільше. Він *русин*, або *малорос*, бере теми для своїх цікавих, барвистих і дотепних творів з народних переказів та оповідань з життя русинів ... і використовує місцеві спогади з тих часів, коли козаки хоробро і героїчно боролись, і все це представляє завдяки своєму мистецькому хистові так, як це у героїчних народних піснях збереглося. Гоголеві *Večeri na Dikanki* і його *Mirgorod* читаються з цілковитим захопленням. Новели, які входять до цих збірок, різноманітні. Багато в них Гоголь запозичив з народних вірувань і оповив властивою йому поезією; інші сюжети гумористичні... Гумором своїм Гоголь нагадує нам Ірвінга, проте перевищує останнього широтою думки. Гоголь спробував себе у ролі драматурга. Його комедія *Pregledaoc* ** потрясла увесь Петроградський і Московський театр гучним і щирим сміхом глядачів» ***.

Через два роки «Danica Ilirska» у своїй статті згадує про нового російського романіста М. В. Гоголя: «Відомо нам, що талановитий Гоголь, який зараз у Москві перебуває, написав гумористичний роман під назвою *Мертві душі* про те, як селян, що померли після ревізії, хитрий поміщик продає недосвідченому сільському шляхтичеві» ****. Варто підкреслити, що на той час (1840 рік) роман ще не був виданий, але в Європі вже поширювалися чутки про нього, щоправда, не зовсім достовірні. У статті зазначено, що вона базується на інформації, одержаній з німецького часопису «Ost und West». Ця згадка і сам

* Хорватська газета «Ilirske narodne novine».

** Ревизор

*** «Ilirske narodne novine», газета V, 1838, № 55, с. 220

**** «Danica Ilirska», VI, 1840, № 30, с. 116.

стиль статті підтверджують, що одне з перших у хорватській пресі повідомлень про Гоголя походить з німецького джерела.

1841-го року у часописі С. Врза «Коло» з'являється безпосередня інформація про російську літературу. Автором матеріалу був Петро Дубровський, упорядник варшавської «Denpise», друг і співробітник "Кола"^{*}. Саме з нарисів П. Дубровського у 1842-му році дізнаємося про «Мертві душі», які увічнили ім'я свого творця у російській літературі: «На світ з'явився також і роман відомого письменника Гоголя під назвою *Похождення Чичикова, или Мертвые души*. Своєрідна манера оповіді й зображення людських характерів засвідчує зрілий і повністю розвинутий талант поета-гумориста. Гоголь становить цілу епоху в художній літературі сьогодення. Він дійсно великий письменник»^{**}. У дещо пізнішому дописі, датованому тим же роком, П. Дубровський інформує С. Врза про вихід першого зібрання творів Гоголя у чотирьох томах, називаючи видання «прекрасним дарунком літератури руської», про самого ж письменника та його новий твір говорить так: «Гоголь тепер у нас є першим письменником,... а останній плід його пера, *Мертвые души*, нещодавно надрукований, великий у нас здійняв галас» («Коло», III, 1843, с. 108-116).

Повідомлення і нариси Дубровського були чи не єдиними безпосередніми повідомленнями про літературу тогочасної Росії. Але вони виконали своє завдання: привернули увагу іллрійців до сучасного російського письменства післяпушкінської доби, зокрема до Лермонтова і Гоголя. Це мало велике значення для іллрійських письменників та перекладачів[3, 137]. З припиненням співпраці Дубровського з часописом «Коло» перестануть надходити вісті про сучасну російську літературу. Нема їх і в «Danici Piirskoј». Щойно через десять років Мірко Богович у «Neveni»^{***} починає друкувати нариси про життя окремих письменників, насамперед статті про М. В. Гоголя («Neven», I, 1852, № 37), які сам редактор часопису і переклав.

Особливий інтерес «Neven» виявляє до України та українців, про що свідчать повідомлення й окремі матеріали, котрі з'явилися у 50-х роках XIX століття (наприклад, «*Виписки із листів з Південної Росії*» (Поділля, Волині та України)^{****}, надруковані 1853-го року у № 46-49, а також п'ять листів з описом Києва, перекладені з німецької мови). Україні й українцям присвячено також низку статей Шафарика, статтю *Заповіт* та інші, що під спільною назвою "Русини і малороси" побачили світ у «Neveni» 1856-го року. У невеликому нарисі 1856-го року йшлося про Гоголя [3, 135].

* «Kolo», хорватський часопис упорядником якого довгий час був Станко Врза

** «Kolo», II, 1842, с. 93-94

*** «Neven», хорватський часопис

**** Izvadci iz listova iz Južne Ruske (Podolije, Volinije i Ukraјine). Neven. 1853. № 46-49

Особисті контакти, налагоджені на початку 40-х років між українськими та російськими славістами, стають передумовою для обміну новими виданнями. Хорватські інтелектуали читають закордонні видання, перекладають їх, захоплюються ними. Цьому намагається завадити влада з допомогою цензури. Так, коли 1844-го року О. Бодяньський надсилає С. Вразові через Шафарика книжки з Петербурга, Враз звертається до доктора Ербена у Празі з проханням, щоб Шафарик надіслав йому ці видання через доктора С. Хочеваара, фізика в Ландсберзі. Це мало запобігти вилученню літератури цензором Мадяром, якого вона могла б навести на думку, ніби, як каже С. Враз, «йдеться про якийсь панславістський союз між мною і російськими вченими» (Твори, V, с. 357). Але бажання і рішучість з обох сторін подолали всі перешкоди, - і невдовзі у Загребі з'явилася збірка російських видань сорокових років і того періоду загалом, яка й сьогодні поповнює Загребську університетську бібліотеку. Книги надходили для Врази, на адресу «Іллірійської бібліотеки», «Товариства югославського» тощо, а потім потрапляли до бібліотеки Іллірійської читальні, пізніше до бібліотеки Народного Музею, і, нарешті, вся книгозбірня перейшла у власність університетської бібліотеки. На багатьох примірниках знаходимо власноручні авторські присвяти, наприклад: «Возлюбленному сплеменику Станку Вразу – О. Бодяньський. - Москва, 1844, 14 июня», присвята О. Бодяньського С. Вразові на творі Т.Г.Шевченка «Гамалія» (С.-Петербург, 1844). Дарує свої твори також І. Срезневський, наприклад, *Историческое обозрение гражданского устройства слободской Украины – «Иллирской читальнице»*, а *Запорожскую старину, Песни и думки* (1841-й рік) присвячує «приятелю Станку Вразу» [3, 142]. Такі приклади свідчать про те, що стосунки між науковцями і митцями наших країн у сорокових роках ХІХ ст. були набагато приязнішими і тіснішими, ніж раніше.

Наприкінці 40-х –початку 50-х років ХІХ-го століття виходять перші переклади Гоголя хорватською мовою, зокрема "Нос"^{*}. Автор перекладу достеменно не відомий, але, найімовірніше, ним виступив сам упорядник «*Orseg Zagrebačkog kolendara*» поет Владислав Вежич, досвідчений знавець іноземних мов, який перекладав із західноєвропейських мов, а також з російської. Це був перший твір Гоголя, перекладений хорватською. Згодом на сторінках «Даніци Іллірійської»^{**} публікуються *Записки сумасшедшего*^{***}, *Тарас Бульба*^{****} та *Старосветские помещики*^{*****} у перекладі Ніколи Беговича. Інші твори Гоголя

^{*} Nos (Novela), Obći Zagrebački kalendar, 3/1848

^{**} Danica Ilirska

^{***} Iz dnevnika jednog luđaka. Danica Ilirska. 1853, № 37-40, переклад не закінчено

^{****} Taras Buljba. Neven, 1855, № 48-52

^{*****} Život starih rusinjskih vlastela. Neven 1856, № 8-9, с.227 і далі

ще певний час залишаються невідомими хорватському читачеві.

Перекладацька діяльність двох письменників, Янка Юрковича і Віліма Кораяця, припадає вже на шістдесяті роки, коли хорватські читачі знайомляться з творами *Шинель* і *Мертвые души*.*

Упродовж цього десятиліття виходять у світ *Ночь перед Рождеством* і вдруге перекладені *Старосветские помещики***.

У сімдесятих роках, коли періодичні видання рясніють творами Тургенева, вірним Гоголю залишається «*Vijenac*» (Вієнац), де було надруковано новелу *Коляска****.

Більш плідними були вісімдесяті роки, коли публікуються *Нос*, *Вий* (переклад Джуро Галац), *Страшная месть* (пер. Б. Брлекович), *Сельський суд и расправа* (пер. Нарцис Дамин), *Шинель* і *Записки сумасшедшего* (пер. Август Харамбашич), а також *Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем***** (пер. Богоміра Брлековича), до якої в майбутньому ще не раз звертатимуться хорватські перекладачі.

У дев'яностих роках уявлення хорватських читачів про художню спадщину Гоголя розширюють *Майская ночь, или Утопленница* (пер. Мілан Марекевич) та комедія *Женитьба* (пер. Іван Гойтан). Виходять нові переклади *Шинель* (пер. Степан Лукич), *Нос*, *Коляска* (пер. Ілан Марекевич), *Записки сумасшедшего***** (пер. Сергей Хатманов – псевдонім Августа Харамбашича).

Дев'ятисоті роки багаті на переклади як уже знаних, так і невідомих творів письменника: *Сельський суд и расправа* (пер. П. Р.), *Женщина, Жизнь, Утро делового человека* (пер. В. М.), *Нос* (пер. Раньо Облак), *Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем*, *Иван Федорович Шпонька и его тетушка****** (пер. Анте Демерес).

* Kabanica. Domobran, I, 1864, № 145 і далі (ім'я перекладача не зазначено); Dogadžaji Čičikova ili Mrtve duše. (переклад Ніколи Стокана) Domobran, II, 1865, № 49 і далі

** Badnje večē. Narodne novine, XXX, 1864, № 1-23; Starosvjetska vlastela. Vijenac, I, 1869, № 42-43

*** Kočija. Vijenac, IV, 1872, № 28

**** Nos. Osječki list, I, 1882, № 2-9; Kralj zemnih duhova. Narodne novine, XLIX, 1883, № 113-125; Strašna osveta. Vijenac, XV, 1883, № 40-45; Seoski sud i rasprava. Hrvatska vila, III, 1883-1884, № 8; Akakij Akakijevič (Šinjel). Narodne novine, L, 1884, № 86-93; Zapisci poludjeloga. Hrvatska, 1886, № 110-112; Ivan Ivanovič i Ivan Nikiforovič. Hrvatska biblioteka, № 9, 1883

***** Svibanjska noć ili utopljenica. Obzor, XXXI, 1890, № 183-190; Ženidba. Vijenac, 29, 1897, № 1-9; Kabanica. Obzor, XXXI, 1890, № 191-199; Nos. Obzor, XXXII, 1891, № 186-165; Kočija. Prosvjeta, II, 1894, № 10; Zapisci poludjeloga. Vjesnik (Ogulin), I, 1898, № 17-24

**** Seoski sud i rasprava. Banovač, XIII, 1900, № 4 – „Sv. Ćiril i Metod, kalendar za hrvatski narod“, I, 1903, c. 45-46; Žena. Svijetlo, XX, 1904, № 42-43; Život. Svijetlo, XX, 1904, № 52; Jutro jednog pravника. Prizor iz petrogradskog života. Svijetlo, XX, 1904, № 32-33; Nos. Riječki novi list, III, 1909, № 32-48; Pripovijest o tome, kako se

Значну зацікавленість творчістю Гоголя перекладачі виявляють і на початку воєнного десятиліття. До війни виходять друком *Шинель* (пер. Д.Д.), *Коляска* (пер. М. Вінкович), *Тарас Бульба* (зазначено ім'я перекладача – Іран), *Ночь перед Рождеством*, *Записки сумасшедшего* (пер. Богомир Брлекович) та уривок зі *Страшной мести* (пер. Людевіт Крайнич).

У міжвоєнний період друкуються переважно вже згадані твори, причому їх переклади відзначаються значно вищою якістю. Серед них професор Йосип Бадалич виділяє насамперед доробок Іса Великановича, який у середині тридцятих років ініціює переклад *Зібрання творів* Гоголя і публікує власні переклади *Мертвых души*, *Невского проспекта* і *Записок сумасшедшего* (Загреб, 1935). Крім видань Великановича, варто згадати такі: *Страшная месть* (пер. М. Ракош), *Игроки*, *Майская ночь, или Утопленница* (пер. С. Копач), *Ревизор* (пер. Іво Пасарич), *Тарас Бульба*, *Женитьба* (пер. Іван Гойтан), *Ревизор*, *Рождественские арабески*, *Страшная месть* (пер. Ігнатіє Гавран), *Шинель*** (пер. Р. Шоварі).

Після війни увагу майстрів перекладу привертають найважливіші твори Гоголя. Донести слово великого письменника до хорватського читача прагнуть не тільки перекладачі, а й письменники: поряд з Ісо Великановичем гідне місце посідають Густав Крклец, Роман Шоварі, Гойко Стоянович і Златко Црнкович. У той час скарбниця хорватської літератури збагатилася такими виданнями, як: *Нос*, *Повести*, *Ревизор*, *Женитьба*, *Тарас Бульба*, *Повести*, *Вечера на хуторе близ Диканьки* і *Миргород*, *Шинель*, *Ревизор*, *Страшная месть*, *Мертвые души*, а також *Мертвые души* перевидання (пер. Ісо Великанович, післямова А. Флакера, Загреб, 1963), *Тарас Бульба та інші новели (Миргород)* (пер. і післямова Р. Шоварі, Загреб, 1965), *Записки сумасшедшего* (пер. Ісо Великанович), *Повести* (пер. Р. Шоварі, Загреб, 1964), *Мертвые души* (пер. І. Великанович, післямова А. Флакера, 2 видання. Загреб, 1965), *Записки сумасшедшего і Арабески* (пер.

Ivan Ivanović posvadio s Ivanom Nikiforovićem. Ivan Fjodorovič Šponjka. Kočija. Humoristička knjižnica, вид. 2, 1909, ч. 103-104

* Kabanica. Riječki novi list, IV, 1910, № 27-37; Kočija. Riječki novi list, IV, 1910, № 257 і далі; Taras Buljba. Novosti. Загреб, 1911, №247-300; Noć pred Božić. Koprive. Загреб, 1912, № 8 і далі, переклад не закінчено; Zapiske luđaka. Narodne novine, LXXIX, 1913, № 278; Slijepčeve priče (ulomak iz pripovijesti Strašna osveta). Smilje. Загреб, 45 (44), 1915-1916, №5.

** Strašna osveta. Hrvatski branik, XVIII, 1920, с. 45-61; Krvavi tamburaši. Hrvat. Загреб, IV, 1922, № 843; Majska noć ili Utopljenica. Riječ. Загреб, IV, 1923, №171-181; Revizor. Komedija u 5 činova. Pozorišna biblioteka, 9, Загреб, 1923; Taras Buljba. Dom i svijet, XXXVI, 1923, № 2; Ženidba. Sasma nevjerovatan događaj. Pozorišna biblioteka, 12, Загреб, 1925; Revizor (Nepoznati prizor). Komedija, Загреб, III, 1936, № 22; Božićne arabeske. Obitelj. Загреб, VIII, 1936, № 51-52; Strašna osveta. Glasnik sv. Ante. Загреб, 36, 1941; Kabanica. Загреб, 1942

Златко Црнкович і Р. Шоварі. Загреб, 1965), *Мертвые души* (Загреб, 1965), *Ревизор* (пер. Р. Шоварі і Златко Црнкович. Загреб, 1965), *Вибрані твори М.В. Гоголя (Сорочинская ярмарка та інші новели)** (пер. Р. Шоварі, передмова Малік Мулич. Загреб, 1965), *Тарас Бульба і Миргород* (пер. Р. Шоварі. Загреб, 1965), *Страшная месть і Вечера на хуторе близ Диканьки* (пер. М.Н.М.).

Системне вивчення доробку Гоголя в хорватському літературознавстві почалося наприкінці XIX ст., коли науковці і письменники змогли ознайомитися з усіма творами видатного майстра слова, а також побачити на головній сцені країни – у Хорватському народному театрі (Загреб) – вистави *Revizor* і *Ženidba*** . Вагома критична оцінка художньої спадщини Гоголя належить перу шанувальника і знавця російської літератури, театального критика і хорватського письменника Мілугина Цихлара Нехаєва. Він, зокрема, зазначає: «У Гоголеві ж у Петрограді ожили усі його спогади з рідного краю, де ще юнаком, вдома і в оточенні свого батька, познайомився з прототипами своїх пізніших Івановичів, Никифоровичів, Шпоньок і Голопузенків та інших...Якраз із нещадною сатирою викрив і оголив усі вади російського суспільства свого часу, створив ряд блискучих і типових російських характерів, які ще й сьогодні залишаються

* Nos. Переклад Роман Шоварі, Загреб, 1947; Novele. Переклад І. Великановича і Р. Шоварі. Загреб, 1947; *Revizor*. Переклад І. Великанович, 2 вид.упорядкував Г. Стоянович. Загреб, 1947; *Ženidba*. Переклад І. Гойтан. Передмова М. Маткович. Загреб, 1947; *Taras Buljba*. Переклад М. Суворцев. Післямова Г. Крклец. Загреб, 1948; *Prigovijetke*. Переклад і післямова Р. Шоварі. Загреб, 1950; *Ukrajinske prigovijetke (Večera na hutore bliz Dikanjki, Mirgorod)*. Загреб, 1950; *Kabanica*. Переклад Р. Шоварі. Післямова А. Флакер. Загреб, 1957; *Revizor*. Переклад Р. Шоварі. Загреб, 1957; *Strašna osveta*. Переклад Р. Шоварі та інші. Сараєво, 1959; *Šičikovlje pustolovine ili Mrtve duše. Roman*. Переклад Ісо Великанович. Загреб, 1960; *Izabrana djela N. V. Gogolja*. 1-5 т. Загреб, 1965.

** Першим російським драматичним твором, поставленим на сцені Хорватського народного театру в Загребі, став Ревізор Гоголя (26 квітня 1874 року). Місцеві театральні критики схвально відгукнулися про цю подію: «І вчора ми мали нагоду пересвідчитися, що нам варто збагачувати свій репертуар творами близьких нам слов'ян. Ось для вас, панове перекладачі, доказ, що вам не варто вештатися по салонах Парижа чи перебирати репертуар німецький різних періодів» («Обзог», 27 квітня 1874 р.) Ще емоційніше про Гоголя та його Ревізора висловився Август Шеноа: «Цей твір Гоголя можемо з повним правом поставити поряд із гумористичними творами Мольєра і Сервантеса. Боже мій! Порівняйте цю комедію і місцеві віденські! У Гоголя – характер, у віденців – карикатура, у Гоголя простий і логічний розвиток сюжету, у віденців – усі можливі і неможливі випадки, у Гоголя піднесена етична мета, у віденців – базікання темного народу і брязкіт повного гаманця» («Vijenas», 1874, 2 травня). Передбачення А. Шеноа, що "Ревізор" залишиться в репертуарі хорватських театрів, виявилось правильним: сьогодні, як і багато років тому, хорватські глядачі насолоджуються постановками творів Гоголя.

актуальними в російській літературі»^{*}.

До сотої річниці від дня народження Гоголя (1909 р.) хорватські літературознавці й критики підготували низку праць, присвячених його творчості: 1909-го року в часописі «Zvon» виходить огляд відомого письменника Мілана Маріяновича, а також стаття Мирослава Данича у загребській «Prosvjeti». Навіть найвизначніші політичні публіцисти Хорватії не могли не піддатися спокусі, намагаючись застосувати гоголівську оцінку суспільно-політичної ситуації в Росії до тогочасної хорватської дійсності. Насамперед варто згадати маловідому статтю С. Радича «K stogodišnjici ruskog čudovišnoga genija (N.V.Gogolja, 1809-1909)»^{**}. У своїй промові перед прем'єрою *Ревізора* 21 березня 1926 року тодішній міністр освіти С. Радич підкреслює високі етичні засади творів Гоголя, особливо гостре, але справедливе висміювання відсталості й зіпсованості тодішньої Росії. Віддавши належне талантові митця, Радич висловлює переконання, що такої ж нищівної критики заслуговує й бюрократизм у Хорватії, від якого потерпає селянство. Не оминає С. Радич увагою і «смійної й сумної повісті»^{***} *Мертві душі*: «І якщо дехто з нас щиро сміявся, це була тільки мить, бо потім у кожного стискалося серце, і вже за мить ми сміялись крізь сльози»^{****}. У 1917 році Драгутин Прохаска друкує наукову статтю «Gogolj u hrvatskom prijevodu» (Dragutin Prohaska, 1917), де говорить і про третій хорватський переклад *Мертвих душ* (пер. Велько Лукич, 1916). У своїх пізніших дослідженнях Бадалич уточнює деякі дані, до яких Прохаска не мав доступу.

З-поміж надбань міжвоєнного періоду варто відзначити цікаву роботу Валер'яна Маркова «Sukob Duha i Materije (Gogoljev 'Vij')», яка руйнує поширений стереотип про Гоголя-реаліста. На думку Маркова, уся творчість видатного письменника просякнута символізмом (Markov, 1925). Життя і творчість митця є темою наукової праці К. Римарича-Волинського «Na izvoru ruske tragedije (Nikola Gogolj kao ključ ruskoj zagonetki)» (Konstantin Rimarić-Volinski, 1930). Автор намагається вирішити й досі дискусійне питання про те, до якої культури – російської і/чи української – належить великий митець («Гоголь залишається українцем, ставши повністю росіянином», 87). Розглядаючи творчість Гоголя як точку відліку для пізніших літературних напрямів, учений говорить про внутрішній і зовнішній тиск на письменника (послугуючись образом «орла у клітці»), який призвів автора «Ревізора» і «Мертвих душ» до трагічного кінця.

З 1968-го року ґрунтовним вивченням художнього доробку Гоголя

^{*} Ціхлар-Нехаєв, Мілутін: Николай Васильевич Гоголь. «Nada». Сараєво, VIII, 1902, №7, С. 99

^{**} Slovanski spomini in jubileji. Вид. Матиця Словенська, упор. Ф. Ілешич, 1911, с. 9-23

^{***} «Dom», I, 1900, №9

^{****} «Dom», I, 1900, №9

займається Йосип Бадалич, який у міжвоєнний час систематично досліджує рецепцію російських письменників у Хорватії й колишній Югославії. У своїй книзі *Hrvatsko-ruske studije* (Загреб, 1972), що стала підсумком тривалої роботи, Бадалич зупиняється на трьох аспектах: переклади Гоголя у Хорватії, твори письменника в світлі хорватської літературної критики та їх художнє місце у хорватській літературі.

З другої половини 50-х років ХХ ст. поглиблений аналіз і перекладання гоголівської спадщини продовжує нове покоління перекладачів і науковців (Роман Шоварі, Златко Црнкович, Малик Мулич, Александар Флакер*), з 80-х років: Вишня Рістер, Йосип Ужаревич, а у ХХІ ст. Ясміна Войводич, Євген Пащенко та інші. Не можна не згадати й інших дослідників, як-от: Дубравка Угрешич (автор післямови до хорватського видання *Taras Buljba i druge priče*, Загреб, 1988), Ваня Швачко (автор передмови до видання *Mrtve duše*, Загреб, 1994), Магдалена Медарич-Ковачич, Жива Бенчич, Соня Лудвіг. Зокрема А. Флакер у книгах, передмовах і післямовах**, статтях і літературних оглядах, наукових працях, підручниках*** торкається загальних проблем творчості Гоголя. Ясміна Войводич у своїх дослідженнях і статтях наголошує на важливій ролі жестів, танцю і пліток у гоголівській прозі і драматургії****. Наприклад, у книзі *Gesta, tijelo, kultura. Gestikulacijski aspekti u djelu Nikolaja Gogolja* (Загреб, 2006) вона застосовує антропологічний і культурологічний підходи до трактування творів письменника. Авторка простежує розвиток жестикуляції (від руху до пози), окремо розглядаючи кожен аспект, підкреслює аж ніяк не випадкову присутність у творах танцю і його елементів, окремо виділяє вклоняння, хрещення, аналізує описи частин обличчя і міміку, окремі жести і зони контакту. Також до 200-літнього ювілею від дня народження М. Гоголя вийшов тематичний блок у науковому часописі *Forum*, присвячений творчості Гоголя, у якому провідні хорватські науковці продовжують свої дослідження щодо сприйняття творів М. Гоголя та впливу М. Гоголя на хорватську літературу. Так Я. Войводич торкається інтерпретації

* Малик Мулич говорить про вплив Гоголя на Августа Шеноа і його відому *Seljačku bunu*; *Književne poredbe* (Загреб, 1968) *Poetika osporavanja* (Загреб, 1982), *Ruska avangarda* (Загреб, 1984), *Nomadi ljepote* (Загреб, 1988)

** *Mrtve duše*. (післямова А. Флакера), Загреб, 1963

*** *Uvod u književnost*. Загреб, 1961. До цього видання входить інтерпретація літературних творів, серед яких є Флакерова інтерпретація «N. V. Gogolj, Mrtve duše».

**** Vojvodić, Ja. 2004. «Što su plesali Gogoljevi junaci», *Književna smotra*. Загреб, № 1 (131), с. 51-58.; Vojvodić, Ja. 2000. «Gogolj je pisao tračeve: o ranim Gogoljevim pripovijestima», *Književna smotra*. Загреб, № 1-2 (115-116), с. 35-39.; Vojvodić, Ja. 2003. «O fiziološkim gestama u Gogoljevim djelima», *Umjetnost riječi*. Загреб, № 4, с. 273-284.

художнього доробку великого письменника в театральному та кінематографічному мистецтві [26, 1360]. Даніела Лугарич аналізує використання творів М. Гоголя сучасним російським кінематографом з метою міфологізації національної історії [13, 1406]. Йосип Ужаревич подає детальний аналіз «Nikolaj Gogol' u hrvatskoj rusistici» у якому зазначає цікаву зміну методологічних напрямів у текстах хорватських дослідників, «від аналізу психосоціальних і рецептивних обставин творчості М. Гоголя (кінець 19-го – перша половина 20-го ст.) аналізу тексту і стилю у А. Флакера (друга половина 20-го ст.) до культурологічного і інтермедіального підходу Я. Войводиц (початок 21-го ст.)» [21, 1451]. Особливо важливими для сприйняття творчості і особистості Гоголя у Хорватії вважаємо наукові статті Цвієти Павлович і Євгена Пащенко у яких підкреслюється українське походження М. Гоголя і український національний контекст його творчості. Євген Пащенко у своїй статті «Gogoljevo ukrajinsko zaleđe» висвітлює ідейний, політичний і духовний контекст розвитку і трансформації особистості М. Гоголя, наголошуючи, що визнання письменника відбулося якраз завдяки українській темі у його творчості і Гоголь, будучи представником української школи, збагатив російську літературу [15, 1498]. Цвієта Павлович наголошує, що вже Антун Густав Матош вважає українську «душу завдяки схожості історичних обставин і народних звичаїв ближчою для хорватів, а тому й не дивно що Гоголь, цей кристал української кмітливості, так глибоко западає в нашу душу. Дещо чужим здається він нам описуючи великоросійські обставини, але як тільки почне змальовувати свою Україну, стає настільки зрозумілим для нас, як наш письменник.» [16, 1488].

Зацікавленість постаттю М. Гоголя у хорватському суспільстві не згасає: його твори незмінно входять до навчальних програм середньої і вищої школи, стають темами численних наукових досліджень. Це дає підстави твердити про подальший вплив Гоголя на хорватську літературу, а отже, й сподіватися нових перекладів безсмертних творів письменника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гоголь М. В.* Всі повісті. В. Звіняцьковський (упор.). – К.: Либідь, 2008;
2. *Жирмунский В. М.* Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. – Л.: Наука, 1979;
3. *Badalić J.* Rusko hrvatske književne studije. – Zagreb: Liber, 1972;
4. *Batušić N., Švacov V.* «Drama, dramaturgija, kazalište» / Zdenko Škreb i Ante Stamač (упор.) // Uvod u književnost. Teorija, metodologija. – Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1983;
5. *Flaker A. N. V.* Gogolj: Mrtve duše (I dio) // Umjetnost riječi. – № 1. – 1958;
6. *Flaker A.* Ruski klasici XIX stoljeća. – Zagreb: Školska knjiga, 1965;
7. *Flaker A.* Književne poredbe. – Zagreb: Naprijed, 1968;
8. *Flaker A.* «Badalićeve poredbene studije» // Badalić J. Rusko hrvatske književne studije, – Zagreb: Liber, 1972;
9. *Flaker A.* Stilske formacije. – Zagreb: Liber, 1976;
10. *Flaker A.* «Gogoljeve Mrtve duše» // Nikolaj Vasiljevič Gogolj, Mrtve duše. – Zagreb: Liber, 1980;
11. *Gogolj N. V.* Mrtve duše /

Переклад – Ісо Великанович. – Zagreb: Matica hrvatska, 1965; **12.** Lauer R. Povijest ruske književnosti. – Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009; **13.** *Lugarić D.* Dijalog književnosti i filma u suvremenoj ruskoj masovnoj kulturi // Forum. – №10-12. – 2009; **14.** *Nabokov V.* Nikolaj Gogolj / Переклад з англ. Златко Црнкович. – Zagreb: Znanje, 1983; **15.** *Paščenko J.* Gogoljevo ukrajinsko zaleđe // Forum. – №10-12. – 2009; **16.** *Pavlović C.* Gogol' i hrvatska književnost // Forum. – №10-12. – 2009; **17.** *Šovary R.* N. V. Gogolj // N. V. Gogolj. Taras Buljba i druge pripovijetke. – Zagreb: Mladost, 1980; **18.** *Šrepel M.* Ruski pripovjedači. – Zagreb: Matica hrvatska, 1894; **19.** *Švačko V.* Predgovor // Nikolaj Vasiljevič Gogolj. Mrtve duše & Kabanica. – Zagreb: ABC naklada, 1994; **20.** Užarević J. Između tropa i priče (Rasprave i ogledi o hrvatskoj književnosti i književnoj znanosti). – Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2002; **21.** *Užarević J.* Nikolaj Gogol' u hrvatskoj rusistici // Forum. – 2009; **22.** *Vojvodić Ja.* Gogolj je pisao tračeve: o ranim Gogoljevim pripovijestima // Književna smotra. – № 1-2 (115-116). – 2000; **23.** *Vojvodić Ja.* O fiziološkim gestama u Gogoljevim djelima // Umjetnost riječi, – № 4. – 2003; **24.** *Vojvodić Ja.* Što su plesali Gogoljevi junaci // Književna smotra, – № 1 (131). – 2004; **25.** *Vojvodić Ja.* Gesta, tijelo, kultura. Gestikulacijski aspekti u djelu Nikolajaja Gogolja. – Zagreb: Disput, 2006; **26.** *Vojvodić Ja.* U povodu dvjestote obljetnice Gogoljeva rođenja // Forum. – №10-12. – 2009.

Рева Л.Г. (Київ, Україна)

До біографічних джерел і творчості Ватрослава Ягича

У статті висвітлюються знакові віхи життя й творчості видатного хорватського науковця Ватрослава Ягича.

Ключові слова: славістика, Ватрослав Ягич.

В статье освещаются знаковые вехи жизни и творчества выдающегося хорватского ученого Ватрослава Ягича.

Ключевые слова: славистика, Ватрослав Ягич.

In article sign marks of life and creativity of the outstanding scientist from Croatia are shined with Vatroslav Jagich.

Key words: Slavic philology, Vatroslav Jagich.

Ягич (Jagic) Ватрослав (Гнат Вікентійович) – видатний учений-славіст. Хорват за національністю. Його діяльність Я. міцно увійшла в історію слов'янської філології Хорватії, Росії, Німеччини, Австро-Угорщини. Народився в Вараждині. У Віденському університеті спеціалізувався в галузі слов'янської філології під керівництвом Ф. Миклошича. Наукову діяльність почав у Загребі в 1-ій половині 60-х років. Був одним із фундаторів південнослов'янської Академії наук в Загребі (відкрита в 1866 р.). Про його наполегливість можемо судити вже з того, що “в числі перших 16-ти дійсних членів новозаснованої Південно-слов'янської Академії був і Ягич, якому лише виповнилося 28 років! Спочатку він навіть

намічався секретарем Академії, але потім ця посада була віддана його другові Джурі Даничичу, сербу за національністю, який порвав з сербською владою і переїхав на помешкання до Загреба” [1].

У 1872-74 рр. В. Ягич – професор порівняльного мовознавства та санскриту в Новоросійському (Одеському) університеті. Тут він знайомиться з В.І. Григоровичем, одним із засновників вітчизняного слов'янознавства, що відкрив і врятував від загибелі такі пам'ятки старослов'янської писемності як Маріїнське четвероевангеліє, Хіландарські уривки, Парамійник, Охридський Апостол.

Під час III Археологічного з'їзду 1874 р. в Києві В. Ягич заприятелював з П.Г. Житецьким та О.О. Котляревським. В автобіографічній книжці “Спогади мого життя” (Белград, 1930) вчений приділяє чимало місця цій події, детально пише про свої враження від перебування в Києві.

В. Ягич побував в Україні ще раз у 1884 р., коли в Одесі зібрався VI Археологічний з'їзд. Він був відряджений сюди відділенням російської мови й словесності Академії Наук і мав супроводжувати своїх співвітчизників – хорватських учених Ф. Рачкі та С. Любича. Тут він пробув два тижні. Відвідав знову Київ, про що писав у листі до В. Іконникова [2].

В 1875-80 рр. – професор Берлінського університету. У Берліні В. Ягич заснував кафедру слов'янських мов і літератур, яка на тривалі роки стала школою слов'янознавства в Німеччині. Саме тут він почав з 1875 р. видавати часопис “Archiv für slavische Philologie” – один із кращих в кінці XIX ст. Часопис мав стати “представником слов'янської науки перед Європою”. За період 1876-1920 рр. вийшло 37 томів. Журнал грав роль об'єднуючого центру в галузі слов'янознавства. До співробітництва В. Ягич запросив найкращих фахівців з мовознавства, літературознавства, історії та слов'янських старожитностей. Тут публікували свої праці та рецензії І. Бодуен де Куртене, Ф.І. Буслаєв, Я.К. Грот, П.І. Житецький, Ф.Є. Корш, О.О. Потебня, І.І. Срезневський, О.О. Шахматов та ін. В журналі В. Ягич робить прямі тематичні замовлення, організує на сторінках наукову полеміку. Дуже важливу роль тут грали бібліографічні огляди, автором яких був у багатьох випадках сам В. Ягич. Ці огляди знайомили європейського читача з усіма новинками славістичної літератури. Лише з 1875 до 1914 рр. В. Ягич опублікував рецензії та відгуки майже на 80 книг, які були видрукувані в Росії, не кажучи вже про журнальні статті. Це, безперечно, піднімало авторитет слов'янської науки в Європі. “До 1911 р.: біля 30 монографій присвячено давньослов'янським, переважно давньо-церковно-слов'янським пам'ятникам (частенько з самими текстами); 20 літературно-історичних і фольклорних студій; біля 15 з порівняльної граматики слов'янських мов; далі рецензії – біля 100 на граматичні праці; 70 – на літературно-історичні; 20 – на етнографічні і 5 – на археологічні; біля 40 некрологів” [3].

1880-1886 рр. В. Ягич – професор Петербурзького університету. 1880 р. він обраний дійсним членом Петербурзької Академії наук, а з 1881 р. – ординарним академіком Імператорської Академії наук, зв'язки з якою не пориває до кінця свого життя. Він переїжджає до Петербурга і розпочинає спроби здійснення своїх широких планів, в т.ч. – створення порівняльного словника слов'янських мов. 22 жовтня він пише О.О. Потебні про свої наміри, пояснюючи, що хоче надати словникові характер міжнародного заходу. Словник, за задумом В. Ягича, не повинен бути надто обширним, з тим, щоб можна було б закінчити його протягом 4-5 років. Як відомо, О.О. Потебня відмовився від участі в роботі над словником [4].

В 1886-1908 рр. В. Ягич – професор Віденського університету, де й пропрацював до смерті. З 1903 р. він став дійсним членом НТШ.

Перу вченого належать численні праці з дослідів над старослов'янською мовою, старослов'янською писемністю, палеографією, історією південнослов'янських літератур, слов'янським фольклором, з порівняльної граматики слов'янської та з порівняльної граматики індоєвропейських мов, з історії слов'янської філології. Найбільш значимі його досліди у галузі старослов'янської мови, старослов'янської писемності та палеографії (його ґрунтовна праця “Історія виникнення церковнослов'янської мови”, 1900 та ін.). В.Ягич обстоював тезу про встановлення походження старослов'янської мови (відкидаючи т.зв. паннонську теорію). Окрім того, величезна заслуга вченого у виданні та введенні до наукового вжитку численних давніх рукописів, видання яких завжди позначені високими науковими достоїнствами. Завдяки зусиллям вченого побачили світ сербська Александреїда, Ассеманієве євангеліє, Зографське євангеліє, Марійське четвероєвангеліє, Савина книга, Слущька псалтир, Супрасльський рукопис, Закон Винодольський, Синайський требник тощо. У виданнях давніх пам'яток, окрім точного відтворювання текстів з варіантами, для нас дуже цінні передмови В. Ягича, де він не лише дає характеристики окремих рукописів і визначає їх взаємовідношення, але й робить і загальні спостереження над глаголичними пам'ятниками. Думки В. Ягича лягли в основу подальших досліджень вчених у цій галузі. Скажімо, в статті про Синайський требник В. Ягич відкидає теорію про походження глаголиці (Archiv, 1883) від албанського письма і відстоює грецький минускул, як його прототип. Врешті, Ягич усталив у науці факт болгарсько-македонського походження давньо-церковно-слов'янської мови.

За ініціативою великого славіста було започатковано (1903) видання “Енциклопедії слов'янської філології”, яка почала виходити з 1908 р., але не була закінчена. “Енциклопедія” містить у собі низку цінних праць і до сих пір має високу наукову вартість.

Завдяки зусиллям В. Ягича вчені-славісти з різних країн ущільнювали свої стосунки, взаємозбагачуючи науку, зміцнюючи взаємозв'язки поміж

собою. Врешті, В. Ягич створив наукову школу, звідки вийшли Б. Ляпунов, М. Сперанський, В. Облак, М. Мурко, М. Решетар, В. Щепкін, Г. Ільїнський та ін. В семінарі займався також І. Франко. Тогочасна преса підкреслювала: “В останній час з різних приводів малоросійська мова та малоросійська література стали предметом особливої уваги з боку деяких наших відомих філологів. Роздуми ці нерідко становлять особливу зацікавленість, головним чином з теоретичного боку, торкаючись деяких лінгвістичних та історико-літературних питань, які залишаються поки що мало вивченими і далеко ще не вирішеними” [5].

Основні наукові інтереси В. Ягича полягали у вивченні виникнення та подальшого розвитку старослов'янської мови та тісного зв'язку з історією окремих слов'янських мов. Він підготував спецкурс з російської граматики для викладання в Петербурзькому університеті, а в 1883-84 навчальному році прочитав його в цьому ж університеті (Лекції з історичної граматики російської мови), які залишилися в запису Б. Ляпунова. Цей курс був покладений в основу більш пізньої роботи В. Ягича “Критичні замітки з історії російської мови” (1889). У цій книзі розглянуто всі відомі на той час пам'ятники давньоруської мови” (до XIV ст., а грамоти – до XVI включно); для їх граматичного опису автор залучив матеріали інших слов'янських мов. При цьому він робив інколи короткий нарис деяких питань слов'янської старожитності, приводячи географічні та історичні свідчення про розселення слов'ян та інші відомості. У вивченні синтаксиса слов'янських мов В. Ягич опирався на праці О. Потебні, синтаксичні дослідження якого, на думку вченого, повнотою та точністю спостережень перевершували все, що було напрацьовано у слов'янському мовознавстві на той час.

В. Ягич постійно вказував на необхідність зближення мовознавства з історією та теорією слов'янських літератур – старослов'янської, давньоруської, сербохорватської, давньоболгарської, а також з вивченням їх взаємовідносин та зв'язків з візантійською літературою. Його “Історія сербохорватської літератури старшого періоду” була перекладена російською мовою. За редакцією вченого вийшов збірник “О.С. Пушкін в південнослов'янських літературах”.

В літературознавчих дослідженнях В. Ягича важливе місце займають питання усної народної творчості, фольклору й міфології. В працях вченого чисто мовознавчі та літературознавчі засади взаємопов'язані. Б. Ляпунов назвав В. Ягича філологом, який уміє “оцінити дані мови для цілей літературних” [6]. Особливо яскраво ця риса виявилась в його коментарях до виданих ним пам'ятників: “Міркування південнослов'янської та російської старовини про церковнослов'янську мову”. Окремі розділи книги, наприклад, вступ до огляду діяльності вчених-граматиків Костянтина Костенчеського, Максима Грека, являють собою дослідження історико-літературного характеру. Вцілому ж в цій цікавій праці подані відомості про джерела

походження старослов'янської писемності, азбуки, палеографічних особливостей письма, граматичної термінології. Тут же розкривається історія поглядів на церковнослов'янську мову, на її літературні функції та розвиток в окремих слов'янських літературах. А в 1910 р. в "Істории славянской филологии" було подано докладний синтетичний огляд слов'янської й української філології аж до кінця XIX ст. Цінними для дослідників західно-українських раритетів є думка В. Ягича про її походження і мову.

1883 р. академік О. Соболевський прочитав на засіданні Товариства Нестора Літописця доповідь: "Как говорили в Киеве в XIV- XV вв.", де головними тезами було те, що найхарактернішими рисами галицько-волинських пам'ятників було: 1) вживання літери Ъ на місці первісної Е перед складом з іраціонального голосною; 2) у київських пам'ятниках тієї "нової" Ъ немає, а це означає, що у Києві мешкали великороси. Таким чином, О. Соболевський відродив теорію Погодіна про неукраїнськість київської землі.

В.Ягич, ще не знайомлячись з доповіддю О.Соболевського, пише працю "Чотири критико-палеографічні статті"(1884). Він торкнувся цього питання, а потім детальніше зупиняється на цьому в рецензії на перше видання "Лекції з історії російської мови" проф.О. Соболевського (Сб. Отд. XLVI. - №4. - "И.В. Ягич. Критические заметки по истории русского языка»). В.Ягич доводить О.Соболевському, що не можна відсутності літери Ъ надавати виключного значення, а потрібно всі південно-руські риси пам'яток брати у їх сукупності. Адже Галицьке Євангеліє, без сумніву, є "пам'ятник південно-руський, навіть, ймовірніше, галицько-волинський" (за термінологією О.Соболевського), а проте в цій книзі немає "систематичного" вживання Ъ замість "є". Тим паче, немає чого дивуватися, що ця риса відсутня і в київських списках, адже Київ був центром культурно-освітнім, і в ньому найсильніше трималася церковно-слов'янська традиція. А проте, можна й тут довести, що літера Ъ була присутня в київських пам'ятках XII-XIII ст (Рязанська Кормча, 1284 р., списана з київського примірника, про що довідуємося з післямови). Аргументи В. Ягича викликали відповідь О.Соболевського, вони вплинули на зміну поглядів і у О. Шахматова. А взагалі про вагу слова В. Ягича у цій полеміці можуть свідчити слова А. Кримського, найзапеклішого, як відомо, противника О.Соболевського:"Із друкованих заперечень найважливіші ті, які зробив філолог-славист академік Ягич" [7]. І далі: "Серед імен філологів, які відкинули думку п. Соболевського, можна назвати два таких глибоко авторитетних імені в справі вивчення слов'яноруської філології, як акад. Шахматов і акад. Ягич (патріарх-голова усіх сучасних слов'янознавців" [8].

"Чотири критико-палеографічні статті" - рецензії на книгу архимандрита Амфілохія (Сергійського), що видав у Москві 1882-1883 рр. у двох томах Галицьке Євангеліє та праці В.С. Міллера і Л. Гейтлера, і водночас дослідження про походження слов'янських азбук, мову давніх перекладів Святого Писання та ознаки південно-руських пам'ятників. Статті В. Ягича є додатками до звіту про присудження Ломоносівської

премії за 1883 р., якою було відзначено видання Амфілохія. В. Ягич надавав великого значення вивченню церковнослов'янської мови, яку він вважав “санскритом” слов'янської філології. Він стверджував, що чим глибше вивчається цей давній попередник слов'янських мов, тим тіснішим та змістовнішим стає розуміння даних мов як літературних, так і народних. При цьому вчений відкидав загальнослов'янську мову, вважаючи її фікцією. На його думку, існували “простонародні” говори, з яких пізніше виникли мови, а з останніх – книжні, тобто літературні, слов'янські мови.

Академік М. Сперанський, говорячи про наукову діяльність В. Ягича, відзначав, що вона охоплювала все сучасне слов'янство: “Немає жодної слов'янської народності, де б його ім'я не промовлялося з почуттям глибокої поваги та визнання його високого наукового авторитету, немає в Європі такого куточка, де б, раз там цікавляться слов'янством, ім'я Ягича не стояло в числі найбільш почесних” [9]. І це тим більш важливо, оскільки “цінним є те, що вся його суспільна та наукова діяльність були спрямовані на зближення та співробітництво поміж усіма слов'янами. Він мріяв про розквіт їх культури та науки” [10].

5 серпня 1923 р. В. Ягич помер. Історик давньої літератури В.М. Істрін, характеризуючи його багатогранну діяльність, відзначив: “І мова, і література, і етнографія, і народна поезія – все це служило предметом його досліджень. І видання пам'ятників, і монографічна розробка великих наукових питань, окремі замітки, які розсіяні в багатьох періодичних виданнях, захоплювали настільки широку галузь слов'янознавства, що огляд всієї наукової діяльності В. Ягича утруднено навіть у загальних речах... До найбільш шанованих в слов'янській науці іменам Й.Добровського, О.Востокова, П. Шафарика, І.Срезневського, Ф.Миклошича історія слов'янської науки з таким же правом приєднає і ім'я Ягича” [11]. Але, читаємо далі: “Характерна особливість наукової діяльності Ягича – його... енциклопедичність. Він не замкнувся, як Миклошич, у рамки досліджень слов'янських мов; він у своїх наукових студіях охоплює й слов'янські письменства, слов'янську етнографію, давнини слов'янські, палеографію, навіть історію тощо, нагадуючи з цього погляду більше таких славістів, як Шафарик, Дрїчов” [12].

Видатний вчений залишив близько 700 праць з мовознавства, історії літератури та етнографії слов'ян, а також незакінчену “Енциклопедію слов'янської філології”. Його учень і послідовник Б. Ляпунов сказав: “Ім'я Ягича, як чудового славіста нашого часу, надто добре відоме навіть нефакхівцям”.

Пропонований нижче некролог, можливо, й не внесе якихось значних нових відомостей про життя та діяльність В. Ягича. Але для нас важливими є не лише факт визнання й поваги до нього, а й свідчення відомого вченого-славіста, професора Київського університету А. Степовича (1857-1935), його сучасника. Документ зберігається в фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Игнатий Викентьевич Ягич.

(1838 – 1923)

1923 г.

Некролог и текст доклада.

(Машинопись и черновой автограф).

Родом хорват – кайкавец – родился в г. Вараждине на р. Драве – свое исконное имя Ватрослав (Ватра – огонь, ignis – огонь) перевел он на латинское имя Игнатий, под которым и был обычно известен; среднее образование строгоклассическое получил в Загребской гимназии, а высшее в Венском университете по классическому отделению, но слушал и лекции Миклошича по славянской филологии. С 1860 по 1870 был профессором древних языков в Загребской гимназии, но власти по причинам политическим лишили его этой должности и оставили с женой и двумя детьми, что называется, без куска хлеба. Тут ему очень кстати пригодилась присужденная ему Петроградским университетом степень почетного доктора славянской филологии за те научные труды, которыми Ягич стал известен за время своего профессорства в гимназии, например, хорватская грамматика, история хорватскосербской литературы (есть и в русском переводе), разные работы в журнале «Kujizeevnik», в отчете Загребской гимназии, статья в издании Ассеманиевого евангелия Ричкого и т.п. По совету Срезневского, очень благоволившего Ягичу, сей последний (Ягич) подал заявление о желании занять свободную в то время в Одессе кафедру сравнительного языкознания и на основании отзыва о его трудах пр. Григоровича, был избран в профессора Одесского университета, но преподавал там недолго и уже 1874 занял по приглашению немецкого правительства новооснованную в Берлине кафедру славистики. В Берлине же начал он и издание знаменитого научного временника "Archiv für slavische Philologie". В 1880 г. по смерти И.И. Срезневского Ягич занял его место в Русской Академии наук и в Петроградском университете. В 1886 г. по смерти Миклошича он занял его кафедру в Венском университете и Академии наук. В Вене же он и умер в большой нужде, занимая в одно время даже место типографского корректора и оплакивая смерть жены своей и своего «Архива» 1920 г. и искренних приятелей, как Шахматова и др. Оценки научных трудов и деятельности Ягича не даем здесь, ибо таковая была сделана нами в заседании Общества Нестора Летописца, посвященных Шахматову и Ягичу. Здесь же скажем несколько слов о той необычайной жизненности и одухотворенности, которая производила всегда такое сильное впечатление на всех, знавших его. Мы с особенным удовольствием припоминаем ту замечательную научную отзывчивость и простое товарищеское отношение этого своего рода "deus majoris gentis" к нам, рядовым научным работникам младшего сравнительно с ним поколения, этим "diis minoris gentis", какое обнаруживал он во время наших встреч и свиданий с ним в Вене и особенно в Чешской Праге. От него незаметно можно было учиться даже во время прогулок и разных товарищеских экскурсий в окрестностях "златой" Праги, которые так часто устраивались нашей ученой молодежью в восьмидесятых годах прошлого столетия. Общительность Ягича очень облегчала нам пользование его огромным научным багажом и позволяла нам свободное и простое заимствование разных богатых сокровищ из него в виде многочисленных библиографических

матеріалов, указание разных насушних тем для разработки, сообщения многих редких данных, часто еще не ставших общим научным достоянием и только что добытых им и так далее. Вот почему воспоминания о днях знакомства с великим ученым навсегда останутся для нас одними из самых дорогих в жизни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Арбузова И.В.* Из первых лет научной деятельности В. Ягича [И.И. Срезневский и В. Ягич] // Славянское языкознание. - Ученые записки ЛГУ им. А.А. Жданова. - Серия филологических наук. - Вып. 64. - Л., 1962. - С. 171; 2. *Франчук В.* "Маю за честь називати своїм учителем" // Всесвіт. - 1988. - №9. - С. 179; 3. *Дем'янчук В.* Гнат (Ватрослав) Ягич: 1838-1923: Короткий нарис його життя й наукової діяльності. - К., 1924. - С.15; 4. *Блок Г.П., Лысенко Т.И.* Из истории языкознания: Несовершенный словарный замысел В. Ягича // Вопросы языкознания. - 1962. - №3. - С. 121; 5. *Михальчук К.* Что такое малорусская (южнорусская) речь? // Киевская старина. - 1899. - Т. LXVI. - С. 135; 6. *Березин Ф.М.* Ватрослав (Игнатий Викентьевич) Ягич: 1838-1923 // Русская речь. - 1983. - №4. - С. 59; 7. *Крымский А.* Филология и Погодинская гипотеза // Киевская старина. - 1899; 8. *Крымский А.* Древне-киевский говор // Изв. Отд. Рус. Языка и словесности. - 1906. - III. - С. 368; 9. *Сперанский М.Н.* Жизненный труд и историко-литературная деятельность И.В. Ягича // Изв. ОРЯС. - 1923. - Т. XXVIII. - Л., 1924. - С. 340; 10. *Кузьмин А.И.* И.В. Ягич о русско-славянских научных связях II -ой пол. XIX в.: По материалам переписки // Изв. АН ССР. Серия литературы и языка. - Т. XXVII. - Вып. 4. - М., 1968. - С. 329; 11. *Смирнов С.В.* Академик И.В. Ягич: К 150-летию со дня рождения // Советское славяноведение. - 1988. - №4. - С. 83; 12. *Дем'янчук В.* Гнат (Ватрослав) Ягич: 1838-1923: Короткий нарис його життя й наукової діяльності. - К., 1924. - С. 10.

Ткаченко О.П. (Київ, Україна)

Образи КАЙНА й АВЕЛЯ у творчості Мелетія Смотрицького та його опонентів

У статті аналізуються особливості інтерпретації образів Кайна і Авеля в українській полемічній літературі. З'ясовується, що релігійні опоненти почергово маркували один одного образом Кайна, що врешті-решит призвело до нівелюванні колись сильного аргументу і перетворення його на загальне місце в полемічній літературі.

Ключові слова: Кайн, Авель, полемічна література, інтерпретація, релігійні опоненти, загальне місце.

В статтє анализируются особенности интерпретации образов Каина и Авеля в украинской полемической литературе. Устанавливается, что религиозные оппоненты поочередно маркировали друг друга образом Каина, что в итоге привело к нивелированию некогда сильного аргумента и превращению его в общее место в полемической литературе.

Ключевые слова: Каин, Авель, полемическая литература, интерпретация, религиозные оппоненты, общее место.

The article analyses features of interpretation of the images of Cain and Abel in the Ukrainian polemic literature. It turns out that the religion opponents marked one to another by turn with the image of Cain, what has led to leveling of the once strong argument and its transformation into a common place in the polemic literature.

Key words: Cain, Abel, polemic literature, interpretation, religion opponents, common place.

Образи Каїна й Авеля відігравали важливу роль у запеклому церковному протистоянні, спричиненому Берестейською унією 1596 р. Потужний сплеск полемічного запалу в з'ясуванні, хто є Каїном – уніати чи православні, був пов'язаний з відступництвом Мелетія Смотрицького. Зречення колишнього подвижника православ'я, мужа великого обдарування та європейської освіченості завдало болючого удару українській церкві. Що ж стояло за цією зрадою людини, яка роками витримувала переслідування і утиски, неодноразово потрапляла під загрозу арешту та розправи і в той же час заgravала зі своїми опонентами, не уникаючи контактів і перемовин із ними? Як особистості Смотрицькому бракувало цілісності, він був внутрішньо розхитаною, контраверсійною постаттю. Його душевну несталість поглибила освіта – вихованцеві православної Острозької школи, Віленської єзуїтської академії та німецьких протестантських університетів рано відкрилося інтелектуальне й духовне розмаїття світу. Вочевидь, Смотрицький взагалі не мав стійких конфесійних переконань, але мусив боронити православ'я, покликаний до цього своїм походженням, оточенням, долею і талантом. Внутрішню роздвоєність Смотрицького виявляють навіть його найпалкіші апологетичні писання – той же “Тренос”, блискучий стиль, вишукані риторичні прийоми, глибока вченість і патетика якого не можуть приховати брак живого почуття. “Двоєдушна людина непостійна на всіх дорогах своїх” [Як. 1:8] – перекинувшись на схилі віку до унії, о.Мелетій гудив материнську церкву і самого себе із тим самим завзяттям, хистом і пафосом, з якими перед тим оплакував її лиху долю і картав злочинних синів. Так в українській історії був закладений прецедент духовного самозречення і публічного самобичування.

Причиною голосної зради Смотрицького його сучасники з православного боку називають зиск. В Острозькому літописці, наприклад, оповідається про цю подію з убивчим лаконізмом: “1629. Мелетій Смотрицький, архієпископ полоцький, будучи православний, для архімандритства Дерманського монастира отступив восточния церкви і стався хульником на церков восточную святую” [7, 136]. У детальнішому викладі історія зречення Смотрицького така: загнаний у глухий кут своїми ж непослідовними діями, о.Мелетій звернувся до князя Януша Заславського з проханням надати йому місце архімандрита Дерманського монастиря на Волині, який перебував під патронатом його сина. Право патронату визначало: *cujus regio eius religio* –

“чия земля, того й віра”, чим не погребувала скористатися унійна партія. Умовою отримання Дерманського монастиря князь поставив перехід Смотрицького в унію [4, 19]. Як свідчать сучасники, це гарантувало о.Мелетію щорічний дохід в кілька тисяч [3, 447].

Приховуючи факт свого уніатства, Смотрицький спробував поширити серед вищого православного духовництва свої нові погляди, викладені в польськомовному творі “*Apologia peregrinathey do Kraiow Wschodnych*” (1628 р.). Цей твір мав виразно антиправославне спрямування, серед іншого в ньому обґрунтовувалася доцільність і правомірність силового навернення до унії. “Апологія” Смотрицького здобула скандальний резонанс серед православної громади й була засуджена на київському соборі 1928 р. за участі всіх станів. Непохитна позиція вищого духовництва, обурення і гнів православної громади, що могли вилитися в скору розправу, змусили Смотрицького покаятися: він привселюдно зрікся “Апології” та узяв участь в її анафемуванні, зокрема рвав, палив і топтав свою книжку разом з усіма. Невдовзі Смотрицький порушив свої клятви, повернувся до Дерманя і став непримиренним ворогом православ'я, щоправда лише на короткі роки, які залишилися відступнику до кінця – “І умре в таком зломудрії своїм” [7, 136].

Сучасники дали жорстку оцінку перекинчику. Якщо автор Острозького літописця ще добирав слова, пишучи про нього “хульник на святую церков”, “хвальца папіжський”, “клямца [наклепник – О.Т.] на святих божиїх” [7, 136], то в анонімному творі-трагедії церковних гімнів (1629-1630 рр.) Мелетій Смотрицький названий “сліпим ослом” (замість – святим отцем) і “АрхіАрієм вражливим” (замість – архієреєм важливим), “Мегментієм Смердицьким”, “вонї пособником”: “Прип'єв тому ж ослу нашему Мегментію Смердицькому: Прийдіте вси согласно, просмердим Мегментія Смердицького, лече-лече (!) вончи пособника” [Цит. по 3, 489].

Рецензент “Апології” М.Смотрицького протоієрей Слуцький і Копильський Андрій Мужилівський 1629 року пустив у світ “*Antidotum przeczacnemu narodowi Ruskiemu albo warunek przeciw Apologiey, jadem napelnionej; ktorzą wydał Melety Smotrzysky*” (“Протиотрута преславному народу Руському, або застереження проти Апології, отрутою наповненої, яку видав Мелетій Смотрицький”). Михайло Грушевський вважає її цікавою як виступ “українського попівства проти зрадливого єпископату” [3, 457]. Талановита, дошкульна книжка-викриття взяла за живе о.Мелетія і того ж року він відповів Мужилівському у творі “*Exethesis abo Expostulatia, to iest Rozprawa Miedzy Apologią y Antydodem*” (“Екзетезис, або Експостуляція, себто Суд між Апологією і Антидодом”). На початку свого писання Андрій Мужилівський говорить про уніатські утиски, що вони переслідують православних, як Каїн – Авеля, Ісав – Якова, брати – Йосипа. “Відповідаючи на його закид, що він перекинувся до уніатів з матеріальних мотивів, Смотрицький описує які-то йому привабні пропозиції робили під час київського собору, аби він зівстався в

Києві, але він не схотів “душитися в проклятій схизмі” і разом з православними бути супроти уніатів Каїном, Ісавом і братією Йосифовою, що його продавала. Хоч православні цю роль надають уніатам, якраз вони відіграють її” [3, 466]. Як бачимо, порівняння уніатів з Каїном в “Антидоті” Андрія Мужилівського справило болюче враження на Смотрицького. Однак він нічого кращого не вигадусь, як просто перекинути образ Каїна на православних, а щоб це спрацювало, вдається до розлогої тиради, риторично довершеної, але емоційно нещирої, власне, в душі Мелетія Смотрицького:

“Чи ж не кричить на твоїх Каїнів невинна кров брата нашого Авеля – благословенного Йосафата, архієпископа полоцького, та інших, котрих за це отцевбивство покарано!

Чи не кричить (кров) і другого брата нашого, єромонаха Антонія Грековича?

Не кричить тих двох священиків, нелюдсько замордованих: одного в Шаргороді, другого в Києві?

Не волає і чесного мужа Федора Ходики, віта кийвського?” (3 об.)

*“І та кров чи на вас не кричить, що недавніх літ ріками текла, тих, що вважали, ніби за віру вмирають?”**

*Не згадую вже невинної крові покійного отця Іпатія Потія, митрополита кийвського, пролітої серед ринку віленського** , що теж кричить на вас!*

А тих трьох ченців, що 1623 р. від Св. Трійці з Вільна до Києва приїхали, чи твої Каїни не післи б за іншою братією, коли б я не перешкодив їм до мученичого віця? Мусить то признати і твій отець (очевидно, митрополит), з котрим я ледво Богом живим упросив про це одного з Каїнів?

Отже, чи ми Ісави? чи ми Каїни? ми брати Йосифові?

Питаю тебе, Атидотисте, перед Богом і людьми, хто ті мужовбийства, хто ті братовбийства, хто ті отцевбийства наробив? Чи уніати над вами? Ні, ви, немилосердні Каїни, над уніатами – вашими браттями єдинокровними!

Коли уніат – ну ж його під лід! ну ж його під меч! ну ж його під бердиши! О немилосердні отці-братовбивці! більші нелюдські, ніж Ісав, більші немилостиві, ніж брати Йосифові!

Бо ті сьак-так милосердя над братом своїм показали, а ви якби могли так себе показати, як ви того зла жадні, то всіх уніатів разом живих пожерли б так, як ваші предки св. Протерія, єпископа в Александрії: кишки з них волочачи жерли б!

Та й замалим що того не чинили ті, що над згаданим св. архієпископом (Кунцевичем) лютували!

Ну а що ж, якби так навзаєм за вашим задатком те ж саме пішло: як не уніат, а ну його під лід, під меч, під бердиши?

Але заспокою вас: того не бійтеся, ви не здатні (на мучеництво!). Ви тому Сапріцієві брати: забивати готові, але не дати себе убивати (за віру)./

Нема тої ласки Божої на схизму, щоб вона мучеників родила!

Родить вона братовбивців, отцевбивців і тому подібні головні пекельної безодні! (4).

* Смотрицький, очевидно, розуміє тих, які полягли в війні 1625 р., що закінчилася Куруківським трактатом. (Прим. М. Грушевського)

** Мова про агентат на Потія 1609 р. (Прим. М. Грушевського)

Порахуйся ж на решиті з сумлінням, Антидотисте! Кого це ти Каїном, Ісавом і братією Йосифовою прозиваєш?

Кому переслідування закидаєш?

Кого Дімасом лаєш?

Кого силами світу називаєш?

Кого за відступників безчестити?

Тих, що піклуються, щоб тебе і овець твоїх відучити від убивання і мордування?

Тих, що душі свої покладають за душі ваші, аби вас з проклятої схизми вирятувати?

Тих, що вдень і вніч перед Богом і перед людьми про те побиваються, аби вас з душепогубельних блудів єретичних увільнити, а на правім визнанню віри католицької постановити?

Тих, що святу східну церкву, її віру, обряди і церемонії в руським народі заховати, забезпечити і на вічні потомні часи затримати стараються?

Тих ото ви, неводячки, переслідуєте, тих б'єте, січете, убиваєте – топите і мордуєте!

Ще вам з рук ваших кров вами вбитих братів ваших тече, а ви себе святими Авелями, Яковами й Йосифами звати не стидаетесь?

Кривду ви тим святим мужам тим задаєте, присвоюючи собі їх святі ймення, – ви, що вчинками своїми Ісава і братів Йосифових перевищили, а з Каїном-братовбивцем і Юдою-отцевбивцем порівнялись!

Що правду я на вас мовлю, то вся преславна Корона і В. кн. Литовське добре свідомі, бо то в їх границях діється.

І хоч би як хотів єси вимовлятися, що то не ви, але хтось з вас, – знай то, лицеміре, що якби не ви, то ніякий / ХТОСЬ того не важився б, і серця б у нього на то не стало!

Це ви за свою церкву схизматичьку і за блуди єретичькі своїх людей так умирати вчите.

Отими своїми “Антидотами”, “Еленхами”, “Апокризисами”, “Ляментами”, “Антиграфами”, “Азаріями” і їм подібними на братню кров підущаннями” (л. 4 об.)” [Цит. по 3, 466–469].

Зганьблений на схилі віку зрадою, опинившись у становищі відомого відступника й користолобця, Смотрицький мусив огризатися, і робив він це з властивими йому затятістю, пафосом і не без думки, оскільки за емоційними хвилями риторичних питань манячить одна міцна і продуктивна ідея – ідея уніатського мартиролога. Але ж хто увіходить до нього? Які душі співвідносить о.Мелетій з образом Авеля? Найперше згадує він “брата нашого Авеля – благословенного Йосафата, архієпископа полоцького”. З усього списку уніатських “Авелів” це, либонь, найодіозніший приклад, оскільки йдеться про Йосафата Кунцевича, з яким у Смотрицького свого часу була затята ворожнеча. Йосафат Кунцевич увійшов в українську історію як розшалілий фанатик, що під опікою королівського суду заходився відбирати православні церкви – видирати з руської церкви руську віру. Низьке, або мовою того часу, – “подле”

походження Кунцевича стало приводом для оскарження його єпископської гідності, оскільки за тодішнім правом владичі кафедри могли посідати лише шляхтичі. Про це мовиться в соймовому виступі волинського депутата Лаврентія Древинського: “[...] ваша кор. мил. против справедливости, против прав і вольностей шляхетських, на престолы владичі й достоенства духовні іменує людей невважаючи на їх рід. Кто не знає того, що нинішній – як він себе зве – архієпископ полоцький родом з Володимира син Кунця шевця, а зробивши з того собі шляхетське призвище називає себе Кунцевичем” [Цит. по 2, 446]. Цей і подібні чисельні випадки дозволили депутату Древинському підсумувати: “Тільки й користи вашій кор. милости з унії, що за двадцять літ штукування сеї унії не можуть уніати подати когось з уроджених шляхтичів, щоб могли б гідно засідати на тих високих гідностях” [Цит. по 2, 447].

Конфлікт Кунцевича із Смотрицьким був пов’язаний із канонічним відновленням православної ієрархії під час перебування в Україні в 1620-1621 рр. єрусалимського патріарха Феофана. Православне владичтво на теренах Речі Посполитої на той час було зведене нанівець зусиллями королівської влади, яка відповідно до права патронату “опікувалася” духовними урядами, посісти які можна було лишень з подання короля. Внаслідок такої політики на всю Україну й Білорусь залишився лише один православний єпископ – владика львівський. Після висвячення патріархом М.Смотрицького на Полоцькій кафедрі опинилося відразу два владики – православний і уніатський. Кунцевич, який посідав цю кафедру з 1618 р., намагався усунути Смотрицького, використовуючи безвідмовну підтримку уряду. Діяльність православною архієпископа розслідувала прислана до Вільна комісія, його тричі позивали до суду, анафемували, королівські універсали наказували арештувати владика, а тих віленських міщан, які підтримували й визнавали о.Мелетія за ієрарха, було ув’язнено й засуджено [2, 451–452]. На такому тлі відбулася подія, яка знайшла різне потракування православної та уніатської сторін.

Кунцевича було вбито. Ця “сенсаційна смерть” [2, 587] оцінювалася по-різному: як народна страта лютого гнобителя православ’я, як мученицький вінець, прийнятий одним із перших уніатських святих, і навіть як вияв класової боротьби. Оскільки суд історії, як показує цей приклад, є лише судом істориків, дамо висловитися сучаснику тих подій: “1622. Місяця апріля, у Вітепську будучи, уніат владика Іасафат всі церкви під унією, тільки єдина не под унією, і он взявши того священника православного в ланцюх на воскресеніє Христова. Мішчане, ужалившись священника, найшли на двор владичий, // добуваючи єго. А они, запершися в дворі мощно, і боронилися, з двору стріляли, і застрілили владичії слуги єдного міщанина, котрий міл двох синов вдатних. Тії з жалю великого по своєм отці мощно до двору добивалися, а, добившиися, прибігши єден і ударив

владику бартою, і убили его на смерть, і в воду вкинули. І за тоє міщан стратили 17 старших” [7, 135–136]. Судова комісія з розслідування цього інциденту засудила на смерть десятки людей, ще сотню заочно, конфіскувала їхнє майно, відібрала у Вітебська право самоуправи, заборонила дзвонити по міських церквах, зруйнувала обидві православні церкви, які уніатський митрополит Рутський зневажливо назвав “схизматицькими синагогами” [5, 303]. Окошилося вбивство Кунцевича і на М.Смотрицькому, якого польська сторона вважала за морального співучасника і підбурювача тих подій. Загроза, яка нависла над православним владикою, змусила його виїхати за межі Речі Посполитої і рушити на Схід, звідки він повернувся переконаним уніатом.

1624 року було подане прохання про беатифікацію убитого Кунцевича, а 1643-го папа Урбан VIII оголосив його “блаженным”. Цей акт І.Огієнко (митрополит Іларіон) вважав за “образливий виклик всій Русі – українському та білоруському народам” [5, 303]. Пішла в хід “фабрикація різноманітних див” [1, 143], пов’язана з небіжчиком. Подальшу, 1867 року, канонізацію Йосафата Кунцевича папою Пієм IX історики оцінювали як маніфестацію проти антипольських, а відтак й антикатолицьких заходів у Росії, пов’язаних із придушенням польського повстання 1863 року. І.Огієнко писав, що “Йосафата народ ніколи не шанував і не шанує, з кістками його возяться й тепер по всьому світі з політичних мотивів”, на думку митрополита, Кунцевич – це “витвір політичний, римський” та “соромна трагедія українського народу” [5, 331]. Прикметно, що Смотрицький авансом, наввипередки пап уже в 1629 р. називає Йосафата “святим архієпископом”. З позиції РКЦ та УГКЦ історію канонізації Кунцевича викладено у виданні 2010 р. “Св. Йосафат Кунцевич. Документи щодо беатифікації”. Канонізація Кунцевича поглибила духовний розкол української нації, оскільки унеможливила порозуміння і компроміс у питанні, ким був цей діяч для нашого народу – МУЧИТЕЛЕМ чи МУЧЕНИКОМ?

Другим у своєму “мартирологу” Смотрицький згадує ієромонаха Антонія Грековича, про життя, діяльність і загибель якого вже йшлося (див. мою статтю “Образи Каїна і Авеля в давньоукраїнській релігійній полеміці”). Далі автор “Екзетезису” веде мову про двох священників, замордованих у Шаргороді та Києві. Пригода в Шаргороді відома, як зазначає М.Грушевський, лише з уніатської сторони, оповідає про неї зокрема А.Селява в “Антиеленху”: “Але Білгородько [козацький сотник – О.Т.] що мав до шаргородських попів-уніатів, щоб їх в’язати, а потім старшого з них, протопопа, стяв і тіло його утопив! І, зробивши цю роботу, зараз відти виїхав – так якби для того тільки приїздив! Але Божу кару на собі зараз там же, під Шаргородом, через татар поніс” [Цит. по 3, 271–272]. Цікаво, що як і в попередньому випадку з Грековичем А.Селява обізнаний з подією лише в загальних рисах, видимо, з чуток, бо ж навіть імені описаної ним жертви він назвати не може.

Що ж до другого священика, згаданого М.Смотрицьким, то інформація про нього більш певна – йдеться про Івана Юзефовича, який разом з київським вїйтом Федором Ходикою був страчений козаками в 1625 році. Цей епізод пов'язаний із закриттям уніатами київських церков та відбирання доходів православних парафій. Про долю Юзефовича розповідає в “Історії України-Руси” М.Грушевський: “[...] ставши уніатом і діставши від митрополита Рутського церкву Св. Василя, що стояла на софійських ґрунтах, він випросив собі потім у короля грамоту на Воскресенську церкву на Подолі, де був священиком давнійше, як був іще православним. Міщане одначе не хотіли йому дати сеї церкви. Мабуть се й була та церква, запечатана вїйтом, на підставі королівського, чи митрополичого (Рутського) рішення, що наробила халепи. Її розпечатано. Ходіку зловлено і відрубано йому голову; так само Юзефовичу” [2, 531–532].

Далі Смотрицький пише про ріки крові тих, що вмирили за віру, ймовірно, маючи на увазі польсько-козацьку війну 1625 року, великі жертви в якій, слід би було йому визнати, понесли обидві сторони.

Ще далі “не згадуючи” згадує Смотрицький “невинну кров” Іпатія Потія, митрополита київського, пролиту серед віленського ринку. Певна здержливість Смотрицького в цьому випадку пояснюється тим, що йшлося лишень про стятий палець під час невдалого замаху на відступника 1609 року. Причиною атентату на Потія послужив вчинений ним погром православних у Вільні; “православний заїзжий гайдук кинувся на нього з шаблею, але відрубав тільки пальця. Гайдука взято на тортури, четверговано, потім стято, а Потієва кров, пролита, щоправда, з пальця тільки, зробила ще з нього й мученика унії супроти “фанатиків-православних,” – підсумовує М.Грушевський.

Завершує “мартиролог” Смотрицького згадка про трьох ченців, які приїхали 1923 року з Вільна до Києва, де ледве не дістали “мученицького вінця”. М.Грушевський пише, що це була особливо роздуга пригода з чотирма уніатськими ченцями, які правили в Святій Софії, за що були схоплені козаками, завезені до Терехтемирова й утримувались там. Уніатська сторона здійняла великий галас, король та інші достойники писали в цій справі до козаків, умовляючи звільнити монахів. За втручання православного митрополита Йова ченці-уніати були відпущені з вимогою не з'являтися в Києві та на Київщині, і щоб в Києві ніхто не запроваджував уніатських обрядів [2, 502]. Як бачимо, Смотрицький приписує собі порятунок уніатських ченців, при цьому плутається з їхнім числом і не наводить, як і в попередніх випадках, ані причин, ані обставин тієї пригоди.

Загалом “мартиролог” Смотрицького складається з семи позицій, якщо відкинути три з них (війну з обопільними чисельними жертвами, палець о.Іпатія та виїздну пригоду з ченцями) залишаються чотири випадки пролиття крові, із них підтверджені історично три: Кунцевич, Грекович та

київський випадок з Юзефовичем і Ходикою, загалом чотири смерті за понад тридцять років опору унійній сваволі. Смолитський буде свій “мартиролог” не в хронологічному порядку, а в порядку значущості жертв – від архієрея, ієромонаха, священика до київського війта, жовнірів, потім ідуть несерйозні випадки – палець митрополита Іпатія та тимчасове утримання ченців. Усі згадані особи названі “святими мужами”, мовиться про їхні “святі ймення”. Мало піклуючись про безсторонність, Смолитський перелицьовує їх на Авелів, Яковів та Йосифів, відповідно до формули “наші Авелі” – “твої Каїни”. Але оскільки в Смолитського “наші й “ваші” помінялися місцями, він доходить до того сумного місця, де змушений визнати самого себе (як автора “Ляменту” й вірогідного автора «Еленху») підбурювачем братовбивства й призвідником каїнства.

Смолитський накладає на конфесійне протистояння біблійні концепти брата- та отцевбивства, надаючи їм самобутнього значення, оскільки веде мову про духовних братів і духовних отців. Наведений риторичний період з «Екзегезису» побудований на спільному зачині, що ґрунтується на символі “волаючої крові”. Знаючи більш-менш детально події, які призвели до загибелі уніатських “Авелів”, спробуємо почути й зрозуміти – про що ж волає їхня кров? чому її голос не змовкає до нині? Цей голос почули і розтовмачили собі й світові ще сучасники згаданих подій: ХОТІТИ, ЦЮБ РУСИ НЕ БУЛО НА РУСИ, ЦЕ РІЧ НЕМОЖЛИВА.

Антитетичне мислення, яке застосував Смолитський, творячи уніатський мартиролог, привело його до ідеї відкидання православного мучеництва за віру: “Нема тої ласки Божої на схизму, щоб вона мучеників родила!” – написав він. Ці зловтішні слова неправдиві – І.Огієнко у книжці “Українська церква за час Руїни (1657–1687)” наводить список Святих, які жили і прославилися в той період. Перший серед них – преподобномученик Афанасій Берестейський (Филипович) був схоплений, катований і страчений як борець за православну віру проти унії. У в’язниці Афанасій писав до короля: “Як Каїн Авеля, як Ізмаїл Ісака, так проклятий уніат забивав і переслідував свого рідного брата... Це саме через підлабузників (хрунів), противників Правди Святої, а часом і через попущення Боже, робиться і тепер...” [Дит. по 5, 321]. Та сама художня модель: Каїн і Авель – брати по вірі, хоч і мала в устах Филиповича особисте звучання, сприймається вже як загальне місце – топос кривавої міжцерковної ворожнечі.

У давньоукраїнській полеміці XVI–XVII ст. личина Каїна припасовувалася до всіх існуючих християнських конфесій, підтверджуючи слова Монтеня про те, що нема більшої ненависті, як між християнами. Каїнами оголошувалися католики і протестанти, православні та уніати. Перехресне обвинувачення опонентів у каїнстві з часом почало нагадувати дитячу сварку: “Ти – Каїн!”, “Сам ти – Каїн!”, “Ні, ти – Каїн!...” і так без кінця. Перелицьовування “Каїнів” на “Авелів” і навпаки

відбувалося згідно з концепцією, так вдало вхопленою і так безпосередньо висловленою Мелетієм Смотрицьким: “твої Каїни” – “наші Авелі”. Самому ж отцю Мелетію за свого небуденного і звивистого життєвого шляху особисто довелося приміряти і світлий лик Авеля, і чорну машкару Каїна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Голубев С.* Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники//Хроніка 2000: Вип. 60. – К., 2004; 2. *Грушевський М.* Історія України-Руси: т.VII: Козацькі часи – до року 1625. – К.: Наук. думка, 1995; 3. *Грушевський М.* Історія української літератури: т.VI – К.: Обереги, 1995; 4. *Німчук В.В.* Граматика М.Смотрицького – перлина давнього мовознавства // Смотрицький М. Граматика. – К.: Наук. думка, 1979; 5. *Огієнко І.* (митрополит Іларіон) Українська церква за час Руїни (1657–1687). – К.: Наук.-видавн. центр «Наша культура і наука», 2006; 6. *Св. Йосафат Кунцевич.* Документи щодо беатифікації. – Жовква: Місіонер, 2010; 7. С кройніки Бельського речі потрібні вибрані (Острозький літописець) // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К.: Наук. думка, 1971.

Турчина А.А. (Київ, Україна)

“Поетистичні” збірки Ярослава Сейферта

Стаття присвячена аналізу творчості видатного чеського поета Ярослава Сейферта, зокрема його “поетистичних” збірок “На хвилях ТСФ” (“Весільна подорож”) та “Поштовий голуб”.

Ключові слова: *Ярослав Сейферт, “Дев`ятсил”, “поетизм”.*

Статья посвящена анализу творчества известного чешского поэта Ярослава Сейферта, а именно его “поэтистических” сборников “На волнах ТСФ” (“Свадебное путешествие”) и “Почтовый голуб”.

Ключевые слова: *Ярослав Сейферт, “Деветсил”, “поетизм”.*

The object of analyze in this article is the literature works of the famous Czech poet - Jaroslav Seifert, namely “Na vlnách TSF” (“Svatební cesta”) and “Poštovní holub”.

Key words: *Jaroslav Seifert, “Devětsil”, “poetism”.*

Ярослав Сейферт належить до блискучої плеяди поетів, які заявили про себе на самому початку 20-х років минулого століття і які завоювали своїми творчими доробками міжнародне визнання. Він починав свій шлях з такими яскравими талантами, як В.Незвал, К.Бібл та Ї. Волькер, але йому призначено було надовго пережити однолітків, щоб піти з життя на порозі свого 85-річчя патріархом чеської лірики й лауреатом – єдиним у чеській літературі – Нобелівської премії. Коли йому було не більше 25 років, передові чеські літературні критики впевнено зауважували, що саме цей митець стане одним з тих, чия творчість визначить шлях подальшого розвитку чеської поезії. У

1920 році Я.Сейферт стає одним з засновників творчого угруповання “Дев’ятсил” – колиски чеського авангарда. Використовуючи асоціативне мислення і сюрреалістичні образи, експериментуючи із синтаксисом і логікою, підкреслюючи візуальний вплив звичайних предметів, Ярослав Сейферт та інші літератори угруповання прагнули створити мистецькі здобутки, які б стимулювали не тільки уяву, а й саме життя.

Ярослав Сейферт – один з тих, хто змінив чеську літературу так радикально, що і сьогодні його внесок сприймається як щось фундаментальне. Він увійшов у число тих, хто створив сучасну чеську поезію. Головним чином це стосується його експериментальної творчості поетичного періоду 20-х років.

Високі надбання його творчого доробку визначаються широким колом читачів. Митець вчив розуміти буденне в контексті вічності, усвідомлювати своє людське призначення, сприймати себе як невід’ємну частину всесвіту.

Третя збірка автора, яка отримала назву “На хвилях ТСФ” (1925), знаменує чітке формування нового напрямку у чеському мистецтві – “поетизму”*. До цього напрямку також належать такі збірки Я.Сейферта: “Соловейко погано співає”(1926) та “Поштовий голуб” (1929).

Збірка “На хвилях ТСФ”, від 1938 року була перейменована на “Весільну подорож”, присвячена Тейге, Незвалу та Гонзлові з таким епіграфом “на обличчі легка печаль, глибокий в серці сміх”, який жартома перефразовує поезію Карела Гинека Махи.

На початку збірки вміщені два вірші, перший з них має назву “Гійому Аполлінеру” – видатному французькому поетові, одному із засновників модерністичної поезії. Я.Сейферт, як і усі інші поетисти звертається до спадщини того митця, який став еталоном “поетизму” (саме у нього митці запозичили техніку вільної асоціації). Вище названа поезія нагадує “Зону” Г.Аполлінера. Другий вірш – “Гарячі фрукти” сформувався під впливом поезики та авторського вираження тогочасного досвіду.

Розділ “Весільна подорож” (названий за своїм першим віршем) охоплює поезії, написані після подорожі до Франції та Італії (“Марсель”, “Порт”, “Море”, “Готель Кат де Азур”, “Моя Італія”). У поезії “Море” автор асоціює мотив хвиль з різними предметами: тута за іноземними країнами, прагнення

* “Поетизм” – специфічний мистецький напрямок у чеській культурі та літературі, який виник у 1924 році. Виникнення та розвиток “поетизму” пов’язані із розвитком європейських модерністичних течій перед Першою світовою війною, із італійським футуризмом, вплив якого зумовлений ще й російськими революціонерами-футуристами на чолі з В.Маяковським, а також з кубофутуризмом, найвизначнішим представником якого Гійом Аполлінер, і, звичайно, з європейським мистецьким авангардизмом повоєнного періоду. В ширшому значенні “поетизм” продовжує традиції так званих “проклятих поетів” – Е.По, Ш.Бодлер, А.Рембо та інших. Вирішальним був вплив творчості А.Рембо, а також Г.Аполлінера та його вільного руху уявлень, специфічної пунктуації, поезій-каліграм.

подорожувати, сум за коханою дівчиною. Наприкінці асоціації митця та морські хвилі зливаються в одне ціле: дівчата купаються в морі, що для автора є символом справжнього щастя. Визначальним у цьому творі є вживання паронімів, наприклад – хвилі та хвилі, хвилюються та хвилюються.

Жартівливий вірш “Віяло”, в якому автор алегорично розповідає про зміну жіночої краси та процес старіння, якого усі жінки так бояться. Алегоричним елементом поезії митець обирає віяло, яке спершу ховає рум’янець на дівочих щоках, потім кокетливі очі та глибокі зітхання, і, нарешті, зморшки.

Віяло
Рум’янець ховає
І очі, і подих,
І усмішку світлу
І зморшок вуаль.
Метелик на грудях –
Палітра кохання
Із барвами літа
І спогадів жаль.*

Друга частина збірки з ексцентричною назвою “Заморожені ананаси та інші ліричні анекдоти” містить різнопланові вірші у стилі поетистичних 20-их років: кав’ярні, цирки, подорожі, спорт та, перш за все, кохання. Більшість з них – це ліричні анекдоти чи афоризми. Ярослав Сейферт досягає афористичності за допомогою асоціативної основи своєї образності: вірші “Мудрість”, “Рахівниця”, “Поет”, “Наполеон”, загадка “Ребус”, вірш-картина “Відкриття”. Поезія досить багатогранна та різностороння, в ній з’являються різні місця та континенти – Янов, Нью-Йорк, Марсель, Лазурне узбережжя, Африка. Іноді, навіть, в одній поезії можна побачити відображення цілої панорами. За усіма канонами чеської авангардної літератури найбільш привабливою поетистичною забавою була тема подорожі. Але це ніяк не пов’язано з подорожжю поета, як фактом з його біографії, це поезія є баченням автора усієї барвистості та багатоманітності світу. Вірші у цій збірці – легкі, жартівливі, наповнені поетистичною грайливістю. Митець розповідає про важливі речі, але з іронічним поглядом та гіперболізацією, його відчуття не театральні та зовсім не позбавлені смаку, вони навпаки реалістичні та можливі. У збірці “На хвилях ТСФ” переважають мотиви, які у читача викликають відчуття чогось екзотичного, наприклад: пароплави, чарівні танцівниці, моряки, заморські фрукти. Вже сама назва збірки відносить читача, ніби “по радіо”, до далеких країн, де його чекає щось захоплююче та неочікуване.

Через кілька років до поезії поетистів проникає занепокоєння, починають з’являтися питання, які намагався висловити К.Г.Маха у своєму вірші “на обличчі легка посмішка, глибока в серці печаль” [1, 582]. Безтурботливі ігри,

* Тут і надалі переклад автора (Т.А.)

клоуни, танцівниці та екзотичні далі не могли приховати дійсність. А.Френч назвав другий період “поетизму” – “кінець карнавалу” [1, 582].

Збірка “Поштовий голуб” була написана у 1929 році, знаменує другий період розвитку “поетизму”, сам автор відносить її до постпоетистичного періоду. “Поштовий голуб” охоплює легкі поезії, переважна більшість з яких радісного, оптимістичного характеру, іноді зустрічаються вірші з песимістичном відтінком. У збірці з'являється виразний мотив часу та звернення до батьківщини. Інспірацією для поезії Я.Сейфєрта є подорож до місць, де проходили битви під час Першої світової війни, митець використовує гру слів, травестії біблійних та літературних цитат, створює графічні та картинні поезії.

Однією з найвизначних поезій цієї збірки є “Пісня”:

Хустиною махає вдалечінь
З близькими, хто прощається надовго
Із дня у день закінчується щось
Все те – прекрасне, незбагненне, миле.
Поштовий голуб у повітря б'є крилом,
Коли він повертається додому.
З надією й без неї все одно
Ми завжди повертаємось додому.

Зітремо свої сльози зі щокі,
всміхнемося очима зі сльозами.
Із дня у день щось починається нове,
Нове, прекрасне, незбагненне, миле!

На початку поезії відчувається сум за рідним краєм, за тим, що втрачено, кожна мить несе за собою події, які людина не встигає осягнути. Але, далі, митець наголошує на тому, що багато чого ще чекає на нього у майбутньому “нового, прекрасного, незбагненого, милого”. І щоб не сталося людина завжди повертається до рідної домівки “з надією й без неї... все одно”.

Ще однією не менш чарівною поезією цієї зірки є “Весільна пісня”:

Букети, фата і сльози,
Це щастя в сльозах палає.
Ох як це чарівно, люди,
Коли хтось у шлюбі грає!
Ніч, пристрасті – повна чаша.
І разом, коли світає.
Ох як це чарівно, люди,
Коли хтось у шлюбі грає!
Весільний букет зів'яне
Впаде, пелюстки сховає.
Ох як же це сумно, люди,
Коли хтось у шлюбі грає!
Гіркий поцілунок тане,
Обличчя зітре вуаллю.
Ох як же це сумно, люди,
Коли хтось у шлюбі грає!

Митець описує найчарівніший момент життя кожної людини – весілля. У перших двох стовпчиках відчувається позитивна енергетика щастя,

кохання, хвилюючих миттєвостей життя... Але, вже два останні чотиривірші наповнені розчаруванням, легким сумом. Автор намагається показати те, що через деякий час початкова ейфорія зникає і приходять суворі будні. Визначальним у цьому вірші є вживання рефренів, два останні рядки кожного чотиривірша символічно повторюються. Загально відомо, що рефрен – це музичний термін. Як бачимо, назву вірша Я.Сейферт вибрав не випадково – “Весільна пісня”, тобто можна припустити, що автор асоціює цю поезію з рондо (найрозповсюдженішою формою музичного твору, що має рефрен).

Світ у поезії Я.Сейферта сприймається у досить вузькому розумінні: це – естетична дійсність, це – скоріше наповнення власної поетики, ніж самотня реальність. Поезія представлена поєднанням образів модерністичного світу та модерністичної чуттєвості, в якій сучасні цивілізаційні досягнення людини просякнуті світом забав та цікавих атракціонів, тимчасовим смисловим сприйняттям та екзотичними далечинами. Легкий кокетливий погляд на сучасність та передусім на цивілізацію, від якої Я.Сейферт раніше відмовлявся, об'єднує братів Фрателліні, міс Гаду-Нігі на трапеції, моряків, темношкірих з винахідником Едісоном (“Лампочка”).

Таким чином, проаналізувавши творчість Ярослава Сейферта, можна дійти висновку, що невичерпним джерелом його поетичної творчості було прагнення зробити доступною поезію для усіх прошарків населення, зацікавити робітничий клас, поставити його на один рівень з тогочасною творчою інтелігенцією. Мистецтво приваблювало своєю відмінністю, унікальністю, стаючи близьким, звичайним, стаючи частиною світу. Результат цього – ідеї інтернаціоналізму та зближення різних народів та їх менталітетів.

Отже, у 20-ті роки ХХ століття відбувся глобальний переворот у чеському мистецтві, зокрема у літературі. Блискучий розквіт “поетизму”, розмаїття творчих індивідуальностей визначає духовну атмосферу епохи.

Ці пошуки зумовили численні новаторські здобутки в літературі першої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Česká literatura od počátku k dnešku. /Red. J.Lehár, A.Stich, J.Janáčková, J. Holý, – Praha: NLN, 1996 – 1998;
2. *Peřat Z.* Jaroslav Seifert. – Praha: Ās. spisovatel, 1991;
3. *Peřat Z.* Mezi proletářskou poezií a poetismem. [O české poezii dvacátých let 20. století.] //: Česká literatura. - Roč. 50. – Ā. 5 (2002). – S. 500-506;
4. Poetismus. /Texty, dokumenty a ohlasy. red. K.Chvatík a Z.Pěřat – Praha, 1967;
5. *Seifert J.* Zápas s andělem. – Praha: Āsokoslovenský spisovatel, 1981;
6. Slovník českých spisovatelů/Red. R.Havel, J. Opelík – Praha, 1964;
7. Slovník literárních směrů a skupin / red. Š.Vlašín – Praha, 1976.

Халюк Л.М. (Київ, Україна)

Відображення дійсності в усних народних оповіданнях про переселення 1947 року внаслідок акції «Вісла» у Польщі

У статті проаналізовано особливості відображення навколишньої дійсності в усній прозі українців-переселенців. Зазначено, що головною метою усних нарративів про переселення 1947 року є подання інформації, повідомлення про подію, випадок. Хоча разом з тим ці твори виконують і певні специфічні естетичні функції.

Ключові слова: усне оповідання, фольклор, дійсність.

В статье проанализировано особенности изображения окружающей действительности в устной прозе украинцев-переселенцев. Отмечено, что главной целью устных нарративов о переселении 1947 года является подача информации, сообщение о событии, случае. Хотя вместе с тем эти произведения выполняют и определенные специфические эстетические функции.

Ключевые слова: устный рассказ, фольклор, действительность.

The paper focuses on the characteristics of reflection of reality in oral prose of the Ukrainian immigrants. It is indicated that the main purpose of oral narratives about the resettlement of 1947 is the submission of information, notification of an event, case. At the same time these works perform certain specific esthetic functions.

Key words: oral story, folklore, reality.

Будь-який вид мистецтва, у тому числі і фольклор, виникає в конкретних історичних умовах і відображає навколишню дійсність. Але фольклор не існує як єдина форма, він складається з жанрів. Жанри у фольклорі розглядаються насамперед за їхнім відношенням до дійсності. Кожен жанр має свої специфічні особливості і зображує дійсність по-своєму. Фольклорні жанри склалися та виникали в різний історичний час, кожний з них має свої певні цілі і зображує з різних боків побутове, соціальне, політичне життя народу. Спільність тем творів будь-якого жанру породжується діяльністю народу, яка спрямована на певну область реальності. Теми календарно-обрядових пісень – праця й побут народу, у прислів'ях і приказках виражені моральні погляди й життєвий досвід, іще в інших відображена історія народу (наприклад, у переказах і легендах). Але загалом усі жанри широко охоплюють побут, працю, історію, суспільні та особисті стосунки людей і в такий спосіб доповнюють один одного.

Фольклор, відображаючи дійсність, сам до неї входить, будучи її частиною. Як правильно зауважив К. Чистов, «фольклорні тексти виконуються не тільки для того, щоб втішати слух або розважати, створити щось абстрактно-прекрасне, хоча і це має місце. Фольклорні тексти виконуються для впливу на дійсність (наприклад, замовляння), для заповнення її (наприклад, казка, легенда і т. ін.) Це не означає, що в них не відображається дійсність, але відображається вона активно» [11, 289]. Про

зв'язок народної творчості з дійсністю висловлювали свої думки різні дослідники. В. Чічеров, наприклад, враховуючи правдиве відображення реальності в усній творчості, стверджував, що завдяки цьому «навіть фантастичні образи пов'язані з конкретною історичною обстановкою» [12, 20]. Угорський дослідник Л. Нірью стверджував, що фольклорний твір «виростає з дійсності» [9, 132]. Вивчаючи зв'язок фольклору й навколишньої дійсності, російський фольклорист В. Пропп виділив три види цих стосунків:

«1) Фольклор, як і будь-яке мистецтво, бере свій початок з дійсності. Навіть найфантастичніші образи фольклору мають свою основу в реальній дійсності.

2) Крім волі творців і виконавців народного мистецтва, воно відображає реальне життя. Форми і зміст цього відображення різні залежно від епохи й жанру. Вони підпорядковані закономірностям фольклорної поетики.

3) Народний художник ставить за мету зображувати дійсність. Таке прагнення в народній творчості характеризує історичну пісню і робітничий фольклор» [10, 115].

Типологія замовлянь, поетика загадок, сюжети казок допомагають розкрити найдавніші етапи розвитку того народу, який їх створював. Серед фольклорних жанрів є й такі, основною метою яких є зображення історичної дійсності. До них відносяться насамперед жанри народної неказкової прози (переказ, легенда, усне оповідання та ін.) Відмінність між ними полягає у виборі певного, специфічного для кожного з них аспекту дійсності. Орієнтація того чи іншого твору на даний аспект буття служить одним з показників його жанрової належності. У жанрі реалізується, знаходить свою форму суспільна, життєво-цільова установка творів. З числа жанрів прозового фольклору, безпосередньо націлених на відображення дійсності, в особливу групу виділяються усні народні оповідання. Про відсутність в усному нарративі будь-якої вигадки, про те, що в ньому правдиво відбивається дійсність, вказували І. Ярневський [13, 220], Н. Михайлова [5, 141], С. Мишанич [6, 440–441] та багато інших дослідників.

В. Морохін вважає, що усні оповідання слабкі з художнього погляду [8, 243]. Але з ним не погоджується С. Мишанич, який зазначає, що «в усних оповіданнях, <...>, наявна більшість художніх засобів, які використовує література [7, 64]. Проте основна увага в розглянутому нами жанрі приділяється не художньому оформленню, а передачі реальних подій. Усне оповідання – жанр радше інформативний, ніж естетичний. Єдина мета, яку переслідує оповідач, – викласти факти так, як це було насправді. З приводу реалістичності усних оповідань В. Васильєв пише: «Хронологічні рамки сказів, як правило, обмежені життям самого оповідача, людей його покоління, покоління його батьків. Саме в цих поколіннєвих межах і виявляється історизм сказів, що відображають реальні події, відокремлені від нашого часу звичайно не більше ніж 50–70 роками» [1, 138].

Прозовий фольклор, як відомо, поділяється на два види: казковий і неказковий. Якщо казкова проза на перший план висуває естетичну

функцію, що робить її твори художнім вимислом, то легенда, переказ, усне оповідання та інші види неказкової прози, наскільки б вони не відрізнялися за своєю тематикою та матеріалом, об'єднуються навколо іншої функції – інформаційної. Їхня головна мета – подати інформацію, повідомити про подію, випадок. Це передусім повідомлення, основним завданням якого є пізнавальність. Проте твори неказкової прози не перетворюються на документальні тексти, які передають певну інформацію. Разом з інформаційною вони виконують і естетичну функцію. У цьому сенсі справедливим є зауваження С. Мишанича, який вважає, що «При перевазі інформативної функції оповідання завжди мають певну дидактичну настанову, а їх естетичні якості можуть коливатися в досить широких межах, залежно від обдарованості оповідача» [7, 77].

Як уже зазначалося, усні народні оповідання про переселення 1947 року відрізняються від інших жанрів неказкової прози. У них відсутній вимисел, фантастика, це реалістичні оповідання, які тонко помічають деталі та своєрідність життя й побуту українців у Польщі, і в цьому їх велике пізнавальне значення. Усні оповідання різні за своїм змістом і не є рівноцінними в ідейно-естетичному плані. Але всіх їх об'єднує одна обставина: вони дуже близькі до життя, до дійсності. Із цього приводу слушну думку висловив В. Гусев: «Оскільки усне оповідання пов'язане з існуючою дійсністю, то його складові оновлюються і змінюються з кожним поколінням. Самі по собі вони, за своєю жанровою природою, не стають традиційними (хоча й можуть користуватися деякими традиційними елементами – мотивами, засобами поезики тощо)» [3, 130].

Через тісний зв'язок народних оповідань з реальністю деякі дослідники позбавляють їх художності і вважають, що «значення сучасних усних оповідань – чисто документальне. Воно тим більше, чим вагоміша подія, про яку розповідається, і чим більший стосунок до нього мав оповідач» [4, 262]. Але, на наш погляд, усні оповідання побудовані на фактах реальної дійсності, і їх художня своєрідність саме в тому й полягає, щоб не допустити нічого з фантазії та вигадки. У цих творах немає розгорненої фантазії, як у казках. У них кожне слово свідчить про дійсні події, учасником яких переважно є сам оповідач. Якщо оповідання відхиляється від реально-історичних подій, то воно переходить в категорію інших жанрів: переказів, легенд або казок.

На відміну від інших жанрів фольклору усне народне оповідання народжується швидко, відразу ж після значущої події, описує факт чи подію, які нещодавно відбулися, тобто твори цього жанру є продуктом художнього висвітлення реального матеріалу. Розповіді ще не відірвалися від конкретного факту, вони розповідаються відразу ж після певної події, тому в них немає зайвої вигадки, яка так характерна і необхідна, наприклад, для казки. Правда факту, фактична достовірність є єдиною турботою оповідача. Оскільки події,

про які мовиться у меморатах українців-переселенців, реальні, історично точні, то відповідно й герої, які беруть участь у них, теж реальні. Вони діють під власними іменами в точно зазначених місцях (ні імена людей, ні назви географічних місцевостей не вигадуються). Вони правдиво й історично точно відображаються в оповіданнях. Особливої цінності усним нарративам додає те, що прототипи героїв і події відомі не лише за оповіддю, але і з дійсності. Знання прототипів персонажів і подій оповідань підвищує їх цінність в очах оповідачів і слухачів. Основне завдання виконавця – повніше і точніше відтворити подію або намалювати образ, як, наприклад, у представленому оповіданні. «Рік 1947 був також неспокійний від облав, хоч уже не галянти чи НКВД їх робили, але польське військо й міліція. Нарешті 26 червня удосвіта ВП обступило село й почало арештувати. Сігнали багато людей до одної стодоли й почали допити “бандеровців”, питалися, де шукати, “бандеровців”. Ішлося їм насамперед про молодь, а оскільки та вивтікала, то задовільнилися й старшими. І так узяли 54-річного Семена Лапчука» [2, 316]. Як бачимо, у поданому зразку розповідається про випадок, що стався з реально існуючими людьми, навіть подаються прізвища. Указується точний час та місце дії. У більшості випадків розповідь в усних оповіданнях про переселення 1947 року починається з конкретного опису події. В оповіданнях зазначаються місце дії і точні географічні назви. Наприклад: «Половину села в товарових вагонах завезли в околиці містечка Лемборка на Земях Одзисканих. Там приділили їм найгірші будинки без вікон, кухонь і т. п. Діти стали хворіти, кинулося робацтво й даліше нещастя. Друга половина мусила бути вивезена 29 червня в околицю Ельблонга. Натрапили там на мокрі від води й вологости будинки, багно й багністі хвороби» [2, 317].

Таким чином, цілком чітко можна помітити, що усні народні оповідання про переселення 1947 року міцно пов'язані з історичною дійсністю щоразу зображують те, що має значення для оповідача. Герої оповідань – реальні особистості, які виступають під власними іменами. Дія відбувається в місцевостях та населених пунктах, що існують насправді. Відображення реальних подій є однією з головних відмінних ознак усних оповідань. Точність деталей, фактична достовірність, суворе дотримання правдивості зображуваних подій виконують певну художню функцію. Оповідач проводить відбір деталей, вони подаються через сприйняття й оцінку виконавця. Текст набуває популярності в тих випадках, коли його сюжет цікавий і актуальний. Він може перестати цікавити й тоді поступово зникне з репертуару; може виникнути інше ставлення до фактів, про які він розповідає, – тоді зміниться й оцінка цих фактів в усному оповіданні. Тобто суттєві зміни в самій дійсності, а відповідно і в свідомості суспільного середовища, у якій існує дане усне оповідання, відбивається і в самому творі. Подальшу долю нарративу визначає фольклорна традиція, під впливом якої воно може бути перероблене в переказ, легенду або казку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильев В. И. Исторические основы некоторых жанров фольклора народов Севера / В. И. Васильев // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов / [сб. науч. тр. / под ред. Б. Н. Путилова]. – Л. : Наука, 1984. – С. 137–142;
2. Гук Б. Пропам'ятна книга «1947» / Б. Гук. – Варшава : Тирса, 1997. – 647 с.;
3. Гусев В. Е. Эстетика фольклора / В. Е. Гусев. – Л. : Наука, 1967. – 319 с.;
4. Емельянов Л. И. Проблема художественности устного рассказа / Л. И. Емельянов // Русский фольклор. Материалы и исследования. – М. ; Л. : Издат. Академии наук СССР, 1960. – Т. V. – С. 247–264;
5. Михайлова Н. Сказ о братьях Венгерových / Н. Михайлова // Фольклор как искусство слова [сб. статей / отв. ред. Н. И. Кравцов]. – М. : Издательство Московского университета, 1966. – С. 140–159;
6. Мишанич С. Українська неказкова проза / С. Мишанич // Фольклористичні та літературознавчі праці. – Донецьк : Донецьк. нац. ун-т., 2003. – Т. 1. – С. 427–442;
7. Мишанич С. В. Усні народні оповідання: Питання поезики / С. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1986. – 327 с.;
8. Морохин В. Н. Прозаические жанры русского фольклора. Хрестоматия : учеб. пособие для филол. специальностей / В. Н. Морохин. – 2-е изд., доп. – М. : Высшая школа, 1983. – 303 с.;
9. Нирё Л. О значении и композиции произведения / Л. Нирё // Семиотика и художественное творчество: [сборник статей] / АН СССР, Ин-т мировой литературы им. Л. М. Горького, Венг. академия наук, Ин-т литературоведения ; [ред. коллегия : Ю. Я. Барабаш (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1977. – С. 125–151;
10. Пропт В. Я. Фольклор и действительность / В. Я. Пропт // Пропт В. Я. Фольклор и действительность: избранные статьи / В. Я. Пропт ; [сост., ред., предисл. и примеч. Б. Н. Путилова ; АН СССР, Ин-т востоковедения]. – М. : Наука, 1976. – С. 83–115;
11. Чистов К. В. Народные традиции и фольклор: Очерки теории / К. В. Чистов ; [АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая]. – Л. : Наука, 1986. – 303 с.;
12. Чичеров В. И. Вопросы теории и истории народного творчества / В. И. Чичеров. – М. : Советский писатель, 1959. – 312 с.;
13. Ярневский И. З. Устный рассказ как жанр фольклора / И. З. Ярневский. – Улан-Удэ, 1969. – 231 с.

Шеголь Л.Д. (Київ, Україна)

Екзистенціалізм творчості Меші Селімовича на прикладі роману «Дервіш і смерть»

У статті коротко та базово охарактеризовано основні постулати європейського екзистенціалізму та на прикладі роману Меші Селімовича «Дервіш та смерть» показано адаптацію цієї філософії на сербських літературних теренах.

Ключові слова: екзистенціалізм, філософія, людина, психологічний аналіз, самоаналіз.

В статтє кратко и базово охарактеризованы основные постулаты европейского экзистенциализма и на примере романа Мешы Селімовича «Дервиш и смерть» показано адаптацию этой философии на сербских литературных территориях.

Ключевые слова: экзистенциализм, философия, человек, психологический анализ, самоанализ.

In the article author briefly describes the basic and fundamental tenets of European existentialism and in the example of the novel "Dervish and Death" by Masha Selimovic is shown adaptation of this philosophy in Serbian literary territory.

Key words: *existentialism, philosophy, human, psychological analysis, introspection.*

Екзистенціалізм, або філософія існування – одна з найпопулярніших і найвпливовіших течій сучасної суспільної думки. Екзистенціалізм формувався в першій половині ХХ століття і багато в чому відображає той період. Цим власне і пояснюється трагічна інтонація і загальне песимістичне забарвлення більшості положень філософії екзистенціалізму.

На формування сучасної філософії існування величезний вплив зробили теорії і праці С. К'єркегора, Ф. М. Достоєвського, Ф. Ніцше, М.Унамуно, а також феноменологія Е. Гуссерля і філософська антропологія М. Шелера. Ідеї екзистенціалізму, захищали і розвивали багато видатних філософів. У Німеччині - це Мартін Гайдеггер (1889-1976 рр.), Карл Ясперс (1883-1969 рр.), у Франції – Жан Поль Сартр (1905-1980), Альбер Камю (1913-1960), у Росії – Лев Шестов, Ф.Достоевський.

Філософія екзистенціалізму знайшла своє відображення не лише в есе, теоріях та працях, а й в літературних творах. Яскравим прикладом цього є твори А.Камю («Падіння», «Чума», «Перша людина» та ін.), Ж.-П.Сартра («Нудота», «Слова», «Мухи» та ін.), Ф.Достоевський («Злочин та кара», «Підпільна людина» й ін.).

Необхідно зазначити, що центральні питання екзистенціалізму – це питання існування людини, сенс її життя і долі у світі - надзвичайно співзвучні кожному, хто замислюється над своїм буттям.

Екзистенціалізм виходить із суб'єкта, вважаючи, що існування передує сутності. У Ж.-П. Сартра (та інших) суб'єктом, у якого існування передує сутності, є людина або, як говорить М. Хайдеггер, «людська реальність» [6, 241]. Іншими словами, екзистенційні проблеми – це питання самого факту існування кожної людини і переживання свого способу існування. Існування, або екзистенція - це щось невимовне в поняттях; те, що ніколи не є об'єктом, тому що людина не в змозі поглянути на себе зі сторони. Існування не піддається раціональному розумінню і єдина можливість пізнати його полягає в тому, щоб його пережити [6, 244].

К. Ясперс вважає, що людське існування розкривається в «пограничних ситуаціях» - в станах страждання, боротьби, жорстокості і ворожості світу, в яких живе людина [1, 109]. Для екзистенціаліста в людині немає визначення (сутності) до його існування – особистісного буття. Це означає, що людина спочатку існує (з'являється і займає місце в неосмисленому матеріальному світі), а тільки потім вона визначається – входить в область справжніх сутностей і смислів.

З точки зору екзистенціалістів, людина тому і не піддається науковому визначенню, бо спочатку вона нічого собою не представляє - позбавлена

будь-якої природи, що визначає її індивідуальне, особистісне буття. Людина стане людиною лише пізніше. Людина є лише тим, що вона сама з себе робить. Вона є ніщо інше як проект самої себе, що існує лише настільки, наскільки сама себе реалізує [1, 110]. Вдумаймося в зміст: людина вступає в життя і сама визначає свою зовнішню подобу, поза якою нічого немає. Тільки дійсність береться до уваги. Інакше кажучи, людина сама робить себе і своє життя. У цьому сенсі слід прислухатися до екзистенційних філософів, що підкреслюють відповідальність людини за свої вчинки, за все своє життя, а не шукати їх у суспільстві.

На відміну від Франції, де Друга Світова війна прискорила кризу екзистенціалізму, в Югославії війна та зміна суспільно-політичної ситуації призвели – вже наприкінці 50-60-х років – до актуалізації екзистенційної проблематики в художній творчості. Провідні майстри національної культури – І. Андрич, М. Кирлежа, М. Црнянський, М. Селімович, - а слідом за ними і багато інших застосували деякі з постулатів екзистенціалізму щодо аналізу нової життєвої ситуації, і це дозволило їм по новому поглянути на буття оновленого суспільства, протистоячи офіційно насаджуваним догмам, побачити людину, яка продовжує мучитися "вічними" проблемами екзистенції, і в умовах будівництва соціалістичного ладу [4, 100].

Не останню роль тут мабуть зіграли і кризові явища в житті югославського суспільства. Підйом, що охопив широкі маси під час трагічного єдиноборства з фашизмом, і ще більше посилювався після перемоги над ним, поступово пішов на спад і виявилось, що в нових умовах проблем принаймні не менше, ніж успіхів і звершень.

Звертаючись до проблематики підказаної новими явищами в житті суспільства, література готувала громадську свідомість до цього. В цьому контексті розглядається твір Меші Селімовича «Дервіш і смерть».

Ідеї й образи в романі безумовно близькі до екзистенційних. Не важко помітити, що існує чимало точок співзвуччя в розумінні людини як головної істини світобудови, у визнанні індивідуальної свободи особистості – трактованої в дусі екзистенційних уявлень – мірилом сенсу і цінності буття у Селімовича та представників екзистенціалізму. Пошуки відповідей на неоднозначні морально-етичні питання автора роману "Дервіш і смерть" досить часто рухаються у руслі загальних ідей екзистенційної філософії, хоча в цілому ряді випадків Селімович, розробляючи екзистенційну проблематику, пропонує цілком самостійні рішення, на відміну від тих, які вважаються допустимими з точки зору екзистенціалізму.

Замкнута метафізично зрозуміла ситуація «буття до смерті», наприклад, що вважалася екзистенціалістами (та їх предтечею Кіркегором) найбільш прийнятною для виявлення справжньої сутності людини, хоч і присутня у Селімовича, але займає все-таки положення підлегле в загальній структурі твору і виникає як підсумок оповідання в самому його кінці, тоді як

оповідання в цілому – це боротьба героя за життя, за правду, за себе в цьому житті і з цією правдою. Життя, не як підготовка до смерті, а життя як життя.

В свою чергу роман «Дервіш і смерть» був задуманий як «записана мука розмови із самим собою». У цьому розумінні перед нами роман психологічний за своєю природою. Автор ставить перед собою завдання, що вимагає поглибленого дослідження та аналізу індивідуальної свідомості на різних її рівнях. Головна мета сприяла розвитку психологічної оповіді. А внаслідок параболізації конфлікту, модель, що її застосовано як засіб досягнення мети, приносить в оповідь елементи параболічності [4, 103].

Для реалізації свого задуму М.Селімович зосереджується на аналізі психології головного героя. Саме в надрах свідомості та підсвідомості, в глибинах духовного світу особистості шукає відповідь на питання, яке його цікавило. При цьому письменник не абсолютизує психологічну реальність, не відриває її від реальності об'єктивної, пов'язує процеси, що відбуваються в душі героя, з подіями навколишнього світу.

Як відомо, що в основі роману лежать власний досвід автора – смерть брата. На тлі цих глибоко особистісних переживань і виникла з часом ідея за допомогою словесних засобів осягнути те, що з часом сам Селімович назве «зіткненням між ідеологією та травмованою особистістю». Розібратися в характері цього зіткнення без догматичних забобонів, побачивши проблему загальнолюдських особливостей і звівши нанівець зв'язок із конкретним фактом індивідуальної біографії автора роману.

З точки зору близькості до екзистенційних ідей – головний герой роману з юних років знайшов спокій і рівновагу душі завдяки вірі-постулату, потім зіткнувся із новими обставинами втративши цю віру. Екзистенційна логіка не вважає такий стан особистості кризовим, оскільки він в більшій мірі відповідає «автентичній екзистенції» [2, 69].

Герой роману дуже близький до типу екзистенційного героя. Він істота, яка безпорадна перед парадоксами власної екзистенції і зовнішніми обставинами власного життя. Довгий час для нього віра це власна точка опори, але навіть вона не допомагає віднайти виходу із кризи, в якій герой в кінцевому результаті опиняється. Дервіш наполегливо намагається віднайти цей вихід, але не знаходить його в міру не якихось перешкод екзистенційного сенсу, а в міру дії екзистенційних законів і закономірностей, жертвою яких йому суджено бути. Причина його поразки і смерті не в ньому самому, а в світі, котрий його оточує.

Дервіш хоч і зосереджений на моральному самовизначенні в душі героя екзистенціалізму, все ж таки зберігає себе як частина цілого, як продукт суспільних відносин. Він діє виходячи із власних прагнень та спонукань, але в залежності від того, як складеться зовнішні обставини і якого роду дії вони від нього вимагають.

Тут варто згадати принцип сартрівського екзистенціалізму: людина відповідальна не тільки за себе, вона відповідає і за всіх людей. Цей

принцип своєї філософії Ж.-П. Сартр, підкреслює, що кожен суб'єкт (людина), про який йде мова, не є строго індивідуальний суб'єкт. З точки зору Ж.-П. Сартра, істина осягнення людини як себе самої не може бути іншою, окрім "Cogito ergo sum" ("Я мислю, отже, я існую") [5, 82]. Для Селімовича так само – дух набуває сили буття в кожній окремій людині. Проте в "cogito" людина відкриває не тільки себе саму, вона відкриває й інших людей. Для того, щоб з'ясувати будь-яку істину про себе саму, людина повинна проконтактувати з іншим. Таким чином, людина відкриває цілий світ, який називається інтер-суб'єктом. Тільки в цьому інтер-суб'єктному світі і вирішує людина, ким є вона сама і ким є інші люди. Так само і Ахмед Нурудін пізнає свій внутрішній світ завдяки подіям, що відбуваються ззовні його маленького світу.

Автор роману йде від визначеної, задалегідь виробленої та перевіреної в оповіданні ідеї, але уміло співвідносить її з реальним життям на рівні повсякденності. Вихід на екзистенціальний рівень осмислення буття обумовлений головним чином характером того життєвого і літературного матеріалу, з яким йому доводиться мати справу. В той же час близькі до екзистенціальних роздуми і висновки Селімовича, стихійно виникнувши, остаточно сформувалися і визріли саме під впливом літератури філософії екзистенціалізму, які під час написання роману була надзвичайно популярна. Важливу роль в цьому зіграла і та обставина, що в національній літературній традиції, на якій виріс Селімович, вже існував Андрич, в творах якого "стихийний" екзистенціалізм знайшов яскраве, художнє досконале втілення [4, 103].

Підвищена увага до не до кінця вивчених наукою сфер розумової діяльності і емоційних станів людини не відобразилась в розумінні письменником дійсності та основних її закономірностей. Автор роману залишається на позиціях філософського матеріалізму, не абсолютизує психологічну реальність, не відриває її від реальності об'єктивної, матеріальної, послідовно вказує процеси, що відбуваються в свідомості героя, із подіями реальної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н. Философия свободного духа. – М., 1994;
2. Егеріш М. Дух и чин: есеји о романима Меше Селімовича. – Бања Лука; Београд: Задужбина «Петар Кочић», 2000;
3. Камю А. Бунтующий человек. – М. . 1990;
4. Рудяков П.Н. История как роман. – К.: Наукова думка, 1993;
4. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1989;
5. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Время и бытие. – М., 1993.

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

НЕСКОЛЬКО ВПЕЧАТЛЕНИЙ О СБОРНИКЕ СТИХОВ ДМИТРИЯ БУРАГО “КИЕВСКИЙ СБОР” (Д.С. Бураго, 2011. Изд. дом Дмитрия Бураго)

У меня с Дмитрием Сергеевичем Бураго есть, как мне кажется, много общего, но и, конечно, много разного. Например, оба мы по образованию филологи; специализация – литературоведение; правда, он член НСПУ, а я – нет: я – поэт и прозаик-любитель, однако многолетний сотрудник Института литературы имени Т.Г. Шевченко НАН Украины. Он – теперь профессиональный издатель, а я – в молодые годы работала старшим редактором в лучшем издательстве Украины – Держлитвидав Украины. Он пишет только на русском языке, а я и на русском, и на украинском; к тому же – мне скоро 81 год, а он – намного, намного моложе, хотя и я – бабушка, и он – дедушка.

Мы оба любим до сих пор и чтим наших умерших отцов: я – своего – академика Леонида Арсеньевича Булаховского, а он (и я тоже) его отца – профессора-филолога Сергея Борисовича Бураго и “учредителя” Конференции “Язык и культура” и своеобразных вечеров “Collegium” на сцене”.

Я пытаюсь издать серию своих небольших “ночных” рассказов – это из жизни ночного Киева – его жилых домов и дворов. Пишу стихи: о киевских тополях и кленах и о родных своих местах, скажем, о Харькове, скажем, о райцентре Валки Харьковской области, где мой дед по матери (Иванов Даниил Михайлович) был известным земским врачом, но родом – из Старого Оскола, а у Димы тоже есть стихотворение “Белгород – Старый Оскол”.

У нас много “общих” стихотворений на темы природы (даже городской); у него: “Осень, в еловые шишки прячутся звуки...”; “Дождь”; “Перелетное небо”; “Дорога”; есть и о домашних животных, скажем, у него “Мурлыка”, а у меня “Памяти Мурочки”; у него “Попугай Сократ” и у меня стихи о домашнем попугае в клетке у моих родственников в Валках.

Есть у нас обоих стихи о филологической терминологии: у него “Постмодернизм”, а у меня о литературных эпиграммах (в эпиграммном стиле). Есть у него и просто “Грусть”, а у меня о грусти – полно!

Если вдуматься, можно многое найти у нас с Димой Бураго – общего, но вот одно его стихотворение (безымянное, т. е. идет оно только под “тремя точками”), так я б охотно взяла его в виде эпиграфа к моим стихам и даже рассказам:

*Я просыпаюсь в чудо-пустоте,
никто не ждет и никому не должен.
Мой город-наваждение тонет дольше,
чем отраженья облака в воде...*

*топочет сумрак с ледяным кинжалом,
маячат тополя на карауле,
скрывая очертания в оврагах.
Вороны, любознательные слуги,
слетаются в бесшумные ватаги,
подстерегая что-то у дороги,
пока хозяйка красную луну
медлительно впрягает в тишину
у неба на невидимом пороге.
Еще немного — и, сорвав покров,
вскричит луна над снеговой завесой,
из-за реки, из-за холмов, из леса
рванутся в город табуны ветров.*

проф.Булаховська Ю.Л.

РЕЦЕНЗІЯ НА ПІДРУЧНИК “СЛОВАЦЬКИЙ ЯЗЫК”

(Свидник - Ужгород, 2010; автори – проф. Пахомова С.М., доц. Джоганик Я.)

Культурною потребою сучасного життя є знання кількох мов, передусім – мов сусідніх держав. На жаль, донедавна студенти вищих навчальних закладів України користувалися двома підручниками, які видавалися 30-40 років тому (*П.Балаж и колл. Словацкий язык для славистов. – Братислава, 1972; Й.Мистрик, Р.Тугушева. Учебник словацкого языка. – М., 1981*). Тому поява 2008 року в Ужгороді першого в Україні підручника словацької мови, який написали відомі науковці з багаторічним досвідом викладання словацької мови проф. С.М.Пахомова і доц. Я.Джоганик, стала визначною культурною подією року не тільки для Закарпаття, але й для всієї нашої країни. У цьому підручнику, написаному українською мовою, базовий курс сучасної словацької мови було подано у зіставному плані з українським матеріалом. Він отримав високу оцінку і схвальні відгуки фахівців (див. рецензію на нього в авторитетному журналі “Мовознавство”). Підручник є нормативним (рекомендованим Міністерством науки і освіти України для вищих навчальних закладів), ґрунтовним і цікавим, він враховує суспільно-політичні зміни останніх десятиліть, нові реалії життя українців і словаків, відповідає усім сучасним вимогам до навчальної літератури, є базовим для успішного вивчення словацької мови студентами університетів Києва, Ужгорода, Львова, Рівного, Дніпропетровська.

2010 року було видано новий підручник із словакістики – “Словацкий язык”, який завідувачка кафедри словацької мови С.М.Пахомова і доцент цієї ж кафедри Я.Джоганик орієнтували насамперед на тих студентів, для

яких рідною є російська мова (або вони добре володіють нею як засобом спілкування у межах своїх національних меншин), тому теоретичний матеріал і вправи в ньому подаються у зіставленні з явищами російської мови, з урахуванням впливу російської мови. На цьому слід особливо наголосити, оскільки автори цілком виправдано приділили велику увагу словацько-російській інтерференції, яка становить небезпеку при вивченні іноземної близькоспорідненої мови.

У рецензованому підручнику викладено основи фонетики, орфоєпії, графіки, орфографії, морфології і синтаксису словацької мови. У вступній частині (1 – 5 лекції) студенти отримують країнознавчу інформацію, вивчають голосні і приголосні словацької мови, опановують вимову. Дуже вдало, на мою думку, підібрані фонетичні вправи вступного курсу, які підкреслюють спільне і відмінне в артикуляції звуків обох мов. Цікаві й нескладні для сприйняття тексти вступної частини, безперечно, інтенсифікують роботу із вдосконалення вимови (можна тільки позаздрити студентам-словакістам, які в додатку до підручника мають повний курс, записаний на диск носієм мови). У цій же частині автори знайомлять студентів також з граматичними основами словацької мови: категоріями відмінка, числа, роду іменника, розрядами займенників, кількісними і порядковими числівниками, типами дієвідмінювання у теперішньому часі, формами минулого часу, модальними дієсловами. Граматичний матеріал подається в контрастивному ключі, на базі зіставлення явищ словацької та російської мов.

Лекції основної частини (6 – 35) побудовані за однією схемою: текст, 10 – 12 вправ до нього, вправи на засвоєння нового лексичного матеріалу, діалоги для розвитку усного мовлення і закріплення навичок комунікації; обов'язковий теоретичний (граматичний) розділ, написаний у легкій і доступній формі, 10 – 12 вправ на закріплення граматичного матеріалу, текст для перекладу зі словацької і на словацьку мову, текст для домашнього читання, а також “посмішка на прощання”. Зрозуміло, що складність текстів і вправ зростає з кожною лекцією. Хочу зазначити, що не тільки тексти, але навіть і вправи знайомлять студентів зі Словачиною, її культурою і побутом, з історією і сучасністю. Автори підібрали цікаві матеріали про нові явища і реалії, що з'явилися у словацькому суспільстві, про актуальні проблеми словаків, їхні сьгоднішні настрої й уподобання. Вдало написані тексти, що висвітлюють українсько-словацькі культурні й історичні зв'язки, не оминули автори підручника текстів про українську національну меншину в Словачині і словацьку – в Україні.

Підручник “Словацький язык” написаний згідно з вимогами сучасної

концепції філологічної освіти, методично виважений, чітко структурований і цікавий. Видання його є актуальним, необхідним і своєчасним, він стане у пригоді всім, хто прагне вивчати словацьку мову і цікавиться прекрасною країною у центрі Європи – Словаччиною.

Проф.Паламарчук О.Л.

НОВЕ ПРОЧИТАННЯ І. ФРАНКА СЛОВАЦЬКИМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯМИ

Мікулаш Неврлі – один з найавторитетніших сучасних літературознавців-славістів, які внесли значний вклад у дослідження української літератури та її зв'язків з іншими слов'янськими літературами, зокрема з чеською та словацькою. Добрий компаративістичний інструментарій допомагає авторитетному вченому протягом усього післявоєнного часу показати світовий контекст української класики (Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, Панас Мирний), висвітлити «забуті» та «заборонені» сторінки української літератури (творчість Б.-І. Антонича, О.Олеся, О.Ольжича та ін.). Об'ємний том вибраного М. Неврлі «Минуле і сучасне» (2009) свідчить про величезну зацікавленість автора досягненнями і болями українського слова за понад 60-річний період.

Як відзначає І.Дзюба, М.Неврлі нерозривно пов'язаний з українською літературою не лише «академічно» своїми працями, а й особисто. Він зустрічався, спілкувався майже з усіма визначними українськими літераторами, починаючи ще з передвоєнних років – і в Чехословаччині, і в підрадянській Україні, і в Україні незалежній. Тому його численні образки, есеї та спогади про багатьох творців української літератури мають не лише інтерпретаційну, а й джерельну цінність» (Дзюба І. Добрий друг, строгий поціновував // Неврлий М. Минуле й сучасне. – Київ: Смолоскип, 2009. – С. 7).

Не тільки джерельну, але й інтерпретаційну цінність мають для реципієнтів і праці М.Неврлі про Івана Франка, перші монографії про якого М.Неврлі подав ще у далекіх 50-х роках ХХ ст.

Сьогодні можемо сміливо ствердити, що світова франкіана поповнилася фундаментальною монографією відомих словацьких україністів М. Неврлі та М. Даніша „Іван Франко. Життя і творчість. 1856-1916” (Daniš M. Neverlý M. Ivan Franko. Život a dielo. 1856-1916. Prešov. – 2009. – С. 335). Автори монографії добре відомі в Україні як активні дослідники її історії, літератури, взаємин з Чехією та Словаччиною. Згадана праця продовжує серію україністичних, зокрема франкознавчих, матеріалів, які побачили світ у попередні роки. Патріарх словацької україністики Мікулаш Неврлі уже більше 50-ти років досліджує творчість І. Франка, опублікувавши

більше п'ятдесяти досліджень творчості великого українського письменника, мислителя і громадянина. Мікулаш Неврлі є достойним продовжувачем справи свого батька, видатного слов'янського діяча, який зустрічався з І. Франком. Для нас особливо актуальними є спогади батька ученого про І. Франка „З розповідей мого батька”, опубліковані М. Неврлі у газеті „Наша культура” (1974, №5). Поза тим словацький україніст є автором книг, що вийшли чеською та словацькою мовами „Іван Франко – український поет-революціонер” (1952); „Іван Франко і чеська культура” (1956); „Іван Франко і словаки” (1956); „Іван Франко і чеський революційний рух” (1958); „„Мойсей” І. Франка в контексті світової літератури” (1959); „Безсмертний Шевченко” (1954); „Тарас Шевченко – революційний поет України” (1960); „Шевченко і слов'янство” (1961); „Шевченко і театр” (1964) та інших. Молодий історик Мірослав Даніш є автором ряду праць з історії України.

Рецензоване видання ми розглядаємо у контексті ювілейних заходів до 150-річчя І.Франка, які відбулися у багатьох містах поза межами України (Варшава, Прага, Відень, Бухарест, Москва, Нью-Йорк та ін.). З матеріалів, виданих на сьогодні до цього ювілею зарубіжними науковими центрами, відзначимо спеціальний випуск (№ 23-24) збірника «Warszawskie zeszyty ukraïnoznawcze» (2007), збірник «Ювілейний симпозиум «Іван Франко. 150 років від дня народження» (Бухарест, 2008), працю патріарха румунської гуманітаристики Магдалени Ласло-Куцок «Текст і інтертекст в художній творчості Івана Франка» (Бухарест, 2005), які увійшли до світової скарбниці європейської гуманітаристики. Ряд цих та інших досліджень ініційовані Міжнародною асоціацією франкознавців, яка уже четвертий рік проводить дослідження пов'язані із рецепцією творчості письменника у світі.

Монографія М.Неврлі та М.Даніша є вдалою спробою поєднання літературного, краєзнавчого та історико-культурного матеріалу з фактами з життя і творчості І. Франка. Це дозволило авторам ґрунтовно осмислити постать Каменяря, його громадсько-політичні та літературні погляди на тлі суспільно-культурного життя Галичини та цілої Австро-Угорської імперії. Справді новаторським є висновок учених про значення постаті письменника для всієї України: „Іван Франко був українським інтелектуалом, який жив і працював передовсім у Західній Україні, але своєю творчістю він належить усій Україні. Він був народним письменником, який зумів ґрунтовно показати життя і психологію різних суспільних верств Галичини, але своїми висновками виходив далеко за кордони України. Його державницькі візії яскраво дефініювали майбутнє соборної України. Майбутнє України слід готувати дуже ретельно, реалізовувати це майбутнє на основі реальних суспільних і політичних кроків” (Daniš M. Neverlý M. Ivan Franko. Život a dielo. 1856-1916. Prešov. – 2009. – С. 11).

Поетична спадщина І. Франка вже неодноразово була предметом аналізу і фахових літературознавців, і художників слова, які поетичним

чуттям виокремлювали Франкову поетичну стихію. Вслід за Євгеном Маланюком, автори вважають, що якщо „Тарас Шевченко був скоріш за все поетом почуття і сугестії, то Іван Франко насамперед був поетом думки та інтелекту” (Daniš M. Neverlý M. Ivan Franko. Život a dielo. 1856-1916. Prešov. – 2009. – С. 12). Під цим кутом зору автори розглядають поетичну, прозову та драматургічну спадщину митця.

У монографії М. Неврли та М. Даніша, цілком зрозуміло, особливий акцент зроблено на перекладацьку, літературно-критичну та публіцистичну спадщину письменника, її значення для слов'янського світу. „Для Словаччини, зокрема для слов'янських країн, та й для цілої Європи, Франкові думки й уся його творчість була і залишається невичерпною криницею пізнання” (Daniš M. Neverlý M. Ivan Franko. Život a dielo. 1856-1916. Prešov. – 2009. – С. 21). Додамо до цього, що саме Іван Франко своєю літературно-критичною діяльністю, мабуть, найбільше зробив для популяризації української літератури у світі.

Обравши хронологічний підхід до аналізу творчості, автори дослідження крок за кроком ідуть за темами, ідеями творчості 70-их рр., періоду першого і другого арештів, його захопленням соціалістичними ідеями, як і контактам І. Франка з Ольгою Рошкевич.

Окремий розділ монографії „Віденські активісти”, присвячений періоду праці І. Франка в Наддунайській столиці, його контактам з видатними представниками слов'янської, австрійської і єврейської політики, науки і культури (В. Ягіч, Т. Г. Масарик, Й. С. Махар, Т. Герцль, А. Черни, Ч. Зібрт). Співробітництво І. Франка з журналом „Slovanský přehled” – це окрема сторінка чесько-українських зв'язків. Правда, хотілося б у монографії такого типу ширшого аналізу впливу ідей і образів І. Франка на естетичну свідомість чеських і словацьких поетів.

Опубліковані одним із авторів цієї рецензії у 1997 р. спогади В. Щурата про зустріч І. Франка з Т. Герцлем у 1893 році і досі викликають неоднозначне трактування (див. ґрунтовне дослідження Я. Грицака „Пророк у своїй вітчизні. Іван Франко і його спільнота”). Нам здається, що позиція авторів монографії цілком справедлива, адже саме у Відні на зустрічі І. Франка з Т. Герцлем ішла серйозна розмова про майбутнє життя українського і єврейського народу. Водночас у розділ „Євреї та єврейське питання” варто було би додати матеріали, які нещодавно стали предметом наукового обігу. Як художні твори, так і наукові статті могли б дати авторам матеріал для ілюстрації І. Франка – справжнього інтернаціоналіста, який поборював антисемітизм як позицію певних політичних сил у Галичині, Україні, як і в усьому слов'янському світі.

Особливо зацікавлює шостий розділ монографії „Прага, чеська культура і слов'янські програми Івана Франка” (с. 157-178). Автори на основі уже відомих та новознайдених матеріалів відтворюють численні зв'язки І.

Франка з чехами, словаками, а також популяризацію ним творів чеських і словацьких інтелектуалів і письменників українською мовою (К. Гавлічека-Боровського, Я. Неруди, Я. Врхліцкого, Й. С. Махара, С. Халупки, Ю. Зеєра, Т. Масарика, Ф. Ржегорже, А. Черни та ін.).

„Жінки Івана Франка” – тема, яку неодноразово намагалося осмислити наше франкознавство. Як і в житті кожного чоловіка, жінки відігравали у І.Франка значну роль. І тут важливо не переступати межу, за якою починається копірвання у інтимі творчої людини. На нашу думку, така межа у монографії збережена.

Розділ про останні роки життя І. Франка містить ряд документальних матеріалів, спогади сучасників, друзів, у яких словацький читач має можливість побачити усю складність життя великого українця в останні його роки. Поза тим письменник у цей час плідно працював над „Апокрифами і легендами з українських рукописів”, „Нарисами історії українсько-руської літератури до 1890 року”, „Галицько-руськими народними приповідками” та ін.

На особливу увагу заслуговує розділ монографії „Іван Франко і словаки” (с. 248-272), в якому на значному фактичному матеріалі простежуються зв'язки українського письменника і мислителя зі словацькою культурою, Словаччиною взагалі. Нові акценти словацьких дослідників стосуються як публікацій І. Франка про творчість Я. Коллара, так і перекладів художніх творів Каменяра словацькою мовою, а також наукових розвідок словацьких учених про творчість українського інтелектуала. Важливо, що цей огляд суттєво доповнює зібрану бібліографія „Іван Франко і словаки”.

Працюючи до останніх своїх днів, І. Франко здійснив величній вклад не тільки у розвиток культури і духовності українців, але й усієї європейської культури, тому й зрозумілою для нас є думка авторів монографії, що „життя і творчість І. Франка належить не лише українцям, але й усім тим, „хто хотів би цей світ зробити більш шляхетним у дусі гуманізму, свободи, толерантності і перемоги здорового глузду” (Daniš M. Noverlý M. Ivan Franko. Život a dielo. 1856-1916. Prešov. – 2009. – С. 294).

Добре ілюстрована (понад 60 світлин), праця словацьких українців вміщує широку бібліографію праць про І. Франка, яка стане у пригоді всім, хто цікавиться словацьким резонансом творчості письменника. Додамо до цього гідний наслідування приклад подавати у монографії резюме українською, німецькою, англійською та французькою мовами.

Незважаючи на те, що автори книги у силу об'єктивних причин не змогли знайти ряд найновіших досліджень творчості письменника, які з'явилися у час святкування його ювілею, книга є вагомим внеском у світову франкіану. Книга варта того, щоб її перекласти на українську. І тут виникає ще одна проблема: поширення не тільки художньої літератури, але й праць наших науковців-гуманітаріїв у країнах ближнього і дальнього зарубіжжя.

Нам здається, що деякі матеріали варто було б таки врахувати. Скажімо, спогади про І. Франка, написані Ф. Главачеком на прохання одного з авторів цієї рецензії та надруковані в науковому збірнику Львівського університету „Українське літературознавство”, 1968, вип. 3., с. 138-140. Натомість спогади Ф. Главачека подані у старій редакції, надрукованій у збірнику „З історії чехословацько-українських зв'язків” (Братислава, 1959).

Випали з уваги авторів монографії і оригінальні дослідження творчості І. Франка О. Зілінським, З. Геник-Березовською, які були піонерами чеського франкознавства. Не стала предметом аналізу і раніша монографія про І. Франка самого М. Неврлі (1952). Попри певні прорахунки маємо справу з серйозним монографічним дослідженням творчості українського письменника і мислителя. За це від української наукової громадськості велика дяка авторам та видавцям цієї важливої книги.

проф. Гнатюк М., проф. Моторний В.

Зміст:

МОВОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Київ–Белград, Україна–Сербія) Про польського мовознавця Єжи Бартмінського.....	3
Безпаленко А.М. (Київ, Україна) Натяк як особливий тип гештальтвідношень у комунікативній ситуації	12
Бондар О.О. (Київ, Україна) Стилістична специфіка аналітичних структур поетичного мовлення Івана Котляревського	18
Брацкі А. (Гданьск, Польща) Wyjątkowość sytuacji językowej na Ukrainie – słowiańskie studium prównawcze.....	20
Вікторова Л.В. (Київ, Україна) Зіставний лексико-семантичний аналіз номінативної лексики в румунській, українській та російській мовах.....	31
Газда І., Лазурова Н.О. (Брно, Чеська Республіка) Політичний дискурс: функції слова в політичному мовленні (на матеріалі української та чеської мов).....	38
Дель Гаудіо С. (Київ, Україна) Деякі особливості італійської та української дієслівної системи.....	44
Дуганджич А. (Загреб, Хорватія) Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії	52
Єрмоленко С.С. (Київ, Україна) Про мову і стиль нової прози Юлії Булаховської (на тлі старих проблем української літератури).....	64
Комарова О.С. (Київ, Україна) Моносемічна та полісемічна структура запозичених одиниць у словацькій та українській мовах.....	72
Кудрявцева Н.С., Бойчук Д.І. (Херсон, Україна) Пізнання і мова (до питання про мовну картину світу).....	77
Лазурова Н.О. (Брно, Чеська Республіка) Порівняльний аналіз частоти використання суспільно-політичної лексики в українській та чеській публіцистиці.....	81

Ма Яньфей (Пекин, Китай) Реалізація імпресивної функції негативної конотації в суспільно-політичному дискурсі (на матеріалі електронних версій українських газет)	86
Марченко Н.В. (Київ, Україна) Свята у травні у звичаях слов'янських народів як відбиток праслов'янської міфології.....	90
Непон-Айдачич Л.В. (Київ, Україна) Реконструкція рис польського мовного образу квітів на матеріалі анкетних даних (частина 2).....	100
Ніколайчук Х.М. (Львів, Україна) Структура темпорального мікрополя “МОЛОДІСТЬ” (на матеріалі польської фразеології)	107
Огієнко І.С. (Київ, Україна) Функціонально-семантичні особливості дискурсивного слова САНКИМ (на матеріалі текстів сучасних болгарських мас-медіа)	121
Оришечко-Бартоха Т.А. (Черкаси, Україна) Polskie wykrzykniki emotywnie: sposoby ich odtworzenia w ukraińskim przekładzie	125
Різник С.М. (Київ, Україна) Потенційна та актуальна валентність реченнєтвірних слів	133
Сагата Ю.І. (Львів, Україна) Граматичні модифікації в сучасній польській анімалістичній фразеології... ..	138
Самойлова І.А. (Київ, Україна) Антропонімічна лексикографія сучасної української мови та інших слов'янських і неслов'янських мов	151
Сацюк О.В. (Київ, Україна) Засвоєння державно-управлянських термінів грецького походження в румунській та українській мовах	157
Скопненко О. І., Цимбалюк-Скопненко Т. В. (Київ, Україна) Ідіостиль Миколи Лукаша крізь призму історії української літературної мови	162
Теряєв Д.О. (Київ, Україна) Звуковая система русского языка в структуре речи (экспериментально-фонетическое исследование)	171

Хороз Н.С. (Львів, Україна) Фразеологічна алюзія у хорватських газетних текстах	177
Шевченко Л.І., Дергач Д.В. (Київ, Україна) Колір у науковому опрацюванні А.Вежицької	185
Шевченко М.В. (Київ, Україна) Парадигматичні особливості українських дієслів руху у світлі лінгводидактики	192
Шостак Н.П. (Київ, Україна) Атрибуція Лявона Галяка як перекладчика «Трышчана ды Іжоты» Жазэфа Бэдзьє: эдыталогія	199
Яковенко Л. (Київ, Україна) Явища нематеріального світу в українських та польських фразеологізмах на позначення <i>ПОЯВИ – ЗНИКНЕННЯ</i>	206
Ярмак В.І. (Київ, Україна) Темпоритм поетического дискурса как релевантный фактор его стилистического оформления (на материале переводов поэзии И. А. Бунина на сербский язык)	214

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Астаф'єв О.Г. (Київ, Україна) Діалог лінгвокультур (польські джерела творчості Петра Гулака- Артемівського)	232
Багратіон-Мухранська К.В. (Київ, Україна) “На межі світів”: репрезентація антиномії “історія-вігадка” через теорію Семенова-Зусера (на матеріалі шотландської та української народної і літературної творчості)	237
Бажан О.М. (Київ, Україна) Фемінна чи маскулінна слабкість? Людський вчинок як самодетермінація тотальності характеру (за матеріалами прози Ганни Барвінок і Марка Вовчка: «Вірна пара», «Половинщик», «Інститутка», «Викуп»)	244
Брацка М. (Київ, Україна) Форми художньої пам'яті в історичних романах Міхала Грабовського і Пантелеймона Куліша	253

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна) Про традиції творчості Жюльє Верна у творчому доробкові Станіслава Лема (кілька думок)	261
Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна) Деякі типологічні зіставлення в галузі наукової фантастики щодо художньої прози (Станіслав Лем, Олександр Беляєв, Юрій Смолич)....	266
Гогуля М.П. (Київ, Україна) Біблійні образи й мотиви у прозі Данила Кіша	269
Деркач О.М. (Київ, Україна) Проблема «жіночої долі» як критерій типізації персонажів (на матеріалі оповідань Іво Андрича 20-х – 30-х рр.).....	275
Ищенко Є.О. (Київ, Україна) Формування і структурування екзистенціалістських переконань В.Стуса.....	281
Карацуба М.Ю. (Київ, Україна) Сучасна фольклористична наука у Хорватії – окремі напрямки і теми.....	294
Козут О. (Рівне, Україна) Біографія як матриця сюжету в сучасній українській і польській Драматургії	299
Осада К.Є. (Київ, Україна) Сербське середньовічне життє та його адресат у системі фідєїстичної комунікації	307
Охотна О.О. (Київ, Україна) Наративи етнічної іншості у творі Алеко Константинова «Бай Ганьо: неймовірні оповідання про одного сучасного болгарина»	313
Павлешен Д. (Загреб, Хорватія) Рецепція Гоголя в хорватській літературі	323
Рева Л.Г. (Київ, Україна) До біографічних джерел і творчості Ватрослава Ягича	333
Ткаченко О.П. (Київ, Україна) Образи КАІНА й АВЕЛІЯ у творчості Мелетія Смотрицького та його опонентів	340
Турчина А.А. (Київ, Україна) “Поетистичні” збірки Ярослава Сейферта	349

Халюк Л.М. (Київ, Україна) Відображення дійсності в усних народних оповіданнях про переселення 1947 року внаслідок акції «Вісла» у Польщі	354
Шеголь Л.Д. (Київ, Україна) Екзистенціалізм творчості Меші Селімовича на прикладі роману «Дервіш і смерть»	358

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

НЕСКОЛЬКО ВПЕЧАТЛЕНИЙ О СБОРНИКЕ СТИХОВ ДМИТРИЯ БУРАГО “КИЕВСКИЙ СБОР” (Д.С. Бураго, 2011. Изд. дом Дмитрия Бураго) (<i>Булаховська Ю.Л.</i>)	363
РЕЦЕНЗІЯ НА ПІДРУЧНИК “СЛОВАЦКІЙ ЯЗЫК” (Свидник–Ужгород, 2010; автори – проф. Пахомова С.М., доц. Джоганик Я.) (<i>Паламарчук О.Л.</i>)	364
НОВЕ ПРОЧИТАННЯ І. ФРАНКА СЛОВАЦЬКИМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯМИ (<i>Гнатюк М., проф. Моторний В.</i>).....	366

Підписано до друку ... Формат 60^x84^{1/32}.
Вид. № Гарнітура Таймс. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 200 ум. друк.
арк. ... Зам № ...

Надруковано у видавництві «...»
01030, Київ, ...
тел. (38044) ...